

ALFÖLDI KALEIDOSZKÓP

A magyar vidék a XXI. században

Tiszteletkötet Csatári Bálint 70. születésnapjára

MTA KRTK RKI

ALFÖLDI KALEIDOSZKÓP

A magyar vidék a XXI. században

Első borítókép: A Tisza töltése a Tiszaakparti Arborétumban
Fotó: Hoyk Edit

Hátsó borítókép: Csatári Bálint az MTA emeritus kutatója cím átvételén 2018. január 22.-én
Fotó: Kovács András Donát

Fotó: Ujvári Sándor

ALFÖLDI KALEIDOSZKÓP

A magyar vidék a XXI. században

Tanulmányok a 70 éves Csatári Bálint köszöntésére

Szerkesztette:

Farkas Jenő Zsolt
Kovács András Donát
Perger Éva
Lennert József
Hoyk Edit
Gémes Tünde

Kiadja:

MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Regionális Kutatások Intézete

Felelős kiadó:

Dr. Fazekas Károly

A tiszteletkötet megjelenését támogatta:

BÁCSVÍZ Zrt.

ISBN 978-615-5949-06-7

Online kiadás

© MTA KRTK RKI és a szerzők

KECSKEMÉT, 2019

Tartalom

Köszöntők

A szerkesztők előszava.....	7
MÉSZÁROS Rezső: Köszöntő.....	8
MINAMIZUKA Shingo: Köszöntő.....	10
TIMÁR Judit: Táj, tér, hely – Csatári Bálint földrajza.....	12

Tanulmányok

BALCSÓK István - CZIBERE Ibolya - KOVÁCS Gábor - SZARVÁK Tibor: A lakhatási körülmények néhány jellemzője Hajdú-Bihar megye szegregátummal rendelkező településein.....	14
BALOGH András: Falu és morfológia.....	23
BELUSZKY Pál - BAJMÓCY Péter - (CSATÁRI Bálint): Magyarország településeinek dinamikai típusai napjainkban.....	30
CSAPÓ Tamás - KOVÁCS Gábor - LENNER Tibor: Békéscsaba morfológiája.....	46
CSORDÁS László: A magánüdülők építésének alakulása Magyarországon és az Alföldön 1981-től napjainkig.....	60
DURÓ Annamária: Gondolatok a tanyakutatásról.....	76
FINTA István: A magyar vidékfejlesztés sikereinek, kudarcainak speciális tényezői.....	84
GABORJÁKNÉ VYDARENY Klára: Az Alföld Kutatási Program néhány prognózisa és teljesülésük.....	99
GULYÁS Péter: A turizmus szerepe az alföldi járáások fejlettségében.....	106
HEGEDŰS Gábor - PINTÉR János: A ballószögi tanyavilág átalakulásának vizsgálata....	116
HOYK Edit - KANALAS Imre - FARKAS Jenő Zsolt - SZEMENYEI Gyula: Környezeti kihívások a városfejlesztésben Kecskemét példáján.....	133
KISS Attila: A városi tér érzetei - virtuális séta Kecskemét központjában.....	147
KOROM Annamária - HORNYÁK Sándor János - KOROM Pál Ferenc: A klímaadaptáció lehetőségei szempontjai az Alföld településein.....	164
KOVÁCS Katalin - TAGAI Gergely: Zsugorodó vidéki térségek; a népességsökkenés demográfiai és tágabb összefüggései.....	174
KOVÁCS Teréz: A magyar alföldi tanyák múltja és jelene.....	184
LENNERT József: Vidéki újrastrukturálódás a visegrádi országokban – egy angolszász fogalom hazai adaptációjának kérdőjelei.....	197
MEZŐSI Gábor - BATA Teodóra - BLANKA Viktória - KOVÁCS Ferenc - LADÁNYI Zsuzsanna: A talajerózió változásának becslése 2035-ig a Mezőföldön.....	206
NAGY Gábor: Az Alföld lakáspiaci változásai – felfutás–válság–visszaépülés.....	220

NAGY Imre: A Tisza mente idegenforgalmának fejlesztési elképzelései Magyarország és Szerbia határ régiójában a fejlesztési dokumentumok tükrében.....	244
PERGER Éva – KOVÁCS András Donát: A Tanyafejlesztési Program vidékkutatói szemmel.....	254
PÓLA Péter: A vidékfejlesztés helyi erőforrás rendszere.....	264
RAKONCZAI János: Add már Uram az esőt! - Néhány gondolat a magyar mezőgazdaság és a klímaváltozás kapcsolatáról.....	276
SZABÓ Mátyás - PÉTI Márton - SALAMIN Géza: A Duna-Tisza közti Homokhátság fejlesztéspolitikai sors története az Európai Unió csatlakozásunkat követően.....	282
VELKEY Gábor: Miért éppen Szentesen... ..	298

Epilógus

KONRÁD György – RÁCZ Lajos: Újfalu, Bihar.....	304
GÉMES Tünde: Csatári Bálint publikációi.....	313

A szerkesztők előszava

A hazai geográfia meghatározó alakjának, Csatári Bálintnak 70. születésnapja alkalmából szeretnénk kifejezni tiszteletünket, és szeretetünket ezen ünnepi tanulmánykötetünkkel. A szerzők és a szerkesztők életében szinte kivétel nélkül meghatározó szerepet tölt be Bálint, mint mentor, kolléga, kutatótárs és barát. A közös munka során mindig csodálattal figyeltük bölcsességét, tisztánlátását és tenni akarását. Sokan tőle tanultuk meg a kollegialitást, vagy éppen azt, hogyan érdemes szembenézni a kutatói lét hétköznapi kihívásaival, buktatóival. Abban is irányt mutatott, mi módon fókuszáljuk szerteágazó földrajzi érdeklődésünket, így aztán sokan az Ő instrukciói mentén találtunk rá hosszú távú kutatási témáinkra. Intézetigazgatóként és csoportvezetőként számos alkalommal nyugtatott meg minket és mutatott rá higgadtan, hogy érdemes megbecsülni minden apró lépést, tudományos eredményt, amelyekkel: - “Meglátjátok szakemberként, értelmiségiként végül majd hozzájárultok egy jobb alföldi élethez, egy szebb világhoz”. Vannak, akiket Bálint hihetetlen munkabírásával, aktivitásával, tartalmas és egyben szuggesztív előadásaival nyugtázott le. Minket, “fiatalokat” sokszor azok az idézetek fogtak meg, amelyekkel gyakorta előrukkolt. Ezek közül a következő sorok, úgy véljük, e kötetet is illusztrálhatják:

"Az Alföld sajtóságosan paradox hely, de az önellentmondás egészen más, mint a délorosz sztyeppén. A paradoxon az, hogy szárazföld, egészen nyílt, túlságosan nyílt, végletesen nyílt, sokkal nyíltabb, mint az óceán, ezért az ember védtelenebb és elveszettebb és az ég és a föld batártalanabb, ugyanakkor reménytelenebb. Az óceánnak van partja, és ha földet kiáltanak, elérkezett a szabadság. A kontinentális óceánról nem lehet partra szállni." – Hamvas Béla¹

E kötettel kívánunk Neked 'Boldog Születésnapot!', szerzőtársaink és a magunk nevében!

Továbbá szeretnénk köszönetet mondani a felkért szerzőknek áldozatos munkájukért, hiszen a tiszteletkötet nélkülük nem valósulhatott volna meg. Szerkesztőkként úgy érezzük, hogy a kiadványban szereplő tanulmányok szorosan kapcsolódnak Bálint település- és vidékföldrajzi munkásságához, annak szellemiségéhez.

Kecskemét, 2019. augusztus 13.

a szerkesztők

---

¹ Hamvas Béla: Az öt génusz. (28. o.) In: Hamvas B. (1988): Az öt génusz / A bor filozófiája. Életünk szerkesztősége, Budapest, 176 p.

Köszöntő

MÉSZÁROS REZSŐ

MÉSZÁROS Rezső: akadémikus, egyetemi tanár, SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék

Kedves Bálint!

A minap felkeresett közös kollégánk Farkas Jenő Zsolt, és arra kért, hogy írjak köszöntőt a készülő tisztelet-kötettedbe. Nagyon meglepett, igazán nagy megtiszteltetésnek vettem, és azonnal örömmel elvállaltam.

A felkérés óta gyakran eszembe jut, hogy tulajdonképpen milyen is legyen egy Csatári Bálinthoz illő köszöntő. Végül is barátok vagyunk, soha nem mondtunk egymásról semmi rosszat (legalábbis nem tudunk róla). A köszöntő nehéz műfaj, nagyon sok buktatója van. Az ember bajban van, ha azt akarja, hogy ne legyen túl hivatalos, ne legyen túlságosan tárgyyszerű, pláne, hogy ne legyen sablonszerű, akkor nem marad más hátra, mint a személyes élmények halmaza. Ebből a halmazból szeretnék kiemelni néhány tételt.

Azzal kezdem, míg nem felejttem el, hogy Isten éltesen és tartson meg sokáig erőben, egészségben.

Bizonyára emlékszel, hogy 60 éves korodban interjúadtál Fejes Majának, a Hírös Naptár című értékörző helytörténeti weblap szerkesztőjének. Már a cím is nagyon tetszett, „Az Alföld geográfusa”, – tényleg az vagy. Kutatásaid kitűnőek, sokrétűek, sokszínűek és mindig aktuálisak. Nagy élvezettel végezted a tanyavilág körében a kutatásokat, gyakran mentél helyszíni vizsgálatokra is. Emlékszem, berzenkedtél azon, hogy túl gyakran változik a terület- és településfejlesztés. Szívügyednek tartottad az alföldi kistérségek sorsának alakulását. Mindig érdekelt a vidék problémája, írásaidban sem hagy nyugodni ez a kérdés. Bálint, igazad van, nézetem szerint is, rendkívül fontos a vidék-problematika.

Hálás lehetsz, hogy ritka adottsággal áldott meg a Sors, jól és élvezetesen fogalmazol szóban és írásban is.

Számomra nagyon szimpatikus volt, hogy azt nyilatkoztad a bevezető sorokban, hogy „Ennek a számnak nem tulajdonítok túlzott jelentőséget”. Remélem ez a fiatalos lendület és érzés az elmúlt 10 évben sem csökken – legalább is eddig én úgy tapasztaltam.

Hosszú évek során voltunk munkatársak. Amikor már Téged elsodort az élet Kecskemétre, akkor is rendszeresen visszajártál tanítani – címzetes, majd féléllású docensi címet adományozott az Egyetem. Itt azért meg kell állni egy pillanatra. Kevés olyan geográfus kolléga van, aki olyan fölkészülten, a szívét-lelkét beleadva, anekdotákkal fűszerezve tart órákat, mint Csatári Bálint. Ezt nem csak én állítom, ez sokunknak a véleményével találkozik. Emlékszem, hogy – némi túlzással – székérdereknyi szakirodalommal mentél be szinte minden előadásra. Hol a törvény szövegét idézted, hol Juhász Gyula egy-egy aktuális versét „szavaltad el”, máskor meg egy székely góbé mondását idézted. A másik emlékem, hogy amikor Bálint

kijött óráról, mindig „fel volt dobva”. Élvezted az órát, élvezted, hogy figyelnek rád. Erre mondják, hogy igazi tanár egyéniség. Együtt örültük annak is, amikor 1993-ban az egyetemek visszakapták a tudományos fokozat adományozási jogukat. Sikeres és aktív tagja voltál a földtudományi doktori iskolának.

Jól esett, hogy ha tehetted, mindig meglátogattál a tanszéken, vagy egy kézfogásra, vagy hosszabb beszélgetésre. Örömmel újságoltad eredményeidet, sikereidet, hogy Glatz Ferenc meghívott a bizottságába, vagy beszámoltál az Enyedi Gyurkával való rendszeres és meghitt beszélgetésekről.

Remek, igen tartalmas konferenciákat szerveztél – munkatársaidal együtt. Mindig szívesen részt vettünk a nagy kongresszusokon, vagy kisebb rendezvényeken, szemináriumokon is, amelyekeken szinte minden esetben jelen voltak a szakma nagyjai, de a PhD hallgatók is, sőt esetenként szakértők is.

Bálint, még nagyon sok kutatni való van Szeretett Alfölded számos zugában, ügyesbajos dolgában, a Nagyalföld földrajzi, társadalmi, tudományos megítélésében – egyáltalán a korszerű Vidék-fölfogásunkban. Ne hagyd abba a kutatást és az írást!

Szeretettel köszönt
Mészáros Rezső

Köszöntő

MINAMIZUKA SHINGO

MINAMIZUKA Shingo: professor emeritus, Chiba University és Hosei University; igazgató, NPO International Forum of Culture and History

Congratulation Csatári Bálint!

First of all, let me send my sincere congratulations to Bálint Csatári and his family on him becoming 70 year old. In Japan we celebrate 70 year age calling it Koki (古希), that means it is a very rare case for a person to live until 70 years (though nowadays it is not as rare for people to live until 70 years as it was before). It is already more than 30 years since Bálint and I started our long and strong friendship.

It was in August 1987 that I met a great geographer named Bálint Csatári in the Institute for Regional Studies in Kecskemét on my research tour of dispersed settlements (tanyas) around the Great Plain starting from Pécs, through Szeged and further to be followed by Békéscsaba and Debrecen. At that time I was interested in the history of the Agrarian Socialism in the 1890's and wanted to see what the tanyas look like that were the hotbeds of the agrarian socialists. Of course Bálint took me to the tanyas around Kecskemét. He explained to me how the tanyas were important to preserve the landscape of the countryside, to facilitate the entrepreneurship of the peasants and so on. This convinced me that my first impression of the historical role of tanyas was not out of point.

At the same time, I had a talk with Pál Bánszky, then director of the County Museum and the Kecskemét Museum of Hungarian Naive Artists, whom I had known since my first stay in Hungary in 1972-74. It was a memorable talk, because it was the starting moment of our Forum for Cultural Exchange between Eastern Europe and Japan that was founded in Tokyo in September 1987. The Forum visited Kecskemét and Gyula in August 1988 to hold a Japanese Cultural Week in Hungary. And Bálint Csatári remained involved in the activity of the Forum for the succeeding occasions too.

In 1991-92, I stayed in Hungary to conduct a research about the Hungarian outlaws called betyars, especially Sándor Rózsa. That time I was assisted by László Blazovich in Szeged, Ferenc Szabó in Békéscsaba and Bálint Csatári, who took me to those tanyas and csardas which could be connected with the life and activity of Sándor Rózsa. As the result of this betyar investigation, I could publish a book on Sándor Rózsa in 1992, which was to be translated into English in 2008 and into Hungarian in 2009.

In the years between 1992-94 I organized a research group of young Japanese historians of Eastern Europe to investigate the history and the current situation of rural societies in Eastern Europe after 1989. Kecskemét was one of the research fields beside Szeged and Békéscsaba. One of my colleagues named Hiroshi Toya came over to Kecskemét and enjoyed the full support from Bálint and Toya made a

brilliant report on the tanya world around Kecskemét. To present the results of our investigation, we had a special session in the 20th International Congress of Historical Sciences held in Montreal in 1996, where we invited Bálint together with a geographer from the Netherlands and a historian from Great Britain, to have an interesting session on the Rural Transformation of East European Societies after 1989.

We invited Bálint to Japan in 2002 together with Zoltán Biró, János Bárh to pay a visit to the Japanese dispersed settlements in Toyama Prefecture, when he visited Yamato-city in Niigata Prefecture where members of our Forum for Cultural Exchange welcomed him in the friendliest manner that he appreciated very much.

And in 2016 our Forum visited Kecskemét and Szeged as the last oversea project for the cultural exchange. Many friends came over to Kecskemét from Yamato-machi that Bálint visited in 2002 to confirm the warm friendship between them. Finally Bálint took a great effort to make Kecskemét City award me the precious medal for the Development of Scientific Life of the City in 2017.

In conclusion, Bálint has been one of my greatest Hungarian friends in two aspects; one who helped me to develop my academic interest in the Hungarian rural history and the other who helped me promoting Hungarian-Japanese cultural relationship. I hope he remains what he has been for a long future.

Táj, tér, hely – Csatári Bálint földrajza

TIMÁR JUDIT

TIMÁR Judit: tudományos főmunkatárs, MTA KRTK RKI

Kedves Bálint!

Születésnapokon szívesen emlékezünk. Nekem pedig ehhez most kiváló lehetőséget kínált legutóbbi találkozásunk, ami több évtizeddel korábbi ismeretségünk kezdetét idézte fel bennem. Akkor a szegedi egyetemen pályádat kezdő fiatal tanárként álltál a katedrán, s én, mint egyik diákod, hallgattalak lelkesen. Most az ELTE-n ültem a geográfus hallgatók között, fél szemmel őket figyelve, ahogyan szinte kivétel nélkül isszák a szavaidat. A „vidékkutatás, vidékfejlesztés” kurzusomra hívtalak meg előadni, s a 90 perces órára 89 diával felvértezve jelentél meg. Volt benne minden, mint valamennyi hosszabb vagy rövidebb előadásodban, amit az idők folyamán tőled hallottam: izgalmas tények és problémák, új megközelítések, tartalommal teli, sokatmondó térképek, a „természet világát” és a hely szellemét vagy tér és társadalom viszonyát szimbólumokban és a maga realitásában kifejező fotók; szigorúság, humor és – a nálad elmaradhatatlan – költészet. A hallgatók tekintete a saját reakcióimat tükrözte vissza: szellemes, okos, kritikus, érzelmdús, de mindenekelőtt, hiteles előadás részesei voltunk. Olyané, amitől a választott szakmájukban még sok szempontból bizonytalan fiataloknak is kedve támad a földrajzot tovább tanulni, vagy akár kutatni is. De milyen is a Te földrajzod, milyen a táj, a tér, a hely, a földrajz, mint diszciplína, az, amit Te mérsz, rajzolsz, foglalsz versbe? Milyennek láttattad azt velem közös szakmai utunkon, baráti beszélgetéseinken?

A táj – a Te tájad – alföldi. Mintha ismernél benne minden homokbuckát, a legkisebb tanyát is. Pontosan tudod, melyik odaiillő s melyik az az amerikanizálódott, agresszívan teret foglaló külterületi épület, amit oly érzékletesen tudsz ellenpontként állítani, amikor meg akarod ismertetni – mint kifejezésre juttattad – a számodra „rangelső (Nagy) Alföld” ellentmondásos jelenét mindazokkal, akik fogékonyak erre a tudásra. E táj iránti közös érdeklődés több ezer kilométerre elérve is egy életre szóló barátsággal jutalmazott; összehozott az Alföldet múltjával, hajdani betyárvilágával együtt értő Minamizuka Shingo japán professzorral, akit „szellemi hídépítőnek” neveztl. Ne felejtjük el azonban, hogy annak a hídnak a másik végén Te állsz. A tájat magad is ilyen kapcsolatépítőként formárod. A geográfusok és regionalisták mellett magad köré tudtál gyűjteni az Alföldért elkötelezett hazai történészt, etnográfust, szociológust, közgazdászt, tájépítőt, vagy hidrológust. Sosem láttam olyan sok és sokféle szakembert olyan hatalmas munkára hatékonyan egybefogva kutatni, mint az általad vezetett, kigondolt Alföld kutatási programban. Ahhoz a munkához nem kellett innovativitást, gyakorlati használhatóságot kikövetelő „fentről jött parancsszó”. Magától értetődően, azaz a benne dolgozók kutatói indíttatásából volt sikeres.

Hiteles Alföld-szereteted igazi partnerré tette a közreműködő politikusokat, döntéshozókat is. Nem véletlen, hogy e munka eredményeként országgyűlési határozat születhetett az Alföldről. Szerintem már akkor visszaadtad a tájnak, amit a bihari gyerekkortól (majd tanárkodástól) a szegedi éveken át a Kecskeméten megélt élményekig az beléd oltott.

A tér – a Te tered – rurális. Amikor a magyar vidéket igyekszel megérteni, és, jobbító szándékozhoz híven, megváltoztatni, akkor a matematika-földrajz szak adta minden lehetőséget kihasználod. Hogy mi is a "rurális", azt nem kisebb gondolkodókkal vitattad meg, mint Paul Cloke vagy Enyedi György. De az elméleti kérdések mellett a gyakorlatiasság, fejlesztésben való hasznosíthatóság fontosságát is mindig szem előtt tartva fáradhatatlanul vetted be újra és újra a kvantitatív módszertan eszköztárát, hogy útmutatást adj azoknak, akiknek például konkrét lehatárolásra, a „rurális” térképi megjelenítésére volt szüksége. A magyar vidékért, faluért való elkötelezettséged azonban messze túlmutat a kutatói-oktatói szférán. Számomra meglepő is lett volna, ha minden átmenet nélkül tudtad volna felváltani az akadémiai munkát valamiféle visszavonult nyugdíjas léttel. A Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat vezetőjeként azonnal minden energiádat bevetted, s lelkesen hívtad cselekvésre az érdekelteket: „Dolgozzunk együtt a vidékért – Fonjuk az MNVH hálóját!” No és – immáron az íróasztal másik oldaláról – okosan ösztönözted a kutatókat a tanyák, falvak, kisvárosok, rurális térségek valóban releváns kérdéseinek, problémáinak tanulmányozására.

A hely, ahogyan Te viszonyulsz hozzá, nem is lehet más, mint a „genius loci”. A Sárréttől a Szegedi járás, a közép-békési térség, a Tiszazug településein, Matkón, Karcagon át Tiszasasig merültél bele konkrét települések vagy valamely településrészek különböző gazdasági tevékenységeinek, funkcióinak, kapcsolatrendszerének, társadalmának, kultúrájának a megismerésébe. Számos tapasztalattal vértetted fel magad, hogy szószólója lehess a „helyi bázisú tervezésnek”. A legerősebb szálak azonban a publikációid tanúsága szerint Kecskeméthez látszanak kötni (csak ilyenekből közel két tucatot olvashatunk). Nekem úgy tűnik, minden csücskét, egész „szellemét” ismered, érted. Hogy is ne lenne így, hiszen például a '90-es évek elején nemcsak engem győztél meg végleg a „terepre” invitálva, miért is kellene ennek a városnak a külső-belső szuburbanizációját kutatnom, de a tanyákhoz messze nem szokott pesti egyetemistákkal is sikerült megszerettetned a kecskeméti tanyákat. És hogy is ne lenne így, hiszen pár éve azt írtad, nemcsak vásárolni, de eszmét cserélni is jársz minden szombaton a kecskeméti piacra, mert „az igazi, őszinte, mélyről fakadó emberi gondolatok személyesen átélt cseréjénél kevés jobb dolog van a világon.”

Ez a fajta gondolkodás pedig, s a táj, tér, hely, ahogyan azokat számunkra megmutatod, már maga a földrajzi diszciplínáról alkotott álláspontod. A Te geográfiádban matematika és földrajz mellett ott van a ráció és az emóció, a kvantitatív és a kvalitatív, a lokális és a globális. Mindezek pedig véletlenül sem dichotómiákként, hanem dinamikus összefonódásukban, együtt egészet alkotó teljességükben. A Te geográfiád interdiszciplináris, olyan, amit nem határfalak emelésével, hanem befogadással és érdeklődő nyitottsággal, azoknak a bizonyos fontos gondolatoknak a cseréjével erősíthetünk. Amit végül a mai világunkban talán a legfontosabbnak tartok: a Te földrajzod kritikái. Kritikái abban az értelemben,

hogy mindenekelőtt azokért műveled, akik nem képesek saját érdekeik kifejezésére, érvényesítésére. Kritikai továbbá azért is, mert az akadémiai világon messze túlnyúló, igazi „népföldrajzzá” tudod formálni. Becsempészed a kecskeméti közéletbe, a vidéki gazdák vagy alföldi politikusok, civilek gondolkodásába, az egyetemi hallgatóidnak írt közkedvelt blogjaidba, a középiskolásoknak szervezett kirándulásokba, sőt – mint egy irodalmi élményt nyújtó írásodból sejtem – a kocsmai beszélgetéseidbe is. No és végül a népföldrajz egyik legfontosabb ismérveként: a hajdan volt tanítók igazi sokoldalúságával adod át a tudásodat a jövő tértudományait művelőknek a legkülönbözőbb katedrákon.

Azon a bizonyos ELTE-s órán megmutattad nekünk a szegedi terület- és településfejlesztő geográfusok pólóját, amit végzős diákjaidtól kaptál, s úgy tűnt, szívből örültél neki. Ha az én csoportomnak lett volna egyenpólója, egészen biztosan tudom, hogy tőlük is kaphattál volna. Mint ahogy Debrecenben, Pécsen, Lengyelországban vagy Japánban is. Kívánom, hogy rengeteg ilyen vagy hasonló örömet kapj azoktól, akiknek a Te földrajzod segít eligazodni a világban, akik csatlakoznának hozzád annak jobbá tételében. Boldog születésnapot Bálint!

A lakhatási körülmények néhány jellemzője Hajdú-Bihar megye szegregátummal rendelkező településein¹

BALCSÓK ISTVÁN, CZIBERE IBOLYA, KOVÁCS GÁBOR,
SZARVÁK TIBOR

BALCSÓK István: egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem

CZIBERE Ibolya: tanszékvezető egyetemi docens, Debreceni Egyetem

KOVÁCS Gábor: szakértő, Nemzeti Közzolgálati Egyetem Kutatásmódszertani és Mérésügyi Iroda

SZARVÁK Tibor: egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem

KULCSSZAVAK: szegregáció, társadalmi-területi egyenlőtlenségek, lakhatási körülmények, komplexitás

ABSZTRAKT: A tanulmány egy empirikus vizsgálat eredményeinek tömör ismertetésén keresztül mutatja be a lakóhelyi szegregáció jellemvonásait és következményeit Hajdú-Bihar megye községeiben. A statisztikai adatok feldolgozása és a lakhatási körülmények felmérését célzó terepmunka eredményei alapján levonható legfontosabb következtetés az, hogy a szegregált településrészekben belül is jelentős különbségek mutatkoznak az életfeltételekben. Ez a mozaikosság tehát a településrészek szintjén is érvényessé teszi Csatári Bálint vidékfejlesztési definícióját: az eredményes beavatkozások alapvető feltétele a komplex, rendszerszemléletű, valóban a helyi igényekre és adottságokra épülő megközelítés.

Bevezetés

„A vidékfejlesztés a sajátos táji, természeti, környezeti, gazdasági, települési és társadalmi jellemzőkkel leírható vidékies (rurális) területek különleges igényeire tekintettel kialakított komplex, integrált fejlesztési beavatkozások rendszere.” (Csatári é.n.) A tanulmányunk témájához kapcsolódó megközelítmód komplexitásának bemutatására választottuk Csatári Bálint vidékfejlesztésre vonatkozó gondolatait. Tettük ezt azért, mert a társadalmi-területi egyenlőtlenségek számos dimenziója – jövedelem, vagyon, munkakörülmények, iskolázottság, műveltség, egészségi állapot stb. – közül az egyik legfontosabb és legalapvetőbb, az esélyegyenlőtlenségeket már településrészek szintjén megjelenítő és egyben generáló tényezőnek a kielégítő és megfelelő lakhatási körülményektől való megfosztottságot, a súlyos lakhatási deprivációt tekinthetjük.

A lakhatási feltételekben jelentkező számottevő különbségek meghatározhatják a helyi társadalom és a település szerkezetét, mivel a leszakadó rétegek területi koncentrációja révén szegregációs folyamatok indulhatnak be, vagy erősödhetnek fel. Munkánk nem foglalkozhat a szegregátumok, szegregált élethelyzetek részletes bemutatásával, de a vizsgálatok rámutattak, hogy a lakóhelyi szegregáció nem

---

1 A tanulmány az Újrakezdők a periférián – leszakadás, válság és helyi válaszok az Alföldön és azon túl elnevezésű VI. Alföld Konferencia, Szegregátumok témakörű szekciójában elhangzott előadás szerkesztett változata.

homogén jelenség, hanem különböző szegregációs minták együtteseként értelmezhető (Ladányi 1988).

A szegregátumok kategorizációja

A közigazgatási határokon belüli elhelyezkedést tekintve a települési és egyben társadalmi zárványt képviselő szegregátumoknak alapvetően kétféle megjelenési formája különíthető el. Egyfelől a településszövetbe ágyazódott szegregált vagy szegregálódó területekkel, másrészt a településszövettől elkülönült, alapvetően nem lakófunkciójú területekbe ékelődött szegregátumokkal lehet találkozni. A községekben a szegregátum-képződés alapjául a legtöbb esetben a korábban spontán módon kialakult („hagyományos”), vagy mesterségesen létrehozott („új”) telepek szolgáltak. A magyar anyanyelvű cigányság telepei javarészt az egyes települések szélén, míg a romani és beás anyanyelvűek általában (de nem mindig) a településtől távol, sokszor akár négy-öt kilométerre helyezkedtek el, majd előbbieket a terjeszkedő falu magába olvasztotta, utóbbiakat pedig sok esetben elérte. Az új telepek vagy hatósági átköltöztetés, vagy saját erőből történő vásárlások/építkezések eredményeként jöttek létre, döntően ugyancsak periférikus fekvésű településrészekben (Kemény-Jankó-Lengyel 2004).

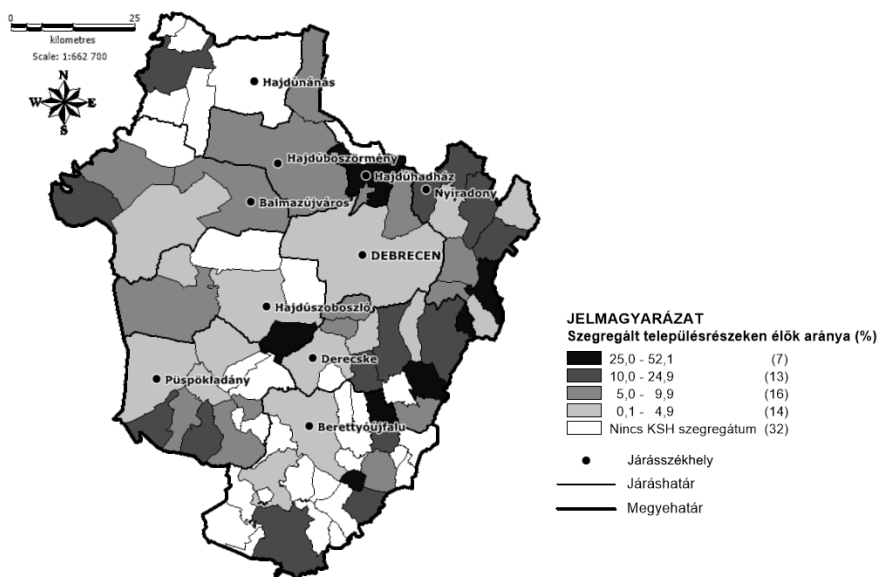
A szegregátumok gyakorlati lehatárolása azonban számos nehézségbe ütközik, mert azok (különösen a városokban) nem követik a kialakult településrészek határait. Statisztikailag a KSH a népszámlálások adatainak tömörszintű feldolgozásával különíti el a tényleges szegregátumokat és a veszélyeztetett területeket, a társadalmi leszakadás két legfontosabb tényezőjét, a munkajövedelmet és az iskolázottságot figyelembe vevő ún. szegregációs mutató felhasználásával. A lehatárolt szegregátumokat azok a területek jelentik, ahol az aktív korú népességen (vagyis a 15-59 éves lakosságon) belül a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők és a rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya meghalad egy településtípusonként meghatározott értéket. Ez egy kétezer főnél kisebb népességű településen mindkét mutató tekintetében legalább 50%, míg a legfejlettebb fővárosi kerületek esetében 20%-os a küszöb – de mindenkire vonatkozó közös kritérium, hogy az egybefüggő településrész népességszámának el kell érnie az 50 főt. A 200 főnél kisebb települések esetében azok egészére határozzák meg a szegregációs mutató mértékét, és mivel nem különítenek el lakótömböket, a feltételek teljesülése esetén a teljes község szegregátumnak minősül.

A KSH által elkülönített szegregátumok területi megoszlása a fentebbi problémák ellenére igen szoros összefüggést mutat a gazdasági-társadalmi fejlettséggel és a romák népességen belüli arányával. A 2011. évi népszámlálás adatainak felhasználásával lehatárolt mintegy 1400 szegregátum döntő hányada az ország északkeleti és délnyugati megyéire koncentrálódik, dominánsan a külső és belső perifériák településeit, főként az aprófalvas térségeket jellemezték.

Lakóhelyi szegregáció Hajdú-Bihar megyében

Hajdú-Biharban az összes szegregátum 8,9%-a, a szegregátummal rendelkező települések 7%-a található meg. A 124 darab szegregátum 50 település között oszlik meg, meglehetősen egyenlőtlenül: öt vagy több szegregált településrésze öt településnek van, 32 esetben viszont nem határolt le szegregátumot a statisztikai hivatal (KSH 2011). A szegregált településrészeken élők lakónépességen belüli arányát tekintve ugyancsak jelentős szórás mutatható ki, viszont egyértelmű területi koncentráció jellemző a magyar-román határ mentén: Hajdúhadház és Hajdúszovát kivételével minden 25% feletti értékkel rendelkező település itt található, Bagamér 52%-os mutatója a legmagasabb a megyében (1. ábra).

1. ábra: A szegregált településrészeken élők aránya a teljes népességből Hajdú-Bihar megye településein (2011)

Forrás: saját szerkesztés a KSH (2011) adatai alapján.

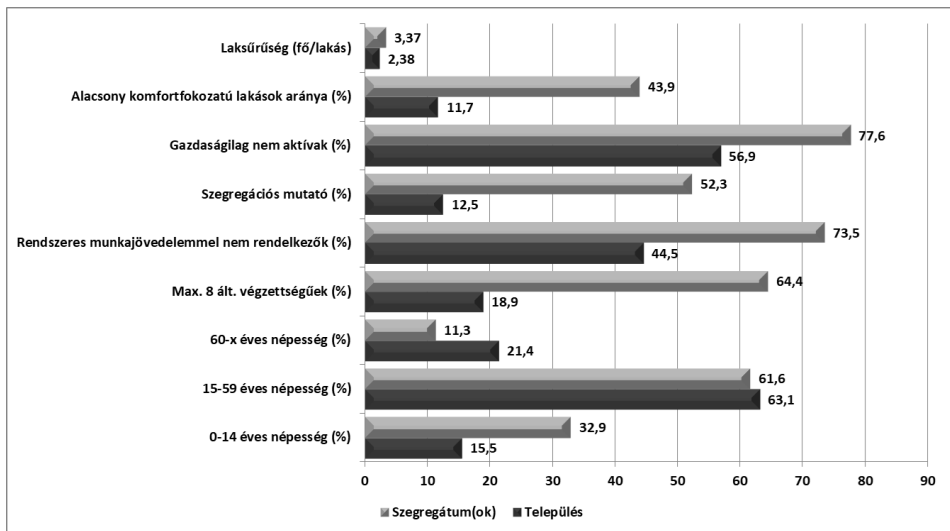
A lakóhelyi szegregáció tehát nagyon jelentősnek ítéltető meg Hajdú-Biharban: a megye településállományának 61%-a érintett – ez országos összevetésben a legmagasabb érték. Hajdúnánás kivételével valamennyi városi jogállású településen található legalább egy KSH szegregátum (igaz Debrecen népességének mindössze 0,1%-a él ilyen területen, Hajdúhadházon viszont az egyharmada), és a községek 51%-ára igaz ugyanez a megállapítás (ez szintén a legmagasabb érték az országban). A kedvezőtlen helyzetet jelzi az is, hogy a megyében található Nyírábrány a legtöbb (szám szerint hét) szegregátummal rendelkező község Magyarországon.

A 2011. évi népszámlálás idején Hajdú-Bihar lakónépességének 4,6%-a élt szegregált településrészen (a városokban 3,4%, a községekben 9,9% volt a mutató értéke),

vagyis mindösszesen 25 394 fő. Bár a legtöbb (54 db) szegregátum népességszáma 100 fő alatt maradt, 14 esetben viszont 500 főnél népesebb, ezen belül Hajdúhadházon és Létavértesen egy-egy 1 000 főnél is nagyobb egybefüggő területet határoltak le.

Fentebb jeleztük, hogy a szegregátumok lehatárolása során alkalmazott Hoover-indexben ugyan csak két mutatót (a legfeljebb általános iskolát befejezők, illetve a munkajövedelemmel nem rendelkezők aktív korú népességén belüli részarányát) használnak fel, azonban ezek természetesen igen szoros összefüggést mutatnak a társadalmi státuszt meghatározó egyéb mérőszámokkal. Nem meglepő tehát, hogy a település egésze és a szegregált településrészek között számos tekintetben mutathatók ki jelentős különbségek. Általánosságban elmondható, hogy a számottevően fiatalosabb korszerkezet szignifikánsan rosszabb iskolázottsági, és ebből következően jóval kedvezőtlenebb munkaerőpiaci jellemzőkkel párosul (2. ábra).

2. ábra: A szegregált településrészek néhány társadalmi mutatója a települések egészére jellemzővel összehasonlítva Hajú-Biharban (2011)

Forrás: saját szerkesztés a KSH (2011) adatai alapján.

A szegregátumokban élők lakhatási jellemzői

Míndez jelentősen kihat a lakhatási körülmények alakulására: a szegregátumok területén élő családok jóval alacsonyabb komfortfokozatú, ugyanakkor érezhetően zsúfoltabb otthonokban kényszerülnek élni a mindennapjaikat. A városok és falvak között ebben a tekintetben nincs szignifikáns különbség, bár előbbieket esetében nagyobb a szórás a település egésze és a szegregátum(ok) között. A települések egészéhez mérve a szegregátumok lakásaiban hozzávetőlegesen másfélszeres a laksűrűség, de az átlagérték mögött igen jelentős különbségek húzódnak meg. Miközben négy településen (Báránd, Bocskai kert, Hortobágy, Kismarja) a

szegregátumok mutatója alatta marad a települési átlagnak, addig Hajdúdorog és Hajdúbagot esetében eléri, illetve jócskán meghaladja annak kétszeresét.

A lakhatási körülményeket tekintve még nagyobbak a szélsőségek, akár az alacsony komfortfokozatot, akár a szobák számát vesszük figyelembe. Álmosdon, Biharkeresztesen és Fülöpön a szegregátumok lakásállományának kevesebb, mint 20%-a minősül alacsony komfortfokozatúnak, ezzel szemben Hortobágyon, Komádiban, Toldon, Újlétán és Zsákán a lakások legalább kétharmada tartozik ebbe a kategóriába a szegregált településrészekben. Ez utóbbi értékek különösen akkor válnak beszédessé, ha összehasonlítjuk azokat a 2. ábráról leolvasható megyei átlagértékekkel.

Amennyiben nem a teljes, hanem csak a census idején lakottnak minősülő állományt vesszük figyelembe, akkor szintén nagyon jelentős polarizációt tapasztalhatunk: a szükség-, valamint a komfort nélküli és félkomfortos lakások részaránya kilenc település legalább egy szegregátumában haladja meg a 75%-ot (Hajdúszoboszló egyik szegregátumában minden lakott lakás ide tartozott). Figyelembe véve azt a tényt, hogy a települési átlagtól való legnagyobb eltérések dominánsan a városokra jellemzőek, talán nem túl nagy merészség kijelenteni, hogy a lakhatási szempontból legrosszabb helyzetű települési-társadalmi zárványok kialakulására azok egyes (főként, de nem kizárólagosan külterületi) városrészeiben van a legnagyobb esély.

Ezt a hipotézist tovább erősíti, hogy ugyancsak a városokban (Hajdúböszörmény, Debrecen, Hajdúszoboszló, Hajdúhadház, Balmazújváros), illetve a megyeszékhely szűkebb agglomerációjába – ebben a megközelítésben egy „nagyvárosi árnyékzónába” – tartozó falvakban (Mikepércs, Sáránd) a legmagasabb az úgynevezett lakott egyéb lakóegységek és az azokban élők száma. Ez a kategória az emberhez méltó lakhatásra már alig alkalmas, tulajdonképpen egy nehezen érzékelhető határvonallal a hajléktalanság felé átmenetet képező, lakásként nem definiálható „lakhelyeket” foglalja magába. A teljesség igénye nélkül ide sorolhatók a gazdasági épületek (raktár, préház, istálló, garázs stb.), kunyhók, barakkok, putrik, bódék, barlangok vagy épp járműkarosszériák és lakókocsik. A hajdú-bihari települések közel felében regisztráltak legalább egy lakott egyéb lakóegységet, a mindösszesen 478 darab 1 028 ember lakhelyeül szolgált. A magas értékekben nyilvánvalóan nagy szerepe van a kiterjedt zártkertes övezetek (Hajdúböszörmény, Debrecen, Hajdúhadház) különböző gazdasági épületeiben élő több száz fős népességnek.

Az egyszobás lakások valamivel 9% fölötti aránya hozzávetőlegesen az országos átlagnak felelt meg Hajdú-Biharban a legutóbbi népszámlálás idején. A szegregáltként számon tartott településrészek ebben a tekintetben is kedvezőtlenebb képet mutattak az átlagosnál, összességében mintegy másfélszer magasabb értékkel. Saját települési átlagukhoz képest Bocskai kert, Vekerd és Hajdúböszörmény szegregátumaiban a legnagyobb (30 százalékpontot meghaladó) a negatív irányú eltérés. Az egyes szegregátumokat külön-külön vizsgálva a szélsőértékek közötti különbségek még nagyobbá válnak. A KSH adatai alapján akad olyan szegregált településrész, ahol egyáltalán nincs egyszobás lakás (Hencida, Hortobágy, Püspökladány), ezzel szemben Bocskai kert, Hajdúböszörmény, Hajdúhadház, Nyíradony és Pocsaj egy-egy szegregátumában a lakásállomány legalább felét sorolhatjuk ebbe a kategóriába (Nyíradony 3. számú szegregátumában 74,2%-ot).

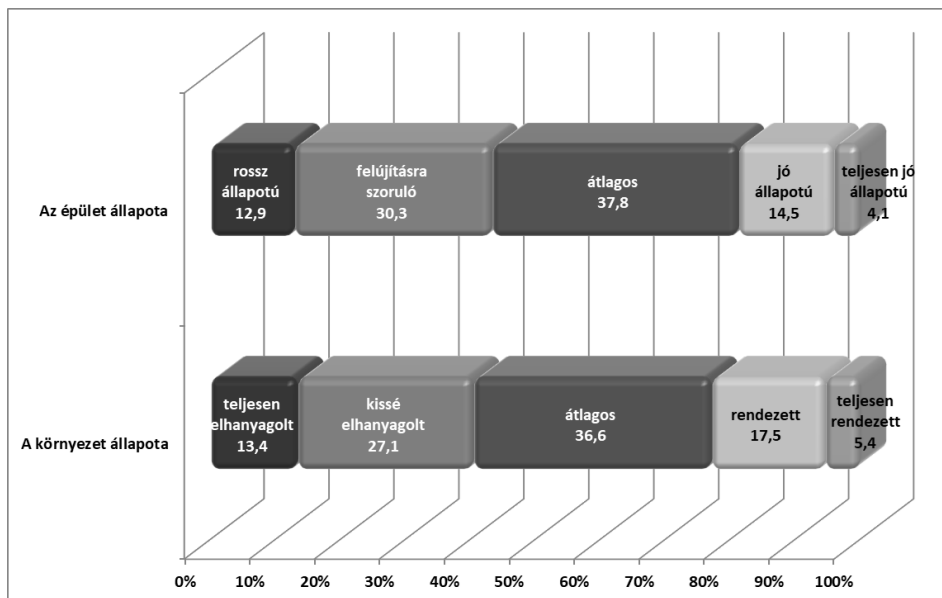
A lakhatási körülmények vizsgálata a hajdú-bihari szegregátumokban

2018-ban a KSH népszámlálási adataiból származó információkat kívántuk kiegészíteni és egyben aktualizálni a lakásállomány, valamint a lakhatási körülmények felmérését célzó vizsgálattal, amely a „Szegregált élethelyzetek felszámolása komplex programokkal” elnevezésű pályázatokban beavatkozási területként megjelölt – tehát nem feltétlenül az adott településen levő összes – szegregátum területén zajlott le. A helyszíni terepbejárások alkalmával az összes épület fizikai, illetve (közvetlen) környezeti állapotának rögzítése történt meg külső szemrevételezéssel, egy általunk kidolgozott, a lakhatási feltételeket minősítő komplex szempontrendszer alapján.

A felmérésbe a tanulmány elkészítésének időpontjáig hat hajdú-bihari település került be, a pályázati konstrukció előírásainak megfelelően valamennyi községi jogállású (Nagyrabé, Nyíraczád, Pocsaj, Sáránd, Szerep, Újléta). A községek pályázataiban megjelölt szegregált településrészekben mindösszesen 603 darab ingatlan adatait sikerült rögzíteni. Ez meghaladja a tényleges lakásállományt, mivel az összeírás magában foglalja az üres (de korábban épülettel rendelkező) telkeket is.

A közvetlen környezet és a lakhatásra szolgáló ingatlan állapotát a szubjektivitás csökkentése érdekében több megközelítésből (tető, kémény, nyílászárók, kerítés állapota, kommunális vagy egyéb szennyező anyag előfordulása stb.), a saját település általános megjelenéséhez viszonyítva igyekeztünk rögzíteni. A kategorizálás természetesen így sem minősíthető teljesen objektívnek és egzakt, de nem meglepő módon a kapott eredmények megerősítik a KSH hivatalos adatait (3. ábra).

3. ábra: A felmérésben szereplő hajdú-bihari községek szegregátumaiban található ingatlanok és környezetük általános állapota (2018)

Forrás: saját felmérés adatai alapján szerkesztve.

Az ábra adataiból kitűnik, hogy a szegregált településrészek lakhatási körülményei még az egyébként is hátrányos helyzetű településeik átlagához képest sem mutatnak kedvező képet, a vizsgált hajdú-bihari települések közül, ez különösen Pocsaj esetében érvényes megállapítás (itt az épületek csaknem fele szorul komoly felújításra, további egynegyede minősíthető kifejezetten rossz állapotúnak). A felmérésbe bevont szegregátumokban a lakók halmozottan hátrányos helyzetéből adódóan a közvetlen környezet állapota is nagy kívánni valókat maga után: a telkek egytizede körül egyáltalán nincs kerítés (Pocsaj esetében az egyharmaduknál), és a porták több, mint egynegyedén fedezhető fel kisebb-nagyobb mennyiségű szennyező anyag (Pocsaj: 61%). Ez a legtöbb esetben kommunális hulladék (az érintett telkek kétharmadán), de gyakori az építési törmelék és a parlagfű is (23-26%).

A felmért, lakhatás céljára használt épületek (amennyire ez megállapítható volt) a megye földrajzi adottságainak és a lakók anyagi lehetőségeinek megfelelően téglából és vályogból épültek, másféle falazattal (kő, beton stb.) csak elvétve lehetett találkozni. A nyílászárók állapota különösen az ajtók esetében hagyott jelentős kívánnivalókat maga után, az összes építmény harmadában – Pocsaj 55%-os, de különösen Újléta 80% fölötti értéke kiemelkedő – fordult elő rossz, a funkciót (főként a szigetelést) csak részben betölteni képes darab.

Különösen elgondolkodtató, hogy az épületek 15%-ának volt legalább egy olyan ablaka, amelynek csak a kerete maradt meg, és sem üveg, sem fólia nem védett a külső behatásoktól – a fentiek alapján nem meglepő módon Pocsaj rendelkezett a legmagasabb, közel 32%-os mutatóval. Ha ehhez hozzávesszük, hogy az itt felmért ingatlanok közel egyötöde nem rendelkezett épített kéménnyel, csak kályha (vagy egyéb) csőből kialakított füstelvezető alkalmatossággal, akkor túlzás nélkül kijelenthető, hogy a hideg időjárás igen komoly kihívás elé állítja a lakókat még akkor is, ha sikerül kellő mennyiségű tüzelőhöz jutniuk.

A vizsgált szegregátumokban Nagyrábé és Nyíracsad kivételével komoly gondokat okoz a szilárd burkolatú utak részleges vagy teljes hiánya, és ez különösen a vízvezető árkok még hiányosabb kiépítettségével párosulva nehezíti meg az itt élők közlekedését. Az elektromos áram hiánya Pocsaj, Szerép és Újléta esetében okoz látható gondokat (előbbiben az épületek ötöde, utóbbi kettőben harmada nem rendelkezett hálózati vezetékkel). Még súlyosabb állapotok jellemzők a vezetékes ivóvízzel való ellátottság terén, Nagyrábé és Sáránd kivételével mindenhol eléri a 20%-ot a nem bekötött épületek aránya (Szerép: 20%, Nyíracsad: 36%, Újléta: 55%, Pocsaj: 64%). Az érintettek helyzetét tovább nehezíti, hogy az esetek többségében a legközelebbi közkút több száz méteres távolságban található.

Összegzés

A lakóhelyi szegregáció a szociális és etnikai csoportok között kialakult társadalmi távolságok térbeni leképeződése (Ladányi et al. 2010), amely Magyarországon sem a múltban, sem a jelenben nem kizárólag a roma kisebbséget érintő probléma. Többnyire a strukturális egyenlőtlenségek következménye, amely erőteljesen befolyásolja az ott élők életésélyeit. Lakhatási felmérésünk fontos, de terjedelmi és feldolgozottsági korlátok miatt jelen tanulmányban nem részletezett tanulsága, hogy

az egyes szegregátumok egyáltalán nem tekinthetők homogénnek sem a lakhatási, sem egyéb viszonyaikat tekintve. A mozaikosság még a legrosszabb helyzetű településrészekben is jelentkezik, akár érdekes paradoxonokat okozva. Mindez azt mutatja, hogy a szegregált élethelyzetek eredményes felszámolása valóban csak komplex, több területre egy időben kiterjedő beavatkozással képzelhető el – ez azonban nem lehet egységes, hanem csak a helyi (társadalmi és egyéb) sajátosságokhoz a lehető legközelebb hozva, egyedi elbírálással és megoldásokkal válhat elfogadhatóvá és fenntarthatóvá².

Irodalom

- Csatári B. (é. n.): *Területfejlesztési fogalomtár. Vidékfejlesztés.*
<https://www.teir.hu/fg/cikkek.html?pid=148#0> Utolsó letöltés: 2019.07.31.
- Kemény I., Janky B., Lengyel G. (2004): *A magyarországi cigányok.* Gondolat-Infonia, Budapest.
- Ladányi János (1988): A lakóhelyi szegregáció alakulása Budapesten 1930 és 1980 között. *Válóság*, 3.70-81.
- Ladányi J. et al. (2010): *Szociális és etnikai konfliktusok. Válogatott tanulmányok (1975–2010).* ELTE TAMOP-4.1.2-08/2/A/KMR-0043, Budapest

---

² A témához kapcsolódva ajánljuk a társadalmi felzárkózás témakörében indított új szakmai periodika (MaHolnap) számait: <https://tamogatottfejlesztések.szgyf.gov.hu/2014-20/index.php/kommunikacio-7/hirek>

Falu és morfológia

BALOGH ANDRÁS

BALOGH András: egyetemi docens, ELTE Savaria Földrajzi Tanszék

KULCSSZAVAK: településmorfológia, falukép, kérdőív

ABSZTRAKT: A tanulmány egy „elfeledett” kutatási terület, a falumorfológia elméleti kérdéseit és ehhez kapcsolódóan a megváltozó falukép mögötti társadalmi-gazdasági jelenségeket igyekszik bemutatni, folyamatosan visszatérve ahhoz az alapgondolathoz, hogy egyáltalán van-e értelme a 21. században falumorfológiával foglalkozni. A szerző önmagát is győzködve igyekszik az igen válasz mellett néhány érvet felhozni, bízva abban, hogy nem teljesen hiábavaló kísérletről van szó.

Bevezetés

„A falu értékeivel kapcsolatban szokás csupán a műemlékeket számba venni. De a falu második értéke településszerkezetében van, még akkor is, ha az csupán egy utcát jelent két sor házzal.” írja Istvánfi Gyula műegyetemi professzor, Ybl- és Széchenyi-díjas magyar építész, a népi építészet közismert kutatója 2011-es röpiratában (Istvánfi 2011). A települések belső felépítésének vizsgálata nyilvánvalóan – és talán elsősorban – a településföldrajzi elemzéseknek is fontos részét képezik. Ugyanakkor a településmorfológia a településföldrajzon belül évtizedek óta kissé háttérbe szorult (Csapó 2005). E kutatások zöme is főképp a városok belső szerkezetét, beépítését vizsgálja, vagyis alapvetően városkutatásokról, funkcionális morfológiai elemzésekről van szó. A falvak esetében relevánsabb klasszikus morfológiai jellegű vizsgálatok, amelyek az utcahálózathoz, s azon keresztül különböző alaprajzi típusokhoz, alaktani jegyekhez kötődnek, talán még kevésbé divatosak. A tanulmány fő kérdése egyébiránt ez: van-e értelme a 21. században falumorfológiával foglalkozni? E dilemma mellett igyekszünk minél több érvet felsorakoztatni.

Falu-e még a falu?

Van-e értelme falumorfológiával foglalkozni, amikor annak klasszikus alaprajzi formái jól ismertek, ráadásul a falvak térbeli kiterjedésükben, lélekszámukban napjainkban mindinkább zsugorodnak? Az igen válaszukhoz több kapaszkodót is találhatunk. Egyrészt, a településértelmezésünkben egyre inkább teret hódít az a felfogás, miszerint a település egyben közigazgatási önállóságot is élvez. A falvak alaprajzi típusai ugyanakkor még a mendöli, akár egy ember/hajlék egy település-felfogás szerinti, s ily módon újra definiálандók. Például nem nevezhető egyszerűen szalagtelkesnek az a falu, amelynek közigazgatási területén fekszik egy major vagy szőlőhegy és a belterülettel együtt alkotnak egy közigazgatásilag önálló települést. Továbbá a hajlékok átalakulásával, azok különböző megjelenési módjaival eljutunk egy olyan fontos kérdéshez, hogy egyáltalán vannak-e még a falunak építészeti hagyományai? Ha igen, milyen jellemzői vannak? Azaz: falu-e még a falu? Ez mellett érvek és ellenérvek egyaránt felhozhatók (1. ábra).

1. ábra: A hagyományos falusi életmód és társadalom megszűnése vagy létjogosultsága melletti érvek és ellenérvek Istvánfi Gyula szerint

<p>-</p> <p>paraszttság eltűnése</p> <p>családi méretű mezőgazdálkodás térvesztése</p> <p>fakuló hagyományok</p> <p>„modern házak”</p> <p>„Szép a népi építészeti, de műemléknek való”</p>	<p>+</p> <p>a településszerkezet még őrzi az évszázados szokásrendet</p> <p>a lakásépület-állomány eredeti vagy átalakított formában, de létezik</p> <p>„vidéken van”</p> <p>fenntartó és fenntartható</p>
--	---

Forrás: Istvánfi 2011 alapján saját szerk.

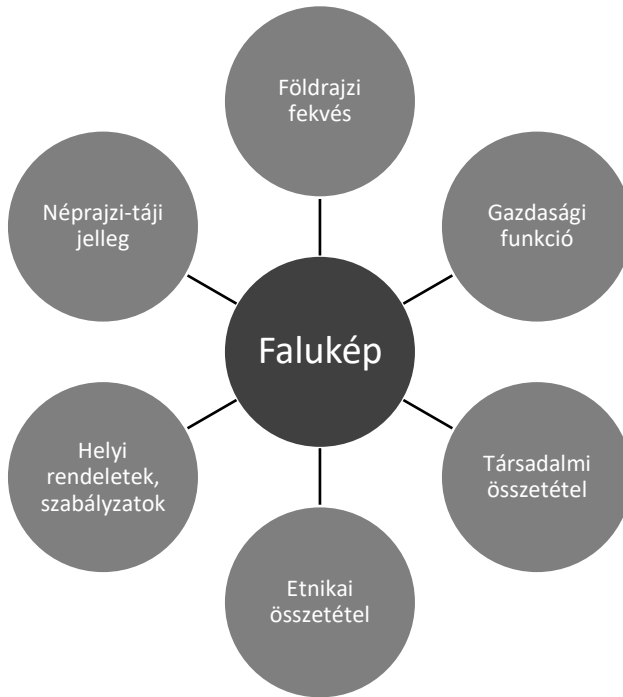
A falu és a mezőgazdaság kapcsolatának bomlását leginkább a község aktív keresőinek foglalkozási szerkezete mutatja, amelyben napjainkra 10% alá csökkent az agrárium aránya. Ennél persze jóval többen kapcsolódnak az ágazathoz – kisegítő gazdaság, szőlő, gyümölcsös, zártkert, föld bérbeadása stb. –, de ahogy Beluszky Pál fogalmaz: sokan foglalkoznak agrártermeléssel, de igen kevesen élnek meg belőle (Beluszky 2018). A falvak társadalmának polgárosodása – résztvevői a nyolcvanas évek nagyban termelő kisvállalkozói, a privatizáció során tulajdonhoz jutó agrárértelmiségiek és tsz-vezetők – és proletarizálódása – részesei a munkahelyüket veszítő korábbi ingázók, megszűnő helyi ipari telephelyek egykori foglalkoztatottjai, képzetlenek – a rendszerváltás utáni időszak nagyon jelentős folyamatai voltak (Valuch 2001). A falusi tereket ráadásul erőteljes differenciálódás jellemzi, amely a gazdaság struktúrájában, jövedelmezőségében, a foglalkozási szerkezetben és a demográfiai viszonyokban egyaránt megmutatkozik (Beluszky, Sikos T. 2007).

A települést egykoron meghatározó morfológiai sajátosságok, illetve jellemző épülettípusok, építészeti megoldások megmaradására elsősorban a különböző néprajzi tájakhoz kapcsolódóan van esély, ahol a településvezetés tudatosan törekedett a népi jelleg megőrzésére, dacolva egyes korszakok építészeti „divathullámaival”. Ez persze erősítheti egy-egy község „múzeumfalú” jellegét, ugyanakkor ezen épületek a legtöbb helyen mindmáig lakottak és megfelelnek eredeti funkcióiknak. Mindezt a nagyobb városokhoz közel fekvő falvakban a legnehezebb megőrizni, ahol a szuburbanizáció magával hozta a városi szemléletet, a lakóépülettel kapcsolatos új igényeket, melyek rendszerint a mezőgazdasági tevékenység teljes mellőzésével jártak együtt, így eleve meg sem épülnek a régi parasztportákra még oly jellemző gazdasági épületek.

A faluképet tehát összességében számos tényező együttesen határozza meg, úgymint földrajzi fekvés, néprajzi-táji jelleg, gazdasági funkciók, társadalmi-etnikai összetétel,

helyi rendeletek és szabályzatok stb. (2. ábra). E tényezőkben bekövetkező változások hatására nyilvánvalóan idővel a falukép is módosulni fog.

2. ábra: A faluképet meghatározó tényezők

Forrás: saját szerk.

Ugyan a magyar falu kisebbik problémája az, hogy hogyan néz ki építészeti, milyen az arculata, de tény, hogy a változás szembeötlő és meglehetősen zűrzavaros, így fennáll annak a veszélye, hogy a falukép egyre inkább érdektelenebbé válik (Istvánfi 2011).

Újabb fontos kérdés vetődik fel: mi számít a falukép szempontjából tipikusnak, illetve atipikusnak? Erre szinte lehetetlen korrekt választ adni, hiszen minél nagyobb időintervallumot tekintünk át, a településképben bekövetkeznek szükségszerű változások, amelyek kisebb vagy nagyobb mértékben eltérnek az addig jellemzőtől. Sőt, különbségek vannak földrajzi tájegységenként, illetve befolyásoló tényező a társadalmi – gazdasági – etnikai összetétel stb. is. Gyakori eset egyébként, hogy nem a település maga a teljes egészében, hanem csak a településtest egy része mutat atipikus vonásokat, vagy ha külső megjelenésben nincs is számottevő különbség, a funkcióban még lehet, s lehet az ott végzett tevékenység atipikus. (A morfológia hátránya ugye, hogy a külső megjelenés és az emberi tevékenység ma már nem mindig feleltethető meg egymásnak.)

A „hagyományosnak” talán leginkább nevezhető falusi építészet a háromhelyiséges – szoba-konyha-kamra -, nyeregtetős hosszúház, egybeépülve a gazdasági épületekkel, a szalagtelek oldalára dőlve, utcára tekintő homlokzattal. Ettől eltérnek a

szerek/szegek, szórványok, tanyás községek, szőlőhegyi formák stb. Ezt a szisztémát két csapás roppantotta meg a 20. században: az első a kollektivizálás volt, amellyel funkcionálisan kiürült az istálló, az ól, a terménytároló, s megjelentek a kockaházak. A kockaházak megítélése nem egyértelmű, sokan tekintik őket – főképp építészeti körökben – már a népi építészet részének, de hagyományosnak talán – még – nem. Ezeket a nyolcvanas évektől sok helyen a többszintes „toronyházak” váltották fel. Igazán káosz azonban a rendszerváltozással következett be (Istváni 2011).

A falukép felértékelődése a mindennapokban

Azt, hogy talán érdemes falumorfológiával foglalkozni, erősítheti, hogy annak alkalmazott jellege, gyakorlati szerepe napjainkban növekszik. Ebben szerepet játszanak politikai döntések, központi pályázati lehetőségek is, mint például a Népi Építészeti Program a vidéki épített örökség megóvására (www.telekialapitvany.hu). Akár 20 millió Ft támogatást kaphatnak a népi építészeti emlékek természetes és jogi személy tulajdonosai, vagyonkezelői és használói. Hasonló kezdeményezés a Földművelésügyi Minisztérium által gondozott Zártkerti Revitalizációs Program, amely érinti a szőlőhegyeket is, és 2018-ban már a negyedik fázisában tart, immár Önálló Zártkerti Program (ÖZP) néven (www.hermanottointezet.hu). Ennek értelmében 2018-tól évi kétmilliárdos keretösszegre lehet pályázni az önkormányzatoknak a zártkertek rendbetételére. Harmadrészt pedig megemlíthető a minden települési önkormányzat számára 2017. december 31-ig kötelezően előírt Településképi Arculati Kézikönyv (TAK) elkészítése, amelynek tartalmi kereteit kormányrendelet határozza meg, s amellyel a cél a település(rész) jellegzetes, értékes, illetve hagyományt őrző arculatának és szerkezetének megőrzése vagy kialakítása (www.kormany.hu). A TAK a település teljes közigazgatási területére ki kell, hogy terjedjen. Az az ingatlan tulajdonos, aki figyelmen kívül hagyja a követendő beépítési és építészeti előírásokat, legfeljebb 1 millió Ft-ig terjedő közigazgatási bírsággal sújtható.

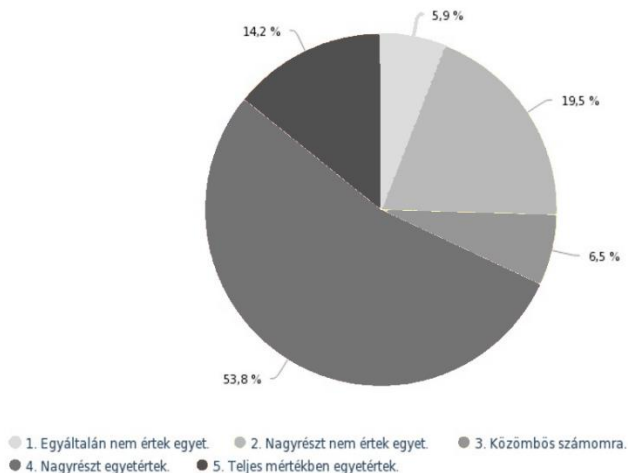
Kérdőíves felmérés Szombathelyen

Ha még mindig bizonytalanok vagyunk a morfológiai vizsgálatokat illetően, akkor érdemes kikérni mások véleményét is. Olyanokét, akik nem laikusok a témában, tanultak faluföldrajzot, településmorfológiát, terület- és településfejlesztést, egyszóval a geográfusokét. A szombathelyi jelenlegi, illetve a korábban végzett alap- és mesterszakos hallgatók közül 169-en töltötték ki egy 11 kérdésből álló online kérdőívet, amelyben arra voltunk kíváncsiak, mi a véleményük napjaink falvairól, a népi építészetéről, mindezek hasznosságáról, funkcionalitásáról.

A kérdőívet kitöltők mintegy 90%-ának tetszenek a hagyományos falusi porták, igaz, nagyobb hányaduk nem szívesen lakna bennük. Szintén nagy az egyetértés abban, hogy egy falu szépségét jelentős mértékben az egységes falukép alakítja, igaz, ez nem azt jelenti, hogy az nem állhat új és modern házakból. A lényeg a hasonló stílus (3. ábra).

3. ábra: Az egységes falukép szerepe a falu „szépségének” megítélésében

„Az a szép falu, ahol a házak közel egyformán néznek ki, egységes a falukép”.

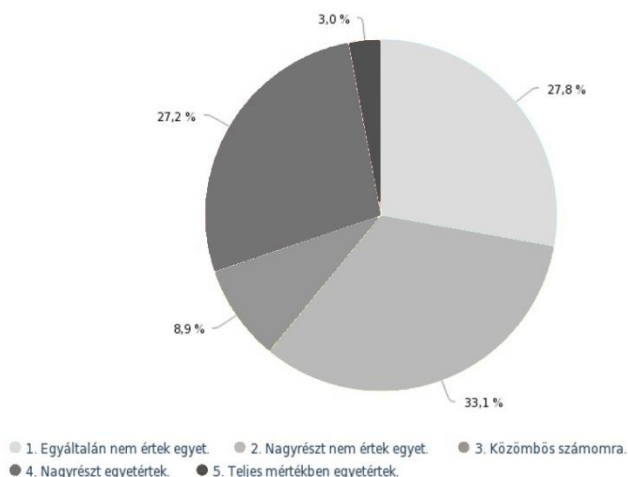
Forrás: saját szerk.

Ezt támasztja alá az is, hogy ha csak elenyésző különbséggel is, de jelenlegi és volt hallgatóink inkább az új, modern lakóépületekben lagnának szívesebben.

A válaszolóknak csak 1/3-a véli úgy, hogy szép-szép a népi építészet, de meg kellene hagyni őket műemléknek (4. ábra). Ugyanakkor szinte teljes az egyetértés abban, hogy fontos a közös értékeken alapuló, az egész települést jellemző arculat megőrzése, vagyis szükség van az azt meghatározó helyi szabályozások kialakítására.

4. ábra: A népi építészet szerepe

„Szép a népi építészet, de már csak műemléknek való.”

Forrás: saját szerk.

A falu lakóhelyként való választásában persze végül mindent felülír az, hogy az adott településnek milyen a földrajzi fekvése és elérhetősége. Legyenek bármilyen szép épületei, felújított vagy modern utcáskorai, ha rosszak a közlekedési lehetőségek és távol van a várostól, nem szívesen lagnának ott a fiatalok (5. ábra).

5. ábra: Előnyben a kedvező földrajzi fekvésű és jó közlekedési kapcsolatokkal rendelkező falvak

Forrás: saját szerk.

Pedig igény lenne rá: a kérdőívet kitöltők 46%-a ugyan jelenleg városi rangú településen lakik, szívesen költözne falura, minden negyedik válaszoló pedig ma is falun él és a jövőben is ehhez ragaszkodna. Ez együtt 70% felett van.

Összegzés

A falvak meghatározó morfológiai jegyei az idők folyamán jelentős változásokon esnek át. Egyre ritkább és nehezebben fellelhető a 20. század közepéig jobbra még egységesnek számító falukép a jellegzetes, utcára néző homlokzatú hosszúházzal, ahol a lakással szembeni lakóudvar vagy esetleg nyári konyha, műhely, szőlőlugas volt, s amit a gazdasági udvar követett istállóval, óllal és tárolóhelyiségekkel, lezárva a csűrrel, végül pedig a veteményes- vagy gyümölcsöskerttel (Istvánfi 2011). Az 1950-es, 1960-as évektől megjelentek a sátortetős kockaházak, melyek virágkorának mintegy másfél évtizeddel később az ún. „lakótornyok” vetettek véget. A rendszerváltozás után mindez kiegészült egy nagyon vegyes, a falvak szellemiségéhez, kultúrájához nem illeszkedő, sokszor giccses épületekkel, kerti dísz tárgyakkal, számtalan különböző formájú és színű tetőfedőrendszerrel és színnel (Istvánfi 2011). A falvak morfológiája sok helyen kaotikussá és jellegtelenné vált. Napjainkra újra előtérbe került a település(rész) értékes, illetve hagyományt őrző arculatának megőrzése, amit kormányrendelet is előír. Kérdőíves felmérésünk eredménye szerint többek között az egységes falukép, a hasonló stílusú – nem feltétlenül régi, hanem

akár modern, újépítésű – házak teszik a falut „széppé”. A szép falu azonban még nem egyenlő a vonzó faluval. Ahhoz, hogy a fiatalok szívesen költözzenek ki a városokból, elsősorban városközeli fekvéssel és jó közlekedési kapcsolatokkal kell rendelkeznie a településnek.

Irodalom

- Beluszky P. (2018): *A települések világa Magyarországon*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 327p.
- Beluszky P., Sikos T. T. (2007): *Változó falvaink*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 459p.
- Csapó T. (2005): *A magyar városok településmorfológiája*. Savaria University Press, Szombathely, 201p.
- Istvánfi Gy. (2011): *A magyar falu építészeti hagyománya*. Röpirat. epiteszforum.hu.
- Valuch. T. (2002): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest, 389p.
- <http://www.hermanottointezet.hu/800775>
- https://www.kormany.hu/download/1/24/f0000/170124_TAK_Utmutato_friss.pdf
- <http://www.telekialapitvany.hu/nepi-epiteszeti-program/>

Magyarország településeinek dinamikai típusai napjainkban

BELUSZKY PÁL, BAJMÓCY PÉTER, CSATÁRI BÁLINT

BELUSZKY Pál: kutató professzor emeritus, MTA KRTK RKI

BAJMÓCY Péter: egyetemi docens, SzTE, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

CSATÁRI Bálint: emeritus kutató, MTA KRTK RKI

KULCSSZAVAK: Magyarország települései, dinamika, falvak, városok, periféria, szélsőséges települések

ABSZTRAKT: Hazai településeink – legyenek azok városok vagy falvak – igen eltérő módon fejlődtek az elmúlt évtizedekben, a homogenizáció és a differenciálódás egyszerre van jelen a hazai térfolyamatokban. A települések dinamikája azonban igen soktényezős folyamat, hiszen más tényezők által meghatározva, máshogy működik, ha a népesség, és ha a gazdaság dinamikáját vizsgáljuk. Jelen tanulmányban a hazai települések dinamikáját vázoltunk fel öt társadalmi-gazdasági tényező (népességszám-változás, vándorlási egyenleg, korszerkezet, lakásépítés, foglalkoztatottság) segítségével, ám az egyes tényezők igen eltérő területi képet mutatnak. A dinamika összesített mérésére egy matematika-statisztikai módszerrel kialakított mutatót használtunk, mely magába foglalja az öt alapmutató értékeit. A területi kép mellett megyénként és településnagyság kategóriánként is vizsgáltuk a folyamatokat. Összességében egybefüggő dinamikus területek tekinthető Pest megye nagy része, Fejér északi fele, Veszprém keleti harmada, Komárom-Esztergom teljes területe, Győr-Moson-Sopron egésze a déli határterületei kivételével, valamint Vas megye nyugati fele is. Ezen kívül elsősorban néhány nagyváros agglomerációja (Zalaegerszeg, Kaposvár, Pécs, Kecskemét, Szeged, Debrecen, Nyíregyháza, Eger), valamint a Balaton térsége dinamikus. A kevésbé dinamikus települések is jelentős területi koncentrációkat mutatnak, ilyen térségek részben külső perifériák Balassagyarmattól a Bodrogekőzig, Szatmár, Bihar, Dél-Békés, Délkelet-Csongrád, Bácska és a Dél-Dunántúl határmenti térségei. Belső perifériáknak tekinthető a Közép-Tiszavidék teljes területe, Békés megye nagy része, Csongrád-Szentes környéke, Baranya-Somogy-Tolna határtérségei, Zala középső része, illetve Vas megye déli és keleti határtérségei.

Bevezetés

Dunaszeg: magyar község, közös önkormányzati hivatal székhelye, Győr-Moson-Sopron megye Győri járás. 2090 lakos (2017); 1870-ben 697, 1910-ben 980, 1941-ben 1258, 1990-ben 1507, 2011-ben 1959 fő. A lakosság 43,4%-a kereső foglalkozású. Az itt élők mindennapi igényeinek jórészt a helybéli intézmények kielégítik; helyben járhatnak óvodába, iskolába a gyerekek, egészségükre helyben működő házi orvos és házi gyermekorvos, valamint védőnő vigyáz, a szükséges gyógyszerek a helyi patikában beszerezhetők, útba esik jövet-menet a helyi takarékszövetkezet, a bevásárlásaik során négy élelmiszerbolt között választhatnak, de a tüzép is helyben várja vevőit, tudhatjuk meg a falu honlapjáról. Szórakoztatásukról kábeltévé gondoskodik helyi műsorokkal is, s ha megunják a házikosztot (vagy a mosogatást), a helyi étteremben válogathatnak számos leves, főétel és édesség között. Az ide látogató megtekintheti a helytörténeti gyűjteményt, a stabilmotor gyűjteményt és a kisvasúti emlékhelyet is. És ha valami helyben nem elérhető, naponta 42 buszjárat indul Győrbe. S ha mindenek után is hiányzik valami a dunaszegieknak, akkor ott a szaunagyár.

Zalkod is magyar község, Borsod-Abaúj-Zemplén megye Sárospataki járásában, a Bodrogzugban. 195 lakos, de 1960-ban még 964-en éltek a faluban. Jegyzői hivatal Kenézlőn. Intézményei után kutakodva a világhálón (mert honlapja nincs a falunak) a „Minden szolgáltatás” linkjére kattintva a „keresett oldal nem található” felirat jelenik meg. Talán pontosabb lenne az „Üres oldal” felirat. A lakosság 18,8%-a talál munkát magának (statisztikusan szólva foglalkoztatott) s közel felük (45,2%-uk) már betöltötte 65. életévét. Van három bolt (ebből egy bezárt), egy kocsmá, az is bezárt és sok más sem. Busz napi öt van Sárospatakra, 45-60 perc alatt érnek be. Van viszont két templom és egy harangláb, bár ebből a haragnak lába kélt. Viszont háromszobás, elfogadható állapotban lévő családi házat 4 millió alatt is vehetünk. A ház előnyei között a hirdető kiemeli a csendet, s azt, hogy a kert végétől pár lépésre gombázni lehet. Két magyar falu, napjainkban. Két világ. (S ekkor visszafogtuk magunkat, mert a hatáskeltés okán nem Iborfiát (Zala megye, 8 lakos [!]), Tornabarakonyt (Borsod-Abaúj-Zemplén megye, 10 lakos), Felsőszenterzsébetet (Zala megye, 17 lakos) vagy Keresztétét (Borsod-Abaúj-Zemplén megye, 26 lakos) választottuk Dunaszeg ellenpárjaként.)

A hazai településállomány bármely teljeskörű vizsgálata esetében egyre nehezebb szétválasztani a falvakat és a városokat. Nem csak azért, mert a városi jogállású településeink jelentős része alig tér el funkcióiban a legnépesebb községektől, hanem azért is, mert számos olyan társadalmi folyamat alakítja településeinket, melyek nem a város-falu dichotómia mentén szerveződnek, amelyek nem hatnak alapvetően máshogy a falvakra és a városokra. Kutatásunk eredeti témája a falvak dinamikai típusainak meghatározása volt, erre kaptunk megbízást, azonban ezt kiegészítve érdekes összevetni falvainkat a városokkal, hogy vajon azok külön dinamikai típust képviselnek-e ma is, avagy nem.

A mai magyarországi falvakat (az egyszerűség kedvéért a községeket, noha nyilvánvaló, hogy a két fogalom korántsem azonos) vizsgálva – vagy akár csak szemügyre véve, megérteni igyekezvén – szembeötlő két markáns s látszólag egymásnak ellentmondó folyamat, a homogenizáció és a differenciálódás. Ha azt a kérdést tesszük fel, hogy „mire szolgál” s mivel „foglalkozik” a falu, illetve a falu lakossága – vagyis tudományosabban: mi a falvak funkciója –, akkor azt kell tapasztalnunk, hogy legtöbbjük létének alapja, fő feladata lakóhelyet biztosítani a más településekben – jellemzően a munkahelyeket koncentráló városokban – dolgozó munkavállalóknak, lehetővé tenni a másutt dolgozók (a „kiingázók”) háztartásainak működését – közművek biztosítása, alapvető szükségletek kielégítése, a pihenés-szabadidő-eltöltés terét kínálni, satöbbi. De a másutt dolgozók aránya a falvak többségében oly magas, hogy az őket kiszolgálók jelenléte, esetleg minimális méretű más tevékenység (helyi agrárgazdálkodás, esetleg ipari kisüzemek stb.) nem változtat alapjellegükön. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint a községi jogállású települések a következőképp oszlottak meg a kiingázóik adatait figyelembevéve (1. táblázat).

1. táblázat: A községek megoszlása kiingázóik arányai alapján, 2011

A kiingázók aránya, %	Községek száma	Arányuk az összes községből (%)
80,0 <	288	10,3
70,0 – 79,9	717	25,5
60,0 – 69,9	674	24,0
50,0 – 59,9	482	17,2
40,0 – 49,9	331	11,8
30,0 – 39,9	196	7,0
≥ 29,9	120	4,3

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

Vagyis a községek 35,8%-ából a foglalkoztatottjaik több mint 70%-a más településben (pontosabban a községhatárokon kívül) dolgozik, vagyis rajtuk s az ellátásukat végzőkön kívül egyéb szerepkörök annyira sem koncentráálódtak bennük, hogy akár csak vegyes funkciójúaknak tarthassuk őket. Vagyis községi jogállású településeink 36%-a között funkcióik alapján különböztetni nem tudunk, egységes funkcionális típusként kell kezelnünk őket. De még az 50–70%-nyi kiingázóval rendelkező községek is hasonlóan ítéltetők meg; ritkán fordul elő, hogy egyéb funkciók (ipari, gyáripari, agrár, közlekedési, idegenforgalmi-rekreációs, speciális szolgáltató) oly arányban lennének jelen, hogy azok egyenként a vegyes funkcióknak a lakó mellett másik elemét képeznék. Ez már abból is következik, hogy a lakófunkción kívül nagyobb volumenű más szerepkör csak igen kevés községben található (2. táblázat).

2. táblázat: A községek megoszlása az agrárfoglalkoztatottjaik aránya alapján, 2011

Az agrárfoglalkoztatottak aránya, %	Községek száma	Arányuk az összes községből, %
> 4,9	667	23,7
5,0 – 9,9	831	29,6
10,0 – 14,9	580	20,6
15,0 – 19,9	312	11,1
20,0 – 29,9	316	11,2
30,0 – 49,9	94	3,3
50,0 ≤	9	0,3

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

(Megjegyzendő persze, hogy agrártevékenységet nem csak a statisztika által kimutatott agrárkeresők végeznek, hanem több-kevesebb agrártevékenységet folytathatnak a kisebb-nagyobb mezőgazdaságilag hasznosítható területekkel – házi- és zártkeretek, gyümölcsösök, szőlők stb. – rendelkező más foglalkozásúak, nyugdíjasok, „eltartottak”, hétvégi telkekkel rendelkezők, vagy napszámosok, idény- és feketemunkások stb.).

A táblázatra vetett egyetlen pillantás azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a „falufejlesztést” – már ha van ilyen – az agrárszektor fejlesztésére korlátozni egyszerűen félreértés, az évtizedekkel ezelőtti faluképzetek továbbélése, s a

falufejlesztési elképzelések gyakorlatban sokféleképp megmutatkozó hatástalanságának is egyik oka.

Végül is meglehetősen leegyszerűsítve a vázolt „helyzetet”, ma a falvak, mint települések nem mások, mint a városokban koncentrálódott gazdasági tevékenységek által foglalkoztatottak lakóhelyei, szerencsés esetben kiegészülve a falvakban élőket kiszolgáló személyzettel, intézményekkel, esetenként üdülő-rekreációs-idegenforgalmi szerepkörökkel, s néhol pontszerűen egy-egy ipari üzemmel, szigetszerűen számottevő agrártevékenységgel. Ez a homogén településmassza azonban a „klasszikus” földrajzi módszerekkel csak üggyel-bajjal s vitatható eredménnyel „típiizálható”; nem is beszélve arról, hogy a felfokozott mobilizáció – sokhelyütt már a trafik vagy a kocsmá felkeresése is „mobilizációt” tesz szükségessé, legalább is ha a községhatárok átlépése annak számít –, kikezdi a klasszikus település-definíciókat s egy-egy falu típusba sorolása esetenként ahhoz hasonló feladat, mintha egy nagyobbacska társasház funkcionális típusát akarnánk megállapítani. Ráadásul kérdés, hogy az ezen írásban már felemlített Iborfia, Tornabarakony, Felsőszenterzsébet példáján egyáltalán önálló entitású településnek tarthatunk-e 8–10–19–25 lakosú „településmorzsalékokat”. (Igaz, a magyar településföldrajz kiváló képviselője, Mendöl Tibor egy tanyát a maga egynéhány lakójával is településnek tartott.)

Ugyanakkor homogenizáció mellett a falusinak számító településállomány egyes egyedei rendkívül széttartó pályán mozognak, melynek egyik végpontján a szuburbiviává válás, a másikon az „iborfiasodás”, az önálló települési lét elvesztése áll. Ez a gyors és erőteljes differenciálódás rendkívül messzemenő következményekkel jár, azzal is, hogy „magyar faluról” úgy általában nem is beszélhetünk, hogy a róluk való differenciálatlan gondolkodás és gondoskodás(í szándék) nem ad valós képet a falvak helyzetéről. Mindezen differenciálódási és homogenizációs folyamatok a városok között, sőt a falu-város viszonylatban is megfigyelhetők. A differenciálódás következményeinek felmérése a folyamat mélységének, területi vonatkozásainak számbavételét igényli. Tanulmányunk erre vállalkozik. E vállalkozás teljesítésében maga az ezen kötettel megtisztelt Csatári Bálint is tevételesen részt vett, a tanulmány megszövegezésében azonban a „konspiráció követelményei” miatt nem vehetett részt.

A vizsgálat adatbázisa és módszerei

A települések dinamikája egy összetett jelenség, ehhez több mutató együttes vizsgálatára volt szükség. A mutatók részben demográfiai tényezőkre (a népességszámváltozás dinamikája, korszerkezet), részben pedig gazdasági tényezőkre (lakásépítés, foglalkoztatottság) vonatkoznak. Olyan mutatókra volt szükség, amelyek minden településre rendelkezésre állnak, jól mutatják egy-egy település dinamikáját és ahol az adatok eloszlása és szórása is megfelelőnek bizonyult a felhasznált összetett matematikai módszerek alkalmazásához. Végül öt mutatót tudtunk felhasználni, melyek a következők:

- A települések lakónépességének változása 1990-2017 között (%),

- A települések belföldi vándorlási egyenlege 1990-2011 között évente, (ezrelék)
- Az 1990-2017 között épített lakások és üdülőegységek aránya az összes lakások és üdülők számából (%)
- A 60 és több évesek aránya a lakónépességből 2011-ben (%)
- A foglalkoztatottak aránya a lakónépességből 2011-ben (%)

További mutatók használata is felmerült, de ezek végül részben az értelmezhetőség, részben a matematikai módszer miatt nem kerültek be a vizsgálatba. Ilyen volt a közgyógyellátásban részesülők száma, ezt a túl sok nulla érték miatt kellett kivennünk. Különösen a gazdasági dinamika esetében éreztük szükségét további mutatók vizsgálatba vonásának, de sem a 100 főre jutó személygépkocsi száma, sem pedig az egy főre jutó adóköteles jövedelem nem bizonyult megfelelőnek. Mindkét esetben túl sok volt az esetlegesség, túl sok az extremitás, így ilyen érzékeny módszer esetében nem bizonyultak használhatónak.

Az összetett dinamika mutató elkészítéséhez a különböző jellegű adatok összevonására volt szükség. A hagyományos módszerek (normalizálás, illetve standardizálás) nem hoztak megfelelő eredményt, hiszen a mutatók egy részénél az adatok eloszlása olyan, hogy a nagymértékben kiugró értékek jelentősen torzítják az eredményeket, illetve sok esetben az egyébként jelentős különbségeket is összemossák. Az eredeti adatok meghagyása mellett az eloszlás középső részén túl sok elem csoportosult, de a fő gondot az okozta, hogy az extrém értékek miatt olyan települések (adatok) is egymás közelébe kerülnének, amelyek esetében lényeges eltérések vannak. (Nem mindegy, hogy egy település népessége évente 10 ezrelékkal nő vagy ennyivel fogy, de az eredeti adatsorok meghagyásával ezek között minimális elérés lett volna.) Ugyanakkor a rangszámok alapján vett sorrend sem megfelelő önmagában, mert így meg pont a szélsőértékek közelében húzná össze indokolatlanul az adatokat ez a megközelítés, az átlag körüli értékeknél pedig széthúzná. Így végül a két módszer (eredeti adatok konvertálása és a rangszámok figyelembevétele) együttes alkalmazása mellett döntöttünk. Első lépésként néhány esetben szükség volt a leginkább kiugró pár érték kezelésére, ilyen esetekben egy „elméleti maximumban vagy minimumban” határoztuk meg az értékeiket. Ha pl a legtöbb település vándorlási egyenlege nem haladja meg a 20 ezrelékes értéket, de van kettő, amelyik esetében az érték 50 ezrelék és 70 ezrelék, ott egy elméleti, 25 ezrelékes értékben határoztuk meg őket. Ilyen esetben a rangszámok nem változnak, ugyanakkor a normalizált értéknél továbbra is ezek az extrém esetek adják a maximumot, de az egyébként magas, 20 ezrelékes települések nem az intervallum 20-30%-ánál, hanem 90%-ánál lesznek, ami közelebb áll a valósághoz.

Így minden mutató esetében sorbarendeztük a 3154 települést, és minden település két értéket kapott, majd e két érték átlaga adta az adott mutató esetében a település dinamika értékét. Az egyik érték a település sorszáma volt, ahol a legjobb a 1-es, a legrosszabb a 3154-es értéket kapta, a másik esetében pedig a maximum-minimum intervallumra konvertáltuk át az értékeket az eredeti eloszlás megtartásával, úgy, hogy a maximális értékkel rendelkező település 1-es, a minimális 3154-es értéket kapjon. Az eljárás végén az 5*2 értéket összeadtuk és ez alapján soroltuk dinamika szerint öt egyenlő elemszámú kategóriába a településeket, ahol a legalacsonyabb

pontszámok jelenti a legnagyobb, a legmagasabbak a legkisebb dinamikát. A legjobb értékek minden esetben a legmagasabbakat jelentették, kivéve a korszerkezeti mutatónál, ott a legalacsonyabb értéket tekintettük legjobbnak.

Számos esetben előfordult azonban, hogy egyes települések a különböző mutatók esetében lényeges eltéréseket mutattak dinamika alapján (pl. nagyon fiatal korszerkezet, de nagyon alacsony foglalkoztatottság). Ilyen esetekben a dinamika-mutató értéke átlagos lehetett, ám a részmutatók egyike sem volt átlagos. Ezen települések közül a leginkább extrémeket, azokat, ahol a legjobb és a legrosszabb dinamikátényező esetében a sorszámok között legalább 2900 hely van, külön is jelöltük. Összesen 121 ilyen település adódott, de közöttük számos kombinációja létezik annak, hogy mely dinamika mutatóban mutatnak szélsőséges értékeket.

A dinamika egyes elemeinek területisége

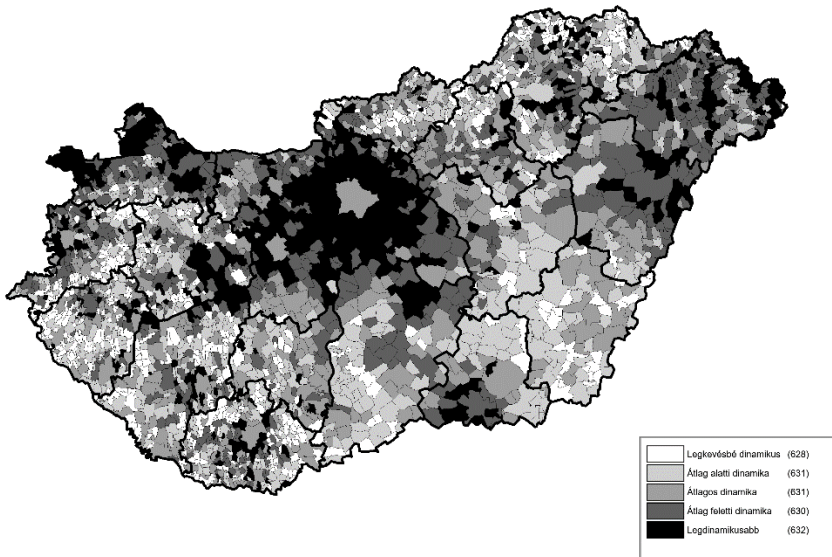
A települések összesített dinamika szerinti típusainak vizsgálata előtt érdemes az egyes tényezőket külön-külön is áttekinteni. E fejezetben csak az egyes mutatók alapvető területi képének és a szélsőértékeket jelentő településeknek bemutatására van lehetőség. A népességszám-változást tekintve legdinamikusabbnak Pest megye, az Észak-Dunántúl települései, valamint a nagyvárosi agglomerációk szuburbán települései bizonyultak, de emellett Északkelet-Magyarországon is sok ilyen település van (Cserehát, Hernád-völgy, ukrán határmenté). A belföldi vándorlási különbséget tekintve is az előbb említett térségek a legdinamikusabbak az Északkelet-Magyarországi térség kivételével. A lakásépítés dinamikájában a nagyvárosi agglomerációk, a nyugati határszél, az idegenforgalmi térségek, valamint Északkelet-Magyarország emelkednek ki. A foglalkoztatottság mutat a legerősebb regionális különbségeket, legkedvezőbb helyzetben az ország teljes északnyugati része van a Balatontól északra, emellett csak néhány nagyváros és legszűkebb környéke említhető. Végül a korszerkezetet tekintve elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén jelentős területei emelkednek ki, a Budapest környéki és az Észak-Dunántúli dinamikus zóna itt sokkal kevésbé számottevő. A Dél-Alföldön, Dél-Dunántúl egyes részein, Zalán és Heves-Nógrádon kívül az idegenforgalmi térségek zöme tekinthető legkevésbé dinamikusnak a lakosság korszerkezetét tekintve (1. ábra, 2. ábra, 3. ábra, 4. ábra, 5. ábra).

A települési extremitásokat tekintve az 1990 utáni népességszámváltozás élvonalában szuburbán falvak (Remeteszőlős, Telki Pócsmegyer, Veregyház, Bocskai kert, Diósd, Kulcs, Keszű), cigány lakosságú falvak (Uszka, Kispalád, Fáj, Felsőregmec) és törpefalvak (Gosztola) vannak. A legkevésbé dinamikus települések között kizárólagosan pár tucat fős népességű törpefalvak találhatók (Szárász, Libickozma, Iborfia, Baglad, Lendvajakabfa, Csertalagos, Bödeháza, Szijártóháza, Megyer, Pamlény, Becskháza, Bódvarákó, Pányok, Debréte, Tornabarakony).

A belföldi vándorlási egyenleg tekintetében szintén a szuburbán falvak dominálnak a legdinamikusabbak között (Remeteszőlős, Telki, Pócsmegyer, Veregyház, Leányfalu, Diósd, Kulcs, Keszű), de jelentős számban fordulnak elő idősek

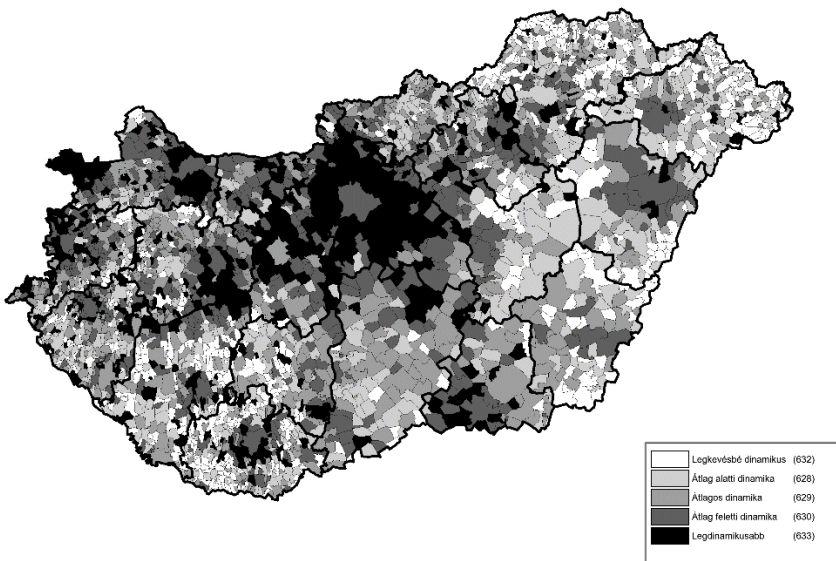
otthonával rendelkező kistelepülések (Nemeskisfalud, Patalom, Kőkút, Acsád, Nagylózs, Szőc, Külsővat, Óföldéák) és az extrém törpefalu, Gosztola is (2. ábra).

1. ábra: A települések dinamikája a lakónépesség 1990-2017 közötti változása (%) alapján

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

2. ábra. A települések dinamikája az 1990-2017 közötti belföldi vándorlási egyenleg (ezrelékben) alapján

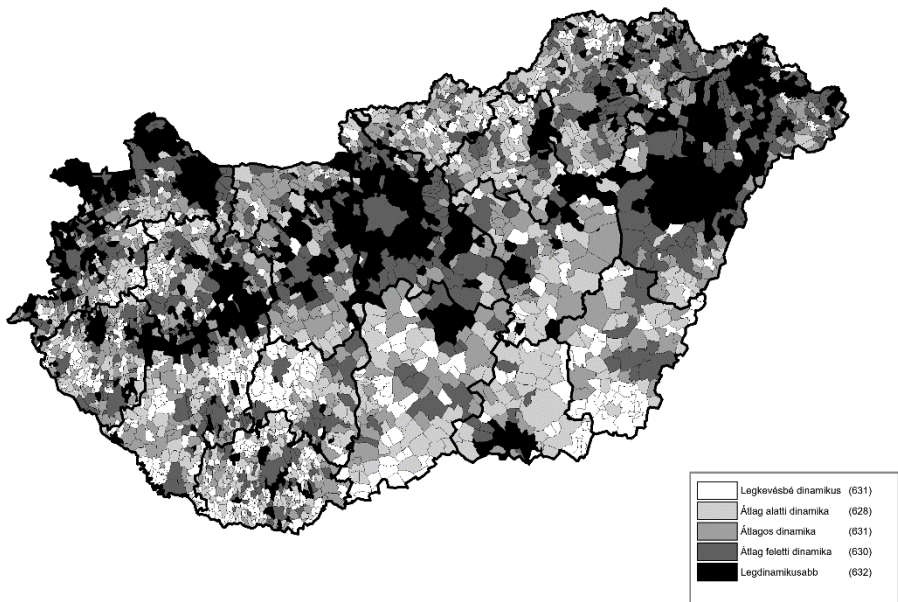

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

Legnagyobb vándorlási veszteséggel elzárt törpefalvak (Baglad, Szíjártóháza, Kisvásárhely, Megyer, Horváthertelend, Szentkatalin, Szárász) és magas cigány népességgel rendelkező települések (Gilvánfa, Büssü, Csenyéte, Lácacséke, Told, Tiszabő) emelkednek ki.

A lakás- és üdülőépítés dinamizmusa élmezőnyében idegenforgalmi kistelepülések (Balatonmáriafürdő, Balatonudvari, Balatonszepezd, Zalakaros, Orfű, Sukoró, Várgesztes, Háromhuta, Mátraszentimre), szuburbán falvak (Telki, Szada, Veresegyház, Nagykovácsi, Harka, Rajka) és a 2001-es árvíz után újjáépített települések (Tákos, Jánd, Gulács) foglalnak helyet (3. ábra). A mezőny végén az a mintegy 60 apró- s törpefalva van, ahol 1990 óta egyetlen lakás vagy üdülő sem épült.

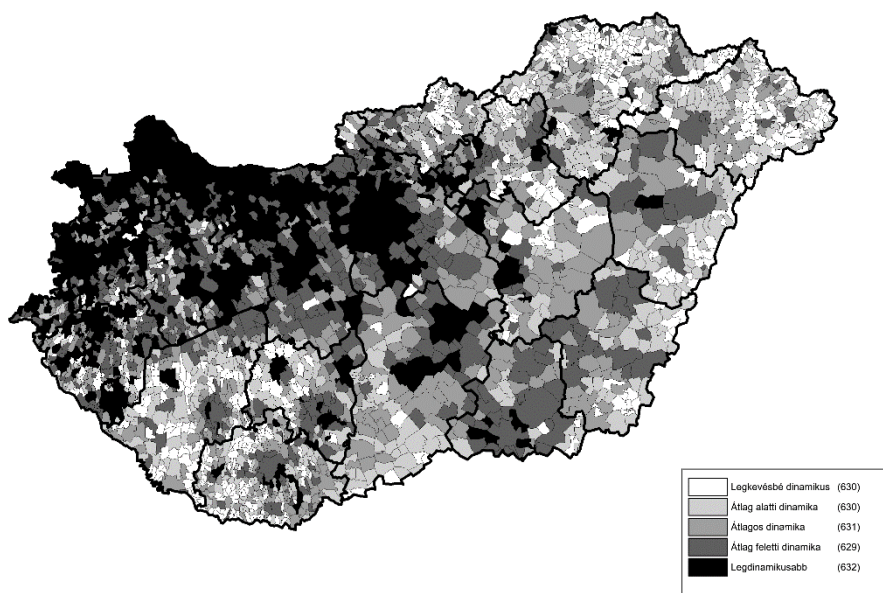
3. ábra. A települések dinamikája az 1990-2017 között épített lakások és üdülőegységek aránya alapján az összes lakások és üdülők számából (%)

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

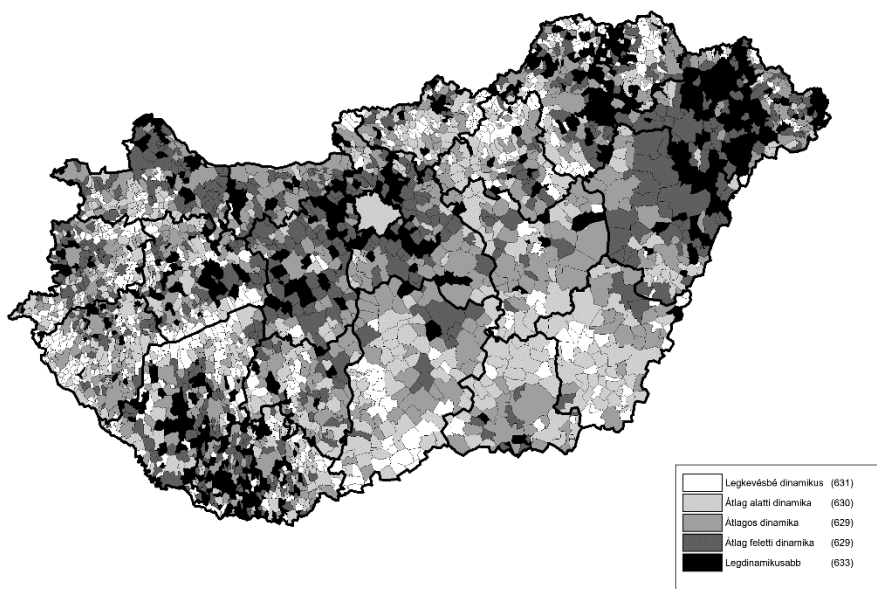
A foglalkoztatottság tekintetében legdinamikusabb települések szinte kizárólagosan dunántúli falvak (Söpte, Feketeerdő, Dunakiliti, Mosonudvar, Újkér, Rajka, Balogunyom, Répcelak, Teskánd, Belsőárd) szerepelnek, az első 100 település között csak kettő van a Dunától keletre (4. ábra). A legkevésbé dinamikus falvak szinte mindegyike kiemelkedően magas cigány népességgel rendelkezik (Alsószentmárton, Somogyaracs, Istvándi, Bódvalenke, Felsőregmec, Rakaca, Tornanádaska, Hernádpetri, Abaujszolnok, Fáj, Csenyéte, Szakácsi, Gadna, Nyírpilis), mindössze néhány falu olyan került ebbe a körbe, melyek kis népességgel és nagyobb idősök otthonával rendelkeznek (Kőút, Nemeskisfalud).

4. ábra. A települések dinamikája a foglalkoztatottak aránya a lakónépességből (2011, %)

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

5. ábra. A települések dinamikája a 60 és több évesek aránya alapján (2011, %)

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

A korszerkezet tekintetében a legdinamikusabb, legfiatalosabb falvak leginkább magas cigány népességgel rendelkeznek (Gilvánfa, Piskó, Alsószentmárton, Pálmajor, Rinyabesenyő, Felsőregmec, Kiscséc, Tornanádaska, Csenyété, Uszka, Tiszabő), kivételt csak a zalai Csapi jelent, ahol a bentlakásos iskola tanulólétszáma okozza az extrém fiatalos korszerkezetet (5. ábra). A legidősebb korszerkezettel bíró települések szinte kivétel nélkül törpefalvak (Tornabarakony, Teresztenye, Varbóc, Debréte, Kány, Égerszög, Litka, Háromhuta, Vekerd, Rábasebes, Keléd, Sénye, Bödeháza) valamint idősek otthonával rendelkező települések (Nemeskisfalud).

A települések dinamika szerinti típusai

A települések dinamikai típusai regionális eltéréseinek jelentős részét a településméretbeli különbségek magyarázzák. Minél kisebb egy település, annál nagyobb az esélye, hogy kevésbé dinamikus. A településeket nagyságkategóriákra osztva, népességszám szerint súlyozva adódik, hogy 2000 fős népességszám felett a dinamikumutatók relatíve kedvezők, ugyanakkor nagy eltérések az efeletti kategóriákban nem találhatók (3. táblázat).

3. táblázat. A települések dinamika szerinti csoportjai településnagyság-kategóriák szerint

	Települések száma	Dinamika átl. pontszáma*	Legdinamikusabb (%)	Átlag feletti dinamika (%)	Átlagos dinamika (%)	Átlag alatti dinamika (%)	Legkevésbé dinamikus (%)
100 ezer felett	9	14,5	55,6	33,3	11,1	0,0	0,0
50-100 ezer	10	13,6	40,0	60,0	0,0	0,0	0,0
20-50 ezer	42	15,2	33,3	28,6	23,8	11,9	2,4
10-20 ezer	81	14,2	42,0	27,2	23,5	7,4	0,0
5-10 ezer	136	14,6	36,8	25,0	22,1	14,0	2,2
2-5 ezer	472	15,1	35,8	25,4	18,9	15,7	4,2
1-2 ezer	640	16,1	26,3	25,0	21,7	17,3	9,7
500-1000	639	17,3	17,2	24,3	22,1	22,7	13,8
200-500	723	19,0	9,7	13,4	20,6	26,3	30,0
100-200	249	20,8	2,8	9,2	14,1	24,1	49,8
100 alatt	153	22,0	3,9	7,2	7,8	18,3	62,7
Összesen	3154	15,0	20,2	20,4	19,8	20,2	19,4

(*: az alacsonyabb értékek jelentik a nagyobb dinamikát)

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

Legdinamikusabbnak az 50-100 ezer fő közötti kategória adódott, azonban a kis elemszám és a kis különbség miatt ez az eltérés nem szignifikáns. A 2000 fős településkategória alatt azonban szignifikánsan és folyamatosan romlanak a települések dinamikai mutatói. Ha az egyes településnagyság kategóriákba tartozó

településeket osztályozzuk aszerint, hogy a legdinamikusabb, átlag feletti, átlagos, átlag alatti vagy legkevésbé dinamikus ötödbe esnek, hasonló képet kapunk. 50 ezer fő felett a városok 90-100%-a a két legdinamikusabb kategóriába esik, majd ez alatt a dinamika-kategóriák stabilizálódnak, 2-50 ezer fő között minden esetben az oda tartozó települések 60-70%-a tekinthető dinamikusnak. Ez alatt folyamatosan csökkennek az értékek, az aprófalvas kategóriákban már csak a települések 10-20%-a tekinthető dinamikusnak, ugyanakkor az ide tartozó kistelepülések kategóriáinként 60-80%-a az átlagosnál kevésbé tekinthető dinamikusnak. Azaz a városaink összességében egyértelműen dinamikusabbaknak tekinthetők a falvaknál, de ez nem jelent kizárólagosságot. Miközben funkcionális városaink közül néhány a legkevésbé dinamikus kategóriákba került (Ózd, Kazincbarcika, Sátoraljaújhely, Salgótarján, Mezőtúr, Kunszentmárton, Bácsalmás, Komló), nem beszélve olyan városi jogállású, városi funkciókkal alig rendelkező településekről, mint Borsodnádásd, Rudabánya, Pétervására, Medgyesegyháza, Mezőhegyes, Battonya, Csanádpalota vagy Mélykút, addig az 50 legdinamikusabb hazai település között csak nyolc városi jogállású, de közülük csak kettő tekinthető minden téren városi funkciókkal bírónak (Szigetszentmiklós, Dunakeszi).

Míndez azért volt lényeges, mert a megyénkénti eltéréseket sok esetben épp az eltérő településhálózatból adódó különbségek magyarázzák leginkább. Ahogy azt a későbbiekben látjuk majd, az egyes dinamika-kategóriákba megyénként igen eltérő számú település került, ugyanakkor a megyék népességnagysággal súlyozott átlagos dinamikaértékében már jóval kisebbek az eltérések (4. táblázat). E tekintetben mindössze két megye, Pest és Győr-Moson-Sopron emelkedik ki szignifikánsan, átlag feletti értékkel Vas, Fejér és Komárom-Esztergom bír még. A másik végletet Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén és Békés megyék adják, de az átlagosnál rosszabbnak tekinthető még Baranya, Somogy, Tolna, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Bács-Kiskun és Csongrád is. Ezzel szemben, ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes dinamika kategóriák megoszlása milyen a megyék települései között, akkor igen komoly eltéréseket találunk. Az átlagosnál dinamikusabb két kategóriába esik Pest megye településeinek 90, Fejér és Komárom-Esztergom esetében pedig 85%-a, az összességében egyik legdinamikusabb Győr-Moson-Sopron esetében már csak 70, Vas megyében pedig 55% ez az érték. Békésben ugyanakkor csak 5% körül van az átlagosnál dinamikusabb települések aránya és közülük egy sem került a legdinamikusabb kategóriába, de mindössze a települések kevesebb, mint negyede tekinthető dinamikusnak Baranya, Tolna, Somogy, Nógrád és Jász-Nagykun-Szolnok esetében is. Ezzel szemben Békés megye településeinek 80%-a Baranya, Tolna, Somogy, Zala, Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, Csongrád és Bács-Kiskun megyékben 50-55%-a a kevésbé dinamikus két kategóriába (ötödbe) került. E két kategória lényegében hiányzik a fejlett és nem aprófalvas Pest, Fejér és Komárom-Esztergom megyékben.

4. táblázat. A települések dinamika szerinti csoportjai megyénként

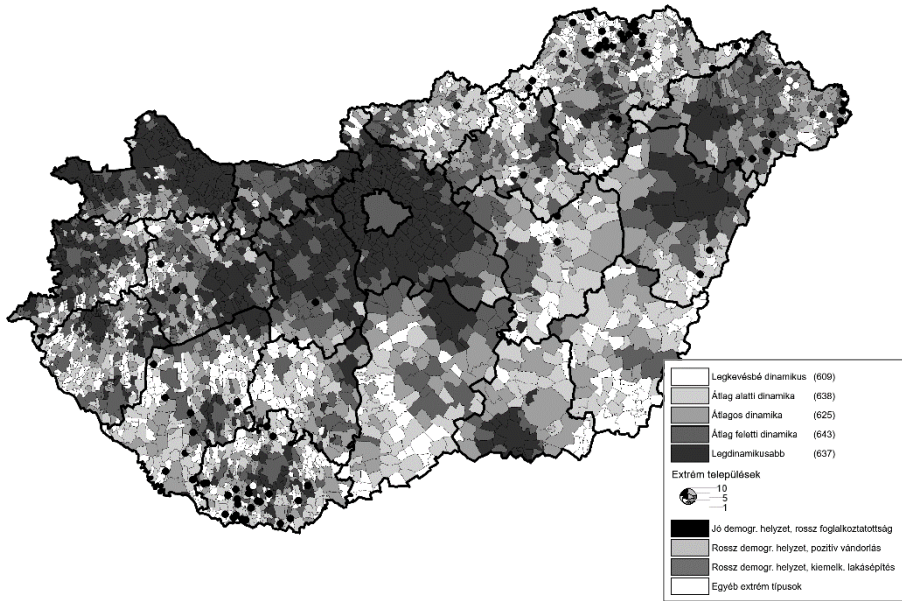
	Települések száma	Dinamika átl. pontszáma*	Legdinamikusabb (%)	Átlag feletti dinamika (%)	Átlagos dinamika (%)	Átlag alatti dinamika (%)	Legkevésbé dinamikus (%)
Budapest	1	14,8	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Baranya	301	16,7	10,3	12,0	19,6	28,2	29,9
Bács-Kiskun	119	16,1	6,7	19,3	21,0	28,6	24,4
Békés	75	18,6	0,0	5,3	16,0	29,3	49,3
Borsod-A.-Z.	358	18,1	7,3	18,7	22,1	25,1	26,8
Csongrád	60	15,7	18,3	10,0	23,3	26,7	21,7
Fejér	108	14,1	58,3	25,0	12,0	2,8	1,9
Győr-Moson-S.	183	11,8	50,3	21,9	12,6	10,9	4,4
Hajdú-Bihar	82	14,8	14,6	20,7	23,2	30,5	11,0
Heves	121	16,9	8,3	23,1	24,8	21,5	22,3
Komárom-E.	76	14,5	44,7	39,5	14,5	0,0	1,3
Nógrád	131	18,7	6,1	13,7	23,7	32,8	23,7
Pest	187	10,4	74,3	17,6	4,8	1,6	1,6
Somogy	246	16,9	8,9	14,2	19,5	25,6	31,7
Szabolcs-Sz.-B.	229	15,3	8,7	38,9	32,8	14,8	4,8
Jász-N.-Szolnok	78	17,4	3,8	20,5	28,2	28,2	19,2
Tolna	109	17,2	6,4	10,1	27,5	24,8	31,2
Vas	216	14,1	26,4	30,1	17,1	13,0	13,4
Veszprém	216	15,0	22,2	25,9	21,8	17,1	13,0
Zala	258	15,3	17,8	15,9	15,9	23,3	27,1
Összesen	3154	15,0	20,2	20,4	19,8	20,2	19,4

(*: az alacsonyabb értékek jelentik a nagyobb dinamikát)

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

Összességében egybefüggő dinamikus területnek tekinthető Pest megye nagy része, Fejér északi fele, Veszprém keleti harmada, Komárom-Esztergom teljes területe, valamint Győr-Moson-Sopron egésze a déli határterületei kivételével (6. ábra). Ide tartozik még Vas megye mintegy fele (Szombathely, Kőszeg, Sárvár, Körmend térsége) is. Ezen kívül elsősorban néhány nagyváros agglomerációja (Zalaegerszeg, Kaposvár, Pécs, Kecskemét, Szeged, Debrecen, Nyíregyháza, Eger), valamint a Balaton térsége dinamikus. Az elmaradott, kevésbé dinamikus települések is jelentős területi koncentrációkat mutatnak, ilyen térségek részben külső perifériák Balassagyarmattól a Bodroghöz, Szatmár, Bihar, Dél-Békés, Délkelet-Csongrád, Bácska és a Dél-Dunántúl határmenti térségei. Belső perifériáknak tekinthető a Közép-Tiszavidék teljes területe, Békés megye nagy része, Csongrád-Szentes környéke, Baranya-Somogy-Tolna határtérségei, Zalában a Nagykanizsa és Zalaegerszeg közti terület Lentitől a Kis-Balatonig, illetve Vas megye déli és keleti határtérségei.

6. ábra. A települések összdinamikája és az egyes tényezők alapján extrém eltérő dinamikát mutató települések

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

Ritkán fordul ugyanakkor elő, hogy kifejezetten dinamikus és legkevésbé dinamikus térségek vagy települések egymás közvetlen szomszédságában fekszenek. Térséget tekintve talán csak a Balaton déli partja tekinthető ilyennek, ahol a partközeli dinamikus településeket pár kilométerre már a legkevésbé dinamikus falvak szegélyezik. Települési szinten általában valami lokális, helyi ok okozza az extremitást az egyik oldalról, ilyen az alapvetően kedvezőtlen adottságú térségből kiemelkedő Orfű-Abaliget, Kehidakustány, Zalakaros, Cserkeszölő, Alsótold vagy Krasznokvajda. A Szekszárdi-dombság és a Káli-medence az a két térség, ahol egyformán előfordulnak kiemelkedően és legkevésbé dinamikus települések is. Ugyanakkor az alapvetően fejlett térségben egy-egy elzártabb aprófalu, vagy magasabb cigány népességgel rendelkező település néhány esetben igen alacsony dinamikát mutat (Porpác, Répceszentgyörgy, Meszlen, Várbalog, Tárnokréti, Maglóca, Orfalu, Versend).

Az átlagos vagy átlag körüli dinamika előállhat úgy is, hogy egy település egyes dinamikátényezők esetében kiemelkedően jó, másoknál kiemelkedően rossz értékekkel rendelkezik. Az ilyen, egyes dinamikátényezőket tekintve ellentétes módon extrém települések legnagyobb csoportját (79 település) olyanok adták, ahol elsősorban a korszerkezeti mutató kedvező, a foglalkoztatottsági pedig kedvezőtlen, de több esetben a vándorlási egyenleg is az. Ilyen települések leginkább az ország periférikus térségeiben találhatóak, legtöbbször a roma népesség igen magas arányával jellemezhetőek. Különösen nagy számban fordulnak elő Baranya megye

déli és Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi területein (Ormánság, Bódva-völgy, Cserehát), de Szabolcs-Szatmár-Bereg megye keleti részén (Szatmári-sík, Dél-Nyírség) és Somogyban is több ilyen található. A legtipusosabb ilyen települések Csenyété, Tornanádaska, Bódvalenke, Abaújszolnok, Fáj, Felsőregmec, Kiscséc, Alsószentmárton, Gilvánfa, Rinyabesenyő, Pálmajor, Somogyaracs. E területeken kívül csak néhány ilyen falu fordul elő az országban (Kisszőlős, Pusztamiske, Sárkeresztúr, Sóshartyán, Szúcs, Tarnabod, Tiszabő, Tiszabura, Hencida, Told). 13 település esetében a vándorlási egyenleg kiemelkedően kedvező, a korszerkezet viszont szélsőségesen előregedett, ezen kisebb falvakban jelentősebb idősök otthona található (Nemeskisfalud, Kőkút, Patalom, Acsád, Csáfordjánosfa, Szóc, Óföldreák). Egy harmadik markáns csoportba olyan település kerültek, ahol a lakás- és üdülőépítés dinamizmusa kiemelkedő, ugyanakkor a népességszám változása és a korszerkezet kedvezőtlen. A 11 ide tartó település zömmel üdülőfaluvá váló kisfalu (Borgáta, Szigliget, Révfülöp, Balatonszepezd, Mátraszentimre, Nagyhuta, Háromhuta). A maradék 18 extrém település számos kisebb, különböző típusba tartozik. Vannak köztük a dezurbanizáció által érintett törpefalvak jelentős vándorlási nyereséggel, de idős korszerkezettel (Gagyapáti, Sima, Tornakápolna, Teresztenye, Mogyoróska), kiemelkedő foglalkoztatottsági helyzetben lévő kistelepülések (Ete, Lócs, Mosonudvar), de olyan extrém esetek is, mint Tákos, Jánd, Hetefejércse, Magosliget, Csapi vagy Rajka. A 2001-es beregi árvíz által elpusztított és újjáépített települések (Tákos, Jánd, Hetefejércse) dinamikus lakásépítéssel és nagy elvándorlással emelkednek ki, a zalai Csapiban pedig egy bentlakásos általános iskola okoz extrém fiatal korszerkezetet és alacsony foglalkoztatottságot. A határmenti helyzet okoz extrémitást a szatmári Magosligeten, ahol a lakosság zöme a roma népesség miatt fiatalos, de nagy a belföldi vándorlási veszteség, ugyanakkor a papíron Ukrajnából beköltözők extrém módon növelik a népességet, valamint a mosoni Rajkán, ahol a határon átnyúló szuburbanizáció jegyében Pozsonyból költöznek ki sokan, tömegesen épülnek új lakások, kiemelkedő a foglalkoztatottság, ugyanakkor a helyi „őslakosok” elvándorlása is jelentős.

A vidéki települések dinamikája összességében meglehetősen jól tükrözi a gazdasági fejlettségüket, a gazdasági prosperitás regionális különbségeit, de alakítja ezt a településszerkezet is, az aprófalvas térségek kevés kivétellel a hanyatló térségek közé tartoznak. Kérdés azonban, hogy ez közvetlenül az aprófalvasság következménye, vagy azért áll elő ez a helyzet, mert a gazdaság prosperáló elemei eleve elkerülik a régiókat. A nyugat-kelet lejtő e téren is nyilvánvaló, de a „jó” régióknak is vannak belső periferiái (Vas-Győr-Veszprém, illetve Vas-Zala határtérségei). A Dunántúl egyre inkább markánsan szétesik egy északi és egy déli részre, a Dél-Dunántúl a Balaton part és Pécs környéke kivételével a legkevésbé dinamikus területek közé tartozik. Ugyanakkor az ország északkeleti térségei, különösen Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nagy része eléggé zavaróan viselkedik, több dinamikátényezőt tekintve (népességvándorlás, lakásépítés, korszerkezet) is speciális, így összességében lényegesen kedvezőbb képet mutat, mint azt pusztán a gazdasági tényezők alapján várnánk. Így az ország kedvezőtlen gazdasági helyzetű térségeitől eltérően dinamika tekintetében – legalábbis az általunk választott mutatókat nézve – nem a legkevésbé

dinamikus területek közé tartozik, sőt több elem (nem csak a korszerkezet) tekintetében kifejezetten dinamikusnak mondható.

A nagyvárosok térségei minden esetben kiemelkednek a környezetükből, sokszor a nagyvárossal magával, néha anélkül, ez igaz mind a fejlett régiók fejlett nagyvárosai esetében (Budapest, Győr, Sopron, Szombathely, Székesfehérvár, Veszprém), de a kevésbé dinamikus térségek nagyvárosainak esetében is (Miskolc, Eger, Nyíregyháza, Debrecen, Pécs, Kaposvár).

Végezetül érdemes néhány jellegzetes településtípust újra kiemelni. A nagyvárosok környékén elhelyezkedő szuburbán települések zöme minden dinamika mutató alapján az átlag feletti, vagy a legdinamikusabb kategóriába került, ezen települések jelentik a legprospektívabb csoportot az elmúlt évtizedek folyamán. Hasonló helyzettel bírnak a nyugati határszél települései is. Az idegenforgalmi térségek települései már összetettebbek, a népességváltozás és különösen a korszerkezet vonatkozásában már nem tekinthetők dinamikusnak. A skála másik végén az előregedő, kis- vagy aprófalvas, periférikus térségek állnak, melyek minden mutatóban átlag alatti értékekkel bírnak. Hasonló helyzetben van az Alföld néhány egykori középfalvas periferiája (Bácska, Dél-Békés, Közép-Tiszavidék) is.

A legextrémebb típusokról már ejtettünk szót, közülük mindenképp kiemelendő a legnagyobb és a szerzők által készített korábbi falutipizálások eredményeivel összehasonlítva bővülő csoport, azok a települések, amelyek a legkedvezőbb korszerkezettel, ugyanakkor legkedvezőtlenebb foglalkoztatottsági mutatókkal bírnak. A vándorlás sok esetben negatív, a lakásépítés viszont dinamikus a falvakban, s a népesség zömét a cigány kisebbséghez tartozó lakosság adja. Baranya, Somogy, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg mellett már más megyékben (Veszprém, Fejér, Nógrád, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar) is megjelent e típus, de vélhetően újabb megyékben is lesznek ilyen jellegű települések a közeljövőben. E falvak között minden mutatót tekintve találhatók extrémek, így egyesek népessége 1990 óta 50-100%-kal nőtt (Fáj, Felsőregmec, Csenyéte, Alsószentmárton), 20-40 ezrelékes az évi vándorlási veszteség (Rinyabesenő, Gilvánfa, Tiszabó, Csenyéte), a lakásállomány 25-45%-a 1990 után épült (Tornanádaska, Tiszabó, Alsószentmárton, Gilvánfa, Felsőregmec), a népesség 5-7%-a foglalkoztatott csak (Gadna, Szakácsi, Csenyéte, Fáj, Alsószentmárton), és a népesség mindössze 4-6%-a idősebb 60 évesnél (Csenyéte, Rinyabesenő, Tornanádaska, Alsószentmárton, Kiscséc, Gilvánfa, Tiszabó, Pálmajor). A dinamikus lakásépítés ellentétben más településekkel, ebben a csoportban gyakran nem azt jelenti, hogy magas komfortfokozatú új házak épülnek, hanem különböző családpolitikai intézkedések következtében épült, alacsony komfortfokozatú házak. Az utóbbi időben – nem csak az előbb felsorolt települések körében – egyre jellemzőbb, hogy bizonyos előnyök miatt az emberek egy része papíron elköltözik egy másik településre, de valós térbeli mozgás nem történik. Ilyen előnyök tetszőlegesen lehetnek, a kedvezőbb gázátogatástól a több segélyen át olyan esetekig, amikor határon túliak költöznek tömegesen papíron határmelletti településekre magasabb nyugdíj, jobb ellátás miatt, a helyi/országos politikai vezetés hathatós támogatása mellett (Szabolcs-Szatmár-Bereg keleti fele, de sok más helyen is), vagy épp az önkormányzati választások előtt a polgármester hozzá lojális embereket költöztet papíron az adott faluba (pl. Gosztola). Mindezen

folyamatok egyre nehezebbé teszik a valós térbeli mozgások értelmezését, különösen, hogy más, objektív térbeli folyamatok meg alig mérhetőek (pl kivándorlás).

Összegzés

Alapvetően két tényező mozgatja a településeket boldogulásuk vagy „balvégzetük” útján: a regionális hatások (dinamikus térségek, városok közelsége, regionális szintű kedvező munkaerőpiaci helyzet, regionális léptékű tradíciók stb.) és a településméret, hozzáátve, hogy ha bizonyos településméret egy-egy táj, régió településállományában túlsúlyra jut, maga is regionális hatásnak bizonyul. Így az ország kistfalvas településszerkezetű tájain csak kivételes esetben, például egy nagyváros közvetlen közelében van lehetősége egy kis népességű településnek emelkedő pályára állnia.

A dinamikus települések nem feltétlenül a legkedvezőbb helyzetű települések egyúttal. Gondolatkísérletként feltételezhetjük, hogy például egy-egy olyan térség, amelynek helyzete kifejezetten kedvező, és települései kialakították lakóik kedvező életfeltételeit, már csak „él” a kialakult helyzettel, de nem tesz erőfeszítéseket a továbblépésre. Már nem építenek új lakásokat, vándormozgalmuk visszafogott, nem is növekednek, tehát a dinamikai mezőny középtáján helyezkednek el, viszont – múltjuk hozadékaként – helyzetük konszolidált, kiegyensúlyozott, kedvező.

Vannak olyan tájai, településcsoportjai az országnak, melyek – a „dinamikájuk” szempontjából – ellentmondani látszanak a „józan észnek”, a bennünk élő képnek, az előítéleteknek. Például a Hegyalja: átlagos településnagysága kiemeli a kistfalvas településszerkezetű tájak közül, nemzetközi jelentőségű és megújuló termőtáj (borgazdálkodás), idegenforgalmi adottságai kedvezőek, „táji tradíciói” kiemelkedőek, vélhetnénk tehát, hogy a dinamika által kijelölt mezőnyben is az élre került, ám inkább „lefelé” tart ebben a mezőnyben. Ugyanakkor Szabolcsról nem vélekednénk kedvezően, de mérőszámaiban ezt nem igazolta.

Vizsgálódásunk arra is rávilágított, hogy vidéki településeink a hagyományos településföldrajzi, társadalomföldrajzi módszerekkel, mutatókkal (lélekszám, a lakosság foglalkozási szerkezete, a település gazdasági funkciói, forgalmi helyzete, természeti földrajzi környezete stb.) egyre kevésbé „foghatók meg”; erre sokkal inkább szociológiai, kultúranropológiai megközelítések alkalmasak.

S ismételtén felvetjük, hogy a településfogalom – legalábbis a településföldrajz művelői körében leginkább elfogadott, eredetét tekintve „mendöli” – revízióra szorul, az elporladó falvak és maradványaik láttán.

Mіндеzen területi eltérések azt is jelentik, hogy vélhetően aligha lehet az országra egységes vidékfejlesztési elképzeléseket kidolgozni és alkalmazni Dunaszegre és Zalkodra, nem beszélve az ennél is extrémebb településekre. Ami jó lehet az egyik térségben, lehet, hogy hatástalan egy másikban és fordítva.

Békéscsaba morfológiája

CSAPÓ TAMÁS, KOVÁCS GÁBOR, LENNER TIBOR

CSAPÓ Tamás: egyetemi magántanár, ELTE SEK Savaria Földrajzi Tanszék

KOVÁCS Gábor: adjunktus, ELTE SEK Savaria Földrajzi Tanszék

LENNER Tibor: tanszékvezető egyetemi docens, ELTE SEK Savaria Földrajzi Tanszék

KULCSSZAVAK: településmorfológia városszerkezet beépítés funkcionális övek várostest kialakulása

ABSZTRAKT: A tanulmány része a szerzők által vizsgált megyei jogú városok településmorfológiai jellegű kutatásának, melyből hamarosan könyv is készül. Békéscsaba abból a szempontból különleges, hogy két jeles településföldrajzos is feldolgozta és bemutatta a település morfológiáját, Mendöl Tibor 1936-ban, Becsei József pedig 1983-ban. Így jelen tanulmányban módunk volt arra, hogy összehasonlítsuk a város arculatát és szerkezetét a két világháború közötti, illetve az államszocialista időszak állapotával.

Bevezetés

Békéscsaba sajátos fejlődésével vált az újkori megtelepedés után mezővárosi szerepkörű dél-alföldi településből előbb fontos vasúti csomóponttá, majd lassú urbanizálódással a Körösök vidékének iparosodó centrumává. A 20. század közepétől megyeszékhelyként fokozatosan fejlődött Békés megye gazdasági központjává, és lett egyben a közép-békési városeggyüttes, mint a megye fejlődése motorjának legnagyobb húzóerejévé. Ezek a modernizációs folyamatok nemcsak a város funkcióit és társadalmát formálták át, hanem mély lenyomatot hagytak a morfológiai elemeken, azok térbeli elrendeződésében is. Célunk az, hogy tanulmányunkban röviden bemutassuk Békéscsaba történeti településföldrajzát, alaprajzi fejlődését, illetve mai arculatán és beépítésén keresztül a város településmorfológiai átalakulását. Kutatásunkat alapvetően empirikus módszerek felhasználásával készítettük, de igénybe vettük a google maps segítségét is.

Az ELTE Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ Földrajzi Tanszékének munkatársai közül többen is a szegedi JATE-n szereztük diplománkat. Egykori kollégánk, Kocsis Zsolt, illetve Csapó Tamás, Lenner Tibor és Balogh András azóta is, mint a geográfus pályán elindító egyik mesterünkre és kollégánkra tekintünk Csatári Bálintra. Neki ajánljuk munkánkat, egy olyan településről, amit egykoron „Európa legnagyobb falujaként” emlegettek, és ami mára egy rendezett arculatú középvárossá nőtte ki magát.

Békéscsaba történeti fejlődése

Békéscsaba mai településképében megjelenő történeti, természetföldrajzi, gazdaságtörténeti, építészeti elemek szintézisét Becsei József közép-békési városokra vonatkozó településmorfológiai kutatásai már részletekbe menően feltárták (Becsei 1983). A történeti településföldrajz felfogása szerint ezek a tényezők egymással szerves egységet alkotnak, és általuk értelmezhetők azok a hajtóerők, amik egy-egy

település fejlődését, térbeli, formai megjelenését magyarázzák (Becsei 1984). A helyi társadalom térformáló tevékenységének lenyomatát a történeti múltból fennmaradt térképek őrzik, amelyek segítségével folyamat- és keresztmetszet típusú térelemzéssel tudjuk a vizsgált település fejlődési képét megrajzolni (Berényi 2003). Békéscsaba mai településmorfológiájának megértéséhez ezért elsőként a város sajátos történelmi fejlődését, és városszerkezetének változását foglaljuk össze.

A középkori falu megtelepedését kedvező helyzeti energiák segítették. Ezek közül két, egymással összefüggő tényező emelhető ki: az ártérperemi fekvés és a kereskedelmi út menti elhelyezkedés. Az ármentes és az árvíz járta területek találkozási vonala védelmet nyújtott, és itt haladt át a Szolnokot Araddal és Erdéllyel összekötő főútvonal is. Ennek az Árpád-kori falunak mindössze két utcája volt (Karácsony 1896). Az ősi település azonban a török pusztítás következtében Békés megye falvainak többségével együtt elpusztult. A 18. század elejétől kezdve szinte mindent előlről kellett kezdeni. A törökellenes felszabadító háborúkat követően az élet az 1718. évi újratelepítéssel tért vissza a vidékre. A terület új földesura, Harruckern János György szlovák telepeseket hívott a birtokára.

Az alapítók „falucskának” nevezett újkori településüket a mai város észak-déli tengelyében húzódó hosszú, keskeny, a felszínből alig kiemelkedő háton építették fel, a mai Szent István tértől délre. A következő évtizedek Csaba épületeinek felépítésével és az elvadult környék újbóli termővé tételével teltek. A zárt település halmazos alaprajzú volt, a megtelepedésnek azonban sajátos rendet szabott az, hogy a más-más megyéből, településről érkezők külön települtek le. A belsőség határait a mai Zrínyi – Jókai – Gábor Áron – Bethlen utcák alkották (Becsei 1983). 1777-ben megépült az Élővíz-csatorna, ami a települést a Körösökön keresztül a hegyvidékkel kötötte össze, kedvező lehetőséget teremtve ezáltal a kereskedelemnek. A kőért, fáért cserébe a helyiek kiváló minőségű búzával fizettek. Egyre nagyobb területeket vontak be a szántóföldi művelésbe. A jobbágynépeség gyarapodásnak indult, 1773-ban a több mint hatezer fős Csabát már Békés megye legnépesebb helyiségeként tartották számon. 1841-ben mezővárosi jogállást harcoltak ki maguknak, négy évvel később pedig egyezség született a földesúrral az önkéntes örökváltságról is. A település lélekszáma ekkor már 22 ezer főre emelkedett. Miközben a lakóhely központja a zárt település maradt, a megnövekedett agrárnépeségből egyre többen helyezték ki a gazdasági tevékenységüket a határban lévő szállásra, így a külterületen megindult a szántóföldi tanyaképződés folyamata. Az észak-déli irányú orsó alakú várostest keleti oldalán alakult ki a városközpont. Itt, a Szent István tér és a Kossuth tér két oldalán épültek fel az első templomok és középületek. A településszerkezet nyugati irányba fejlődött, a keleti terjeszkedésnek határt szabott az Élővíz-csatorna. A korábbi halmazos, szalagtelkes beépítés mellett új elemként megjelent a sakktábla alaprajz is (1. ábra).

1. ábra: A várostest térbeli növekedése

Forrás: a különböző katonai felmérések alapján saját szerkesztés

A 19. század második felében a gabonakonjunktúra és a vasútépítések az urbanizálódás kezdetét jelentették a városban (Nagy, Timár 2004). 1858-ban indult meg a vasúti közlekedés a pest-aradi fővonalon, 1871-ben pedig elkészült a nagyváradi-fiumei vasút részeként a Békéscsabát Szegeddel és Nagyváraddal összekötő szakasz is. A környék terményeit keskenynyomtávú vasúton szállították 1899-től Mezőkovácsházáról, 1904-től pedig Vésztőről. Csaba vasúti-forgalmi központtá válásához a helyiek vasút pártolásán túl nagyban hozzájárult a korszak gabonakonjunktúrája is. A kiváló talajadottságoknak és a termelési hagyományoknak köszönhetően a gabonakonjunktúra egyik legjelentősebb térsége a Dél-Tiszántúl lett, ami Békéscsaba agrárgazdaságát is pozitívan érintette. A szántóföld aránya az 1870-es évekre elérte a 70%-ot, a búza mellett fellendült a kukoricatermesztés is, és ezzel egyidejűleg egyre többen foglalkoztak sertéstartással a helyiek közül. A birtokviszonyok kedvezően alakultak, a település határának több mint kétharmadában paraszti birtokokon dolgoztak. A mezőgazdaságból felszabaduló munkaerőt viszont az ipar még nem tudta teljes egészében foglalkoztatni, agrártúlnépesedés alakult ki, amit a századelőn jelentkező agrármozgalmak is jeleztek. A gépi gyáripar a 19. század utolsó harmadában jelent meg a textiliparban, az építőanyagiparban és nem utolsósorban, a malomiparban. A város jelképének mondott István malom korának egyik legkorszerűbb és legnagyobb malomüzeme volt az országban. A meginduló iparosodással párhuzamosan új, kőből épített polgári épületek váltották fel a falusias vályogházakat. Az 1870. évi közigazgatási reformmal

Békéscsaba ugyanakkor elveszítette mezővárosi jogállását, községgént és járási székhelyként funkcionált tovább.

A 19-20. század fordulójára nagyvonalakban már kialakult a mai településtest. Az agrárvárosból egyre inkább iparvárost formáló funkcionális átalakulás hatással volt a város belső szerkezetére is, ugyanis a nagyobb méreteket öltő iparforgalom egyre nagyobb terjedelmet követelt meg. A vasút a város nyugati szélén épült ki, az ipari üzemek pedig a korabeli beépített terület peremén kaptak helyet. Az 1930-as évekre 50000 főre duzzadó népesség számára újabb és újabb területeket parcelláztak ki és építettek be: Jaminában munkáslakások, az egykori lapályos Nagyszik téren vasutaslakások létesültek, s megépült az ONCSA-telep is. A város lakásállománya harmadával bővült 1920-1944 között. A település expanziója egymástól eltérő alaprajzú városrészeket eredményezett. Az Élővíz-csatorna és a vasút közti terület halmazos, illetve szalagtelkes alaprajzú maradt. Benne a történelmi várossaggal, az azon keresztül vezető észak-déli irányú úttal, ami a környező településekkel kapcsolta össze a várost. Ez a főút a központban, egy hármas térrendszerré szélesedett ki (Kossuth tér – Szent István tér – Szabadság tér), melyet az előkelő Andrassy út kötött össze a pályaudvarral. Hatással voltak az alaprajz növekedésére a Szarvasról és Orosházáról érkező utak is, melyek nyugatról torkollottak a városba. Az alaprajz alakulását befolyásolta továbbá a település vízzel borított részeinek és a vízzel nem járt hátnaknak az elhelyezkedése is. Mindezek következtében a várostest az elmúlt száz évben nyugati és északi irányban, majd az Élővíz-csatornától keletre sakkárta alaprajzú városrészekkel bővült. A városkép is megváltozott a két világháború között. A belvárosnak nagyvárosias külsőt kölcsönöztek az új középületek, bérházak, banképületek. A „T” betűt formáló belvárost mezővárosi jellegű földszintes lakóövezet vette körül (Enyedi, Horváth 2002), az Élővíz-csatornán túl pedig villanegyed épült ki.

Az 1949-1989 közti időszakban a város fejlődésében két szakasz különíthető el (Nagy, Timár 2004). Az 1960-as évekig stagnált a város, majd onnan kezdve mérsékeltén fejlődött. 1950-ben Békés megye székhelye lett úgy, hogy a megyei egészségügyi ellátás és az igazságszolgáltatás központját továbbra is Gyulán hagyták. A megyei funkcióknak tehát csak egy részét szerezte meg. 1952-ben területéből kivált két tanyaközség, Kétsoprony és Telekgerendás. A város termőterületének háromnegyedén szövetkezeteket szerveztek, ami eleinte a mezőgazdaság termelési színvonalának és mennyiségének visszaesésével járt. Később, az 1970-1980-as évektől kezdve változtattak a növénytermesztés szerkezetén: a gabonafélék mellett nagyobb mennyiségben kezdtek termelni ipari növényeket, zöldségféléket, takarmánynövényeket. Ezzel együtt korszerű szakosított állattartó telepeket építettek és egyre többen próbálták jövedelmüket kiegészíteni a háztáji gazdaságból is. Az ipari munkahelyek bővülésének köszönhetően 1949-1989 között a népességszám másfélszeresére nőtt, 44 ezer főről 66 ezer főre. A növekedést csak kismértékben befolyásolták a közigazgatási változások: Mezőmegyert 1973-ban, Gerlát 1984-ben csatolták Békéscsabához, ugyanakkor Csabasabadi 1993-ban levált a városról.

A város ipara a korábbi élelmiszeripari, építőanyag-ipari és nyomdaipari kapacitások bővítése mellett főleg a fogyasztási cikkek gyártásával színesedett. Szellemi kisugárzását emelte az, hogy 1973-ban itt alakult meg az MTA Földrajzi Kutatóintézete békéscsabai csoportja. A főként betelepülésből származó

népességnövekedés, az ezzel együtt járó lakásépítések tovább formálták a városszerkezetet. A jaminai városrész beépítésével és a József Attila (Lencsési) lakótelep felépítésével kibővült a belterület. A városközpont közelében pedig részben a korszakra jellemző sokemeletes lakótelepi építkezés (Bartók Béla út), részben pedig a kisvárosias sorházak megjelenése hozott változást. Távolabb, a város peremén egyre karakteresebbé formálódtak az ipari övezetek.

A város beépítése

Mint a történeti fejezetből láttuk, Békéscsaba újratelepítéstől számított története mindössze három évszázadot ölel fel, így alapvetően különbözik hazánk legtöbb, de különösen dunántúli városától. A különbségek mind a beépítésben, mind a település szerkezetében megmutatkoznak.

Azt, hogy milyen volt a 18. század elején újratelepített Békéscsaba arculata, nem tudjuk. Lakossága rendkívül gyorsan növekedett, hiszen az 1745-ös 3000 fős népesség egy évszázaddal később már meghaladta a 20 ezret, mellyel Európa legnagyobb falujává vált (Fényes 1851). A várostest gyorsan növekedett, a házak nagy telkeken épültek. Tudjuk, hogy a népesség közel 90 százaléka még a 19. század közepén is a földből, a mezőgazdaságból élt, így a település arculata erősen falusias volt, széles sáros utcákkal és vályogházakkal. Kétségtelen, hogy a vasút megjelenése, és az azt követő iparosítás és polgárosodás megindította a falusias arculat lassú átalakítását, de csupán a Fő téren és az állomás felé vezető Fő utca egyes részein. A városi rang, majd a megyeszékhelyi pozíció megszerzése, valamint az államszocializmus városokat előtérbe helyezett iparosítása, és település-politikája, illetve az ezekből következő lakótelepek építése alaposan megváltoztatta Békéscsaba arculatát is, de a település továbbra is az egyik legkevésbé városias, megyei jogú városaink közül.

A beépítés vertikális tagozódása és horizontális zártsága

A fenti megállapításokat támasztja alá az emeletes házak alacsony aránya (vertikális tagozódás), és a zárt beépítés alacsony volta (horizontális zártság). A 19. század közepén alig több mint egy tucatnyi emeletes épület volt Békéscsabán. Számuk a Kiegyezést követően ugyan megnőtt, de Mendöl Tibor 1936-os kutatása még csupán 97 emeletes épületet említ (Mendöl 1936).

2. ábra: Emeletes épületek Békéscsabában

Forrás: saját felmérés

Az emeletes házak száma az 1970-es népszámlálásra meghaladta félezret, a legújabb (2011-es) népszámlálás pedig már 895 emeletes lakóházat említ. Ha ezt nézzük, úgy a város a magyar városok között az 52. helyen van, a megyei jogú városok közül pedig csupán Érdet és Hódmezővásárhelyt előzi meg az 5,8 százalékos aránnyal. Meg kell jegyeznünk, hogy a népszámlálás csak a lakóházakat vizsgálta, mi a nem lakóépületeket is. Felmérésünk során (2018-ban) további 570 emeletes középületet találtunk, ezekkel együtt az emeletes épületek aránya a városban 9,1%, ami már 1465 többszintes épületet jelent. Ám a település helyezése ezzel nem változott a városokhoz viszonyítva. Az emeletes épületek döntően a cityben és a lakótelepeken, illetve a belső lakóöbven elszórtan (kórház, iskolák, stb.) helyezkednek el (2. ábra).

A horizontális zártság sem jellemző a város beépítésében. Ide a zártan (egymás mellé) épített többszintes, vagy földszintes házak, illetve a sorházak tartoznak (Csapó 2004). A zárt beépítés sokáig egyáltalán nem volt jellemző Békéscsabában, azt csak a 19. század végétől írták elő a Fő utcán és a Fő téren, majd később néhány fontosabb kivezető út mentén.

Beépítési típusok

Mint korábban említettük, Békéscsaba arculata, beépítése az egyik legkevésbé városias a megyei jogú városok közül. E megállapítást erősítik a különböző beépítési típusok arányai is. Elsősorban arra gondolunk, hogy Hódmezővásárhely mellett itt fordul elő a legnagyobb mértékben még mindig, a falusias, fésűs beépítés. Itt kell

megjegyezni, hogy rendkívül gyorsan változott a beépítés az elmúlt közel ötven év alatt, és változik napjainkban is, elsősorban a belső lakóövbén. Az 1970-es évekhez képest jóval több a többszintes tömbös, a családi ház és a többszintes zárt beépítésű terület, ugyanakkor visszaszorult a földszintes zárt és a fésűs beépítési típus. Ez az átalakulás napjainkban is tart, legszembetűnőbben a Szarvasi úttól északra lévő belső lakóövbén. Itt ma még erősen keverednek a családi házak a fésűs parasztházakkal, de az utóbbiak fokozatosan kiszorulnak, s helyükre új, modern családi házak, vagy többszintes épületek, esetleg sorházak épülnek.

Nagyvárosias arculatúak a zártan épült többszintes épületek. Ez a beépítési típus napjainkra már viszonylag jelentős területen jellemző. Többnyire a cityben találunk, általában két-háromemeletes, zártosorú épületeket, melyek nagy része egyébként középület. Pár éve még csak az Élővíz csatorna-Luther-Petőfi-és a Bartók utcák közötti területen volt ilyen (régőbbi) beépítés, de a Csaba Center mellett, a Gyóni- és a Mednyánszky utcák között is új négyemeletes lakóházak épültek zártan. Zárt többszintes a beépítés még a city és a vasútállomás közötti foltokban, a Vásárcsarnok környékén és az Andrássy utca mentén található.

Szintén nagyvárosi arculatot tükröznek a tömbösen épült többemeletes, ún. tömbházak. Többségük az államszocialista időszakban épült lakótelepeken található, de sok közülük középület (egészségügyi, kulturális, vagy éppen oktatási szerepkörrel), melyek vagy az államszocializmusban, vagy a rendszerváltoztatást követően épültek. A városban hat lakótelep található, melyben összesen mintegy 25 ezer ember él, a város lakosságának 37,1 százaléka, mely a megyei jogú városok átlagához (57,2%) viszonyítva, nagyon kevés. Legrégőbbi a Penza lakótelep (az uszoda szomszédságában), ahol már az 1950-es évek elején kezdtek építeni a három- és négyemeletes házakat. Teljes egészében az 1960-as évtizedben épültek a Tabánban lévő Áchim András lakótelep kétemeletes lakóházai. Ugyancsak a '60-as években épültek fel az egykori Méntelep helyére a Kazinczy lakótelep, döntően négyemeletes épületei. A lakótelep építés fő időszaka Békéscsabán éppúgy, mint a legtöbb hazai városban, az 1970-es évtizedben volt. Ekkor épült fel a város délkeleti részén a közel 9 ezer lakosú József Attila lakótelep, döntően négy- és néhány tízemeletes, immár paneltechnológiával kialakított házzal. Már a '60-as évek végén megindult, de csak a nyolcvanas évtized végére fejeződött be a város legnagyobb, Belvárosi lakótelepe, négy- és tízemeletes panelépületekkel, a Bartók Béla és az Andrássy út közötti hosszán elnyúló területen. A város legfiatalabb, az 1980-as évtizedben épült lakótelepe a Millenniumi, amely az egykori Új vásártér környékén van, a Kazinczy lakótelep szomszédságában. A lakótelepi házakon túl számos középület többszintes tömbös kialakítású, melyek közül kiemelkedik a Kórház és a Szent István Egyetem Gazdasági-, Agrár- és Egészségtudományi Karának tucatnyi épülete a Gyulai út mentén.

Kisvárosias arculatúak, a Mendöl féle kispolgári sorházakkal, vagy hézagoss kispolgári házsorokkal kialakított utcák, melyeket Becsei zártosorú földszintes beépítésnek nevez (Mendöl 1936, Becsei 1975). Ennek a beépítésnek a jelentősége számottevően visszaesett napjainkra, melynek fő oka az, hogy a korábban a városközpont körül lévő zártan épített földszintes házak helyére egyre több helyen többszintes zárt, vagy tömbházakat építettek az elmúlt évtizedekben. Ezért a félévszázaddal korábbi állapotokhoz képest – amikor még a zárt földszintes beépítés még övként vette körül

a cityt – mára ez a típusú beépítés már csak kisebb foltokban, vagy sávokban fordul elő Békéscsabán, elsősorban a városközpontból kifelé vezető főutak mentén (3. ábra). Az 1975-ös tanulmányban még jelentős volt az ún. félig zárt földszintes beépítésű terület aránya, ám napjainkra ez a típus gyakorlatilag olyan mértékben átépült, hogy már nem volt értelme önálló típusként feltüntetni.

Szintén a kisvárosi arculatot tükrözik a sorházak. Ez egy viszonylag új típus, hiszen fél évszázaddal ezelőtt még nem volt jelen a városban. Napjainkban viszont egyértelműen jelen van, és foltokban ugyan, de a település több részében találunk földszintes, vagy esetenként egyemeletes sorházakat. Leginkább a József Attila lakótelepen, ill. környékén, a Parkerdőtől délre, a Jamina városrészen, valamint a Szarvasi úttól délre fordulnak elő.

3. ábra: Beépítés típusai Békéscsabán

Forrás: saját felmérés

A két világháború között épültek az Élővíz- csatorna mentén, főleg annak bal partján a tehetősebb értelmiség elegáns villái, ám a Mendöl tanulmányában nem szerepelnek. Becsei a Deák-dr. Becsey-Bajza utcák, és az Élővíz-csatorna által határolt terület egészét villanegyedként tüntette fel, ám napjainkra a terület egy részének a beépítése megváltozott, a villák száma és kiterjedése csökkent.

A családi házas beépítés ma már dominál Békéscsabán, ám a '70-es évek közepén, még jóval kisebb volt a jelentősége. Egész egyszerűen az elmúlt közel fél évszázadban a falusias, fésűs házakat fokozatosan felváltják, kiszorítják a családi házak. Ezzel egyidejűleg egyre inkább kertvárosias arculatúvá válnak az ilyen beépítésű városrészek. Leginkább a belső lakóövek a Szarvasi-Békési úttól északra, valamint a Bartók Béla-Bánát utcától délre eső része az, amelyik egykor fésűs beépítésű volt, de

napjainkra többé-kevésbé átalakult családi házas területté. Ezeken a területeken ugyanakkor még sok a fésűs parasztház, az utcák szélesek árkokkal, a telkek végén csűrök és istállók vannak, így a környezet még inkább falusias. Az épületek korukat és állagukat tekintve vegyesek. Ezzel szemben a Jamina városrész, a Tabántól északra eső terület, az Oncsa-kertek déli része, a Lencsési (József Attila) lakóteleptől délkeletre eső városrész, Gerla, Mezőmegyer és Jaminától délre található Kerek tipikusan családi házas terület, ahol a házak többnyire régebbi (30-60 év) beépítésű kockaházak, az utak többsége elhanyagolt az arculat nem, vagy csak részben kertvárosias. Új építésű (20 évnél nem idősebb) családi házas terület viszonylag kevés van a városban. Ilyen rendezett, kertvárosias arculatú a Jamina városrész északnyugati széle, az Oncsa- és a Béke-kertek hosszan elnyúló utcái és a családi és ikerházas beépítésű Erzsébet lakópark.

A város szerkezete

Békéscsaba funkcionális szerkezete az 1930-as évekhez képest alapvetően, de az 1970-es évekhez is jelentősen megváltozott, átalakult, és nagy vonalakban egyre inkább hasonlít más vidéki közép- és nagyvárosaink szerkezetére. Egyrészt határozottan megnövekedett a nem lakóterületek nagysága és aránya a lakóterületekhez képest, annak ellenére, hogy a kertségek egyre nagyobb része épül be és válik lakóterületté. Ennek ellenére a lakott terület nagysága még mindig meghaladja a nem lakottét, szemben a megyei jogú városokkal, ahol a kettő közel egyforma (4. ábra). Másrészt Békéscsabán is megtalálhatóak mindazon funkcionális övezetek, amelyek a többi közép- és nagyvárosunkban. Természetesen az egyes övek kiterjedése, elhelyezkedése és jelentősége minden városban más és más, amely elsősorban a települések földrajzi fekvésétől, kialakulásától, a városhálózatban elfoglalt pozíciójuktól, de leginkább történeti fejlődésüktől függ. Meg kell jegyeznünk, hogy igen nehéz az összehasonlítás a korábbi és a mai funkcionális szerkezet között, mivel az egyes szerzők más és más módszereket és fogalmakat használtak, valamint másképp ábrázolták is a kutatási eredményeket.

Városmag, city

Mendöl vizsgálati egy elfektetett „T” alakú városmagot mutattak ki a mai Andrássy út és a hármas térrendszer mentén. Ez nőtte ki magát nagymértékben a múlt század 70-es éveire. A „T” alak megmaradt, de kiterjedése jelentősen megnövekedett, melynek oka az, hogy Becsei József az időközben megépült lakótelepeket is a városmaghoz sorolta. Véleményünk szerint a city a városnak olyan része, ahová a központi funkciókat megjelenítő intézmények tömörödnek, és ezzel a lakófunkció már visszaszorult, vagy teljesen eltűnt.

4. ábra: Lakó- és a nem lakóterületek Békéscsabán

Forrás: saját felmérés

A rendszerváltoztatás óta Békéscsaba városközpontja nagyobb lett, egyrészt a Csaba Center megépítésével kiterjedt nyugatra, másrészt a foghíjak beépítésével besűrűsödött a Luther Márton és a Bartók Béla közötti történelmi városmagban. Nagysága és a városon belüli aránya nagyjából hasonló középvárosainkhoz, de a nagyvárosokétól elmarad. Benne megtalálhatók a legfontosabb igazgatási, egyházi, oktatási intézmények, de itt a legsűrűbb a kereskedelmi-, üzleti- és gazdasági szolgáltatások elhelyezkedése. A city arculata nagyvárosias, jellemzően többszintes épületek vannak zártan, vagy tömbösen.

Szubcentrumok

A rendszerváltoztatást követően a hazai közép- és nagyvárosokban is megjelentek a kivezető főutak, elkerülő körgyűrűk, vagy a nagyobb lakótelepek, ill. a városközpontok melletti hipermarketek, bevásárló-központok, illetve szakáruházak. Ezek mellé – főleg a főutak mentén – sorra épültek töltőállomások, autókereskedések és különböző kereskedelmi- és szolgáltató létesítmények. Ezek a kialakuló szubcentrumok egyre inkább megosztják a city funkcióit, elsősorban a kereskedelem és a szolgáltatás területén (Csapó 2009).

Békéscsabán két nagyobb és három kisebb – napjainkban is formálódó – szubcentrum található. A legnagyobb, a Szarvasi út és a vasútvonal közötti, egykori ipari területen jött létre. Itt Tesco hipermarket, Stop Shop bevásárlóközpont, több áruház, autószalón és töltőállomás található. A másik szubcentrum hosszan húzódik

a Gyulai út mentén, a Parkerdőtől és a Keleti-kertektől északra. Ide települt a Praktiker szakáruház, a Reál C+C áruház, valamint féltucatnyi autókereskedés, több töltőállomás és különböző kisebb kereskedelmi üzlet. A vasútállomás előtt kisebb szubcentrum alakult ki, itt van az OBI szakáruház, egy műszaki áruház és egy Penny Market. A másik kisebb szubcentrum a József Attila lakóteleptől nyugatra, a Kastélyi temetővel szemben van, ahol Tesco és Lidl supermarket, Ázsia Áruház és egy MOL kút található. Végül alakulóban van egy kisebb szubcentrum a Szarvasi és a Békési utak találkozásánál, hosszan elnyúlva az utak mentén. Itt Spar és Penny Market supermarket, Diego szőnyegáruház, több töltőállomás és autósalon, valamint több különböző üzlet található.

Ipari területek

A város első ipari üzemai a vasútállomás környékén alakultak ki a 19. század utolsó negyedétől. Az államszocializmusban az ún. szocialista iparosítás hatására jelentős malom-, hús-, konzerv-, nyomdaipar és téglagyártás jellemezte Békéscsabát, s kialakult az Északi- és a Déli iparterület. A rendszerváltoztatást követően egyrészt átalakult a város ipari szerkezete, a régi, hagyományos iparágak közül néhány meggyengült, vagy eltűnt, ugyanakkor új iparágak (elektronika, autóalkatrész gyártás) jelentek meg. Másrészt a korábbi barnamezők jó része megszűnt, a terület új funkciót kapott, illetve új ipari területek alakultak ki, elsősorban a város nyugati és északi peremterületein. Összességében az ipari területek kiterjedése valamelyest nagyobb, mint az államszocializmusban (5. ábra).

A város legrégebbi ipari területe délen, az Orosházi úttól délre, részben a vasútvonalak mentén alakult ki. Az egykori iparszerkezet többé-kevésbé megmaradt, de a cégek tulajdonosai megváltoztak, csak néhány új cég telepedett itt le. A fontosabb vállalatok: GLS Hungary-Baromfifeldolgozó, Wienerberger Téglagyár, Hűtőipari Zrt, Mezőker Kft, GDF –Suez, Tondach Zrt. Az Északi Iparterületen, a Békési és a Mezőberényi utak között, az északi elkerülő út mentén jobban átalakult az ágazati szerkezet, ezzel együtt több új cég telepedett meg. A fontosabb cégek a következők: Hungaropharma Kft, Mening Hungary Zrt, Bonduelle Cenrtal Europe Kft, Strabag Kft, Frühwald Kft. A Szarvasi út menti ipari terület már az 1970-es években is jelentős volt, de területe kibővült, ágazatilag megújult és sok szolgáltató cég telepedett le. Itt van a Hirschmann Car Kft, a Linamar Hungary Zrt, a Körös Volán és további 10 ipari üzem, valamint négy autósalon és tucatnyi szolgáltató cég. A település legújabb ipari területe az Almáskerti Ipari Park, a 44-es főút nyugati, kivezető szakaszán. A park 1999-ben jött létre, összesen 19 hektáron. Napjainkban 14 cég, valamint Inkubátorház, Vállalkozói Központ telepedett meg, a fontosabbak: SMK Hungary Kft, Skuba Hungária Kft, Dutrade Acél Zrt, Glass Kft. Még napjainkra is maradt néhány cég beékelődve a lakóövezetbe. Ezek közé tartozik a KNER Nyomda, az Alföldvíz Zrt. és a Grandberg Fashion Varroda.

Külön kell szólni a Békéscsabai Repülőtérről, amelyet 1946-ban háborús céllal alakítottak ki, majd 1950 és 1956 között belföldi polgári repülőtér volt. A repülőtér 2006-ban felújították, napjainkban regionális kereskedelmi repülőtérként működik a Gyulai út mentén. Az államszocializmusban még két laktanya működött a városban. Az Andrásy út mentén 1894-ben átadott gyalogsági laktanya funkciója 1992-ben

megszűnt. Helyére gimnázium és kollégium, illetve az OBI szakáruház épült. Az Orosházi út mentén lévő egykori Dugovics laktanya északi részére az Arcanum Hotel épült, a laktanya nagyobb része ma rozsdáövezet.

5. ábra: Békéscsaba funkcionális szerkezete

Forrás: saját felmérés

Zöldterületek

A hazai közép- és nagyvárosokhoz képest Békéscsabán jóval kisebb a zöldterületek nagysága, így annak aránya is. Ennek elsősorban a város fekvése az oka, hiszen az Alföld déli részén fekszik, sík vidéken, kiváló minőségű termőföld veszi körül, ahol kevés az erdő. A zöldterület nagyobb részét a részben természetes zöldfelületek adják. Erdőket a Parkerdőnél, a Gyulai út és az Élővíz-csatorna között, Pósteleken és Jaminától délre a horgásztavak környékén találunk. Még másfél évszázada is rengeteg természetes víz (tó és mocsár) volt magában a városban és a környékén. Ezek nagy részét lecsapolták és sokat közülük már beépítettek, de napjainkban is sok tó és vízfolyás van a városban. Ilyen az 1777-ben megépült Élővíz-csatorna, a Gerlai holtág, a Körösvidéki Horgászegyesület Szövetségének tavai a Jamina városrésztől délre (pl. Fás-tó), valamint a Csabatáj Horgászegyesület tavai a Szarvasi út végén.

A parkok, temetők és sportterületek tisztán emberi kialakításúak. Békéscsabán hiányzik egy nagy városi park, vagy liget, ami a legtöbb hazai városban megvan. Inkább több kisebb városi tér van, közülük hét a Belvárosban, három a József Attila lakótelepen. Jelentősebb park, liget a Millennium- és a Széchenyi liget, valamint Wenckheim kastélypark Gerlán. Összesen 12 temető működik a városban, ebből kilenc egyházi, a többi önkormányzati fenntartású. Közülük a két legnagyobb a

Tabáni- és az Alsóvégi evangélikus temető. A sport- és szabadidős területek nagysága sem túl jelentős. A Penza lakóteleppel szemben az Élővíz-csatorna partjára épült az Árpád Gyógy- és Strandfürdő. Két sportcsarnok (Egyetemi, Rác-Lukács), a Kórház utcai Stadion, az Atlétikai pálya, a Vasutas Sporttelep, az Előre Sporttelep Torna Clubja, valamint a Labdarúgó Akadémia jegyzi a sportterületeket. A fentiekén túl a Kalandpark, a Csaba Park, az Ifjúsági tábor és a Pegazus Lovasiskola tartozik még a szabadidő területekhez.

Kertségek, zártkertek

A kertek, kertségek nem azonosak a város tanyavilágával, hiszen jóval később jöttek létre és döntően a belterületen belül helyezkednek el. A kertek nagy része az államszocializmusban jött létre, mint hétvégi kert, melyet a városi népesség pihenésre és saját célú növénytermesztésre használt. Később a kerteket a használóik megvették, egyre több házat építettek rá, és kétlaki életmódot folytattak. Napjainkban egyre többen költöznek állandó jelleggel ki a kertekbe, olykor feladva városi lakásukat. Ezért több kertség ma már funkcióját tekintve lassan a külső lakóövhöz tartozik. Ide sorolhatók a Keleti-, a Kígyósi-főcsatorna menti- és a Magyar út menti kertek, míg a József Attila lakóteleptől délkeletre lévő-, a Kígyósi úti- és a Jamina nyugati peremén lévő kertek még őrzik korábbi agrár és pihenő szerepkörüket. Ez utóbbi területeken a beépítés nagyon ritka, a többen egyre jobban besűrűsödő.

Lakóövezetek

Hazai közép- és nagyvárosainkban a lakóterület belső- és külső lakóövre tagolódik. Így van ez Békéscsabán is, de itt a lakóöv két része nagyjából egyforma kiterjedésű, míg a legtöbb városunkban a külső lakóöv nagyobb. Békéscsabán a belső lakóöv ténylegesen övként veszi körbe a cityt, hiszen a city a település mértani közepén van, és semmi (folyó, hegység) nem korlátozza a lakóöv szabad kiépülését. A lakóöv két részét az 1888. évi árvíz után épült körgát választja el, azon belül van a belső, kívül pedig (beleértve a csatolt településeket is) a külső lakóöv.

A nagy belső lakóöv, amely mint mondtuk, valódi övként veszi körbe a városközpontot, sem funkcionálisan, sem arculatilag nem egységes. A cityt közvetlenül határoló területeken, különösen a Millenneumi- és a Kazinczy lakótelepen sok a középület, s a beépítés is városias (többszintes tömbös, zárt földszintes). Ezzel szemben a belső lakóöv északi és déli része egyrészt sokkal tisztábban lakófunkciójú, s arculata kisvárosias, de nagy területen inkább falusias.

A külső lakóöv már nem öv, hanem egy nagyobb és több kisebb mozaikszerű területre osztható. Ez a terület már tisztán lakófunkciójú, kevés a középület található benne. A külső lakóöv legnagyobb összefüggő része a 19. század közepétől fokozatosan kiépült Erzsébethely (Jamina), amely a vasúton túl található. A külső lakóövhöz tartozik az államszocializmusban a városhoz csatolt két település, Mezőmegyer és Gerla, a körgáton kívül fekvő Oncsa- és Béke-kertek, valamint a szintén a körgáton túli József Attila lakótelep is. A külső lakóöv arculata, a József Attila lakótelepen kívül, falusias, esetenként kertvárosias. Beépítése családi házas, néhol sorházakkal és fésűs falusi házakkal keverve. A József Attila lakótelep

nagyvárosias arculatával, többszintes tömbös és sorházas beépítésével alapvetően eltér ettől.

Összegzés

A viszonylag szerény városi múlttal rendelkező, s újraterelített Békéscsaba, jellemzően mezővárosi fejlődést követően, a múlt század közepi megyeszékhelyi cím megszerzését, majd a rendszerváltoztatást követően gyorsan igyekezett behozni lemaradását a többi megyei jogú városhoz viszonyítva. Ez többé-kevésbé sikerült, de több vonatkozásban a múltbéli fejlődés ma is visszaköszön.

Arculata napjainkban még mindig kevésbé városias, ami elsősorban a beépítés kisebb horizontális zártságában és alacsonyabb szintű vertikális tagolódásában érhető tetten. Hódmezővásárhely mellett Békéscsabán a legnagyobb a fésűs, falusias beépítés mértéke, noha a falusias városrészek gyorsan átalakulnak. A város funkcionális szerkezete centrálisan övezetes. A kicsiny, de az utóbbi évtizedekben jelentősen megnövekedett cityt körbeveszi a jelentős nagyságú belső lakóöv, kívül pedig a széttagolt, relatíve kicsi külső lakóöv. A két lakóöv között szórta található a megnövekedett és szerkezetileg jelentősen átalakult ipari terület. A városi szubcentrumok még kissé fejletlenek, a zöldterület nagysága, aránya kicsi.

Irodalom

- Becsei J. (1983): *Békéscsaba, Békés, Gyula és tanyavilágának településmorfológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Becsei J. (1984): A közép-békési városok funkcionális-morfológiai elemzésének általánosítható tapasztalatai. *Földrajzi Közlemények*, 2., 95-114.
- Berényi I. (2003): A történeti kultúrtáj-kutatás szociálgeográfiai szempontból. - In: Frisnyák S. – Tóth J. (szerk.): *A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza*. Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézete és a Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, Pécs-Nyíregyháza, 87-94.
- Csapó T. (2004): Néhány gondolat a hazai városok beépítéséről. *Területi Statisztika*, 4. 332-351
- Csapó T. (2009): Hypermarkets, specialised stores and shopping centres in the Hungarian towns and cities. In: Csapó T.-Kocsis Zs. (szerk.). *A közép- és nagyvárosok településföldrajza*. University Press, Szombathely, 90-109.
- Fényes E. (1851): *Magyarország geographiai szótára*. Pest, 541 p.
- Enyedi Gy., Horváth Gy. (szerk.) (2002): *Táj, település, régió*. MTA Társadalomkutató Központ, Kossuth Kiadó, Budapest. (Magyar Tudománytár; 2. kötet)
- Karácsony J. (1896): *Békés vármegye története I.-III. kötet*, Békéscsaba.
- Mendöl T. (1936): *Alföldi városaink morfológiája*. - *Közlemények a Debreceni Egyetem Földrajzi Intézetéből*. Debrecen. 132 p.
- Nagy E., Timár J. (szerk.) (2004): *Békéscsaba megyei jogú város városfejlesztési koncepciója*. Vitaanyag. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Békéscsaba.

A magánüdülők építésének alakulása Magyarországon és az Alföldön 1981-től napjainkig

CSORDÁS LÁSZLÓ

CSORDÁS László: tudományos főmunkatárs, Neumann János Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Közgazdaságtan és Jog Tanszék

KULCSSZAVAK: turizmus, második otthonok, szabadidő-lakások építése, rendszerváltoztatás

ABSZTRAKT: A tanulmány célja, hogy a KSH településsoros adatainak felhasználásával bemutassa az üdülőépítés alakulását Magyarországon és az Alföldön országos, megyei és 1981-től települési szinten, és a rendszerváltoztatást megelőző és azt követő időszakban keresse annak okait. A jogszabályok (adótvények, átalakítási törvény, világütlel stb.), valamint a gazdasági, társadalmi változások következtében Magyarországon 1987-ben alakították ki a legtöbb nyaralót (5206 db), ám az azt követő néhány évben drámai mértékű csökkenés zajlott: számuk az 1990-es évektől nem érte a kétezret, az ezredfordulót követően már az ezret, sőt 2012 után az ötszázat sem. Az elmúlt 35 évben 63 ezer nyaralóra adtak használatba vételi engedélyt, alig hatodik (10 ezer) köthető az Alföldhöz. A legtöbb üdülőt 1981 óta Pest, Somogy és Veszprém megyében építették fel. A nyaralók kialakítása az 1970-es évektől időben előre haladva, Somogy és Veszprém megyék Balaton-parti térségeiből előbb Fejér, majd 1980 után Pest megyébe tolódott, azóta ott épül fel a legtöbb üdülő, egyre közelebb kerülve a főbb kibocsátó központhoz, Budapesthez. Az Alföldön 1970-től 1983-ig Bács-Kiskun megyében építették a legtöbb nyaralót, az 1980-as évek második felében Békés megye, ezt követően az 1990-es évek első felében és az ezredforduló óta Jász-Nagykun-Szolnok megye vette át a vezető szerepet, ami a Tisza, a Tisza-tó és a gyógyfürdők felértékelődésének köszönhető. A legtöbb üdülőt 1981-2015 között Gárdonyban (1584 db), Szentendrén (1509 db), Balatonkenesén (1319 db) és Siófokon (1288 db) építették. Az első 20 közé egyetlen alföldi település sem került be, a legtöbb nyaralót Tiszakécskén (590 db), Békésszentendrén (587 db), Szolnokon (554 db) és Gyulán (542) alakították ki.

Bevezetés

Az ipari társadalom kialakulásával bilokális, azaz két helyhez kötött térhasználat alakult ki: a legfontosabb társadalmi alapfunkciók a munkahelyre és a lakásra összpontosultak. A XX. század utolsó harmadában bekövetkezett gazdasági, társadalmi, technológiai fejlődés jelentős változásokat eredményezett a modern társadalmak életében, melyek érintették az élet szinte minden területét. E struktúraváltás egyik sajátos, az urbanizációval összefüggő jegye, hogy a társadalmi alapfunkciók korábbi kettős tagolódásukat elveszítve időben és térben tovább tagolódtak. A lakó- és munkahelyek mellett egyre nagyobb jelentőségre tettek szert a szabadidő eltöltésének szinterei, melynek legfontosabb települési jegyei az üdülő-pihenő térségek térbeli bővülése, és az egyre növekvő szabadidőben használt szabadidő-lakások (üdülők) számának ugrásszerű és tömegmértékű emelkedése. A második lakás egy magántulajdonban, vagy tartós használatban lévő ingatlan, amely olyan személy (család) alkalmankénti tartózkodására szolgál, aki azt nem tekinti állandó lakásának. A szabadidő-lakás egy olyan második otthon, amit túlnyomóan szabadidőben és csak átmenetileg (a napi munkaidő után, a hétvégén, vagy a szabadság ideje alatt), elsősorban szabadidős célokra használnak (Ruppert 1973; Coppock 1977; Martonné Erdős 1990; Csatári, Csordás 1991; Ruppert 1994; Csordás 1995, 1999, 2007a,b).

A második lakás „jelenség” egyik következménye a népesség egyre erősödő hétvégi menekülése a városból, majd egyes rétegek esetében elvándorlás a városkörnyéki településekre. A második lakások területi elterjedése része a városfejlődési folyamatnak is: a szezonális, vagy egyesek által rekreációs szuburbanizációnak nevezett jelenség egyedi esetekben "valódi" szuburbanizációhoz vezethet (Timár 1994), azaz a második lakások állandó lakássá alakulnak.

A turizmus, s ezen belül a hazai turizmus évtizedek óta dinamikusan fejlődik. Ugyanakkor nem ismerjük pontosan az üdülésben résztvevők teljes körét, mivel a „hivatalos turizmus” csak a kereskedelmi szálláshelyek forgalmát méri pontosan. A KSH a 2001. évi Népszámlálást megelőző összeírása szerint Magyarországon az üdülők összes száma meghaladta a negyedmilliót (Baár L-né, Gratzl 2004; Michalkó 2007), s ezek többségét üdülési célra is használják. A téma jelentőségét leginkább az mutatja, hogy a negyedmillió magyarországi szabadidő-lakásban kialakított férőhelyek (ágyak) száma többszörösét teszi ki a kereskedelmi szállásférőhelyekének, és a belföldiek, de részben a Magyarországot felkereső külföldiek pihenésében évtizedek óta fontos szerepet játszottak/játszanak, ezért a velük való foglalkozás különösen indokolt.

E tanulmány célja, hogy a KSH adatainak felhasználásával évenkénti bontásban részletesen bemutassa az üdülőépítés alakulását Magyarországon és azon belül az Alföldön országos, megyei és települési szinten 1981-től napjainkig, valamint keresse annak okait, különösen a rendszerváltoztatást megelőző és azt követő időszakban.

Módszerek

A kutatás során a hazai és a nemzetközi szakirodalom tanulmányozásán túl a KSH üdülőkkal kapcsolatos adatait vizsgáltam. A fenti adatokat adatbázisba rendeztem, belőle táblázatokat, ábrákat, térképeket szerkesztettem. Alföld alatt – elsősorban statisztikai és lehatárolásbeli megfontolások miatt – a hat alföldi megyét értem.

Az 1970-1980 közötti időszakra csak megyénkénti éves adatok álltak rendelkezésemre a megyei statisztikai évkönyvekből, míg 1981-től a megyei évkönyvekből már az egyes településekre vonatkozó üdülőépítés adatot is ki tudtam gyűjteni, mert az is elérhető volt. Ez jól mutatja a szabadidő-lakások (magánüdülők, nyaralók) akkori jelentőségének növekedését. Az 1990-es évektől a KSH T-STAR adatait elektronikus úton is meg lehet vásárolni, emellett eddig az időpontig (tehát 1990-ig visszamenőleg) a TEIR rendszerében is elérhetők a települési információk, így pl. a lakás- és az üdülőépítés adata is. A fentiek miatt a vizsgált időszaknak a már települési adatokkal is alátámasztható 1981-2015 közötti éveket választottam, elsősorban azért, mert az üdülőket egy-egy településen alakítják ki, előnyös és hátrányos hatásai leginkább települési szinten érezhetőek. Az országos üdülőépítési ábránál ugyanakkor a vizsgált időszakot megelőző éveket is figyelembe vettem.

Eredmények

A magánüdülők tömeges elterjedésének okai Magyarországon, és ennek változása a rendszerváltoztatást megelőző és követő időszakban

Az 1950-es évektől indult el az üdülési célokat szolgáló második otthonok tömeges elterjedésének harmadik fázisa. Ennek elsődleges oka a motorizáció, a személyi közlekedés általánossá válása, valamint a közlekedési infrastruktúra kiépülése (Ruppert 1973; Enyedi 1988; Kowalczyk 1994), amelynek következtében a távolságok nagymértékben lecsökkentek. Emellett a jólét (magasabb jövedelmek, a személygépkocsik robbanásszerű elterjedése, a háztartásvezetés racionalizálása, technikai feltételeinek javulása), a munkaidő csökkenése, az ötnapos munkahét bevezetése, a tömbben rendelkezésre álló szabadidő növekedése, a fizetett szabadság rendszerének általánossá válása, időtartamának növekedése döntő mértékben hozzájárult a jelenség terjedéséhez. Nem elhanyagolható ugyanakkor az urbanizáció társadalmi, foglalkozási, lakókörnyezeti, pszichés hatása sem, valamint a gyakori infláció, amely igen sok országban arra készítette az embereket, hogy megtakarított pénzüket a szabadidő eltöltését kellemessé tevő ingatlanok vásárlására fordítsák. Az ökológiai ismeretek terjedése (környezettudat), valamint az emberek azon törekvése, hogy a természetben – a szabad környezetben és ne a városban – pihenjék ki fáradalmaikat, a nosztalgia, a tőkebefektetés, esetleg a spekuláció is szerepet játszhatott a tömegszerűvé válásban (Csordás 1995, 2007a).

Bár a nyugati kutatók szerint a második lakások politikai rendszertől függetlenül mindenhol létrejöttek, a volt szocialista országokban, így hazánkban a fenti okok mellett nem volt elhanyagolható az sem, hogy az 1960-as évektől a társadalmi struktúraváltás következtében megjelentek az új és arányában bővülő vezetőrétegek, amelyek képviselői a politikai-társadalmi-gazdasági helyzetből származó előnyeiket a sajátos presztízst is jelentő magánüdülő megszerzésére fordíthatták. A tőkés országokba való utazási korlátozás (bizonyos időszakokban és eltérő módon), a vállalati és szakszervezeti üdülőkben tapasztalható helyhiány (nem biztosították mindenki számára az évenkénti pihenést), a termőföldek döntő részének kollektivizálása, a gazdasági vállalkozások korlátozásából adódó valamibe való beruházási kényszer hatása is szerepet játszhatott abban, hogy megjelentek az üdülőkkel, zártkertekkel kapcsolatos törvények, rendeletek. Lényegében ehhez az időszakhoz, az egyéni (magán) vállalkozásoknak a korábbiaknál nagyobb teret engedő új gazdasági mechanizmus időszakához köthetők a jelentős igényeket részben kielégítő zártkerti és üdülőterületi parcellázások. Az üdülők iránti keresletet tovább növelte az 1970-80-as évek magyar társadalmának eleinte valóságos, majd később látszólagos jóléte. Az engedélyezett második gazdaságban megszerzett jövedelmeket a lakás, az autó megvásárlása után második lakásba, nyaralóba, telekbe, ékszerembe stb. fektethették (Csordás 1995). A családok jelentős része rendelkezett valamilyen rekreációt (is) szolgáló telekkel: a falusiak leginkább háztáji és gyümölcsös-szőlős kertekkel, a városiak pedig inkább városkörnyéki zártkertekkel és üdülőtelepi nyaralókkal.

Az egész folyamat lendülete kisebb-nagyobb ingadozásokkal egészen az 1980-as évek közepéig tartott. A fordulópont a részletesebben vizsgált időszak első évtizedében, 1987 után következett be. Részben ekkor vált politikailag is világossá, hogy „nagy a baj”, valamint az is, hogy nyitni kell, s olyan új „reformokat” kellett indítani, amelyről addig nem volt, nem lehetett szó. A legfontosabbnak az adózási jogszabályok változása, nevezetesen a személyi jövedelemadó és az általános forgalmi adó 1988. januári bevezetése tekinthető. Az emberekben volt valami félelem az újtól, illetve attól, hogy esetleg tényleg meg fogják évek múlva vizsgálni, hogy „ki mit szerzett” az 1987. december végi állapot óta. Ennek megfelelően lehetőleg mindenki megpróbálta megoldani a lakás- és üdülőépítését, illetve vásárlását, legalizálni a vagyonelemeket, illetve az ÁFA-tól való félelem, valamint a felfutóban lévő, a korábbiakhoz képest igen jelentős infláció miatt csökkenteni a költségeket. Jórészt ennek köszönhető, hogy 1987-ben 5206 üdülő épült az országban, amely az azt megelőző és azt követő évekének a másfélszeresét tette ki, s messze a legmagasabb volt az elmúlt 35 évben. Az Alföld 6 megyéjében ugyanebben az évben 871 nyaralót építettek, ami a megelőző évinek több mint kétszeresét érte el.

Az adószabályok mellett azonban domináns szerepet játszott az 1987 utáni visszaesésben az ugyancsak 1987-ben elhatározott és 1988 januárjában bevezetett „világútlevél”, amely nagy lökést adott a hazai lakosság külföldi utazásaihoz, azaz a kiutazó turizmushoz, amely eleinte sajátos módon a bevásárló turizmusban öltött formát. A hazai és azon belül az alföldi dinamikus üdülőépítést tehát – a nagy 1987. évi építési csúcs után – hátráltatta a világútlevél 1988. évi bevezetése, amelynek következtében a nem kellőképpen átgondolt hazai devizás vásárlások lehetetlensége miatt megindult Ausztria irányába az ún. Gorenje turizmus. Emellett a gazdasági változásoknak, vállalkozásoknak teret engedő törvények 1988 után lehetővé tették a vállalkozások alapítását, ezen belül is az (eleinte elsősorban autóbuszos kiutazásokra specializálódó) utazási irodák számának rohamos felfutását. Ezek hozzájárultak az üdülési igények változatos, akár egy éven belül több országot is érintő, korábban nem tapasztalt kielégítéséhez is. Megjelentek a tőzsdei cégek is, így a megtakarított pénzek értékmegőrzésének és gyors értéknövelésének már nem az egyik legjelentősebb, legkedveltebb és leghatékonyabb formája volt az ingatlanba, különösen pedig az év nagy részében egyébként is üresen álló üdülőingatlan építésébe való befektetés. A megnyíló lehetőségek következtében egyre többen fogtak vállalkozásokba – a munkahelyek megszűnése miatt sokan sajnos kényszerből is –, hogy a rendszerváltoztatást követően kialakuló új élethelyzetüket megoldhassák, így sokan ennek érdekében eladták/feladták korábbi üdülőjüket is.

Összességében megállapítható, hogy az 1980-as évek vége és az 1990-es évek eleje – a vállalkozások beindulásának már említett folyamata mellett – a gazdaság teljesítőképességének és az életszínvonalnak a visszaesésével, a (szabadon felhasználható) jövedelmek és a szabadidő csökkenésével, a fenntartási és utazási költségek növekedésével is jellemezhető, ami egyáltalán nem segítette az üdülők korábban tapasztalt dinamikus építését, sőt annak drasztikus csökkenését hozta. Mindez nyomon követhető a statisztikai évkönyvekben a csökkenő számú üdülőépítésben, a telekkönyvekben a tulajdonosok gyakoribb cserélődésében, az üdülők "feladásában" is. Az ezredfordulót követően e folyamat folytatódott, bár

részben – a lakásépítések állami támogatásának következtében – bizonyos területeken az üdülőként (is) használt lakások számának bővüléséhez vezetett.

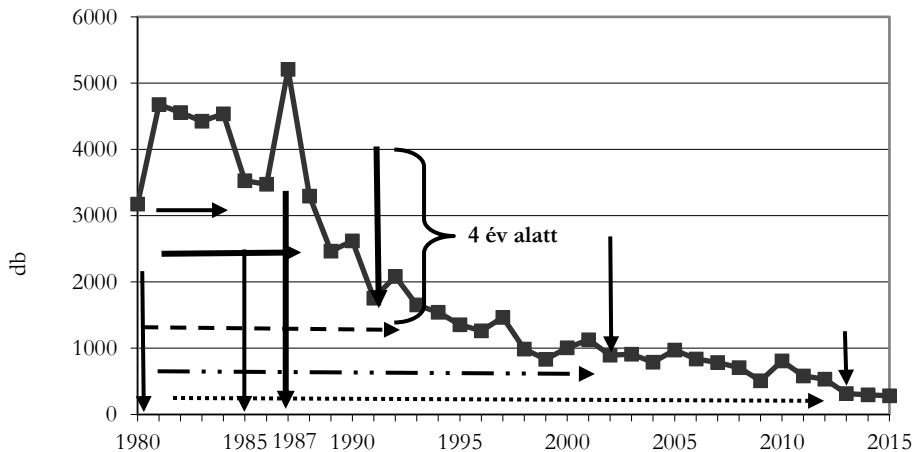
Az üdülőépítés alakulása országos és alföldi szinten

Tekintettel arra, hogy az üdülők kialakításának 1981 előtti időszakára nem rendelkezem települési adatokkal, így a teljes időszakra vonatkozó bemutatást országos, megyei és települési szinten végeztem el, országos viszonyításként azonban a vizsgált időszakot megelőző éveket is ábrázoltam. A Magyarországon 1970-2015 között felépített üdülők száma a KSH adatai szerint 102,2 ezer, ennek közel 40%-át 1970-80 között építették fel, míg 1981-2015 között alig több mint 63 ezret. Az Alföldön ugyanilyen arányok mutathatók ki: a 10 ezer üdülőből 4,2 ezret alakítottak ki az 1970-80 közötti időszakban.

Megfigyelhető, hogy a vizsgált időszakot megelőző évben, 1980-ban Magyarországon még csak alig 3 ezer nyaralót létesítettek, és 1981-ben ehhez képest egy év alatt közel 50%-kal növekedett az épített üdülők száma. Az Alföldön ennél kisebb, csak alig több mint 22%-os volt a bővülés.

Az évenkénti kialakítás vizsgálata alapján két markáns szakasz különíthető el: 1980-1988 között mindegyik évben meghaladta a 3 ezret, azóta viszont elmarad ettől. Az első szakasz is több időszakra osztható: 1981-84 között felülmúlta a 4 ezret, 1987-ben – elsősorban a következő évben bevezetésre került adójogszabályok változásának köszönhetően – elérte az 5.206-ot, míg a közte lévő időszakok kisebb visszaesései a gazdaság részbeni megtorpanásaihoz kapcsolódnak (1. ábra).

1.ábra: Az üdülőépítés évenkénti alakulása Magyarországon, 1980-2016

Forrás: Saját szerkesztés a KSH tárgyévi adatai alapján

Az 1988 óta tartó időszakban – a korábban leírt okok miatt – drámai mértékben csökkent az épített üdülők száma, amit jelez az is, hogy négy év (1987-1991) alatt alig több mint egyharmadára esett vissza az új üdülők kialakítása: első lépcsőben 1988-ra történt egy 37%-os, majd utána egy közel 25%-os és 1990-ről 1991-re egy újabb

erőteljes 34%-os visszaesés. Ezt csak tetézi, hogy 1993-tól kezdődően egyetlen évben sem haladta meg az újonnan épített nyaralók száma a 2 ezer darabot, s 1998 óta – 2000-2001 kivételével – már az ezret sem. Az igazi mélypontot 2012 után érte el, azóta ugyanis évente 300 körüli új üdülőépületet létesítettek, a legkevesebbet, 282 darabot éppen 2015-ben. Ez azt jelenti, hogy az 1981. évi induláshoz képest 2015-re kevesebb, mint egytizedére esett vissza az évente felépített nyaralók száma.

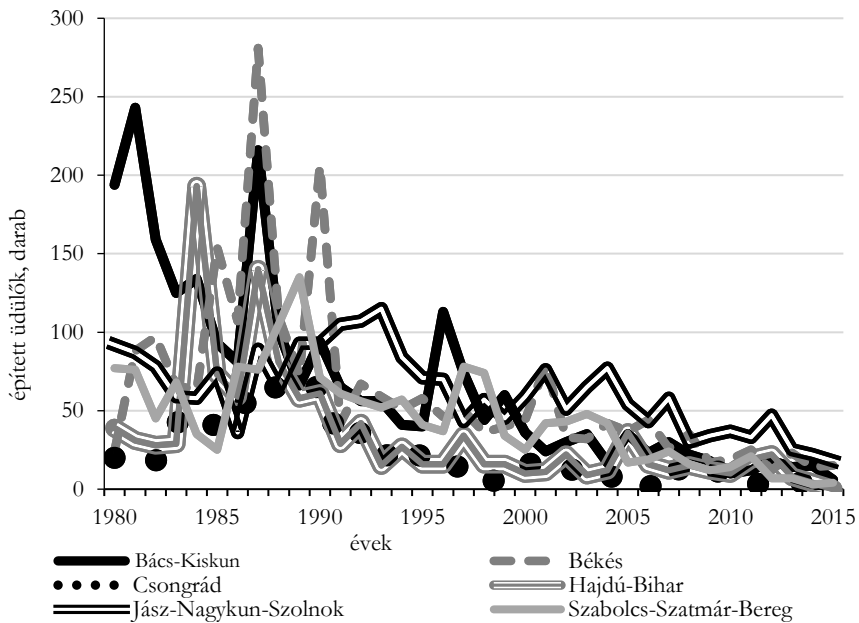
Az Alföldön kialakított üdülők száma a 80-as években – 1987 előtt – 389-548 között változott, az országon belüli részesedése 8-16% közötti volt, legmagasabb értékét az országos trendnek megfelelően éppen 1987-ben érte el, amikor 871 nyaralót építettek fel, ami a megelőző évnek több mint 2,14-szorosát tette ki. Az Alföldön 1987-ről 1988-ra az országosnál is drasztikusabb mértékű (közel 40%-os) volt a visszaesés (871-ről 526-ra) különösen Békés és Bács-Kiskun megyék miatt, amelyekben 1986-ról 1987-re több mint 2,5-szeresére ugrott a felépített üdülők száma, tehát a visszaesés egy érthető korrekciónak tekinthető. Az országos tendenciákkal ellentétesen ugyanakkor egy visszaerősödés is elindult, amelyben elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg megye játszott szerepet, ahol éppen 1988-ban és 1989-ben építették fel a legtöbb üdülőt. Szolnok megyében (akkor még így hívták) éppen az időszak végén, 1989-ben és 1990-ben alakítottak ki egyre több második otthont, melynek következtében még 1990-ben is 591 nyaraló építését tudták befejezni az Alföldön, ami akkor az országos érték 22,5%-át tette ki, messze a legmagasabbat az 1970-1989 közötti időszak korábbi értékeihez képest. Kimutatható ugyanakkor az is, hogy a visszaesés 1990-ről 1991-re még az országos átlagnál (34%) is sokkal jelentősebb, 44%-os mértékű volt, így 1990-et követően az Alföldön már soha nem érte el a 400 feletti értéket a kialakított üdülők száma: 1991-93 között több mint 300, azt követően csak 2-300 nyaralóépületet húztak fel, de 2000-re már ez is 200 alá süllyedt. Jelentősebb, 25%-os emelkedés a Széchenyi-terv egyetlen teljes éves időszakához (2001) kapcsolódik, amikor a lakásépítés mellett az üdülőépítés is felfutott és utána még 2004-ig a kritikus 200-as szint körül stabilizálódott. Ezt követően fokozatos csökkenés mutatható ki, 2009-2012-re már csak 100 nyaralót építettek, 2013 után pedig még ez is mérséklődött, így 2015-ben alig 52 darabot üdülőt húztak fel, ami az országos trendnek megfelelően az 1981. évi érték egytizedét sem érte el.

Az üdülőépítések megyénkénti alakulása Magyarországon és az Alföldön 1981–2015 között

Megyéenként vizsgálva megállapítható, hogy Magyarországon a legtöbb üdülőt 1981-2015 között Pest megyében építették fel (17.410 db), a második-harmadik helyre Somogy és Veszprém megye került (7,6, ill. 7,2 ezer), és a 3 megye együttes részesedése meghaladja az összes kialakított nyaralóépület 51 százalékát. Őket a Velencei-tavat övező és Duna-parttal is rendelkező Fejér (4,6 ezer), majd jelentősen lemaradva Zala (2,6 ezer), a három alföldi, Bács-Kiskun, Békés, Jász-Nagykun-Szolnok (2,2-2,2 ezer), valamint Baranya megye követi (2 ezer üdülőépülettel), míg ezernél is kevesebbet csupán Budapesten (843 db) és Csongrád megyében (794 db) létesítettek. Megfigyelhető tehát, hogy az alföldi megyék csak a középmezőnyben, vagy a lista végén találhatók. Az 1990 óta tartó időszakban mindegyik megyében

csökkent a felépített nyaralók száma. Nagyobb időtávot is vizsgálva megfigyelhető a súlypont eltolódása: míg az 1970-es években még Somogy és Veszprém megyében húzták fel a legtöbb üdülőt, addig 1980 után egyértelműen Pest megyében, de 1987-ben még Fejér megye is megelőzte a már említett két Balaton melletti megyét. Különösen igaz ez az eltolódás az Alföldre is, hiszen az 1970-es években Bács-Kiskun megyében több nyaraló (2,5 ezer) épült mint a többi alföldi megyében együttvéve, sőt annál is több, mint amit Bács-Kiskunban az utóbbi 35 évben, 1981 óta kialakítottak. Az ötévenkénti összesítések azt mutatják, hogy az 1980-as évek első felében még Bács-Kiskunban, a második felében Békésben, az 1990-es évek első felében és az ezredforduló óta már Jász-Nagykun-Szolnokban építették fel a legtöbb üdülőt (2. ábra).

2. ábra: Az üdülőépítés évenkénti alakulása az alföldi megyékben, 1980-2015

Forrás: Saját szerkesztés a KSH tárgyévi adatai alapján

Már a jelenleg vizsgált időszakot megelőző években (1978-1980 között) az évente felépített üdülők száma „a három nagy”, azaz Pest, Somogy és Veszprém megyékben fokozatosan megközelítette egymást, s gyakorlatilag 600 körüli szinten stagnált, míg a többi megye csak messze lemaradva követte őket. /Érdekes módon a két Balaton parti megyében az új üdülők építése 1980-tól napjainkig – néhány év ellentétes mozgását kivéve – hasonlóan alakult, együtt mozgott, görbéik eleinte, 2003-ig egymásra simultak./ Ebben a visszaesésben persze – a szabadon rendelkezésre álló források szűkösségén kívül – szerepe lehetett annak is, hogy az 1960-as évek végi országos és helyi rendeletek következtében kialakított zártkerti és üdülőtérleti parcellák fokozatosan beépültek. Újabb területek bevonására sok helyen nem volt fizikailag lehetőség és így nem is került rá sor.

Az 1980-as évek főbb jellegzetessége, hogy erőre kapott a Balaton nyugati partja mentén Zala megye, valamint a Velencei-tó környezetében Fejér megye (kb. 200, illetve 2-300 nyaraló/év), ennek közel 3-4-szeresét éri el a másik két Balaton menti megye (Veszprém és Somogy), míg 5-szörösét Pest megye (1000-1200 db). Utóbbi – ettől az időszaktól kezdve napjainkig – átvette a vezető pozíciót az évente épített üdülők számában. A gazdasági nehézségeket követve 1985-86-ra kisebb megtorpanás következett be, hiszen országosan közel ezerrel kevesebb üdülésre használt épületet húztak fel, mint a 80-as évek elején. A legjelentősebb volumenű visszaesés Somogy és Veszprém megyét érintette, amelyekben közel felére esett, azaz jó 4-400-zal csökkent az újonnan épített nyaralóépületek száma. A trenddel ellentétesen mozgott ugyanakkor Fejér megye, ahol évről-évre (azaz 1985-86-ban is emelkedve) egyre több üdülőt létesítettek. Ez részben összefügghet azzal is, hogy a székesfehérváriak közül sokan a közeli Velencei-tó partján alakították ki hétvégi házaikat, valamint a fővárosiak az állandó lakóhelyükhöz a Balatonnál közelebb, a Velencei-tó környékén, illetve a Fejér megyéhez tartozó Duna-szakaszon szerettek volna, illetve tudtak telekhez jutni, s azon építkezni.

Ezen okok is hozzájárultak ahhoz, hogy 1987-ben a legtöbb felépített nyaralót (1817 db), s egyben a legnagyobb közel 80%-os évi növekedést Pest megye mutatta fel, de Fejérben is meghaladta a 600-at az üdülés céljára kialakított épületek száma. Emellett sok más megyében is ez az év volt a „mini csúcsra-járata év”: a balatoni két fő megye mellett az Alföldön pl. Békésben közel 300, Bács-Kiskunban több mint 200, Hajdú-Biharban pedig 140 üdülőépület készült el, míg Szolnok és Csongrád megyében a nyaralók kialakítása az 1980-1987 közötti időszak legmagasabb értékét éppen 1987-ben érte el.

A gazdasági és politikai problémák a következő évtől egyre inkább éreztették hatásaikat ezen a területen is: két év alatt több mint ezerrel, azaz az 1987. évi érték kevesebb, mint felére, további két év alatt, 1991-re már kevesebb, mint egyharmadára (560 db-ra) esett vissza az újonnan létesített magánüdülők száma Pest megyében. Hasonló arányú csökkenés figyelhető meg Fejérben, Somogyban, míg Veszprémben is alig több mint egyharmadára esett az épített nyaralók száma két év alatt. Országosan 1991-re az 1987. évi érték alig több mint egyharmadára apadt az újonnan kialakított szabadidő-lakások száma, amelynek volumenéért elsősorban Pest megye a „felelős”, megjegyezve, hogy Veszprém és különösen Fejér megyében még ennél is nagyobb arányú volt a visszaesés. Az alföldi megyék e tekintetben felemásan teljesítettek: Békés megyében, ahol a felfutás 1987-ben (1986-hoz képest) több mint 2,5-szeres volt 1988-ra a kiinduló értékre tért vissza az üdülők kialakítása, majd innen 1991-re 60%-ot csökkent, tehát összesítve 1987-hez képest a hetedére zuhant vissza. Hajdú-Biharban közel egyötödére, Bács-Kiskunban kevesebb, mint az egyharmadára, Csongrád megyében kevesebb, mint a felére csökkent a használatba vett épületek száma. Ezzel ellentétben Szabolcs-Szatmár-Beregben csak közel 20 százalékos volt a visszaesés, de úgy, hogy ott – 1987-hez képest – 1988-ban egy 38%-os, 1989-ben pedig 76 %-os növekedés volt kimutatható, majd 1990-re és 1991-re történt meg a drasztikus visszaesés (feleződés) az 1989. évi értékről. Így az 1987 utáni nagy emelkedés és az 1989 utáni ennél még nagyobb volumenű zuhanás után összességében „csak” egyötödével csökkent az épített nyaralók száma. Szolnok megye más utat járt be, mivel ott csak 1988-ban volt mintegy 27%-os visszaesés, az

ezt követő évben már az 1987. évinél is több üdülőt alakítottak ki, ami 1991-re már mintegy 20%-kal, 1992-ben pedig 28 %-kal haladta meg a “csúcsévnek” tekinthető 1987. évit.

Ugyan Magyarországon 1992-ben egy kisebb felpattanás következtében még 2000 fölé emelkedett az épített üdülők száma, azóta azonban nem érte el ezt, s folyamatosan csökkent, úgy, hogy 1997-ig, valamint 2000-2001-ben még meghaladta az ezret, míg azóta még azt sem éri el. Az egyes megyék közötti különbségek fokozatosan eltűnőben vannak: Pest megye továbbra is őrizte vezető pozícióját, de a korábbiakra jellemző, az első és az öt követő megyék, megyecsoportok közötti 2-3-szoros, majd újabb megyecsoportok újabb 2-3-szoros lépcsőzetenkénti különbségei már elmaradnak. A vizsgált időszak záró évtizedének kezdetén, 2006-ban Pest megyét Zala, Somogy és Veszprém megyék követték a sorban, s az utóbbi kettőben nem érte el a 100-at sem a nyaralóépítés volumene. A 2006-2015 közötti időszakban Pest megyében 10-ből 7 évben, Somogyban és a fővárosban viszont csak 3-3 évben volt magasabb 100-nál a felépített nyaralók száma és csak 2012-ben előzte meg Somogy megye Pest megyét. Az utolsó 3 évben viszont – amikor országosan is csak kb. 300 nyaralót alakítottak ki – egyik megyében sem érte el a felépített nyaralók száma a százat, de továbbra is Pest megyében létesítették a legtöbbet.

Az Alföldön 1990 után az évenkénti nyaralóépítés mértéke nem érte el megyénként a 100 darabot, ez alól 1991-1993 között csak Jász-Nagykun-Szolnok, valamint 1996-ban Bács-Kiskun megye jelentett kivételt, és azokban az ötéves periódusokban e megyék vezették az üdülőépítés alföldi rangsorát. Az ezredforduló után egy érezhető csökkenés volt kimutatható szinte mindegyik megyében, hiszen előbb 50, majd 2008 után 30 alá esett a kialakított szabadidő-lakások száma, amely alól a Tisza- és a Tiszató miatt még felfutóban lévő Jász-Nagykun-Szolnok megye jelentett kivételt mindkét érték tekintetében. Ettől az időszaktól kezdve a korábbi élvonalas Bács-Kiskunt megelőzve ebben a megyében alakították ki az alföldi megyék közül a legtöbb nyaralót. A paletta másik végén Csongrád megyét kell kiemelni, ahol 2003 után három év (2007, 2009-2010) kivételével tíz alá került a felépített üdülők száma, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megyékben erre csak 2012-től, illetve 2013-tól került sor.

Az ezredforduló utáni időszakban megfigyelhető ugyanakkor az is, hogy a lakáspolitikai ösztönzések (kedvezmények) következtében sok lakás épült – a szuburbanizációval is jellemezhető agglomerálódó térségekben. Az építés célja és a használat jellege közötti ellentmondásra, a használati váltásra utal azonban az, hogy már a 2001. évi Népszámlálás során összeírt nyaralók között sok a lakás céljára szolgáló (lakott) üdülő, ugyanakkor bizonyos területeken megjelentek az üdülésre használt lakások is. Nem tekinthető véletlennek, hogy ezen funkcionális diszharmónia tömeges méretekben a nagy üdülőlétszámmal jellemezhető fővárost, Pest megyét, részben a Velencei-tó környéki településeket, járásokat érinti. Megjegyezhető azonban, hogy a 2001. évi Népszámlálást megelőző üdülő-összeírással kapcsolatban olyan ellentmondások is kiderültek, hogy Debrecenben 2821, funkcióját tekintve üdülést szolgáló épületet írtak össze – mivel a zártkertekben kialakított hétvégi házakat is beszámították –, miközben a KSH évkönyvei szerint ott 1981-2000 között egyetlen üdülőépületet sem építettek.

Az üdülőépítés településenkénti alakulása Magyarországon és az Alföldön 1981-2015 között

A vizsgált időszakban, 1981-2015 között az ország közel 600 településén építettek üdülőket, együttes számuk 63 ezer volt. A legtöbb nyaralót Gárdonyban alakították ki (1584 db), de további 7 helyen haladta meg a nyaralók száma az ezret: Szentendrén (1509 db), Balatonkenesén (1319 db), Siófokon (1288 db), Ráckeven (1170 db), Balatonmárfürdőn (1106 db), Balatonalmádiban (1102 db) és Velencén (1027 db). Ezek mellett 12 olyan település volt, ahol 600-1000 nyaralóépületet hoztak létre, ám ezek között már néhány a korábban említett frekvenciált idegenforgalmi körzetektől (Balaton, Velencei-tó, budapesti agglomeráció-Dunakanyar) távolabb is megtalálható (pl. Harkány, Veresegyház, Zalakaros). Az első 20 közé egyetlen alföldi település sem került be, a legtöbb nyaralót – a gárdonyi érték mindössze 37%-át elérő – Tiszakécskén (590 db), majd Békésszentandrás (587 db), Szolnokon (554 db) és Gyulán (542), illetve Tiszacsegén, Tiszavasváriban, Szegeden építették fel. Az üdülők 1981 utáni kialakítása országosan és alföldi szinten továbbra is elsősorban a természetes vizekhez (tavakhoz: Balaton, Velencei-tó, Tisza-tó; folyókhoz: Duna, Tisza, Körösök), valamint a gyógyvizes településekhez kötődött.

Országosan az első 20 település közül csupán 3 olyan akadt (Budapest, Zalakaros és Sukoró), ahol 1991 utáni negyedszázadban több üdülőt építettek, mint 1981-1990 között, míg az Alföldön ez jellemezte a sok nyaralóépület kialakító települések közül Szolnokot, Kiskunmajsát, Abádszalókot, Gyomaendrődöt, Orosházát és Vásárosnaményt.

A vizsgált intervallumot két, különböző hosszúságú időszakra osztottam elsősorban a felépített üdülők száma, részben pedig a politikai korszakhatár alapján. Az első szakaszban – amely 1981-től 1990-ig tartott, azaz a rendszerváltoztatás évével zárult – meghaladta a kialakított nyaralók száma a 2400 darabot, és az épületek 61,5%-ának felépítése köthető hozzá. A második szakaszban – amelyik az 1991-től 2015-ig tartó negyedszázadot öleli fel – az épített üdülők száma ettől végig elmaradt, így nem csodálkozhatunk, hogy a teljes időszakban kialakított 63 ezerből csak 24,2 ezret adtak át negyedszázad alatt.

Az első szakaszban az ország 323 településének a területén (minden kilencedik helyen) zajlott nyaralóépítés, amelyeken összesen 38.779 üdülőt, a teljes, 1981-2015 közötti időszakban kialakított második otthonok 61,5%-át hozták létre. A települési összesítésben Gárdonyt (1171 db) Siófok (805 db) és Balatonkenese követi (802 db), de a 750-nél több nyaralót létrehozó helységek közé tudott kerülni Szentendre, Balatonalmádi, Velence és Balatonmárfürdő is. Az alföldi települések messze lemaradtak abszolút értékekben és így a rangsorban is, hiszen 1981-1990 között 48 helységben összesen csak 5.233 nyaralót alakítottak ki, ami az országos érték 13,5%-a volt. Legtöbbet – a gárdonyi érték alig több mint egyharmadát kitevő – Gyulán (400 db), valamint Tiszakécskén (389 db) és Békésszentandrás (299 db) építettek, amellyel az országos rangsorban csak a 22. a 25. és a 36. helyet szerezték meg. Utánuk csak Tiszacsege, Szeged, Tiszavasvári és Nyíregyháza rendelkezett 200 feletti értékkel. Az 1991-2015 közötti időszakban a Magyarország 573 településén felépített 24.276 nyaralóból a legtöbbet Szentendrén (724 db), Budapesten (647 db), Ráckeven (525 db) alakították ki, és csak ezután következik Balatonkenese (517 db) és Siófok (483

db), valamint Gárdony (413 db). A bekapcsolódott települések száma 250-nel nőtt, azaz a hazai településállománynak már közel egyötöde lett részese ennek a folyamatnak. Az Alföldön több mint kétszeresére, 105-re nőtt az ebben az időszakban üdülőépítéssel érintett települések száma, ahol összesen 4.846 nyaralót alakítottak ki. Szolnok – amely a szentendrei érték 61%-ával éppen Gárdonyt követi az országos rangsorban – került az első helyre 441 db üdülőépülettel, amit Kiskunmajsa (301 db), Békésszentandrás (288 db) és Abádszalók (244 db) követ, amellyel országosan a 7., a 13., a 15. és a 19. helyet szerezték meg. Emellett Tiszavasváriban, Szegeden, Tiszacsegén és Tiszakécskén vettek használatba 200-nál több nyaralóépületet. Látható tehát, hogy ebben a negyedszázadban az Alföld pozíciói – a csökkenő üdülőépítés ellenére, vagy éppen annak következtében – javultak, itt épült fel a nyaralók egyötöde, egy település bekerült az első 10, további három pedig az első 20 közé.

Az évenkénti adatok azt mutatják, hogy az 1980-as évek első felében (az 1981-84 közötti időszakban) a legtöbb üdülőt építő települések képzeletbeli dobogóján (első három helyén) csak Balaton-partiak találhatók: 1981-83 között Siófok vezette a sort, 1984-ben viszont Boglárlelle volt az első (Siófok ekkor a 3. lett), míg Zamárdi, Fonyód és Balatonalmádi 2-2 alkalommal került a legjobbak közé. Az évtized közepétől jelentős változás következett be települési szinten is: egyrészt országosan visszaesett közel ezer darabbal a kialakított üdülőépületek száma 1985-86-ban, másrészt teljesen új szereplők jelentek meg az első három helyen (Harkány, Gárdony és Gyula), azaz a Balatontól távoli megyék jelentősebb, sokszor gyógy- és termálturizmusukról híres települései. Az Alföldön az 1980-as-évek elején más-más települések kerültek az 1-2. helyre. Az időszak elején a Bács-Kiskun megyében fekvő Tiszakécske, valamint Kunféhértó, illetve Soltvadkert emelhető ki, mellettük Nyíregyháza 1981-ben és 1983-ban is bejutott az első három közé. A következő évben, 1984-ben csak Hajdú-Bihar megyében fekvő települések kerültek az alföldi dobogós helyekre (Tiszacsege, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló), amelyek együttesen a megyében kialakított nyaralók 7/8 részét tették ki, és ez volt a vizsgált 35 évben az egyetlen, amikor az alföldi megyék közül Hajdú-Biharban húzták fel a legtöbb szabadidő-lakást. Ekkoriban az alföldi települések még a legtöbb üdülőt felépítő első tíz hazai település közé sem jutottak be, hiszen míg az országos rangsorban elől állóknál a létesített nyaralóépületek száma megközelítette a 200-at, addig az alföldi első helyezetteké 34-68 között alakult. A vizsgált 35 éves időszakban összesen 4 alkalommal sikerült elérni alföldi településnek az egy éven belüli 100 fölötti üdülőkialakítást. Ebből három Gyulához és az 1985-1990 közötti időszakhoz (1985, 1987, 1990) egy pedig Tiszakécskéhez és ugyancsak 1987-hez köthető. Ezzel a Körös-partján fekvő gyógyfürdőjéről híres város az országos rangsorban rendre a 3., a 6. és a 2., míg a Tisza-partján fekvő város a 8. helyre került. Doboz 1986-ban már másodjára végzett az első helyen az Alföldön, és ugyanebben az évben megjelent Szeged is, amihez 1986-ban a Csongrád megyében felépített üdülőépületek közel fele volt köthető.

A következő évtől (1986-89 között) országosan Gárdony vezette a sort és új településként beléptek a Pest megyeiek (Ráckeve, Szentendre, Szigetmonostor), valamint Tiszavasvári és Sopron is. Míg 1981-ben 172 épített üdülővel kerülhetett Siófok az élre, addig 1987-ben Gárdony 251 épülettel végzett az első helyen, ami a

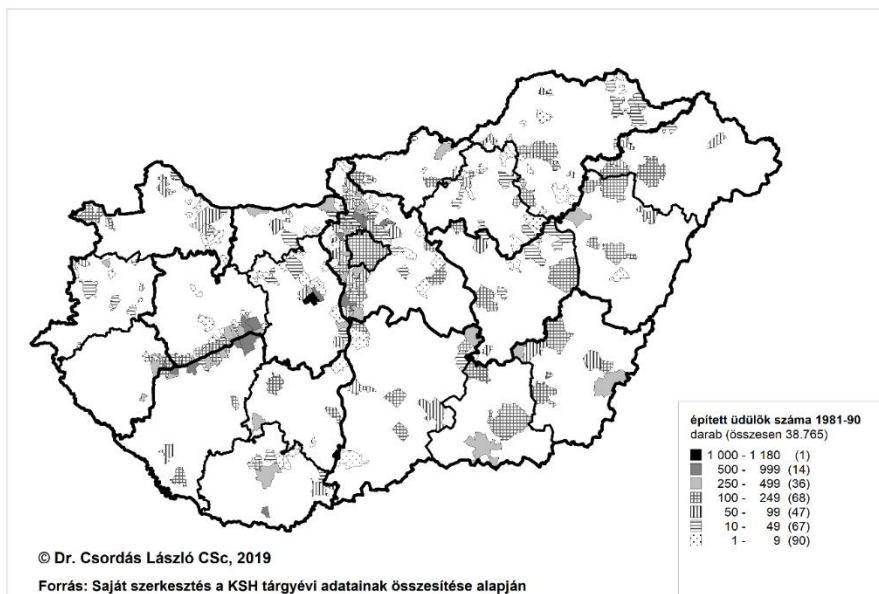
vizsgált 35 éves időszak legmagasabb egy településre jutó egy éven belüli nyaralóépítését jelenti. Ebben az évben a dobogós településeken (Gárdony, Ráckeve, Balatonmárfürdő) felépített nyaralók száma 562 volt, ami az országos érték közel 11%-át érte el. Az országos tendencia helyi, azaz települési szinten is éreztette hatását 1987 után, ugyanis 1988-tól Gárdonyban is drasztikus visszaesés következett (1988: 132 db, 1989: 110 db), sőt a 2. és a 3. helyezett településeken már a 100 darabot sem érte el a létesített üdülők száma. A nyaralók kialakításában országosan az egész évtizedben 200-nál több település volt érintett, csúcspontnak itt is 1987 tekinthető, amikor 240 helyen építettek üdülőépületeket (1. táblázat, 3-4. ábra).

1. táblázat. Az épített üdülők száma, az üdülőépítésben érintett települések magyarországi száma, valamint az országos és az alföldi rangsorban első helyen végzett településeken az adott évben kialakított üdülők száma, az alföldinél az országos helyzettel, 1981-2015

Évek	épített üdülők száma, db	érintett települések száma	az országban az 1. helyen végzett település, a kialakított üdülők számával, db	az Alföldön az 1. helyen végzett település, a kialakított üdülők számával, db, valamint (zárójelben az országos rangsorban elfoglalt helyével)
1981	4675	214	Siófok – 172	Tiszakécske – 68 (13.)
1982	4554	218	Siófok – 182	Doboz – 44 (27.)
1983	4427	224	Siófok – 224	Nyíregyháza – 34 (42.)
1984	4536	226	Boglárlelle – 164	Tiszacsege – 61 (15.)
1985	3527	228	Harkány – 155	Gyula – 104 (3.)!
1986	3458	223	Gárdony – 219	Doboz – 36 (25.)
1987	5206	240	Gárdony – 251	Gyula – 116 (6.)!
1988	3295	236	Gárdony – 132	Tiszacsege – 55 (10.)
1989	2466	221	Gárdony – 110	Tiszavasvári – 89 (2.)!
1990	2621	224	Harkány – 133	Gyula – 109 (2.)!
1991	1753	204	Gárdony – 58	Tiszakécske – 22 (15.)
1992	2081	233	Szentendre – 107	Békésszentandrás – 33 (8.)!
1993	1654	221	Sukoró – 42	Abádszalók – 38 (3.)!
1994	1541	215	Szigetszentmiklós – 42	Tiszacsege – 23 (12-13.)
1995	1354	216	Orfű – 54	Békésszentandrás – 33 (3.)!
1996	1260	204	Kiskunmajsa – 56	Kiskunmajsa – 56 (1.)!
1997	1466	227	Balatonkenese – 127	Vásárosnamény – 44 (2.)!
1998	985	185	Várgesztes – 46	Tiszavasvári – 46 (1-2.)!
1999	833	199	Kiskunmajsa – 27	Kiskunmajsa – 27 (1.)!
2000	1006	197	Ráckeve – 70	Gyomaendrőd – 19 (10-11.)
2001	1128	196	Hévíz – 71	Abádszalók – 37 (7.)!
2002	894	202	Balatonkenese – 28	Vásárosnamény – 18 (8.)!
2003	911	195	Ráckeve – 40	Szolnok – 21 (7-9.)!
2004	789	180	Bük – 34	Szolnok – 33 (2.)!
2005	971	183	Zalakaros – 112	Szolnok – 17 (7-8.)!
2006	836	170	Zalakaros – 125	Szolnok – 14 (7-10.)!
2007	782	159	Budapest – 127	Tiszakécske – 19 (5-6.)!
2008	708	176	Balatonőszöd – 74	Gyomaendrőd – 12 (7-9.)!
2009	508	151	Szentendre – 43	Szolnok – 14 (3.)!
2010	806	169	Budapest – 104	Szolnok – 8 (16-17.)
2011	583	138	Budapest – 120	Hajdúszoboszló – 15 (4.)!
2012	534	140	Siófok – 116	Hajdúszoboszló – 19 (3.)!
2013	314	137	Szentendre – 15	Békésszentandrás – 12 (2-3.)!
2014	297	112	Szántód – 33	Szolnok – 12 (4.)!
2015	282	126	Szentendre – 17	Szolnok – 8 (4.)!

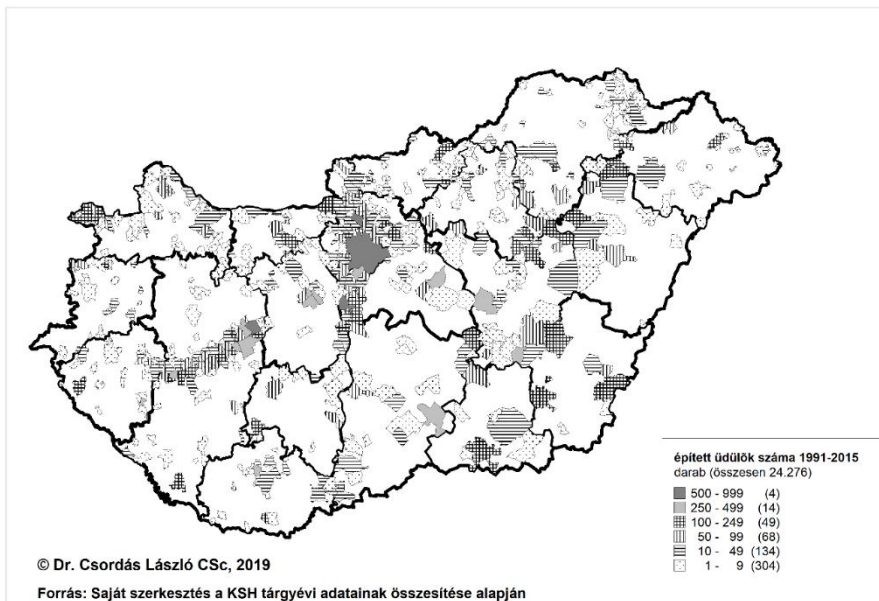
Forrás: Saját szerkesztés a KSH tárgyévi adatainak összesítése alapján

3. ábra: Az üdülőépítés településenkénti alakulása Magyarországon, 1981-1990

Forrás: Saját szerkesztés a KSH tárgyévi adatainak összesítése alapján

4. ábra: Az üdülőépítés településenkénti alakulása Magyarországon, 1991-2015

Forrás: Saját szerkesztés a KSH tárgyévi adatainak összesítése alapján

Az 1990-es években (1991-1998 között) minden egyes évben más-más település vezette a sorrendet (Gárdony, Szentendre, Sukoró, Szigetszentmiklós, Orfű, Kiskunmajsa, Balatonkenese, Várgesztes-Tiszavasvári). A fenti időszakot követően Kiskunmajsa (1999) és Balatonkenese (2000) újra első lett, azaz 5 éven belül kétszer is az élre kerültek. Az 1990-es évek közepén (1993-96 között) a Velencei-tó melletti Sukoró is felzárkózott Gárdonyhoz, majd eleinte (1998-99-ben) 3. helyeztként, később, 2000-ben és 2003-ban a dobogó tetejére került Ráckeve is. Az 1990-es években már jóval kevesebb nyaralót építettek az alföldi településeken is: a korábbi 100 fölötti szintről 20-40 közé visszaeső értékekkel már elsők lehettek az alföldi ranglistán. Kimutatható Szolnok "berobbanása" 1992-1998 között (1997 kivételével), de ennél érdekesebb eset Kiskunmajsáé, ahol a földhivatali adatok alapján az 1990-es évek elején 12 üdülő volt, emellett 250 üdülőtelek is rendelkezésre állt. Kandidátusi értekezésemben (Csordás 1995) a klaszteranalízis azt mutatta, hogy a Tisza-tó melletti és a termálfürdős települések is külön-külön kategóriákat képeztek, s ezek alapján már akkor utaltam rá, hogy ezeken a helyeken nagy potenciális lehetőség lesz az üdülőépítés folytatására. Ezek után nem meglepő, hogy Kiskunmajsa 1995-1999 között mindegyik évben az alföldi dobogóra került, s ezen belül 1996-ban és 1999-ben az országos rangsorban is az első lett.

A 2000-es évek első felében a két legismertebb nyugat-magyarországi gyógyüdülő hely, Hévíz (2001) és Bük (2004), majd 2005-2006-ban Zalakaros vezette a legtöbb nyaralót építő települések listáját. Egy-egy évben a 2.-3. helyen feltűntek távoli, új települések is a Tisza és a Tisza-tó mellől (Vásárosnamény 1997, Tiszavasvári 1998, Sarud 2001), vagy a nyugati határszélről is (Velem 2002). A 2003 utáni időszakban egyre többször bukkant fel eleinte 3., majd 2., 2007-től első helyen is Budapest (2007, 2010, 2011) és Szentendre (2009, 2013, 2015). Nem volt olyan év 2003 után, hogy közülük az egyik, de 2007-2008-ban, 2010-2011-ben, 2014-ben mindkettő benne ne lett volna az első három legtöbb nyaralóépületet kialakító településcsoportban, ezen belül Szentendre 2006-2015 között mindig az első három település között volt. Mindez jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az 1991-2015 közötti negyedszázadban a Magyarországon felépített 24276 nyaralóból a legtöbbet Szentendrán (724 db) és Budapesten (647 db) alakították ki.

Az ezredfordulót követően 2002-2015 között – 2007 kivételével – Szolnok mindig felkerült a képzeletbeli alföldi dobogóra, ezen belül 2003-2006 között és 2014-2015-ben alföldi szinten az első helyen végzett, s ezzel országosan is a legjobb 10 közé került. Nem csodálkozhatunk ezek után, ha az 1991-2015 közötti időszak legtöbb felépült nyaralóépületével éppen Szolnok lett az első település az Alföldön. A 2000 utáni időszak elején Vásárosnamény (2002-2003), majd Gyomaendrőd (2006-2008 és 2013-2015), Orosháza (2010-2011) és Hajdúszoboszló (2011-2012) tudott több éven keresztül csatlakozni Szolnokhoz. Az országos tendenciáknak megfelelően a 2010 utáni időszakban már sokszor 10-nél kevesebb felépített nyaraló is elégséges volt az alföldi "dobogós" helyezéshöz és érdekes módon ezzel még az országos rangsor első öt helyére is bekerültek.

Néhány érdekes dologra is felfigyeltem: az 1991-2004 közötti időszakban az első helyezésekhez – két év, 1992 (Szentendre 107 db) és 1997 (Balatonkenese 127 db) kivételével – már kevesebb, mint 100 felépített üdülő is elég volt. Az utolsó tíz évben ugyanakkor a csökkenő országos kialakítás ellenére 2005-2006-ban Zalakaroson,

2007-ben Budapesten, majd 2010-11-ben ugyancsak Budapesten, 2012-ben pedig Siófokon 100 fölé került a felhúzott nyaralók száma. Ezekben az években az első három helyezett településen a Magyarországon felépített nyaralók egyharmadát-egynegyedét hozták létre, tehát a koncentráció fokozódott.

Azon települések száma, amelyekben évente legalább 1 nyaralót kialakítottak 1991-1998 között még 200 felett volt, ám utána – 2002 kivételével – mindig elmaradt ettől, mélypontját 2014-ben 112 településsel érte el. A vizsgált időszak végén, 2015-ben az országban kialakított üdülőépületek száma 282-re csökkent, amit 126 településen építettek fel: Szentendre 17 épülettel végzett az első helyen, ám a 3. helyen álló Balatonmáriafürdón már csak 8 nyaralóépületet létesítettek. Korábban soha nem volt példa arra, hogy ilyen alacsony értékkel felkerülhetett volna a képzeletbeli dobogóra egy település.

A 3. és a 4. ábra alapján az is megállapítható, hogy jelentős területi diffúzió mutatható ki a szabadidő-lakások terjedésében: az 1981-1990 közötti időszakban csak minden 9., míg 1991-2015 között minden 5. hazai település bekapcsolódott legalább egy évben ebbe a folyamatba, így fokozatosan és egyre távolabbi helyeken is megjelentek. Nagyon sok helységben, a teljes állomány felében csak kevesebb, mint 10 nyaralót alakítottak ki 1991-2015 között. A legfelső, 1000-nél több nyaralót felépített kategóriába már nem került egyetlen település sem, és jelentősen, a rendszerváltoztatás előtti évtizedhez képest 14-ről 4-re csökkent az 500-999 közötti, és 36-ról 14-re a 250-499 közötti felépített üdülőkkel rendelkező települések száma az utóbbi negyedszázadban. Ez azt jelenti, hogy míg korábban, 1981-1990 között a szabadidő-lakás építéssel jellemezhető települések közül 250-nél több nyaralót minden 6-7. helységben alakítottak ki, addig az azt követő negyedszázadban ez már csak minden 33. településre volt jellemző.

Összegzés, következtetések

A magánüdülők száma a Népszámlálás üdülő-összeírása szerint 2001-ben meghaladta a negyedmilliót, a legtöbb épület a Balaton és a Velencei-tó környékén, valamint Pest megyében, a főváros és agglomerációjában található, mivel az elmúlt 35 évben – és különösen azt megelőzően – itt építettek fel nagyon sok szabadidő-lakást. A nagyvárosokban és környékükön a zártkertekben kialakított hétvégi házak szerepe is meghatározó. Jelentőségüket az adja, hogy az üdülőkben található férőhelyek száma többszörösét teszi ki a kereskedelmi szálláshelyeken lévő ágyak számának, és ennek következtében a hazai és részben a külföldi vendégek szabadidő-eltöltésében, vendégéjszakázásaiban nagy szerepet játszottak korábban és napjainkban is.

Hazánkban a vizsgált időszakban, azaz 1980 után létrehozott üdülők száma a KSH településenkénti adatai szerint meghaladja a 63 ezret, melyből csak 10 ezer köthető a hat alföldi megyéhez. Számuk országosan az 1980-as évek eleji négyezres szintről indult, s a külső hatásokat követő jelentősebb ingadozásokkal egészen 1988-ig e fölött maradt. Az adószabályoktól (SZJA és az ÁFA) és az elszabaduló áremelkedésektől való félelmek miatt a legtöbb nyaralót 1987-ben alakították ki. Az azt követő évtől előbb a világútlevél bevezetése, majd a kiutaztató turisztikai vállalkozások beindulása, később a társadalmi-gazdasági változások miatt jelentős visszaesés következett be, így

1991-re mintegy egyharmadára esett az épített nyaralóépületek száma országosan és az Alföldön is. A kialakított üdülők száma a '90-es években tovább feleződött, az ezredforduló után már az ezret (az Alföldön a 200-at) sem érte el, 2013-2015 között pedig az induló szint kevesebb, mint egytizedére, kb. 300-ra csökkent.

A legtöbb üdülőt 1981 óta – két évet kivéve – mindig Pest megyében építették fel, amit jelentősen lemaradva Somogy és Veszprém, illetve 1986-90 között Fejér megye követett. Településenként vizsgálva a legtöbb nyaralót 1981-90 között Gárdony, Siófok, Balatonkenese, 1991-től napjainkig pedig Szentendre, Budapest és Ráckeve területén alakították ki, tehát fokozatosan eltolódott a Balaton-parttól Fejér, majd Pest megyébe, a főváros közelébe az üdülőépítések súlypontja.

Az Alföldön Bács-Kiskun megyétől előbb Békés, majd az ezredforduló óta – 2006 és 2008 kivételével – minden évben Jász-Nagykun-Szolnok megye hódította el az elsőséget, ami a Tisza, a Tisza-tó és a gyógy- és termálfürdők felértékelődését jelzi. Települési szinten a rendszerváltást megelőző évtizedben Gyula, Tiszakécske, Békésszentandrás és Tiszacsege, az azt követő negyedszázadban pedig Szolnok, Kiskunmajsa, Békésszentandrás és Abádszalók területén alakították ki a legtöbb szabadidő-lakást.

Az üdülőépítési folyamat hosszabb távon lényegesen megváltoztathatja az érintett települések térbeli rendszerét, azok morfológiáját, funkcionális tagolódását, infrastruktúráját, földhasznosítását, az ott lakó népesség társadalmi és demográfiai stb. viszonyait is. Jelentős változást hozhat elsősorban a fogadóterületek társadalmában és életmódjában is.

Irodalom

- Baár L-né, Gratzl F. (2004): *2001. évi népszámlálás: 15. Az üdülők adatai*. KSH, Budapest
- Coppock, J. T. (ed.) (1977): *Second Homes: Curse or Blessing*. Pergamon, Oxford
- Csatári B., Csordás L. (1991): Tanya és rekreáció az Alföldön. In: Rakonczai J. (szerk.): *Az Alföld jelene és jövője*. Tisza-klub, Békéscsaba, (Tisza-klub füzetei; 1) 31-34.
- Csordás L. (1995): *Szabadidő-lakások az Alföldön*. Kandidátusi értekezés. MTA RKK ATI, Kecskemét
- Csordás L. (1999): Second homes in Hungary. In: Duró A. (ed.): *Spatial Research in Support of the European Integration*. MTA RKK, Pécs, (Discussion Papers, Special) 145-160.
- Csordás L. (2007a): A második otthonok definíciója és a jelenség térbeli hatásai. In: Kovács Cs., Pál V. (szerk.): *A társadalmi földrajz világa*. SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék, Szeged, 117-131.
- Csordás L. (2007b): A magánüdülők építése és állománya Magyarországon. In: Szónokyné Ancsin G., Pál V., Karancsi Z. (szerk.): *A határok kutatója: tanulmánykötet Pál Agnes tiszteletére*. Magyarságtudató Tudományos Társaság, Szeged, Szabadka, 81-89.
- Enyedi Gy. (1988): *A városnövekedés szakaszai*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kowalczyk, A. (1994): *Geograficzno-społeczne problemy zjawiska "drugich domów"*. Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa
- Martonné Erdős K. (1990): *Az egyéni rekreáció lebetősei és megvalósulásai Miskolc környékén*. Kandidátusi értekezés, Kézirat, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen
- Michalkó G. (2007): *Magyarország modern turizmusföldrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest
- Ruppert, K. (1973): Der Zweitwohnsitz im Freizeitraum. *Berichte zur Raumforschung und Raumplanung*, 17., 4.3-8.
- Ruppert, K. (1994): *Zweitwohnsitze. Wohnstandortsspaltung als Bestandteil der Raumorganisation*. Manuskript, München
- Timár J. (1994): Az alföldi szuburbanizáció néhány sajátossága. *Alföldi Tanulmányok*, 15., 217-232.

Gondolatok a tanyakutatásról

DURÓ ANNAMÁRIA

DURÓ Annamária: főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem, ETSZK, Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék

KULCSSZAVAK: tanya, tanyaközség, másodlagos településszóródás, szociálgeográfia, paraszti értékrend

ABSZTRAKT: A szerző eddig megtett szakmai útjára tekint vissza, ami Kecskemétről indult, ám a szegedi tanyavilág vonzásában telt. Tanulmányában azokat a szakmai alapelveket és személyes tapasztalatokra épülő felismeréseket foglalja össze, amelyekre ezen az úton talált rá, és amelyek ma is irányt mutatnak számára. Gondolatait címszavak köré rendezi, amelyek két párhuzamos történet elemeiként is értelmezhetők. Az egyik történet a kutatóé, aki a maga szakmai eszköztárával a tanyai életmód térbeliségének feltárására vállalkozik, a másik pedig az emberé, aki a tanyai beszélgetések során újra meg újra átéli a találkozás élményét.

Bevezetés

Amikor 1986-ban tudományos ösztöndíjként a kecskeméti Településkutató Csoport munkatársa lettem, különleges lehetőséget kaptam az indulásra. Témavezetőmnek, Dr. Csatári Bálintnak köszönhetem, hogy három évig csak azzal foglalkozhattam, ami neki is szívügye: a tanyakutatással. Ma már szinte elképzelhetetlen módon jutott idő mindenre: az előkészületekre, az adatfelvételre és az eredmények feldolgozására egyaránt. A kétszáz családot átfogó kérdőíves kutatással azt szerettem volna feltárni, hogy a tanyaközségek külterületi lakosai hogyan szervezik meg mindennapjaikat az anyaváros és a faluközpont vonzásában, a szatymazi és a zákányszéki „határjárás” azonban ennél sokkal többet adott. A „kintvaló néppel” (Tömörkény 1904: 182.) való találkozás élménye is hozzájárult ahhoz, hogy mindvégig a tanyavilág vonzásában maradtam. Az évek során annyi változott, hogy a tanyagondnokok hatására a kutatástól lassan magam is a segítő hivatás felé fordultam.

Az ünnepi kötetbe szánt tanulmányban azokat az alapelveket szeretném összefoglalni, amelyek – olvasmányaim és személyes tapasztalataim alapján – ezen az úton fogalmazódtak meg bennem.

A tanya fogalma

Az Alföld jellegzetes településformájának számító tanya nekem kezdettől fogva többet jelentett, mint a társadalomföldrajzi szempontú kutatás tárgyát; egy természethez közeli életformát és a bennünk élő múltat őrző mentalitást is, amit a kinn élők közvetítenek. Már a kezdet kezdetén egyértelművé vált számomra, hogy azt a térbeli és időbeli változatosságot, amit képvisel, nem lehet egyetlen szaktudomány keretei között értelmezni. Ezért olyan definíciót kerestem, ami nem elválaszt, hanem összeköt, és kellően rugalmas ahhoz, hogy ne csak egy kiválasztott időpillanatban legyen érvényes. Így jutottam el ahhoz a meghatározáshoz, hogy a tanya a határban

álló lakóház, a gazdasági épületek csoportja és a hozzájuk tartozó földterület együttese, amelyek összessége térben elkülönül a zárt településtől, társadalmi értelemben azonban hozzátartozik ahhoz. Meggyőződésem, hogy a tanyát a zárt településhez fűződő különleges kapcsolat, a „szétszóródva összetartozás” teszi sajátos szórványá. Minden azon múlik, hogyan értelmezzük ezt a kapcsolatot.

Tanyáink sorsát a zárt települések két típusa formálta. Anyatelepüléseik, ahonnan a határ benépesülése megindult, az Alföld jogi értelemben vett mezővárosai voltak, amelyek magánföldesúri hatalom alatt álló vásáros helyekként a középkori Magyarország kiváltságolt települései közé tartoztak. Ennek azért volt különleges jelentősége, mert a 14-17. századi településpusztulás következtében megnövekedett határukat így nem „telkes”, hanem „kertes” rendszerben vehették művelés alá, ami megteremtette a kötöttségektől mentes szabad földhasználat lehetőségét.

A bölcsőtől a sírig való lakóhelyet jelentő szórványok összesűrűsödésével idővel új zárt települések születtek: településhálózatunk legfiatalabb elemei, a tanyaközségek. A tanyaközpontokból lett 20. századi faluközpontok közelebb hozták lakóikhoz azokat az intézményeket és szolgáltatásokat, amelyekért azelőtt a távoli anyavárost kellett felkeresniük. A közel 150 tanyaközségnek azonban csak töredéke jutott el természetes úton a közigazgatási önállósulásig; döntő többségük a tsz-szervezés sikere érdekében végrehajtott 1949-es közigazgatási reformnak köszönheti létét (Belényi 1998).

A tanyai életmód térbeli keretei

A 20. századi községgé alakítások eredményeként a mai tanyás települések közigazgatási területe csak kivételes esetben azonos történeti településhatárukkal. A tanyakutatás első lépése ezért mindig annak eldöntése, hogy „anya-” vagy „fia”-településről van-e szó. Az utóbbiak esetében mindenképpen meg kell határoznunk azt, hogy mikor és mely anyatelepülés tanyás határrészeiből önállósultak. Ehhez a Helységnévtár ad segítséget, ami a Központi Statisztikai Hivatal honlapján, a „Kiadványok” menüpont alatt elektronikus formában is elérhető.

A tanyai életmód térbeli kereteit ily módon mezőváros és tanyavilága adja meg. Az alföldi mezővárosok 18. századra kialakult történeti településhatára volt a színtere a tanyásodásnak; ez volt az a terület, ahol azonos mezőgazdasági kultúrával foglalkoztak az emberek, és ahol egy-egy anyaváros fölbirtok-politikája érvényesült. Kecskemét és Szeged, a két nagy homoki tanyás város például, amelyek határában a gabonatermesztés, az állattenyésztés és a kertkultúra harmóniájára épült a tanyás gazdálkodás (Balogh 1965), a szegényebb társadalmi rétegeknek is megadta a boldogulás lehetőségét azzal, hogy kisbirtokokat, illetve hosszú lejáratú bérföldeket parcellázott. A nagyállattartásra specializálódott debreceni határban viszont a külső legelő felosztásakor csak az szerezhette tanyaföldet, akinek városi háza is volt. Hódmezővásárhely pedig, ahol a gabonatermesztés és az azt kiegészítő állattenyésztés volt a megélhetés alapja, a tanya és a városi ház összekapcsolásával, és a generációk térbeli elkülönülésével tudta leginkább növelni a tanyai életmód előnyeit, és csökkenteni a hátrányait.

A „tanyát” számomra mind a mai napig a szegedi táj tanyái jelentik, amelyek sajátos árnyalatot képviselnek az alföldi tanyavidékek sokszínűségében. Ez a Tisza jobb partján elterülő, közel 150.000 k. holdnyi homokvidék, amelynek területén ma kilenc tanyaközség osztozik, a viszonylag sűrű hálózatot alkotó szórványtanyák világa. Alsó- és Felsőtanya benépesedésének útját Bálint Sándor és Juhász Antal történeti néprajzi kutatásai tárták fel, arról pedig, hogy hogyan éreztek, gondolkodtak és mit tekintettek értéknek a századelőn az itt élők, Tömörkény István novellái, ezek a kedves humorral átszótt és végtelen szeretettel megírt történetek mondanak legtöbbet.

A másodlagos településszóródás modellje

A tanyafejlődés útjának és az egyes mezővárosi tanyarendszerek sajátosságainak értelmezéséhez a másodlagos településszóródás modellje adta meg számomra a vezérfonalat. Ezt a nézőpontot Hofer Tamás tanulmánya (Hofer 1974) villantotta fel előttem, amelyben a népességkoncentráció, majd a szóródás színtereiként jelentek meg az alföldi mezővárosok. Maga az elnevezés Albert Demangeontól származik, aki 1927-ben kiadott munkájában kialakulásuk ideje, módja és a zárt településhez fűződő kapcsolatuk szerint csoportosította kora falusi szórványtelepüléseit. Attól függően, hogy a benépesített területen volt-e előzménye az emberi megtelepedésnek, az elsődleges ősi, az elsődleges újkori, a hézagkitöltő és a másodlagos szórványokat különböztette meg. Az alföldi tanyának ebben a megközelítésben az a jellegzetessége, hogy lakói már meglévő zárt településekből költöztek ki a határba.

Maga a szóródás az anyavárostól való fokozatos távolodás története, amelynek állomásait – Erdei Ferenc kifejezéseivel élve (Erdei 1942) – a mezőgazdasági üzempontként szolgáló „még nem lakott” tanyák, a tanya és a városi ház nemzedéki váltására épülő „kisgazdatanyák”, és az ott élők egyetlen és állandó lakóhelyét jelentő „szórványtanyák” képviselik. Ezek a tanyatípusok azt is megmutatják, hogy az egyes tanyavidékek meddig jutottak az anyavárostól való elszakadás útján. Az 1940-es évek elején rögzített helyzetkép szerint a kisgazdatanyák túlsúlyával jellemezhető Hódmezővásárhely járta a tanyafejlődés „szabályszerű” útját, amelyhez képest a szórványtanyák hazáját jelentő Szeged és Kecskemét tanyarendszere „túlfejlődött”, Debrecenét pedig, ahol szoros maradt a tanya és a városi ház kapcsolata, „elmaradt”.

A másodlagos településszóródás fejlődési íve akkor zárul le, ha az anyatelepüléstől lakóhelyi értelemben elszakadt szórványokból új zárt település születik. A lakott határrészek közigazgatási önállósulásához természetes úton a tanyák társadalmasulása, a kinn élő birtokos gazdák azon törekvése vezetett el, hogy a számukra fontos intézményeket kitelepítsék a határba, mesterséges útját pedig a községesítés jelentette, amelynek keretében az alapellátást biztosító kijelölt központokba kívánták költöztetni a külterületen élőket. E politika leghatékonyabb eszköze az 1949-1986 között érvényben lévő külterületi építési tilalom lett, a belterületi házépítések azonban nem vezettek a tanyarendszer remélt gyors ütemű felszámolódásához, mert a tanyától való elszakadásnak is megvannak a maga fokozatai.

Ez a modell térben és időben egyaránt összehasonlíthatóvá teszi a tanyafejlődés folyamatát: lehetőséget kínál arra, hogy párhuzamokat keressünk a másodlagos településszóródás külföldi példáival, és arra is, hogy a helyi mezővárosi tanyarendszereket több kiválasztott időpillanatban is vizsgálat alá vegyük.

A szociálgeográfia szemlélete és módszerei

A tanyás települések térbeli és társadalmi „finomszerkezetének” feltárásához a német szociálgeográfia fogalomrendszere adta meg a kulcsot, amit Berényi István közvetítésével ismertem meg (Berényi 1986). Ez a szociológia és a geográfia mezsgyéjén álló határtudomány a 20. század második felében született, de szemlélete és módszerei ma is hozzásegítenek bennünket a társadalmi tér értelmezéséhez.

A különböző társadalmi csoportok térbeli mozgását vizsgáló szociálgeográfia felfogása szerint az emberi lét teljessége hét ún. társadalmi alapfunkcióra osztható, melyek mindegyikét a településkörnyezet meghatározott pontjain gyakorolhatják a helyi társadalom tagjai. A lakásnak, a munkának, az ellátásnak, a képzésnek, a szabadidő eltöltésének, a közlekedés-kommunikációnak és a közösségben élésnek egyaránt jellegzetes térkapcsolatai vannak; ezek iránya térbeli, intenzitása pedig időbeli koordinátákkal írható le. A lakóhelyről induló és az adott alapfunkciót hordozó tér-részlet felé tartó mozgásoknak a távolság is fontos eleme; életminőségünket alapvetően meghatározza, hogy mekkora utat kell megtennünk ennek érdekében, és hogy saját erőnkől egyáltalán képesek vagyunk-e erre. Az előbbi települési, az utóbbi társadalmi hátrányok forrása.

Ebből a nézőpontból új értelmet nyer a tanyás településekre oly jellemző „szétszóródva összetartozás”. A beépítettség jellege alapján elkülönülő zárt belterület és a szórvány jellegű külterület között a helyi társadalom területi csoportjai teremtik meg az összetartozás szálait azzal, hogy életvitelük során a „benn élők” is felkeresik a tanyát, és a „kinn élők” is a zárt települést.

Tanyakutatóként a lakás, a munka és a közösségben térkapcsolatainak elemzésére vállalkoztam: Szatymazról és Zákányszékről (1987-1989), majd Mórahalomról (1990-1991) és Ruzsáról (2000) ezek segítségével készítettem szociálgeográfiai pillanatfelvételt. A segítő hivatású tanyagondnokok viszont, akiknek első csoportjával 1998-ban ismerkedtem meg, járművükkel maguk teremtik meg ezeket a kapcsolatokat: akár embereket visznek, akár szolgáltatásokat hoznak, hozzásegítik települési közösségük rászoruló tagjait ahhoz, hogy bekapcsolódjanak a társadalmi alapfunkciók – elsősorban az ellátás, a képzés és a közösségben élés – gyakorlásába. Azért dolgoznak tehát, hogy megakadályozzák a települési és társadalmi hátrányok kirekesztődéssel fenyegető végzetes összekapcsolódását.

Adatgyűjtés és adatfelvétel

A tanyakutatást nem csak a településhatárok változása nehezíti; a helyi szintű vizsgálatokhoz nélkülözhetetlen alapadatokhoz sem könnyű hozzájutni.

A folyamatelemzéshez a népszámlálások településsoros adataiból kell kiindulnunk, ezek azonban csak az állandó külterületi lakosok lélekszámát adják meg, pedig a tanya

időszakos lakóhely is lehet. Az sem derül ki a számokból, hogy a külterületi lakott hely egyáltalán tanya-e. A Népszámlálási Digitális Adattárnak köszönhetően ezek az adatok ma már elektronikus formában is elérhetők, de számolnunk kell azzal, hogy a közlés rendszere időközben változott. A 2011-es népszámlálás településsoros adatait például három helyről kell összegyűjtenünk: a megyei kötetek Excel-tábláin kívül a településrészek lélekszám adatait a Helységnévtárban, a foglalkozási összetétel mutatóit pedig a Tájékoztatási adatbázisban találjuk meg.

A struktúraelemzés akkor hiteles és teljes körű, ha a szakértői kiválasztással teljesül a reprezentativitás követelménye, amihez a külterület egészére vonatkozó előzetes adatgyűjtés szükséges. Az én szememben – a tanya definíciójával és a szociálgeográfia szemléletével összhangban – földrajzi szempontból a tanya, társadalmi szempontból pedig az ott élő család jelentette a kutatás alapegységét, a kérdezettek kiválasztásához így elengedhetetlen volt a tanyák térképi azonosítása és az ott élő család összetételének meghatározása. Ma, a digitális térképek korában szerencsére senkinek sem kell a földhivatali külterületi alaptérképek kicsinyítésével és színezésével bajlódnia, a tanyán élő családokról azonban a személyiségi jogok védelme miatt szinte lehetetlen előzetes adatokhoz jutni.

A mából visszatekintve már anakronizmusnak tűnik, ott és akkor azonban az volt az álmom, hogy minden kiválasztott tanyai családot személyesen keressek fel. Így lehetőségem nyílt a kombinált kérdőíves módszer alkalmazására: a találkozások emléke az írásban, a lapszélre feljegyzett információk pedig a gyűjtött adatok értelmezésében segítettek. Magát a kérdőívet úgy állítottam össze, hogy egy meghatározott gondolati úton vezesse végig a válaszadókat: a családtól az anyavárosig azokat a közösségeket vettük benne sorra, amelyek megmutatják, hol a helyünk a világban.

Az „idegen” és az „ismerős”

„Messziről jött emberként” ugyanúgy találtam utat a kinn élőkhez, mint a helyi közösség tagjainak számító tanyagondnokok. Ahhoz, hogy időt szánjanak és figyeljenek rám, el kellett nyernem és meg kellett őriznem a megszólítottak bizalmát. Ebben sokat segített, hogy biciklivel jártam a határt, így magam is áldozatot vállaltam a beszélgetésekért, és egyedül legalább olyan kiszolgáltatott voltam, mint az, aki beengedett.

Minden tanyai beszélgetésnek megvolt a maga íve a bemutatkozástól a búcsúzásig, közben pedig az „idegenből” valahogy „ismerős” lett (Simmel 2004). Mindenütt arra törekedtem, hogy kérdezz-felelek helyett inkább beszélgetés legyen az adatfelvétel, és ha engem kérdeztek, én is válaszoltam a feltett kérdésekre. Sokszor csak hallgatnom kellett – meghallgatnom, amit el akartak mondani. Ezek a találkozások egyszeri és megismételhetetlen alkalmak voltak; csak néhány emlékezetes esetben fordult elő, hogy egy-egy családhoz később is visszamentem. Elég volt az a tudat, hogy azok a tanyák, ahol már jártam, biztonságot ígérő ismerős szigetek lettek a felfedezésre váró „ismeretlen” tengerében.

Itt, a földhöz és a természethez közel, a falutól és a várostól távol, más volt a mértéke az időnek és mást jelentett a tér is. A homokos dűlőutakat járva sajátos módon

elvenedett meg a kezemben lévő térkép: mindig más nézőpontból tárult fel előttem a határ. Odakinn a végtelen magány érzését is megtapasztaltam. Más is így volt ezzel, mert akivel csak útközben találkoztam, mindenki megszólított vagy legalább köszönt, mert éreznünk kellett, hogy nem vagyunk egyedül.

A kérdőíves adatfelvétel menetrendje a paraszti munkák ritmusához igazodott. A tanyavilágnak sem az éjszakai, sem a téli arcát nem ismerem, mert a sötétség beállta előtt mindig letettem a biciklit, a gyűjtés ideje pedig kora tavasztól késő őszig tartott. Emlékszem, amikor Zákányszék központjában az esti buszra vártam és láttam, hogy – ki traktorral, ki kisteherautóval – a faluban élők is hazafelé igyekeznek a határból, arra gondoltam, hogy ez a nap is elvitte a maga terhét. A csendesen hulló őszi eső hangja pedig a búcsúzás pillanatait idézi fel bennem: vége a gyűjtés idejének, nem jövök többet, majd csak tavasszal.

A paraszti értékrend pillérei

Az 1980-as években a megszólított tanyaiak körében még a tősgyökeresek voltak többségben, akik a férj vagy a feleség szülői házával együtt egy életformát és egy értékrendet is örököltek, amit szavaikban, gesztusaikban és viselkedésükben őriztek. Száz év alatt nagyot fordult a világ, ezek az emberek azonban lélekben mit sem változtak; sokszor éreztem úgy, mintha Tömörkény István novelláiból léptek volna elő.

Akkor még nem értettem, hogyan szövődhet össze ilyen különös módon múlt és jelen. A magyarázatot évekkel később Kissné Novák Éva adta meg számomra, aki szerint a szegedi táj tanyáin sajátos módon ment végbe a modernizációval járó értékváltás: az itt élők úgy tudták felvenni a változó idők ritmusát, hogy a számukra iránymutatást jelentő új értékeket a hagyományos paraszti értékrend pilléreire építették (Kissné 2004). Ezek közül a család, a munka, a tulajdon, a tudás és a hűség a legfontosabb.

A család teremti meg a legalapvetőbb közösségi kapcsolatokat az életünkben: időben generációk sorához, térben pedig a települési közösség egészéhez fűz bennünket. Ebben a világban – a tanyagondnokok a megmondhatóit – mindenkit a családja alapján azonosítanak. Maga a tanyai életmód is teljes családot kívánt, ahol érték volt a születő gyermek, akire öregségükre rábízhatták magukat az emberek.

A paraszti életnek a földeken, a jószágok mellett vagy a ház körül végzett munka ad értelmet. A munka, aminek a természethez igazodva napi és éves ritmusa van, a munka, aminek részfeladatai nemek és életkorok szerint elkülönülnek egymástól, és amibe belenevelődik az ember. Nem dolgozni egyszerűen erkölcsstelenség, mert a szakadatlan munkával igazoljuk létünk jogosultságát ezen a földön.

A tulajdon ebben a világban egy dolgozó élet látható bizonyítéka a közösség szemében. Amit az előttem járóktól kaptam, meg kell őriznem – s ha lehet, gyarapítanom is – a következő generáció számára. A föld és a tanya szerepét, ami addig az önálló élet megteremtésének mozgatórugója volt, 1949 után a saját erőből felépített falusi ház vette át.

A paraszti mentalitás szerint annak a gyakorlati tudásnak van igazi értéke, amelynek eredménye kézzelfogható, akár mesterségbeli tudásról, akár a szőlőhöz-

gyümölcsöshöz vagy a jószágokhoz való különleges érzékről van szó. Papp Antalt, a híres zákányszéki őszibarack-nemesítőt például Okos Papp Tóni bácsiként ismerték a helybeliek.

A hűség parancsa ebben a világban így szól: „Légy olyan, mint mások!” Tágabb értelemben ez nemcsak a paraszti közösséghez, hanem a családhoz, a hithez, a hagyományokhoz és a földhöz való ragaszkodást is jelenti.

Nekem nem csak Tömörkény István írásaiból volt ismerős ez a mentalitás; a paraszti értékrendet közvetítették a nagyszüleim is. Ahogy múlnak az évek, egyre közelebb érzem ezt az örökséget: türelemmel és alázattal megvárni, amíg megérnek a dolgok, aztán ha eljött az idő, megfeszített munkával betakarítani és feldolgozni, nehogy tönkremenjen a termés.

Költői szépségű mondatok

A tanyákat járva legszívesebben azokat a költői szépségű mondatokat gyűjtöttem volna, amelyek a paraszti mentalitást közvetítik, de ez lehetetlen, mert az ilyen kincsekre csak véletlenül talál rá az ember. Olyan ez, mint az aranymosás; sok-sok homokszemet kell átszítálni ahhoz, hogy egy igazi arany szemcse végre megcsillanjon. Azoknak a mondatoknak, amelyeket beszélgetés közben mégis meghallottam, megvan a maguk története. Értéküket az adja, hogy valami olyat tesznek hozzá a tudományos igényű feldolgozáshoz, amit a saját szavaimmal nem tudnék kifejezni, vagy a kutatói jelenlétre reflektálnak, amiből pedig én tanulókat meg valami személyesen fontosat. Ezek közül szeretném most a legemlékezetesebbeket felidézni. Alsó- és Felsőtanya népe Szegedre járt „haza”, a földekről a tanyára csak „elögyünni” lehetett (Tömörkény 1904. 182. o.) Ez a kettősség harminc évvel ezelőtt Szatymazon még élt. Egy időse asszony, akinek mind az öt gyermeke távol került a szülői háztól, így fogalmazott: „Azé’ ha baj van, csak előgyün valamelyik.” Zákány-Alsón – a faluközpont és az anyaváros közötti határrészt nevezik így – arra figyeltem fel, hogy míg mások „bemönnék”, az itt élők „kimönnék” a faluba. „Befelé” számukra ott és akkor még mindig azt jelentette, hogy Szeged felé.

A kérdőív tanyára vonatkozó pontjai között szerepelt az a kérdés is, hogy miből épült a lakóház. „Vert fal” – felelte egy szatymazi asszony, majd felsóhajtott: „Belevertük az életünket...” Azt, hogy mennyire nehéz kimozdulni a tanyai létből annak, aki beleszületett, egy határszéli, távoli kis tanya lakójának szavai érzékeltetik leginkább: „Szöknénk innen, higgye el, ha lehetne.”

Ebben a világban, ahol feltűnik az idegen, véletlenül szereztem tudomást arról, mit gondolnak rólam az emberek. Zákányszéken először azt hitték, hogy én vagyok az új tyúkoltó asszony, Szatymazon meg az akkor még működő külterületi vágóhíd munkatársának néztek. Egyszer még jehovista hírébe is keveredtem, beszélgetőtársam azonban azzal vett védelmébe, hogy „azok kettessel járnak.”

Kutatóként mindig csak arra figyeltem, hogy mit viszek magammal egy-egy tanyáról, arra sosem gondoltam, hogy mit hagyok ott. A bizalom légkörében gyakran búcsúztam azzal, hogy majd visszajövök, míg egy időse asszony, akivel a kérdőív kitöltése után néhány héttel véletlenül újra találkoztam, nem emlékeztetett a kimondott szó súlyára: „Mögajáni könnyű.” A kutató felelősségére döbbsített rá az

a hajlott hátú asszony is, aki saját szavai szerint a halálra született, nem az életre. A beszélgetés végeztével rápillantottam a kisasztalra, ahol írtam, hogy nem maradt-e ott valami. „Nem hagyott itt semmit, csak az emlékezetét.”

Párhuzamos történetek

Annak idején kettős küldetéssel indultam el a tanyavilág felfedezésére, ami két párhuzamos történetté formálódott bennem. Geográfusként volt egy konkrét, kézzel fogható feladatom: a tanyai életmód térbeliségének feltárása, amire megvoltak a szavaim. Olvasmányaim és a sorsszerű találkozások hatására felépült bennem egy olyan rendszer, amibe bámulatos egyszerűséggel sikerült beillesztenem a rendszerváltás küszöbén készült tanyai pillanatfelvételeket és a kiválasztott tanyaközségek településfejlődésének útját végigkövető folyamatelemzést is. Ezeket a szociálgeográfiai felvételeket azóta különös módon felértékelte az idő: mára nemcsak kortörténeti dokumentumokká, hanem viszonyítási alappá is váltak. Ezekről a felismerésekről elmondtam, amit tudtam, és az írás engem is egyre mélyebb megértéshez vezetett.

De ott a másik cél: „közöttük lenni” (Harman 1998). Arról, hogy beszélgetés közben hogyan lesz az „idegenből” „ismerős”, akkor még semmit sem tudtam mondani. Az útkeresés a segítő hivatás felé indított el, hiszen a másik emberre való ráhangolódás, az odafigyelés, a bizalom légkörének megteremtése ennek eszköztárába tartozik. Ma már úgy látom, hogy van egy mélyebb összetartozás is: a paraszti mentalitás öröksége: azért éreztem magam „otthon” ebben a világban, mert idetartozom.

Ezzel a kettős tudással, a térbeli és az emberi kapcsolatokról szerzett tapasztalataimmal ma azokat segítem, akik maguk is segítő hivatásra készülnek: szociális munkások vagy tanyagondnokok lesznek.

Irodalom

- Balogh I. (1965): Az alföldi tanyás gazdálkodás. In: Szabó I. (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában, 1848-1914. I.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 429-479.
- Belényi Gy. (1998): Községi önállósítások az Alföld területén a XX. században. *Limes*, 2-3. 161-177.
- Berényi I. (1986): A településkörnyezet társadalomföldrajzi vizsgálata. *Földrajzi Értesítő*, 32. 1. 37-47.
- Erdei F. (1942): *Magyar tanyák*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. Hasonmás kiadás.
- Harman, L. D. (1998): Közöttük lenni: megfigyelés és marginalitás. In: Bíró J. (szerk.): *Deviációk. Válogatott tanulmányok*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 61-92.
- Hofer T. (1974): Kísérlet a magyar tanyarendszer összehasonlító vizsgálatára. In: Hofer T., Kaposvári Gy., Kisbán E. (szerk.): *Paraszti műveltség és társadalom a 18-20. században. III. Tanyák*. Szolnok. 223-237.
- Kissné Novák É. (2004): Értékváltás, értékörzés a Szeged környéki tanyákon. *A Falu*, 19. 4. 61-69.
- Simmel, G. (2004): Exkurzus az idegenről. In: Biczó G. (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Csokonai Kiadó, Debrecen. 56-60.
- Tömörkényi I. (1904): *Gerendás szobákból*. Singer és Wolfner, Budapest

A magyar vidékfejlesztés sikereinek, kudarcainak speciális tényezői

FINTA ISTVÁN

FINTA István: tudományos munkatárs, MTA KRTK RKI

KULCSSZAVAK: vidékfejlesztés, humán erőforrás-fejlesztés, kompetenciavizsgálat

ABSZTRAKT: A vidékfejlesztési politika eredményeinek értékelésére sokféle módszer kínálkozik. Az értékelési módszerek meghatározó része azonban ritkán, vagy egyáltalán nem vizsgálja a humán erőforráskészlet olyan belső elemeit, mint az emberi tulajdonságokhoz, kompetenciákhoz kötődő jellemzők. Ezek a tényezők döntően befolyásolhatják egy fejlesztési program, sőt egy teljes fejlesztési politika sikerességét. Az elmúlt évtizedek tapasztalatai, és a tudományos eredmények lehetőséget kínálnak e kevésbé kutatott terület részleges feltérképezésére, értékelésre. Mindez arra is lehetőséget ad, hogy tiszteljünk az olyan teljesítmények előtt, amelyek távolról sem tekinthetők átlagosnak, és példájuk nemzedékek számára szolgálhat követendő mintául.

Bevezetés

A fejlesztési rendszerek értékelésére, a várt, illetve valós eredmények mérésére napjainkban nagyon sokféle módszer kínálkozik. Az egyes módszerek eltérő fókusszal, különböző hatékonysággal képesek értékelni, magyarázni a vidékfejlesztési politika eredményességét, a célok megvalósulását, vagy éppen azok hiányát. (A sokféleséget, valamint a különböző módszerek előnyeinek, hátrányainak példálózó felsorolását kívánja szemléltetni az 1. táblázat.)

A módszerek sokféleségén túl, az értékelés során alkalmazott különböző mutatók (pl. input-output indikátor, eredményindikátor, hatásindikátor) még tovább bővítik azt a kört, amely – az értékelő céljának megfelelően – az értékelés fókuszát határozhatja meg. Népszerűnek tekinthetők az olyan számszerűsíthető output mutatók, amelyek valamilyen nagy mennyiséget (pl. nyolcezer kérelem) képesek reflektorfénybe állítani, melyekhez további mutatók – melyek például a hatásokat mérnék – már csak elvétve társulnak. Ez természetesen érthető abból a szempontból, hogy kifejezetten érzékeny emberi, de akár (személyzet)politikai kérdések is felmerülhetnek, amit az értékelők mindaddig tanácsosnak tartottak elkerülni. Ugyanakkor az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az adott humán erőforrás minősége, kapacitása alapvetően meghatározza egy program sikerességét, vagy éppen annak kudarcát. A továbbiakban magyar vidékfejlesztés elmúlt tizenöt évének értékelésére leginkább az emberi tényezők, a humán erőforrás helyzetének elemzése alapján kerül sor.

1. táblázat: A vidékfejlesztésben alkalmazott értékelési módszerek előnyei, hátrányai

	Közös monitoring és értékelési keret (CMEF)	Tally megközelítés	Ökonometriai eljárás	Modellezési eljárás	Kevert esettanulmányi modell
Ok-okozat diagnózis:					
<i>A folyamat leírása („mi történt”), kvantitatív módon</i>	x	x	x	x	
<i>A folyamat leírása („mi történt”), kvalitatív módon</i>					x
<i>A folyamat leírása („hogyan és miért történt”) a helyi viszonyok illetve egyéb szakpolitikák függvényében</i>					x
A hatást a megfelelő területi szinten méri (pl. LAU 4-5)	részben	x	x	részben	x
A beavatkozás indirekt hatásait figyelembe veszi	x		x	x	x
A beavatkozás nem kívánt hatásait figyelembe veszi					x
Megmagyarázza, miért döntenek a szereplők szakpolitikai programban való részvétel mellett					x
Lefedi a teljes földrajzi területet, ahol a programot alkalmazzák	x	x	x	részben	
Könnnyű alkalmazni		x			x

Forrás: Az ÚMVP MB Vidékfejlesztési Albizottság 2015. 10. 08-i előadás

A kompetenciák, emberi tulajdonságok megítélése a szakirodalom, valamint a magyar vidékfejlesztési gyakorlat tükrében

A magyar vidékfejlesztésben – akár az uniós csatlakozás előtti, vagy utáni időszakot vizsgáljuk – az állam, az állam által kialakított, és működtetett apparátus, meghatározó szerepet játszott, és játszik ma is. Az állam vidékfejlesztési politikájának meghatározó szelétét a közigazgatás rendszerén (minisztériumok, minisztériumi háttérintézmények, központi államigazgatási szervek) keresztül valósítja meg. A személyi állomány pedig minden szervezetrendszer egyik legfontosabb, meghatározó erőforrása (Szamel 1998). Éppen ezért a vidékfejlesztés intézményrendszerében éppúgy, mint a fejlesztéspolitika más területén, különösen fontos (lenne) azon tudományos eredmények, módszerek ismerete, alkalmazása, amelyek a közigazgatástudományban, vagy más rokontudományok területén születtek.

A humán erőforrás minőségét, alkalmasságát az ún. tényező összehasonlító módszer például a következő tulajdonságok szerint értékeli:

- képzettség, tudás
- gyakorlat
- szakmai tapasztalat
- emberi kapcsolatok
- vezetői készség
- felelősségvállalás
- döntési hatáskör

- felelősség az erőforrásokért
- felelősség az eredményekért
- mentális erőfeszítés
- kreativitás
- kezdeményezőkézség
- problémamegoldás
- döntési hajlandóság
- koncentrációs készség

Más – ún. pontozásos módszerek – olyan értékelő táblák (tudás, befolyás, kommunikáció, innováció) segítségével vizsgálják az alkalmasságot, amelyek a munkakörök jelentős számát és sokféleségét is képes kezelni egy nagyobb szervezeten, intézményen belül

A közigazgatás világában, a hetvenes években a kompetencia mozgalom szülőatyjának tartott McClelland volt az, aki azt állította, a hagyományos vizsgák és tesztek nem alkalmasak arra, hogy előre jelezzék, a potenciális munkavállaló megfelel-e majd az adott munkakörben, illetve, hogy hogyan fog teljesíteni. Más eszközök is léteznek ennek előrejelzésére; mégpedig a kompetenciák mérése (Linder 2010). Az Egyesült Államokból elindult kompetencia-mozgalom az európai kontinensen az Egyesült Királyság közszolgálatában terjedt el széles körben; elsősorban a központi közigazgatás szerveinél.

A kompetenciavizsgálatok az alábbi elemekből állnak:

- személyes interjú;
- munka-alkalmassági írásbeli teszt - kérdőív formájában. Ez számszerűsíthetően mutatja ki az alkalmazás szempontjából releváns készségek, képességek, egyéb kompetenciák szintjét;
- „értékelő központ” elnevezésű értékelő rendszer alkalmazása, amelynek során szituáció-, feladat-, feladvány-megoldások révén mérik fel, hogy a jelölt adott helyzetekben milyen mértékben és módon tudja képességeit, készségeit, kompetenciáit alkalmazni. (Linder 2010)

A kompetenciamérés értelme abban keresendő, hogy e módszer segítségével adekvátabb információk nyerhetők a vezető alkalmasságáról, mint amit az iskolai végzettséget igazoló személytelen bizonyítványok, dokumentumok jelenthetnek. Ugyanakkor a vizsgálatok arra is rámutatnak, hogy a kompetenciák mérésének metodológia kérdése jelenleg még nem megoldott. Objektivitása megkérdőjelezhető, negatív hatással lehet a csoportmunkára. A kompetenciakeretek statikussága, bonyolultsága, gyakorlati alkalmazhatóságuk nehézségei, a hozzá kapcsolódó adminisztrációs feladatok időigényessége, pedig nehezítik e módszer elterjedését (Linder 2010).

Bármelyik értékelési módszert vizsgáljuk, egyetlen esetben sem találkozunk olyan értékelési szempontokkal, mint pl. a motiváltság, elhivatottság, küldetés tudat, önfeláldozás, önzetlenség, és önzetlen segítőkészség, emocionális képesség, magasabb toleranciaszint. Kétségtelen, hogy a felsorolt emberi tulajdonságok semmiképp nem tartoznak az olyan „átlagos” követelmények közé, amelyek normál esetben elvárhatók egy vezetőtől, vagy éppen munkavállalótól. Ugyanakkor nem

átlagos helyzetben, vagyis amikor egy szervezet, vagy akár egy nagyobb közösség léte, fennmaradása a tét, mesze nem elegendőek az átlagos emberi tulajdonságok, azoknál sokkal többre van szükség. (Ilyen nem átlagos helyzetet jelentett a LEADER szervezetek számára a 2007-2013-as programozási időszakot követő átmenet, melynek során másfél éven keresztül nem biztosította az állam a finanszírozásukat.) Mindenképpen más típusú, de hasonlóan komoly kihívást jelentett a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal számára a kérelmek jelentős száma, és – az ún.: 3-4. tengely esetén – az olyan kérelmek megítélése, amelyek nem egyfajta automatizmuson, hanem bizonyos mértékű értékelésen-mérlegelésen alapultak. Az ilyen esetekben különösen fontos – a szervezet funkciótól függetlenül – az imént felsorolt tulajdonságok léte, vagy éppen azok hiánya. Az is tapasztalati tény, hogy a felsorolt tulajdonságok sokszor sokkal többet jelentenek a problémák megoldása, sőt egy egész fejlesztési program sikeressége szempontjából, mint az olyan – egyébként számszerűsíthető – tényezők, mint pl. az adott területen szerzett sok éves tapasztalat, különösen, ha az a jóindulat, a segítőkészség szikrájával sem párosul.

A magyar vidékfejlesztés elmúlt évtizedében – intézményesített szinten is megjelenő és tipizálható emberi tulajdonságok tekintetében – kifejezetten pozitív, és kifejezetten negatív példákkal is találkozhatunk. (ÚMVP ex-post értékelés 2. kötet 421. o.) A vidékfejlesztési intézményrendszer két fontos szereplőjének rövidített nevében csupán egy betű az eltérés (MVH, MNVH), azonban szervezeti kultúrájukban, HR kapcsolataikban, emberi tulajdonságaikban, fényévnyi távolság volt kimutatható. Az egykori Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal (MVH) ügyintézését rendszerszinten is jellemezte a rugalmatlanság, a felelősség kerülése és a kockázat teljes szintű áthárítása a támogatás igénylőkre. Ennek eredője – az értékelésekben szó szerint soha le nem írt, ám azokból kikövetkeztethető – a hibától, pontosabban az unió számára történő pénzvisszafizetés elkerülésétől való félelem volt. (Lásd: ÚMVP ex-post értékelés, ÚMVP mid-term értékelés). Az óvatosság természetesen érthető és méltányolható emberi és szervezeti tulajdonság, azonban az MVH esetén ezt olyan szintre emelték, ami a kérelmek részleges, vagy teljes elutasítását vonta maga után, a legkisebb eltérések esetén is. A szervezet rendkívül sikeresen hártott el minden olyan külső újítási, változtatási igényt, ami a legkisebb mértékben is rontotta volna különlegesnek tekinthető szervezeti autonómiáját. (Gyakran emlegették ezt a szervezetet úgy, hogy állam az államban, amelynek munkáját még a vidékfejlesztési programért felelős irányító hatóság sem volt képes érdemben befolyásolni.) Az mindenesetre tény, hogy 2012-ben, az első komolyabb szándékú egyszerűsítést célzó Magyar program kezdeményezéseinek döntő többségét is sikeresen hártotta el az MVH. A logika, az érvelés alapja a „miért nem lehet megcsinálni” kiinduló pont volt, szemben a „hogyan oldjuk meg a problémát” felfogással. Ez a fajta intézményi kultúra, amely a legkisebb ügyintézőig áthatotta és átformálta a rendszert, nagyon komoly ellenérzést váltott ki mind a támogatást igénylők (akik alárendelt „ügyfelek”, és nem a vidékfejlesztési programot megvalósító partnerek voltak), és később a politikusok körében is. (Sajnos nem volt ritka, hogy az MVH helyett ÁVH-át emlegették kezdetben csak a pályázók, később pedig már a politikusok is.) A változáshoz a kormányzó párton belüli politikai erőviszonyok átrendeződésére is szükség volt, amely 2014-ben vette kezdetét. A pozitívnak semmiképpen nem tekinthető intézményi kultúra megváltoztatása a szervezet jelentős átalakítását,

formális megszüntetését is igényelte, amelyre 2017. január 1-ével került sor. Mindez a humán erőforrás alapvető cseréjét is jelentette, aminek egyik oka az volt, hogy a 2014 óta zajló változtatási törekvéseket a korábbi berögződött gondolkodásmódú dolgozók nem voltak képesek elfogadni. Összességében az mindenképp kiemelhető, hogy azok az emberi, és szervezeti tulajdonságok, amelyek a vidékfejlesztés egyik meghatározó jelentőségű szervezetét jellemezték komoly károkat okoztak, amelyek nem csak pénzben mérhetők (csalódottság, keserűség, ami párosult az „én soha többet nem pályázok ide” állásponttal). Ugyanakkor az sem hallgatható el, hogy az átszervezés jelentős eredményekkel járt abból a szempontból, hogy az MVH-át váltó Államkincstár alkalmazásában álló dolgozókat ma már sokkal inkább jellemzi a segítőkészség, a viszonylagos rugalmasság, és általában a jószándék. A humán erőforrás fluktuációja persze itt is feszegeti azt a kérdést, amelyet Max Weber óta a bürokratikus szervezetek egyik fontos előnyének, pozitív sajátosságának tekintenek. Ez a szervezeti tulajdonság a stabilitás. Talán nem kétséges, hogy a stabilitás, és a humán erőforrás minőségi teljesítménye között a kapcsolat nagyon szoros. (A megfelelő tudás elsajátítása, a beletanulás nem képzelhető el évente, vagy pár évente cserélődő állomány esetén.) Ha pedig a stabilitást egy jól működő állami szervezetrendszer alapkövetelményének tekintjük, akkor a vidékfejlesztés egyik legfontosabb szervezetének, az irányító hatóságnak (IH) a megítélése legalábbis problematikusnak tekinthető. Az irányító hatóság vezetését, illetve személyi állományát a csaknem választási ciklusonként változó nevű vidékfejlesztési tárca adta. 2008-2010. között kettő IH vezető is tevékenykedett és ez az alsóbb szinteken is éreztette hatását. A 2010-es kormányváltást követően az IH személyi állománya szinte teljes egészében kicserélődött. 2014. után, az IH Kecskemétre költözése jelentette a következő nagy törést. Ekkor a vidékfejlesztési állomány szinte teljes egésze kicserélődött. A fluktuáció 2018-ig továbbra is igen jelentős maradt, majd 2019-től az egyik vidékfejlesztésért felelős vezető (helyettes államtitkár) is távozott.

A tapasztalatok – különösen a személyes tapasztalatok – azt mutatják, hogy a nem normatív típusú fejlesztési rendszerek esetén, ahol különösen fontos a kreativitás, a jó mérlegelőképesség, a differenciált megoldások kialakításának képessége, és készsége, a komplex fejlesztési igények megértése, és az adekvát megoldások megtalálása, különösen nagy jelentőséggel bír a gyakorlatban eltöltött idő. Ennek hiányát ugyan mérsékelheti a jószándék, és a segítőkészség, azonban ha ezek sincsenek – vagy elhalványulóban vannak – akkor a vidékfejlesztési program sikeres, közmegelegedést szolgáló megvalósításának igen csekély az esélye. A stabil államapparátus tehát nem csupán a közigazgatás hagyományos területein alapkövetelménye a „jó állam” koncepciójának, de a fejlesztéspolitika – így a vidékfejlesztés – intézményrendszerében is.

A korábbiakban már történt utalás arra, hogy az eredményességet, a sikert alapvetően befolyásoló emberi tulajdonságok, kompetenciák egyik szélső értékét az MVH, míg a másik szélső értékét az MNVH képezte. (Köztes helyzetben pedig az irányító hatóság lehetett.) Kérdés, hogy mivel igazolható az MNVH, pontosabban annak személyi állományának e pozitív minősítése. Az MNVH első időszakát Glatz Ferenc akadémikus elnöklése mellett a „Párbeszéd a vidékért” szellemi-szakmai összefogás határozta meg. Később, 2010 végén egy új, szűkebb körű, operatív munkát is végző Elnökség alakult Csatári Bálint vezetésével, aki korábban az MTA Regionális

Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézet igazgatói tisztét is betöltötte. Az elnökség célja a magyar vidék helyzetének jobbítását, felzárkóztatását célzó programok szakmai és civil támogatásának elősegítése volt egy olyan partneri együttműködés keretén belül, amely a vidéki tájakat felelősen használók, gazdálkodók, települési és más helyi társadalmi csoportok, szakmai és civil szervezetek között zajlik, az MNVH segítő közreműködése mellett. Ahogy akkoriban Csatári Bálint fogalmazott „négy év elnökségi tapasztalata mondatja velem: csináljunk kevesebbet, de azt nagyobb hatékonysággal”¹. Csatári Bálint kutatóként, egyetemi tanárként úgy érezte, csupán megfigyelője a magyar vidéken lejátszódó területi folyamatoknak, azonban az általa kidolgozott térségi területfejlesztési stratégiák, koncepciók közül egyik sem valósult meg. Az MNVH elnöki tisztségét többek között azért vállalta el, hogy segítse egy új struktúra, egy hálózat kiépítését a vidéktudomány és a vidékért tenni akaró szakemberek összefogásával. Az elnök szerint közös vidéki tudáskészletre lenne szükség és több tudásában megfelelő vidékfejlesztő szakemberre.² Csatári Bálint elévülhetetlen érdemeket szerzett az MNVH területi képviseletének kialakításában, fejlesztésében is: „... szerintem arra is szükség van, hogy legalább a hét statisztikai-tervezési régióban legyenek olyan irodák, amelyekben olyan „profik” vidékfejlesztők dolgoznak, akik személyesen is éltetik a hálózatot, kapcsolatban állnak a gazdákkal, az önkormányzatokkal, a civilekkel és a LEADER-közösségekkel”. Ahogy az elnök fogalmazott, „az már nagy siker lesz a számunkra, ha a különböző programok egymást és a lokális közösségeket is erősítik a sokszínű vidéki tájainkon”³.

Ha egy szervezet működésének sikerességét jelentő puha tényezőket kívánjuk összegezni, akkor azok az MNVH vezetésében világosan azonosíthatók. Ilyen tényezők különösen, a kezdeményezés, a segítőkészség, a partneri kapcsolatkeresés, a széles körű hálózatépítésre való törekvés (szemben pl. a szűkebb klientúra kiépítésével), a saját, és a partneri kör kompetenciáinak fejlesztése iránti igény, és elkötelezettség, egyszóval a jószándék vezette jobbítás igénye. Amiért érdemes, és szükséges e tulajdonságok kiemelése az az éles kontraszt, amely a semleges, illetve közömbös és személytelen (rosszabb esetben személyeskedő és rosszindulatú) hivatali, vagy politikai döntéshozókat elválasztja az olyan szervezetektől és személyektől, akik, és amelyek nélkül elégedettséget, bizalmat felmutatni képes fejlesztéspolitika elképzelhetetlen. Fontos, hogy ismerjük ezeket az értékeket, és mutassunk is rá azokra, akik ezeket hordozni képesek. Csatári Bálint ilyen érték-hordozó szerepet töltött be az MNVH élén (is).

Az talán senki számára nem megkérdőjelezhető, hogy az imént bemutatott pozitív emberi tulajdonságok a hosszú távú sikeresség alapfeltételeit jelentik, de talán az sem kétséges, hogy önmagában a jószándék nem elegendő. Ha a cselekvő jószándékot gúzsba kötik túlbürokratizált eljárási szabályok, fojtogatják nemtelen politikai érdekek, akkor nehéz utat törni, és kibontakoztatni azokat az értékeket, amelyek az egyébként nemes célok megvalósulását szolgálják. A 2014-2020. közötti időszakban

¹ <http://www.hermanottointezet.hu/hirek/768/20120206/uj-mnvh-cselekvesi-terv-2012-13>

² <http://www.hermanottointezet.hu/hirek/788/20110616/konferenciasorozata-valhat-fejlesztéspolitikai-forum>

³ <http://www.hermanottointezet.hu/hirek/117/20110307/csatari-balint-tervei>

az MNVH – immár új vezetéssel – továbbra is törekszik céljainak megvalósítására, azonban érdemi döntési kompetenciák hiányában, csak nagyon jelentős erőfeszítések mellett képes segíteni a magyar vidék boldogulását.

A „Magyar Falu” program első eredményeinek értékelése

A fontosabb vidékfejlesztési szereplők szoft tulajdonságainak bemutatását követően célszerűnek tűnik egy olyan új kezdeményezés értékelése, amely tisztán hazai forrásból táplálkozik, és kialakításában számos nem kormányzati szervezet és személy is aktívan közreműködött. Annál is inkább fontosnak tűnik az első eredmények bemutatása, mert az eredmények, és az „emberi tényező” közötti kapcsolat igen szorosnak tűnik.

A tanulmány első részében a közigazgatás, illetőleg a közigazgatásban dolgozó személyekkel kapcsolatos – az eredményesség szempontjából meghatározó fontosságú – tulajdonságok egyfajta összefüggéseinek bemutatására került sor. A fejlesztési programok alakulása szempontjából azonban nem hagyható figyelmen kívül egy még kevésbé vizsgált szegmens, mely a politikai közeget, az uralkodó politikai környezetet jelenti. Hazánkban a mindenkor politikai meghatározó befolyást képes gyakorolni a közigazgatási rendszerek működésére, még akkor is, ha a közigazgatás politika semlegességét szolgáló bizonyos demokratikus jogállami garanciák (átláthatóság egyenlő bánásmód követelménye, társadalmi egyeztetés, jogszabályok előzetes hatásvizsgálata, stb.) ezt fékezni, vagy éppen kiküszöbölni hivatottak. A politikai szereplők esetén – ahol a közigazgatásban bizonyos mértékben jelenlevő belső kontroll sem létezik – még inkább fontos kérdés, hogy rendelkeznek-e az olyan emberi tulajdonságokkal, amelyek a fejlesztési programok, az egyes fejlesztési célok megvalósulását szolgálják, egyenlő esélyek mellett.

A „Magyar Falu” program számos célt kíván támogatni⁴, melyek közül az egyik (nemzeti és helyi identitástudat erősítése önkormányzatok és nemzeti kulturális intézmények bevonásával) pályázati elbírálása már meg is történt. E pályázati cél azért is tekinthető különösen fontosnak, mert a többi célkitűzés (pl.: orvosi rendelő, szolgálati lakás) messze nem érint olyan széles kört, és nem tartalmaz olyan széles támogatási lehetőséget, mint a jelzett konstrukcióban támogatható tevékenységek (itt lehetőség nyílik a faluházak, közösségi terek felújítására építésére, amely szinte mindenütt található, vagy kialakítható, és ezek fejlesztése többnyire messze meghaladja a települések önjelét).

A Magyar Falu Program céljait viszonylag széles társadalmi részvétel mellett, valós helyi igények alapján alakították ki. A célok helyessége nem tűnik vitathatónak, kérdés, hogy vajon a végrehajtás milyen mértékben képes a legátfogóbb célkitűzések (pl. népesség megőrzés) megvalósulását szolgálni.

Mielőtt a konkrét eredmények értékelésére sor kerülne, célszerű bemutatni azt a politikai-közigazgatási közeget, amelyen keresztül a fejlesztéspolitikai támogatások realizálódhatnak. A tanulmány készítésének időpontja ugyan 2019., azonban a jelen

---

⁴ 1669/2018. (XII. 10.) Korm. határozat a Magyar Falu Program keretében megvalósuló egyes programelemekkel összefüggő intézkedések végrehajtásáról, valamint azok 2019. évben szükséges támogatásáról

állapotok szempontjából is tanulságos előzmények jellemzésére egy 2007-ben készült tanulmány megállapításait indokolt idézni. Már ebben az időszakban úgy vélték a szerzők, hogy a minisztériumok közigazgatási vezetése jelentősen átpolitizálódott melynek okát abban vélték felfedezni, hogy a mindenkori kormányok (tisztelet a ritka kivételt jelentő kormánytagoknak) a politikai és a közigazgatási vezetők között szükséges bizalmi viszonyt – az általános és a pártkultúra adott szintjén – csak személyes bizalmi viszonyként („az én emberem”, „a mi emberünk”) tudták értelmezni. Holott a minisztériumok politikai és közigazgatási vezetése közötti bizalmi viszonyt nem a személyes ismeretségre, hanem elsősorban arra kell épülnie, hogy mind a két vezetés a közjóért, az ezt szolgáló kormányprogram megvalósításán munkálkodik és képes azt sikeresen végrehajtani. (Báger, Czakó 2007) „A közigazgatási vezetők személyes (politikai) bizalmon alapuló kiválasztása tehát nemcsak oda vezetett, hogy gyakran megfelelő közigazgatási gyakorlattal nem rendelkező személyek lettek a minisztériumok közigazgatási csúcsvezetői, hanem azzal is járt, hogy a politikai és a közigazgatási vezetés közötti határvonal a minisztériumi struktúrában lejjebb (a főosztályvezetői, osztályvezető szintre) tolódott.” (Báger, Czakó 2007).

2007-es időszakban a szakirodalom nem csupán az államigazgatásra, de a politikai pártokra is fontos megállapítást tett. E szerint, a politikai pártok működésére, kultúrájának fokára jellemző, hogy „figyelmén kívül hagyva az ország – sőt a saját – hosszú távú érdekeit, az alapvető társadalmi, gazdasági összefüggéseket, a közigazgatási törvényszerűségeket. Ez az egyik és talán a legalapvetőbb oka annak, hogy a közpolitika kialakítását, formálását nem lehet (nem szabad!) alárendelni sem a kormányzó, sem az ellenzéki pártok politikájának.” (Báger, Czakó 2007)

A szakemberek arra is felhívták a figyelmet, hogy a közigazgatás stabilitása nem önmagáért való érték, hanem a sikeres közpolitika egyik záloga. A nem zsákmányelven működő sikeres közpolitika annyival is több a pártpolitikánál, hogy kormányzati ciklusokon ível keresztül. A közpolitikáknak ezt a folytonosságát a stabil közigazgatás tudja képviselni és érvényesíteni. (Báger, Czakó 2007)

Ha a támogatási rendszerek átpolitizáltsága jelentős, akkor az relatívvá teheti azokat a (pályázatértékelési) szempontokat, amelyek objektív, vagy – mérlegelési lehetőség esetén – a részrehajlás mentes döntést biztosíthatják. Nagyon jelentős átpolitizáltság esetén pedig kizárólag a pártpolitikai kapcsolatok erőssége határozhatja meg a támogatotti kört. (Utóbbira a rendszerváltás előtti korszakban volt példa, amit „kijárási” rendszernek neveztek. (Aczél, Zongor 2000) Az átpolitizáltság, a személyes kapcsolatok jelentősége különösen a hazai forrásokra épülő programokat veszélyeztetheti, ahol már az uniós szabályozási, és ellenőrzési rendszer sem jelenik meg.

A Magyar Falu program nemzeti és helyi identitástudat erősítését támogató (eredményes) pályázatainak értékelése során országos szinten legfeljebb a program célkitűzéseinek megvalósulása vizsgálható, a politikai befolyás semmiképp. Megyei szinten – ahol a szükséges információk rendelkezésre állnak – viszont már lehetőség nyílna a politikai befolyás értékelésére is.

A nemzeti és helyi identitástudat erősítését célzó pályázat szerint a „Kormány célul tűzte ki a kistéleplések népességmegtartó erejének növelését, a fiatalok helyben maradását, az elvándorlás visszaszorítását.” Statisztikai adatokkal is bizonyítható,

hogy a lakosságszám csökkenés leginkább a kislélekszámú, valamint hátrányos helyzetű térségekben található településeket veszélyezteti, szemben a kedvezőbb helyzetű (nagyobb városok környezetében lévő), valamint jó foglalkoztató képességű (prosperáló üzemekkel rendelkező) településekkel, amelyek a saját erőből történő fejlesztések mellett a lakosságszámukat is képesek növelni. Mindezekből az következhet, hogy leginkább azokat a településeket célszerű támogatni, ahol a lakosságszám csökkenés jelentős, és saját erőből nem képesek a lakosságot megtartó infrastrukturális beruházásokra. Kérdés az, hogy a jelzett pályázati kiírás milyen mértékben szolgálta e célok elérését.

A vizsgálatok során figyelembe vettük a lakosságszámot (felhívásban rögzített alapcél a kistelepülések támogatása), valamint a lakosságszám változást, illetve a települések gazdasági teljesítményét mérő adóerőképességet, amelyből leginkább az következhet, hogy egy település mire lehet képes önerőből, és mire nem.

A 2. táblázat azt mutatja, hogy az 1500 fő feletti települések sokkal jelentősebb számban szerepeltek a támogatottak között, mint például a legkisebb lélekszámú települések. Abszolútérték szerint a támogatási összeg aránytalansága a két szélső csoport között még inkább szembe tűnő (több mint kétszeres különbség).

2. táblázat: 2017. évi népességnagyság szerinti kvartilis csoportok

	Alsó értékhatár, %	Felső értékhatár, %	Támogatott települések száma, db	Támogatás összege, MFt
Legnagyobb népességű települések	1 560	4 985	137	1 981
Nagyobb népességű népesség	722	1 560	122	1 532
Kisebb népességű települések	328	722	111	1 488
Legkisebb népességű települések	9	328	91	998

Forrás: saját szerkesztés a közzétett „Döntési lista” alapján

Megjegyzés. A kvartilisek értékhatárait az 5000 fő alatti népességű települések körében számítottuk.

A 3. táblázat a népesség változással összefüggésben (növekedés, illetve a fogyás különböző mértéke) vizsgálja a támogatott települések számát, illetve a megítélt támogatás összegét. Az adatokból kitűnik, hogy 111 olyan település is részesült támogatásban, ahol a népesség nem csökken, hanem növekszik. Ha pedig az alig csökkenő, illetve növekvő lakosságszámú településeket egy kategóriának tekintjük, akkor az itt támogatásban részesült települések száma több mint kétszerese azoknak, ahol a lakosságszám csökkenése jelentős. Ha kizárólag a lakosságszám csökkenés lenne a támogatási jogosultság kritériuma, akkor a jelenleg támogatottak csaknem fele nem is részesülhetett volna támogatásban.

3. táblázat: Állandó népesség változása szerinti kvartilis csoportok 2000-2017 között (2017. évi adat a 2000. évi adat százalékában)

	Alsó értékhatár, %	Felső értékhatár, %	Támogatott települések száma, db	Támogatás összege, MFt
Legjobb helyzetű negyed	99,59	315,00	111	1 507
Jó helyzetű negyed	91,42	99,59	123	1 607
Hátrányos helyzetű negyed	84,62	91,42	107	1 502
Leghátrányosabb helyzetű negyed	40,62	84,62	116	1 342

Forrás: saját szerkesztés a közzétett „Döntési lista” alapján

Megjegyzések: Öt támogatott településnek nincs népességadata 2000-ben vagy 2017-ben. A kvartilisek értékhatárait az 5000 fő alatti népességű települések körében számítottuk.

Természetesen a lakosságszám növekedés mellett is lehet egy település kedvezőtlen társadalmi-gazdasági helyzetű (elég a többségében, vagy egészében roma lakta szegregátumokra gondolni). Éppen ezért érdemes a gazdasági helyzetre valamilyen mértékben reagáló helyi adóerőképességet is figyelembe venni. Ha a 4. táblázat adatait abból a szempontból vizsgáljuk, hogy vajon kapott-e, és milyen mértékben kapott támogatást olyan település, amely valószínűsíthetően saját forrásból is meg tudta volna valósítani a helyi fejlesztést, akkor úgy tűnik, hogy létezik hozzávetőleg 98 település, amely – a források csaknem 20%-át felemészítve – részesült olyan támogatásban, amelyet maga is képes lett volna előteremteni (ha nem is egy év alatt). Ha csupán azt vizsgáljuk, hogy a relatíve kedvező, és kedvezőtlen adóerőképességgel rendelkező települések milyen arányban részesültek támogatásban, akkor megállapítható, hogy csaknem fele arányban a támogatási forrás az amúgy is jobb helyzetű településekre vándorolt.

4. táblázat: A 2016. évi egy főre jutó adóerő-képesség szerinti kvartilis csoportok

	Alsó értékhatár, Ft	Felső értékhatár, Ft	Támogatott települések száma, db	Támogatás összege, MFt
Legjobb helyzetű negyed	13 519	2 842 841	98	1 164
Jó helyzetű negyed	9 825	13 519	116	1 607
Hátrányos helyzetű negyed	5 484	9 825	140	1 801
Leghátrányosabb helyzetű negyed	146	5 484	106	1 414

Forrás: saját szerkesztés a közzétett „Döntési lista” alapján

Megjegyzések: Egy támogatott településnek nincs adata. A kvartilisek értékhatárait az 5000 fő alatti népességű települések körében számítottuk. Az iparüzési adót nem alkalmazó településeket a törvényelőkészítésben is használt módon, 9859 Ft/fő átlagértékkel vettük figyelembe.

Mint ismeretes, a népességmegtartó erő, és az egyes járások kedvezőtlen helyzete között szoros a kapcsolat. Ez azt is jelenti, hogy amennyiben cél a népességmegőrzés, akkor a hátrányosabb helyzetű térségek településeit célszerű preferálni, szemben a kedvezőbb, vagy kifejezetten jó helyzetű térségek településeivel. Az 5. táblázat adataiból látszik, hogy a nem kedvezményezett (vagyis nem hátrányos helyzetű) járások települései kétszer nagyobb arányban részesültek támogatásban, mint a leginkább hátrányos, komplex programmal fejlesztendő járások települései. A forráskoncentráció itt is a jobb helyzetben lévő településekre irányul.

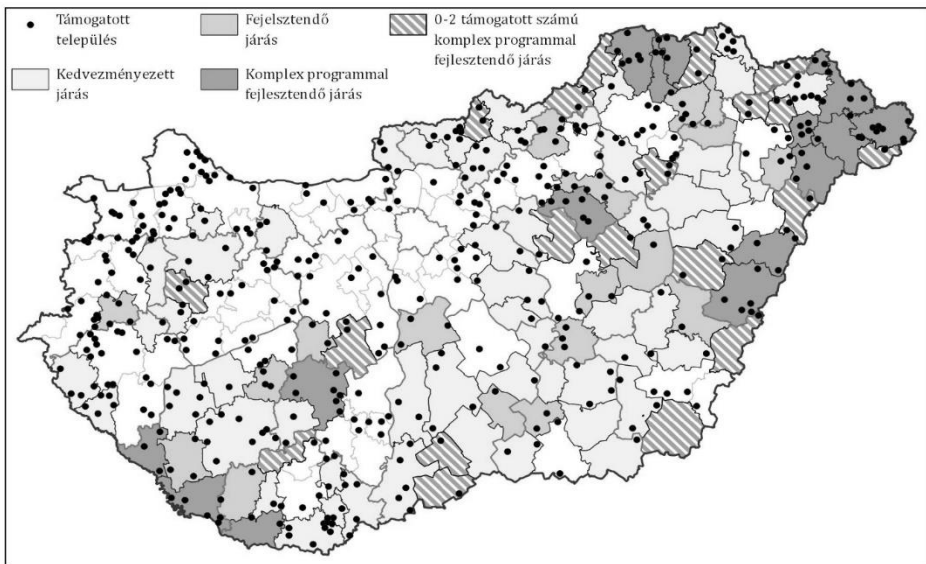
5. táblázat: A 2016. évi kedvezményezett járáskategóriák szerinti csoportok

	Alsó értékhatár	Felső értékhatár	Támogatott települések száma, db	Támogatás összege, MFt
Nem kedvezményezett járás települései (1097)	46,96	77,15	181	2 133
Kedvezményezett járás települései (894)	34,80	46,96	142	2 027
Fejlesztendő járás települései (223)	31,09	34,80	45	574
Komplex programmal fejlesztendő járás települései (658)	18,62	31,09	93	1265

Forrás: saját szerkesztés a közzétett „Döntési lista” alapján.

Megjegyzés. Az alsó és felső értékhatár oszlopában a fejlettséget jelző komplex mutató szélsőértékeit tüntettük fel. Zárójelben a kedvezményezetti kategóriák 5000 fő alatti településeinek számai.

1. ábra: A támogatott települések száma és elhelyezkedése a kedvezményezetti besorolás szerint járásokban

Forrás: saját szerkesztés a közzétett „Döntési lista” alapján

Az 1. ábráról az is leolvasható, hogy hazánkban létezik tizenhét olyan leghátrányosabb helyzetű járás, ahol a támogatott települések száma nulla, vagy maximum kettő. Mindeközben a sokkal jobb besorolású és helyzetű járások települései nagyságrenddel részesültek több támogatásban.

A pályázati döntés eredményei elvileg védhetők azzal, hogy a hátrányosabb helyzetű térségekből eleve kevesebb pályázat érkezett, vagy, hogy a hátrányosabb helyzetű települések eleve – a pontozás szempontjából – gyengébb pályázatokat nyújtottak be. Ez az érvelés országos szinten – megfelelő információk hiányában – ugyan nem cáfolható, azonban ha az indokok helytállóak is lennének, azok semmiképp nem keletkeztetnek jogalapot olyan döntésekre, amelyek összhangja a program alapcéljaival legalábbis megkérdőjelezhetők.

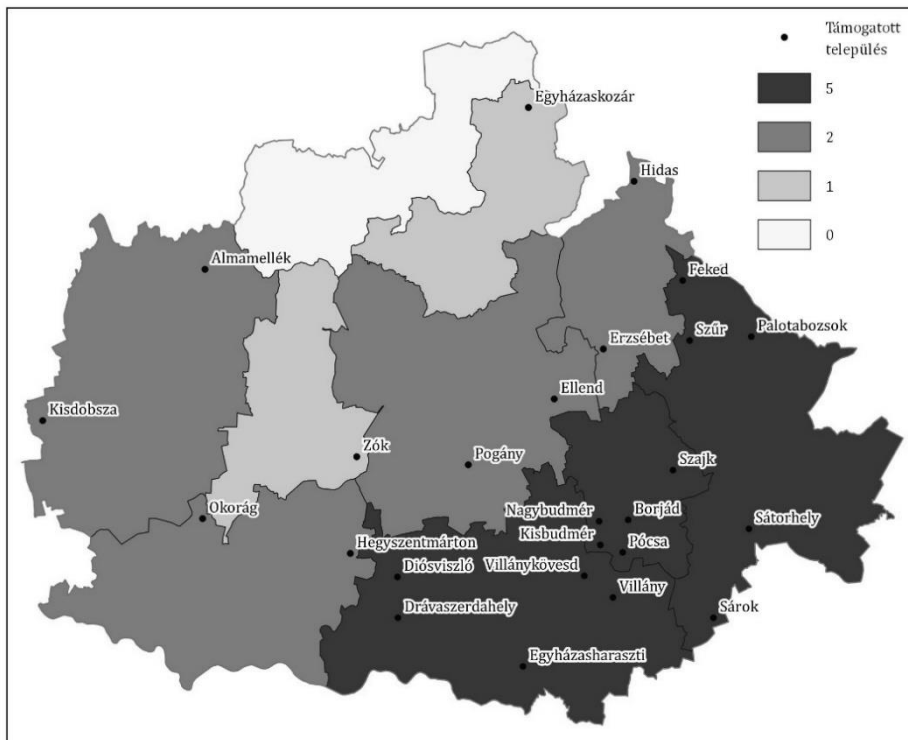
Ha az országos eredmények alakulásának okairól nem is áll rendelkezésre megfelelő információ, Baranya megyét tekintve – a helyismeret okán – közelebbi kép is alkotható (6. táblázat és 2. ábra). Ha bárki, megvizsgálja a Baranya megyei eredményeket – beleértve a támogatott településeket, és a támogatás mértékét – akkor a megye politikai viszonyainak minimális ismeretében is kirajzolódnak azok a politikai erővonalak, amelyek a befolyás erősségét mutatják. Ezek az erővonalak személyekhez (befolyásos képviselő), illetve jó kormányzati kapcsolatokkal rendelkező településekhez köthetők. A további részleteket inkább nem boncolgatva, a politikai kapcsolatokat teljesen félretéve, az viszont szembeűnő lehet bárki számára, hogy pl. Villány, a híres borvidék városi jogállású központja részesült támogatásban, miközben az ország egyik leghátrányosabb helyzetű járásának – a Hegyháti járásnak – egyetlen települése nem nyert egyetlen pályázatot sem. (Valószínűsíthető, hogy Villány a viszonylag csekély összegű támogatást maga is elő tudta volna teremteni, az viszont biztos, hogy a Hegyháti járás településeinek 90%-ka képtelen önerőből bármilyen érdemi fejlesztés megvalósítani.)

6. táblázat: A Magyar Falu „Nemzeti és helyi identitástudat erősítése” c. felhívásának eredményei Baranya megyében

Magyar Falu Program									
„ A nemzeti és helyi identitástudat erősítése”									
A kiírás kódszáma: MFP-NHI/2019									
Bólyi járás	Hegyháti járás	Komlói járás	Mohácsi járás	Pécsi járás	Pécsvárad i járás	Sellyei járás	Siklósi járás	Szentlőrinci járás	Szigetvári járás
Borjád		Egyházaskóvár	Feked	Ellend	Erzsébet	Hegyeszentmárton	Dióviszló	Zók	Almalmellék
Kisbudmér			Palotabozsok	Pogány	Hidas	Okorág	Dráva-szerdahely		Kisdob-sza
Nagybudmér			Sárok				Egyházasharaszti		
Pócsa			Sátorhely				Villány		
Szajk			Szűr				Villánykövesd		
5	0	1	5	2	2	2	5	1	2

Forrás: saját szerkesztés a közzétett „Döntési lista” alapján

2. ábra: A támogatott települések elhelyezkedése Baranya megye egyes járásaiban (Magyar Falu program, helyi identitás erősítése, 2019)

Forrás: saját szerkesztés a közzétett „Döntési lista” alapján

A Magyar Falu program vizsgált pályázati kiírásának eredményei arra engednek következtetni, hogy a támogatások, valamint a pályázati alpcélok nem feltétlenül állnak összhangban egymással. Ez persze betudható annak is, hogy ez volt az első nagyobb jelentőségű kiírás, ahol a helyi-területi potentátok még erőteljesebben aktivizálták magukat, tekintettel a közlő önkormányzati választásokra. Pozitív forgatókönyv esetén az is elképzelhető, hogy más források segítségével a program céljainak megfelelően korrigálják az eredményeket (a tartalék listák erre elvi lehetőséget biztosítanak). Ha ténylegesen felülvizsgálják a végrehajtási gyakorlatot, akkor célszerű lenne – a baranyaival azonos, vagy hasonló – rossz gyakorlatok kiszűrése. A személyes kapcsolatok a politikai befolyás ilyen mértékű érvényesülése – sőt kizárólagossága – ugyanis alapjaiban ingathatja meg azt az igen erős bizalmat, amely a program – és meghirdetőinek – irányában még jelen van a helyi testületek, a helyi polgármesterek körében.

Igaz, hogy – jobbító törekvések esetén – a közigazgatás, és a piaci szervezetek világában ismert, és meghonosodott humán erőforrás fejlesztési módszereket alapvetően a politikai pártok alkotta közegben lenne szükséges alkalmazni, ami szinte kizárólag az adott párt saját elhatározásán múlhat. Az alkalmazás, vagy elutasítás melletti döntés közvetlenül kihat bármely politikai szervezet kultúrájának fejlődésére, vagy annak megrekedésére (rosszabb esetben akár múltba történő fordulásához is

vezethet) (Makronczai 2015). A politikai kultúra milyensége azonban közvetlenül befolyásolja a közigazgatás működését, amely aztán valamilyen jelzéseket közvetítve eléri a lakosságot, a választópolgárokig. Egy program (pl. vidékfejlesztési program) pedig a közigazgatási apparátuson keresztül valósul meg. A programok választópolgárok által történő megítélése pedig nagyon gyakran, és nagyon szorosan kötődik olyan (vezető) személyekhez kapcsolható emberi tulajdonságokhoz, amelyek alapján aztán valamilyen fajta kép (pozitív-negatív) alakul ki a választópolgárokban a program egészéről. A humánerőforrás- kompetencia fejlesztési módszerek alkalmazása (vagy annak hiánya) ilyen ok-okozati összefüggés szerint befolyásolhatja – sokszor döntő mértékben – az egyes programok, és politikusok, valamint a közigazgatási szervek megítélését.

Záró gondolatok

A hivatalos értékelések, de a tudományos, vagy éppen a szakmai közvélekedés is nagyon óvatos az olyan puha szempontok megítélésben, amelyek egyes emberekhez, embercsoportokhoz, vagy éppen emberi tulajdonságok összessége alapján egy szervezethez köthetők. Ugyan ezek a tulajdonságok egy egész szervezetrendszer intézményi kultúráját, és akár egy egész fejlesztési program sikerességét döntően befolyásolhatják, ennek ellenére az értékelők szívesebben tartják maguktól megfelelő távolságban e kérdések vizsgálatát. Kétségtelen, hogy olyan tulajdonságokról, kérdésekről van szó, amelyek jelentős teret nyithatnak a szubjektív értékítéletnek (és ez akár e tanulmány megállapításaira is igaz lehet). Részben pont ezért születtek olyan módszerek, amelyek igyekeznek objektívvá, vagy inkább tárgyilagossá tenni a látszólag – vagy ténylegesen – szubjektívnek tűnő megállapításokat. Ez természetesen nagyon nehéz, olykor talán lehetetlennek tűnő vállalkozás. Ugyanakkor azok az esetek sem hagyhatók figyelmen kívül, melynek során a szubjektívnek ítélt kérdésekben, egymástól függetlenül szakemberek jelentős része azonos megállapításra jut. Ilyen helyzetben már inkább objektív valóságról lehet szó, még akkor is, ha azt napjainkban nem feltétlenül rögzítik, és hivatalosan kevéssé vállalják fel. Ha viszont ez a feladat kizárólag a történetírókra marad, akkor az már kevéssé változtatható a múlt esetleg helytelen döntéseiben. Amennyiben fontos az egyes programok céljainak tényleges megvalósítása, ha fontos a támogatottak elégedettsége, és valós a fejlesztéspolitika átláthatósága, tisztasága, és egyszerűsége iránti igény, akkor a tudomány humánerőforrás fejlesztésre vonatkozó, ám közigazgatásban nem feltétlenül meghonosodott módszereinek, eredményeinek alkalmazását is célszerű lenne megfontolni.

Irodalom

- Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (2007-2013) utólagos (ex.post) értékelése
<https://www.palyazat.gov.hu/az-j-magyarorszag-vidkfejlesztisi-program-2007-2013-utlagos-ex-post-rtkelse>
- Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program mid-term (félidős) értékelése.
<https://umvp.kormany.hu/mid-term>
- Aczél G., Zongor G. (2000): *Csak az első lépés nehéz*. <http://töosz.hu/uploads/dokumentumok-kiadvanyok/csakazelsőlepesnehez.pdf>

- Báger G., Czakó E. (szerk.) (2007): *A közszféra és a gazdaság versenyképessége.* <https://www.asz.hu/storage/files/files/Szakmai%20kutat%C3%A1s/2007/t137.pdf?ctid=737>
- Linder V. (2010): *Személyzetpolitika – humánstratégia a közigazgatásban.* <https://docplayer.hu/1970060-Szemelyzeti-politika-humanstrategia-a-kozigazgatasban-doktori-ertekezes.html>
- Magyar Falu Program – pályázati lehetőségek <https://e-kerelem.mvh.allamkincstar.gov.hu/enter/mfpbongeszo/mfpBongeszoLite.xhtml>
- Magyar Falu Program -Döntési lista. Kírási kódszáma: MFP-NHI/2019. Kírási címe: A nemzeti és helyi identitástudat erősítése. https://www.kormany.hu/download/9/c6/a1000/onkori_dontes.pdf
- Makronczai Á. (2015): *Káderpolitika a szocializmus éveiben és a lehetséges alternatívák.* <https://polgariszemle.hu/archivum/96-2015-junius-11-evfolyam-1-3-szam/toertenelemtudomany-jogtoertenet/672-kaderpolitika-a-szocializmus-eveiben-es-a-lehetseges-alternativak>
- Szamel L. (1998): *Közszolgálati jog, a közigazgatás személyzete.* In: Ficzer Lajos (szerk.): *Magyar közigazgatási jog. Általános rész.* Osiris, Budapest

Az Alföld Kutatási Program néhány prognózisa és teljesülésük

GABORJÁKNÉ VYDARENY KLÁRA

GABORJÁKNÉ DR. VYDARENY Klára: terület- és településfejlesztő szakközgazdász

KULCSSZAVAK: Alföld, demográfia, területhasználat, infrastruktúra

ABSZTRAKT: Az 1991-1994 között elvégzett, az egész Alföldre vonatkozó komplex – ökonomiai és ökológiai – kutatás eredményeként elkészült az Alföld hosszú távú területfejlesztési koncepciója. Ennek keretében távlati prognózisok felvetésére is sor került. A népesség tekintetében az előrejelzés optimistább volt a valóságnál – nagyobb lett a természetes fogyás és a vándorlási veszteség, a kiegyenlített korcsoportos összetétel helyett az öregedés jelei mutatkoznak. A terület-felhasználás víziójában a szántóterület erőteljesebb csökkenésre számítottak a bekövetkezettnél, a konyhakertnél a szinten maradás helyett drasztikus visszaesés alakult ki. A gyümölcsösöknél a csökkenés helyett bővülés, a gyepek esetében a növekedés helyett mérséklődés mutatható ki. A szőlőterület zsugorodására számítottak, de nem olyan mértékben, mint ahogy az megvalósult, az erdőterület nem lett annyival nagyobb, mint azt feltételezték. Az infrastruktúra vizsgálata sokféle hiányosságra hívta fel a figyelmet, sem a közúti, sem a vasúti hálózatban nem sikerült ezeket maradéktalanul kiküszöbölni. A szellemi infrastruktúra terén erősebb decentralizálódást, a Budapest központúság mérséklődését tartották kívánatosnak, ami nem következett be.

Bevezetés

A Magyar Országgyűlés 1991 áprilisában határozatot fogadott el „az Alföld egyes időszakos környezetvédelmi, tájvédelmi és tájhasznosítási kérdéseiről”. A határozat alapján a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium megbízta a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központját, hogy egy széleskörű kutatás eredményeként dolgozza ki az Alföld komplex területfejlesztési koncepcióját. Az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete koordinálásával – Csatári Bálint vezetésével - közel három éven át tartott a munka, több mint száz kutató, szakértő és más együttműködő vett benne részt. A vizsgált terület az Alföld természeti tája volt, ez kilenc megyében 757 települést jelentett. Az elemzések során többször előfordult, hogy – települési adatok hiányában – megyei szintű adatokat kellett használni. A kutatások eredményeit tíz tematikus és négy összefoglaló (a rövid- és hosszú távú koncepciót tartalmazó) kötetben foglalták össze.

Az Alföld koncepciójában a hosszú távú fejlesztési stratégia alapcéljaiként a következőket vázolták fel:

1. Az Alföld természeti és ember alkotta értékeinek, az Alföld "másságának" és belső diverzifikáltságának megőrzése.
2. A fenntartható fejlődés feltételeinek biztosítása az Alföld térségében.
3. A belső adottságoknak és a nemzetközi versenyképességi feltételeknek megfelelő gazdasági szerkezet kialakítása.
4. Hozzájárulás az Alföld, de különösen ennek egyes térségei akut szociális és gazdasági válságproblémái megoldásához, vagy legalábbis enyhítéséhez.

Az első két cél elsősorban az ökológiai, a második kettő a gazdasági-társadalmi feltételrendszerhez kapcsolódik.

A stratégiai feladatok megfogalmazásához többféle folyamat prognosztizálására volt szükség. Ezek közül néhánynak a megvalósulását, vagy félresiklását szeretném megvizsgálni.

Az Alföld népessége

A népesség előrejelzéséhez hét megye (a hat alföldi megye – Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg - és Pest megye) adatait használták fel, mivel egyes adatok csak megyei szinten álltak rendelkezésre. Pest megye azért került bele a vizsgálatba, mert területének közel kétharmada az Alföldhöz tartozik. A feltételezés az volt, hogy a hosszú évtizedek alatt kialakult népesedési arány stabil marad a későbbiekben is.

1. táblázat: Az Alföld népessége és részesedése a népszámlálások alapján, 1870-2011

Év	Alföld + Pest megye		Alföld	
	Népesség, fő	Az országos adat %-ában	Népesség, fő	Az országos adat %-ában
1870	2065718	41,22	1735629	34,63
1880	2172927	40,77	1819076	34,13
1890	2463957	41,00	2068815	34,43
1900	2761393	40,29	2311257	33,72
1910	3045808	40,01	2521488	33,12
1920	3190822	39,95	2619069	32,79
1930	3477797	40,04	2844540	32,75
1941	3664462	39,33	2981766	32,01
1949	3683577	40,02	2996624	32,56
1960	3882131	38,97	3114537	31,27
1970	3877449	37,56	2998805	29,05
1980	4027807	37,61	3054098	28,52
1990	3892746	37,52	2942997	28,37
2001	4015999	39,37	2944101	28,86
2011	4027953	40,34	2790392	27,94

Forrás: KSH Népszámlálások

Az 1990-es évektől az alföldi népesség növekvő súlya figyelhető meg, ez azonban Pest megye miatt következett be – ha a hat alföldi megyét nézzük, a részesedés mérséklődése tovább folytatódott (1. táblázat). Ebben a rendszerváltás óta tapasztalható térségi átrendeződés játszhatott szerepet, a fejlettebb nyugati országrészek és a budapesti agglomeráció elszívó hatása érzékelhető. 2011 után is folytatódott ez a tendencia, Pest megyével együtt emelkedő (2019-re 40,6 %), a hat

megyére nézve viszont folyamatosan csökkenő (2019-ben 27,5 %) részesedés mutatkozik.

A demográfiai folyamatok tekintetében a prognózis készítői részben optimisták voltak a bekövetkezettekhez képest. A természetes fogyás drasztikusan emelkedett. Az 1980-as évtizedben a természetes fogyás 23 ezer fő volt, ez a kilencvenes évtizedre 102 ezer főre emelkedett, az ezredforduló utáni évtizedben 121 ezer fő volt a veszteség. Ehhez képes a koncepció az 1990 utáni két évtizedre számolt 107 ezer fős fogyással.

Vándorlás szempontjából a koncepció készítői az Alföldön belüli vándorlások emelkedésére számítottak. Az országon belüli mozgást mérsékeltnek feltételezték, a külföldre költözést, illetve a szomszédos országokból a beköltözést intenzívebbnek vélték. Ezek alapján az 1980-as évtized 112 ezer fős negatív egyenlege után a következő évtizedekre 100-100 ezer fős veszteségre számítottak. A valóságban a kilencvenes évtizedben 221 ezer fős (minden megyében pozitív volt az egyenleg), az ezredforduló után 116 ezer fős többlet mutatkozott. Utóbbi időszakban Pest megye jelentős gyarapodása eredményezte ezt az értéket, a hat alföldi megyében 30 ezer fős veszteség jelentkezett. Összességében húsz év alatt nagyjából 300 ezer fős népességsökkenést prognosztizáltak a hét megyére, a 2011-es népszámlálás szerint viszont 135 ezer fős volt a gyarapodás, mindez azonban Pest megye miatt, hiszen a hat alföldi megye lakossága 153 ezer fővel lett kevesebb, mint 1990-ben volt.

A korábbi évtizedek tapasztalataira támaszkodva az Alföld korstruktúrájában nem számítottak jelentős arány-eltolódásra. 1990-ben a népesség 21 %-a volt 14 év alatti és 21,5 %-a idős (a 60 éven felüli férfiakat és az 55 éven felüli nőket sorolták ide az akkori nyugdíj-korhatárok alapján), 2010-re 20,6 %-os fiatal és 23 %-os idős arányt feltételeztek. A korábbi tendenciák azonban jelentősen módosultak: jóval kevesebb gyermek született, mint amennyire számítani lehetett; az élettartam növekedésével pedig bővült az idősebbek száma és aránya: 2001-ben a népesség 18 %-a, 2011-ben már csak 16 %-a volt 14 év alatti, az idősek (ugyanazt a korosztályt nézve) aránya 23 %-ra, majd 26,5 %-ra emelkedett.

Az Alföld két része közötti arányeltolódást jól prognosztizálták, a valóság azonban kissé felülmúlta a feltételezéseket. A déli három megye (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád) népessége mindig is kevesebb volt az északi megyéknél (Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Pest), pl. 1900-ban előbbi 43 %-ot, utóbbi 57 %-ot képviselt. 1990-re ez az arány már 36/64 %-ra módosult, úgy vélték, hogy 2000-re 35/65 %, 2010-re 34/66 % megoszlás várható. Utóbbi már 2001-re kialakult, 2011-ben 32 % volt a déli és 68 % az északi térség részesedése, 2019-ben pedig már 69 %-kal vezettek az északi megyék. Ebben a folyamatban megint Pest megye a kulcs, a hosszú idősorok szerint a többi megyében egyre kevesebben laktak, Budapest környékére viszont egyre többen költöztek. (1. táblázat)

A területfelhasználás átalakulása

A rendszerváltás után jelentős változások következtek be az agrárium területén is – megszűntek korábbi szervezetek (mg tsz-ek, állami gazdaságok), átalakult a tulajdonosi szerkezet és a birtokméretek. Az Alföld természeti adottságaira és a

korábbi időszakok tapasztalataira támaszkodva valamint a folyamatokat érzékelve a művelési ágak átrendeződését feltételezték. Úgy vélték, hogy az 1990-et megelőző tendencia, azaz kb. 500 ezer hektár szántóterület csökkenés 60 év alatt folytatódik és a szántóterület újabb 260 ezer hektárral mérséklődik 2010-re. A fogyás végül kisebb mértékű volt, sőt 2010 után kisebb bővülés tapasztalható. (2. táblázat)

2. táblázat: A földterület művelési ágak szerint, 1991-2018 (ezer ha)

Év	Szántóterület	Konyhakert	Gyümölcsös	Szőlő	Gyep	Erdő	Nádas	Halastó	Művelés alól kivett	Összesen
1991	2118,6	104,1	45,4	52,9	517,2	398,0	18,9	15,4	372,1	3642,6
2000	2003,3	37,7	46,6	39,0	463,6	423,9	27,5	15,7	602,3	3659,5
2005	2003,7	33,2	57,2	28,4	466,1	419,4	28,2	15,8	616,6	3668,7
2010	1908,1	26,7	51,6	28,7	381,0	456,2	27,6	17,2	760,1	3657,1
2016	1912,0	21,9	49,8	26,6	395,5	468,4	20,7	17,0	745,0	3657,0
2017	1906,9	17,2	49,5	25,7	405,7	467,7	17,9	17,2	745,8	3653,6
2018	1920,5	16,6	49,6	25,4	407,3	467,7	17,8	16,0	753,9	3674,9

Forrás: KSH

A kertterület arányának szinten maradásával számoltak, ehhez képest jelentősen visszaesett a kertek területe és részesedése. A gyümölcsösöknél a külföldi kereslet mérséklődése miatt a korábbinál kisebb területre számítottak, ezt az élet cáfolta – inkább nőtt a területük. A szőlő esetében a régebbi drasztikus kivágások után további 30-40 %-os zsugorodást feltételeztek, ezt meghaladva 2010-ben ez a visszaesés már 46 %-os, 2018-ra 52 %-os volt. A koncepció készítésekor az erdőterület arányának további emelkedését prognosztizálták: 1950 és 1980 között évtizedenként 100 ezer hektár volt a növekmény, 1980 és 1990 között 60 ezer ha – ezt a tendenciát és a kormányzati célokat figyelembe véve a következő időszakra évtizedenként 60-70 ezer ha bővülést reméltek és 2010-re az Alföld erdőszültségét 15 %-osnak jósolták. 1991 és 2000 között valóban 58 ezer hektárral több lett az erdő, később azonban erősen lelassult a terjedés és a 15 %-os mértéket nem sikerült megközelíteni sem. A korábbi tendenciákhoz képest fordulatot vártak a gyep esetében, évtizedenként 60-70 ezer hektáros növekedést tartottak volna kívánatosnak, e téren azonban nem hogy növekedés, inkább csökkenés alakult ki. (2. táblázat)

A termőterület belső átrendeződésének gondolata szerepelt a tervekben, az arányokat azonban befolyásolja a művelés alól kivett terület nagysága is. Ez 1991-hez képes több mint a kétszeresére nőtt, különböző célok – pl. zöldmezős beruházások, autópálya-építés, a lakóterület kiterjedése – miatt egyre több térséget minősítettek át, 2018-ban az összes területnek már 21 %-át nem az agrárium használta.

Infrastruktúra

A stratégiai feladatok megfogalmazásakor a helyközi, távolsági, interregionális összeköttetéseket teremtő vonalas infrastruktúra-fejlesztéseket emelték ki. A vasútközút versenyében a vasútnak adtak volna prioritást, a vasúti fővonalak rekonstrukciójával, korszerűsítéssel (kétvágányúsítás, villamosítás, korszerű forgalombiztonsági berendezések) kellett volna elérni azt, hogy mind a belföldi, mind a tranzit szállítási igényeket kielégítsék (pl. a nemzetközi kamionforgalom vasútra terelésével). Európa szupergyors vasúti hálózatához csatlakozását segítené elő a Bécs-Budapest-Kelebia-Belgrád irányú nagyteljesítményű pálya, ennek az ötletnek egy része nemrégiben újra előkerült. A túlzottan Budapest centrikus hálózat keresztirányú összeköttetése érdekében javasolták pl. a Szeged-Baja-Dombóvár, a Kecskemét-Solt-Dunaföldvár-Székesfehérvár, a Tiszafüred-Debrecen, a Füzesabony-Tiszafüred-Karcag vonalak kiépítését, korszerűsítését, fővonalasítását – ezek nem valósultak meg.

A rendszerváltás utáni gazdasági-társadalmi átalakulások a teher- és személyszállítás jelentős csökkenését eredményezték, történtek ugyan fejlesztések, korszerűsítések, de a vasúthálózat állapota, hiányosságai, a szolgáltatások színvonala elmarad a modern szállítás kívánalmaitól.

A közúthálózat bővítése és fejlesztése is megjelent a stratégiai feladatok között. Az M3 és M5 autópályák országhatárig történő kiépítése szerepelt a javaslatok között – az M5 esetében ez megépült, az M3 végső szakasza még hiányzik. Több új főút létesítését vetették fel (pl. Szekszárd-Nemesnádudvar-Jánoshalma; Szalkszentmárton-Szabadszállás; Kamut-Mezőberény-Csökmő; Kisvárda-Nyírtura), ezek a javaslatok az ötletek szintjén maradtak. A dunántúli kapcsolat javítása érdekében Dunaföldvár és Baja között egy híd építését szorgalmazták, végül kettő híd készült el Dunaújvárosnál és Szekszárdnál – a potenciális M8 és M9 autópályák részeként. A Tiszán a kompforgalom fejlesztésében látták az átkelések elősegítését.

Fontosnak tartották a tömegközlekedés feltételeinek és szolgáltatásainak javítását. Az 1990-es évtized elején még több települést nem érintett a távolsági autóbusz-hálózat, napjainkra minden településre eljut az autóbusz, de a menetrend nem igazodik mindenki igényéhez, átszállási nehézségek is adódhatnak, így sokan mégis autóba ülnek. Az Alföld vízi útjainak jobb kihasználását javasolták, mivel a fajlagos költségek és környezeti követelmények szempontjából is a legkedvezőbb szállítási mód a folyami teherszállítás. Ennek feltételeit – megfelelő hajók, kikötők, logisztikai központok, vasúti összeköttetés – részben sikerült biztosítani, de sokkal több lehetőség van e téren, mint amennyit igazából hasznosítunk.

A távbeszélő-ellátottsággal, telefax-szolgáltatással, műholdas tv-szolgáltatással kapcsolatos felvetéseket az élet messze meghaladta. 1992-ben a régióban közel 240 ezer távbeszélő főállomást tartottak nyilván (az országos ellátottságtól jókora elmaradással), utána viszont olyan intenzív hálózatfejlesztésre, telefonközpont modernizálásra került sor, hogy már 1995-ben 350 ezer, 2000-ben pedig 855 ezer főállomás működött. Ezek után megfordult a tendencia, mivel a mobil telefonok megjelenésével és rohamos elterjedésével folyamatosan csökkent a vonalas telefonszámok igénybe vevők száma. 2014-ben az ISDN vonalakkal együtt 650 ezer fővonallal

számolhattunk (azóta a KSH nem közöl ilyen jellegű adatot). A telefaxot felváltotta az internetes továbbítás, napjainkban a műholdas tv-szolgáltatás többféle kínálatából választhatunk.

A koncepció készítői a szellemi infrastruktúra – felsőoktatás, kutató-fejlesztő helyek – jelentős decentralizációjának szükségességére, a Budapest centrikusság oldására, az Alföldön pedig Szeged és Debrecen túlsúlyára hívták fel a figyelmet. A decentralizáció lényegében nem valósult meg. 1990-ben 89 felsőoktatási intézményt tartottak nyilván (egyetemek, főiskolák, intézetek), ennek 36 %-a volt Budapesten és 29 %-a alföldi városokban. 2019-ben a 66 felsőoktatási intézmény több mint fele a fővárosban és mindössze 15 %-a működött az Alföldön. Utóbbiban szerepet játszott az „egy város – egy intézmény” felfogás, több intézményből így lett egy-egy. Pontosabb képet kaphatunk a hallgatók száma alapján: az 1989/1990-es tanévben 72 ezer fő volt a nappali tagozatos hallgató, akiknek 44 %-a budapesti felsőoktatási képzésben vett részt, míg 21%-uk alföldi városban tanult. A 2017/2018-as tanévben 202 ezer nappalis hallgatót tartottak nyilván, 54 %-uk valamelyik budapesti intézménybe járt, az alföldi hallgatók pedig 22 %-os részarányt képviseltek.

A felsőoktatáshoz hasonlóan a kutatás-fejlesztés decentralizációját, a szellemi urbanizáció folyamatának elmélyítését vizionálták. 1990-ben 390 kutatással, fejlesztéssel foglalkozó intézményt számláltak, ezek több mint kétharmada Budapesten működött, az Alföldön mindössze 28 ilyen intézet volt. Az akadémiai és egyéb kutatóintézetek, a felsőoktatási kutatóhelyek mellett a rendszerváltás után egyre több új (pl. piackutató, marketingkutató, közvélemény-kutató, a társadalom, a gazdaság folyamatait elemző) vállalkozás jelent meg, a nagyobb tőkeerejű cégek kutató-fejlesztő részlegeket létesítettek. 1994-ben már 907 K+F szervezet volt, 70 %-uk Budapesten és mindössze 7 %-uk az Alföldön. A kutatóhelyek száma dinamikusan nőtt – alapvetően a vállalkezési K+F helyek miatt, 2017-ben már 3109 darabot számláltak. A 2000 óta eltelt időszakban a kutatóhelyek 42-45 %-át Budapesten találjuk, az alföldi helyek 22-24 %-ot képviselnek. Még erősebb koncentráció mutatkozik a létszám tekintetében: a kutatással, fejlesztéssel foglalkozók 58-64 %-a budapesti helyeken dolgozik, az alföldi intézményekben, vállalkozásokban csupán 15-18 %-uk..

A rendszerváltás után zajló alapvető változások, átalakulások közepette úttörő munkának számított az Alföld ökológiai és ökonómiai problémáira megoldásokat kereső, végül egy komplex területfejlesztési koncepciót bemutató Alföld kutatási program. Eredményeit elismerte az MTA elnöksége, több kormányhatározat foglalkozott a megvalósítással, voltak Alföld fórumok, konferenciák, számos cikk, könyv született a kutatás nyomán, de a kezdeti lelkesedés erőforrások, intézmények, egységes területi és kormányzati akarat hiányosságai miatt lankadt, majd elhalt. Az akkori megállapítások többsége ma is megállja a helyét, az Alföld innovativitáson, kreativitáson, társadalmi-partneri együttműködési készségeken alapuló, átfogó fejlesztésének szükségessége továbbra is fennáll.

Irodalom

Az Alföld I. Kutatási Program kötetei:

- I. kötet: Velkey G. (témavezető) (1992): *Az Alföld népessége*. Írták: Becsei J., Böhm A., Dövényi Z., Eke P.-né, Forray R. K., Kocsis K., Kovács Cs., Kovács Z., Lengyel I., Orosz É., Szőgyi L., Táll É., Tóth J. MTA RKK Alföldi Projekt Programiroda, Kecskemét:
- V. kötet: Baukó T. (témavezető) (1992): *Az Alföld területhasználása*. Írták: Baukó T., Berényi I., Csató É., Kugler J., Kürti Gy., Lánszki I., Süli-Zakar I., Vámosi J. MTA RKK Alföldi Projekt Programiroda, Kecskemét
- VII. kötet: Erdősi F. (1992): *Az Alföld infrastruktúrája*. MTA RKK Alföldi Projekt Programiroda, Kecskemét
- XIII. kötet: Illés I. (1993): *Az Alföld fejlesztési koncepciója*. MTA RKK Alföldi Projekt Programiroda, Kecskemét
- Csatári B. (1995): *Az Alföld helyzete és perspektívái.. Alföld kutatási program 1991–1994*. Nagyalföld Alapítvány (A Nagyalföld Alapítvány kötetei, 4.), Békéscsaba
- Csatári B. (1993): Az Alföld fejlesztésének lehetőségei és korlátai. *Társadalmi Szemle*, 11., 35–44.
- Csatári B. (1993): Az Alföld tünetsorozat újraéléde 1990-1994. Az Alföld kutatási program alapján a régió fejlesztésére megfogalmazott ajánlások. *Tér és Társadalom* 3-4., 1-12., 151-164.
- Csatári B. (1994): Az Alföld-problematika fő kérdései, a regionális fejlődés esélyei és korlátai. In: Timár J. (szerk.): *Az "alföldi út" kérdőjelei. Alföldkongresszus, 1993.*: MTA RKK ATI Békéscsabai Osztálya, Békéscsaba, 79-83.
- Csatári B. (1994): A regionalizmus és az Alföld-problematika új súlyponti kérdései. In: Szoboszlai Zs. (szerk.) *Tér és társadalom. Szolnoki Nyári Egyetemen elhangzott előadások: 1994. június 20-24.* Juss Alapítvány, MTA RKK ATI Társadalomkutató Csoport, Szolnok, 114-116.
- Csatári B. (1996): Szellemi műhelyek, kutatás-fejlesztési feladatok az Alföldön. In: Rakonczai J., Szabó F. (szerk): *A mi Alföldünk.* Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, 215-219.
- Csatári B. (2016): Az Alföld nagyrégió lehetőségeiről - az ezredforduló előtt és után történt változásokhoz fűzött megjegyzésekkel. In: Tamás J; Popp J (szerk): *A kapocs. Baranyi Béla 70.* Debreceni Egyetem Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar; Mezőgazdaság-, Élelmiszer-tudományi és Környezetgazdálkodási Kar, Debrecen, 80-91.
- Pepó P. (szerk.) (2013): *Növénytermesztési és kertészeti termékek termelése* (Elméleti jegyzet). Debreceni Egyetem, AGTC, Debrecen
- "Kovács A. – Varsányi T. (2010): Az Alföld közlekedési helyzete. *Területi Statisztika* 3., 313-333.
- Köller L. (2003): Hatékonyság, versenyképesség a vasúti hálózaton. In: *"A hazai közlekedési hálózatok hatékonysága, versenyképessége növelésének lehetőségei a nemzetközi tapasztalatok alapján"* c. GKM kutatási projekt.
- Dőry T. (1996): A kutatás-fejlesztés egyes jellemzőinek területi szerkezete. *Tér és Társadalom* 2-3., 157-165.,
- Keczer G. (2009): A kutatásfejlesztés regionális különbségei Magyarországon. *Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok* 1., 33-37.

A turizmus szerepe az alföldi járások fejlettségében

GULYÁS PÉTER

GULYÁS Péter: munkaszervezet vezető, Közép-Békési Területfejlesztési Egyesület

KULCSSZAVAK: vidékturizmus, vidékfejlesztés, Alföld, járások fejlettsége

ABSZTRAKT: A turizmus szerte Európában egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a vidéki területek gazdaságában. Sokrétű kapcsolatai révén fogalmi kereteinek értelmezése igen széles horizonton történik, melyek hazai adaptációja is célszerű lenne. Ehhez kapcsolódóan a tanulmány összefoglalja a geográfiai alapokon nyugvó „vidékturizmus koncepció” lényegi elemeit.

A legnagyobb részben kifejezetten vidékies jegyeket mutató nagytájunkon, az Alföldön érzékelhető és statisztikai adatokkal is mérhető a turisztikai ágazat fejlődése, ugyanakkor a kép meglehetősen differenciált, a szektor gazdasági jelentősége térségenként nagy különbségeket mutathat. Jelen tanulmány az Alföld 70 járására elvégzett faktor- és klaszteranalízis alapján bemutatja, hogy mely tényezők vannak hatással az alföldi járások fejlettségére és van-e ezek között releváns szerepe a turizmusnak.

Előzmények, problémafelvetés

A turizmus mára a világ egyik vezető és legdinamikusabban fejlődő ágazatává vált. Multiszektorális kapcsolódásai révén a földrajzi környezet valamennyi elemével kölcsönkapcsolatban áll. Tömeges elterjedése a geográfusokon kívül számos más tudományág (közgazdaságtan, szociológia, történelem, jog, pszichológia, stb.) művelőinek érdeklődését is felkeltette. Noha jellegénél fogva inkább városias jelenség, az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb jelentőségre tett szert az átalakuló vidéki térségekben is. Napjainkra a posztmodern fejlődési szakaszba jutott vidéki területeken már nem csak az élelmiszer-alapanyag termelés jellemző, hanem sokkal inkább az új vidéki funkciók aránynövekedése, a lakó-, a tájmegőrző és a turisztikai funkciók megerősödése. Számos fejlett országban a „vidékgazdaság” meghatározó ágazatává és a vidékfejlesztés egyik kulcstényezőjévé vált a helyi, belső erőforrások fenntartható hasznosítására épülő turizmus.

Hazánkban a vidéki területeken megvalósuló turizmus elnevezésére a „falusi turizmus” kifejezés terjedt el, ami a német „Urlaub am Bauernhof” fordításának felel meg, de számos kutató a bővebb „vidéki turizmus” terminológia alkalmazását javasolja (Dávid 2007, Fehér, Kórodi 2009, Kovács 2015). Szükséges lenne azonban a fogalom további tágabb, új szempontok szerinti értelmezése, a nyugat-európai meghatározások széles körű adaptálása. Korábbi kutatásaim egyik eredménye az volt, hogy az Alföld turizmusa tekintetében a nemzetközi (elsősorban Bernard Lane és az OECD meghatározását) és hazai elméleti megközelítéseket felhasználva felvázoltam egy sajátos vidékföldrajzi irányultságú, a térség turizmusának jellegzetességeit jobban magába integráló „vidékturizmus” koncepciót (Gulyás 2016). Ezen megközelítés szerint – Bernard Lane gondolatmenete nyomán – a vidéki térben is megtalálhatók vidékies, átmeneti és városias turisztikai termékek, és ezek együttes, különböző arányú jelenlétéből áll össze a vidéki térségek turisztikai kínálata (Lane 1994). A „vidékturizmus” koncepció tehát sokkal bővebb és tágabb megközelítése a vidéki területek turizmusának, mint a hazánkban elfogadott és gyakrabban használt falusi és

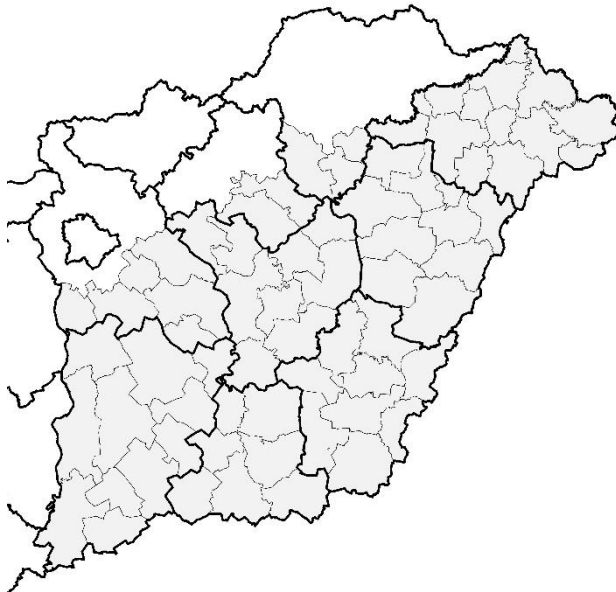
vidéki turizmus fogalom. Úgy vélem ezen újszerű, a térbeliséget előtérbe helyező megközelítés révén jobban, pontosabban és tágabb horizonton feltárható lenne a vidéki területek turizmusának belső lényegi tartalma.

Hazánkban és ezen belül az Alföldön is jelentős fejlődést mutatott az elmúlt évtizedekben az ágazat, dinamikusabbá tételéhez azonban elengedhetetlen lenne a vidéki térségek tudatosabb, tudományos megalapozottsággal bíró, a helyi szereplők (lakosság, turisztikai szolgáltatók, civil szféra, önkormányzatok) bevonására építő fejlesztése, annál is inkább, mivel a becslések szerint e térségek jelentős tartalékokkal, turisztikai potenciállal bírnak. Megjegyzendő emellett az is, hogy a rendszerváltás után szinte nem volt olyan települési és térségi fejlesztési dokumentum, amely ne jelölte volna meg komoly fejlesztési lehetőségként vagy kitörési pontként a turizmust. Ez a remény legtöbb esetben (sajnos) nem vált valóra. Hasznos lenne tehát némi támpontot kapni arra vonatkozóan, hogy mely tényezők mentén differenciálódik leginkább az alföldi járások fejlettsége és milyen szerepet tölt be ezek között a turizmus? Ennek megválaszolására teszek kísérletet az alábbiakban.

A vizsgált terület lehatárolása

Elemzéseimet a hat alföldi megyére (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar és Szabolcs- Szatmár-Bereg megye), és további 11 alföldi térségre (Pest megyéből: Ceglédi, Dabasi, Monori, Nagykátai, Nagykőrösi, Ráckevei járás; Heves megyéből: Füzesabonyi és Hevesi járás; Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből: Mezőcsáti, Mezőkövesdi és Tiszaújvárosi járás), azaz összesen 70 járásra vonatkozóan végeztem el.

1. ábra: A vizsgált terület lehatárolása

Forrás: saját szerkesztés

A vidékturizmus koncepció kapcsán végzett kutatásaim mintaterülete, az Alföld kifejezetten vidékies térség, ezt igazolta valamennyi térségtypizálási kísérlet az elmúlt évtizedekben, köztük a hazai rurális terek legújabb kutatása, melyet az MTA KRTK Alföldi Tudományos Osztálya végzett 2012-13-ban a Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet megbízásából. Megállapításaik szerint az ország területének túlnyomó többsége, több mint 79%-a, összesen 136 járás (benne 2513 település) minősült vidéki térségnek, ahol a lakosság közel 45%-a élt 2011-ben. Az Alföld általam vizsgált 70 járása közül mindössze 9 (zömmel a megyeszékhelyek járása) került a városias kategóriába, s ezen térségek között számos olyan is van, amelyben erőteljes valamely vidékies jelleget meghatározó tényező (pl. tanyai népesség átlag feletti aránya). Az alföldi vidéki járások komplex típusait tekintve többségük az „Agrárfüggő leszakadó-stagnáló térség” vagy az „Agrárfüggő leszakadó-stagnáló térség jelentős környezeti értékkel” típusba tartozik.

Az Alföld járások fejlettségét differenciáló tényezők vizsgálata faktor- és klaszteranalízissel

A bonyolult, több változó által meghatározható társadalmi-gazdasági folyamatok elemzésére széles körben alkalmazott módszer, a faktor-és klaszteranalízis. Összetettségénél fogva kiválóan alkalmas arra, hogy nagy információmennyiséget jóval kevesebb változóval helyettesítsen, s így könnyebben értelmezhesük a társadalmi-gazdasági folyamatokat, illetve tárhassuk fel a közöttük lévő olykor rejtett kapcsolatrendszeret.

Kutató-elemző munkám során az Alföld 70 járására vonatkozóan végeztem vizsgálatot ezen módszerrel. Céлом az volt, hogy feltárjam, mely tényezők vagy tényezőcsoportok differenciálják és milyen erősséggel az alföldi járások fejlettségét. Gyakorol-e kimutatható fejlesztő hatást a turizmus az Alföldön?

Munkám során a Központi Statisztikai Hivatal 2014. évi TSTAR járási szintű adatait használtam fel. Elsősorban a járások fejlettségét meghatározó humán és gazdasági mutatókat vontam be elemzésembe, illetve hangsúlyosan voltak jelen közöttük a témám szempontjából megkülönböztetett szereppel bíró turisztikai adatok is. (Megjegyzem, hogy hivatalos magyar statisztikai adatbázis sok tekintetben módszertanát tekintve és tartalmilag is kifogásolható, sőt helyenként pontatlan is. Mivel azonban más adatok nem álltak rendelkezésemre, így a meglévő adatbázisokból dolgoztam.)

A faktor- és klaszteranalízishez használt statisztikai mutatók:

- Népsűrűség
- A 120 fő/km² alatti népsűrűségű településeken lakók aránya
- A belföldi vándorlási különbözet 2010–2014. évi átlaga ezer lakosra
- A nyilvántartott álláskereső aránya a munkavállalási korú állandó népességből
- 1 adófizetőre jutó SZJA alap
- Az ezer lakosra jutó adózók száma
- Épített lakások 10000 lakosra

- 2010–2014 között épült lakások a 2014. évi lakásállomány százalékában
- Vezetékes gázt fogyasztó háztartások a lakásállomány százalékában
- Közüzeti szennyvízgyűjtő-hálózatba bekapcsolt lakások aránya
- Muzeális intézmények látogatói ezer lakosra
- Felsőfokú alap- és mesterképzésben részt vevő hallgató ezer lakosra
- Regisztrált vállalkozások száma a szolgáltatási szektorban
- Működő vállalkozások száma 1000 lakosra
- Regisztrált társas vállalkozások száma
- Vendéglátóhelyek száma
- Internet előfizetések 1000 lakosra
- A lakosságtól szelektív hulladékgyűjtésben elszállított települési hulladék aránya, százalék
- Egyéb (magán) szállásadásban 1 szállásadóra jutó vendégéjszaka
- Kereskedelmi szálláshelyek vendégéjszakái
- Egy kereskedelmi szállásférőhelyre jutó vendégéjszaka
- Vendéglátók száma falusi szállásadásban
- Falusi szállásférőhelyek száma
- Falusi szálláshelyek vendégszáma
- Vendégéjszakák száma falusi szálláshelyeken

A faktor- és klaszteranalízis folyamatának és eredményeinek részletesebb bemutatása előtt érdemes megvizsgálni, és értelmezni a témám szempontjából legfontosabb adatok korrelációs kapcsolatát.

A kereskedelmi szálláshelyek vendégéjszakái erős pozitív korrelációt mutatnak a népsűrűséggel, valamint a gazdaság erejét jelző mutatókkal (pl. 1 adófizetőre jutó SZJA, 1000 lakosra jutó adózók száma), továbbá az infrastrukturális mutatókkal. Ugyan nem túl erős, de szignifikáns negatív korreláció adódott viszont a vidékiségre utaló népsűrűségi mutatóval (120 fő/km² népsűrűség alatti lakosság aránya) és a munkanélküliséggel. Összességében tehát a sűrűbben lakott, gazdaságilag erősebb, infrastruktúrával jól ellátott térségekben, azaz a városias járásokban jellemzőek a kereskedelmi szálláshelyek és az ott eltöltött vendégéjszakák.

Az egyéb szálláshelyek vendégéjszakái a kereskedelmiekkel azonos irányú, de rendre gyengébb összefüggéseket mutatnak mind a népsűrűségi, mind a gazdasági és infrastrukturális mutatókkal. Következésképpen a kisebb népsűrűségű, infrastrukturálisan kevésbé jól ellátott térségekben is előfordulnak.

A falusi szállásadás adatai (szállásférőhelyek száma, illetve vendégéjszakák száma) nyilvánvalóan a vidéki térségekhez kötődnek, viszont nem erős ez a korreláció. Ez is igazolja tehát az általam korábban említett tapasztalati tényt, hogy az Alföldön nem kizárólag vidéki térségekben van jelen a falusi vendégfogadás, hanem a volt mezővárosok járaisaiban is. Alátámasztja továbbá ezt az is, hogy a kereskedelmi szálláshelyek adataival enyhe pozitív az összefüggés. Az egyéb szálláshelyekkel viszont talán elsősorban érthetetlen módon negatív korrelációs kapcsolat áll fenn. Az adatok tartalma mögé tekintve viszont oldódik az ellentmondás. A falusi szálláshelyek

is az egyéb szálláshelyek közé tartoznak a korábban fizetővendéglátásnak nevezett vendégfogadókkal, de a 2014-es adatok alapján az előbbieket a csoport alig több mint 10%-át képviselik az Alföldön, így a negatív kapcsolat a kategórián belüli nagy súlyt képviselő, korábban „fizetővendéglátó” kategóriába tartozó egyéb szálláshelyekkel áll fenn.

Az alföldi járásokra végzett faktor- és klaszteranalízis eredményei

A fentiekben felsorolt mutatók járási szintű, 2014. évi adatainak feldolgozása, valamint a faktor- és klaszteranalízis végrehajtása SPSS 22.0 szoftverrel történt. Az elemzés első lépéseként szükséges volt annak vizsgálata, hogy az adatok egyáltalán alkalmasak-e a faktoranalízis elvégzésére. Ennek kontrollálására a program által képzett korrelációs mátrix nyújtott segítséget, melynek elemzése alapján egyértelművé vált, hogy a fenti mutatók alapján elvégezhető a faktoranalízis. A kezdeti 26 mutatóból 21 maradt, mivel a többi (pl. regisztrált társas vállalkozások száma, vendéglátóhelyek száma, falusi vendéglátók száma, falusi szálláshelyek vendégszáma) magas korreláltsága miatt kiesett, viszont nem kellett kiszűrni egyetlen adattípust sem a korrelálatlansága miatt.

Az elemzés következő lépése az ún. kommunalítások vizsgálata volt. Ezek megmutatják, hogy egy változó varianciájának az összes faktor mekkora részét magyarázza. A faktorok számának meghatározása során az ún. Kaiser szabályt figyelembe véve az 1 és afölötti saját értékű faktorokat tekintettem relevánsnak. Ezen kritériumnak 6 faktor felelt meg, melyek összesen az összes variancia több mint 77%-át magyarázzák meg. Ez bőven meghaladja a társadalomtudományokban még elfogadott 60%-os minimális értéket.

Ezt követően rotálást hajtottam végre. Végeredményként az alábbi faktorokat kaptam, melyek értelmezése a rotált faktorsúly mátrix alapján lehetséges.

1. faktor (F1): „Városiaság” faktor: Magas népsűrűség, magas az 1 lakosra jutó SZJA alap, a szolgáltatási szektorban foglalkoztatottak aránya, magas a felsőfokú képzésben résztvevők aránya. A teljes variancia több mint 24%-át magyarázza meg.
2. faktor (F2): „Infrastrukturális” faktor: Magas a közüzemi szennyvízhálózatba bekapcsolt, a szelektív hulladékgyűjtésben részt vevő és a vezetékes gázt fogyasztó lakások aránya. A teljes variancia 13%-át magyarázza.
3. faktor (F3): „Vándorlási-gazdasági-prosperitási” faktor: Erőteljes belföldi vándorlási többlet jellemző, az álláskeresők száma jellemzően alacsony, a működő vállalkozások száma magas. A teljes variancia 12,8%-át adja.
4. faktor (F4): „Városias-köztes” turizmus” faktor: Magas a kereskedelmi szálláshelyek vendégéjszakáinak száma, az 1 kereskedelmi szálláshelyre jutó vendégéjszakák száma, valamint működő vállalkozások száma és az épített lakások száma is. Magyarázó ereje 12,4%.
5. faktor (F5): „Falusi turizmus” faktor: Magas súlyt képvisel a falusi szállásférőhelyek száma, és a vendégéjszakák száma. A teljes variancia 9%-át magyarázza.

6. faktor (F6): „Kisvárosias” faktor vegyes karakterisztikával, melyben jelen van az átlagos gazdasági fejlettség, a stabilitás és infrastrukturális ellátottság, a magánszállásadói tevékenység is. Magyarázó ereje: 6,2%.

A faktor értékeket járásonként csökkenő sorrendbe állítva meglehetősen vegyes képet kapunk. Előfordulhat, hogy egy-egy járás magas vagy éppen alacsony értékei általában egy-egy mutató kiemelkedő értékének köszönhető.

A két turisztikai dominanciájú faktor járásonkénti értékei (1. táblázat, 2. ábra) rámutatnak egy korábban már jelzett összefüggésre, a vidékturizmus koncepció egyik alapvetésére, mely szerint a vidéki térségekben egyaránt előfordulnak vidékies, átmeneti és városias turisztikai termékek. Konkrétan esetünkben a legmagasabb pontértékkel rendelkező 12 járás között 5 olyan található (hajdúszoboszlói, mórahalmi, ráckevei, kecskeméti, dabasi), amely mindkét faktorban magas pontszámot kapott. Ezen járásokban tehát a turizmus meglehetősen komplex, több lábon álló, változatos kínálatot felvonultató rendszert alkot.

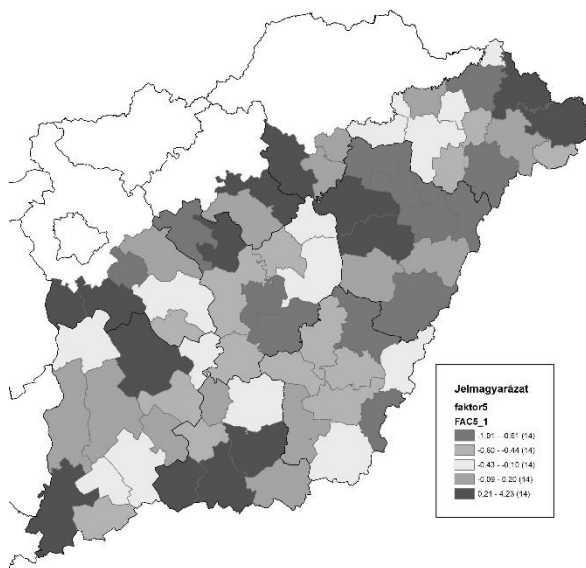
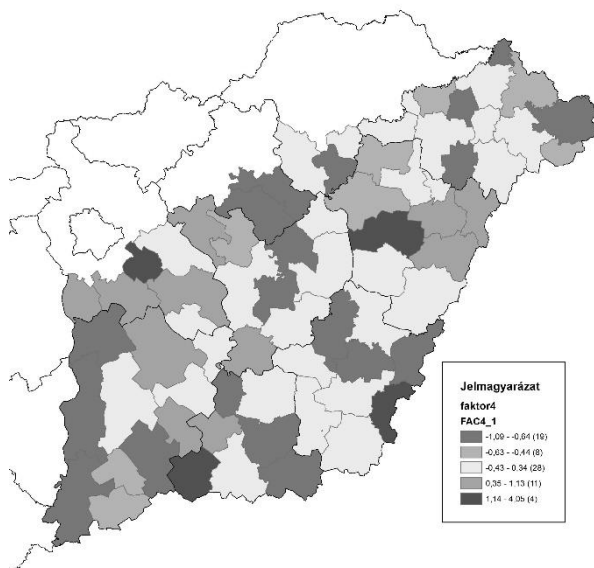
1. táblázat: Az F4 és F5 (turizmus) faktorok értékei (TOP 30 járás)

	F4 faktor		F5 faktor	
	Járas	Faktorérték	Járas	Faktorérték
1.	Hajdúszoboszlói	4,05	Fehérgyarmati	4,23
2.	Mórahalmi	3,24	Füzesabonyi	4,16
3.	Monori	3,15	Mezőkövesdi	2,41
4.	Gyulai	2,57	Ráckevei	2,20
5.	Ráckevei	1,13	Dabasi	1,47
6.	Kisteleki	1,10	Hajdúszoboszlói	1,44
7.	Kunszentmártoni	1,07	Vásárosnaményi	1,32
8.	Kecskeméti	0,96	Jászapáti	1,11
9.	Dabasi	0,94	Kecskeméti	0,87
10.	Derecskei	0,77	Balmazújvárosi	0,82
11.	Kiskunmajsai	0,76	Mórahalmi	0,79
12.	Ceglédi	0,73	Bajai	0,40
13.	Debreceni	0,62	Szegedi	0,26
14.	Nyíradonyi	0,55	Hódmezővásárhelyi	0,23
15.	Jászberényi	0,49	Hevesi	0,20
16.	Püspökladányi	0,34	Csongrádi	0,13
17.	Hajdúböszörményi	0,29	Derecskei	0,13
18.	Nyírbátori	0,28	Makói	0,12
19.	Berettyóújfalui	0,26	Püspökladányi	0,08
20.	Mezőtúri	0,20	Kalocsai	0,06
21.	Szolnoki	0,14	Kiskőrösi	0,05
22.	Mátészalkai	0,14	Tiszaújvárosi	0,04
23.	Orosházi	0,13	Orosházi	-0,03
24.	Nyíregyháza	0,08	Kiskunmajsai	-0,06
25.	Nagykőrösi	0,04	Mátészalkai	-0,08

26.	Hajdúhadházi	-0,03	Ibrányi	-0,08
27.	Baktalórántházai	-0,04	Nagykátai	-0,09
28.	Szeghalmi	-0,05	Mezőcsáti	-0,09
29.	Mezőkövesdi	-0,06	Szentesi	-0,10
30.	Kiskunfélegyházi	-0,10	Ceglédi	-0,17

Forrás: saját számítás

2. ábra: Az F4 és F5 faktorok pontértékei az alföldi járásokban

Forrás: saját szerkesztés

A fentiekben ismertetett mutatórendszer felhasználásával elvégzett vizsgálat eredményei szerint tehát az Alföld járásai elsősorban a városiasság, az infrastrukturális ellátottság és a gazdasági prosperitás szerint differenciálódnak. Csak ezen tényezőcsoportokat követően, a 4. és 5. faktorban jelenik meg a turizmus intenzívebb (átmeneti-városias) és kisebb léptékben (vidéki) formája, mint térformáló, differenciáló és fejlettséget meghatározó tényező. E két faktor jelenleg a fentiekben jelzett három faktorhoz képest ugyan szerényebb mértékben (a teljes varianciát tekintve 21%-ban) határozza meg az alföldi járások állapotát. De ez az arány arra mindenképpen felhívja a figyelmet, hogy az ágazat rendelkezik – ha nem is domináns, de azért érzékelhető - térformáló erővel, mely hatások a köz- és magánszféra közelmúltban megvalósított turisztikai fejlesztéseit figyelembe véve akár rövid távon is növekedhetnek.

A klaszteranalízis során hasonló jelenségek csoportosítása végezhető el. Alapvető célja, hogy a faktoranalízis során létrejött változók mentén homogén csoportokat alakítsunk ki.

Az SPSS program először 8 klasztert képzett, de ez esetben még túl sok csoportra bomlottak az alföldi járások az előzetes információk alapján általam optimálisnak vélthet képest. Emiatt hierarchikus klaszterképzéssel összevonást végeztem, melyek eredményeként 6 klaszter jött létre. Ez tűnt a legoptimálisabbnak ahhoz, hogy az alföldi járásokról kellően differenciált összképet tudjak feltárni.

A vizsgálat eredményeként a következő klasztereket kaptam:

Az 1. klasztert a felhasznált mutatórendszer alapján alacsony általános fejlettségű, többségében periférikus fekvésű, néhány kivételtől eltekintve (karcagi és kunszentmártoni járás) alacsony vendégforgalommal bíró, kevésbé fejlett vagy más megfogalmazásban „leszakadó” járások képezik.

A 2. klaszterbe azok a járások (fehérgyarmati, vásárosnaményi, balmazújvárosi, mezőkövesdi, dabasi, ráckevei) kerültek, ahol relatíve erőteljes a falusi turizmus.

A 3. klaszterbe zömmel a fürdővárosok (Hajdúszoboszló, Mórahalom) járásai tartoznak. (A monori járás is ebbe a csoportba került, s a klaszterek számának változtatása esetén is rendre azonos osztályba esett a klasszikus fürdővárosokkal. Helyzetének tisztázása további vizsgálatokat igényel.)

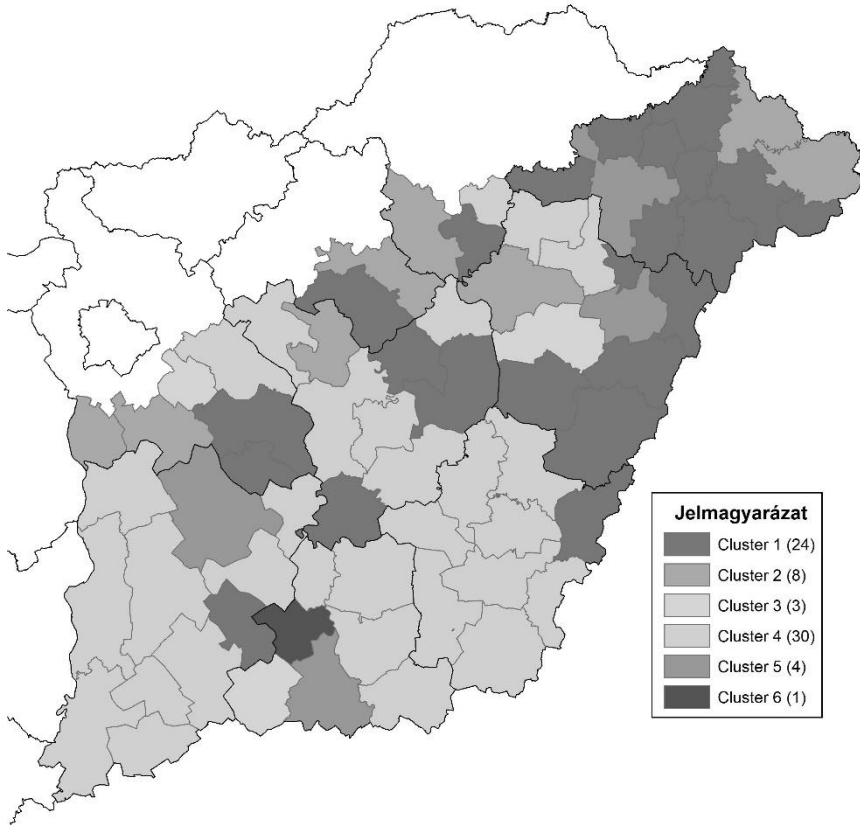
A legnagyobb elemszámú a 4. klaszter lett, az átlagos fejlettségű, tipikus alföldi járások osztálya. (A várakozásokkal ellentétben a turisztikailag egyik legfrekvenciáltabb alföldi járás, a gyulai is ebbe a kategóriába került.)

Az 5. klaszterbe az Alföld nagyvárosok (Kecskemét, Szeged, Debrecen, Nyíregyháza) járásai tartoznak.

A 6. klaszterbe pedig kiemelkedő múzeum/kiállítóhely látogatottsági adatainak köszönhetően a kisteleki járás jelenik meg. (A klaszterek számától függetlenül az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékparkot magába foglaló járás valamennyi esetben külön osztály képezett.)

Az eredményt térképen ábrázolva (3. ábra) jól kirajzolódik az imént bemutatott térségtípusok térbeli mintázata. Beazonosíthatók a perifériális, jórészt határ menti térségek; a vidéki turizmus által dominált területek; a turizmus bástyáinak számító alföldi fürdővárosok és nagyvárosok; továbbá az átlagos képet mutató alföldi járások.

3. ábra: A klaszteranalízis eredménye

Forrás: saját szerkesztés

Érdekes adalékul szolgál az alföldi járások turizmusáról kialakítható összképhez a faktorértékek alapján kirajzolódó járási sorrend és a klaszteranalízis eredményének együttes értelmező áttekintése. Az F4 és F5 faktorban is magas pontszámot elért járások közül a hajdúszoboszlói és mórhalmi olyan erős fürdővárosi karakterű, hogy önálló klasztert képez. A ráckevei és dabasi járás a falusi turizmussal által jellemezhető klaszterbe került. A kecskeméti pedig nagyvárosi osztályban található, ahol a minden bizonnyal a legkiegyenlítettebb kínálattal rendelkezik, amit a faktorpontok magas értékei is jeleznek.

Összegzés

A kutatás során nyilvánvalóvá vált és némi korlátot is jelentett, hogy az infrastrukturális adatok hosszabb idősort tekintve is meglehetősen állandó értékeket mutatnak és a viszonylag kicsi (vagy olykor szinte nem létező) a különbség a városias és vidékies térségek között.

A KSH által végzett adatgyűjtés a turizmusra vonatkozóan nem eléggé szofisztikált, emiatt a fejlettséget meghatározó tényezők között az infrastruktúrára vonatkozó adatok némi kényszerűségből talán túldimenzionáltak is a fentiekben bemutatott vizsgálatban.

Az alföldi tér oly erőteljesen vidékies vonásokat mutat, hogy a térség turizmusát is érdemes lenne újra értelmezni a Nyugat-Európában már több mint 20 évvel ezelőtt felvázolt és egyre elfogadottabbá vált, általam „vidékturizmus koncepciónak” nevezett tézisek mentén.

Az elemi adatok közötti rejtett összefüggések feltárására kiválóan alkalmas faktor- és klaszteranalízis módszerével is igazolható az a tény, hogy az alföldi járások turisztikai kínálata és termékei nem tisztán vidékies jellegűek, sőt némileg erősebb a városias jellegű vagy ahhoz közel álló termékek jelenléte a szolgáltatási palettán.

A turizmus – kevés kivétellel - nem tartozott a vizsgálat időpontjában a fejlettséget legerősebben meghatározó tényezők közé. Egyes térségekben és bizonyos turisztikai termékek esetén jól látható azonban az ágazat fejlesztő hatása. Egyértelműen ilyen az egészségturizmus (gyógy-és wellness), valamint a helyi értékekre, erőforrásokra, s kifejezetten a gasztronómiára épülő kis léptékű turisztikai termékek (hazánkban elterjedt elnevezéssel „falusi turizmus”).

Az utóbbi években és jelenleg is zajló fejlesztések, valamint a gazdaság kifehérítésére tett állami törekvések némi pozitív elmozdulást hozhatnak a turisztikai ágazat szerepének növekedése és fejlesztő hatásának erősödése terén, érdemes tehát további elemzéseket végezni akár a fentiekben bemutatott módszerrel és mutatók mentén az esetleges változások nyomon követése végett.

Irodalom

- Dávid L. (2007): A turizmus földrajzi alapjai. In: Dávid L., Jancsik A., Rátz T. (2007) *Turisztikai erőforrások. A természeti és kulturális erőforrások turisztikai hasznosítása*. Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest, 7-61.
- Fehér I., Kóródi M. (2009): *A vidéki turizmus fejlesztése*. Szaktudás Kiadóház, Budapest
- Gulyás P. (2016): *Az Alföld vidékturizmusának földrajzi jellemzői*. PhD értekezés Szegedi Tudományegyetem, Szeged
- Kovács D. (2015): Falusi turizmus Magyarországon – kérdések és dilemmák. *Területi statisztika* 6., 592-613.
- Lane, B. (1994): What is rural tourism? *Journal of Sustainable Tourism*. 1-2. Special Issue: Rural Tourism and Sustainable Rural Development. 7-21.

A ballószögi tanyavilág átalakulásának vizsgálata

HEGEDŰS GÁBOR, PINTÉR JÁNOS

HEGEDŰS Gábor: egyetemi adjunktus, SZTE, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék
PINTÉR János: geográfus MSc hallgató, SZTE, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

KULCSSZAVAK: Ballószög, tanya, külterületi átalakulás, szuburbanizáció

ABSZTRAKT: A tanulmány célja a Ballószög külterületén végbemenő, 1990 utáni társadalmi-gazdasági átalakulási folyamat feltárása és a település tanyavilágára gyakorolt hatásának bemutatása. Kutatásunkban megvizsgáltuk, hogy miként alakult a község külterületének népessége az 1980-as évek vége óta kezdődő időszaktól napjainkig. Továbbá, hogy ezalatt milyen változásokon ment át a társadalom az egyes külterületi részeken, és e változások milyen hatással vannak a külterület tanyavilágára napjainkban. A kutatás során főként a Központi Statisztikai Hivatal települési szintű, valamint települési szintnél részletesebb területi bontású népszámlálási adatait elemeztük. A statisztikai adatok elemzése után empirikus felmérést végeztünk annak érdekében, hogy megvizsgáljuk, az elmúlt évek társadalmi és gazdasági folyamatai milyen hatást gyakoroltak a község tanyás külterületére. Ez terepbejárást, valamint félig strukturált interjúk készítését foglalta magában. Megállapítható, hogy a Kecskemét közelsége miatti szuburbanizációs folyamat következtében Ballószög külterületi népessége folyamatosan növekszik, a külterületi lakások száma gyarapszik. Ez azonban külterületi körzeteként jelentős eltéréseket mutat. A tanyák gazdasági funkciója egyre inkább visszaszorul, helyette a lakófunkció válik meghatározóvá. A szuburbanizációval fokozottan érintett területeken pedig a hagyományos tanyai arculatot egyre inkább felváltja a kertvárosias látkép.

Bevezetés

Ahogy az elmúlt évszázadok során változtak a tanyák működését meghatározó természeti, társadalmi és gazdasági feltételek, úgy formálódott a tanyáról alkotott kép is. E sajátos településformának a megújulási képességét jól mutatja, hogy habár a klasszikus értelemben vett tanyákról napjainkban már nem igazán beszélhetünk, tagadhatatlan, hogy a tanyák megváltozott formában és szerepkörrel még mindig jelen vannak, szerves részét képezve a magyar településhálózatnak (Becsei 1993). Ugyanakkor a tanyán élő népességnek nem csak az abszolút száma, hanem a térbeli kiterjedése is csökken. Egyedül a Homokhátság területe az, ahol a tanyákon élő népesség például a szőlő- és gyümölcsstermesztési kultúrának köszönhetően képes volt nagyobb összefüggő területen fennmaradni a mai napig (Csatári, Farkas 2018). A tanyákat érintő változások egyik jellemző példája Ballószög, amely jelentős külterületi lakónépességgel rendelkezik, és országos viszonylatban ugyancsak kimagasló külterületi népességnövekedés jellemző a községre a rendszerváltozás óta (a szuburbán települések körében is). A növekedés azonban Ballószög külterületén térbelileg differenciáltan jelenik meg, és jelentős hatást gyakorol a tanyavilágra, a tanyák megjelenésére és funkciójára. Ennek megfelelően a Kecskeméttől távol eső nyugati területeken továbbra is a klasszikushoz hasonlóbb tanyák a meghatározóak. A település belterületétől keletre viszont leginkább olyan ingatlanok határozzák meg a külterület arculatát, amelyek megjelenésükben és funkciójukban általában a kertvárosi családi házakra emlékeztetnek.

Kutatásunk célja az volt, hogy feltárjuk a Ballószög külterületén végbemenő társadalmi-gazdasági folyamatokat, valamint azt, hogy ezek milyen területi differenciálódást eredményeznek a település tanyavilágában. Vizsgálatunkban azt elemeztük, hogy miként alakult a község külterületének népessége az 1980-as évek vége óta kezdődő időszaktól napjainkig. Továbbá, hogy ezalatt milyen változásokon ment át a társadalom az egyes külterületi részekén, és e változások milyen hatással vannak a külterület tanyavilágára napjainkban.

Annak érdekében, hogy választ kapjunk a feltett kérdésekre, vizsgáltuk a külterületen zajló demográfiai folyamatokat, valamint a külterületi ingatlanok jellemzőit a rendszerváltozástól napjainkig. Ehhez a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatbázisait, illetve a tőlük beszerzett, települési szintnél részletesebb területi bontású népszámlálási adatokat használtuk fel, valamint az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR) elérhető statisztikai adatbázisait. A statisztikai adatok elemzése után empirikus felmérést végeztünk annak érdekében, hogy megvizsgáljuk, az elmúlt évek társadalmi és gazdasági folyamatai milyen hatást gyakoroltak a község tanyás külterületére. Ez a terepbejárást, valamint a félig strukturált interjúk készítését foglalta magában.

A terepbejárás során az ingatlanok fizikai állapotát és az ingatlanok funkcióját mértük fel. Ennek érdekében 2019 márciusában terepbejárás során felmértük a település öt KSH körzetre osztott külterületét, összesen 946 fotót készítve az ott található ingatlanokról, melyek GPS koordinátáit szintén rögzítettük. Ezek után a Quantum GIS (2.18 verzió) szoftver segítségével a település vázlatos térképén ábrázoltuk a felmért ingatlanokat. A külterületi épületek, építmények fizikai állapotának meghatározásánál a külső megjelenés vizsgálatán alapuló osztályozási rendszert alkalmaztunk. A külterületi ingatlanok funkciója elemzése esetén a következő kategóriákat használtuk: gazdasági funkcióval rendelkező tanya, gazdasági és lakófunkcióval rendelkező tanya, lakótanya, szuburbán lakóingatan, „egyéb”, illetve lakatlan és romos tanyák. A gazdasági funkció alatt a helyben végzett mezőgazdasági, illetve egyéb gazdasági tevékenységet – például turizmus – értettük. Az ingatlanokat igyekeztünk annak alapján besorolni, hogy az ingatlanok kialakításáról milyen funkcióra következethetünk, illetve, hogy az ingatlanok körül milyen területhasználatra utaló objektumok és sajátosságok jellemzők.

Az empirikus kutatás második felében az interjúzás módszerét alkalmaztuk annak érdekében, hogy megtudjuk, az ott élők miként ítélik meg a külterület jelenlegi helyzetét és átalakulását, illetve az ott zajló folyamatokat. Ehhez kapcsolódóan 17 félig strukturált interjút végeztünk a község külterületi lakosaival és a jelentősebb érdekcsoportok képviselőivel 2019 áprilisában. Interjúalanyaink között 5 olyan lakos volt, aki a külterületre költözött, és 5, aki már a külterületen született. Továbbá, interjút készítettünk 3 gazdálkodóval, aki a település külterületén végez mezőgazdasági tevékenységet, az Aranykor Wellness és Termálfürdő tulajdonosával, a Ballószögi Lovasklub vezetőjével, a község egyik Tanyagondnokával, valamint a község megbízott főépítészével.

Ballószög általános társadalomföldrajzi jellemzői

Ballószög község Bács-Kiskun megyében található, a Kecskeméti járásban, a megyeszékhelytől 10 km-re, annak szűkebb belső várostérségi vonzáskörzetében. A település Kecskemét irányába jó megközelíthetőséggel rendelkezik, azonban zsáktelepülés jellegéből adódóan a környező községek közvetlenül csak mellékutakon érhetők el. Területe 3500 hektár, melyből 121 hektár (3,4%) belterület.

A mai Ballószög fejlődése alapvetően a 18. századra nyúlik vissza, és szorosan összekapcsolódik Kecskeméttel. A „hírös város” külső tanyazonájának részét képezte, ahol meghatározó tevékenység volt kezdetben az állattartás, később pedig a szőlő és gyümölcstermesztés (Lettrich 1968). A tanyás térségek életében – így Ballószög esetében is – az 1890-es évektől az 1949-ig terjedő időszak jelentette leginkább a virágkort. Ekkor alakult ki Ballószög tanyasoros szerkezete, valamint a területen jellemző gazdálkodási forma és a tanyai társadalom. Az 1949 utáni időszak azonban jelentős változásokat hozott a tanyás térségek és Ballószög számára is. A tanyák egy jelentős részét tanyaközségekbe szervezték Magyarországon, ahova a tanyai népességet igyekeztek betelepíteni. Az államhatalom egyre több határrészt emelt települési rangra és igyekezett minél több külterületen élőt a mesterségesen kialakított településmagba költöztetni. A folyamatot igyekeztek gyorsítani azzal, hogy 1950-től rendeletben megtöltötték az új tanyák létrehozását. Ballószög szintén az 1950-es évek elején lezajlott tanyaközségsítési program során nyerte el függetlenségét az anyatelepüléstől. Ekkor Kecskemét külső tanyazonáját adminisztratív módszerekkel önálló községekké szervezték. Bugac, Lakitelek, Nyárlőrinc, majd pedig Ágasegyháza, Helvécia, Ballószög Hetényegyháza, Szentkirály és Városföld tartozott ide. Ballószög község függetlenedését 1954-ben hirdették ki, melynek népesség ekkor 2310 fő volt (Csatári, Farkas, Kovács 2016).

Ballószög önállósá válását követő első pontosabb adatok a népességre vonatkozóan az 1960-as népszámlálási adatok voltak. Ezek alapján megállapítható, hogy a település népességének egy jelentős része még 1960-ban is külterületi lakos volt (91,9%), és a mezőgazdaságban dolgozott (83,1%). Hasonló arányokról beszélhetünk valamennyi Kecskemétből kivált tanyaközség esetében. Ennek legfőbb oka, hogy ezeken a területeken a gazdálkodás jellegéből, valamint a tanyai népesség magas arányából adódóan a szakszövetkezeti forma terjedt el, amely jól alkalmazkodott a helyi gazdálkodási sajátosságokhoz (Beluszky 1999; Csatári 2004). Mindezek ellenére 1960 és 1980 között Ballószög népessége – más tanyaközségekkel együtt – fogyásnak indult, különösen a külterületeken (1. táblázat). Ennek oka, hogy a szocialista rendszer meggyorsította a tanyák felszámolódását és a népesség foglalkozási átrétegződését. E változások sokszor kedvezőtlenül hatottak a tanyás térségek gazdaságára és társadalmi folyamataira. Az így kialakult kedvezőtlen gazdasági helyzet következtében Ballószögről is sokan elvándoroltak (Terbe 2004). A természetes szaporodás pedig hiába volt kedvező, nem tudta kompenzálni az elvándorlásból adódó népességcsökkenést. Továbbá, a külterületekre vonatkozó építési korlátozások ugyancsak akadályozták a népesség további növekedését a külterületeken is.

1. táblázat: A Kecskemétből kivált tanyaközségek külterületi és belterületi népessége (1960-2011)

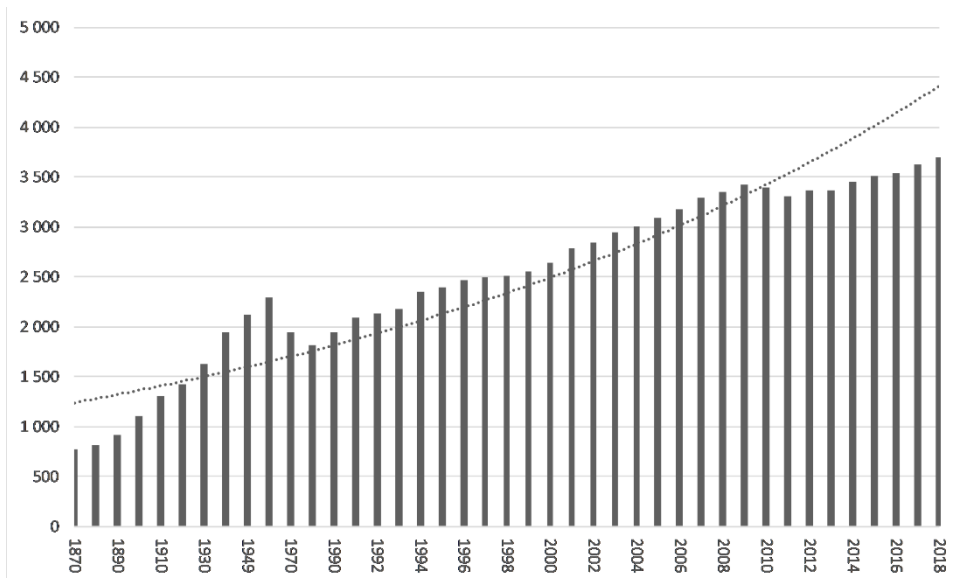
Év	Népesség	Balószög	Ágasegyháza	Bugac	Helvécia	Lakitelek	Nyárlőrinc	Szentkirály	Városföld
1960	Népesség összesen (fő)	2488	2346	5550	4826	4716	2802	3428	2216
	Belterületen élők aránya	8,1	25,3	15,9	0,9	42,0	24,0	6,1%	2,4
	Külterületen élők aránya	91,9	74,7	84,1	99,1	58,0	76,0	93,9	97,6
1970	Népesség összesen (fő)	1988	2295	4989	4320	4359	2576	2832	2148
	Belterületen élők aránya	18,8	29,4	22,5	7,8	53,5	43,4	8,6	19,8
	Külterületen élők aránya	81,2	70,6	77,5	92,2	46,5	56,6	91,4	80,2
1980	Népesség összesen (fő)	1864	2110	4257	3861	4545	2604	2158	2244
	Belterületen élők aránya	31,2	60,0	48,5	17,9	73,0	69,4	29,5	64,5
	Külterületen élők aránya	68,8	40,0	51,5	82,1	27,0	30,6	70,5	35,5
1990	Népesség összesen (fő)	1950	1956	3591	3055	4452	2392	1973	2252
	Belterületen élők aránya	57,5	72,9	73,3	41,2	85,0	79,8	47,3	74,8
	Külterületen élők aránya	42,5	31,4	36,3	58,8	15,0	20,2	52,7	25,2
2001	Népesség összesen (fő)	2672	1916	3118	3886	4453	2392	2032	2271
	Belterületen élők aránya	59,6	72,9	73,3	46,4	88,3	82,4	56,4	84,9
	Külterületen élők aránya	40,4	27,1	26,7	53,6	11,7	17,6	43,6	15,1
2011	Népesség összesen (fő)	3260	1893	2968	4451	4449	2300	1911	2156
	Belterületen élők aránya	57,7	74,0	75,5	48,2	88,6	81,0	59,4	85,7
	Külterületen élők aránya	42,3	26,0	24,5	51,8	11,4	19,0	40,6	14,3

Forrás: KSH népszámlálások (1960-2011) alapján saját számítás

Az 1980-as évektől jelentős fordulat következett be Ballószög demográfiai folyamataiban, ugyanis a község népessége jelentősebb növekedésnek indult. Ez a jelenség az 1980-as évek második felétől megindult szuburbanizációnak köszönhető. A városok urbanizációs robbanásának koncentrációs szakasza után ugyanis a mezővárosok szuburbanizációja következett be a tanyarendszer segítségével. Ennek megfelelően új tanyák kezdtek épülni, elsősorban a volt kertés tanyazonákban, illetve a városokból a népesség elkezdett kiköltözni a közeli tanyaközségekbe (Csatári 2010). Ennek a tanyás külterületet érintő szuburbanizációnak egyik legfőbb mozgatója a jó közlekedésföldrajzi helyzet, illetve a vonzó vidéki környezet, de gyakori indok a városi lakásnál jelentősen olcsóbb építési telek is (Timár 1993). Ballószög a megyeszékhelyhez való közelsége és jó megközelíthetősége miatt pedig kedvező célponttá vált a városból kiköltözők számára. Ennek következtében a település népessége növekedésnek indult, az egyre csökkenő, természetes szaporulat ellenére is, amely 2011 után természetes fogyásba fordult át.

Ballószög község lakónépessége függetlenné válása óta tehát növekedett, mindössze 1960-1980 között történt jelentősebb csökkenés, illetve 2009-2011 között egy mérsékelt visszaesés (1. ábra). Mindent összevetve azonban a település 1954 és 2018 között 1388 fővel (60%) növelte népességét, amely kiemelkedő a térségén belül. 2018 végén a község népessége 3698 fő volt, népsűrűsége pedig 103 fő/km², amely a legnagyobb a Kecskeméti járás községei között, és nem sokkal marad el az országos átlagtól (105 fő/km²).

1. ábra: Ballószög lakónépességének változása 1870-2018 között

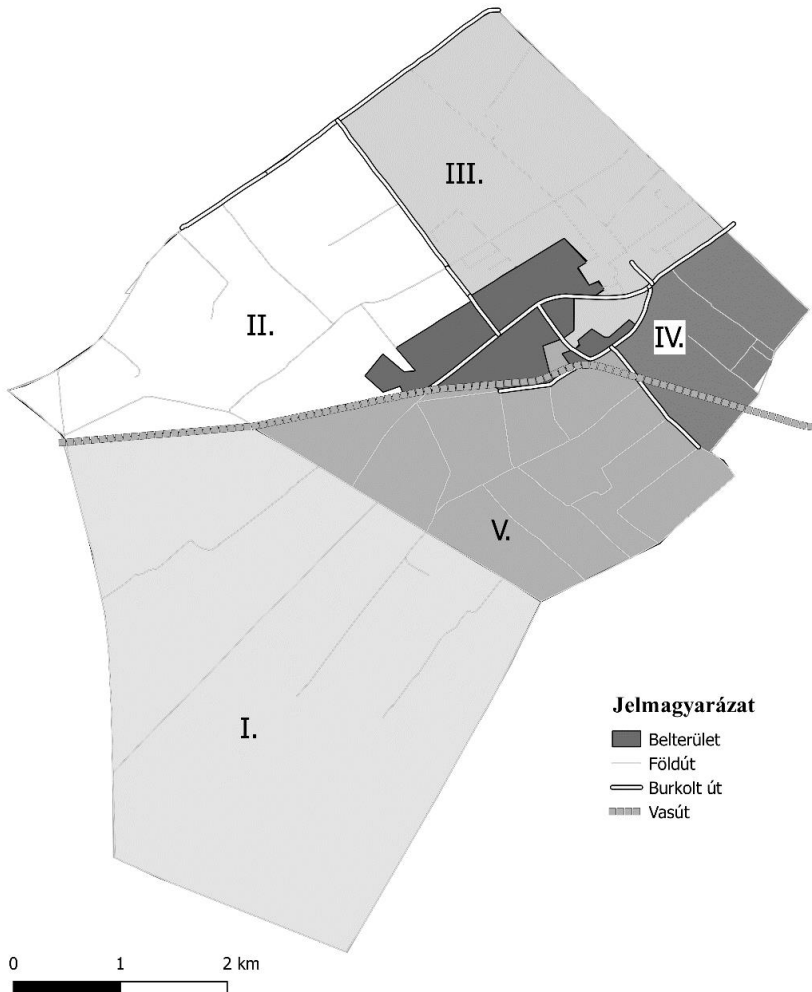

Forrás: teir.hu alapján saját szerkesztés

Ballószög külterületének jellemzői

Ballószög külterülete a KSH beosztása alapján öt statisztikai körzetre oszlik, melyek részben követik a község függetlenné válása előtti területi egységek határait. A legnagyobb kiterjedéssel az I. körzet rendelkezik, amelynek területe Kőncsögpuszta egy jelentős részéből került kialakításra. A II., III. és részben a IV. körzet azon a területen helyezkedik el, amit 1954 előtt Külsőballószögnek neveztek, ám az utóbbi körzet legnyugatibb része egykor Belsőballószöghöz tartozott. Az V. körzet jelentős része pedig az egykor Helvéciahoz tartozó pusztaságból került kialakításra (2. ábra).

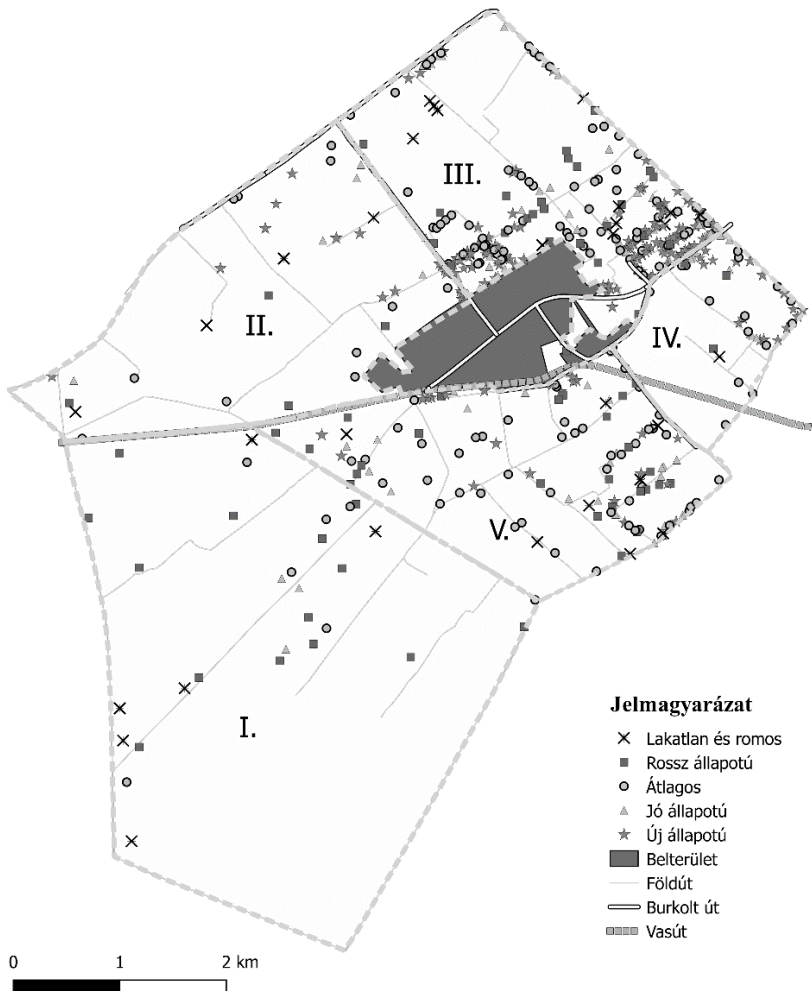
2. ábra: Ballószög külterületi körzeteinek KSH szerinti felosztása

Ballószög külterületi épületeinek állapotvizsgálatakor a következő típizálást alkottuk (3. ábra). A „lakatlan és romos” kategóriába azok az ingatlanok kerültek, amelyek

beszakadt tetőzettel, hiányzó falakkal és nyílászárókkal rendelkeztek, melyből adódóan emberi lakhatásra teljesen alkalmatlanok. „Rossz” állapotúnak azokat tekintettük, amelyek a tetőzet rossz állapotú, a falakon jelentős repedések találhatók, ennek ellenére lakottak. „Átlagosként” értelmeztük azokat, amelyek esetében a tetőzet, a vakolat és a nyílászárók megviseltnek látszanak, de nincs jelentős sérülés. „Jó állapotú” kategóriába kerültek azok, amelyek csupán kisebb homlokzati hibákkal rendelkeztek, de a tetőzet és a nyílászárók jó állapotban voltak. „Új állapotúnak” pedig azok számítottak, amelyek esetében a tetőzet és a homlokzat, valamint a nyílászárók kifogástalan állapotúak, illetve azokat az ingatlanok, amelyek szemmel láthatóan felújítás alatt álltak.

3. ábra: A felmért tanyák kategorizálása fizikai állapotuk alapján

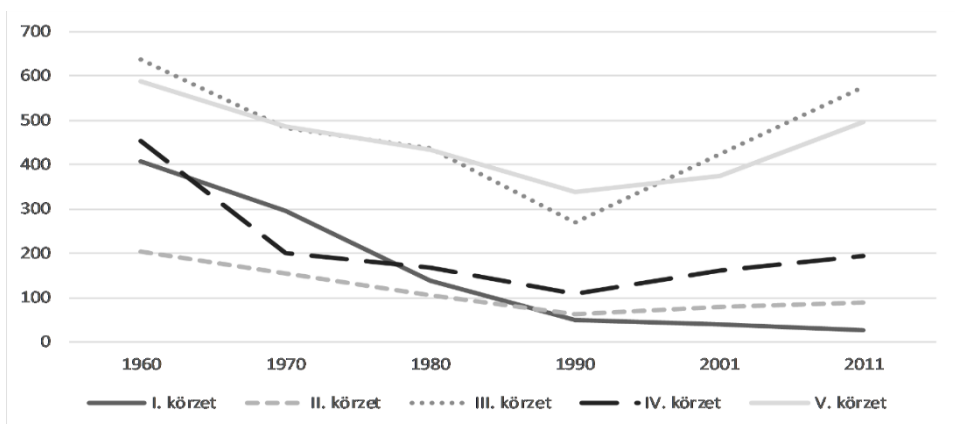

Forrás: saját felmérés alapján saját szerkesztés, 2019

A külterületi épületek terepi felmérésekor jelentős területi különbségeket tapasztaltunk KSH-körzetenként. A terepi felmérésünk eredményeit a KSH adatai szintén alátámasztották. Az ingatlanoknak a műszaki állapota – az ott élők társadalmi-gazdasági helyzetéhez hasonlóan – rendkívül vegyes. Alapvetően megállapítható, hogy a nehezen megközelíthető, ritkán lakott területeken jellemzők a legrosszabb állapotú ingatlanok. Ilyenek például az V. körzet távol eső délnyugati, valamint a II. körzet belső, földúttal megközelíthető területei, de a település központjától távoli I. körzetében ugyancsak előfordulnak rossz állapotú tanyák. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy az ingatlanok állapota egy szűk területen belül is sokszor vegyes képet mutat. Vagyis egyaránt találunk akár pár száz méter távolságon belül is jómódú városból kiköltözött családot komfortos ingatlannal, és szociálisan rászorulók által lakott omladozó tanyát. A tanyai társadalom ilyen nemű polarizálódása növelheti a társadalmi elkülönülést, ami hosszútávon a hagyományos tanyai közösség széthullásához is vezethet (Vasárus 2016). A legjobb állapotú ingatlanok a már korábban említett szuburbanizációval leginkább érintett területeken a legjellemzőbbek.

A külterület népességének alakulásáról megállapítható, hogy jelentős népességcsökkenést szenvedett el az államszocialista időszak alatt (4. ábra). A rendszerváltást követően viszont a népesség fogyása megállt, majd növekedésnek indult, és napjainkban is kiemelkedően magasnak számít. A 2011-es a népszámlálási adatok alapján az akkori 3260 fős népességből 1379 élt külterületen, amely mintegy 42,3 százalékos arányt jelent. Ezt a Kecskeméttől függetlenné vált községek közül egyedül Helvécia múlja felül 51,8 százalékos külterületi népességével (2306 fő).

4. ábra: A külterületi körzetek lakónépességen változása 1960-2011 között

Forrás: TeIR, KSH népszámlálási adatok (1960-2011) alapján saját szerkesztés

Ballószögön a növekedés azonban területileg differenciált képet mutat. Elsősorban a község belterületétől keletre elhelyezkedő külterületi körzetek (III. és IV. körzet) voltak azok, amelyekben a legjelentősebb népességnövekedés történt. Ezekkel ellentétesen a kevésbé kedvező megközelíthetőségű nyugati körzetekre inkább a stagnálás vagy a nagyon enyhe növekedés (II. körzet), illetve fogyás jellemző (I. körzet). A község belterületétől délre elterülő V. körzet statisztikai szempontból

szintén jelentős népességnövekedést mutat, ám amíg a III. és IV. körzet esetében a növekedés a szuburbanizációs folyamatokra vezethető vissza, addig az előbbi esetében az 1998 óta működő idősek otthona által generált beköltözés szintén meghatározó.

A külterületi körzetek között jelentős különbségek mutathatók ki a korszerkezet tekintetében, amit jól mutat az öregedési index elemzése (2. táblázat). Látható, hogy a külterületi körzetek közül a kedvezőbb fekvésű III. és IV. fiatalos korszerkezettel rendelkezik. Ennél magasabb öregedési index értéket mutat a II. körzet, az I és az V. körzet pedig még az országos átlagot is meghaladó öregedési indexű. Utóbbi esetében azonban a körzetben az idősek otthona szintén torzítja az értéket, az előregedés irányába.

2. táblázat: Ballószög külterületi községeinek öregedési indexe 1990-2011 között

Öregedési index	1990	2001	2011
I. körzet	300,0	-	225,0
II. körzet	337,5	61,9	77,8
III. körzet	94,9	55,2	68,5
IV. körzet	92,3	47,5	52,2
V. körzet	85,3	90,1	253,4
összesen	106,4	75,3	119,6

Forrás: KSH népszámlálás (1990-2011) alapján saját számítás és szerkesztés

A külterületi lakásállományáról megállapítható, hogy – a lakónépességhez hasonlóan – a rendszerváltásig folyamatosan csökkent, majd növekedni kezdett. A külterületi lakásállomány bővülése elsősorban a települést érintő szuburbanizációra vezethető vissza, melynek mértéke folyamatosan nőtt az elmúlt időszakban. E növekedésben különösen érintettek a belterülettől keletre eső területek, amelyek Kecskemét felé jó megközelíthetőséggel rendelkeznek, mint például a III. és a IV. körzet közúthoz közeli területei. Ennek következtében ezeken a külterületeken az egykori tanyás miliót egyre inkább felváltja a kertvárosias, szuburbán lát- és tájkép.

A lakásállomány bővülése is ezekben a körzetekben volt a legdinamikusabb. A III. körzetben 1990 és 2001 között 106-ról 148-ra, 2011-re pedig 198-ra emelkedett a lakóingatlanok száma, a IV. körzetben pedig 8-ról 52-re, majd 58-ra. A többi külterületi körzetben a rendszerváltás utáni időszakban inkább a lakásállomány kis mértékű fogyatkozása volt megfigyelhető. Az I. körzetben 19-ről 16-ra, a II. körzetben 27-ről 26-ra, az V. körzetben 117-ről 109-re csökkent az ingatlanok száma. A 2001 és 2011-es időszakban azonban már e körzetekben szintén kis mértékű bővülés figyelhető meg. Egyedül az I. körzet az, amely a 2011-es népszámlálási adatok alapján továbbra is fogyatkozó lakásállománnyal rendelkezik.

Alapvetően a szuburbanizáció következtében nem csak a lakások száma emelkedett, de azok komfortossága is jelentős mértékben javult a rendszerváltozás óta eltelt évtizedek során. 1990-ben a külterületi lakásállománynak csupán töredéke volt az, amely összkomfortosnak volt tekinthető, így mintegy 79,2 százalékát a komfort nélküli lakások képezték. 2011-re a népszámlálási adatok szerint a szükség és egyéb lakások szinte teljesen megszűntek, és a komfort nélküli lakások részesedése szintén visszaesett. Ugyanakkor az összkomfortos és komfortos lakások aránya jelentős mértékben emelkedett. A külterületi lakások 43,6 százaléka már összkomfortosnak

volt tekinthető, 34,5 százalék pedig komfortosnak. Ugyanakkor elsősorban a jó közlekedéscsoporthelyi helyzetű körzetek voltak azok, ahol a legintenzívebb volt a lakáskomfort javulása.

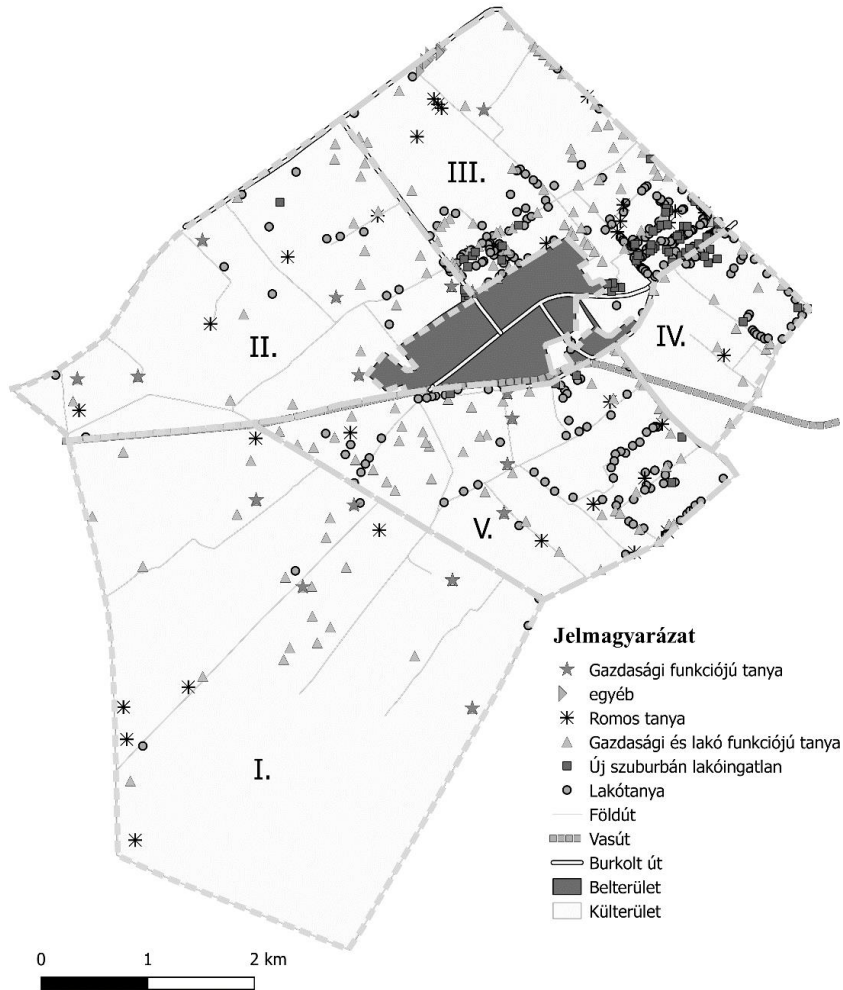
A terepbejárásunk során 556 tanya került felmérésre (5. ábra), melyek közül funkciójuk alapján mindössze 32 olyan volt (5,8%), amely egyértelműen lakatlan (ez az 1. típus, ami a lakatlan és romos tanyákat jelenti). Ezek az ingatlanok rendkívül rossz műszaki állapottal rendelkeztek, gyakran hiányzott a tetőzet, vagy csupán a falak maradtak fent. Területi elhelyezkedésüket illetően megállapítható, hogy mindegyik körzetben megtalálhatók. A lakatlan és a romtanyák kialakulása szoros összefüggésben van a tanyai népesség helyenként igen előregedett népességstruktúrájával. Ez a településforma ugyanis nem feltétlenül képes biztosítani azokat az életkörülményeket, amelyek az idős emberek számára szükségesek lennének. Az ebbe a kategóriába tartozó tanyák sokszor nehezen megközelíthetők, és távol esnek az egészségügyi és szociális szolgáltatásoktól. A tanyák fenntartása komoly munkával jár, a tanyai porta folyamatos karbantartásra, gondozásra szorul, amire egy idős ember segítség nélkül nem képes. A tanyai népesség korstruktúrájának fiatalítása pedig nélkülözhetetlen annak érdekében, hogy a tanya képes legyen fennmaradni és megújulni, azonban a fiatalabb korosztálynak általában csak nagyon kis részét vonzza a tanyán való élet és gazdálkodás. Ennek általában az a következménye, hogy a tanyák belátható időn belül elhagyottá válnak a tulajdonos halála miatt (Kiss 2010). Ballószög területén viszont a jelentős mértékű tanyaüresedés és pusztulás általánosságban nem jellemző, köszönhetően a község kedvező demográfiai folyamatainak.

A felmért tanyák között vannak olyanok, amelyek egyértelműen rendelkeznek gazdasági és lakófunkcióval (2. típus). Ezen belül számos alkategóriát – a mezőgazdasági kis- és nagytermelés, önellátás, vendéglátás alapján – különíthetünk el attól függően, hogy mennyire hangsúlyos a gazdasági funkció szerepe. Ezek együtt a teljes külterületi lakásállomány 29,5 százalékát alkotják (164 előfordulás). Területi eloszlásukat tekintve valamennyi külterületi körzetben jelen vannak, számukat tekintve a legtöbb a III. és az V. körzetben, és arányuk az I. és II. körzetben a legmagasabb. Ugyanakkor az arány kifejezetten alacsonynak mondható annak tükrében, hogy a tanya eredetileg a mezőgazdaság hagyományos üzemműközpontja volt, ami a népességmegtartó erejét is ebből származtatta. Ehhez képest ma a tanyán élő családoknak csupán töredéke az, amely ilyen jellegű tanyákban él. És még kevesebb azok száma, akik versenyképesnek mondhatók és valóban jelentős termelőtevékenységet végeznek. A tanyák mezőgazdasági funkciójának csökkenése nem egyedi jelenség, a rendszerváltás után valamennyi tanya térségben megfigyelhető volt. Az életmódban és értékrendben végbement változásoknak, valamint részben a szuburbanizációnak köszönhetően a tanyák egyre inkább mezőgazdasági funkcióval nem rendelkező lakóhellyé alakulnak (Molnár 2002; Gaborjákné Vydareny 2005; Kiss 2005).

Ennek következményeként a Homokhátság területén kifejezetten elterjedt tanyatípust képeznek azok a tanyák, amelyek érdemi gazdasági funkcióval már nem rendelkeznek (lakófunkciójú tanyák, 3. típus), viszont nem legújabb építésűek, és/vagy építészeti megjelenésükben még – legalább minimális mértékben – hasonlítanak a hagyományos tanyákhoz. A lakótanyák társadalma általában nem

tekinthető homogénnek, ugyan is a rendszerváltozás körül megindult migrációs folyamatok következtében számos társadalmi csoport található a külterületeken (Matula 2005; Csatári 2010; Bajmócy, Makra 2016).

5. ábra: A ballószögi tanyák elhelyezkedése és funkciójuk szerinti típusai

Forrás: saját felmérés alapján saját szerkesztés, 2019

Ballószög külterületén is a legnagyobb kategóriát a lakótanyák jelentik. Ha eltekintünk az új szuburbán lakóingatlanoktól, akkor a 3. típus a külterületi lakásállomány 49,5 százalékát alkotja (275 tanya). Ezen belül arányait tekintve a III., IV. és V. körzetben a legjelentősebb, ahol a külterületi épületek több mint felét alkotják, de az I. és II. körzetben szintén megtalálhatók. A III. körzetben az elhelyezkedésüket tekintve leginkább a település központjától keletre húzódó, és Kecskemét irányába tovább haladó közút menti területen fordulnak elő, ami fizikailag is elkülönül és gyakorlatilag önálló településrészt alkot. Ugyancsak jellemző ez a folyamat a központtól északra található Jókai út közelében húzódó területre. A IV. körzetben leginkább a helvéciai

Szabó Sándor teleppel, illetve Kecskemét-Kadafalvával határos területen találhatóak meg, míg az V. körzetben leginkább a körzet délkeleti területein, a belső szőlőterületek között, illetve közvetlenül a település belterületétől délre húzódó részen helyezkednek el.

A külterületen külön kategóriaként értelmezzük azokat a legújabb építésű szuburbán lakóingatlanokat (4. típus, 5. ábra), amelyeknek a hagyományos tanyákétól teljesen eltérő, új építészeti stílusú a megjelenése, és csupán lakófunkciójuk. Itt jegyezzük meg, hogy e típus természetesen nem fedi le teljesen a szuburbán kiköltözők által lakott ingatlanok csoportját, ami tágabb, mivel nem csak a 4. típusba tartozó ingatlanokban élnek a városokból kiköltözők. A 4. típus képviselőivel a régi tanyák közé ékelődve, például a IV. vagy az V. körzetben találkozhatunk, de egyre inkább az a jellemző, hogy saját településrészt kezdenek alkotni, mint ahogyan az III. körzetben történik. Számukat tekintve a III. körzetben található a legtöbb ilyen lakóingatlan (42 darab), de valamennyi körzetben előfordulnak különböző számban. A külterületi vizsgált ingatlanokon belüli arányuk egyelőre csupán 10,6 százalék (59 előfordulás), de létszámuk folyamatosan növekszik, a jövőben a külterület arculatának meghatározó tényezőivé válhatnak.

A csak gazdasági funkcióval rendelkező, már nem lakott tanyák (5. típus) mezőgazdasági telephelyként szolgálnak, és felmérésünk alapján kisebb csoportot jelentenek (3,1 %, 17 tanya). A IV. körzet kivételével az összes többiben előfordulnak, Ballószög belterületéhez közelebb is, arányuk az I. körzetben a legmagasabb. Az „egyéb”, 6. típusba tartozó külterületi ingatlanok külső megjelenésük és területhasználatuk alapján felmérésünk módszertanát követve nem egyértelműen besorolhatóak (9 ingatlan, 16 %). Ritka előfordulásuk miatt nem elemezzük ezeket bővebben.

A külterületi lakosok és gazdasági szereplők véleménye a külterületi átalakulásáról

Hogy mélyrehatóan megismerhessük a külterületen zajló folyamatok következményeit, 17 félig strukturált interjút készítettünk. Az interjúalanyok körében 5 olyan személy volt, aki a külterületre költözött, és 5, aki már a külterületen született. Továbbá interjút készítettünk a gazdasági szféra és az önkormányzat képviselőivel, ennek megfelelően 3 gazdálkodóval, akik a település külterületén végeznek mezőgazdasági tevékenységet, valamint az Aranykor Wellness és Termálfürdő tulajdonosával, a Ballószögi Lovasklub vezetőjével. Az önkormányzatot illetően a község egyik tanyagondnokát, valamint a község megbízott főépítészt tudtuk interjúzás céljából elérni.

A külterületi lakosok körében az ide költözött lakosok válaszai alapján megállapítható, hogy a szuburbanizáció legfőbb oka a nyugodt csendes környezet iránti igény, valamint a megfizethető, Kecskemét közeli ingatlan. A tanyás külterületet érintő szuburbanizáció azonban társadalmi szempontból nem egységes folyamat, a városból kiszoruló lakosok és a tehetősebb kiköltözők egyaránt részt vesznek benne (Bajmócy, Ilcsikné Makra, Tóth 2018). A migrációs folyamatok következtében pedig a tanyai társadalom sokszínűvé válik (Takács 2005). Azok, akik a község

szuburbanizáció által leginkább érintett területeire költöztek, nem tekintik magukat tanyai lakosnak, és nem is végeznek mezőgazdasági tevékenységet, valamint a helyi közösséggel sem ápolnak szorosabb kapcsolatot a jószomszédi viszonynál. Ugyanakkor egyes kiköltözők a közösségi élet fellendülésének lehetőségét látják a szuburbanizáció erősödésében: „A közvetlen szomszédságunkban folyamatban van mindkét oldalon az építkezés. Amennyiben beköltöznek, akkor biztos összejárunk majd időközönként, mert egy korosztály vagyunk, náluk is vannak gyerekek, így lesz közös időtöltés” (szuburbanizálódó külterületre költözött fiatal családapa).

Az ideköltöző lakosok kritikákat elsősorban az út és közműhálózat hiányosságaival kapcsolatban fogalmaznak meg, és fejlesztési prioritásként ezeket határozzák meg leginkább. A külterületi népesség növekedését kedvező folyamatnak tartják, amely véleményük szerint fokozódni fog. A klasszikus tanyavilág fennmaradásában viszont bizonytalanok. Azok, akik a település belterületétől nyugatra elterülő külterületekre költöznek ki, gyakran városból kiszoruló szegényebb családok, akik új ingatlan építése helyet a már meglévő régi tanyákat vásároltak meg lakhatás céljából. E tanyáknak a jelentős része így elsősorban lakófunkciót tölt be. Ennek ellenére magukat tanyai lakosoknak tartják, vagyis a tanyai identitást számukra a nyugodt környezetben való életet jelenti, érdemi helyi gazdasági tevékenység végzése nélkül.

A külterületi lakosok közül azok a hagyományosan, régóta itt élő interjúalanyok, akik a szuburbanizáció által jobban érintett külterületeken laknak, negatívumként élik meg a lakókörnyezetükben zajló folyamatokat, mert ez véleményük szerint veszélyezteteti környezetük nyugodt, csendes jellegét: „Én itt születtem. Akkor még nagyon jó nyugalom és csönd volt. De most már kezdem azt érezni, hogy ugyanaz van, mint ami bent a faluban. Tehát, hogy minden háznál kutya, füstölnek, dörömbölnek, szól a zene úgy, hogy a hatodik szomszéd is hallja. Én ezt nem szeretem” (szuburbanizálódó külterületen élő tősgyökeres külterületi lakos). A szuburbanizációval kapcsolatosan az önkormányzat településpolitikáját illető kritikákat is említenek néhányan: „Most csak azért, hogy többen legyünk, azért nem kéne eltömbösíteni az egész külterületet. (...) Nem akarom az önkormányzatot becsülni, de ez azért egy kicsit negatív dolog. Örülök, hogy jönnek, meg hogy többen leszünk, de Ballószög akkor se legyen város, ne legyen Kecskemét elővárosa, de úgy látom, hogy előbb-utóbb ez lesz belőle” (szuburbanizálódó külterületen élő tősgyökeres külterületi lakos).

Szerintük a régi és az új lakosok közti életmódbeli és területhasználati különbségek is gyakran konfliktust eredményeznek. Ezt a tényt megerősíti a Ballószögi Lovas Klub vezetőjével folytatott interjú is, akinek állítása szerint az új lakosok között vannak olyanok, akik nem hajlandók alkalmazkodni a régebb óta itt élő emberek szokásaihoz, és ebből származik a konfliktusok nagy része: „Sokan úgy vannak vele, hogy kiköltöznek ide, mert friss a levegő, meg szép a környezet, de alkalmazkodni a régiek szokásaihoz már nem igazán szeretnének. Ez egyre jellemzőbb, ahogy egyre több ember költözik ki, főleg itt az új részen, Kecskemét közelében” (Ballószögi Lovas Klub vezetője).

A szuburbanizáció által kevésbé érintett, távolabbi nyugati területeken élő őslakosok pedig inkább a népesség kicserélődéséről számoltak be, semmint annak látványos gyarapodásáról: „Errefelé nem nagyon építkeznek, de azért fogyni se fogyunk. Jönnek újak a régiek helyére” (külterületi lakos). Ebből adódóan a jelentős építkezések

helyett, a régi tanyákba való beköltözés a jellemző. Ezért ezeken a területeken a népességcsere miatti elidegenedést, és ennek következtében a közösség felbomlását, valamint a mezőgazdasági tevékenység felhagyása miatti környezeti degradációt nevezik meg negatívumként: „Azok, akik régebb óta ismerik egymást azok kihálnak, az újakkal meg már nemigen beszélgetünk. Mindenki elvan a maga bajával” (külterületi lakos). A település külterületén az ott élők közötti bizalom szintén csökken szerintük: „Ami eltávolítja az embereket, az az, hogy sok a beköltöző, emiatt nagyobb a bizalmatlanság, mint régen. (...) A régi tanyákba új lakók jöttek, akik már nem foglalkoznak a környékkel.” A tájhasználat változása egyes óslakosok szerint kedvezőtlen: „Nem olyan szépem művelt már, mint régen. Most minden tiszta gaz (...) Nagyon megváltozott. Ez régen olyan szép kis hely volt, mindenhol szőlő volt, meg gyümölcs. Most meg már mindent felszántottak, mindent lebitoroltak, el van minden hanyagolva” (külterületi lakos).

Az említett negatívumok viszont alapvetően nem készítetik ezeket a lakosokat az elköltözésre. A tanyagondnok interjúalany véleménye alapján ez azért lehetséges, mert egyrészt a településen belüli távolságok nem jelentősek, így nem okoz különösebb nehézséget a külterületen való élet, másrészt a tanyán élőket rendszeresen látogatják a rokonok és a barátok, ami ellensúlyozza például a magányból és az elidegenedésből eredő magányt.

A megkérdezett, külterületi születésű interjúalanyok mindegyike végzett korábban mezőgazdasági tevékenységet, ám azt napjainkra már jelentősen leépítette, vagy felhagyott vele. Elmondásuk szerint még vannak olyan gazdálkodók, akiknek ez jelenti a megélhetés legfőbb forrását, de egyre inkább a mezőgazdasággal foglalkozók számának csökkenése jellemző. Ugyanakkor a megkérdezettek többsége szerint a tanyavilág mindezek ellenére nem fog eltűnni, mert olyan igényeket elégít ki, amelyek a jövőben is jelen lesznek, úgymint a csendes, nyugodt környezet iránti igény, valamint az állattartás iránti vágy. A tanyák gazdasági funkciójának leépülését az interjúalany gazdáink válaszai szintén megerősítik. Összességében pesszimisták a gazdaságuk helyzetét tekintve. Ennek okát a felvásárlókkal szembeni kiszolgáltatottságban, az egyre dráguló eszközökben, a munkaerő hiányában, valamint az őket sújtó túlszabályozásokban látják: „Maga a termelés és termékértékesítés, főleg a nagy felvásárlók és üzletláncok felé történő értékesítés ma már nagyon nem kifizetődő. Abban nagyon nincs már pénz. A növényvédőszer, az üzemanyag, a műtrágya árai egyre növekednek, a gyümölcs felvásárlási ára pedig nagyon lent van. Így nem látom túl pozitívan a jövőt” (külterületi gazdálkodó).

E problémák enyhítésében a szövetkezetek és gazdakörök sem tudnak érdemi segítséget nyújtani, mert interjúalanyaink szerint tevékenységük sajnos sokszor csak formai: „Szinte minden faluban van ilyen gazdakör, aminek ez volna a szerepe, hogy segítsen. De ennek a tagsági oldala az nagyon kevés és érdemi segítséget sem kap az ember. (...) De ez más településeken is így van. Mindenhol jellemző az érdektelenség és a széthúzás” (külterületi gazdálkodó).

A nehézségek miatt többen is leépítést, illetve a tevékenységük végleges felszámolását tervezik. Sajnálatosnak tartható, hogy nem tekintenek kitérési lehetőségként például a biogazdálkodásra, mivel elmondásuk szerint túl nagy költségekkel és túl kevés bevétellel járna. A biotermékek iránti keresletet csak átmenetinek tartják, amire hosszútávon nem érdemes építeni: „Szerintem ez csak egy felfutó divat, hosszútávon

nem éri meg vele foglalkozni” (külterületi gazdálkodó). Egy másik interjúalany véleménye alapján: „Az a meglátásom, hogy ez a biotermelés azért erősen marketing szagú” (külterületi gazdálkodó). Álláspontjuk szerint a mezőgazdaság jelentősége egyre inkább csökken Ballószögön, és egyre kevesebben lesznek, akik ebből szeretnének megélni. Szerencsére, ennek ellenére találhatunk olyan tanyákat, amelyeket a nehéz piaci körülmények ellenére is képesek voltak megújítani az ott élők, mivel napjaink igényeit kielégítő gazdasági tevékenységet végeznek. Ilyen többek közt az I. körzetben található biogazdasággal, vagy a falusi turizmussal, vendéglátással foglalkozó tanyák. Ezek a progresszív tevékenységek azok, amelyek képesek lennének arra, hogy a tanyákat életben tartsák. Sajnos azonban elterjedtségük nem számottevő, emiatt a jövőben mindenféleképpen az ilyen jellegű kezdeményezések nagyobb támogatása szükséges. Az ilyen, új szerepköröket betöltő tanyák nehezebb helyzetére utal, hogy Ballószög külterületén volt olyan eredetileg falusi turizmussal foglalkozó tanya, amely kénytelen volt feladni gazdasági funkcióját, és napjainkban már csupán lakóingatlanak tekinthető.

A mezőgazdasági tevékenység súlyának csökkenését igazolják az elmúlt évtizedek hivatalos, népszámlálási adatai is. 1990-ben még a mezőgazdasági ágban dolgozott az aktív külterületi népesség 36,5 százaléka (134 fő), 2001-re ez az arány lecsökkent 14,8 százalékra (59 fő), ami 2011-ben pedig mindössze 5,3 százalékra tehető (30 fő). A gazdálkodók által említett problémák, és ezek miatt a gazdálkodási hajlandóság csökkenése nem csak Ballószög, de más tanyás területekre ugyancsak jellemzőek. A 2016-os tanyafelmérés tanulsága szerint a gazdálkodó tanyáknak ugyanis mindössze 19 százaléka gazdálkodik elsősorban értékesítési célból (Romvári, Pap-Szuromi 2018). A ballószögi külterületi lakosok és az ott gazdálkodók véleményét megerősíti a tanyagondnok is, aki szerint a tanyák jelentős része már csak lakófunkciót tölt be. Szerinte mindössze néhány jelentősebb gazdálkodó van, aki még ebből próbál megélni, de a tapasztalatai szerint már az önellátásra való törekvés is egyre inkább visszaszorulóban van.

Ballószög külterületén nem csak mezőgazdasággal, illetve tanyai turizmussal foglalkozó vállalkozások fordulnak elő, hanem olyan jelentős szolgáltatást kínáló komplexumok is, mint az Aranykor Idősek Otthona Wellness és Termálfürdő. A tulajdonosa elmondása szerint további fejlesztések várhatók a Termálfürdő közelében a külterületen: „egy lakóparkot szeretnénk megvalósítani a fürdő szomszédágában, egy ilyen kis 1000 fős minivárost. Ez, úgy gondolom, előnyére tud válni mind a falunak, mind magának a fürdőnek”. Elmondása alapján egy olyan településrészt terveznek itt létrehozni, ahol különböző üzleteket, szolgáltatásokat lehet igénybe venni. A tulajdonos szerint a községnek számos kihasználatlan erőforrása van, amelyekre érdemes építeni. Megemlítette többek között a csendes kertvárosi arculatot, a tanyai örökséget. Lehetőséget lát továbbá a település népességének növekedésében is. Szerinte akkor válhat Ballószög egy sikeres élhető településsé, „ha megtanuljuk összeolvasztani az újonnan beköltözők és a régebb óta itt élők által hordozott kultúrát”. Véleménye szerint a település polgármestere erre törekszik, és igen jól csinálja ezt a politikát. Összességében úgy látja, hogy Ballószög jó irányba fejlődik, és a jövőben is meg tud maradni egy élhető településnek, melyben a külterületnek kiemelt szerepe van a csendes, nyugodt légkör miatt, amely számos új családot vonz a településre.

A település külterületének jövőjével, településrendezési lehetőségekkel, illetve kihívásokkal kapcsolatban a település főépítészének a véleménye, hogy a település vezetői a legtöbb Kecskemét környéki településhez hasonlóan igyekeznek kihasználni a Kecskemétre betelepült Mercedes gyár által generált ingatlanpiaci igényeket. Ennek kihasználása érdekében Ballószög építési telek kialakítási programot indított, amihez jelentős tartalékokkal rendelkezik.

A település külterületének átalakulásáról elsősorban a 2018 óta bekövetkezett változásokat emelte ki. A rendezési terv módosításai alapján a központi belterülethez, a település beépítésre szánt területeinek határához közeli területek azok, amelyek átsorolásra kerültek beépítési szándék miatt. Ez a belterület területi növekedését eredményezi a közeljövőben. A főépítész szerint a legfőbb feladat ehhez kapcsolódóan az, hogy a település úgy használja ki az építési telkek iránti keresletet, hogy közben ügyeljen annak léptékére, am így nem megy a település élhetőségének rovására. A településrendezési kihívások terén a főépítész alapvetően két főbb jelenséget vázolt fel. Egyrészt hosszútávon fennállhat a veszélye, hogy túlzóan nagy igény lép fel a beépítésre szánt területek iránt, másrészt pedig a lakosok részéről felmerülhet az igény a külterületi telkek beépíthetőségének 10 százalékra növelésére. Ezek a felmerülő igények nagy terhet róhatnak nem csak az önkormányzatra, hanem a településre is a fenntarthatóság szempontjából. Továbbá, a község külterületein elhelyezkedő tanyák sorsára is hatással lehetnek, amelyek állagmegóvása fontos feladatnak tekinthető.

Véleménye szerint a község vezetése településfejlesztési tevékenység szempontjából igen aktív, és alapvetően olyan döntések születnek, amely a település hosszútávú érdekeit tartják szem előtt. Ilyen beruházások többek között a közművesítés, az intézmények felújítása és energetikai korszerűsítése. A külterületekre vonatkozóan szintén jelentős beruházásokra lehet számítani a jövőben. Ilyen fejlesztések többek között az Aranykor Idősek Otthonához köthető jelentős tervek. Ezek ugyan még egyeztetési fázisban vannak, de megvalósulásuk esetén jelentősen megváltoztathatják a település és a külterület arculatát. A főépítész szerint ezekben hatalmas lehetőségek rejlenek, de nem szabad elfeledkezni a területi adottságok racionális használatáról.

Összefoglalás

Az 1980-as évek közepétől az egyre enyhülő külterületeket érintő építési szabályozások, valamint a Kecskemétről meginduló szuburbanizáció következtében Ballószög külterületi népessége növekedésnek indult, ezzel együtt pedig a komfortos és összkomfortos lakóingatlanok száma és aránya is emelkedett. Ez azonban külterületi körzeteként differenciált képet mutat. A legnagyobb mértékű növekedés a külterületek azon részein jellemző, amelyek a település belterületének közelében húzódnak, illetve kedvező közlekedésföldrajzi adottságokkal rendelkeznek Kecskemét irányába.

A legtöbb lakos a megfizethető vonzó csendes környezet látja a külterület legfőbb pozitívumának és vonzerejének. Összességében a lakosok meg vannak elégedve a lakókörnyezetükkel, de egyre több a konfliktus a régi és az új lakók között az eltérő igények és életvitel miatt, illetve az összetartozástudat szintén gyengült. Kutatási

eredményeink alapján a tanyákon folytatott gazdasági tevékenység visszaszorulóban van, és egyre inkább a lakófunkció dominanciája figyelhető meg. A település önkormányzata lehetőséget lát a népesség növekedésében, és a beköltözők telek iránti igényeit telekalakítási programmal, valamint közműhálózat fejlesztéssel igyekszik kielégíteni. Ugyanakkor javasoljuk, hogy ezek az intézkedések visszafogott léptékben történjenek, mert a túlzott népességnövekedés hosszútávon a külterület élıhetőségének rovására mehet. Kiemelten fontos lenne olyan intézkedések és fejlesztések megvalósítása, amely növeli a külterület és a község fentarthatóságát.

Irodalom

- Bajmócy P., Makra Zs. (2016): Központi-, egyéb belterületek és külterületek népesedési trendjei Magyarországon 1960-2011 között. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 2., 3-21.
- Bajmócy P., Ilcsikné Makra Zs., Tóth L. (2018): A hazai külterületek átalakulása 1990 után. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 1., 3-17.
- Becsei J. (1993): A tanya-fogalom tartalmáról. *Földrajzi Értesítı*, 1-4., 35-38.
- Beluszky P. (1999): *Magyarország településföldrajza*. Dialog Campus Kiadó, Budapest- Pécs
- Csatári B. (2004): A tanyák változásairól általában: A tanya, mint rendszer. In: Csatári B., Kiss A. (szerk.): *Tanyai kaleidoszkóp: A 2002-2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei*. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét, 6-18.
- Csatári B. (2010): A tanya, mint a településrendszer különlegesen változó része. In: Glatz F. (szerk.): *Párbeszéd a vidékért: A magyar tanyás vidék*. MTA Történettudományi Intézet, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 11-20.
- Csatári B., Farkas J. Zs., Kovács. A. D: (2016): Egy alföldi tanyás mezıváros terének dinamikus változásai Kecskemét példáján. In: Kókai S. (szerk.): *A változó világ XXI. századi kihívásai: tanulmánykötet Prof. Dr. Hanusz Árpád egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére*. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Nyíregyháza, 89-111.
- Csatári B., Farkas J. Zs. (2018): Az alföldi tanyák változó szerepe a településszerkezetben. *A Falu*, 3., 33-48.
- Gaborjáné Vydareny K. (2005): A tanyai gazdaságok életképessége. In: Vydareny K. (szerk.): *A tanyás térségek gazdasága. Tanyakutatás, 2005. Kutatási jelentések, 2. füzet*. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét, 34-57.
- Kiss A. (2005): A tanya épített környezete. *Tanyakutatás, 2005. Kutatási jelentések, 4. füzet*. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét
- Kiss A. (2010): Helyzetkép az átalakuló tanyákról, 1989-2009. In: Glatz F. (szerk.): *A magyar tanyás vidék*. MTA Történettudományi Intézet. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 21-29.
- Lettrich E. (1968): *Kecskemét és tanyavilága*. Földrajzi Tanulmányok, 9., Akadémiai Kiadó, Budapest
- Matula A. (2005): A tanyai társadalom tipológiája és életkörülményei. In: Takács A. (szerk.): *A Homokhátsági tanyák társadalma és szociális problémái. Tanyakutatás, 2005. Kutatási jelentések 3. füzet*. MTA Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét, 50-89.
- Molnár M. (2002): Megélhetés a tanyán a mezıgazdaság talaján. In: Csatári B., Kiss A. (szerk.): *Tanyai kaleidoszkóp: A 2002-2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei*. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét, 78-86.
- Romvári R., Pap-Szuromi O. (2018): Tanyafelmérések tanulságai, *A Falu*, 3., 9-20.
- Takács A. 2005: A Homokhátság tanyai, külterületi lakosságának társadalmi vizsgálata. In: Takács A. (szerk.): *A Homokhátsági tanyák társadalma és szociális problémái*. Tanyakutatás 2005. Kutatási jelentések 3. füzet MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét, 22-47.
- Terbe I. (2004): *Ballószög története 1954-2004*. Ballószög község Önkormányzata, Ballószög
- Timár J. (1993): Az alföldi szuburbanizáció néhány sajátossága. *Alföldi Tanulmányok* 15., Békéscsaba, 217-230.
- Vasárus G. (2016): Külterületi szuburbanizáció és szegregáció: Példák vidéki agglomerációk konfliktusaira. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 1., 84-94.

Környezeti kihívások a városfejlesztésben Kecskemét példáján

HOYK EDIT, KANALAS IMRE, FARKAS JENŐ ZSOLT,
SZEMENYEI GYULA

HOYK Edit: tudományos főmunkatárs, főiskolai docens, MTA KRTK RKI, Neumann János Egyetem Kertészeti és Vidékfejlesztési Kar

KANALAS Imre: stratégiai- és városfejlesztési csoportvezető, Kecskeméti Városfejlesztő Kft.

FARKAS Jenő Zsolt: tudományos munkatárs, MTA KRTK RKI

SZEMENYEI Gyula: programfejlesztő matematikus

KULCSSZAVAK: környezetállapot, Kecskemét, levegőminőség, közlekedés, városi hősziget, zöld infrastruktúra, CO₂-egyenleg, vízgazdálkodás

ABSZTRAKT: Kecskemét, a klímaváltozásnak leginkább kitett Duna-Tisza közti Homokhátságon fekvő városként, számtalan környezeti kihívással néz szembe. Ezek közül a legfontosabbak a levegőminőség romlása, a városi hősziget-hatás, valamint a fenntartható zöldfelület és vízgazdálkodás kérdései.

Tanulmányunkban röviden bemutatjuk a környezeti problémák okait és trendjeit az elmúlt egy évtized adatainak és folyamatainak elemzésével. Felhívjuk a figyelmet a közlekedési terhelés növekedésére, ezzel összefüggésben a levegőminőség romlására. Elemezzük a város zöldfelület gazdálkodásának mennyiségi és minőségi jellemzőit, kísérletet teszünk a karbon lábnyom meghatározására, valamint megvizsgáljuk a vízgazdálkodással kapcsolatos kérdéseket, elsősorban a városi csapadékvíz menedzsment szükségességét.

Bevezetés

Kecskemét a környezetileg érzékeny (rossz vízháztartású homoktalajok, évtizedek óta süllyedő talajvízszint, szárazodás) és a klímaváltozás hatásainak leginkább kitett Duna-Tisza-közi Homokhátság legnagyobb települése, egyben a régió legdinamikusabban fejlődő ipari centruma. Ez a kettősség fontos kihívás elé állítja a városfejlesztésért felelős szakembereket, hiszen egyszerre kell megfelelniük a gazdasági fejlődés lehetővé tevő versenyképességi igényeknek, valamint az életminőséget és életkörülményeket befolyásoló települési környezet megóvásának.

Az egymással szemben álló célok és érdekek kezelésének nehézségeit a városvezetés elmúlt évtizedben meghozott, majd feladott intézkedései is jól szemléltetik. Kecskemét 2011-ben csatlakozott a Klímabarát Települések Szövetségéhez, majd 2013-ban a kilépés mellett döntött azzal az indokkal, hogy egyrészt a klímavédelem országos feladat, másrészt a szükséges intézkedéseket a város a tagság fenntartása nélkül önállóan is végre tudja hajtani. Szintén 2011-ben az akkori városvezetés jelentkezett az Intelligent Energy Europe (IEE) 2007-2013 programon belül meghirdetett Covenant Twinning pályázati felhívásra is, melyben az adminisztratív vállalások mellett, 2020-ra – az 1990-es szinthez képest – 20%-os CO₂ kibocsátás-csökkenést kívánt elérni¹. Azonban a sikertelen pályázatot követően, „önként

---

¹ Előterjesztés a Kecskemét Megyei Jogú Város Közgyűlésének 2011. május 26-án tartandó ülésére. Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzatának részvétele a COVENANT TWINNING

vállaltan” nem lépett előre a célkitűzések megvalósításában. Fontos környezetvédelmi és életminőséget javító elgondolás volt 2013-ban a közösségi közlekedés fejlesztése kapcsán a belváros „zéró-emissziós zónává” alakítása (KÖZOP-5.5.0-09-11-2012-0022 pályázat), melyet az új beszerzésű hibridhajtású autóbusz flotta tett elvileg lehetővé, azonban a sikeres pályázat ellenére ennek gyakorlati megvalósítása elmaradt. 2018-ban – a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzathoz hasonlóan – a város is csatlakozott a Polgármesterek Klíma- és Energiaügyi Szövetségéhez (Covenant of Mayors), melyben 2030-ig a CO₂ kibocsátás 40 %-os csökkentését vállalta a kulcsfontosságú Covenant-ágazatokban (önkormányzati épületek és létesítmények, szolgáltató épületek és létesítmények, lakóépületek, közvilágítás, önkormányzati flotta, tömegközlekedés, magáncélú kereskedelmi szállítás). A városi szintű CO₂-kibocsátás csökkentés előrehaladását bemutató szakmai dokumentum (Fenntartható Energia- és Klímavédelmi Akció Program) részletei a tanulmány írásakor még nem ismertek.

Véleményünk szerint a Kecskemét gazdasági átalakulása következtében felerősödő környezeti problémák, az átfogó stratégia és operatív cselekvési terv hiánya, a konkrét beavatkozásokhoz szükséges források bizonytalansága, valamint a társadalom hozzáállása e kihívásokhoz sok kérdést vet fel a vállalatok teljesíthetőségének tekintetében. Tanulmányunk célja éppen ezért az, hogy bemutassuk az elmúlt évtized jellemző településkörnyezeti folyamatait, illetve javaslatokat fogalmazunk meg ezek megoldási lehetőségeit illetően, ezzel is hozzájárulva a város környezetvédelmi és klímadaptációs törekvéseinek sikeréhez.

Anyag és módszer

A környezeti paraméterek jellemzésére adatainkat különböző forrásokból gyűjtöttük. A gépjárművek számának alakulását Kecskemét Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal Adó Osztályának adatai alapján szemléltetjük, míg a Kecskemét környéki közúti forgalom alakulását a Magyar Közút Nonprofit Zrt. forgalomszámlásai alapján mutatjuk be.

A levegőminőséget jellemző indikátorok (NO₂ és PM₁₀) forrása a www.levegominoseg.hu oldal, amely az ország manuális és automata mérőpontjainak mérési adatait teszi elérhetővé. A nitrogén-dioxid koncentrációját hosszabb időtávra 2009-2018 között, míg a PM₁₀ (10 mikrométernél kisebb részecskékből álló szálló por) koncentrációját 2015-2019 között lehet nyomon követni. Az adatok összehasonlításánál szem előtt tartottuk, hogy minden évszak szerepeljen az elemzésben, hiszen a légszennyező anyagok jelenlétét és mennyiségét az időjárási helyzet erősen befolyásolja. A vizsgálatba vont években ezért január, április, július és október hónapokra vonatkozóan mutatjuk be a nitrogén-dioxid, valamint a PM₁₀ koncentrációját. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a levegőminőségre vonatkozó adatok elérhetősege, mind a mért paramétereket, mind a temporális, mind a területi lefedettséget tekintve nem kielégítő. Jelenleg Kecskeméten egy ponton (Tóth László sétány) működik légszennyezettségi mérőállomás, amely így csak hozzávetőleges

---

projektben és a projekt keretében csatlakozás a „Covenant of Mayors” Polgármesterek Szövetségéhez. (<http://kecskemett.hu/?r=20106&c=16484&l=>)

képet tud adni a levegőminőség állapotáról, és az adatok hiánya egyben lehetetlenné teszi a kapcsolódó tervezőmunka elvégzését, de a lakosság felelős tájékoztatását is. 2017-től kezdődően az MTA KRTK RKI négy db, Netatmo NRG01-WW típusú meteorológiai állomást üzemeltet Kecskemét négy különböző pontján. A lehullott csapadékmennyiséget és a hőmérsékleti értékeket ezeknek a mérőpontoknak az adataira támaszkodva mutatjuk be a városi hősziget és a zöld infrastruktúra elemzésénél. A saját mérések mellett egy műholdas felszíni hőmérséklet mérés 70 m-es felbontású kivágatát is közöljük, melyen jól kivehetők a különböző felszínborítások közötti különbségek. A felvétel a 2018-ban indult ECOSTRESS (ECOsystem Spaceborne Thermal Radiometer Experiment on Space Station) projektből származik (Hook, S. & Hulley, G. 2019) és az LP DAAC (Land Processes Distributed Active Archive Center) oldaláról töltöttünk le.

A város zöld infrastruktúrájának jellemzésénél, a Szabadság tér és a Rákóczi út fás vegetációjának egészségügyi osztályokba sorolását saját kutatás keretében végeztük el. Az egészségi állapot megállapításához az Európai Unióban elfogadott módszer egyszerűsített változatát alkalmaztuk (Radó 1999), amelynek keretében három egészségügyi osztályba (1 – jó; 2 – közepes; 3 – gyenge egészségi állapot) soroltuk a fákat.

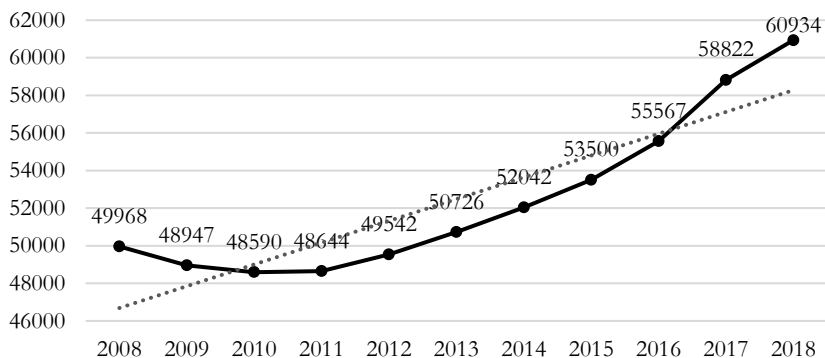
A város éves CO₂-egyenlegének kutatói becslését egyrészt a KSH adatai (KSH 2018), másrészt a MODIS Terra MOD17A3 v55 terméke (Running, S. & Mu, Q. & Zhao, M. 2011) alapján végeztük el (letöltve az LP DAAC oldaláról). A CO₂-kibocsátás esetében a KSH által a 2014-es évre közölt egy lakosra jutó átlagos 5,73 tonnás értéket szolgáltatva a kiindulópontot. A város lakosságszámával felszorozott értéket módosítottuk az évben szolgáltatott villamosenergia és gáz mennyiségével. A számításokat nemcsak Kecskemétre, hanem a teljes településállományra végeztük el, így a települési szinten korrigált CO₂-kibocsátási értékei megegyeznek a KSH által közölt éves adattal (a korrekció a kisebb ipari tevékenységgel nem rendelkező falvakban csökkentette, míg a városokban általában növelte az egyszerű átlaggal számolt értéket). A CO₂-megkötés mennyiségét a 2014-es évre vonatkozó 1 km²-re eső MOD17A3 v55 NPP (net primary production) modellezett értékeiből számítottuk ki a települések területére. Az NPP lényegében a vegetáció szénmegkötésének és -kibocsátásának nettó egyenlegét adja meg kg C/m²-ben.

Közlekedés és levegőminőség

Kecskemét gazdasági fejlődése számos olyan következménnyel is járt, amelyre a város nem volt felkészülve. Az elmúlt közel 10 évben kiépült termelői kapacitások és a nyomában megjelenő több mint 8000 új munkahely mind nagyobb mobilitási igényeket gerjesztett, amely átrajzolta a város térszerkezetét, a jellemző forgalmi irányokat. Emellett növelte a település közútjainak forgalmi terheltségét, előhozta úthálózatának hiányosságait.

A folyamatot jól szemlélteti a városban nyilvántartott gépjárművek számának növekedése (1. ábra).

1. ábra: Kecskeméten regisztrált gépjárművek számának alakulása

Forrás: Kecskemét Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal Adó Osztály adatai alapján saját szerkesztés

Kecskeméten a mobilitás fokozódása a forgalom jelentős növekedését eredményezte, melyet érzékletesen mutatnak a városban lefolytatott forgalomszámlálások (2011 Főmterv, 2016 KTI; Magyar Közút hosszú idősoros forgalomszámlálási adatai). Az adatok alapján 2011 és 2017 között 150 mérőpont esetében éves szinten közel 4%-kal növekedett a forgalom (1. táblázat).

1. táblázat: Kapacitáskihasználtság változás Kecskemét néhány bevezető útján

Mérőpont helye (kilométer szelvény)	Éves átlagos kapacitás- kihasználtság (%-ban)		Összes átlagos forgalom nagysága (E/nap)	
	2009	2017	2009	2017
M5 68+350	49,5	66	39.142	54.865
M5 79+850	45,5	57	36.006	47.483
M5 86+200	42,7	59	33.795	48.769
5. sz. főút 73+000	34,3	46	7.379	9.302
5. sz. főút 83+858	34,9	32	24.009	21.175
5. sz. főút 89+944	62,5	57	13.448	11.615
52. sz. főút 0+556	35,1	39	24.185	25.456
52. sz. főút 2+600	99	105	21.374	21.367
52. sz. főút 5+843	61,8	72	11.042	14.610
54. sz. főút 1+382	54,2	59	11.669	12.068
54. sz. főút 3+897	-	72	-	14.741
54. sz. főút 6+930	44,3	50	9.537	10.207
44. sz. főút 1+251	51	58	11.054	11.765
44. sz. főút 5+694	85	90	18.376	18.457
44. sz. főút 18+000	49	51	11.472	10.326
44. sz. főút 24+550	39	50	9.156	10.240
441. sz. főút 28+007	62,3	76	13.843	15.576
441. sz. főút 32+410	32	35	22.048	22.916

Forrás: Magyar Közút Zrt., Az országos közutak keresztmetszeti forgalma (2009-2017) alapján saját szerkesztés

Hasonló megállapításokat tehetünk a FŐMTERV 2011-es és a KTI 2016-os forgalom felvételezései alapján is, amely ugyanolyan módszertan alapján a város 150

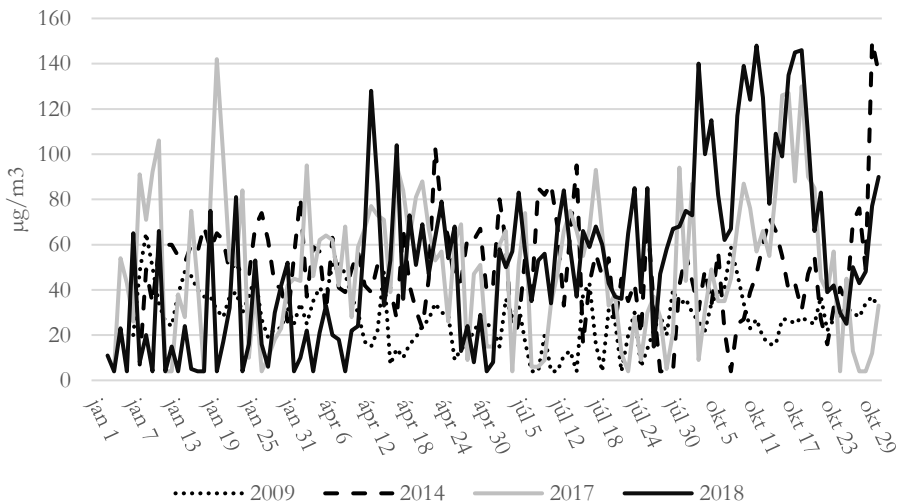
mérőpontján történt meg. Az adatok alapján, a vizsgált időtávban éves szinten közel 4 %-os forgalomnövekedés volt mérhető.

A közúti forgalom bővülésével párhuzamosan fokozódtak a parkolási nehézségek. A felszínen – a zöldfelületek csökkentése nélkül – lassan már nem lehet kialakítani újabb parkolókat sem a belvárosban, sem pedig a sűrűn lakott lakótelepeken. A folyamat egyre nagyobb konfliktust teremt a közlekedés és a zöldfelületek bővítésének igénye között.

A kedvezőtlen folyamat megállítása Kecskemét számára létfontosságú, hiszen a közúti forgalomból származó kibocsátás-növekedés, továbbá a lakossági fűtés – nem környezetbarát módok – következtében gyakoribbá váltak, illetve a közeljövőben még sűrűbbé válhatnak a különböző légszennyező anyagok (pl. PM₁₀; PM_{2,5}; NO₂; NO_x; SO₂; O₃) határérték túllépései.

A hozzáférhető adatok közül az erősen közlekedés-függő nitrogén-dioxid koncentrációját szemlélteni a 2. ábra, amelyen 2009-2018 között az induló év, egy köztes év és a két utolsó év adatai láthatók.

2. ábra: Nitrogén-dioxid koncentráció Kecskeméten 2009-2018

Forrás: www.levegominoseg.hu

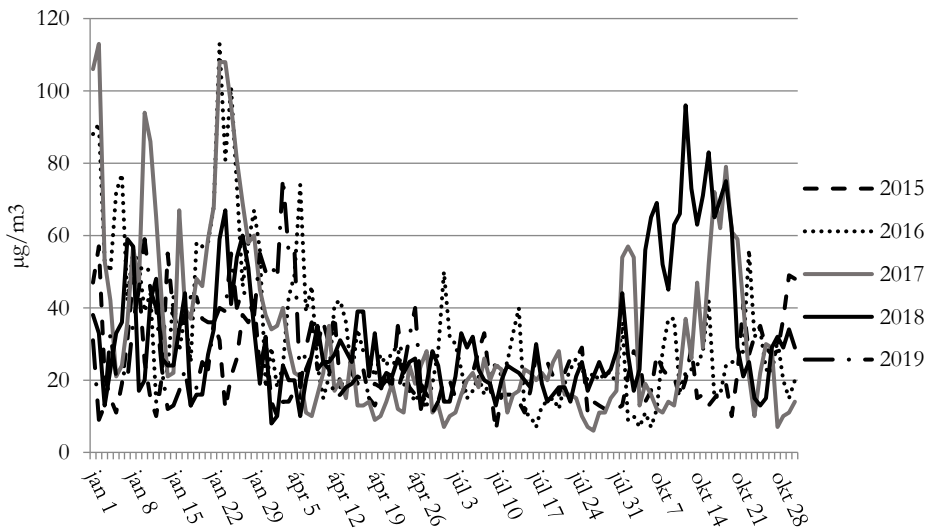
A nitrogén-dioxid egészségügyi határértéke 85 µg/m³ 24 órára vonatkozóan (<http://www.levegominoseg.hu>). A 2. ábra alapján látható, hogy az elmúlt években (2017-2018) megszorodtak a határérték túllépések, elsősorban a nyári és őszi időszakban. A nitrogén-dioxid, mint szennyezőanyag nem csupán a közlekedéshez köthető, hanem pl. a lakossági fűtéshez is, ugyanakkor a nyári és őszi határérték túllépések inkább a közlekedési eredetet valószínűsítik. Érdekes a havi átlagok százalékos emelkedését 2009 és 2018 esetében összehasonlítani. A januári értékeket ebben az esetben figyelmen kívül hagyjuk, tekintve, hogy 2017-et kivéve ebben a hónapban határérték túllépés nem volt. A tavaszi időszakban (április) azonban már igen, amelynek átlagértékei alapján a NO₂-koncentráció tíz év alatt 57 %-kal

emelkedett. Júliusban a növekedés mértéke a két év viszonylatában már 169 %, míg októberben 197 %. A tetemes koncentráció-növekedések mellett, ugyancsak kedvezőtlen folyamatként értékelhető, hogy 2018 októberében a havi (!) átlag 89,67 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ volt, ami felülmúlja a 24 órás határértéket.

Amennyiben a koncentráció alakulását a regisztrált gépjárművek számának alakulásával vetjük össze, látható, hogy a járműszám 2009-hez képest (A Mercedes-Benz gyár építését megelőző év) 24,5 %-kal növekedett, és a legerőteljesebb növekedésnek 2016-tól vagyunk tanúi. A gépjármű állomány ilyen mértékű növekedése kedvezőtlen irányban befolyásolja azt az alapvetően pozitív folyamatot, amit az új gépjárművek csökkenő károsanyag-kibocsátása jelent. A régi gépkocsikhoz képest környezetbarátnak tekinthető járműmennyiség olyan léptékben bővül – tíz év alatt mintegy 13 ezer plusz gépjármű –, ami mennyiségi alapon teszi lehetetlenné a levegőminőség javulását.

A közlekedési eredetű károsanyag-kibocsátás többi elemének (pl. CO, CO₂, NO_x, PM10) koncentrációja csak 2015-től hozzáférhető, és az adatsorok többsége meglehetősen hiányos. Kivételt a PM10 (a levegőben lebegő szilárd és folyékony részecskék, más néven a „szálló por”) koncentráció jelent. Elmondható, hogy a 2015-től rendelkezésre álló adatsor szintén emelkedő koncentrációkat mutat, több határérték (50 $\mu\text{g}/\text{m}^3$) túllépéssel, elsősorban 2016 és 2017 január, valamint 2018 október hónapokban (3. ábra).

3. ábra: PM10 koncentráció Kecskeméten 2015-2019

Forrás: www.levegominoseg.hu

Kecskemét ipari teljesítményének erősödése a közlekedés bővülésén túl is számos területen érezteti hatását (2. táblázat).

A 2. táblázat adataiból látható, hogy Kecskemét városa az elmúlt egy évtizedben elsősorban a gazdasági teljesítményhez kötődő jelentős változásokon ment keresztül, amelyek egyúttal erőteljes környezeti kihívásokat is jelentenek.

2. táblázat: Kecskemét városát jellemző paraméterek változása 2009-2017 között

Indikátor	2017	változás 2009 óta (%)
lakásállomány (db)	50588	8,8
regisztrált gépjárművek száma (db)	58822	20,1
villamos-energia fogyasztás (MWh)	538108	51,5
önkormányzati kiépített utak hossza (km)	313,6	15,5
helyi iparüzési adó értéke (mrd Ft)	9,001	79,9
városüzemeltetési és kommunális feladatokra fordított önkormányzati költségvetési forrás (mrd Ft)	2,287	47
összes szolgáltatott vezetékes gáz mennyisége (1000 m ³)	104313,7	19,1
önkormányzati tulajdonú összes zöld terület (m ²)	3010616	-30,3
összes elszállított települési hulladék (t)	36974,6	140

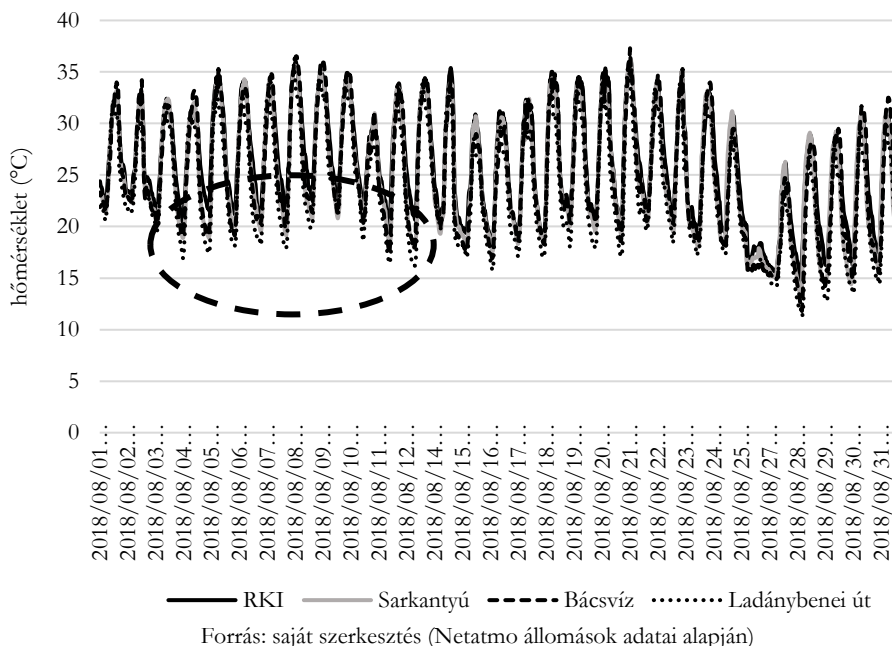
Forrás: KSH

Városi hősziget megjelenése Kecskeméten

A klasszikus értelemben vett városi hősziget kialakulása minimum 100 ezer fős, alapvetően sűrűbb beépítéssel rendelkező városok esetében jellemző, nyári időszakban, felhőtlen, szélmentes éjszakán. Kecskemét lakossága mintegy 110 ezer fő, így megfelelő időjárási feltételek esetén számítani lehet a városi hősziget megjelenésére. Ennek kimutatásához azonban sűrű mérőhálózatra van szükség. Mérőhálózat hiányában a pontos nyomon követés nem lehetséges, ugyanakkor a város négy különböző pontján működő meteorológiai állomásunk hőmérsékleti adatai alapján a hősziget meglétére következtetni lehet. 2018. augusztusi adataink (4. ábra) azt mutatják, hogy elsősorban a hónap első felében volt jelentős különbség az éjszakai hőmérsékletekben a belváros (RKI) és a városperem (Ladánybenei út) között. Az eltérés a 4-5 °C-ot is eléri, ami 17-22 °C közötti éjszakai minimum hőmérsékleteket jelent. Ez a tartomány éppen azt a kritikus 20 °C-os éjszakai hőmérsékletet mutatja, illetve lépi túl, ami már nagymértékben zavarja a belvárosban élők éjszakai pihenését.

A város eltérő beépítettségű és burkolatú területei között a nappali felszíni hőmérsékletekben is jelentős eltérések tapasztalhatók. A kialakuló különbségeket jól érzékelteti, hogy az általunk vizsgált 2018. augusztus 30.-ai (felvétel időpontja délelőtt 10:51) napon a leghidegebb és legmelegebb felszínnek közötti hőmérséklet különbség 22,78 °C-ra adódott (ennél a léghőmérséklet különbség természetesen jóval kisebb, mint azt a műszeres méréseink is mutatják). A déli iparterület, valamint a repülőtér növényzet nélküli, óriási burkolt felületei a legerősebben felmelegedő részei a városnak, de a belváros szinte teljes területe, valamint a sűrűn beépített lakótelepek (pl. Széchenyiváros) is az erősen felhevülő területek közé tartoznak. A zöldfelületek hőmérséklet-csökkentő szerepe alapvetően nagyobb összefüggő területek esetén mutatható ki, mint például a Benkó Zoltán Szabadidőközpont (a városi „zöld ék”), vagy a temetők esetében.

4. ábra: Kecskemét hőmérsékleti viszonyai (2018. augusztus 1-31.)

A burkolt felszínek túlzott felmelegedését ilyenformán a kisebb kiterjedésű zöldfelületek (Szabadság tér, Vasútkert stb.) nem tudják megakadályozni, ugyanakkor a fás vegetációnak az árnyékhata révén hőmérséklet-kondicionáló hatása van, ezért a zárt lombkorona kialakítása, megőrzése kiemelt feladat.

Zöld infrastruktúra

A közlekedési terhelés növekedésének negatív következményeihez hasonló jelentőségű téma a városi zöldterületek mennyiségi és minőségi változása. Az önkormányzati tulajdonú összes zöldterület kiterjedése 2009 és 2017 között több mint 30 %-kal csökkent (2. táblázat). A csökkenés elsősorban a déli iparterületet érinti, ahol a Mercedes-Benz és beszállítóinak üzemcsarnokai találhatóak.

A zöldfelületek területaránya Kecskeméten (8240 ha zöldfelületi adottság/32257 ha közigazgatási terület) 25 %, ami a térség adottságai mellett még elfogadható szintűnek tekinthető. Ugyanakkor a használati szempontból tekintett zöldfelületek (közjóléti erdők, közparkok, közkertek stb.) területaránya a városban (450 ha zöldfelületi adottság/32257 ha közigazgatási terület) már nagyon kevés, mindössze 1,5 %, ami egy főre vetítve 24,3 m²/fő. A megyei jogú városok összevetésében nagyon alacsony az 1 főre eső belterületi zöldterület (közparkok, közkertek – kb. 40 ha), ami 3 m²/fő értékkel már az elégtelen határt súrolja. Ez a szakmailag kívánatos értéknek csupán mintegy negyede-ötöde. Ezt az állapotot rontja (rontotta) tovább az elmúlt 10 év 30 %-os zöldterületi csökkenése.

A zöldfelületek csökkenésével párhuzamosan növekszik a természetes eredetű szálló por mennyisége. A zöldfelületeknek ugyanakkor nem csak a szennyezőanyagok

megkötésében, hanem a CO₂ „elnyelésében” (klímapolitikai elvárás), a város átszellőztetésében, a párologtatás növelésében és az oxigén előállításában is kiemelt szerepe van.

A mennyiségi csökkenés mellett a minőségi változások is említésre méltók. A város zöldterületeinek jelentős része rossz állapotban van, ami elsősorban a fás szárú vegetáció alapján követhető nyomon. 2017 nyarán a belváros frekventált részén, a Szabadság tér és a Rákóczi út területén végeztünk egészségügyi állapotfelmérést a fás vegetációra vonatkozóan.

Elsősorban a belváros esetében fontos a növényzet árnyékoló képessége, ami mérsékelni tudja hőhullámos időszakokban a közterületek felmelegedését, valamint enyhítheti a városi hősziget-hatást. Ehhez azonban egészséges, jól záródó lombkoronára van szükség. Kecskemét belvárosában az általunk felmért fás vegetáció jelentős része nincs megfelelő egészségi állapotban. Eredményeink azt mutatják, hogy a fásszárú növényzet több mint 50 %-a 2-es, ill. 3-as egészségügyi osztályba sorolható (3. táblázat), amely azt jelzi, hogy a fák nagyobb része 10-15 éven belül eléri életképessége felső határát.

3. táblázat: A vizsgált fák egészségügyi osztályokba sorolásának eredménye

Fafaj	Utca	1. osztály	2. osztály	3. osztály	Összesen
<i>Sophora japonica</i>	Rákóczi út	12	62	43	117
<i>Celtis occidentalis</i>	Rákóczi út	99	39	9	147
<i>Platanus</i>	Rákóczi út	1		4	5
<i>Fraxinus omus 'Mecsek'</i>	Rákóczi út	30			30
<i>Ilex</i>	Szabadság tér	5	2	2	9
<i>Quercus</i>	Szabadság tér	3	3	3	9
<i>Fraxinus</i>	Szabadság tér	3	2		5
<i>Betula pendula</i>	Szabadság tér	1	2	2	5
<i>Sophora japonica</i>	Szabadság tér	13	5	8	26
<i>Morus</i>	Szabadság tér	12	1		13
<i>Acer</i>	Szabadság tér	6	1		7
<i>Ginkgo biloba</i>	Szabadság tér	1		1	2
<i>Taxus baccata</i>	Szabadság tér	14	1		15
<i>Corylus colurna</i>	Szabadság tér	6	4		10
<i>Tilia</i>	Szabadság tér	21	4	5	30
<i>Celtis occidentalis</i>	Szabadság tér	22	42	9	73
<i>Prunus cerasifera</i>	Szabadság tér	2			2
<i>Populus</i>	Szabadság tér		1	2	3
<i>Picea pungens</i>	Szabadság tér	6	8	2	16
<i>Cornus mas</i>	Szabadság tér		1		1
<i>Rhus typhina</i>	Szabadság tér	1	1		2
<i>Ulmus</i>	Szabadság tér		2	2	4
<i>Viburnum</i>	Szabadság tér	3	4	2	9
<i>Ficus carica</i>	Szabadság tér	2			2
<i>Platanus</i>	Szabadság tér	1			1
<i>Catalpa bignonioides</i>	Szabadság tér	1			1
<i>Abies</i>	Szabadság tér	2			2
<i>Cerasus</i>	Szabadság tér		1		1
<i>Cupressus</i>	Szabadság tér		2		2
<i>Larix</i>	Szabadság tér	1			1
<i>Pseudotsuga</i>	Szabadság tér	1			1
<i>Pinus cembra</i>	Szabadság tér	3			3
Összesen		272	188	94	554

Forrás: saját felmérés

Tekintve, hogy a város területén végbement változások (nagyarányú beépítések) nem teszik lehetővé a hagyományos értelemben vett zöldítést (parkok, fasorok, kertek stb.), a zöld infrastruktúra egyéb elemeire kell nagyobb figyelmet fordítani. A zöld tetők és zöld falak alkalmazása növeli a zöldfelületeket területi igény nélkül, hozzájárul a városi levegőminőség javulásához, az épületek árnyékolásához és szigeteléséhez, illetve esztétikai szerepe sem elhanyagolható. Sajnos a zöld infrastruktúrának ezek az elemei még csak elvétve fordulnak elő nem csupán Kecskeméten, de Magyarországon is.

A becsült CO₂-egyenleg alakulása a 2014-es évben

A klímaváltozás elleni küzdelem legfontosabb terepe a légkörbe jutó CO₂-kibocsátás csökkentése (új technológiai megoldásokkal az energiahatékonyság növelésével), illetve annak kivonása (jelenleg a leghatékonyabb módszer az erdők telepítése, de emellett kísérleti ipari eljárások is léteznek annak szingas konverziójára). Különösen fontos ez azért, mert 2019 májusában a légköri CO₂-koncentráció elérte a 415 ppm-et (NOAA 2019), és az elmúlt évtizedben egyre gyorsabb az emelkedés üteme, így akár a 2030-as évek második felére elérheti a 450 ppm-et, amit a globális átlaghőmérséklet emelkedés +2 C°-os változásával, mint kritikus értékkel kötnék össze (IPCC 2014).

A 2014-es évre a KSH adatai alapján az átlagos lakossági éves kibocsátást alapul véve Kecskemét 640820 t CO₂-t „bocsát” a légkörbe (5,73 t/fő/év). Ezen értéket a villamosenergia és gázfogyasztás éves adataival korrigálva 770229 tonnás éves kibocsátást becsültünk (6,88 t/fő/év).

Az abszorpció oldalon a teljes vegetációt figyelembe véve a MOD17A3 v55 adatbázis elkészítésekor alkalmazott modell a város területére összesen 156 685 t szén megkötését mutatta ki (1,4 t/fő/év), amelynek figyelembevételével a városi szintű egyenleg -613 544 tonnára adódik. Amennyiben csak az erdőterületeket vesszük figyelembe (ez azért pontosabb, mert például a mezőgazdasági kultúrák esetében a szén csak ideiglenesen kerül a növényekben és a talajban tárolásra) az éves abszorpció értéke már csak 33 440 t² (az erdők aránya 10 % a város teljes területéből a Corine Land Cover 2018 adatai alapján).

Összességében a város karbonlábnyoma jelentős, a kibocsátás a legkedvezőbb esetben is minimum négyszeresen, illetve csak az erdőkkel számolva közel húszszorosan haladja meg a vegetáció által megkötött mennyiséget. Ugyan a szén egyenleg vonatkozásában csak egy év becsülésére vállalkozhattunk, a tanulmány korábbi részeiben ismertetett trendek (gépjárművek számának és forgalmának növekedése, a villany és gázfogyasztás emelkedése, a zöldfelületek csökkenése) mind arra utalnak, hogy 2014 óta a helyzet tovább romlott. Ez egyrészt aláhúzza a város vezetésének a Covenant programban tett vállalásának fontosságát és szükségességét, másrészt mutatja, hogy az elmúlt évtizedekben már több szempontból is javasolt (pl.:

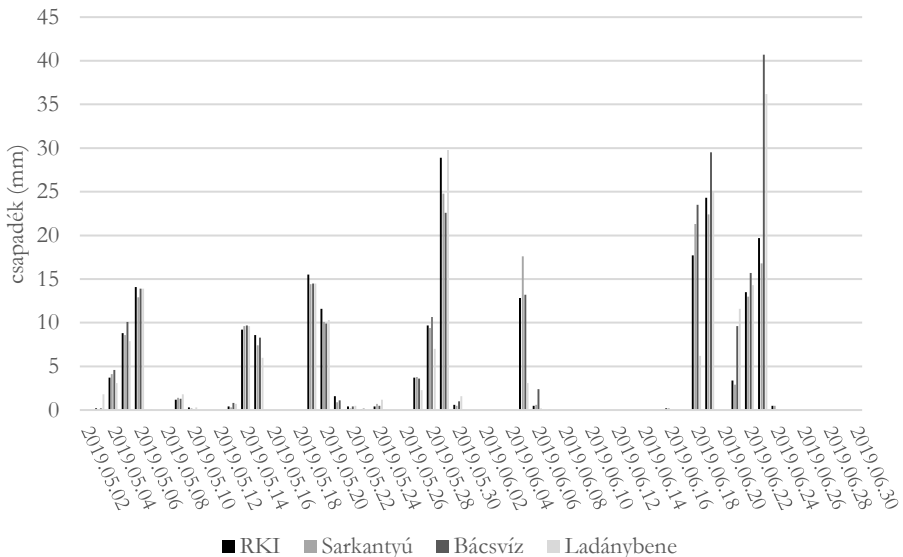
² 1 ha erdőterület 10,4 t szenet kötött meg a vizsgált területen 2014-ben a modell adatai alapján.

levegőminőség javítása) erdősítési program megvalósítása, a zöldfelületek arányának növelése nem halasztható tovább.

Vízgazdálkodás és a csapadékmennyiség alakulása

A zöldfelületek kérdésköre mellett ugyancsak nagy jelentőséggel bír a térség vízháztartásának javítása, a felszíni víztestek kiterjedésének és a párologtatásnak növelése, amely nem csak a porszennyezés, de a pollenkoncentráció csökkentésében is meghatározó szerepet játszhat. Ezért lenne fontos egy városi vízgazdálkodási, vízkezelési stratégia megalkotása. Jelenleg a város területéről (egy átlagos 500-550 mm közötti évi csapadékmennyiség mellett) évente mintegy 12 millió m³ vizet (csapadékvíz és tisztított szennyvíz) vezetünk el a Csukás-éren keresztül a Tiszába, akkor, amikor a város felszíni víztesteinek és párologtató képességének növelésére lenne szükség. A visszatartott csapadékvíz alkalmas lenne nem csak a város parkjainak öntözésére, de lehetőséget teremtene zöld térfalak kialakítására is. A vízgazdálkodás rendezésének szükségességét erősen aláhúzza a csapadékhullás szélsőségsége, ami gyakorlatilag napi szinten tapasztalható Kecskeméten (is). Ennek igazolására elegendő a 2019. május-júniusi adatokat példaként hozni a város négy pontjának mérőállomásairól (5. ábra).

5. ábra: Csapadékmennyiség alakulása Kecskeméten 2019. május-június

Forrás: saját szerkesztés (Netatmo állomások adatai alapján)

A májusban lehullott csapadékmennyiség átlaga 113 mm, júniusban 105 mm volt, ami együttesen a Kecskemétre jellemző átlagos évi csapadékmennyiségnek közel fele. Szintén a szélsőségséget mutatja, hogy az egyes mérőpontok értékei között jelentős eltérések is előfordulnak, így pl. 2019. június 23.-án a belváros és a város nyugati része

között 20 mm-t meghaladó különbséget regisztráltunk. Ezen a napon a heves esőzés Petőfivárosban villámárvizet okozott.

A klímaváltozáshoz kötődő időjárási szélsőségek erősödése, a csapadék nélküli időszakok és hóhullámos napok számának növekedése fel fogja értékelni Kecskeméten az öntözés szükségességét és fontosságát, amely a Városi Csapadékvíz Menedzsment Rendszer kiépítését elengedhetetlenné teszi. Emellett szükség lenne egy városi zöldfelület-gazdálkodási koncepció és zöldfelület hálózati terv elkészítésére, amely dokumentumok megmutatnák, hogy a városnak milyen lehetőségei lennének a zöldfelületi rendszer bővítésére és minőségének javítására. A zöldfelületi fejlesztésre kijelölt területek alkalmasak lennének a művelésből kivont területek biológiai egyenérték pótlására is.

Összefoglalás, javaslatok

Kecskemét környezeti érzékenysége nagyfokú odafigyelést igényel a várostervezés, városfejlesztés szempontjából is. Az érzékenységen túl a városnak meg kell felelnie az Európai Unió előírásoknak is, illetve azoknak a kötelezettségeknek, amelyek önkéntes vállalásokból fakadnak (pl. 2030-ra 40 %-os károsanyag-kibocsátás csökkentés CO₂-egyenértékben). Ennek teljesítése csak akkor képzelhető el, ha komoly lépések történnek környezetvédelmi téren, amelynek markáns részét képezi a környezettudatos városfejlesztés.

Az ehhez szükséges elemeket az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- Az energiagazdálkodást a lehető legnagyobb mértékben megújuló energiaforrásokból kell megoldani. Ez Kecskemét esetében jelentheti a biomassza felhasználását, a napenergia minél szélesebb körű alkalmazását, vagy éppen a geotermikus energia kiaknázását.
- A háztartási fűtés terén meg kell akadályozni, hogy a lakosság erősen környezetszennyező anyagok (műanyag, gumihulladék stb.) elégetésével oldja meg a lakóépületek fűtését.
- Nagyon fontos a zöldfelületek kérdése. Láttuk, hogy jelenleg nagymértékben csökken Kecskemét zöldfelülete, amely folyamatot nem csupán megállítani kell, hanem el kell érni annak növelését. A mennyiségi növekedés mellett a minőségi változtatás is ugyanilyen lényeges, ami magában foglalja a vegetáció egészségügyi állapotának javítását, a zöldfelületek háromszintű (gyep, cserje és lombkorona szint) szerkezetének kialakítását, valamint a zöld infrastruktúra azon elemeinek alkalmazását, amelyek nem igényelnek plusz területet a várostestből (zöld tetők és zöld falak).
- Összefügg a zöldfelület-gazdálkodással, és igen fontos a város életében a vízgazdálkodás kérdése. Kecskemét a szárazodással erősen érintett Homokhátságon helyezkedik el, ahol az élhetőséget a jövőbeni a vízhez jutás, a zöldfelületek fenntartási lehetőségei eredendően meghatározzák. A szélsőséges csapadékhullás, az intenzív esőzések, valamint a hosszú aszályos időszakok váltakozása megköveteli a Városi Csapadékvíz Menedzsment Rendszer kialakítását.

- A város CO₂-egyenlege erősen negatív, a légkörbe jutatott CO₂ mennyisége jelentősen meghaladja az erdőterületek megkötését, így nemcsak a belterületek zöldfelületeinek fejlesztése, hanem a külterületek erdősítése is kívánatos, melyet a városvezetés adminisztratív intézkedésekkel és támogatásokkal tud előmozdítani.
- Bemutattuk, hogy az elmúlt évtized során a közlekedés és a gépjármű állomány milyen mértékben bővült Kecskeméten, ami parkolási gondokat, a levegőminőség és összességében a város élhetőségének romlását eredményezte. A káros folyamatok visszafordítása érdekében mindenképpen szükség lenne a gyalogos és kerékpáros közlekedés nagyobb mértékű elterjedésére, a személygépjármű forgalom csökkentésére. Ennek érdekében elengedhetetlen a közösségi közlekedés fejlesztése, ezen belül a kötöttpályás közlekedés (vasút) hangsúlyosabbá tétele, valamint a személyautó állomány „zöldítése”. Utóbbi témában minél nagyobb mértékben el kell mozdulni a nulla emisszió irányába, ami jelenleg az elektromos hajtású gépkocsik támogatását, elterjesztését jelenti.
- A közlekedési igény visszaszorításában jelentős eredmények érhetők el városrendezési és szabályozási eszközökkel is, melyek alkalmazásával törekedni kell egy kompakt város kialakítására. Ennek legfontosabb célja a város belterületi kiterjedésének visszafogása, továbbá az okszerű területhasználat kialakítása, a lakó- és ipari területek kijelölésének átgondolása (térbeli egység megteremtése), a szolgáltatásszervezés optimalizálása (alközpontok létrehozása, forgalomvonzó létesítmények átgondolt telepítése).
- A kompakt város kialakítására való törekvést egészíti ki a cirkuláris (körkörös) gazdaságra történő áttérés is, amely hosszú távú gazdasági, környezeti és társadalmi előnyöket hordoz, hiszen alternatív modellt kínál, melyben a termékek, az anyagok és az erőforrások fennmaradnak addig, ameddig csak lehetséges, így a hulladék mennyisége jelentősen csökken. Ennek preferálása jelentősen hozzájárulhat a kibocsátás csökkentéséhez is.
- Az ismertetett komplex problémák megoldása átfogó és széleskörű társadalmi egyeztetésen alapuló tervezéssel, végrehajtással és monitoringgal képzelhető el, melynek alapvető feltételét képezi az okos technológiák bevezetése a városüzemeltetésben (pl.: környezeti paraméterek mérése, energia- és közlekedésmenedzsment).

A felvázolt javaslatok csak a fő gondolkodási irányokat mutatják meg, és gyakorlati megvalósításuk csak akkor képzelhető el, ha mind a lakosság, mind a döntéshozók felismerik a problémák súlyosságát és hajlandók a közös cselekvésre a célok elérése érdekében. Ehhez erőteljes tudatformálásra van szükség, amely feltehetően a legnehezebb feladat a felsorolt elemek között.

A kutatást az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta a 20391-3/2018/FEKUSTRAT számú pályázat keretében.

Irodalom

- Hook, S., Hulley, G. (2019): ECOSTRESS Land Surface Temperature and Emissivity Daily L2 Global 70 m V001 [Data set]. NASA EOSDIS Land Processes DAAC. doi: 10.5067/ECOSTRESS/ECO2LSTE.001
- IPCC Climate Change 2014 – Synthesis Report. Summary for Policymakers. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/AR5_SYR_FINAL_SPM.pdf
- Kecskemét Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal Adó Osztály adatai a regisztrált gépjárművek számáról 2008-2018
- KSH 2018. Karbonlábnyom Magyarországon. Statisztikai Tükör. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/karbonlabnyom.pdf>
- Magyar Közút Nonprofit Zrt.: Az országos közutak keresztmetszeti forgalma 2009-2017
- NOAA 2019. Carbon dioxide levels hit record peak in May. <https://research.noaa.gov/News/Scientist-Profile/ArtMID/536/ArticleID/2461/Carbon-dioxide-levels-hit-record-peak-in-May>
- Radó D. (1999): Fásorok EU-módszer szerinti értékelése. Légezet 1999/7–8. p. 8.
- Running, S., Mu, Q., Zhao, M. (2011): MOD17A3 MODIS/Terra Net Primary Production Yearly L4 Global 1km SIN Grid V055 [Data set]. NASA EOSDIS Land Processes DAAC [http://kecskemet.hu/?r=20106&c=16484&l=\)](http://kecskemet.hu/?r=20106&c=16484&l=))
- www.ksh.hu
- <http://levegominoseg.hu/automata-merohalozat>
- <http://www.levegominoseg.hu/hatarartek?AspxAutoDetectCookieSupport=1>
- <https://lpdaac.usgs.gov/>

A városi tér érzetei - virtuális séta Kecskemét központjában

KISS ATTILA

KISS Attila: geográfus, építész

KULCSSZAVAK: Kecskemét, városkép, építészet, térélmény, városfejlesztés

ABSZTRAKT: A városi tér összetett és bonyolult jelenség. Bár folyamatosan változik, de az utókor tisztelete, vagy egyszerűen a fizikai jellegéből adódó tehetetlensége miatt meg is őrzi különböző korok társadalmi, gazdasági, politikai lenyomatát. A látható és tapintható objektív oldala mellett számos szubjektív érzet forrása. A tér fizikai megjelenése és a vele szoros kapcsolatban álló szubjektív érzete határozza meg sajátos, egyedi arculatát. Ezt az arculatot boncolgatja az alábbi írás. Nem kíván pszichológiai fejtegetésekbe bonyolódni vagy mentális térképeket elemezni, egyszerűen csak a városi terek szubjektív érzetekkel átítatott arculata mögé kíván nézni. Megpróbálja számba venni a városi terekkel kapcsolatban bennünk megfogalmazódó benyomások tényszerű okait, rámutatva azokra az objektív értékekre és problémákra, amelyek alapján ez az érzet kialakul. Továbbá eltöpreng az arculat tudatos formálásának lehetőségein.

Előljáróban

Egy város arculatának egyik legfontosabb alkotóeleme maga a városi tér, az a fizikai környezet, ami keretét adja a mindennapjainknak. Bár legtöbbször természetesnek vesszük, és talán fel sem tűnnek az értékei vagy a hibái, azonban számos sajátossága mélyen belénk ivódik, és identitásunk részévé válik. Egy ismeretlen városban járva önkéntelenül is a megszokott mintákat keressük, az otthoni dolgokhoz hasonlítunk. A „szébb vagy jobb” kérdése is csak abban a viszonyítási rendszerben értelmezhető, ami a lakóhelyünkről él bennünk. A városi tér értelmezése azonban nem feltétlenül egy objektív dolog. A városunkról alkotott mentális képek nem mentesek az értékítéletektől sem. Rendszerint különböző érzetek, személyes benyomások társulnak hozzá. E benyomások alakítják a városról alkotott véleményünket és kihatnak döntéseinkre is.

Sétáljunk tehát végig képzeletben Kecskemét városközpontján és nézzük meg, milyen tények és érzetek kapcsolódnak a különböző jellegű és funkciójú városi terekhez. Nézzünk egy kicsit az érzések és benyomások mögé is, hogy azok milyen okokra vezethetők vissza. Innen pedig már csak egy lépés, hogy az egyes városi terekkel kapcsolatos hiányérzetet tartalommal töltsük meg és egy virtuális jövőt vetítsünk előre.

A történelmi főtér

A város központját betöltő tágas térséget a kecskemétiiek egyszerűen csak főtérek nevezik, bár hivatalosan több térből tevődik össze, de ez csak összezavarja a helyieket. A patinás épületek által közrefogott területet sokan magával a várossal azonosítják: ha egyetlen dolgot kellene mondaniuk, ami a számukra a várost

megtestesíti, az a főter lenne. Persze ennél jóval több a város, de a lényege (vagy legalább is annak egy része) ebben a térben ragadható meg.

A kecskeméti főter „szerencsés csillagzat” alatt született. A 19-20. század fordulóját jellemző gazdasági konjunktúra révén a városnak volt anyagi ereje a városfejlesztési elképzelések megvalósítására: a főter kiszabályozására, az új városháza, a színház és a városi bérház (Cifrapalota) felépítésére. A kezdeti lépéseket az egyházak és a bankok reprezentatív építkezései követték (Református Újkollégium, Luther udvar, katolikus bérházak, bankszékházak), a pezsgő társadalmi élet pedig egyesületi székházakban öltött testet (Iparos Otthon, Úri Kaszinó). A nemzeti identitást fűtő millennium a szecessziós építészeti stílus sajátos magyaros változatát hívta életre, amit Budapesten kevésbé becsültek, de Kecskeméten tárt karokkal fogadtak. Egy olyan tér jött így létre, amelyet áthat a hely szelleme. Azonban ahhoz, hogy igazán személyessé és befogadhatóvá váljon, meg is kell érteni mibenlétét.

A főter fontos jellemzője, hogy nem hierarchikus szerveződésű. Nem egy-két kiemelt középület számára nyújt építészeti keretet. Kecskeméten fordított a helyzet: a téren van a hangsúly, amit rangos középületek foglalnak keretbe. Ezek az épületek azonban nem csak térfalat képeznek, hanem saját egyedi formavilágukkal erőteljesen hozzá is járulnak a tér sokszínűségéhez. Gondoljunk csak a Városháza, a Cifrapalota és az Újkollégium szecessziós épületére, vagy a középkortól a romantikáig terjedő stílusjegyeket hordozó a templomokra.

Az egykori alföldi mezővárosokra jellemző módon Kecskeméten is egy téren találjuk a városházát és a templomot, de az ennyire szoros és tudatos egymásmellettség ritkaságszámba megy. Általában valamelyikük hangsúlyosabb megjelenésű vagy kitüntetettebb térbeli helyzetben van. Ezzel szemben Kecskeméten a Városháza és a Nagytemplom úgy áll egymás mellett, hogy egyikük sem válik egyeduralkodóvá, tömeghatásukban szervesen kiegészítik egymást. Önmagában egyik épület sem rendelkezne olyan markáns városképi hatással, mint így együtt.

1. ábra: Városháza és a Nagytemplom

Forrás: www.nora-bora-nora.blogspot.com

Kecskemét egy másik sajátossága a főteret körülölelő toronykoszorú. Négy templom tornya magasodik közvetlenül a főtéren (katolikus Nagytemplom, Barátok temploma, református templom és a volt zsinagóga), kettő pedig attól alig pár lépésnyire (evangélikus templom és a görögkatolikus templom). A hetedik torony az Újkollégium huszártornya. Nem mindennapi dolog, hogy egy teret hét torony vegyen körül, de az sem, hogy öt különböző felekezet temploma kapcsolódjon egy város főteréhez.

2. ábra: Templomtornyok a háztetők felett

Forrás: saját fotó

A főter hangulata nemcsak az építészeti környezettől függ, legalább ilyen fontos a tér közterületi jellege és használatának módja. A kecskeméti főter nem hagyományos értelemben vett díszter. Nem illene ide geometrikus mintákkal díszített burkolat vagy formára vágott faszor. Karakterét a terebélyes fák alkotta ligetes környezet határozza meg, ami együtt változik az évszakokkal. Lombhullástól rügyfakadásig átláthatóbb a tér és az épületek nagyobb hangsúlyt kapnak, nyáron viszont a zöld növényzeté a fő szerep. Különleges térbeli élményt nyújt az épületek és a tér fái között fennálló az a fajta érzékeny kapcsolat, amikor a lombok elsőre csak a homlokzat egy-egy karakteres részét engedik feltárulni. Ez sok esetben inkább a szerencsés véletlen műve, mint tudatos kerttervezés, de a jövőben érdemes lenne erre jobban odafigyelni.

3-4. ábra: A főtéri sétány zöld tengelye és a lombok mögül előtűnő református templom

Forrás: saját fotó

Ne feledkezzünk meg azonban a Rákóczi útról sem. Míg a főtéri nyugati felének határozott lezárást ad a Városháza és a Nagytemplom, addig a keleti oldalon a tér nyitott. A Zsinagóga és a Cifrapalota kapuzatként vezeti rá a tekintetet a Rákóczi út fásoros sétányára. 42 m szélességével a tágas, szellős főtéri szerves folytatása. A Városháza és a Nagytemplom párosához hasonlóan a főtéri és a Rákóczi út is városképileg elválaszthatatlan egységet alkot. Ha nem létezne a Rákóczi út, akkor a főtéri keleti fele nem tudná ellensúlyozni a Városháza és a Nagytemplom markáns együttesét, és alárendelt térrésszé válna.

5. ábra: A főtéri keleti oldalát meghatározó Cifrapalota és az egykori Zsinagóga

Forrás: saját fotó

Mindössze egyetlen térről beszélünk és mindjárt egy sor olyan városképi, arculati sajátosságot fel lehet sorolni, ami külön-külön is ritkaságszámba megy, együtt pedig unikális. Ez a hely szelleme.

Néhány dologban azonban felemás érzése támad az embernek. Ilyen a főtérről közterületi szabdaltsága. Méretei miatt soha nem volt rá alkalom, hogy egyszerre, egészében, egy vezérfonal mentén újuljon meg. Már a múlt században is különböző időben és különböző elgondolások szerint parkosították. Az elmúlt évtizedek felújításai sem szakadtak el alapvetően “a sok kis terecske a nagy téren belül” koncepciótól. Nem azzal van a baj, hogy önálló funkciójú térrészek jöttek létre. Ez mindig is így volt. Inkább az a gond, hogy a sétautak geometriája, a növényzet jellege, hol ilyen, hol olyan. Hiányzik az a központi kertépítészeti elv, ami összekapcsolná az egyre inkább önálló életet élő térrészeket.

A közterület milyensége mellett a főtér használata is felvet néhány kérdést. Sokat elárul egy városról, hogy hogyan becsüli értékeit, beleértve ebbe azt is, hogy mire engedi használni történelmi főterét. Kecskeméten nincs olyan dolog, amit ne lehetne megrendezni a főtér műemléki környezetében és világörökség-várományos helyszínén. Rendszeresen bódé- és sátorvárossá változik az egész tér. Ilyenkor szó szerint “van itt minden, mint a búcsúban”, virslitől a vurstliig (dodszemmel a Nagytemplom tövével). Vajon mi az a határ, amíg áruba lehet bocsátani egy főteret?

Változó idők – változó város

Sajnos a főtér határainál vége is szakad a történelmi hangulatnak és a régi képeslapokról visszaköszönő „palotás” Kecskemétnek. Az önerejéből építkező, belső értékeihez kötődő, polgárosodó mezővárosra már csak a ránk maradt épületek emlékeztetnek. Büszkén őrizzük és védjük ezeket az épületek, de vajon van-e az elmúlt 100 év városfejlődésének olyan városképi hozadéka, amit az utódaink majd elismernek és hozzáforr Kecskemét nevéhez?

A 20. század viharos történelme, társadalmi-politika páfördulésai nemcsak a történelemkönyvek lapjain őrződtek meg, hanem a városképben is maradandó nyomot hagytak. Ebből a szempontból talán a legjelentősebb hatással a megyeszékhelyi szerepkör elnyerése járt. Az egész várost újra kellett gondolni. Bár korábban is egy nagy lélekszámú város volt, de nem volt felkészülve az erőltetett iparosításra, a gyors népességnövekedésre és a térségi funkciók befogadására. A főtéren kívül alig volt olyan épületállomány, amely alkalmas lett volna arra, hogy helyet biztosítson az új intézmények és hivatalok számára. Mindez jelentős városszerkezeti és városképi konfliktusok forrása lett. A rendszerváltozás után pedig az identitáskeresés küzdelmes évtizedei rajzolták át a város arculatát.

Mai szemmel Kecskemét városközpontja korok és stílusok meghökkenítő keveréke. Az elmúlt 50 évben a történelmi főtér körül egy heterogén megjelenésű, központi funkciókat extrém módon magába sűrítő városszerkezeti öv jött létre. Mondhatnánk, hogy a fejlődés szétfeszítette a történelmi városközpont kereteit, de valójában nem volt mit szétfeszíteni. Nem létezett funkcionális és városképi értelemben városközpont, csak a főtér. A város ellátásához szükséges intézményeket elsősorban a főtér körüli hagyományos beépítés kárára lehetett elhelyezni. Az építkezések azonban nemcsak a régi mezővárosi beépítést törölték el, hanem részben a településszerkezetet is felülírták.

6. ábra: A főtérről kialakult heterogén beépítésű városközponti övezet

Forrás: www.lipardfilm.hu

Azért nem olyan tragikus a helyzet, hiszen Debrecen sokkal rosszabbul járt. Kecskeméten a kis- és a nagykörút között – az Árpádváros kivételével – megmaradt a történelmi városszövet és a parasztpolgári kertés-földszintes beépítés jellegzetes területei is megőrződtek. Az új épületek okoztak ugyan sebhelyeket a városképben, azonban az Árpádváros kivételével nem rombolták le a város emberi léptékét.

A főtér városképi sebhelyei

A 19. és 20. század fordulóján, alig 20 év alatt, a hatalmas főtér minden oldala teljesen beépült, egyetlen foghíj sem maradt. A történelem azonban sokszor felülírja azt, amit már kerek egésznek érzünk. A második világháborús károk, majd politikai indíttatású városfejlesztési döntések következtében a történelmi főtér városképi egysége több helyen is sérülést szenvedett.

A Városházával szemközt álló impozáns, kétemeletes, romantikus stílusú katolikus bérház a háborúban bombatalálatot kapott és kieggett. Helyreállítás helyett inkább visszabontották és a homlokzatát a felismerhetetlenségig leegyszerűsítve, teljesen jellegtelenné tették. Mivel az épület a rendszerváltozás után visszakerült a katolikus egyház tulajdonába és a mai napig egy kézben van, megfelelő funkció és hozzá rendelt forrás esetén nem reménytelen a részleges vagy akár a teljes visszaépítése.

Szerkezeti okokra és a szerkezetmegerősítés magas költségeire hivatkozva 1962-ben bontották el a katolikus egyház másik főtéri bérházát a Nagytemplommal szemben. Helyére modern hatemeletes lakóház épült, melyet a helyiek azóta is csak „Lordok házként” emlegetnek. Az épület nemcsak homlokzati megjelenésében idegen a környezetétől, hanem – a túlfeszített építési program miatt – arányaiban és léptékében is bántóan túlméretezett. Hozzá képest a pár évvel korábban felépült

Aranyhomok szálloda sokkal visszafogottabb és kevésbé toladó a tér fái mögött. Sajnos, szinte semmi remény nincs arra, hogy a közel 100 magántulajdonú lakást tartalmazó épület belátható időn belül elbontásra vagy legalább átépítésre kerüljön.

7-8. ábra: A főter környezetétől idegen "Lordok háza" és OTP lakóház

Forrás: saját fotók

Szintén kétes körülmények között ért szomorú véget 1958-ban a város híres szállodája, a Beretvás 100 éves története. A főter északkeleti sarkán álló, patinás épület helyén ismét csak egy hatemeletes monstrum született, amely különösen disszonáns hatást kelt a finoman formált zsinagóga mellett. Mivel az épület nagyobb része magántulajdonú lakás, az átépítés vagy bontás ez esetben is csak a képzelet játéka lehet.

Új városközpont ambíciója

Az 1960-as évek végétől fellendült a város fejlődése és beköszöntött a nagy tervek és nagy számok időszaka. Hirtelen monumentális elképzelések születtek a város „korszerűsítésre”. Olyan léptékű modern városközpontot álmodtak meg, amely egy többszázézes „zöldmezős” város méretéhez passzolt. Helyét a történelmi főter nyugati oldalán jelölték ki, mintegy megtükrözve a történelmi főteret és a Rákóczi utat. Így létrejött egy markáns kelet-nyugati városszerkezeti tengely, amely szürreálisan egyesíti a történelmi és a modern várost.

Megyeháza és Művelődési Központ:

Kecskemét új jelképének a megyeháza és pártház 16 illetve 10 szintes irodatornyait szánták. Szerencsés módon azonban a tornyok nem önmagukban állnak, hanem a szomszédos művelődési központtal építészeti szerves egységben. Az alsó két szint mindkét épületrészénél hasonló kialakítású és szerkezeti jelképesen össze is kapcsolódik. Ebből a kétszintes „alapzatból” emelkedik ki a két magasba törő, karcsú irodatorny és a művelődési központ színháztermének előrelépő monolitikus tömege. Ez utóbbi, mintegy ellensúlyt képezve, kiegyensúlyozza a tornyok látványát. A két torony eltérő magassága és egymáshoz képest eltolthelyezése mélységérzetet kölcsönöz az épületnek. Ahogy elhaladunk előtte, mintha mindig más-más épületet látnák. Van olyan nézőpont, ahol a tornyok teljesen elkülönülten látszanak, de a legtöbbször a kisebbik torony egy részt kitakar

a nagyobbikból, sőt akad olyan helyzet is, amikor csak a kisebbik torony látszik, teljesen elrejtve a magasabb társát. A tervezési koncepció kiérlelttségét mutatja, hogy kiterjed az épület elhelyezésére is: azáltal, hogy egy keskeny zöldsáv mögé helyezi az épületegyüttest, egyfajta könnyed színpadiasságot ad számára, mintha csak egy valószerűtlen délibáb lenne a fák felett. A vertikális és horizontális tömegek ezt a gondosan megtervezett térbeli játékát bármelyik neves nemzetközi modernista építész megirigyelhette volna. Hátulról nézve azonban nyoma sincs annak a szándéknak, hogy visszafogottabban jelenjen meg az épület. Kifejezetten nyomasztóan hat a járdaszintből falszerűen kiemelkedő 16 szintes irodatorony.

9. ábra: A megyeháza és a kulturális központ városképi együttese

Forrás: saját fotó

Petőfi Sándor utca:

A Petőfi Sándor utca sem mindennapi jelenség: minkét oldalról jellegzetes, tízemeletes lakóépületek szegélyezik, melyeket formájuk alapján el is kereszteltek a kecskemétiak (Szalagház és Fűrészfogasok). Közöttük kényelmesen elfér egy kétsávos sugárút kétoldali parkolókkal, mellette zöldsávval (!) és széles gyalogos felületekkel.

Építészeti és városképileg elsősorban az utcát északról kísérő 400 m hosszú Szalagház az érdekes. Egyfelől léptékvesztett épületutópia, másfelől viszont – a maga nemében – egyedülálló az országban. Lakásszám tekintetében vannak még ennél is nagyobb épületek, de megvalósult formájában a hazai épületóriások közül a legközelebb áll a modern építészek úttörői által megálmodott megastruktúrákhoz: az egyedi harántvázas szerkezet lehetővé teszi a homlokzat teljes megnyitását; a nagy fesztávok kötetlenebb lakásalaprajzot eredményeznek; az összefüggő földszinti üzletsor épületen belül biztosítja a lakók ellátását, a napozóteraszokkal ellátott tetőkert a közösségi életet hivatott szolgálni. Noha az épület erkélyszávokkal variált

szalagablakos homlokzata üde színfolt a korszak sablonos homlokzati megoldásaihoz képest, és a jól alakítható lakások miatt lakóhelyként is töretlen a népszerűsége, de eltűzött léptéke miatt városképileg nagyon nehéz vele megbarátkozni. Mindenesetre, ha egyszer valaki egy virtuális történeti parkot állítana össze az 1960-as, 1970-es évek legjellegzetesebb hazai modernista épületeiből, akkor a megyeháza és a szalagház jó eséllyel helyet kapna benne.

10. ábra: Petőfi Sándor utca a Szalagházzal

Forrás: saját fotó

Város a városban

Hajlamosak vagyunk a városkép hibáiért a múlt század második felét uraló államszocialista rendszert felelőssé tenni, azonban a városkép tönkretétele nem rendszerfüggő. Persze van ideológiai alapú városrombolás is, de a jelenség sokkal inkább a gazdasági érdekek elsőbbségére és a közösségi érdekek figyelmen kívül hagyására vezethető vissza.

Az ezredfordulót követő években – több más városhoz hasonlóan – Kecskeméten is városképi konfliktus forrásává vált a plázaépítési láz. Nagytemplomtól karnyújtásnyira, 2005-ben átadott Malom Központ (földalatti részét nem számítva) 6 szintes épülete messze túlnő azon a méreten, ami a belváros léptékére jellemző. Tagolatlan, hatalmas tömegébe a Városháza alapterületileg négyszer kényelmesen beleférne. A plázákhoz hasonlóan a Malom Központ is egy befelé forduló épület. Egyedül a bejárati sarok próbál térbeli játékkal kommunikálni a környezetével. A Széchenyi tér felé már csak egy fantáziátlan, sematikus üveghomlokzat néz, a többi oldalon pedig várfalként magasodik a környezete fölé. Széles körű szolgáltatásait tekintve valóban város a városban, városképileg nézve azonban inkább zárvány a belvárosban, amelynek a négy bejáratán kívül semmi környezeti kapcsolata nincs.

11-12. ábra: Malom Központ két arca

Forrás: Bánhidi Norbert fotója (www.flickr.com) és saját fotó

Átértékelődő közlekedés

A főter a gyalogosok birodalma, de ha bármelyik irányba is elhagyjuk, szinte azonnal a forgalmas kiskörútba ütközünk, mely szinte hurokként szorul a városközpont köré. Városszerkezeti értelemben nagyobbik része nem is körút, csak közlekedésileg összekapcsolt utcák és terek esetleges rendszere. Ezt a kényszerűséget tükrözi az egyirányú forgalmi rend is, amely egy idegen számára elég meghökkentő helyi sajátosság. Amikor több mint 40 éve (egy hirtelen döntés nyomán) gyalogos zónává nyilvánították a főteret, nem jelentett gondot az akkori gyér gépjárműforgalom környező utcákba irányítása. A néhány járműből azonban mára hömpölygő autóáradat lett, az egykori gyalogos közterületek jó részéből pedig parkolóhely. Persze folyamatosan napirenden volt a növekvő forgalom okozta újabb és újabb problémák kezelése, de jobbára csak a tüneti kezelésig jutottak: bevezetésre került az egyirányú forgalmi rend, nyomvonal-korrektciók történtek (szűk utcákat bontottak, tömböket vágtak át), parkolókat alakítottak ki és központi buszpályaudvar létesült. Szép lassan a főter körüli közterületekről kiszorultak a gyalogosok, hisz a járókelőnek semmi keresnivalója az úttesten vagy a parkoló autók között. Így lett a közterületek nagyobbik része az autóké.

Ennek a közlekedésfejlesztési központú logikának az abszurditását napjainkra egyre több városban ismerik fel és forgalomcsillapított, vegyes forgalmú utcákat alakítanak ki a városok központi részein. A belváros úthálózata nem arra való, hogy a városrészek között a legrövidebb áthajtási utat biztosítsa. Az értékes belvárosi közterületek hasznosításának sem feltétlenül a parkoló a legjobb formája. Ez kicsit olyan, mint a „csizma az asztalon”. Praktikus, ha kéznél van, de nem ott a helye!

Egészen más városi érzés, amikor nem kell azon töprengeni, hogy vajon melyik gyalogátkelő van közelebb és nem kell perceket várni a lámpánál, ha át akar menni az ember az utca egyik oldaláról a másikra. Az autó része az életünknek, része a városnak, de a városközpontban csak „vendég”. Itt a gyalogosnak kell otthon éreznie magát.

Kecskeméten megvan az elképzelés a városközpont forgalmi rendjének újragondolására, sőt a város aktuális településrendezési terve már az új rendszert

ábrázolja. A városközpontba bevezető főutcák párosával összekapcsolva képeznék azokat a közlekedési hurkokat, amelyek a nagykörutat kapcsolnák a központhoz. Közöttük – részben a mai kiskörút vonalán – csak forgalomcsillapított közlekedési zónák teremtenének korlátozott kapcsolatot. Körbe lehet majd járni a városközpontot, de nem direktben. Ez a rendszer azonban önmagában még nem működőképes. Minden hurok belső, főtérhez közeli részén biztosítani kell megfelelő számú parkolóhelyet, lehetőleg térszín alatt, mert különben egy nagy közlekedési dugó lesz a belváros. A forgalomcsillapítás harmadik pillére a korszerű közösségi közlekedés, amely nem a belváros egyik legértékesebb részét használja központi buszpályaudvarként, innen indítva és érkeztetve a járatok 75%-át, hanem egy rugalmasabb hálózattal, több kapcsolódási, átszállási lehetőséggel biztosítja a városközpont kényelmes megközelítését.

Önálló szerepkörű terek kialakításának igénye

Amennyiben a belváros közlekedését sikerülne a fenti elvek mentén átszervezni, hatalmas lehetőség nyílna egy olyan, közterületileg is egybefüggő belváros megteremtésére, ahol a főtér mellett végre igazi városi szerepkört kaphatnának azok a környező terek is, amelyeket jelenleg a kiskörút tesz közösségi értelemben használhatatlanná.

Katona József tér:

A Városháza szomszédságában legyezőszerűen kitáruló Katona József tér a városi színház otthona. A tér közepét elfoglaló színházépület a Városháza és a Nagytemplom homlokzata által meghatározott tengelyre pontosan merőlegesen helyezkedik el, ezáltal városképileg is fókuszált helyzetben van. Bár az épület látványában szorosan kapcsolódik a főtérhez, maga a tér a kiskörút miatt leszakad a főtér gyalogos közterületi rendszeréről. Szinte adja magát, hogy a jelenleg csipkerózsika álmát alvó tér a Katona József Színházzal, a tér felé bővülő Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézettel és a Magyar Fotográfiai Múzeummal a kultúra és a művészet terévé váljon. Nem nehéz elképzelni, hogy milyen gazdag, inspiratív köztéri világot teremtene, ha az intézmények falain belül zajló munka kilépne a közterületre, birtokba véve azt. Szabadtéri színpad, zenepavilon, zenés vízjáték, „kép-tér” kiállítóhely és sok más olyan köztéri elem kaphatna itt helyet, ami a színjátszáshoz, a zenéhez és a fényképészethez kötődik. A tér léptéke, helyzete, tagoltsága, építészeti kerete ennek a szerepkörnek kiválóan megfelelne.

Forrás: www.minihungary.eu; www.zeneakademia.hu

Széchenyi tér:

A főter északi oldaláról nyíló Széchenyi tér – mind városszerkezeti, mind építészeti értelemben – az egyik legellentmondásosabb tere a városnak. Nagy része bontással jött létre és nem szervesen kapcsolódik a főtérhez. A hajdani Széchenyi tér a főtérre vezető Kápolna utca tölcészerű kiszélesedése volt, amely egészen a Nagytemplomig nyújtózott és látványában nagyon szép rávezetést adott a Nagytemplom és a Városháza együttesére. Aztán az 1960-as években úgy gondolták, hogy a földszintes polgárházak sora nem elég városias megjelenésű a főtérhez, ezért nemes egyszerűséggel kettévágták a keresztben elhelyezett Aranyhomok szállodával. Az ötemeletes szálloda kétségkívül nagyvárosias lezárást ad a főtér északi részének, azonban éppen azt jellegzetes mezővárosi látványt törölte el örökre, amikor a földszintes polgárházak sorából kiemelkedik a Nagytemplom méltóságáteljes sziluettje. A Kápolna utca felől most már csak a Nagytemplom toronysisakja látszik ki a betonkocka szerű épület felett és már senki nem sejt, hogy milyen sajátos élmény lehetett ebből az irányból megközelíteni a főteret. Azonban ezzel még nincs vége a tér hányatott sorsának. Az 1980-as években a szálloda mögötti polgárházak elbontásával új teret alakítottak ki. A szabályos négyszög alakú tér városszerkezetileg már nem a főtérhez, hanem a kiskörúthoz kapcsolódik. Jobb híján itt helyezték el a belvárosi buszpályaudvart, a maradék részén pedig zöldterület létesült, amely zárványként ékelődik a buszállások és a kiskörút közé. A tér minden oldala más-más kort, léptéket és építészeti minőséget képvisel. A belvárosi buszpályaudvar áthelyezése nyomán azonban életre kelhet ez a tér is. Alkalmas rá, hogy befogadja a városközpont fiataloknak szóló rendezvényeit. Az itt álló Ifjúsági Otthon és Malom Központ már eleve számos fiatalot vonz. A tér kiforratlan jellege pedig jó lehetőséget ad arra, hogy a fiatalok igényeihez alkalmazkodva, merészebb koncepció mentén történjen a közterület kialakítása. Ebben az esetben hangsúlyozottan a befogadott funkciók határoznák meg a tér karakterét és nem jelentene problémát a heterogén építészeti környezet sem. Akár a budapesti Erzsébet téren található Gödör Klubhoz hasonló összművészeti helyszín is elképzelhető lenne itt, ahol koncertek, bulik és szórakozás mellett kiállítások, tánc stúdió, télen pedig jégpálya várná a fiatalokat. Ez a fajta mozgalmasság, színes kavalkád lenne a fő jellemvonása a tér új arculatának.

15-16. ábra: A Széchenyi tér két megmaradt régi épülete és maga a tér

Forrás: saját fotók

Piaristák tere:

A Piaristák tere a városközpont északi kapuja. Egyetlen olyan nagyobb tér a városközpontban, mely nem csatlakozik közvetlenül a főtérhez. Északi felét – amint azt a neve is jelzi – a piarista rend temploma, rendháza és iskolája foglalja el. A több mint 300 éves kecskeméti piarista oktatás napjainkban teljes megújulását éli. A központi épület, a patinás külső mögött, hamarosan új belső közösségi és oktatási terekkel fog gazdagodni. A rendház földszintjét pedig a rend országos továbbképzési központjává alakítják át. A tér déli oldalán két újabb kori, városképileg is hangsúlyos épület áll: az Egészségügyi Központ és a Katona József Könyvtár. Az, hogy újabb kori, ebben az esetben elég relatív, hiszen a hamisítatlanul modern Egészségügyi Központtól nehéz elhinni, hogy mindössze 17 évvel épült később, mint az impozáns, neobarokk jellegű Piarista Gimnázium. A tér legfiatalabb épülete a megyei könyvtár, amely eredetiségében nem marad el szomszédjaitól, sőt... A keskeny nyílásokkal tagolt monolitikus tömege határozottságot és erőt sugall, de kézműves részletek és az emberi arányok mégis barátságossá teszik. Különösege ellenére a kecskemétiak hamar befogadták és megszerették.

Adott tehát egy színvonalas építészeti környezet, azonban maga a tér széttagolt és töredékes. A kiskörút forgalma teljesen elvágja egymástól a tér északi és déli részét. A belváros forgalmi átszervezését követően itt is megnyílik a lehetőség egy önálló szerepkörű, egységes megjelenésű közterület kialakítására. A piarista iskola és a megyei könyvtár révén a tudás és az ismeret lehet az a két fogalom, ami köré a tér karaktere felépíthető. Ez kifejeződik a tértagolási rendszer matematikai szabályszerűségeiben (Fibonacci-számok, aranymetszés), a piarista oktatáshoz kötődő szimbólumok téren való megjelenésében, vagy szabadtéri óráknak, könyvbemutatóknak, irodalmi felolvasó esteknek helyet adó bensőségebb térszegletek létrehozásában.

17-18. ábra: Piarista templom és a Piarista Gimnázium, valamint a Katona József Megyei Könyvtár

Forrás: saját fotó és Walter Péter fotója (www.hazai.kozep.bme.hu)

Udvarok, közök, sétányok alulértékelt világa

Kecskemét városközpontja a tágas terek szövedéke, azonban az ember olykor mégis a kis utcák és bensőséges udvarok hangulatára vágyik. Ennek is megvannak a történelmi és újabb kori példái a városban, csak rájuk kell találni.

19-20. ábra: Barátok templomának belső udvara és a Kéttemplomköz

Forrás: saját fotók

Ilyen a Barátok templomának belső udvara, amely időtlen nyugalmával varázsolja el a betérőt. A Kéttemplomköz egy több mint 100 éve kialakított hangulatos sétálóutca, amely esténként a kiülős vendéglátóhelyek révén kel igazán életre. A Luther udvar gyalogos átjárója a kedves-játékos építészeti világával szólítja meg az arra járókat.

A közelmúlt két jól sikerül példája a Piramis udvarház és a Frangepán sétány. Előbbi egy három irányból is megközelíthető, hangulatos kis udvar, az utóbbi pedig egy tömbbelsőn átvezető gyalogos útvonal, amely lépten-nyomon érdekes téri szituációkkal lepi meg az embert. Néhány újabb átjáró megnyitásával lehetőséget adna a jelenleg egymástól elszigetelt udvarok, passzázsok és gyalogos közök részbeni összekötésére és egy fél kilométer hosszú útvonalra történő felhűzésére. Ezáltal az Aranyhomok szállodától egészen a Rákóczi út közepéig végig lehetne barangolni a városközpont rejtett zugait, miközben egy eddig ismeretlen arca tárulna fel a városnak.

21-22. ábra: Piramis Udvarház és a Frangepán sétány

Forrás: saját fotók

Minőségi közterületi rendszer fontossága

Egy város élhetőségében, barátságos, emberközpontú arculatában kiemelkedő szerepet játszanak a közterületek. Ha egy idegen városban járunk, az összbenyomást jobbra a közterek jellege határozza meg. Fontosak az épületek, de még azokat is az alapján ítéljük meg, hogy milyen hangulatú az az utca vagy tér, ahol állnak. A Kecskemétre tévedő idegen gyakran megjegyzi, hogy milyen kellemes volt végigsétálni a tágas, parkos főtéren, vagy a Rákóczi út központi sétányán. A nevezetes épületek mellett ez a kép marad meg az emlékezetében a városról. Azonban, ha egy kicsit jobban szénézne, lehet, hogy elbizonytalanodna a “zöldsétányos” Kecskemét képét illetően. A történelmi főtéren és a Rákóczi úton kívül intenzíven gondozott (virágos) zöldterületet csak elvétve találni, összefüggő fasor a környező utcákban szinte egyáltalán nincs, a toldozott-foldozott aszfaltburkolat sem túl hívogató, az utcabútorok hiánya pedig ezek után már nem is meglepő. Ha sikerülne kiterjeszteni a minőségi közterületeket a főteret övező utcákra és terekre, alapjaiban változna meg a városközpont hangulata.

23. ábra: Rákóczi úti sétány

Forrás: www.vonattal-termeszetesen.blog.hu

A Rákóczi út korábban kihalt utca volt, munkaidőn túl ember nemigen járt arra. A színvonalas központi zöld sétány kialakítása után viszont látványosan megváltozott a helyzet. Egy egységes közterületi rendszer a megtapasztalható városélmény tekintetében egybefogná a jelenleg közterületileg széttagolt, építészeti heterogén, főtérről leszakadó városközponti területeket.

Előrelátható tömb szintű revitalizációk

Centrum Áruház:

Az egykori Centrum Áruház (jelenleg Ázsia Centrum, illetve Spar Áruház) az 1980-as évek elején épült a történelmi főter szomszédságában. Bizonyos tekintetben a Malom Központ elődjének is tekinthető. A maga idejében egy korszerű, háromszintes áruház volt, de dobozos tömege és alumíniumcsipkés homlokzata révén nagyon kilógott a városképből. A helyzet azóta sem javult, csak romlott. Jelenleg a városközpont egyik legrendezetlenebb, legigénytelenebb építészeti környezetét tudhatja magáénak. Az idő szép lassan elvégzi a dolgát és hamarosan bontáséretté válik az épület, vagy jelentős átépítésre fog szorulni. Ez számos városképi kérdést is fel fog vetni. Az, hogy mi legyen a helyén, beruházói döntés függvénye, de hogy mekkora legyen, és hogy milyen beépítési formát kövessen, már sokkal inkább közérdek. A megnyugtató megoldás az lenne, ha az új (vagy megújuló) épület nem a környezetétől független szigetként jelenne meg, mint ahogy jelenleg, hanem térfalakkal igazodna a környező utcák vonalához. A jelenlegi szögletes, fogazott tömege sehogy sem tud illeszkedni az utcák által határolt háromszög alakú tömbhöz.

21-22. ábra: A Centrum Áruház tömbje és a piaccsarnok

Forrás: saját fotók

Piac:

Kecskemét a 19 század végétől egy bő fél évszázadon át a zöldség és a gyümölcs (fő)városa volt. A mai tágas főteret is a piac helyigénye hívta életre. A két világháború között a főtéri piac volt a város egyik legfőbb turisztikai látnivalója, számos élménybeszámoló emlékezik meg a piaci nyüzsgés különleges hangulatáról. A második világháború után, a főter parkosításakor a piacot elköltöztették a piarista

templom és rendház mögötti tágas kert helyére, majd az 1970-es években egy előregyártott betonelemekből készült csarnokot is kapott.

A város életében betöltött korábbi kiemelkedő szerepéhez képest a piac jelenlegi elhelyezése – finoman szólva is – méltatlan. Közlekedésileg nehezen megközelíthető, városképileg jelentéktelen. Felmerült az elköltöztetése, de a jelentős területigény miatt a Nagykörúton belül nem igazán lehetne számára megfelelő helyet találni. Amennyiben a jelenlegi helyén marad, akkor is előbb vagy utóbb új piaccsarnokra lesz szükség. Miután a szomszédos Centrum Áruház is átépítésre vár, célszerű lenne összehangolni a két beruházást és közös közterületfejlesztési koncepció alapján elősegíteni a piac kedvezőbb városszerkezeti és városképi integrációját.

Az új fedett piac létesítése kapcsán lehetőség nyílna a városi zöldterület bővítése is. Amikor a piaristák egykori telkére költöztették a piacot, egy több mint 200 évet megélt, 10 ezer négyzetméteres kert tűnt el nyomtalanul, de talán nem végérvényesen. A mai építéstechnológia mellett nem jelent problémát egy olyan tetőzet építése, amely képes egy fákkal beültetett kertet hordozni. Ha ennek a tetőzetnek lejtése is van, akkor lejtésirányban a közvetlen terepcsatlakozás és az utcaszíni megközelítés is biztosítható. Így a piaristák felől nézve a piac felett egy lankás domboldalra emlékeztető közösségi kertet lehetne kialakítani, ahol a fűre letelepedve békésen élvezhető a koraesti napsütés... Alaptalan vízió lenne csupán? Példáért nem kell messzire menni, hiszen a városligeti új Néprajzi Múzeum hasonló formában valósul meg.

Végszó helyett összbenyomás

A kecskeméti városközpont arculata folyamatosan változik, hol kedvezőbb, hol kedvezőtlenebb irányban. A változás és a sokszínűség dinamikát kölcsönöz a városnak. A hibákból tanulni, az értékeket pedig óvni kell. A történelmi főtér építészeti és környezeti értékei olyan etalonként, viszonyítási alapként szolgálhatnak a kecskemétieknek (legyen az szakember vagy a város sorsát szívében viselő helyi lakos), ami segíthet abban, hogy a mindenkor új beruházási tervekre és fejlesztési elképzelésekre magasabb esztétikai és illeszkedési elvárásokkal tekintsenek. A történelmi főtér körül formálódó belváros számos kihívással néz szembe, de szinte mindenhol megvan a lehetőség az épített környezet javítására, új szerepkörök befogadására és a közterületek élettel történő megtöltésére. A városnak előreláthatóan egy sajátos kétarcúság lesz a „védjegye”. Ez lehet negatív is, ha a problémákat a szőnyeg alá söpri, de ha sikerül a tradicionális értékek és az új igények között a kapcsolatot megtalálni, akkor a városarculatot egy jó értelemben vett dinamikus feszültség fogja jellemezni.

A klímaadaptáció lehetséges szempontjai az Alföld településein

KOROM ANNAMÁRIA, HORNYÁK SÁNDOR JÁNOS, KOROM PÁL FERENC

KOROM Annamária: Adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Földrajzi és Ökoturisztikai Tanszék
HORNYÁK Sándor János: vízügyi referens, Alsó-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság
KOROM Pál Ferenc: szakértő, vízmérnök, Szentés Város Polgármesteri Hivatala

KULCSSZAVAK: klímapolitika, adaptáció, önkormányzat, fenntartható településfejlesztés

ABSZTRAKT: A klímaváltozáshoz kapcsolódó tudományos diskurzus és stratégiai tervezés folyamata a 2000-es évek elején kapott lendületet Magyarországon, amikor elfogadottá vált az, hogy változóban van a Kárpát-medence időjárása, klímája is (Rakonczi 2003; Láng, Csete, Jolánkai 2007). A tudományos kutatások mellett számos szakmai anyag született a klímaváltozáshoz kapcsolódó stratégiai tervezési folyamatok támogatására (Taksz 2017; ZIFFA 2016), amelyek a vonatkozó nemzetközi dokumentumok iránymutatásait, célkitűzéseit vették alapul. 2007-ben elkészült az első Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia (NÉS-1) a 2008-2025 időszakra, amit 2017-ben felülvizsgáltak és elfogadták a NÉS-2 a 2017-2030 időszakra, 2050-ig tartó kitekintéssel. 2017-től elindult KEHOP támogatással a megyei klímastratégiák készítése, valamint a települési stratégiák kidolgozása is.

Ugyanakkor három stratégiai pillér mindmáig hiányzik az érdemi klímavédelem és adaptáció tekintetében: a jogszabályokban még mindig nincs jelen kötelező feladatként a klímavédelem; a helyi szereplőknek, lakosoknak nem javasolnak ezek a vizsgálatok tudományosan megalapozott, konkrét feladatokat; a helyi önkormányzat hétköznapi gyakorlatában nincs meg az a klímavédelmi szempontrendszer, ami szakmailag meghatározná a tervezési, fejlesztési folyamatokat, intézményi kapcsolatokat. A tanulmány többek között sorra veszi, hogy az Alföldhöz kapcsolódó klímapolitikai dokumentumok milyen elemeket hangsúlyoznak ki a klímaadaptáció szempontjából és milyen szervezeti, intézményi és humán infrastrukturális hiányosságok nehezíti meg ezen célkitűzések megvalósulását, illetve milyen, már meglévő adottságok továbbfejlesztésével segíthető a klímaadaptáció szemlélet mindennapivá válása.

Bevezetés

Lovelock és követői fogalmazták meg a Gaia hipotézist és azt, hogyan is valósul meg a bioszféra (harmonikus) egyensúlya (Lovelock 1987; Kerényi 2016). A hipotézis kapcsán egy dolgot emelünk ki: a formálódó Gaia rendszerében folyamatos az átalakulás, mely során kialakuló egyensúlyi állapot(ok) követik egymást. Ezen viszonyok közepette alakult ki a mai élet, bár sok tömeges kipusztulás történt az idők során. A jelenlegi bioszféra kialakulásának folyamatában, kb. 12 000 éve alakult ki egy egyensúly, amely lehetővé tette – először a „termékeny félhold”¹ területén – a hosszú távú megélhetést és biztonságot lehetővé tévő mezőgazdasági (növény) termelést.

A Gaia elv lehet a klímaadaptációs gondolkodásunk egyik végpontja. A másik pedig az egyén, aki megéli az egyensúly felborításának következményeit a saját életében.

A klímaváltozással foglalkozó tudósok, szakemberek mérvadó hányada is kifejti, hogy maga a klímaváltozás nem új folyamat, viszont a jelenlegi trendek sokkal erőteljesebbek az antropogén hatások következtében.

---

¹ A Nílus, a Tigris és az Eufrátesz folyók vidéke.

A klímaváltozással szembeni „küzdelemben”, a klímaadaptáció célkitűzéseinek kialakításában és megvalósításában – álláspontunk szerint – egyszerre kell érvényesülnie a globális és az egyéni (lokális) megközelítésnek és akcióknak. Mit is jelent ez?

A globális szinten komoly döntések születnek (a „Riói”, a „Kiotói” és a „Párizsi” egyezmények), kutatások folynak, jelentős tanulmányok születnek, feltárva a jelenlegi globális gazdasági térben folyó természet- és környezetpusztító hatásokat, amelyek egyértelműen a jelenlegi Gaia egyensúly felborulásához vezetnek. Ezekben a klímapolitikai dokumentumokban és kutatásokban megfogalmazódnak a szükséges cselekvési térszínek és célok is. Ezek kisugárzó és kényszerítő hatásának köszönhetően Magyarországon is megindult a klímavédelmi stratégiai tervezés a 2000-es évek közepén (pl.: VAHAVA jelentés, NÉS-1, NÉS-2, ZIFFA). Az individuuum szintjén a kutatások mutatják, hogy sokan úgy gondolják, hogy az egyéni környezetkárosító tevékenységek a globális környezeti problémák egészéhez képest elenyészőek, sőt, érdemben nem is képesek befolyásolni azt sem pozitív, sem negatív irányban (Kiss 2006; Harnos 2012; Antal 2013). Ennek ellentételezéseként a zöld és kék felületek védelme, a település élhetőségében játszott szerepe már helyi szinten is elfogadottá vált, sőt, a helyi lakosoknak is igénye a meglévő rekreációs terek meg- és felújítása, illetve újak kialakítása.

A vonatkozó tanulmányok áttekintésével igyekeztünk egy rendszerbe foglalni az érintett fogalmakat, majd a kompiláció eszközével vizsgáltuk a fellelhető megyei és települési fejlesztési dokumentumokat, hogy lássuk, mennyire érhető tetten azokban az adott fogalomrendszer és klímaadaptációként értékelhető szempont- és célkitűzésrendszer. Ezt követően összegeztük az eddig szerzett tapasztalatainkat annak vonatkozásában, hogy ezen célkitűzések megvalósulását milyen tényezők, hiányosságok nehezítik, illetve az alföldi települések esetében milyen adottságok fejleszthetőek a klímaadaptációs szemlélet mindennapivá változtatásával.

Fogalmi keretek

A településfejlesztés egy olyan tervezési folyamatként és gyakorlatként fogható fel, amely figyelembe veszi a település társadalmi, gazdasági, műszaki, tervezési és környezeti adottság rendszerét azért, hogy a lakosság életminőségét, ellátási és környezeti viszonyait javítsa. A definíciók sorába egyre nagyobb teret nyer a helyiek bevonásán alapuló és a szubszidiaritás elvén nyugvó közösségi tervezés és tevékenység fontossága, hangsúlyt kap a fenntarthatóság elve is és megjelenik a fenntartható településfejlesztés fogalma (Harnos 2012; Nagy 2014). A klímaváltozás és klímavédelem diskurzusokban való hangsúlyosabb megjelenésével nagyobb teret kap az ökológikus megközelítés és a helyi közösségek jelentősége is. Többen megfogalmazzák, hogy a fenntartható településfejlesztés túl kell, hogy mutasson a környezeti és a gazdasági megközelítésen, amihez szükséges a helyi közösség(ek) környezeti tudatosságának és felelősségvállalásának fejlesztése, vagyis elkerülhetetlen a közösségfejlesztés. Enélkül nem megvalósítható a fenntartható fejlesztés alapelve sem (Kiss 2006; Harnos 2012; Antal 2013; Nagy 2014) (1. ábra). Véleményünk szerint

ebben a folyamatrendszerben lehet szakmai, koordináló szerepe a településfejlesztő szakembereknek (1. ábra).

1. ábra: Fogalmi keretek

Forrás: saját szerkesztés

Mit is jelenthet a klímavédelem és a klímaadaptáció a települések szemszögéből a korábban megfogalmazottak tükrében?

Az elmúlt évtizedekben Magyarországon is egyértelműen emelkedett az átlaghőmérséklet, csökkent a csapadék összmenyisége és növekedett az extremitások gyakorisága (Láng, Csete, Jolánkai 2007; NÉS-2 2017). Ezek egyes esetekben komoly károkat okoznak és tovább nem halogatható megoldások igényét vetették fel a környezet- és természetvédelemben, a vízgazdálkodásban, a mező- és erdőgazdaságban, az energetikában, a közlekedésben stb. (Láng, Csete, Jolánkai 2007; NÉS-2 2017).

A klímaadaptáció egy aktív hozzáállást jelent, felkészülést a lehetséges eseményekre, a károk megelőzésére vagy gyors kezelésére. Szerzőtársaimmal a Buzási A. és Szalmáné Csete M. (2018) által adaptált megfogalmazással értünk egyet, miszerint „alkalmazkodóképességen nemcsak a külső hatásokkal szembeni ellenállást kell érteni, hanem a rendszer azon képességét is, mely szerint az képes rugalmasan alkalmazkodni a megváltozó körülményekhez”. A városi szinten való értelmezés esetén tehát nem elegendő fenntartani egy város bizonyos alrendszerét (például a közlekedési, energetikai vagy infrastrukturális rendszerét), hanem úgy szükséges az ezeket felépítő elemeket tervezni, működtetni és karbantartani, hogy akár egy hosszabb időtávon jelentkező jelentős zavar esetén is ellássák funkciójukat, vagyis alkalmazkodni tudjanak a megújult, megváltozott körülményekhez”. Ehhez elengedhetetlenül szükséges a helyi szereplők környezet- és klímatudatossága és aktív részvétele a fenntartható településfejlesztésben (2. ábra).

2. ábra: A klímaadaptációban érintett szereplők rendszere

Forrás: saját szerkesztés

Az Alföld természetföldrajzi adottságai, mint az éghajlati jellemzők, a termékeny talajok és az elérhető vízkészletek, kedvező feltételeket biztosítanak a mezőgazdaság számára. A klímaváltozáshoz kapcsolható hőmérsékletemelkedés és a csapadékintenzitás szélsőségessé válása az Alföldön is érzékelhető, sőt, számos környezeti veszélyt erősítenek fel közvetett vagy közvetlen módon (Mezősi et al. 2017), mint például az aszály (Fiala et al. 2014), a belvíz (Rakonczai et al. 2011), a szélerozió (Mezősi et al. 2013), a talajvízszint süllyedés és szárazodás a Duna-Tisza közén. A klimatikus változékonyság növekedése, a felszín kis mértékű változatossága, adott esetben a nem megfelelő tájhasználat rontják a helyzetet, a települések esetében pedig a városi terek sajátosságai, növekedése (pl.: hősziget) és a vízháztartási szélsőségek (pl. tudatos települési vízgazdálkodás hiánya) súlyosbítják a helyzetet.

Az előbbiekből következően nem csak az országos, de a megyei és települési klímapolitikai, klímavédelmi kutatásokban, fejlesztési dokumentumokban (pl.: Láng, Csete, Jolánkai 2007; Taszk 2017; NÉS-2 2017; ITS és TOP 2.1.2-15 Zöld város kialakítása; megyei és már létező települési klímastratégiákban) nagy hangsúlyt kap a települések zöldfelületi és zöldterületi rendszerének védelme, fenntartása és fejlesztése; a vízgazdálkodás, valamint a csapadékvizekkel való ésszerű gazdálkodás előmozdítása, sőt egyes megyei dokumentumokban megfogalmazásra kerül a komplex szemlélet és csapadékvíz visszatartására való törekvés is. A fenntartható településfejlesztés térnyerése ezekkel kapcsolatban is koncepcionális szemléletváltással kecsegtet, amit az integrált települési vízgazdálkodás, a zöld és kék infrastruktúra fogalmai szépen tükröznek. Buzás Kálmán (2012, 2015) szerint elkerülhetetlen a paradigmaváltás a települési vízgazdálkodás tekintetében, ami a rendszerszemléletű integrált települési vízgazdálkodást jelenti. Ez kölcsönhatásaiban kezeli a csapadékvízzel való gazdálkodás összes elemét és folyamatát is, hiszen nem csak egy műszaki rendszerről van szó, hanem valamennyi hidrológiai és hidraulikai

folyamatot magába foglaló hálózatról, beleértve a csatornahálózati folyamatok mellett a felszíni lefolyást, a beszivárgást, a párolgást és a szennyező anyagok transzportját a városi vízgöyjtőn (kül- és belterületen egyaránt) (Buzás 2012, 2015). Így a csapadékvízben rejlő gazdálkodási és kármegelőzési lehetőségek kiaknázása során a hasznosításnak és a hasznosulásnak (beszivárogtatás, talajvízpótlás) is figyelmet kell szentelni és nem feltétlenül cél a lehulló csapadék azonnali le- és elvezetése (VGT 2015).

Buzással egyetértve a lehetséges adaptációs módszerekből fontos kiemelni a következőket: a csapadékvíz-gazdálkodást segítő zöld infrastruktúra fokozatos kiépítését, a települési zöld infrastruktúra szinergikus összekapcsolását a kék (víz) elemekkel, rendszerrel (mint pl.: szennyvíz újrahasznosítás, csapadékvíz-gazdálkodás és a rendkívüli csapadékok kezelése) és a helyi érdekeltek (lakosság, a közintézmények és a vállalkozások vezetői) részvételének biztosítását (Buzás 2012, 2015, 2017).

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy ez a koncepcionális szemléletmód, gondolatrendszer még nem nyert ténylegesen teret a megyei és települési klímavédelemhez kapcsolódó dokumentumokban, csupán részeleseit látjuk szinergikus összekapcsolás nélkül.

A helyi klímaadaptációt nehezítő tényezők

A klímaváltozásra adott válaszok három pilléren nyugszanak: a mitigáción, az adaptáción és a szemléletformáláson. A három pillérhez rendelhető legfontosabb eszközök a stratégiai tervezés dokumentumai, a támogató jogszabályi rendszer, a megfelelő intézményi rendszer és finanszírozás, valamint az önkormányzati, települési és lakossági szemléletnek a saját érdekeik szerinti tudatos alakítása. A megvalósítás területi szintjeinek tekinthetőek a globális törekvések, az Európai Unió szintje, az országos szint, valamint a megyei és a helyi szint. Úgy véljük, hogy a stratégiai tervezés minden szinten megfelelő szakmaisággal és elkötelezettséggel van jelen. Magyarországon mind az országos, mind a megyei klímastratégiák célkitűzési rendszerében jelen vannak többek között az üvegház hatású gázok kibocsátásának mérséklése, a zöldfelületi és zöldterületi rendszerek védelme és fejlesztése; a vízgazdálkodás, valamint a csapadékvizekkel való gazdálkodás előmozdítása, a természeti értékek védelme, a megfelelő tájhasználatra vonatkozó javaslatok, intézkedések. Ám nincs még mögötte az a jogszabályi (pl.: klímatörvény), finanszírozási és ellenőrzési háttér, ami ellenőrizhetővé, számon kérhetővé teszi az egyes területi szinteken az ezekben megjelölt célkitűzések tényleges megvalósulását. Helyi szinten az önkormányzatok feladat- és hatáskörével kapcsolatos jogszabályokban sem jelenik meg kötelező feladatként a klímavédelem. Az önkormányzatok egyéb feladataihoz kapcsolódóan (pl. környezetvédelem, hulladékkezelés, vízgazdálkodás, vízkárelhárítás) találunk a klímavédelemhez és a klímaadaptációhoz köthető akciókat (pl.: zöldterületek növelése, csapadékvíz kezelés, vízgazdálkodás), és a megvalósítást lehetővé tevő pályázatokban kap egyre nagyobb hangsúlyt a projektek klímavédelmi szempontú indoklása. Az alföldi települések

vonatkozó jogi és tervezési eszközeinek áttekintésekor is² azt tapasztaljuk, hogy az önkormányzatok konkrét feladatai között megjelenik az energiahatékonyság, a levegő tisztaságának védelme, a szennyvíz- és hulladékkezelés, a belvíz és vízkárelhárítás, a környezetvédelem, valamint a közlekedésfejlesztés és az egészségvédelem. Nincsenek azonban jogi és tervezési eszközei a klímavédelem és adaptáció terén. Jelenleg az előbbi területeken és eszközökön keresztül lehet tudatos szemlélettel segíteni a település klímaadaptációját.

Az EU-s stratégiai dokumentumok, a hazai kutatók munkái és a megyei, települési klímastratégiák is hangsúlyozzák a partnerség és klímatudatosság, tudatformálás fontosságát, valamint a helyi szereplők jelentőségét a klímavédelemben (pl.: Láng, Csete, Jolánka 2007; Mosoniné Fried et al. 2008; Fodor 2016a; Fodor 2016b; Kollányi 2017; Taszk 2017; NÉS-2 2017). A helyi társadalom, a helyi lakosok szerepvállalása képezheti stabil alapját a fenntartható településfejlesztésen belül értelmezett klímaadaptációnak, amihez az önkormányzatok biztosíthatják a megfelelő szabályozási kereteket és adott esetben a finanszírozást (nyilván megfelelő pályázatokon keresztül).

Ugyanakkor magának a lakosságnak a tevételes szerepe, tényleges ráhatása kapcsán több tanulmányban is kétségek fogalmazódnak meg. Véleményünk szerint azért, mert nehéz azt a léptéket megtalálni, amellyel valóban közvetíthetjük a környezet- és klímatudatosságban való cselekvő részvételt. A lépték pedig csakis a konkrét lakókörnyezethez és lakóhelyhez kapcsolható. Hiszen ez az a közvetlen földrajzi tér, amihez a lakos kötődik, érdeke fűződik annak rendben tartásához, annak védelméhez, a saját eszközeivel való racionális gazdálkodáshoz, az élhetősége megtartásához, fejlesztéséhez, esztétikus kialakításához.

A dél-alföldi településekre jellemző belterületi fásítotttság és csapadékvíz árokrendszer olyan földrajzi, települési elemek, amihez önkormányzati és lakossági érdekként is kapcsolható a környezet- és klímatudatosság.

Egy fejleszthető alföldi adottságrendszer a klímavédelemben

A dél-alföldi települések arculatának egyik jellemző eleme a kertes, családi házak előtti füves, fákkal szegélyezett földárok rendszer, amelyek egyfajta zöld és kék mikrohálózatként kezelve komoly szerepet játszhatnak a helyi klíma és élhetőség javításában. Ugyanakkor egyre több árok kerül befedésre és a szegélyező fasorok eltűnedeznek, legtöbb esetben a parkolási igények miatt. Ez azt sugallja, hogy a képviselőtestületek és a lakosok környezet- és klíma tudatossága e tekintetben hiányos.

A földárkok és nyílt burkolt árkok nem érik el a fejlesztési dokumentumokban, projektekben és kutatásokban taglalt zöld és kék infrastruktúrák vagy éppen ökológiai folyosók méretét. Viszont mint a zöld és a kék mikrohálózatok komoly szerepet játszhatnak egy élhetőbb környezet kialakításában, mind a klímavédelem, mind pedig

---

² A településfejlesztési koncepció, az integrált településfejlesztési stratégia, a településszerkezeti terv, a helyi építési szabályzat és szabályozási terv, a településképi rendelet; az arculati kézikönyv, valamint a települési környezetvédelmi program.

a klímaadaptáció szempontjából. Tudatos fenntartásukkal, fejlesztésükkel, akár időszakosan valódi kék-zöld folyosóvá válhatnak.

A csapadékvízgyűjtő árkok a települési klímavédelem számára az árkok párologtató és beszivárogtató képessége szerint hasznosak. Az árkokban összegyülekezett víz fizikai párolgásához (evaporációjához) szükséges, hogy az árok nyílt legyen, tehát az árkokban tározott víz a szabad levegővel érintkezzen. A víz párolgása igen jelentős energiaigényű folyamat. A folyadék párolgásához szükséges hőt a levegőtől vonja el, így az árkokban lévő víz párolgása folyamatosan hőt von el az utcai levegőből. Az árokrendszer elsősorban a nyári időszakban hirtelen lehulló csapadékok tározásával, párologtatásával és beszivárogtatásával járul hozzá az urbanizált területek klímájának mérsékléséhez. A levegő páratartalmának növekedése ugyanakkor növelheti a hőérzetet, bár az árkokból elpárolgó víz nem fogja elérni azt a mennyiséget, hogy ez a hőérzet növekedés bekövetkezzen, illetve a fák árnyékoló hatása képest ezt ellensúlyozni.

Az árkok által beszivárogtatott és párologtatott víz másik hatása a növényzet sorvadásának megelőzése, ezáltal a városi felületek árnyékolt mivoltának biztosítása. A levegőbe kerülő vízpára növeli a levegő telítettségét, így lassítja a nyári időszakban jelentkező légköri aszály kialakulását, amikor a növényzet a levegő alacsony páratartalma miatt válik képtelenné a víz felvételére. Az árkok vizének talaj irányába történő elszivárgása (szikkadása) csökkenti annak esélyét, hogy a talaj nedvességtartalma a növények számára kritikus szintre csökkenjen, ezáltal pedig a növényzet képtelenné váljon a talaj még meglévő víztartalmának felvételére (talajaszály). Az árkok környékén megmaradó növényzet maga is a párologtatásával csökkenti a levegő hőmérsékletét. Az elszivárgás feltétele, hogy az árok ne legyen vízzáró anyaggal (pl. beton) bélelt, medrében legalább szivárgók legyenek, illetve hogy az árok kialakítása a víz helyben tartására irányuljon, ne pedig a csapadékvíz azonnali elvezetésére.

Egy mindössze 50 cm mély, 45 fokos rézsűjű és 40 cm fenékszélességű földárkok keresztmetszete 0,45 m² vagyis közel fél négyzetméter. Ehelyett általában 30 cm átmérőjű betoncső csatornát szoktak fektetni, aminek a keresztmetszete 0,07 m². Az árok keresztmetszete tehát 6,42-szerese a csőének. Egy 10 m hosszúságú szakasz esetében az árok betározó képessége közel 5 m³, míg a zárt csatornáé alig több, mint 0,5 m³ (1. táblázat).

A földmedrű, illetve a részleges és hézagos burkolattal ellátott árkok emellett aszályos időszakban még a felhőszakadások jelentős részét is – néha szinte az egészét – beszikkasztja a talajba, míg erre egy zárt csatorna képtelen. Ugyanakkor belvizes időszakban az árok folyamatosan fogadja be és vezeti le a talajból a fölös vizet, míg erre a zárt csatorna szintén képtelen.

Az árkok jelentősen hozzájárulnak annak a zöldterületnek a környezetbarát használatához, amelyhez kapcsolódnak, mivel egyrészt öntözik, illetve levezetik a vizet arról, másrészt gátolják a burkolatépítéseket közterületen. Jellemző az is, hogy ha átépítik zárt csatornáknak, akkor egyrészt gyakorlatilag ellenőrizhetetlenül szaporodnak az illegális parkolóhelyek és bejárók. Másrészt a nagyon könnyen kezelhető gyepek nevében eltűnnek a fák.

1. táblázat: Az árok és a zárt cső tulajdonságainak összehasonlítása

	ÁROK	ZÁRT CSŐ
Fizikai tulajdonságok	fenék szint = 40 cm mélység = 51 cm részű = 45□	átmérő = 30 cm
Keresztmetszet	0,45 m ²	0,07 m ²
10 m szakasz esetén a betározó képesség	5 m ³	0,5 m ³
Szikkasztási funkció	van	nincs
Tározási funkció	van	nincs
Villám zivatar kezelésében játszott szerepe	van	van, de nem hatékony
Belvíz kezelésében játszott szerepe	van	nincs

Forrás: saját szerkesztés

Az elmúlt húsz évben sajátos racionalizmussal alakult át a települések – egyáltalán megmaradt – közterületi faállománya. A legtöbb városban rendeletileg is szabályozták azt, hogy a karbantartási gondok, a légvezetékek és a termések „veszélyessége” miatt, csak kis koronaméretű és kis levelű fák telepíthetőek az utcákra. Ez azért is „jobb”, mert a kis lombkoronájú és kis levelű – vagyis alig párologtató – fák jobban tűrik a burkolatokban nekik meghagyott kis földkockát – gyakran öntözőcső nélkül. Ezt kiegészíti az, hogy a szép és könnyen gondozható gyepek és szaporodó burkolatok világában a lakóházak kertjeiben is erősen lecsökkenőben van a faállomány és azok egyre nagyobb hányada is „díszfa”. A nagy lombozatú és nagy levelű fák egyrészt, ha sok a víz, akkor nagy mennyiségben párologtatnak. Másrészt, ha kevés a víz, akkor az árnyékukkal védik a talajszint növényzetét, ahogy magukat is, egyúttal beépítik magukba a szén-dioxidot, megkötik a port, a kormot és oxigént termelnek (Takács et al. 2016; Berland et al. 2017; Csete, Gulyás 2018). Ráadásul a gyorsan (és sajnos nagyon is indokoltan) növekvő számú klímaberendezés által az utcára ontott meleget egyedül a fák képesek ellensúlyozni – már ha vannak, és nagy lombozatúak, nagy levelűek. Ugyanakkor nem szabad elfelednünk, hogy a nyári hőségben akkor működnek jól, ha van elég vizük – vagyis nem vezetjük el előlük meggondolatlanul a nyári felhőszezonok aranyat érő vizét, zárt csatornákkal.

A rendszerváltás előtt állami források és a használati szabályok betartatása miatt jó állapotban voltak a bel- és csapadékvíz elvezető hálózatok. A rendszerváltás követően megszűnt ez a szigor, ugyanakkor a szükséges források hiánya miatt megszűnt a folyamatos városi ellenőrzés és karbantartás is. Egyúttal jelentősen nőtt a lakosság motorizációja, így erőteljes érdekként jelent meg a csapadékhálózatok zárttá való átépítése a korábban már említett okok miatt. A háza előtti árkok karbantartása lakossági feladat lenne, és a rendszer egységességéből adódóan az árok-hálózat egésze akkor is rossz állapotba kerül, ha csak a lakosok egy része nem tartja karban az ingatlana előtti árok-szakaszokat.

Úgy véljük, hogy szükség van a szemléletváltásra, melynek leglényegesebb eleme, hogy a lakosság is felismerje az időszakosan kék és zöld mikro-hálózatok meg- és

fenntartásának jelentőségét, vállalva azt a kis többletmunkát, amit az árkok gondozása jelent. A lakosság környezet- és klímatudatosságának megteremtése, növelése mellett, a települési képviselők, szakemberek tudatformálására is szükség van, ehhez viszont elengedhetetlen a kutatások elérhetővé és közérthetővé tétele, ehhez kapcsolódó akciók szervezése.

Összegzés

A globális klímaváltozás szélsőséges meteorológiai és hidrológiai jelenségeket, folyamatokat okoz. Ráadásul felerősíti az ember lokális tevékenységéből eredő változásokat, mint pl. a hősziget jelenségét, a tájak homogenizálódásával együtt járó ökológiai degradációt, vagy a levegő minőségének a romlását. A fenntartható településfejlesztés egyik kiemelkedő célja az egészségesebb, élhetőbb környezet kialakítása, melyhez a megfelelő jogi szabályozás kialakítása mellett szükséges a szemléletváltás és a technológiai fegyelem, a támogató pénzügyi eszközök kialakítása, a megfelelő szervezeti, kutatási, oktatási, intézményi háttér, az önkormányzatok környezet- és klímatudatosságának fokozása, a lakosság tájékoztatása, illetve tudatformálása. A helyi önkormányzatok és lakosság kapcsán különösen fontos megtalálni azokat a kifejezetten helyi tevékenységeket, feladatokat, amelyekbe tevélegesen is bevonhatóak a helyi klímavédelem és klímaadaptáció folyamatába. Erre jó példák az alföldi települések arculati elemeként is értékelhető bel- és csapadékvíz elvezető árkok, az ezeket kísérő fasorok, melyek kék és zöld mikrohálózatként történő rekonstrukciójába és fejlesztésébe a lakosok is bevonhatók. Egy 40 cm fenékszélességű és 1 m mély csapadékaroknak sokkal nagyobb az átfolyási keresztmetszete, illetve a tárolóképessége, mint a helyette megépített 30-40 cm átmérőjű betoncső csatornáknak, amelyek szikkasztani sem tudnak és a felső talajrétegben felhalmozódó vizet sem tudják elvezetni, mivel zárt a rendszer. A nyílt árokrendszer lehetővé tenné a nyaranta lezúduló nagy intenzitású esők kezelését, és a víz részleges helyben tartásával, beszivárogtatásával ellensúlyozható lenne a klimatikus változásokból adódó talajvízszint süllyedés és a talaj kialakuló vízhiánya. Ráadásul a nyílt árok-rendszerek kiegészítik és segítik a zöld infrastruktúra rendszerek fenntartását, ezáltal a mikroklíma javulását, tehát a klímavédelmet és a klímaadaptációt.

Irodalom

- Antal Z. L. (2013): A helyi szintű cselekvés és az ökotudatos társadalmi normák kialakulásának lehetőségei. *Hadtudomány: A magyar hadtudományi társaság folyóirata*, (különszám), 221–233.
- Berland A. – Shiflett S.A. – Shuster W.D. – Garmestani A.S. – Goddard H.C. – Herrmann D.L. – Hopton M.E. (2017): The role of trees in urban stormwater management. *Landscape and Urban Planning*, 162, 167–177.
- Buzás K. (szerk.) (2012): *Települési csapadékvíz-gazdálkodás*. TERC Kereskedelmi és Szolgáltató Kft, Budapest
- Buzási A., Szalmáné Csete M. (2018): Fenntartható fejlődés és klímaváltozás – Globális összefüggések lokális értelmezése. *Magyar Tudomány*, 9., 1349–1358.
- Buzás K. (2015): *Települési csapadékvíz-gazdálkodási útmutató*. VGT. BME, Vízi Közmű és Környezetmérnöki Tanszék., 32.

- Buzás K. (2017): *A zöld infrastruktúra szerepe a települési csapadékvíz gazdálkodásban*. www.balatonregion.hu/images/doc/public/eloadas2-
- Csete Á., Gulyás Á. (2018): A városi zöld infrastruktúra vízgazdálkodási szerepének vizsgálati lehetőségei a környezettudatos településtervezés tükrében. In: Lázár I. (szerk.): *Környezet és energia: Hatékony termelés, tudatos felhasználás*. MTA DAB Földtudományi Szakbizottság, Debrecen, 257-263.
- Fiala K., Blanka V., Ladányi Zs., Szilassi P., Benyhe B., Dolin J., Pálfi I. (2014): Drought severity and its effect on agricultural production in the Hungarian-Serbian cross-border area. *Journal of Environmental Geography*, 7., 3-4. 43–51.
- Fodor L. (2016a): Önkormányzati környezet- és klímavédelem német példák tükrében. In: Lázár István (szerk.): *Környezet és energia a mindennapokban*. MTA DAB Földtudományi Szakbizottság, Debrecen, 23-28.
- Fodor L. (2016b): A klímavédelmi szabályozás helyi szintje. In: Rajnai Z. – Fregán B. – Marosné Kuna Zs. (szerk.): *Tanulmánykötet a 7. BFK előadásából – 1. kötet*. Budapest, 290-295.
- Harnos L. (2012): A fenntarthatóság mérése a városfejlesztésben. In: *Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Tehetség és kreativitás a tudományban. Tanulmánykötet*. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, Sopron, 430-448.
- Kiss E. (2006.): A hazai klíma-alkalmazkodás tudatosítása. *INCO* 12. <http://www.inco.hu/inco12/valos/cikk2h.htm> (Letöltés: 2019.07.12.)
- Kerényi A. (2016): Egy vitatott bioszféra-modell erőnei és hibái. *Acta Climatologica et Chorologica. Universitatis Szegediensis*, 50/B., 55-61.
- Kollányi L. (témavezető) (2017): *Zöldinfrastruktúra-bázis fejlesztése, a zöldinfrastruktúra-bázis felmérése és fejlesztésével kapcsolatos hazai és nemzetközi tapasztalatok, jó gyakorlatok feldolgozása, adatigények meghatározása*, I. kötet. (háttér tanulmány). MTA Ökológiai Kutatóközpont – Ormos Imre Alapítvány, Budapest
- Láng L., Csete L., Jolánka M. (szerk.). (2007): *A globális klímaváltozás: Hazai hatások és válaszok*. A VAHAVA jelentés. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest
- Lovelock J. E. (1987): *Gaia – A földi élet egy új nézőpontból*. Göncöl Kiadó, Budapest
- Mezősi G., Blanka V., Bata T., Kovács F., Meyer B. (2013): Estimation of regional differences in wind erosion sensitivity in Hungary. *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 1., 4713–4750.
- Mezősi G., Bata T., Blanka V., Ladányi Zs. (2017): A klímaváltozás hatása a környezeti veszélyekre az Alföldön. *Földrajzi Közlemények*, 1., 60–70.
- Mosoniné Fried J., András Zs., Soós S., Stefán E. (2008): Városi önkormányzatok és a klímaváltozás. *Klímaváltozás – Hatások – Válaszok. „Klíma-21” Füzetek*. 54., 35-50.
- Nagy Gy. (2014): Településfejlesztés a gyakorlatban: a fenntartható településfejlesztés kritikai megközelítése a szegedi Dugonits és Árpád tér köztér-megújítási programjának példáján. In: *Fenntartható önkormányzatok a Dél-Alföldön*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 39-64.
- Rakonczi J., Farsang A., Mezősi G., Gál N. (2011): The conceptual background of the formation of inland excess water. *Földrajzi Közlemények*, 4., 339–349.
- Takács Á., Kiss M., Gulyás Á., Kántor N. (2016): Népszerű városi fafajok árnyékolóképességének vizsgálata Szegeden. *Tájökológiai Lapok*, 1., 21-32.
- Taksz L. (szerk) (2017). *Módszertani útmutató megyei klímastratégiák kidolgozásához*. KBTSZ – MFGI NAKFO, Budapest. Készült a KEHOP-1.2.0-15-2016-00001 azonosítószámú projekt keretében http://klimabarát.hu/sites/default/files/document/2017/KBTSZ_modszertanfejl_MEGYE_EN_D_KIKULD.pdf (Letöltés: 2019.07.12.)
- Nemzeti éghajlat-változási Stratégia (NÉS-2) 2017 https://www.kormany.hu/download/f/6a/f0000/N%C3%89S_2_strat%C3%A9gia_2017_02_27.pdf (Letöltés: 2019.07.12.)
- Vízgyűjtő-gazdálkodási Terv (VGT), 2015. <https://www.vizugy.hu/index.php?module=vizstrat&programelemid=149> (Letöltés: 2019.10.12.)
- ZIFFA (2016): *Módszertani útmutató a zöld infrastruktúra fejlesztési és fenntartási akcióterv készítéséhez* 1.0. Miniszterelnökség, Építészeti és Építésügyi Helyettes Államtitkárság, Területrendezési és Településügyi Főosztálya https://www.kormany.hu/download/7/19/e0000/m%C3%b3dszertan_z%C3%b6ld%20infrast_%20akci%C3%b3tervhez.pdf (Letöltés: 2019.07.11.)

Zsugorodó vidéki térségek; a népességcsökkenés demográfiai és tágabb összefüggései

KOVÁCS KATALIN, TAGAI GERGELY

Csatári Bálint, aki a napokban ünnepli hetvenedik születésnapját, minden kétséget kizáróan a vidékkutatás és -fejlesztés kimagasló alakja. Mindkét tevékenységét – a kutatást és a cselekvő fejlesztést egyaránt – a magyar vidék iránt érzett szeretete, széleskörű ismerete, a sorsával való azonosulás és az érte való tenni akarás vezette és vezeti mind a mai napig. Ennek köszönhető, hogy írásait nemcsak tudományos értéke, hanem hitelessége és „érzelmi többlete”, az ebből adódó esszé jellegű megfogalmazása, olvasmányossága miatt is élvezet kézbe venni. A szerzők sok szeretettel köszöntik a 70 éves Csatári Bálintot írásukkal, amely az ünnepeltnek egy közelmúltban született tanulmányához hasonlatosan (Csatári 2017) inkább tőprengés, mint kutatási eredmények veretes foglalata.

Kedves Bálint! Isten éltesen sokáig!

KOVÁCS Katalin: igazgató, tudományos főmunkatárs MTA KRTK RKI
TAGAI Gergely: tudományos munkatárs MTA KRTK RKI

KULCSSZAVAK: népességcsökkenés, zsugorodás, vidéki térségek, társadalmi átalakulás, demográfiai változások

ABSZTRAKT: A tanulmány szerzői Csatári Bálint 2017. évi „tőprengéseit” kívánják folytatni, amikor egyes vidéki térségek tartós és nagyvolumenű népességfogyásának kérdéseit boncolgatják. Hiszen mi másról lenne szó, mint a falvak „népességmegtartó képességének” problematikájáról, amelyet idézett cikkében az ünnepelt újra visszahozott a tudományos és fejlesztői diskurzusba. A tanulmány járési szinten mutatja be a (népesség) zsugorodás mértékét és területi megoszlását. Noha nem célja ok-okozati összefüggések feltárása, az írás felvázolja a zsugorodás „együtt állását” olyan tényezőkkel, mint az elmaradottság, a munkaerőpiaci viszonyok, vagy a központok megközelíthetősége.

Bevezetés

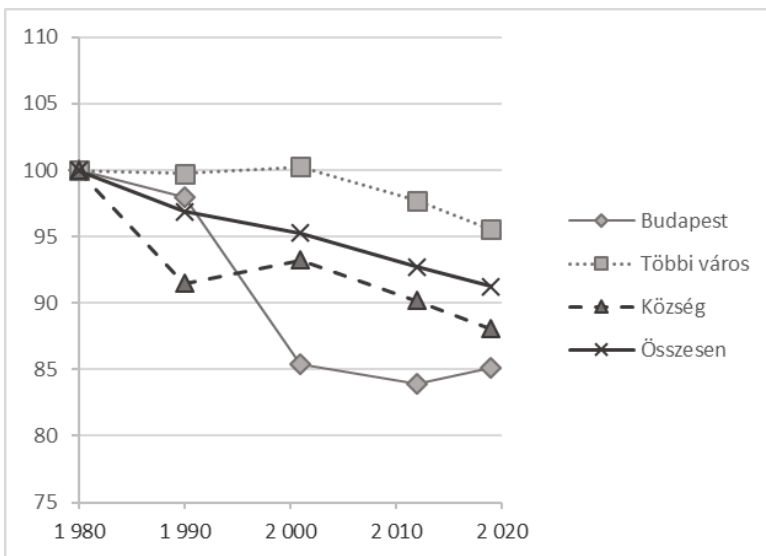
Magyarország népességszáma Európán és a szűkebb kelet-közép-európai térségen belül is egyedülálló módon már az 1980-as évek eleje óta csökkenésnek indult. Ennek a folyamatnak az eredményeképpen a rendszerváltozástól napjainkig majdnem egy millió fővel fogyott az ország népessége. A jövőre vonatkozó számítások további jelentős csökkenést valószínűsítenek az évszázad közepéig, amelynek eredményeképp az ország népessége 2050-60-ra 8 millió fő alá is eshet (Földházi 2015).

A népességszám változása alapvetően három komponensre vezethető vissza: a születések számára, a halálozások számára (együtt természetes szaporodás vagy fogyás), illetve az el- és odavándorlások egyenlegére. Magyarországon a születések száma jelentősen csökkent az utóbbi évtizedekben, aminél csak lassabban mérséklődött (tartósan magas maradt) a halálozási ráta. Ezeket a természetes

csökkenéshez vezető népmozgalmi folyamatokat csupán mérsékelni tudta az országos szintű migrációs tendenciákat általánosan jellemző bevándorlási többlet. Az említett tényezők számos társadalmi és gazdasági jelenségre és folyamatra vezethetők vissza, amelyek különbözőképpen, térben egyenlőtlen módon érintik az ország lakosságát. Ennek megfelelően a népesedési folyamatok lefutása térben is egyenlőtlen módon valósul meg és várhatóan jelentős területi különbségeket hoz majd (Tagai 2015). A települések jellege szerinti megoszlást alapul véve elmondható, hogy a népességcsökkenés általános trendnek számít minden településcsoportban – a 2000-es években mindenképpen (1. ábra).

A legnagyobb népességszám-visszaesést az 1980-as évek óta Budapest mutatta, (15%), elsősorban a fővárosi népességet elszívó szuburbanizációs folyamatok miatt. A 2000-es éveket követően ugyancsak a szuburbanizáció állhat más városok népességvesztésének hátterében. A falvakat érintő csökkenés képe a 2000. év után hasonló a városokéhoz, mértéke azonban sokkal erőteljesebb. Az 1980-as években a falvakat tekintve a fogyás majdnem elérte a 10%-ot, míg az 1990-es évek átmenetileg némi népességtöbbletet hoztak a kisebb települések számára. Ez azonban csak a szuburbanizációs célterületek községeinek köszönhető, a falvak nagy többsége számára ekkor is a népességvesztés volt meghatározó. Az elmúlt évtizedek demográfiai folyamatainak eredményeképpen mára a községeket érintő népességfogyás Budapestéhez mérhetően magas.

1.ábra: A népességszám változása Magyarországon a települések jellege szerint (1980=100%)

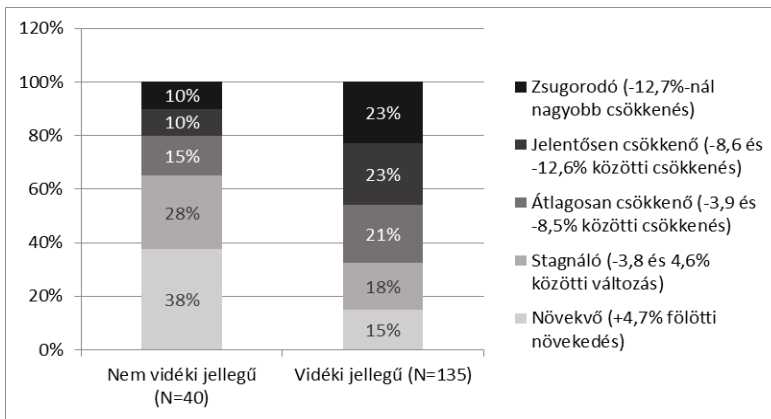

Az adatok forrása: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd001.html

Azt, hogy Magyarország „vidéki” ország önmagában mutatja az a tény, hogy a KSH besorolás szerinti vidéki jellegű járások száma (135) bő háromszorosa a városias és szuburbán járásokénak (40). Az is megfelel előzetes várakozásainknak, hogy lényegesen nagyobb, a népességét jelentős mértékben (-12,7%-ot meghaladóan)

elvesztő vidéki jellegű járások száma és aránya (31 járás; 23%), mint a városias jellegű járások esetében (4 járás; 10%). A teljes képet a százalékos arányokra szorítkozva az alábbi diagram érzékelteti (2. ábra).

2.ábra: A népességvesztés/növekedés aránya Magyarország járásában 1990-2017

Az adatok forrása: KSH T-STAR

A vizsgálat célja, módszerei

A magyarországi népességcsökkenés mértéke és tartós volta alapján a hazai népesedési (és társadalmi átalakulási) folyamatok elemzéséhez jó kiindulási alapot biztosíthat a demográfiai és társadalmi-gazdasági „zsugorodás” (shrinkage) elmélet. A területi kutatásokban a zsugorodás fogalmát elsősorban a jelentős népességvesztést elszenvedő városokkal összefüggésben kezdték el használni (Grasland et al. 2008), azzal a kitételrel, hogy ez a nagyarányú népességfogyás hosszabb időn – legalább egy generáción – keresztül fennáll.

A népességcsökkenés zsugorodásként való azonosítása egy egyszerű választ ad egy összetett kérdésre, ezért tovább gondolásra érdemes. Ezek a demográfiai folyamatok ugyanis okai és következményei különböző társadalmi és gazdasági jelenségeknek (szolgáltatások leépülése, munkaerő-piac beszűkülése, gazdasági dinamika lassulása, növekvő társadalmi egyenlőtlenségek és konfliktusok stb.), amelyek a zsugorodásnak egy sokkal összetettebb értelmezésére adnak lehetőséget.

Az ezen a nyomon elindult kutatás célja, hogy a magyarországi népességcsökkenési trendek térben egyenlőtlen folyamatait az elmúlt évtizedek társadalmi és gazdasági területi jellemzőinek változásának vizsgálatával együtt magyarázza. Ez lehetőséget teremt a zsugorodó népességű térségekben a demográfiai folyamatokat kísérő/befolyásoló társadalmi-gazdasági tényezők azonosítására is.

A népességcsökkenést az 1990 óta megfigyelhető népességváltozási trendek tükrében és azok arányában, járási szinten vizsgáltuk 2017-ig. A demográfiai tendenciákkal összefüggésben mért változók alkalmazhatóságát elérhetőségük határozta meg (pl. 2011-es népszámlálási adatok használata). A számba vett mutatók népességváltozással való összefüggését egyszerű csoportképzéssel (rangsorolás után ötödökbe sorolás) és keresztábrák összehasonlításával végeztük. Az összevetés fő

kérdése az volt, hogy az 1990 óta legnagyobb mértékű népességvesztést elszenvedő járások csoportjai (legalsó két ötöd) mennyiben fednek át, a különféle társadalmi, gazdasági és térbeli jellemzők szempontjából legkedvezőtlenebb helyzetű járások csoportjaival (legalsó két ötöd).

Habár a területi kutatásokban a zsugorodás városi kontextusban kapott eddig nagyobb hangsúlyt, az utóbbi években a rurális fókuszú vizsgálatok is egyre nagyobb figyelmet kaptak (ESPON 2017, 2019). Különösen fontos lehet a dominánsan vidéki jellegű Magyarország esetében, ahol a népességvesztés egy jelentős része kapcsolódik falvakhoz és vidéki kisvárosokhoz (Kovács 2010; Pirisi, Trócsányi 2014; Szörényiné et al. 2017). Az itt bemutatott vizsgálat is elsősorban a vidéki járások népességcsökkenését és más társadalmi-gazdasági jelenségekkel való összefüggéseit elemzi. A vidéki jellegű térségek azonosításában az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Kon koncepció (OTFK 2013) vidéki térség lehatárolását vettük alapul.

A népességfogyás területi jellemzői

Amint fentebb említettük, az 1990 és 2017 közötti népességváltozási trendek jellegzetes területi mintázatokat hordoznak. Budapest népességfogyása jelentős volt ebben az időszakban, azonban a fővárost körülvevő agglomerációs térségben növekedett a népesség, a szuburbanizációs folyamatoknak köszönhetően (a fővárosi középosztály agglomerációs településekre költözése miatt) (3. ábra). A népességnövekedést (esetleg stagnálást) felmutató szuburbanizációs zóna nyugat és dél felé is igen kiterjedt. Nyugati irányban a hasonló demográfiai folyamatokkal jellemezhető Balaton környéki agglomerálódó térséggel kapcsolódik össze, míg déli irányban Kecskeméti tart (Mercedes gyár potenciális népességvonzó szerepe).

Az észak-nyugati és az észak-keleti országrész egy része látszólag hasonló népesedési dinamikával jellemezhető. Ezt magyarázhatja előbbi esetében a gazdasági fejlődés és a nyugati határhoz közeli fekvés, amely vándorlási célterületté teszi az érintett járásokat. Az észak-keleti országrész (Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú Bihar megye bizonyos részei) népességi stagnálása, esetenkénti növekedése viszont éppen a kedvezőtlen társadalmi és gazdasági (periferializációs) folyamatoknak köszönhető. A jelentős arányban marginalizált helyzetű népesség természetes népmozgalmi mutatói kedvezőek, az elvándorlás szelektív, tehát egyre nagyobb a magas termékenységű lakossági csoportok, elsősorban romák aránya, miközben a határ menti járásokban a határon túlról, Ukrajnából, Romániából vagy Szlovákiából érkezők is növelhetik az állandó népesség számát (az utóbbi országból érkezők az észak-nyugati határszélen is, nemcsak az észak-keleti országhatárok mentén).

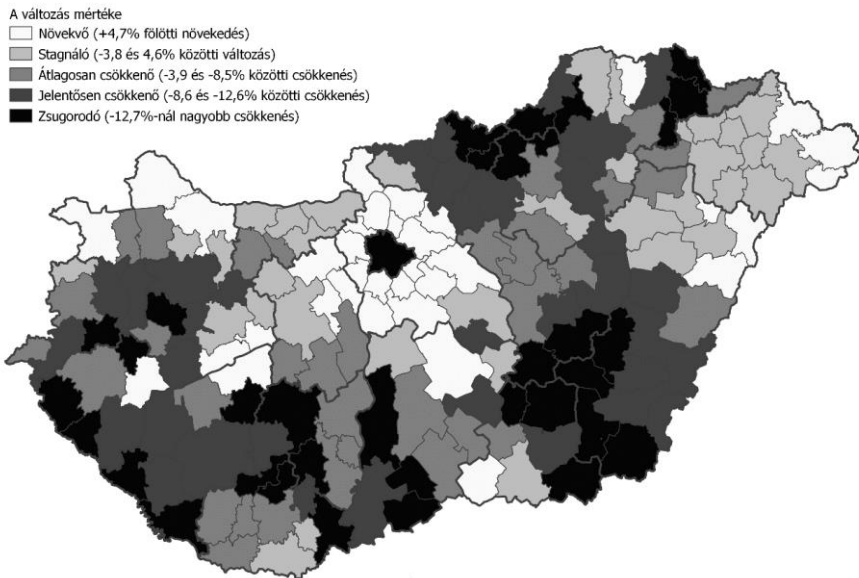
A legnagyobb mértékű népességcsökkenés által érintett járások (jelentős csökkenés, illetve zsugorodás; 4. és 5. ötöd) csoportjában felülreprezentáltak az országhatárközeli helyzetben lévő területek – Észak-kelet- és Dél-Magyarországon, valamint a fekvésüket tekintve belső perifériáknak mondható térségek, amelyek jellemzően megyehatárok találkozásánál fekszenek (pl. Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád és Békés; Somogy, Fejér és Tolna; illetve Vas, Veszprém és Győr-Moson-Sopron megyék esetében).

A három évtizedes időtávra visszatekintő népességdinamikai folyamatok mellett érdemes ezen időszakban a népességváltozás összetevőinek szerepét is elemezni. Természetes szaporodás csak Magyarország néhány járásában volt megfigyelhető ezen évtizedekben (4. ábra). A budapesti agglomeráció egyes járásaiban, illetve a Veszprémi járásban ehhez pozitív vándorlási egyenleg is társult, míg az észak-keleti országrész néhány járásában a kimutatható természetes szaporodás (a magasabb arányban jelen lévő roma népesség magasabb születési arányszámai miatt) mellett, a vándorlás is negatív egyenleget mutatott.

A szuburbanizálódó és agglomerálódó térségek egy részében a természetes fogyást ellensúlyozza az ezeket a területeket érintő odavándorlás (Budapest környéke, Kecskeméti, Soproni vagy Győri járás stb.), így itt a népesség száma gyarapodott az elmúlt harminc évben. Más esetekben viszont (pl. az Észak-nyugat Dunántúl egy része, a Szombathelyi, Pécsi, Szegedi vagy az Egeri járás) a természetes fogyás mértéke meghaladta a pozitív vándorlási egyenleg súlyát, ami a népességszám csökkenéséhez vezetett.

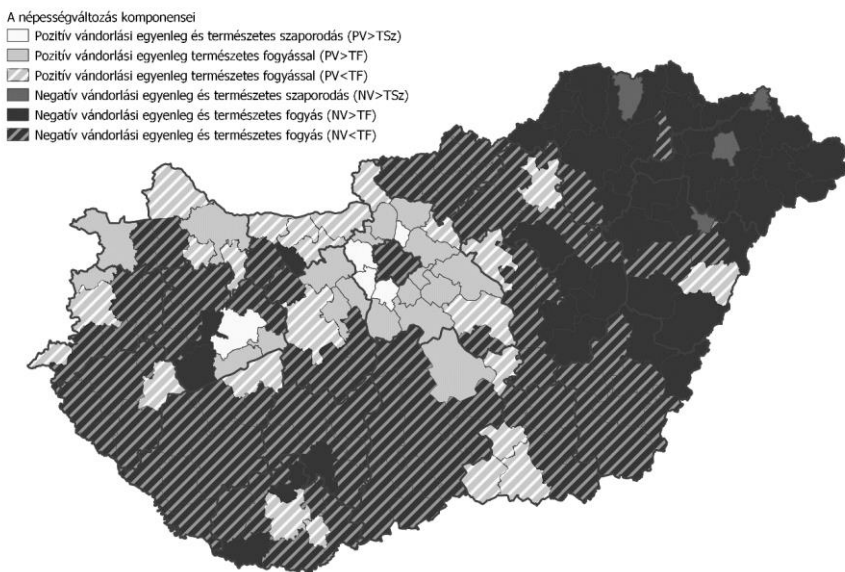
Magyarország járásainak többségében mind az elvándorlás aránya, mind pedig a természetes fogyás növelte a népességcsökkenés mértékét a vizsgált időintervallumban. Ezen járások zömében a természetes fogyás szerepe volt a jelentősebb a népességfogyás komponensei között.

3.ábra: Az állandó népesség számának változása a magyarországi járásokban, 1990–2017

Az adatok forrása: KSH, T-STAR

4.ábra: A népességváltozás komponenseinek szerepe, 1990–2017

Az adatok forrása: KSH, T-STAR

Tágabb összefüggések

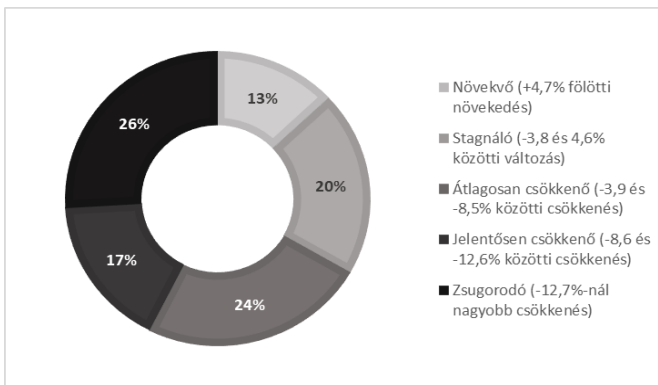
A népességváltozás mögött álló tágabb összefüggéseket kutatva elsőként az 1. mellékletben közölt, a vidékies és városias jellegű térségek csoportjaira bontott demográfiai, társadalmi, munkaerőpiaci és térbeli összefüggésekre rávilágító indikátorok közötti korrelációvizsgálatra hívjuk fel a figyelmet. (A könnyebb áttekinthetőség érdekében árnyaltuk a markáns értékeket.)

Az első, amit kiemelésre érdemesnek tartunk az az, hogy a markáns együtt-állásoknál, legyenek azok pozitív vagy negatív előjelűek, legfeljebb fokozati különbséget látunk a vidékies és a városias térségek mutatószámai között, csak itt-ott fordul elő, hogy ellenkező előjelű az együttható értéke (például a megyeszékhely távolsága és az időskori eltartottsági ráta egyes cellái tekintetében). A magas korrelációt mutató indikátorok egy csoportja nem annyira a népességváltozással, mint inkább az elmaradottsággal, annak is elsősorban a társadalmi aspektusaival függenek össze: a mobilitási képességről van szó, ami azonos előjelek mellett mutat kölcsönös meghatározottságot a vidékies és városias terekben. A romák, a munkanélküliek és az alacsonyan képzettek (akiknek semmilyen középiskolai végzettségük nincs) magas aránya intenzív elvándorlást indukál, de nem jár együtt hasonlóan nagymértékű ingázással; ez az egyik leglényegesebb oka a hátrányok halmozódásának, amire korábbi kutatások is felhívták a figyelmet (Kovács 2013). Az pedig nem okozhat meglepetést, hogy magasabb jövedelemhez a pozitív vándorlási egyenleget elkönnyelítő, ingázási célterületet képező járásokban élők juthatnak mind a városi, mind a vidéki terekben.

A tartós és jelentékeny népességcsökkenés, az elvándorlás, valamint a komplex mutatókkal mért elmaradottság viszonyát vizsgálva, a 2. mellékletben található táblázat alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy van kapcsolat zsugorodás, elvándorlás és elmaradottság között, még ha ok-okozati összefüggésekről nem is beszélhetünk. A drámai arányú zsugorodással jellemezhető, az 5. kvintilisbe tartozó járások között 21 olyan járás szerepel (a 31-ből), amelyek a vándorlás tekintetében is kedvezőtlen besorolást kapott az 1990 és 2011 közötti nagymértékű elvándorlás miatt. A járásoknak eme 21 elemű csoportjából a jelenleg érvényben lévő besorolás szerint¹ „csupán” 11 a kifejezetten hátrányos helyzetű (fejlesztendő, komplex programmal fejlesztendő); ezek zömmel dél-alföldi és dél-dunántúli külső és belső perifériák.

Ha a népességcsökkenés tekintetében két legkedvezőtlenebb helyzetű járáscsoport hátrányos helyzet szerinti besorolását vizsgáljuk, és nem iktatunk be további szempontokat, azt látjuk, hogy az 5. ötödben 13 fejlesztendő vagy komplex programmal fejlesztendő járás szerepel (42% a 31-ből), míg az eggyel kedvezőbb helyzetű ötödben kilenc (29%). Ugyanakkor mindkét kvintilisben találunk nem kedvezményezett járásokat is, utóbbiban nem is keveset, nyolcat (26%). Ha szempontunkat ezután megfordítva, azt nézzük meg, hogy az érvényben lévő besorolás szerint fejlesztendő és komplex programmal fejlesztendő, hátrányos helyzetű járások hogyan oszlanak meg a népességcsökkenés kvintilisei között, az alábbi ábra mutatja a kapcsolat laza mivoltát (5. ábra).

5.ábra: Hátrányos helyzet és népesség-csökkenés

Az adatok forrása: KSH T-STAR, 106/2015. (IV.23). Kormányrendelet

Kutatásunk kezdeti szakaszában tart, ezért még keressük a tartós és jelentékeny népességcsökkenés okait, amelyek között nyilvánvalóan fontos szerepet játszik a korábbi időszakokban, elsősorban a hatvanas, hetvenes években tömeges városba áramlás („rural exodus”). Továbbá az ennek következtében másodlagosan torzult demográfiai szerkezet; mindenekelőtt az előregedés vagy ennek változataként az idős és a fiatal korosztályok egyidejű, magas arányú jelenlétét mutató képlet, amely

¹ 106/2015. (IV.23.) Korm. rendelet a kedvezményezett járások besorolásáról szóló 290/2014. (XI.26.) Korm. rendelet módosításáról. Magyar Közlöny

társadalmi hasadásnak és a félfúton tartó népességváltásnak egyaránt indikátora lehet. Itt csak az előbbire reflektálva, a népességüket 1990 és 2017 között jelentősen vagy drámai mértékben veszítő járások 77%-a az előregedés mutatószáma szerint is a két legkedvezőtlenebb kategória egyikébe esett. Az útfüggőségre utalhat más oldalról az is, hogy az előregedés tekintetében 1990-ben kedvezőtlen helyzetű járások 55 %-a 2017-ben e két kategória egyikében volt megtalálható.

Nem vagyunk könnyű helyzetben, ha a mai viszonyokat jól tükröző képet szeretnénk nyújtani, mert híján vagyunk friss és megbízható járási szintű adatoknak. Így nem tudjuk, hogy az előbbi bekezdésben említett „rural exodus” másodlagos hatása mellett, mennyire van jelen a külföldi munkavállalás vagy a külföldre vándorlás a magyarországi vidéki térségekben, lévén, hogy a 2011-es census-adatok akkor születtek, amikor ezek még csupán szórványos előfordulást mutattak. Más adatok tartalma némileg megváltozott, így például a közfoglalkoztatás tömegessé válása jelentősen befolyásolja a munkaerő-piaci adatokat.

Ha nem is ok-okozati összefüggéseket, de jellemző együtt-mozgásokat mutatnak az alábbi táblázat satírozott cellái, amelyek a fentiekben alkalmazott eljárás alapján a kedvezőtlen pozíciókat mutató kvintilisekben való, (legalább 50% feletti) együttes megjelenést érzékeltetik (1. táblázat). Az összehasonlítást jelentő első szempont mindig a népességcsökkenés magas mértéke, amelyhez másodikként a sorokban szereplő indikátorok kedvezőtlen helyzetet mutató ötödei kerülnek, amelyek sorából kihagytuk a szoros értelemben vett demográfiai mutatókat. Az adatok egyrészt a kedvezőtlen egybeesések számának növekedését érzékeltetik az induló évekhez képest (sorrendben 1990, 1992 és 1993): 2011-re az alacsony elingázási ráták kerültek szignifikáns átfedésbe a nagyarányú népességcsökkenéssel, 2017-re pedig a magas munkanélküliség. A közfoglalkoztatási adatok torzító hatását sejtjük a mögött, hogy az adózók alacsony számában nem következett be ugyanilyen változás. (Hasonló torzító hatásra figyelmeztetett egy nemrégiben született tanulmány is: Kovács, Koós 2018). Meglepetéssel nyugtáztuk, hogy a romák és az alacsony képzettségűek alsó kvintiliseinek együttes aránya sem érte el az 50%-ot a jelentős népességvesztéssel jellemezhető járásokban, bár az átfedés mértéke mindkét esetben nőtt 1990 és 2011 között (39%-ról 47%-ra az előbbi, míg 34%-ról 42%-ra az utóbbi esetben).

1.táblázat: a népességcsökkenés tágabb összefüggései

Indikátorok: A népességváltozás 1990-2017 kvintilisei az alábbiakkal egybevetve:	A rossz pozíciók (4. és 5. kvintilisek) szignifikáns egybeesése	
	Induló szakasz (1990-93)	Záró szakasz (2011-2017)
Magas időskori eltartási ráta 1990, 2017	x	x
A romák magas aránya 1990, 2011	50% alatti egybeesés	
Magas munkanélküliségi ráta 1992, 2017	50% alatti egybeesés	x
Inaktívák (magas) aránya 1990, 2011	x	x
Elingázó foglalkoztatottak (alacsony) aránya	50% alatti egybeesés	x
Alacsony képzettségűek (nagy) aránya 1990,	50% alatti egybeesés	
Adózók (alacsony) aránya 1992, 2017	50% alatti egybeesés	
Alacsony egy főre jutó jövedelem 1993, 2017	x	x
Megyeközpont nagy távolsága 2016	x	x
Járasközpont nagy távolsága 2016	50% alatti egybeesés	

Az adatok forrása: KSH, T-STAR

Összegzés

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a jelentős mértékű, tartós népességvesztéssel sújtott járásokban a múlt lenyomatait őrző aktuális demográfiai helyzet mellett a korszerkezettel szorosan összefüggő aktivitási és munkaerőpiaci viszonyok egyaránt megjelennek. A helyi munkapiaci kínálat szűkösségének ellensúlyozására képes népesség és/vagy az ingázási lehetőségek hiánya, a megfelelő szintű jövedelemszerzési esélyek szűk keresztmetszete, továbbá a periférikus elhelyezkedés „együtt mozogni” látszik a zsugorodással.

Vagyis a szóban forgó járások népességmegtartó képessége tartósan problematikusnak bizonyult. Itt az ideje, hogy újra elővegyük Csatári Bálint erre vonatkozó tanulmányait, hogy tanulhassunk belőlük.

Köszönjük Bálint a lehetőséget!

Irodalomjegyzék

- Csatári B. (2017): Töprengő gondolatok a közelmúlt magyar vidéki változásairól és a jövőről. *A Falu*, 1., 5–14.
- ESPON (2017): *Policy brief: Shrinking rural regions in Europe*. ESPON EGTC, Luxembourg
- ESPON (2019): *European shrinking rural areas: Challenges, Actions and Perspectives for Territorial Governance (E.S.C.A.P.E.)*. Inception Report. ESPON EGTC, Luxembourg
- Földházi E. (2015): Structure and future of Hungary's population. In: Monostori, J., Óri, P., Spéder, Zs. (eds.): *Demographic Portrait of Hungary 2015*. HDRI, Budapest, 211–224.
- Grasland, C., et al. (2008): *Shrinking Regions: A Paradigm Shift in Demography and Territorial Development*. Study for Directorate-General for Internal Policies of the Union, Policy Department B: Structural and Cohesion Policy, European Parliament. Brussels: European Parliament.
- Kovács K., (2013): Területi, társadalmi hátrányok és beavatkozási politikák. In: Kovács K. – Váradi M. M. (szerk): *Hátrányban vidéken*. Argumentum Kiadó, Budapest, 25–56.
- Kovács K., Koós B. (2018): A településállomány jólléti pozíciójának mintázatai és azok változása 1990-2016. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 3., 13–30.
- Kovács T. (2010): The Phenomenon of Socio-economic Shrinking in the Example of the Nagykunság Region. *Periodica Oeconomica*, October, 37–47.
- ÖTFK (2013): *Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció*
- Pirisi G., Trócsányi A. (2014): Shrinking small towns in Hungary: the factors behind the urban decline in "small scale". *Acta Geographica Universitas Comenianae*, 2., 131-147.
- Szörényiné Kukorelli I., Hardi T., Uszakai A. (2017): Depopulation of villages as a disturbing factor of resilience in Hungary. In: Lőrincz I. (szerk.): *XXI. Apáczai-Napok Tudományos Konferencia: "Útkeresés és újratervezés": Absztraktok*
- Tagai G. (2015): Járási népesség-előreszámítás 2051-ig. In: Czírfusz, M., Hoyk, E., Suvák, A. (szerk.) *Klímaátváltozás - társadalom – gazdaság: Hosszú távú területi folyamatok és trendek Magyarországon*. Publikon Kiadó, Pécs, 141–166.

1.melléklet: A népességváltozás és a mögötte meghúzódó társadalmi, gazdasági és térbeli összefüggések. Korrelációs együtthatók

	Vidéki járásek (N=135)				Nem vidéki járásek (N=40)			
	Népesség- változás 1990- 2017	Vándorlási ráta 1990- 2017	Természetes szaporodási ráta 1990- 2017	Időskori eltartási ráta 2017	Népesség változás 1990- 2017	Vándorlási ráta 1990- 2017	Természetes szaporodási ráta 1990- 2017	Időskori eltartási ráta 2017
Roma népesség aránya 2011	0,0	-0,5	0,4	-0,2	-0,3	-0,5	0,2	0,3
Alacsonyan képzettek 2011	-0,1	-0,6	0,2	-0,3	-0,3	-0,5	-0,1	0,3
Elingázók /foglalkoztatottak 2011	0,4	0,4	0,0	-0,4	0,7	0,6	0,3	-0,2
Munkanélküliek aránya 2017	-0,1	-0,6	0,3	-0,1	-0,4	-0,6	0,1	0,3
Adózó/aktív korú népesség 2017 (=Helyi adóerő kapacitás)	-0,2	0,1	-0,1	0,1	-0,4	-0,2	-0,3	0,0
Egy főre jutó éves bruttó jövedelem 2017	0,1	0,5	-0,1	-0,1	0,4	0,6	0,1	-0,4
Megyeszékhely átlagos időtávolsága 2016	-0,1	-0,2	-0,1	0,1	0,3	0,2	0,1	0,2
Járasszékhely átlagos időtávolsága 2016	0,0	0,0	0,0	0,1	-0,3	-0,3	-0,2	0,4

Az adatok forrása: KSH, T-STAR

2. melléklet: Népegységcsökkenés, elvándorlás és hátrányos helyzet

Drámai arányú zsugorodással jellemzett járásek (5. kvintilis)					
Nagyarányú elvándorlás (5. kvintilis)	Kedvezményezetti besorolás (1= kedvezményezett, 2= komplex programmal fejlesztendő)	besorolás (1= fejlesztendő, 3= fejlesztendő)	Jelentős elvándorlás (4. kvintilis)	Kedvezményezetti besorolás (1= kedvezményezett, 2= komplex programmal fejlesztendő)	fejlesztendő, 3= fejlesztendő)
Bonyhádi	0		Lenti	1	
Mezőtúri	1		Devecseri	3	
Tabi	2		Hegyháti	3	
Sátoraljaújhelyi	1		Tamási	3	
Sárospataki	1		Kunszentmártoni	2	
Mezőkovácsházai	3		Csurgói	3	
Gyomaendrődi	1		Barcsi	3	
			Salgótarjáni	1	
			Bátonyterenyei	1	
			Pétervásárai	2	
			Orosházi	1	
			Bácsalmási	3	
			Kalocsai	1	
			Jánoshalmi	3	

Az adatok forrása: KSH, T-STAR, 106/2015. (IV.23). Kormányrendelet

A magyar alföldi tanyák múltja és jelene

KOVÁCS TERÉZ

KOVÁCS TERÉZ: DSc egyetemi tanár Pécsi Tudományegyetem BTK Demográfia és Szociológia PhD Iskola vezetője

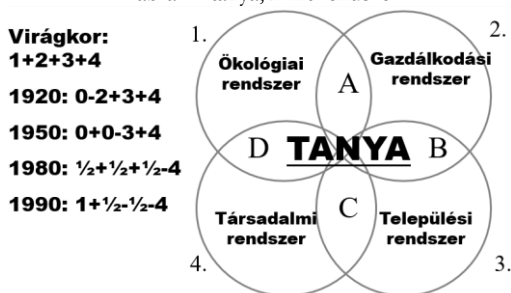
KULCSSZAVAK: alföldi tanyák, Csengőd, szőlő-, kert- és gyümölcskultúra

ABSZTRAKT: A tanulmányomban összegezem, hogy Csatári Bálint hogyan vázolta fel a tanyáknak a négy – ökológiai, gazdasági, települési és társadalmi – rendszerhez való alkalmazkodását, az egyes 20. századi, eltérő korszakok során. Ezt követően, ebből a modelltől kiindulva, egy homokhátsági település Csengőd község tanyavilágát mutatom be történelmi keresztmetszetben. A mai csengődi tanyaik nagyon eltérő szocio-kulturális háttérrel rendelkeznek, de egy dolog összeköti őket: valamennyien szeretnek tanyán élni.

Bevezető

Csatári Bálint kollégám azon szerencsés kutatók közé tartozik, akik vizsgálati eredményeik hiteles közreadásával, termékeny oktatói tevékenységükkel újabb generációkat inspirálnak és motiválnak az általuk megkezdett munka folytatására. E tanulmányban őt köszöntöm 70. születésnapja alkalmából. Gazdag munkásságának egyik olyan részére utalok, amelyben új eredményekkel gazdagította az alföldi tanyákról alkotott képünket. Ez pedig a tanya, mint rendszernek a négy különböző – ökológiai, gazdasági, társadalmi, települési – nagy struktúrákhoz való kapcsolatának a bemutatása (1. ábra). A tanyáknak e rendszerekhez való alkalmazkodását történelmi metszetben mutatta be, kezdve a tanya tömeges kialakulásától, amely a 19. század második felétől kezdődött és az első világháború végéig tartott, egészen a tanya hanyatlásáig (1.ábra).

1.ábra: A tanya, mint rendszer

Forrás: Csatári 2004. 17.

A hanyatlás folyamatos volt, bár abban időnként megújulási folyamatok is voltak (Csatári 2004, 2006, 2018; Glatz et al. 2010). A XIX. század végén nemcsak tömegessé vált a tanyaosodás, hanem ez lett az alföldi megyék jellegzetes településformája, mind a négy nagy rendszerhez harmonikusan illeszkedve, ezért a szerző joggal nevezi ezt a korszakot a tanya virágkorának. A virágkor utáni első

korszak kezdetét 1920-ra teszi, jelezve ezzel a két világháború közötti időszakot, amelyben megváltozott körülmények között, de tart az előző korszakban megkezdett tanyásodás. Fontos kiemelni, hogy a trianoni határok kijelölésével az Alföld (Hajdú 1993) és benne a tanyás gazdálkodás szerepe felértékelődött. A második korszak kezdeteként 1950-et jelöli, amikor már a túl voltunk az 1945-ös földosztáson, melynek következtében, elsősorban az újgazdák – tehát az előző korszak legalsóbb rétege – körében felépült mintegy 80 ezer tanya. Ugyanakkor megjelent az új kommunista rendszer tanyákat kedvezőtlenül érintő politikája is. Ennek a politikának a célja egy radikális, voluntarista kísérlet volt a tanyák megszüntetésére (Hajdú 1992). Ettől kezdve tanyát építeni, illetve felújítani tilos volt. A harmadik korszak kezdetét az 1980-as évek eleje jelentette, amikor a szocialista rendszer a tanyákkal szemben is már enyhébb politikát folytatott és ennek következtében (többek között az MTA RKK ATI kutatásainak is köszönhetően) feloldották a tanyaépítési tilalmat. Majd végül az utolsó korszak 1990-től kezdődött, amikor az ország áttért a piacgazdaságra és a polgári demokrácia és lakosság tele volt lelkesedéssel és várakozással; többek között a tanyai életmód és gazdálkodás visszaállításának reményével.

Tanulmányomban röviden összegzem azt, hogy Csatári Bálint hogyan vázolta fel a tanyáknak a négy – ökológiai, gazdasági, települési és társadalmi – rendszerhez való alkalmazkodását a négy történelmi szakaszon keresztül. Ezt követően bemutatom ugyanezt a jelenséget egy konkrét homokhátsági település; Csengőd község tanyavilágának példáján. Csengőd a Kiskunsági Homokhátság egyik települése, amely a megyeszékhelytől Kecskeméttől délnyugat irányban mintegy 50 kilométerre, a kiskörösi járásban található. A török-dúlás után elnéptelenedett pusztaként említik. Csengőd 1912-ben vált önálló községgé. A településnek hat határrésze van: Bucka, Erdőalja, Kaszálódudő, Kiscsengőd, Kullér és Tibold. Kulléron, Kiscsengődön, Tiboldon és Buckán még napjainkban is sűrű tanyás térséget találhatunk (2. ábra).

2.ábra: Csengőd környéke

Forrás: Open Street Map

A tanulmány megírásához felhasználtam – Csatári idevonatkozó művei mellett – Pivarcsi János (2001) Csengőd községről írt helytörténeti munkáját, továbbá 2019 májusában a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Pécsi Tudományegyetem szociológus hallgatói¹ által 77 csengődi tanyán kitöltött kérdőív egyes adatait. A kérdőívben megpróbáltuk feltérképezni az ott élő emberek demográfiai és gazdasági helyzetét, mindennapi életét, a tanyához való kötődésüket. Kiemelném, hogy a hallgatók felkészítése során 2019. február 27-én a pécsi egyetemistáknak Csatári Bálint egy kiváló előadást tartott a „Magyar alföldi tanya egy ősi szórvány településforma jellemzői” címmel.

A tanya és a természeti környezeti rendszer

Csatári szerint a tanyai ember és a gazdaság hajdan még az ökológiai rendszerekhez tökéletesen tudott alkalmazkodni.” A kiemelkedő magaslatokon voltak az épületek², általában az északi oldalon elhelyezkedő kis akácfa ligettel, a tanya udvarán hasznos és húst adó fákkal (dió, eper). A magasabb térrészen található szőlő, gyümölcsös és zöldséges-kert jellegzetessége – éppen a futóhomok veszélye miatt – a „háromszintű” termelés, illetve hasznosítás volt: alul a zöldség, burgonya, középen az ún. gyalogszőlő, s felül a gyümölcsfák koronái.” (Csatári 2004: 7-8). A lecsapolások, illetve csatornaépítések előtt az alsóbb térszintek még az év nagy részében vízjárta területek voltak, amelyeket kaszálóként és legelőként, illetve vízi szárnyasok élettereként hasznosítottak. Később, például a földosztásnál a tanyák már nem követték ezt az organikusnak nevezhető modellt. ”Majd a kollektivizálás és a nyomában következő nagytáblásítás, rónásítás alapvetően megváltoztatta a külterületek képét és természeti körülményeit. Bizonyára ezek a beavatkozások és hatások is szerepet játszottak abban, hogy a talajvízszint lényegesen lecsökkent a homoki tanyás térségekben.” (Csatári 200:9).

Csengőd határa homokos talajadottságú terület, amely hosszú ideig szántóföldként hasznosíthatatlan volt. Pivarcsi Jánosnak köszönhetően tudjuk, hogy csak a XIX. század közepén sikerült az összterület 30%-át művelés alá vonni. A többi megmaradt legelőnek, ahol külterjes állattartás folyt. A XIX –XX. század fordulóján és a század elején is meghatározóak voltak a térségben a nagybirtokosok, az ő gazdaságaikban magyar és szlovák cselédek dolgoztak, akik tipikus cselédlakásokban laktak. A tulajdonos pedig mezőgazdasági akadémiát végzett, vagy akadémiai végzettségű szakembert alkalmazott. Hatalmas állatállományaik³ voltak, rozs és takarmánytermesztéssel foglalkoztak, mert a homokon a búza nagyon silány termést hozott. Ők

---

¹ Mindkét egyetem hallgatói falukutató táborban vettek részt, ahol a tanyakutatás jelentette az egyik kiemelt vizsgálati területet. A PPKÉ hallgatói május 1-5 a PTE-s diákok május 20-23 között végeztek kérdezőbiztosi munkát.

² Nagy benyomást tett rám a 2000- évek elején, amikor egy nagyon csapadékos tavaszunk volt, és ahogy átkelünk a Dunán és haladtunk Kecskemét felé mindenütt víz állt, de a tanyák szigetként magaslottak ki a vízből. Egyetlen olyan tanya sem láttunk, amely víz alá került volna. Ez az bizonyítja, hogy a tanyai emberek hajdan építésítérv nélkül is tudták, hogy hová kell a házukat építeni.

³ Például Strassburger Antalnak állatállománya a következőképpen alakult: 200 szarvasmarha, 800 juh, 200 sertés

voltak azok, akik először elkezdtek szőlőtelepítéssel foglalkozni. „Bár a kézi forgatás, telepítés, a telepítés gondozása, a művelés, a borkészítés sok időt, aprólékos munkát és rengeteg pénzt igényelt, igen jó jövedelmet biztosított. Az összes terület 3-4%-a volt betelepítve. [...] A Bethlen birtokot 1891-ben, a Strassburgert 1927-ben, a Tiboldot az 1930-as években parcellázták, eladták kis és középparasztnak, feltehetően azért, mert a birtok jövedelemtermelő képessége visszaesett, illetve nem a kívánatos mértékben alakult. [...] A századfordulón idetelepültek csak a földműveléshez állattenyésztéshez értettek. Szinte kivétel nélkül jó termőföldet adtak el régi lakhelyükön. Néhány hold értékes föld áráért itt a tízszeresét is megkaphatták. Csak a csengedi talajhoz nem értettek. A határ egy részét tavasszal elborította a belvíz, tönkretette az őszi vetést. A magasabb fekvésű terület jórésze homok, szőlőnek, gyümölcsnek való. Nagyon kevesen jutottak olyan földhöz, amelyen egy parasztgazda eredményesen tudott gazdálkodni.” (Pivarcsi 2001:29). Később azonban a parasztgazdaságok tagjai is beletanultak szőlőművelésbe és a határban nem csak szőlőt telepítettek, hanem egyre több tanyát is építettek. A tanyák népszerűsége az 1960-as évek után sem csökkent, mára viszont a tanyáknak közel fele már üresen és pusztulófélben van.

Napjainkban a település külterülete 4800 ha körül alakul és ebből 1000 ha az erdő. A település külterületének jelentős része valamilyen szintű természetvédelmi területhez tartozik: Natura 2000 területek, Kiskunsági Nemzeti Park vagy a Nemzeti Ökológiai Hálózat részei is megtalálhatók (<https://csengod.asp.lgov.hu>). Ezek a területek részben fedik egymást. Az Izsáki Kolon-tó a magyarországi Ramsari-terület része és a tó benyúlik a Kullérba is. A határnak e részében található a legtöbb erdős, fás terület és egyúttal ez Csengőd leginkább tanyás része.

Összegzésként elmondható, hogy a Csatári által felvázolt tanya és természeti környezet kapcsolata Csengőd vonatkozásában a következőképpen alakult: 1848-ig a vidék élte a maga eredeti természeti életét. Gyéren lakott nagy részén lefolyástalan, zsombékos, mocsaras táj volt, ideális vízi világ a madaraknak és a hüllőknek. A magasabban fekvő területeken szarvasmarhák, illetve juhok legelésére alkalmas különféle fűfélék, vagy a homokbuckákon csenevész, tüskés bokrok és gyomok voltak. Ilyen természeti körülmények között a tanyai gazdálkodás megkétszerezéssel jelentkezett, mert azok nem az ólaskertekből kitelepült szántóföldi tanyákként, hanem szórványként jöttek létre a XX. század elejétől kezdődően.

Az eredeti természeti táj átalakítása folyamatos volt, de legnagyobb természeti hanyatlás a szocializmusra esett. Mára, legalábbis a határ egy részében, jelentős természetvédelmi területeket jelöltek ki.

A tanya és a gazdálkodási rendszer

A tanyák kialakulásuktól kezdődően a mezőgazdasági termelés fontos színterei voltak. A tanyai gazdák számára a városi piacok és a kialakuló élelmiszerüzemek korlátlan lehetőséget biztosítottak. Áruikat nem csak a hazai, hanem az Osztrák-Magyar Monarchia védett piacain, sőt még az azon túli európai piacokon is értékesítették. Csatári a mezőgazdaság (benne a tanyai gazdálkodás) piaci lehetőségének kiteljesedésében fontos szerepet tulajdonított a vasúti összeköttetések

megteremtésének, a filoxéravész nyomán pedig még az alföldi szőlőültetvények telepítésének is. „A második világháború után a helyzet alapvetően megváltozik. A tanyás gazdák kulákok lesznek és szinte teljesen fel kell adniuk az évszázados munkájukkal, szorgalmukkal, törekvéseikkel, erőfeszítéseikkel megteremtett tanyai gazdaságokat [...]. A „végső csapást” a második hullám a mezőgazdaság teljes szocialista átszervezése jelenti számukra (Csatári 2004:10). A fentiekől kissé másképpen alakult a tanyák gazdasági szerepe a Duna-Tisza közén, főleg ha szakszövetkezeteket alakítottak, mert ott a gazdák a tagi hozzájárulás mellett lényegében folytatni tudták mezőgazdasági tevékenységüket, sőt részben meg is újultak. A rendszerváltás után ismét elbizonytalanodtak, mert megszűnt a tevékenységüket integráló nagyüzem. A tanyai gazdák megöregedtek, a fiatalok közül kevesen vállalták a gazdálkodási hagyományok folytatását.

Mint arról korábban is szó volt a XIX. század közepén Csengőd község területén több majorság volt. Néhány száz hold szántó sem biztosított magas jövedelmet, tekintettel a szántóföldek alacsony arányára és gyenge minőségére. Jelentős bevételt csak a marhagulya, a ménes, a juhnyáj és sertéskonda jelentett. „Ezekben a gazdaságokban végezték munkájukat nehéz körülmények között a puszták lakói. Számuk a szabadságharc idején 48 fő volt.” (Pivarcsi 2001: 15). Sokat javított a gazdaságok helyzetén az 1882-ben megnyitott Budapest-Szabadka vasútvonal. Csengőd, bár ekkor még nem volt önálló község, de kapott vasútállomást. Ezzel a személy- és teherforgalom korlátlan lehetőséghez jutott. A XIX-XX. század fordulóján még csak a nagyobb gazdaságok foglalkoztak szőlőtermeléssel, borkészítéssel, mert a filoxéra nem fenyegette a homoki szőlőket. A telepítéshez sok pénz és munka kellett, a jövedelem csak legkorábban négy év múlva jelentkezett. „A Buckai Rizling alapozta meg a csengődi borok jó hírnevét. Az igényes vendéglősök ezt keresték, s jól meg is fizették.” (Pivarcsi 2001: 32).

Az első világháború előtt a legkülönbözőbb településekről érkező és eltérő nyelvet beszélő telepések elképesztően szegények voltak. Nem volt pénzük iskolafenntartásra és templomépítésre. A meggazdagodás reményében jöttek erre az olcsó földdel kecsegtető vidékre. A jómód azonban nem hullott az ölükbe. A telepések súlyos adóságokba keveredtek és sokan közülük fizetéképtelené váltak. Voltak, akiknek a vagyonát elárverezték és olyanok is, akik visszaköltöztek eredeti településükre. A családok helyzete tovább romlott, amikor kiűtött az első világháború és a munkaképes férfiakat elvitték katonának. 1921-ben Somogyi György bíró „mint köztisztviselőnek örvendő személyiség került a község élére. Jómódú ember, 74 holdon gazdálkodott példamutatóan. 28 éven keresztül töltötte be ezt a nagy felelősséggel járó tisztséget. Vezetésük⁴ alatt a község a gazdasági válság ellenére jelentősen fejlődött gazdasági téren.” (Pivarcsi 2001: 17). Erre a korra esik Strassburger és a Tibold uradalmak parcellázása, ami hozzájárult a parasztgazdaságok és a tanyák számának növekedéséhez. A két világháború között több száz hold szőlő és gyümölcsös telepítésére került sor.

A második világháború súlyos terhet rótt a lakosságra, mert hatósági áron történt a beszolgáltatás. 1945-ben Csengődön is volt földosztás, amit az érintett jogosultak

---

⁴ A többszám Koczóh Zoltán jól felkészült jegyzőre történő utalás, aki 25 éven keresztül végezte Csengődön ezt a felelőségteljes munkát.

örömmel fogadtak, a keret azonban szűkösnek bizonyult, miközben a beszolgáltatás terhei egyre nehezebbek lettek. Pivarcsi nem tett említést a kulák-üldözésről, de azt megírta, hogy a jómódú parasztokat adóztatással tönkretették, a középparasztokat gabona-, hús-, baromfi-, tojásbeszolgáltatással mérhetetlenül elkésértették.

Csengődön is 1959-60-ban kezdődött meg a – hivatalos néven – mezőgazdaság szocialista átszervezése. Csengődön a vezetők, a lakosság nagy örömeire, elérték azt, hogy nem termelőszövetkezet, hanem az először három, majd azok egyesítésével egy – Aranyhomok nevet viselő – szakszövetkezet alakult „így mindenki egyénileg művelhette tovább földjét, szőlőjét. A szorgalmas munka és a cukorral folytatott borjavítás a lakosság nagyobbik felét jelentős többletjövedelemhez juttatta.”⁵ (Pivarcsi 2004:23).

A szakszövetkezet 1032 taggal, 4982 kh tagi területtel rendelkezett. Volt a szakszövetkezetnek közös területe is, amelynek nagy részén szőlőt és gyümölcsöst telepítettek és juhászatot tartottak fenn. Ezeket a területeket a szakszövetkezeti tagoknak meghatározott időt le kellett dolgozniuk. Csengőd összes területének ekkor már a 30 százaléka szőlő és gyümölcsstermő lett. 1970-ben a lakosság egyharmad része tanyán élt, legtöbben Kulléron és a Kiscsengődön.

Az 1980-as években a szakszövetkezetben 223 fő dolgozott, főként a melléküzemágakban (gépműhely, asztalosműhely, villanyszerelők). Nemcsak a tagi gazdák, hanem a falu egész lakossága foglalkozott mezőgazdasággal, munkát vállaltak helyben, vagy vidéken, de emellett mindenkinek volt saját gazdasága, ahol a fő munkaidő után, illetve hétvégeken szőlőműveléssel és állattartással foglalkoztak. Saját szükségletre és eladásra is termeltek. A hazai mellett a KGST (elsősorban a szovjet) piac korlátlan felvevőképeséggel rendelkezett. Ez az életmód szorgalmat és megfeszített munkát várt el a résztvevőktől. Az a generáció, amely egykoron paraszti minták alapján szocializálódott, képes volt erre a munkatempóra, nem így a később születettek. Egy 61 éves nő erről így beszélt: „Szüleim és anyósom, apósom ezzel foglalkoztak, de hiába van 3 fiam, már gyerekkorukban megutálták, mert sokat kellett dolgozni.”

A rendszerváltás után sokan felvásárolták az unokatestvérek, ismerősök kárpótlási jegyeit és szántóterületeket vettek bővítve birtokukat. Jellemzően továbbra is megvolt/van az 5-10, sőt több hektár (van, akinek 18 ha szőlője és emellé még néhány hektár almája). A nagyobbak a 2008-as gazdasági válságig még palackozták saját boraikat és úgy értékesítették azt. Napjainkban azonban valamennyien csak három felvásárló közül választhatnak, és egy kivétellel megszűnt a palackozott (így a közvetlen forgalomba-hozható) bor készítése Csengődön. Az egyetlen szeszgyártó és forgalmazó vállalkozó sem helyi lakos, hanem a környéken él. Az üzem igényes, nagy eszközállománnyal felszerelt, csoportos borkóstolóra is alkalmas, de a telephely körül lévő részek rendezetlennek tűnnek. Napjainkban tehát még a nagyobb gazdák is csak szőlőt termelnek és azt eladják, így elesnek az elérhető jövedelem egy részétől.” A

---

⁵ 1975-ben „Nagy megdöbbenést keltett a lakosság és riadalmat az érintettek körében a Fejér megyei rendőrkapitányság parancsa. 61 csengődi és néhány szomszéd községbeli személy köztük Gyulai István tanácselnököt és Dóró Ernő adócsoport-vezetőt letartóztatták és bíróság elé állították. A vádlottak az etyeki gazdaságból lopott cukorral musthamisítványt készítettek, értékesítettek. A súlyos ítéletek, vagyonelkobzások óvatosságra készítették a falu népet.” (Pivarcsi 2001:24).

borászok és a nagyobb cégek be fognak bennünket kebelezni.” – mondta az egyik 41 éves gazda. Támogatásokat vettek fel és a támogatás feltétele volt az is, hogy minimum tíz évig folytatják a termelést. Közben – különösen a napjaink jelentkező bor-túltermelési válságban – a megváltozott piaci viszonyok között már nehezen tudnak helytállni. A 60-65 évesek a rendszerváltás utáni problémákat érzik jelentősebbnek. Bizonyára a szakszövetkezeti viszonyokhoz képest volt nehéz, illetve azért is, mert nem tudtak a rendszerváltás után fejleszteni.

Csatári Bálint kihangsúlyozta a vasút és a filoxéra szerepét az alföldi tanyák fejlődésében. Összegzésként elmondható, hogy a vasúti elérhetőség Csengődre is megérkezett 1882-ben, de az a tanyák fejlődésére csak két évtized múlva lett hatással. Amikor a filoxéra járvány tönkretette a szőlőket a történelmi borvidékeken, akkor arra válaszként a homoki szőlőtelepítést csak a nagybirtokosok vállalták fel a településen. Akkor még hiányzott az erős parasztréteg, amely követni tudta volna az urak gazdálkodását. A paraszti gazdaságokban élők, akik a betelepülők különböző csoportjaiból verbuválódtak, csak később a XX. század elején és főként a két világháború között kezdtek el a szőlőművelést, miután meggyőződtek arról, hogy a laza, homokos talajon a szőlőtelepítés bizonyulhat előnyös és jövedelmező vállalkozásnak. A szocializmusban előnnyel indultak, mert elérték azt, hogy a településen szakszövetkezet jött létre, ahol – kis megszorítással – folytathatták egyéni gazdálkodásukat. Ebben a milióban a cukorral javított borok előállítására és kereskedelmére hamarosan érezte hatását a lakosság pénzbevételeinek alakulásában. Ez a falusiak emlékében úgy él, hogy akkor kerestek a legjobban. A rendszerváltás után nagy lelkesedéssel kezdtek hozzá a birtokaik fejlesztéséhez. Ma közel három évtizeddel a rendszerváltás után azt látjuk, (amit már Csatári is megírt) hogy a parasztgazdák megöregedtek, és középkorút még igen, de 40 év alatti fiataalt, aki folytatná a tanyai gazdálkodást, a 77 tanya egyikén sem találtunk. A 2008 utáni gazdasági válság után mind a szőlőművelésben, mind a feldolgozásban és értékesítésben végbement egy nagyfokú koncentráció. A legnagyobb borfeldolgozó vállalkozás bekebelezte valamennyi kisebb vetélytársát.

A tanya és a települési rendszer

Csatári Bálint korábban hangsúlyozta, hogy a tanyák nem egységesegek, mert különböző történelmi korokban és igen eltérő agro-ökológiai, illetve településrendszeri viszonyok között alakultak ki. Felsorolta azokat a típusokat, amelyeket a tanya az alföldi településrendszer részeként megjelenített az elmúlt korokban. Ezek közül a csengődi tanyavilág az „intenzív szőlő-, kert-, és gyümölcskultúra kert-Magyarországának településformája a Kiskunságban” (Csatári 2004: 10). „A hagyományos tanyarendszer tehát, amely a szerves és organikus egykori mezővárosi-piaci és rokoni-társadalmikapcsolatokra épült, lényegében már mintegy három évtizede megszűnt.” (Csatári-Farkas 2018: 35). Ezen a téren az elmúlt 70 évben a legfontosabb külső tényező, amely a tanyák megszűnését eredményezte – a mezőgazdaság kollektívizálása mellett – a tanyaközségek létrehozása volt. Ennek következtében 1950-ben a két legnagyobb tanyás város – Szeged és Kecskemét – határában egyaránt kilenc-kilenc tanyaközpontot jelöltek ki. E tanyaközpontok körül

az XX. század második felében új községek, sőt városok – például Mórahalom – fejlődtek ki. Tehát a tanyák folyamatosan „olvadtak” be a zárt településszerkezetbe. Csengőd a XIX.-ban még csak pusztaként volt nyilvántartva. „1900-ban Csengőd Páhi községhez, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Kunszentmiklós járáshoz tartozik.” (Pivarcsi 2001:16). A község háza, ahol a hivatalos ügyeket a csengődiek intézték 14-km-re, Kaskantyún volt. Ezt a helyzetet elégték meg csengőd lakói, és némi furfanggal 1907-ben a község háza bútorait és a jegyzőt Kaskantyúról Csengődre szállították. A jegyző szívesen átköltözött, mert a településnek vasútja és postája is volt. A vármegye tiltakozott az önkényes eljárás ellen, de ez a kialakult helyzeten nem változtatott és Csengőd 1912-ben önálló község lett. A Budapest-Szabadka vasút és a helyi állomás megépülése nem a tanyák, hanem a falu későbbi létrehozását segítette. A betelepülők lakhelyét a vasút mellett jelölték ki, széles, egyenes utcákkal. Itt építették fel szegényes, kicsi nádfedeles veretfalú házaikat. Ezeket az ingatlanokat az 1960-70-es években bontották le, vagy alakították át korszerű házakká.

A tanyásodást két, már korábban említett (Strassburger és Tibold) uradalmak első világháborút követő parcellázása eredményezte. Ebben az időben épültek a belterületen⁶, illetve Kiscsengődön és Kullérban az iskolák is.

A második világháború után tanyaközpontokat szerveztek Kullér, Kiscsengőd, Tabdi⁷ központokkal, ahol a tanerők bevonásával marhalevel-kezelő kirendeltséget létesítettek. A körorvos heti egy-egy alkalommal ellátta az ott jelentkező betegeket. Míg a Horthy-rendszer 25 éve alatt egy bíró szolgálta a községet, addig 1945-1950 között, tehát a koalíciós időkben, hat bíró állt hosszabb-rövidebb ideig a képviselőtestület élén. Lemondásaikra azért került sor, mert nem feleltek meg a kommunista kormányzati elvárásoknak. 1950-ben még a képviselőtestület döntött a villanyhálózat kiépítéséről.

„Tabdi, mely eddig Csöngetőd külterülete volt, 1950. I. 7-én, a megyei tanács határozata értelmében, önálló községé vált. Az ottani lakosság 70 %-a kérte a település önállóságát. Ezzel Csengőd község területe 8501 kh-ra⁸ csökkent. Lakóinak száma 3290 fő. [...] 1950. X. 22-én megválasztott tanácstestület váltotta fel az eddigi képviselőtestületet [...] A tanácsi vezetőket mindig a járási tanács küldte, választotta, vagy váltotta le. 1950–89 között egyszer sem fordult elő, hogy helyi kezdeményezésre, netán helyi személyiséget választottak volna tanácselnökké.” (Pivarcsi 2001: 21). 1970-ben kiépült a mélyfúrású kút, a víztartály és a főnyomóvezeték, amely az egészséges ivóvíz biztosításának a feltétele volt. A beruházás költségeit jórészt lakossági hozzájárulásból fedezték. Mivel a lakosság egyharmada még tanyán élt először Kullért, majd Kiscsengődöt, végül pedig minden tanyarészt villamosítottak. Kulléron, Tiboldon és Buckán szövetkezeti boltot nyitottak a lakosság ellátására. 1972-ben felépült az új iskola épülete és ezzel egyidőben bezárták a kulléri⁹ és a kiscsengődi iskolákat. A tanyai gyerekek a továbbiakban a faluközpontban lévő iskolába jártak.

---

⁶ Az első iskolát Csengődön a kalocsai érsek alapította 1893-ban.

⁷ Akkor még Tabdi is Csengődhez tartozott

⁸ 4800 hektár

⁹ Egy 1956-ban született és megkérdezett tanyai férfi 1962-ben volt első osztályos a kulléri összevont tagozatú iskolában, erről ma így vall: „4 osztály volt összezsapva, 43 alsós, 30 felsős volt”

Csengődön a népszámlálások során az 1949-es népszámlálás alkalmával éltek legtöbben és csak addig a tartott a lakósságszám növekedése. 1949-1990 között 841 fővel csökkent a település létszáma. A fogyás a rendszerváltás után is folytatódott. Legnagyobb népességcsökkenés a tanyaiak körében volt. Egy 44 éves Kulléron felnőtt, de ma már budapesti lakos erről így vallott: „Anyám 1951-ben született, akkor Kulléron 300-an voltak, az én koromban 40-en, most 15-en. Ami átalakult az a tanyás emberek társadalma. Kulléron volt tanyai iskola, 1973-ig és tanyai búcsú is”. A népességfogyások legdrasztikusabb korszakai az 1960-1970 és a 2001-2011 évek között voltak. A rendszerváltás után nagy beruházások történtek a lakossági infrastruktúra terén. Nemcsak Csengődről, hanem az elérhető környékről egyaránt hiányoznak azonban a jó pozíciójú, de a képzetlen munkaerőt igénylő biztos megélhetést nyújtó munkahelyek. Ezért az előbbieket elmennek a településről, az utóbbiak, pedig beragadnak a közmunkába, amit jelenleg a mezőgazdasági szociális szövetkezet irányába fordít el a polgármester. A csengődi lakosság elöregedése és a roma népesség bevándorlása visszafordíthatatlannak látszik.

Összegzésként kiemelhető, hogy 1945 után a településfejlődésben a csengődiek jelentős eredményeket értek el. Köszönhető ez annak, hogy a lakosság földre már nem költözött, ezért házaikat bővítették, korszerűsítették és a civilizációs körülményeiket javították. Olyan értékek ezek, amelyekre a parasztársadalom korábban nem áldozott (Kovács 2010). Ez a generáció azonban ugyanolyan keményen dolgozott, mint a századelőn az első telepeselek, vagy a két világháború között a szőlőtelepítők. Az 1960-70-es években minden csengődi család tartott állatokat és művelte a saját szőlőjét; mindemellett volt egy fő munkahelye is, ahol szintén helyt kellett állnia. A paraszti szorgalom táplálta ezt az életstratégiát. Az 1970-es, főleg az 1980-as években született fiatalok már nem bírták, vagy talán, a megváltozott életstratégiák közepette, már nem is akarták folytatni ezt a munkatempót. „A fiúk jobban maradnak a mezőgazdaságban, a lányok kevésbé.” Utalt az előállt helyzetre egy középkorú férfi. „Ez már nem a régi tanyai élet, ugyanúgy van mint falun, csak távol a nyüzsgéstől a természet közelében.” Ezzel a mondattal egy ötvenes éveinek elején álló nő azt fejezte ki, hogy már nem kell a tanyán sem kemény mezőgazdasági fizikai munkát végezni és ők nem is azért, hanem a természet közelsége miatt választották a tanyai életet.

A tanya és társadalma

Csatári Bálint kiemeli, hogy a tanyai társadalom a múltban sem volt egységes, a paraszt-polgárság tanyán élő csoportjai élesen elkülönültek a szegényparasztoktól és a béresektől. Megint más csoportot képviseltek azok, akik az ország túlnépesedett részeiről a Kiskunságba vándoroltak, mert ott „két hold fekete földért 20 hold homokot kaptak” (Csatári 2004: 16). A tanyai társadalom fénykorának az 1930-as klebelsbergi iskola és pusztai templomépítő korszakot tartja, mert akkor „a nép híres gazdaköröket, olvasóköröket szervezett, segítettek egymást, sok helyen valódi társadalmi közösség fejlődtek.” (Csatári 2004: 16). A mai tanyai társadalom a migrációs folyamatok hatására sokféle, nehezen azonosítható csoportból áll. Jelentős

részük szegény, idős, perifériára szorult ember, akiknek régi közösségeik széthullottak.

Csengődön a két világháború között nem a tipikus klebelsbergi magas, téglalapú, többfunkciós – oktatási, vallási, közösségi – iskolák épültek, hanem olyan egyszerűek, amelyek tanítólakásból és két tanteremből álltak. A helyi társadalom korabeli szerveződéseiről nem állnak rendelkezésre megfelelő források. Viszont sokan nosztalgiával meséltek arról, hogy az 1970-es, de még az 1980-as években is mennyire összejártak a tanyasiak, kártyáztak, beszélgettek. „Itt olyan nyüzsgés volt! 15-en szálltak fel reggelenként 20-25 éve, minden házban 3-4 gyerek volt, volt bolt a sarkon. A fiatalok elmentek az idősek meghaltak.” mondta az egyik hölgy. A tanyán élők közül sokan nosztalgiával gondolnak a szakszövetkezeti korszakra, tehát a szocializmus időszakára. Ma úgy érzik, a szakszövetkezetben nagyon jól lehetett keresni. Az, hogy a jövedelmük egy része hamisításból származott nem említik, még így az idő távlatából sem. Valószínűleg azért nem, mert a többség részese volt ezeknek az akcióknak.

Kik élnek ma a csengődi tanyákon és mi köti őket a tanyához?

Ez a fejezet a kérdőívekre adott válaszok alapján született meg. Előre kell bocsájtani, hogy a csengődi tanyai társadalom – Csatári Bálint szavaival élve – sokféle nehezen azonosítható csoportból áll. Ennek ellenére megkísérlem a csengődi tanyasiakat négy típusba besorolni.

Az első típushoz a társadalmi perifériára került tanyaiakat sorolom. Ők azt mondták, hogy a csend és a nyugalom köti őket a tanyához és szeretnek ott élni. Bár nem ők vannak legtöbben, de jelenlétük növekszik. Közöttük sokan városokból kerületek ide és jellemző, hogy a tanya nem az ő tulajdonukban van. Egy részük szívességi tanyalakó, akik a hátsó épületet használják, mert az első épületet a tulajdonos, aki rendszerint Csengőd beleterületén lakik, megtartotta magának. A másik részük nagyon elhanyagolt kis tanyaépületekben húzta meg magát, amelyeket a tulajdonosok otthagytak. Alkalmi munkából és segélyekből élnek. Fiatalok, vagy középkorúak. Az alkoholizmus, a kábítószer használat, de még a börtön sem ismeretlen ebben a körben. Az ő élethelyzetük, életstratégiájuk bemutatása további kutatást igényel.

Második típushoz azok a nyugdíjas korú tanyasi embereket sorolom, akikre a hagyományos paraszti, vagy többnyire a paraszti életmód jellemző. Közülük többen már megözvegyültek, ennek ellenére nem adják fel a tanyai életet. A megszokott munkát, amennyire még tudják elvégzik. A munka köti le most is az életüket, látszik viszont, hogy ez a munka, már jelentősen eltér attól, amit ők egykor végeztek. A tanyához való kötődésre vonatkozó válaszok a következők voltak: „Itt a kövesút, helyben van a munka, itt van minden”; „Szeretek itt élni, próbálok megtermelni magamnak azt, amit megeszek.” A negatívumok között szerepel, hogy az orvos és az üzlet messze van és főleg télen rossz kijárni. Hangsúlyozzák, hogy ezt szokták meg és ezért nem is mennének el innen sehová, de ugyanakkor fontos nekik az is, hogy szeretnek a tanyán élni. Tehát ők a hagyományos tanyai lakók, jellemzően helyi származásúak, és számuk évről évre csökken.

A harmadik típushoz tartoznak az aktív korú tanyaiak. Őket a természet és a szabadság köti a tanyához és gyakran még az is, hogy nincs közel a szomszéd. Valamennyien középkorúak, egy részüknek tanyai gyökerei vannak, de vannak közöttük betelepülők, az ország másik részéről és külföldről is jöttek ide lakni és gazdálkodni. E csoporton belül két altípus rajzolódik ki:

Az első altípushoz a gazdálkodók tartoznak, akik főként szőlőt, gyümölcsöt, spárgát termelnek, de van, aki állatokat tart. A megkérdezettek, ha férfiak, akkor rendszerint elváltak és esetleg élettársuk van. A válásnak vagy az egyedülállóságnak az egyik oka lehet a mezőgazdasági vállalkozással együtt járó életforma elutasítása a nők részéről. Ez a jelenség nemcsak a fiatalokra jellemző, hanem korábban két-három évtizeddel ezelőtt is már megfigyelhető volt. Jellemző válaszok: „Azért költöztem ide, mert jónak látom ezt, panelben nőttem fel és ide vágytam”; „imádom a természetet, szeretem csinálni, megcsömörültem az emberektől”; „önállóság, tavasszal virágoznak a fák, ősszel is mesés, a természethez való kötődés, ez egy életforma”; „nem szeretnék elmenni a városba semmi pénzért.” A negatívumok közül kiemelhető: „időjárás, kevés a szabadidő”; a jószágnak karácsonykor, húsvétkor is adni kell”; egy személynek a családból itthon kell lennie”.

A másik altípushoz azok a tanyaiak tartoznak, akiknek helyben, de inkább a környező települések valamelyikén van munkahelyük, ahová naponta eljárnak. Helyiek, betelepültek, egykor Csengődrről elszármazók majd visszatérők egyaránt vannak köztük. Néhány válasz arra a kérdésre, hogy mi köti őket a tanyához: „környezet, szabadság, csend, ez itt a béke szigete, csak a fülemüle ordít”; „nyugalom, itt minden az enyém”; „szükségem volt a lelkemnek erre, felső sugallatra jöttem ide”; „ami a városnak kuriózum, az itt adott, a friss levegő.” Egyetlen negatívumot említettek, azt, hogy „mindenkinek utazni kell, a munkába járás, a bolt miatt”. Bár tanyán laknak, de a többségükre az jellemző, hogy semmilyen mezőgazdasági tevékenységet, még önellátási szinten sem végeznek.

A negyedik típushoz azokat soroltam, akiknek ugyan nem a csengődi tanyák egyikén van az állandó lakhelyük, de erősen odaköti őket a munkájuk, vagy a szabadidejük, illetve a kikapcsolódásuk. Ez a legkisebb létszámú típus, de nem kizárt, hogy számuk még növekedni fog a jövőben. Az említett borász vállalkozót a munkája köti a csengődi tanyavilághoz és a pozitívumok között említette, hogy „csendes, nyugalmas, egészséges környezet; költői szépsége van a környezetnek; biztonságos”. Pozitívumként említhető, hogy fia is gyakran megjelenik a borászati telephelyen. Egy negyvenes éveiben járó, ma ugyan Budapesten élő, de a csengődi tanyán felnőtt, majd időközben a PhD fokozatot szerzett és magas üzleti pozíciót betöltő úriember ma minden lehető szabadidejét egy csengődi tanyán tölti a családjával. Hogy mi köti oda, arra így válaszolt: „Szeretek itt, itt nőttem fel, itt érzem magam otthon, itt vannak a gyökereim, itt szólítanak a gyerekkori keresztnevemen. Ide kötődöm.” Ezzel összefüggésben megtapasztaltam, hogy a 63 éves Mihály névre hallgató egykori szomszédot, ebben a mikrokörnyezetben senki nem hívja például Misi bácsinak, csak Misinek, úgy, ahogy őt gyerekkorában is szólították. Ez nem változik a korrall, megmarad a régi formájában. Az üzletember szerint a tanyai életben az a jó, hogy „döbbenetes szabadságérzetet ad”. Az önrendelkezésnek azt az érzetét adja, hogy nincs beszorítva, bekorlátozva, nem zavarja a szomszédot. Az ember önmaga tud lenni, az amire csak képes.” 2005-ben vett egy romos tanyát, amely az egykori

tanyájuk szomszédságában volt, azt felújította, és ha csak munkája engedi, ott tartózkodnak.¹⁰ Elmondta még, hogy a gyermekei is imádják a tanyai életet, de a felesége ezt negatívumként éli meg.

Összegzésként elmondható, hogy a felsorol típusokhoz tartozó tanyaiak nagyon eltérő szocio-kulturális háttérrel rendelkeznek, de egy dolog összeköti őket: valamennyien szeretnek a tanyán élni; továbbá a tanyai élet negatívumait, rossz oldalait firtatva a döntő többségük azt mondta, hogy semmi rossz nincs az itteni életben. Sőt enyhe többségben vannak azok, akik úgy vélik, hogy a tanyai élet hosszú távon is fenn fog maradni. Ez mindenképpen bizakodásra ad okot az alföldi tanyák jövőjét illetően.

Összegzés

A csengődi tanyarendszer Csatári Bálint által felvázolt négy nagy térbeli rendszerhez való alkalmazkodása, akárcsak a bemutatott alföldi tanyák esetében, a legharmonikusabban a természeti-környezeti rendszer viszonylatában alakult ki és maradt fenn máig. Tehát nem véletlenül illetik a mai megkérdezettek is oly gyakran különféle pozitív jelzőkkel a természet iránti szeretetüket. Ez az egyik legfontosabb tényezője annak, hogy az emberek ma is a tanyai életet választják. Olyan erőforrás ez, amivel a helyi és az országos tanyapolitika egyre jobban számolhat. A csengődi tanyarendszert ugyanakkor a gazdaság- és településfejlődés tekintetében a megkésettség jellemzi. Csatári szerint az alföldi tanyák gazdasági fénykora, kivirágzása a XIX. század végére, XX. század elejére esett. Csengőd mind közigazgatásilag önálló település csak 1912 óta létezik. Előtte a térségben puszták voltak, ahol néhány nagybirtokos gazdálkodott. A századfordulón a területek 3-4 százalékán folyt szőlőtermesztés és továbbra is az extenzív állattartás volt a meghatározó gazdasági ágazat. A nagybirtokosok alapozták meg a helyi Buckai Rizling jó piaci hírnevét. Ezeknek a birtokoknak egy részét több ízben is felparcelláztak és eladták. Az első parcellázás a XIX. század végén volt, és az akkori telepesek révén jött létre a falu. A két világháború közötti további parcellázások révén pedig kialakultak a tanyák, illetve létrejött a csengődi paraszti rétege. A betelepülőket az olcsó föld, tehát a jobb élet reménye hozta a településre. Azonban a terméketlen homokos területeken csak nagyon verejtékes munka árán – vagy még úgy sem – tudtak boldogulni és többet kellett dolgozniuk, mint a jó adottságokkal rendelkező földműveseknek. A két világháború között szerkezetváltásra, azaz tömeges szőlő- és gyümölcsös telepítésére került sor és a településfejlődés ezután már az intenzív szőlő-, kert- és gyümölcs kultúra mentén formálódott. Ez a munka sok pénzt, nagy erőfeszítést és szakértelmet kívánt az emberektől, többek között azért is, mert akkor még mindezt kézierővel végezték. A szőlőtelepítés a homokos talajon azzal kezdődött, hogy a földet 80 centiméteres mélységben meg kellett fordítani, a telepítést művelni, gondozni a borkészítéshez pedig szakértelemre volt szükség. Sikeres telepítés és művelés esetén a jövedelem csak négy év múlva jelentkezett. A népesség 1949-ben érte el számbeli csúcst, akkor 3420-an, ma 2150 laknak ott (<http://nepesseg.com/>). Főként a település tanyai lakossága fogatkozott meg. A kollektívizálással összefüggésben

---

¹⁰ Emellett összesen 25 ha földje is van Csengődön. Ebből 9 ha erdő-legelő, 4 ha szőlő a többi szántó.

szakszövetkezet alakult. Az 1970-es években a falu összes területének ekkor már a 30 százaléka szőlő és gyümölcsstermő lett. Ekkor a lakosság egyharmada még tanyán lakott, ma csak egy tized körül van az arányuk. Az ott élő megkérdezettek ezzel kapcsolatban azt mondták, hogy „az öregek meghaltak, a fiatalok elköltöztek”. A mai csengődiek úgy vélik, hogy ők az 1970-es években éltek a legjobban. Az igénytelen szovjet piac még a hamisított bort is befogadta és a helyiek éltek is ezzel a lehetőséggel. Sem akkor, sem utólag nem tudták ezt a veszteséget megfelelően feldolgozni. A piacgazdaságra való áttérésben nem lettek sikeresek. A falu infrastrukturális fejlődése előre haladt, de a helyi gazdaságfejlődés ezt nem tudta követni.

Irodalom

- Csatári B. (2004): A tanya, mint rendszer. In: Csatári B. – Kiss A. (szerk.) *Tanyai Kaleidoszkóp*. 2002-2003. Tanyakollégium munkájának eredményei. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét. 6-18.
- Csatári B. (szerk.) (2006): *Tanyakutatás 2005-2006. Kutatási Jelentések* 8. Füzet. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét.
- Glatz F., Csatári B., T. Gémes T. (szerk.) (2010): A magyar tanyás vidék. *Párbeszéd a vidékéért*. MTA Tudománytörténeti Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest
- Csatári B., Farkas J. Zs. (2018): Az alföldi tanyák változó szerepe a településszerkezetben. *A Falu*, 3. 33-48.
- Hajdú Z. (1992): A Tanyai Tanács története (A „szocialista tanyapolitika alapvetése és a tanyakérdés megoldásának radikális, voluntarista kísérlete, 1949-1954). *Alföldi Tanulmányok*, 14. Kötet, Békéscsaba.105-124.
- Hajdú Z. (1993): Terület- és településfejlesztés problematikája a két világháború között. In: Kovács K. (szerk.): *Terepülés, gazdaság, igazgatás*. Pécs, MTA RKK, 19-35.
- Kovács T. (2010): *Paraszti gazdaság és társadalom átalakulása*. I. Harmattan, Budapest
- Pivarcsi J. (2001): *Csengőd község településtörténete*. Csengőd
<https://csengod.asp.lgov.hu/sites/csengod/files/imce/2018-07/Telep%C3%BCI%C3%A9s%20Arculati%20K%C3%A9zik%C3%B6nyv.pdf>
(letöltve: 2019. 07. 06.)
- <http://nepesseg.com/bacs-kiskun/csengod> (Letöltve: 2019. 07. 02.)

Vidéki újrastrukturálódás a visegrádi országokban – egy angolszász fogalom hazai adaptációjának kérdőjelei

LENNERT JÓZSEF

LENNERT József: tudományos munkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete

KULCSSZAVAK: vidék, vidéki újrastrukturálódás, visegrádi országok, felszínborítás-változás, vándormozgalom

ABSZTRAKT: A vidéki újrastrukturálódás a nyugat-európai jelenkori vidéki változásokat az új politikai gazdaságtani tudományparadigma szemléletében értelmező egységes keretfogalom. E koncepció az angolszász/nyugat-európai vidéki térfolyamatok széles skáláját tudta összefogni (felszínborítás-változás, vándormozgalom/társadalmi átalakulás, gazdasági átalakulás, helyi önkormányzatok változó szerepe). Jelen tanulmány célja, hogy a vidéki újrastrukturálódás fogalmi kereteinek bemutatása után, Csatóri Bálint témavezetésével folytatott doktori kutatásom releváns eredményeinek három szempont alapján történő áttekintésével megpróbáljak választ találni arra a problémafelvetésre, hogy mennyire adaptálható az angolszász kultúrkörből származó vidéki újrastrukturálódás fogalma a kelet-közép-európai viszonyokra.

Bevezetés

A vidékfldrajz, mint önálló tudományszakág, viszonylag későn jött létre, intézményesülését a brit Hugh D. Clout 1972-ben (*Rural Geography: an Introductory Survey*) és az amerikai John Fraser Hart 1975-ben (*The Look of the Land*) írt diszciplínateremtő kötetéhez köthetjük (Clout 1972; Hart 1975). Szakítva a korábbi ágazati (mezőgazdasági fldrajz) megközelítéssel, a vidékfldrajznak (és a tágabban vett vidéktudományoknak) a kezdetektől fogva kiemelt célja volt a rurális térfolyamatok és problémák holisztikus vizsgálata. A nyolcvanas-kilencvenes évek elejének szellemi-konceptcionális pezsgésében kitermelt vidéki újrastrukturálódás fogalma alkalmasnak látszott arra, hogy e törekvések alapját adja, egyúttal a vidéki térfolyamatokat egy tágabb elméleti keretbe is beágyazza. Csatóri Bálint témavezetésével készült doktori értekezésem (*A visegrádi országok vidéki újrastrukturálódásának néhány társadalomfldrajzi aspektusa*) e fogalmat és vizsgálati megközelítéseit adaptálta a V4-ek rendszerváltás utáni vidéki térfolyamatainak elemzésére és nyugat-európai tapasztalatokkal történő összevetéséhez (Lennert, Csatóri 2018). Jelen tanulmány célja, hogy a vidéki újrastrukturálódás fogalmi kereteinek bemutatása után, a doktori kutatásom releváns eredményeinek három szempont alapján történő áttekintésével válasz adjak arra a kérdésre, mennyiben volt sikeres és mennyiben lehetséges ennek az angolszász kultúrkörből származó fogalomnak a kelet-közép-európai viszonyokra történő adaptálása?

A vidéki újrastrukturálódás fogalmi keretei

Michael Woods, a nagy presztízsű *Journal of Rural Studies* korábbi főszerkesztője a vidéki térfolyamatokat átfogóan elemző, vidéki újrastrukturálódást a címében is szerepeltető kötetében óva int attól, hogy a jelenkor vidéki térfolyamatait a dinamikusan változó jelen kontra romanticizált, stabil múlt hamis kettősségébe csomagolva értelmezzük: a változás (a városihoz hasonlóan) mindig is a vidéki tér sajátja volt. Hogy akkor a jelenlegi vidéki térfolyamatok miért érdemelnek mégis kiemelt figyelmet (és megkülönböztető megnevezést), annak okát Woods a változás sebességében és tartóságában, valamint univerzáltságában és a különböző folyamatok szoros összekapcsolódásában (interconnectivity) látja. Könyvében a vidéki gazdaság (különös tekintettel a mezőgazdaságra), a vidéki vándormozgalmi trendek (és társadalmi összetétel) a vidéki közösségek és az általuk nyújtott szolgáltatások és a vidéki környezet és földhasználat átalakulását emeli ki (Woods 2005).

A vándormozgalmi trendek megváltozása kétségkívül az egyik kulcsfontosságú összekötője és katalizátora a többi folyamatnak. A 20. század mobilitási lehetőségei lehetővé tették a nagyvárosok körüli ingázóövek kialakulását, ezzel párhuzamosan a fejlett világban megindult a relatív dekoncentráció (Enyedi 1988), azonban a városkörnyéki teret leszámítva a vidék továbbra is csupán népességkibocsátóként kapcsolódott be a vándormozgalmi folyamatokba. Az 1970-es években azonban több nyugat-európai államban és az Egyesült Államokban szinte egyidőben észleltek abszolút dekoncentrációs (dezurbanizációs) folyamatokat (Kontuly 1998), mely során a nagyvárosi agglomerációktól távol eső, periférikus vidéki térségekben is vándorlási többlet jelent meg (Champion 1998). E migrációs fordulatban a hagyományos munkaerőpiaci mozgatórugók mellett kiemelt szerepet kaptak a vidék iránti személyes preferenciák, a magasabb minőségű, természetközeli élet lehetőségei is (Boyle, Halfacree, Robinson 1998). Ezeket az új típusú motivációkat a jóléti migráció fogalma fogja össze.

Az új vándormozgalmi trendek a társadalom összetételében is változásokat hoztak. A jóléti migrációban részt vevők korszerkezete és társadalmi státusza eltér a korábbi lakosságétól: Nyugat-Európa legfrekvenciáltabb területein vidéki dzsentrifikáció megy végbe. A változó összetételű társadalom a korábbihoz képest eltérő igényeket támaszt környezetére (ideértve a földhasználatot) és közössége iránt (ideértve a szolgáltatásokat).

Míg az 1970-es évekig az atlantista élelmiszertermelési rendszerbe illeszkedve az angolszász, illetve a nyugat-európai vidéki tér a mezőgazdasági termelési hozamok maximalizálásának volt alárendelve, és a termelés outputján volt a hangsúly, amit értékesíteni kell a távoli (városi) fogyasztónak (Marsden et al. 1993), addig az 1970-es évektől teret nyerő posztproduktivista szemléletben maga a termelés folyamata is bizonyos fokig terméké vált – a vidéki tér sajátos módon élményközpontúvá, „feltálatlta” válik (Bosworth, Somerville 2014). Ezt a hatást tovább erősítették a vidéki társadalmi változások, amelyek bizonyos mezőgazdasági tevékenységeket igyekeztek kiszorítani a vidéki tér egyes részeiből (pl. esztétikai okok, a szagok vagy a zaj miatt), míg más, a rekreációhoz, természet vagy a „hagyományos” (illetve a

romanticizált vidéknarratívába beillő) kultúrtáj megőrzéséhez kötődő funkciókat előnyben részesítettek.

E változások a vidéki közösségeket se hagyták érintetlenül: a lakónépesség összetételének változása direkt módon és közvetetten (pl. új szolgáltatások iránti igényekkel) befolyásolta a vidéki közösségek fejlődését, gazdasági és egyéb funkcióit. Az agrárszerepkör egyeduralmának meggingása (de legalábbis az eltartóképességének drasztikus csökkenése) egyúttal azt is elkerülhetetlenné tette, hogy a helyi közösségek újrafeltalálják magukat. Erre a fejlesztő helyi önkormányzatok és a place-based szemlélet (Zaucha, Swiatek, Stanczuk-Olejnik 2013) általánossá válása teremtett lehetőségeket. A vidékfejlesztés új típusú gyakorlatai olyan sajátos következményekkel is jártak, mint a vidéki projektosztály megjelenése, amelyek további lökést adtak a vidéki társadalom átalakulásának (Kovách 2013). A lehetséges válaszok között megtaláljuk többek között a rekreációra, idegenforgalomra hangsúlyt fektető, a lokális vidékimázst a kultúragazdaság koncepciójának megfelelően értékesíthető terméké formálni kívánó törekvéseket (Ray 2013), ezekkel összefüggésben nagy hozzáadott értékű mezőgazdasági termékekre történő szakosodást is.

Ezek a trendek a vidéki tér korábbinál jóval erőteljesebb differenciálódásához, fragmentálódásához vezettek, amiben az átalakulás különböző fokán álló vidéki tájak együtt/egymás földrajzi szomszédságában léteznek a jelen folyamatok által jóformán érintetlenül hagyott terekkel. Marsden és kutatótársai a vidéki tér négy típusát (megőrzött vidék, konfliktusokkal terhelt vidék, paternalista vidék, függésbe került vidék) különítették el aszerint, hogy az új vidékparadigma mennyire volt képes a régit felváltani (Marsden et al. 1993; Csire 1999).

A jelenkori vidéki térfolyamatokat sikeresen összefogó elméleti keretrendszernek alkalmasnak kell lennie arra, hogy ezeket a szerteágazó változásokat egységesen kezelje, és a köztük feszülő ellentmondásokat is feloldja. Erre a pozitívista tudományparadigma keretén belül nem lehetett választ találni, a megoldást a társadalomtudomány politikai gazdaságtani fordulata kínálta.

Az új politikai gazdaságtan, szakítva az akkori közgazdasági főcsoporttal, a társadalomkutatások tudáskészletét és a földrajz térszemléletét klasszikus és neomarxista közgazdasági megközelítéssel (pl. társadalmi rétegződés, osztályelemzés) ötvözte, és a kapitalista gazdaságok termelésvezérelt fordizmusból a fogyasztásvezérelt posztfordizmusba történő átalakulását, valamint ezen átalakulás következményeit vizsgálta. A 80-as 90-es évek fordulójának kritikus (elsősorban brit) vidékkutatói nemzedéke a vidéki változásokat ezen tudományparadigma szemléletében kutatta (Marsden, Lowe, Whatmore 1990), és értelmezési keretként életre hívta a vidéki újrastrukturálódás fogalmát (rural restructuring, Kovách Imre szóhasználatában vidéki átrendeződés) (Kovách 2012). A vidéki újrastrukturálódás ugyan beágyazódik a fejlett gazdaságok általános újrastrukturálódásába, de annak nem csupán egy vetülete, hanem a vidéki tér sajátos tulajdonságaiból kiindulva annak önállóan értelmezendő, integráns része (Philo 1992).

A fentiekből következően a vidéki újrastrukturálódás egy meglehetősen nyitott fogalom, ami nem állít fel szigorú hierarchikus sorrendet az őt alkotó folyamatokon belül. Cloke és Goodwin (1992) például a vidéki újrastrukturálódás vizsgálatának három dimenzióját különítették el:

- a gazdasági újrastrukturálódás elemei
- társadalmi, szociokulturális átalakulás
- az állam változó szabályozó szerepe.

A fogalom azonban jellegéből adódóan az agrártermelés átalakulásától (Whatmore, Munton, Marsden 1990), a vidéki gazdaság és társadalom átszerveződésén át, a társadalmi nemek változó helyzetéig (Garcia-Ramon et al. 1993) számos térfolyamattal bővíthető.

Ez problémákat is okozhat, mert publikációk jó része a vidéki újrastrukturálódást egy magától értetődő tényként kezeli: nem kísérli meg a kifejezés fogalmi és tartalmi kereteinek pontos tisztázását, megelégszik azzal, hogy vizsgálatát a vidéki újrastrukturálódás felelőlegességével egy tágabb értelmezési keretbe ágyazhatta. Ez korántsem kirívó annak a fényében, hogy a témának könyvet szentelő egyes kutatók sem kísérlik meg a fogalom mély és átfogó értelmezését, csupán kiragadott folyamatokat mutatnak be (Torres, Momsen 2011).

Részben ez is vezetett a fogalmat érő kritikákhoz. „Kétségtelen, hogy napjainkra az újrastrukturálódás kifejezés a társadalomtudományok egyik legelterjedtebb és leginkább elkoptatott fogalmává vált” – írják Terry Marsden és kutatótársai (Marsden et al. 1993, p. 17). A vidéki újrastrukturálódás fogalmának laza kezelése másoknak is szemet szúrt. Keith Hoggart és Angel Paniagua mellett érveltek, hogy az újrastrukturálódás kifejezés használata csak akkor indokolt – például a változás helyett – ha az átalakulás nem folyamatos, hanem a két állapotot egy markáns töréspont választja el egymástól. Tanulmányukban arra jutottak, hogy ez a töréspont éppen a fogalom bölcsőjének számító Anglia esetében hiányzik. Ellenpéldának pont a volt szocialista blokkot hozták fel, ahol viszont kivételesen drasztikus volt az átrendeződés (Hoggart, Paniagua 2001).

A terminus ráadásul kevésbé volt képes szellemi bölcsőjéből kitörni: A ScienceDirect publikációs adatbázisban „rural restructuring” kulcsszóra eredményül kapott 347 találat (2019.07.22-ei állapot szerint) több mint fele a(z angolszász) vidékföldrajzosok szellemi fellegránának tekinthető Journal of Rural Studies folyóirathoz köthető. A kilencvenes évek eleji felfutása után a fogalom használata Nyugaton visszaszorult, melynek több oka is volt. Egyrészt a társadalomföldrajzban zajló kulturális fordulat egyre inkább befolyásolta a vidékkutatások irányát és szemléletmódját is, másrészt viszont az azóta eltelt évek sem igazoltak vissza több, az újrastrukturálódáshoz köthető drasztikus várakozást. Így például egyes kutatók a csökkenő mezőgazdasági jövedelmezőség miatt csak az Egyesült Királyságban 5 millió hektár mezőgazdasági földterület felhagyását prognosztizálták 2015-re (North 1990), ám az azóta eltelt évek a számottevő csökkenés ellenére sem igazolták az ilyen radikális előrejelzéseket. Ez egyrészt betudható annak is, hogy a posztproduktivisták átalakulás által előtérbe kerülő új vidékfunkciók jórészt a korábbi földhasználati formákat töltötték meg új tartalommal, másrészt a hazai és nemzetközi szabályozási kereteknek, ösztönzőknek köszönhető, különös tekintettel az EU mezőgazdasági politikájára.

Hasonlóképpen nem vált a dezurbanizáció a korábbiakhoz hasonlóan átütő, és más vándormozgalmi trendeket háttérbe szorító jelenséggé. Thomas Kontuly metaanalízise alapján az 1970-es és 80-as évek dezurbanizációs folyamatait

korántsem lehet egyetemesnek tekinteni. Számos országban a korábbi dekoncentrációt ismételten koncentráció váltotta fel, vagy éppen vegyes trendek jellemzők (Kontuly 1998). Az abszolút koncentrációs, illetve relatív dekoncentrációs trendek folytatódása azonban nem jelenti azt, hogy e folyamatokban ne mutatkozhatna minőségi eltérés a korábbi időszakhoz képest.

Az utóbbi évek publikációi alapján a vidéki újrastrukturálódás diskurzusa (illetve a fogalom használata) az angolszász kultúrkörből egyre inkább áttevődött Kínába. Kérdéses azonban, hogy mennyiben adaptálható e fogalom egy drasztikusan eltérő társadalmi-gazdasági fejlődéstörténetű, illetve jelenű ország vidéki térfolyamataira – illetve mennyiben beszélhetünk valódi adaptációról, nem pedig csak egy címke átvételéről. E kérdés egyúttal a Woods által kritériumként hozott univerzálisság próbája is.

Ezek a kételyek azonban nem csak Kínával kapcsolatban merülhetnek fel. Csatári Bálint témavezetésével készült doktori értekezésem – A visegrádi országok vidéki újrastrukturálódásának néhány társadalomföldrajzi aspektusa – hasonló kihívással nézett szembe: adaptálható-e ez a törőlmetszetten angolszász kultúrkörből származó fogalom a kelet-közép-európai viszonyokra? Jelen kötet adta lehetőséget kihasználva szeretnék pár év távlatából visszatekinteni, és mérlegre tenni e kísérlet eredményeit.

Saját kutatási tapasztalatok

Doktori értekezésem legfontosabb célja volt, hogy a vidéki újrastrukturálódás nyugat-európai elméleti megközelítéseinek adaptálásával, sokoldalú, a négy visegrádi országra együttesen alkalmazható módszertani eszközkészlettel megvizsgáljam ezen országok rurális térségeinek társadalmi-gazdasági átalakulását, különös tekintettel a vándormozgalmi folyamatokra és a felszínborítás-változásra. E munka során igyekeztem feltárni mind az országcsoportra jellemző általános folyamatokat, mind az átalakulás országos és regionális szinteken megnyilvánuló hasonlóságait és különbségeit. Vizsgálataim során kiemelt figyelmet szenteltem a városkörnyéki és félreeső vidéki terek térfolyamatai között megmutatkozó eltéréseknek. E kutatás eredményeiről már több helyen számot adtam (Lennert 2017; Lennert 2018; Lennert, Csatári 2018). Épp ezért e tanulmánynak nem célja ezek szokott logikai szerkezetben történő bemutatása, hanem csupán a problémafelvetés (a vidéki újrastrukturálódás fogalmának alkalmazhatósága) szempontjából releváns eredményekre fókuszálok, azokat három szempont köré csoportosítva:

- a visegrádi országok vidéki térfolyamatai mennyiben feleltethetők meg az angolszász/nyugat-európai tapasztalatoknak?
- a feltárt folyamatok mennyire homogének, általánosan jellemzők az országcsoporton belül?
- az átalakulás folyamatai mennyire tekinthetők drasztikusnak, előzmény nélkülinek?

A kutatási eredmények alapján a vidéki újrastrukturálódás egyes nyugat-európai, angolszász szakirodalomból leírt vándormozgalmi, illetve földhasználati elemei

megjelennek ugyan a vizsgált országokban, ám a hasonlóság leginkább az általánosabb trendekre korlátozódik. A szántóterületek csökkenése, és a mesterséges felszínnek, valamint az erdők területének gyarapodása az összes rendszerváltás utáni visegrádi országra jellemző volt. Bizonyos esetekben azonban a rendszerváltás után a visegrádi országok felszínborítása radikálisabb változásokon is végbemehetett a Nyugat-Európában tapasztaltaknál. Erre jó példa Csehország periférikus területein a gyepterületek jelentős előretörése a szántóterületek rovására. Mint az korábban említésre került, Nyugat-Európában a drasztikus felszínborítási változások egyik korlátját a bejáratott országos és közösségi szabályozási keretek jelentették. Ezzel szemben a visegrádi országokban a rendszerváltás gyökeresen új feltételeket teremtett a mezőgazdaságban, jóval nagyobb teret engedve a hirtelen változásoknak.

Hasonló mondható el a vándormozgalmi folyamatokról. Bár a visegrádi országokban is lezajlott egy vidéki fordulat (a vidékiként definiált tér vándorlási egyenlege a korábbi veszteségből mind a négy ország esetében nyereségbe fordult), ez leginkább a robbanásszerűen kibontakozó szuburbanizációnak volt köszönhető. A nyugat-európai tapasztalatokkal rokonítható dezurbanizációnak/jóléti migrációnak, bár mindegyik országban mutatkoznak csírái, a kiterjedése igen limitált maradt. Összességében a visegrádi országokban még a jóléti kiköltözők számára vonzó adottságokkal rendelkező területek közül is igen korlátozott azoknak a száma, amelyek valóban mérhető arányokban költözési célterületté válnak. Enyedi György elmélete a térség megkésett urbanizációs fejlődéséről a rendszerváltás után is érvényben maradt (Enyedi 1989). Összességében tehát a visegrádi országcsoport egésze semmiképp sem jellemezhető nyugati típusú újrastrukturálódással, és vidéki terében megtalálhatóak olyan folyamatok is (mint például a gazdasági kényszer migráció), amelyek sem a rendszerváltás előtti produktivista, sem a nyugat-európai posztproduktivista tapasztalatok közé nem illeszthetők be.

A folyamatok területi homogenitásának Michael Woods univerzálisságra vonatkozó kitétele miatt van jelentősége. Bár a négy ország történetében, társadalmi-gazdasági fejlődésében számos közös vonást találunk, a különbségek száma sem elhanyagolható. A kutatás során azonban az országos-regionális különbségek (pl. a magyar Alföld sajátos településhálózata) már a vidéki területek egységes lehatárolásának megalkotását is megnehezítették. Az egyes országok a hasonló szocialista tervutasításos gazdasági rendszer ellenére igen eltérő mezőgazdasági fejlődési modelleket követtek az államszocializmus évtizedei alatt, ennek hatása az egyes országok rendszerváltozást követő földhasználati változásaiban is tükröződött – pl. a szántóföldek erőteljes felhagyása a cseh, míg megmaradása, vagy akár kiterjedése a lengyel keleti periferián. Az 1990 utáni földhasználati változások több felszínborítási kategória (például a mesterséges felszínnek, szántóterületek vagy erdők) esetében is hasonlóak voltak az egyes országokban, míg más kategóriák esetében nem rajzolhatunk ki ilyen egyértelmű trendet.

A vándormozgalmi folyamatokra ugyanez a kettősség érvényes. Egyes alapvető folyamatok megegyeznek a visegrádi országokban, hiszen például a vidékiként definiált térségek mindegyikben vándorlási nyereséggel jellemezhetők a rendszerváltás után, és ez a többlet döntően és szinte csak a városkörnyéki vidéki terekben jelentkezett. A részletesebb térbeli és időbeli vizsgálat megkezdésekor

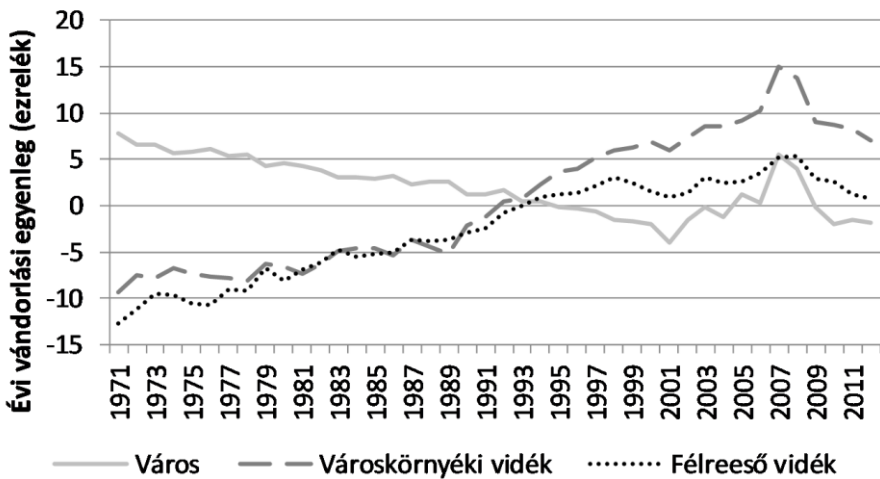
azonban már láthatóvá válnak az országok közötti jelentős eltérések is. A legnagyobb törés Magyarország és másik három ország között mutatkozik: Lengyelországban, Szlovákiában és Csehországban számottevően növekedett a vidék vándorlási többlete a rendszerváltást követő második évtizedre (Lengyelországban csekély veszteségből fordult át erős pozitívba az egyenleg), ezzel szemben Magyarországon jelentősen visszaesett a vidék migrációs nyeresége, a vándormozgalmi trendek megfordulni látszanak. Az egyes országok között jelentős különbségek mutatkoznak abban is, hogy a főváros, illetve a regionális központok milyen szerepet játszanak a vándormozgalmi mintázatok formálásában.

Egyes esetekben nem csak az országok között tapasztalt különbségek jelentősek, hanem a regionálisak is. Így míg a városkörnyéki vidékek térfolyamatai az egyes országokon belül és az országok között meglehetősen hasonlóak, addig a félreeső vidéki területek térfolyamatai jóval differenciáltabbak. A félreeső vidéki tér jó része viszonylag csekély változásokat mutató konzerválódott vidéki térnek tekinthető, de emellett találhatunk itt dezurbanizációs szigeteket, sajátos vidéki kényszer migrációs célterületeket és rohamos vidéki elnéptelenedéssel jellemezhető tereket is – egymáshoz gyakran szoros földrajzi közelségben.

A harmadik mérlegelendő szempont az átalakulás drasztikussága, egy markáns fordulópont megléte (ami Keith Hoggart és Angel Paniagua fontos kritikája volt a fogalom használatával szemben). Doktori kutatásom kezdőpontja, a rendszerváltás ígéretes és kézenfekvő vízválasztónak mutatkozik, azonban ennek igazolásához érdemes visszatekinteni 1990 előtti folyamatokra is. A földhasználat esetében például a már említett országcsoportra általánosan jellemző rendszerváltás utáni folyamatok, mint a szántóterület csökkenése, valamint a mesterséges felszínnek és az erdők területének gyarapodása, hosszú távú trendként már a rendszerváltás előtt is jellemezték hazánkat. Ez persze nem jelenti azt, hogy a rendszerváltás ne hozhatott volna változást: Magyarország esetében például amíg 1962-1989 között a földhasználat-váltás évi átlagban 25 ezer hektárt érintett, 1990-2016 között ez az érték évi 80 000 hektárra kúszott fel (Csatári, Farkas, Lennert 2019).

A rendszerváltás fordulópont jellegét az 1990 előtti és utáni migrációs folyamatok összevetése is visszaigazolja. Magyarország esetében míg 1980-90 között mind a városkörnyéki vidéki, mind a félreeső vidéki területekre az elvándorlás volt a jellemző, addig a rendszerváltást követő évtizedre trendforduló következett be. Az évi átlagos vándorlási arányszám alakulása Csehország városi, városkörnyéki és félreeső vidéki terében 1971-2012 között árnyalja fenti képet (1. ábra). Bár a rendszerváltás környéke Csehországban is fordulópontot jelentett – a 90-es évek elején mind a félreeső vidék, mind a városkörnyéki vidék addigi vándorlási vesztesége nyereségbe váltott. Látható, hogy ez csak egy több évtizedes folyamat betetőzése volt. Ilyen értelemben véve a rendszerváltás nem önmagában jelentett fordulópontot, hanem mert a korábbi korlátok felszámolásával szabad teret engedett a már „búvópatakként” korábban is meglévő trendek, térfolyamatok zavartalan kibontakozásának.

1. ábra: Az évi átlagos vándorlási arányszám alakulása Csehországon 1971-2012 között

Forrás: Český Statistický Úřad (ČSÚ) adatai alapján saját szerkesztés

Következtetések

Látható, hogy a három vizsgált szempont közül egyik sem teljesült maradéktalanul. A vándormozgalom és felszínborítás-változás rendszerváltás utáni folyamatai és a nyugat-európai vidéki újrastrukturálódás tapasztalatai közötti egyezés korlátozott, valamint az egyes országok és régiók térfolyamatai között markáns különbségeket is találunk. Leginkább a fordulat radikálissága (és a rendszerváltás töréspont-jellege) látszik igazolhatónak. A fentiek alapján a vidéki újrastrukturálódás viseigrádi országokra történő adaptálhatósága korlátozott. Ez persze nem azt jelenti, hogy teljesen mellőzni kellene a fogalom használatát, viszont a pontos definiálás megkerülhetetlen, egyúttal segíthet a fogalom adott kontextusba ültetéséhez. Továbbá az olyan kutatásokban, ahol a posztszocialista térség és Nyugat-Európa vidéki térfolyamatai kerülnek összevetésre (mint amilyen a doktori kutatásom is volt), használata kifejezetten célszerű is lehet.

Irodalom

- Bosworth, G., Somerville, P. (szerk.) (2014): *Interpreting Rurality: Multidisciplinary Approaches*. Routledge, Abingdon
- Boyle, P., Halfacree, K., Robinson, V. (1998): *Exploring Contemporary Migration*. Longman, Harlow
- Champion, T. (1998): Studying counterurbanisation and the rural population turnaround. In: Boyle, P., Halfacree, K. (szerk.): *Migration into rural areas: theories and issues*. John Wiley & Sons, Chichester, 21–40.
- Cloke, P., Goodwin, M. (1992): Conceptualizing Countryside Change: From Post-Fordism to Rural Structured Coherence. *Transactions of the Institute of British Geographers. New Series*, 3., 321–336.
- Clout, H. D. (1972): *Rural geography: An introductory survey*. Pergamon Press, Oxford

- Csatári B., Farkas J. Zs., Lennert J., (2019): Agrarian and Rural Development in Hungary After 1989. In: Bański, J. (szerk.): *Three Decades of Transformation in the East-Central European Countryside*. Springer International Publishing, Cham, 21–54.
- Csöste A. (1999): A paraszti közösségtől a ruralitásig: A nemzetközi vidékutatások utóbbi harminc évének néhány kulcsproblémája. *Szociológiai Szemle*, 3., 134–153.
- Enyedi Gy. (1988): *A városnövekedés szakaszai*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Enyedi Gy. (1989): Van-e szocialista urbanizáció? *Tér és Társadalom*, 2., 92–103.
- Hart, J. F. (1975): *The Look of the Land*. Prentice Hall, Englewood Cliffs
- Hoggart, K., Paniagua, A. (2001): What rural restructuring? *Journal of Rural Studies*, 1., 41–62.
- García-Ramón, M. D., Vilarino, M., Baylina, M., Canoves, G. (1993): Farm women, gender relations and household strategies on the coast of Galicia. *Geoforum*, 1., 5–17.
- Kontuly, T. (1998): Contrasting the counterurbanisation experience in European nations. In: Boyle, P., Halfacree, K. (szerk.): *Migration into rural areas: theories and issues*. John Wiley & Sons, Chichester, 61–78.
- Kovács I. (2012): *A vidék az ezredfordulón: A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Argumentum Kiadó MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest
- Kovács I. (2013): A felemelkedő projektosztály. In: Czibere I., Kovács I. (szerk.): *Fejlesztéspolitikai – Vidékfejlesztés*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 157–168.
- Lennert J. (2017): A visegrádi országok vidéki terének rendszerváltás utáni vándorlási folyamatai. *Területi Statisztika*, 3., 272–293.
- Lennert J. (2018): Felszínborítás-változás a visegrádi országokban a rendszerváltás után. *Magyar Tudomány*, 3., 319–330.
- Lennert J., Csatári B. (2018): A visegrádi országok vidéki újrastrukturálódásának néhány társadalomföldrajzi aspektusa. In: Unger J., Pál-Molnár E. (szerk.): *Geoszférák 2017: A Szegedi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskolájának eredményei*. GeoLitera, Szeged, 91–116.
- Marsden, T., Lowe, P., Whatmore, S. (1990): *Rural Restructuring: Global Processes and Their Responses*. David Fulton, London
- Marsden, T., Murdoch, J., Lowe, P., Munton, R., Flynn, A. (1993): *Constructing the countryside*. UCL Press, London
- North, J. (1990): Future agricultural land use patterns. In: Britton, D. (szerk.): *Agriculture in Britain: changing pressures and policies*. CAB International, Wallingford, 69–93.
- Philo, C. (1992): Neglected rural geographies: a review. *Journal of Rural Studies*, 2., 193–207.
- Ray, C. (2013): Kultúra, intellektuális tulajdon és a területi alapú vidékfejlesztés. In: Czibere I., Kovács I. (szerk.): *Fejlesztéspolitikai – Vidékfejlesztés*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 138–156.
- Torres, M. R., Momsen, J. H. (2011): *Tourism and Agriculture: New Geographies of Consumption, Production and Rural Restructuring*. Routledge, Abingdon
- Whatmore, S., Munton, R., Marsden, T. (1990): The Rural Restructuring Process: Emerging Divisions of Agricultural Property Rights. *Rural Studies*, 3., 235–245.
- Woods, M. (2005): *Rural geography: processes, responses and experiences in rural restructuring*. Sage Publications, London.
- Zaucha, J., Swiatek, D., Stanczuk-Olejnik, K. (2013): *Place-based territorially sensitive and integrated approach*. Ministry of Regional Development, Varsó

A talajerózió változásának becslése 2035-ig a Mezőföldön

MEZŐSI GÁBOR, BATA TEODÓRA, BLANKA VIKTÓRIA,
KOVÁCS FERENC, LADÁNYI ZSUZSANNA

MEZŐSI Gábor: egyetemi tanár, SzTE TTIK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék

BATA Teodóra: tudományos segédmunkatárs, SzTE TTIK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék

BLANKA Viktória: tudományos munkatárs, SzTE TTIK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék

KOVÁCS Ferenc: egyetemi adjunktus, SzTE TTIK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék

LADÁNYI Zsuzsanna: egyetemi adjunktus, SzTE TTIK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék

KULCSSZAVAK: a talajerózió területi változása, L és LS tényező, esőintenzitás változás

ABSZTRAKT: A talajerózió régóta ismert, és az egyik legszélesebb körben elemzett természeti veszély. Számos módszer és adat ismeretes mind a parcellák szintű, mind a regionális léptékű mérésére. A vízhiány az egész Kárpát-medencét érinti. de talajeróziós mintaként a nem síkvidéki területet választottuk ki. A módszer a Wischmeier-Smith modell használatán alapult. Ebben az általános talajvesztés egyenletben, az eső intenzitását (R) és a felszíni lefedettséget (C) dinamikus, és többi (LS, K, P) statikus paramétereknek tekintve az előre vetíthető eróziós változást a C és R értékekre hordozzák. A csapadék erozivitásának értékét és variációját a módosított Fournier index alapján számítottuk a REMO és Aladin modellek adatai alapján. Tendencia egyértelmű növekvő értékeket mutat (+25 - +35%). A stabil változóként használt K tényező adatai 1 km-es felbontás melletti talajszemcse-méretek alapján születtek. Az LS értéket stabil paraméterként kezelik és DEM-vel számolják. A lejtési hossz kiszámítását távérzékelési adatok alapján pontosítottuk. Erre figyelemmel a LS értéket nem stabilnak tekintettük. Ezen belül az L becslésére a Landcover modell (TerrSet) az utak és a tájhatárok. gyengül értékét számoltuk. Ezek alapján ez a kombinált paraméter gyenge csökkenést mutat (-15 - -10%). Az európai talaj adatbázisban (2013) a CORINE felbontás alapján számolja a C fedettséget (Panagos et al., 2014). A felületborítás változását a CLUE modell alapján számították ki a következő két évtizedben (Podmanitzky et al., 2011). A tendencia az egyik irányról a másikra kis mértékben változik (-10-15%). A számítás e tényezők szorzása az általános talajvesztési egyenletnek megfelelően történt. Az eredmények jelenleg összhangban vannak az európai talajeróziós értékekkel (JRC2015). A modellek bizonytalansága miatt azonban csak a talajeróziós veszélyek időbeli és területi tendenciáit lehet megbecsülni. A következő két évtized eróziós állapotváltozásai jelzik a „forró pontokat” a területeken, amelyek támogatják a beavatkozás helyét és idejét a talaj eróziójának csökkentése érdekében.

Bevezetés

A talajerózió régóta ismert és az egyik legszélesebb körben elemzett természeti veszély. Az erózióval kapcsolatos sok évtizedes vizsgálatok nemcsak az érintett területek kiterjedésére, a veszély mértékére, az okozott károkra terjedtek ki, hanem sok vizsgálat ismert az erózió számításával kapcsolatban is (Wischmeier, Smith 1978; Morgan et al. 1999; Boardman, Poesen 2006). A soktényezős hatásrendszer csak magának Európa agrárterületének 17%-án jelentős és sok szempontból is elemzett gazdasági károkat okozott. Maga a talajerózió lényegében a területhasználatról, a felszínborítástól, a felszíni érdességtől, a talajnedvességtől, a vegetációborítástól függ. Ezen kívül több más résztényezője is van az erózió lefolyásának, mint vegetáció

magassága, litológia, visszamaradt vegetáció (Panagos et al. 2015c). A talajerózió mértékét méréssel vagy modellezéssel lehet megállapítani. Az első korlátozott nagyságrendben használható, ezért erre mintegy fél évszázada modelleket használunk. Az összefüggéseket terepi mérések adataiból lehetett azonban elsősorban megalkotni.

A talajerózió modellszámítására külön-külön módszerek állnak rendelkezésre, egy-egy eseményre, hosszabb idősorra, rotált területhasználata stb., a parcellától a regionális léptékig (pl. Kirkby et al. 2008; van der Knijft et al. 2000). A talajerózió mértékét becsülő modellek leggyakrabban a sok területen tesztelt, sok tapasztalattal alátámasztott Wischmeier – Smith 1978-as általános talajveszteségi egyenletéig (USLE) nyúlnak vissza. Az utóbbi évtizedekben nagyon sokfajta talajeróziós modell született a korábban jelölt több-kevesebb paraméter használatával különböző méretarányokban. Ez a sok alkalmazási lehetőség nem oldotta meg azonban az agrárterületen gazdálkodók gondját, akik nemcsak az erózió mértékének pontos meghatározásában vagy rövidtávú (max. néhány hetes) előre jelzésében érdekeltek, hanem arra szeretnének megalapozottabb információt kapni, hogy melyik területen milyen területhasználati változásokra célszerű felkészülniük.

A talajerózió előre becslésére több eljárást is ismerünk, pontosabban egyes, az erózió szempontjából fontos tényezők ilyen időtávú előre becslésére vannak kísérletek. Ilyen pl. a talajerózió USLE modell felszínborítási C értékének előre becslése a CLUE modell alapján (CLUE – Verbung 2002; Podmaniczky et al. 2011), vagy az esőintenzitás R értékének becslése hasonló léptékben (Sauerborn et al.1999, Mezősi, Bata 2016). Az EU-s kiterjesztésben az R, C, LS (lejtőhossz és meredekség) általában NUTS2 szintre készültek adatbázisok, illetve felhasznált számításokhoz 100 m – 1 km-es felbontású alapadatok álltak rendelkezésre.

A vizsgálat célja az erózió területi értékének jövőre vonatkozó, a jelenlegi állapothoz viszonyított változás becslése volt egy Kárpát-medencei karakteres kistájra, a Mezőföldre vonatkozóan, amely a talajerózió veszélyével érintett régióra jellemző kistáj. A cél nem a változás „hot spot”-jainak azonosítása volt, mert ez előre becslésnél megalapozottan nehezen valósítható meg, hanem a változási trendek jelzése. A változásokban kulcsszerepet játszó esőintenzitás előre jelzett értékét is feltételeztük, és nem pontosan tudtuk megadni. Az előre becslés/számítás okozhat sok bizonytalanságot. Az általunk is használt USLE modellben a statikusan kezelt tényezők, mint a K (talaj erózióval szembeni ellenállása), LS (lejtőhossz - lejtőszög), P (gyakorlati – mit tettünk az erózió csökkentésére) esetén az L tényező számítását módosítani javasoljuk, a P-t a C-be integrálva kezeljük (Panagos et al. 2015). A szakmai körökben dinamikus változóként kezelt R (esőintenzitás és lefolyási tényező), és C – (felszínborítási) tényezők közül az utóbbi estén épp a statikus kezelést javasoljuk ebben az esetben. A kérdés az, hogy milyen módszerrel tudjuk a modellszámításhoz szükséges paraméterek értékeit a jövőre vonatkozóan megadni.

Módszerek

A vizsgálathoz az általános talajveszteségi egyenlet (USLE – pontosabban RUSLE) paramétereit használtuk fel a Wischmeier – Smith modellt alkalmazva, azaz

R*K*LS*C*P eredményét számítottuk a ki. A paraméterek értéke egyenként sok méretarányban, eltérő méretű és helyzetű területre kiszámított, ill. mért, a kritikus feladat ezen paraméterek értékének előre becslése volt. Az eredményt érzékenyen befolyásolja a két dinamikus paraméter, az esőintenzitás (R) és a felszínborítás (C) tényezője. Az R érték számításához számos modelladat áll rendelkezésre, a C értékre ez nem mondható el. Erre a későbbi magyarázat alapján a jelenlegi JRC (EU Joint Research Center – Ispra) által előállított értéket használtuk. A 2035-ig történő előre jelzést az L adat előre jelezhetősége korlátozta. A Terrset szoftverrel a lejtőt tagoló vonalas hálózatot ilyen időszakra modelleztük előre. A mintaterület kb. 3500 km² kiterjedésű, enyhén hullámos, gyengén tagolt, 150-250 m közötti magasságú, löszös sík felszín Budapesttől DK-re. A felszínen nagyrészt chernozem talaj alakult ki, a terület >70% szántóterület.

R tényező

Sok regionális modell (pl. Remo Aladin, Pregis) szerint az előre jelzett éghajlat kevesebb csapadékeseményt, de nem lényegesen kevesebb csapadékmennyiséget jelez. Ez a csapadék intenzitásának növekedését jelzi. Az eső intenzitása elfogadottan a talajerózió egyik kulcstényezője. Az előre becslésnél alkalmazott módszer az alábbi lépésekből állt:

- Magyarországon 4 meteorológiai állomásának (Szeged, Agárd, Pécs, Debrecen) 10 perces csapadékadata alapján az alábbi képletsor alapján számoltuk az R értéket a rendelkezésre álló 1999-2014-es adatsor felhasználásával.

$$R = E \times I_{10} / 100, \text{ ahol}$$

R - csapadék eróziós tényezője (MJ/ha.cm/h), I₁₀ – 10 perces időtartamban a csapadék max. intenzitása (cm/h), E – a csapadék teljes kinetikus energiája (J/m²)

$$E = \sum_{i=1}^n E_i, \text{ ahol } E_i - \text{ a csapadék esemény } i\text{-edik szegmensének kinetikus energiája (n szegmensnek száma)}$$

$E_i = (206 + 87 \log I_{si}) \times H_{si}$, ahol I_{si} – a csapadék i-edik szegmensének intenzitása (cm/h), H_{si} – az i-edik szegmens csapadék mennyisége (cm)

- Ugyanerre az időszakra a módosított Fournier indexet az átlagos havi és átlagos évi csapadékok alapján számítottuk (Mezősi - Bata 2016). Ezen csapadékintenzitás (R) és módosított Fournier index (MFI) adatsorokra korrelációt számoltunk.

$$MFI = \sum_{i=1}^{12} p_i / P, \text{ ahol } p_i \text{ átlagos havi csapadék, } P \text{ átlagos évi csapadék (Arnoldus 1980)}$$

- A REMO, ALADIN regionális modellek alapján erre az évszázadra a napi adatok átlagolásával havi és éves csapadékatokat számoltunk (Mezősi et al. 2013). Ezekkel az átlagértékek voltak az erre az évszázad szakaszaira vonatkozó MFI értékek alapadatai. Ez R és MFI közti korrelációs összefüggést használtuk fel az erre az évszázadra vonatkozó számításokhoz. Ezt lineáris kapcsolatként felhasználva az erre az évszázadra vonatkozó MFI értékek ismeretében az R értékek becsülhetőek voltak (Mezősi, Bata 2016).
- Az R értékek számítása a 2021-2035-es időszakra történt. Az átlageredményeket a jövőre vonatkozóan 5 éves átlagokként állítottuk elő és az adatokat térképen rögzítettük. A térképeket a megadott települések adataira vonatkozó krigeléssel szerkesztettük. A kisszámú adat korlátozza a statisztikai alapú térkép készítését. Az eredmények figyelemfelhívó céllal születtek.

LS tényező

A lejtőhossz és lejtőszög LS kombinációjának számítása eddig alapvetően a digitális domborzat-modell adatai alapján született. Sok számítás mutatja, hogy az LS értékek is érzékenyek a talajerózió mértékére, főként az S érték a talajvesztés exponenciális viszonyára ismert sok számítás. Már Panagos et al. (2015c) is jelezte, hogy az európai szintű talajeróziós (lejtőhossz-lejtőszög) LS faktor bemutatásának gyenge pontja, hogy a módszerben fontos táji elemeket nem tudnak belefoglalni. Ilyen pl. a lejtőket tagoló utak, parcella szélek, vízfolyások, közlekedési pályák, területhasznosítási változások mind megszakítják a lejtőket, így a lejtőhossz kategória jelentősen változik (jellemzően csökken) és hosszuk még a kis felbontású magassági modellekből sem származtatható. Az EU-ra kiterjedő modell gyenge pontja épp ez, hogy az alkalmazott 25-100 m-es DEM-ek esetleg tudják jelezni valami felszíni elem létét, de a tagolás pontosabb megadására nem alkalmasak. Mintaterületi szinten ismeretesek ilyen szándékok (Panagos et al. 2015c).

A kulcs tehát az L tényező meghatározása volt, $L = (\lambda / 22.13)m$, ahol λ a lejtő hossza (méterben) és m pedig olyan egyenérték, amely az 5%-nál nagyobb lejtők esetén 0.5, a 3-4% közöttieknél 0.4, az 1-3 % közöttieknél 0.3, az 1% alattiaknál 0.1 értéket hordoz.

A lejtőhossz és lejtőszög mértékét a Wischmeier – Smith eljárás nomogram alapján számolja ki. (Ennek ismert közelítő képlete.) A probléma, hogy a lejtőhosszt itt lejtőirányban kell mérni, másképp az erozív lejtőhosszat nem tudjuk helyesebben megadni. A közelítő számítás az alábbi képlet alapján végezhető el:

$LS = (1/22)m(65,41\sin 2\theta + 4,56\sin \theta + 0,065)$, ahol m a lejtőhossz, θ a lejtőszög. A képlet az exponenciális lejtőhossz és lejtőszög kapcsolatával úgy egyszerűsíthető, hogy $LS = (1/22)m s/9 \sqrt{(s/9)}$, ahol m a lejtőhossz, s a lejtőszög (Schwertmann et al. 1987).

Az alkalmazott eljárásunk annyiban új, hogy a lejtőhossz számítását távérzékelt, ill. légifelvétel adatokkal finomítottuk. A módszerhez domborzati adatokon túl a nagyobb lejtő hosszát tagoló elemeket (különböző utak határát, erdőhatárt, településhatárt) manuálisan határoztuk meg gyakran hosszadalmas manuális értékeléssel. Ezután tekintetbe véve a mintaterületet érintő tervezett vonalas hálózatot a Terrset Land Change Modeller szoftver (2016) használatával a 2017 és 2035 közötti időszakra az úthálózat és a táj határait modelleztük. Ehhez az 1990-es 2017-es és tervezett vonalas létesítmények adatait, valamint a hosszú távú útvonaltervezési információkat (UT2011), illetve az ezt felvázoló lineáris trendet használtuk. Az L illetve az LS érték számítása ezen lejtőhossz adatokkal történt a fenti képlet alapján.

K érték

A K-tényező a talaj erodálódásának hajlamát fejezi ki, összefügg olyan talaj tulajdonságokkal, mint például a szervesanyag-tartalom, a talaj szerkezete, és a permeabilitása. Az érték számítása a Wischmeier – Smith egyenlet alapján született, az alkalmazott eredményeket Pásztor et al. (2016) készítette az MTA TAKI keretében.

$K = 2.1 \times 10^{-4} (12 - OM\%) (N1 \times N2) 1.14 + 3.25(S - 2) + 2.5(P - 3) / 100$, ahol OM – szervesanyag %-ban, N1 – agyag és finom homok (0.002-0.125 mm) %-ban, N2 – agyag + finom homok + homok (0.123-2 mm) %-ban, S – talaj szerkezeti osztály (permeabilitási), P – hidraulikus vezetőképesség (cm/s).

Az eredmények meglehetősen egyveretűek, jellemzően kis értékek, melyek a Mezőföldön számításuk szerint 0.008 és 0.035 között változnak. Ezekben a kicsi értékekben belül az ÉK-i és Ny-i rész képviseli a nagyobbakat. A K számítására más módszer is ismert, az EU keretében az országokra vonatkozóan Isprai kutatóintézetben végeztek értékelést. Ehhez a LUCAS adatbázist használták, azokat 500 m-es hálóra vetítve értékelték. A számítás itt is a Wischmeier – Smith képlet alapján történt. Az itteni eredmények illeszkednek a korábban jelzett hazai értékekhez, e szerint a magyarországi átlag K érték 0.0349 (t ha h/ha MJ mm) (Pangos et al. 2014).

C érték

A szántóföldeken a C-tényezőt a növénytermesztési statisztikák (pl. a termőterület százalékos aránya) és az olyan gazdálkodási gyakorlatokra vonatkozó adatok alapján számították ki, mint a természetvédelmi talajművelés, a növényi maradványok és a téli növénykultúrák nagysága (Panagos et al. 2015a). Magyarországra vonatkozóan ez a C érték átlagosan az agrárterületekre 0,275 (nem szántóra 0,066). A 2015-ben született JRC féle C adatok (JRC 2016), ill. térkép 100 m-es felbontás mellett a mezőgazdasági növények termesztési statisztikáit és a növényi maradékok mennyiségét is magában foglalta. A C számításának ebben a módszerében így a termésre számított C értékkel meg kell szorozni a menedzsmenttel kapcsolatos

értékeket, amely pl. pl. a talajművelés módszerét, a maradék növényzetet is figyelembe veszi. A felszín borítása, ill. annak típusa persze függ a szakpolitikai döntéstől. Európai léptékre NUTS2 szintű integráció szintjén is rendelkezésre áll az erózió értéke (Panagos et al. 2015c).

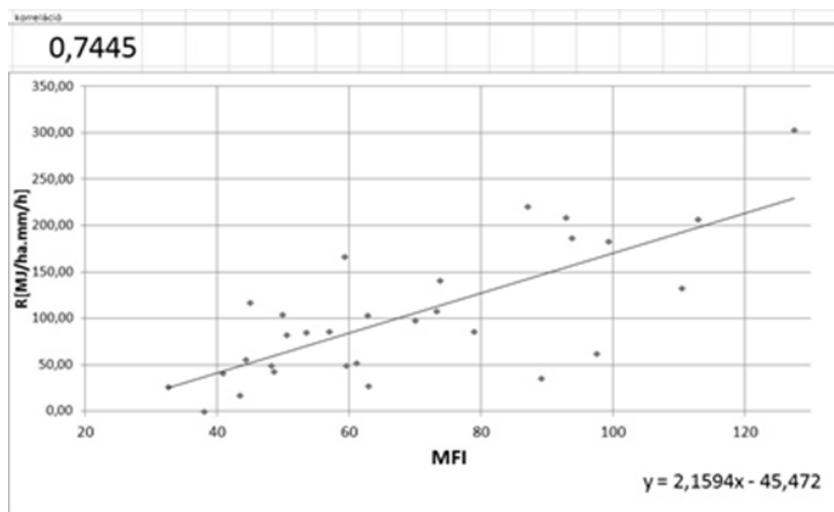
Kézenfekvő kérdés, hogy miért használjuk a jelenlegi C értéket-t és nem kíséreljük meg előre vetítve azt becsülni. Ehhez tudni kellene, hogy miként változik a jövőben az agrártámogatási struktúra. Jelenleg nagy táblás, majdnem monokultúrás búza – kukorica borítás jellemző a felszín majd egészén, aminek változása nehezen vetíthető előre (bár a kukorica esetén a klímaváltozás, főként annak aszályos jellege miatt ez indokolt lenne). Nagyobb gazdasági kényszer nélkül nem várható a termékszerkezetben olyan változás, ami az egyébként 0.2 körüli (a kukorica esetén ennél nagyobb 0.4) C értéket jelentősen megváltoztatná. A korszerűbb, a talajállapot megőrzésével kapcsolatos gazdálkodás mellett (csökkentett intenzitású talajművelés, takarmánynövények és növényi maradékok használata) a szántóföldeken átlagosan 19,1% -kal csökkenhetne a C-tényező értéke (Panagos et al. 2015a). Ezek alapján a legalkalmasabbnak tűnt a C érték jelenlegi állapotát alkalmazni a vizsgálatnál, mert a mintaterület egészére jelenleg nem látszik jelentős változás a gazdálkodási menedzsmentben, a védelmi célú gazdálkodásban. Mindenesetre ez látszik egy olyan beavatkozási pontnak, ami az elemezett terület talajeróziós kockázatát mérsékelheti.

A P érték a gyakorlati, azokat erózió mértékét csökkentő tevékenység tartalmazza, amelyekkel a lefolyás, illetve a talajerózió mértéke csökkenthető. Ilyenek pl. az elméletileg jó megoldásnak, de gyakorlatban nehezen megvalósíthatónak számító szintvonal menti gazdálkodás, a teraszos rendszer alkalmazása. Az EU sok tízezer mintaterületről gyűjtött ezekről a tevékenységekről adatot, de megvalósulásuk vagy elmaradásuk jellemzően lokális. Így az elérhető fénykép bázisú LUCAS adatokra épülő, NUTS2 adatok inkább a menedzsment javításával kapcsolatos elkötelezettséget jelzik sokszor. Magyarországra vonatkozóan a P érték átlaga 0.984 (Panagos et al. 2015b), amely azt jelzi, hogy nagyon szerény az erózió hatását csökkentő gazdálkodás. Emiatt ezen adottságok mellett ez a paraméter nem befolyásolja a talajerózió nagyságát (ugyanis kb. 1-es szorzót jelent) és a C korábban említett értelmezése is részben tartalmazza a menedzsment hatékonyságát. A használatától itt azért is tekintetünk el, mert hatása kicsi. A paraméter keretében figyelembe vehető gyakorlati beavatkozások 3%-kal csökkenthetik a talajerózió kockázatát, a füves területen ez sokkal fontosabb érték lehet.

Eredmények

Az 1999 és 2014 közötti időkre vonatkozó mért adatokra számított esőintenzitás, az R érték, korrelációs kapcsolatát számoltuk a módosított Fournier értékkel (MFI) lineáris viszony esetén (1. ábrán). Az adott időszakban több mint három tucat 12.7 mm-nél nagyobb csapadékesemény történt. A kapott 0.74-es korrelációs érték szignifikáns kapcsolatot mutat a két tényező között, hiszen ez a határ 1%-os valószínűség mellett ugyanis 0.4.

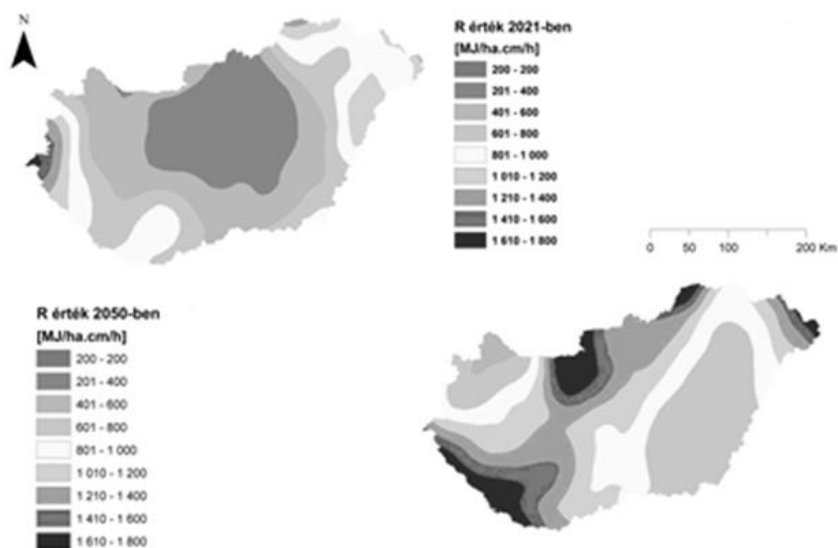
1. ábra: az 1999-2014 közötti 10 perces adatok alapján mért csapadékintenzitás és a számított MFI érték viszonya

Forrás: saját szerkesztés

A csapadékintenzitás változását évenkénti bontásban is lehet tárgyalni. Az modellezett adatokat használó R értékek éves eredményei az adott időtartamban növekedtek (a vizsgálatokat a teljes 2021-2050 éves időszakra elvégeztük). A Remo és az Aladin modell átlagértékeivel számolva egy-egy példát mutatunk be a 2021-50 időszakból kiragadva. Ezek az eredmények azt szemléltetik, hogy térben és időben is változik az intenzitás (2. ábra).

2. ábra: A csapadékintenzitás értéke a 2021-50-es modellezett időszak egy-egy évében

Forrás: saját szerkesztés

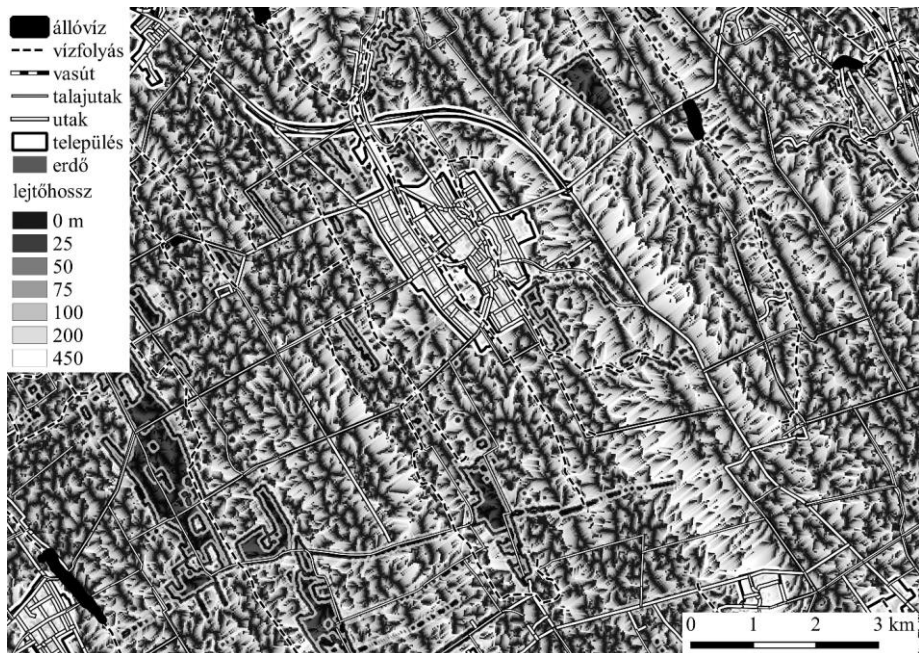
Az értékek kezdetben az elmúlt 25 év átlagára jellemző 750 körüli MJ/ha nagyságúak, növekedésük a 2021-2050 évekre jellemző. Az R mintázatának változása gyakran a domborzat (még ha szerény is) és a csapadékmennyiség eltéréseit követi. Ami jelentősebb változás az az R adatok szórásában látható, ennek mértéke nagyobb, mint az R értékek növekedése. Az éves adatok 2. ábrán történő bemutatása példaképpént szolgál. A bizonytalan, modellezett alapadat hosszabb időszor átlag értékeinek alapján értékelhető. A Mezőföld esetére az R-et 5 éves bontásban elemeztük. A bázisként használt 1960-1990-es átlagadatokhoz képest ugyan látszik, hogy a rövid időszak alatt is az R érték jellemzően pozitív tartományban tért el, a lépték miatt megbízható lényegesen finomabb felbontású információ nem volt megadható, regionálisan értelmezhető tendencia az eredmény. Az alkalmazott éghajlati modellek eredményei alapján minden esetben növekedés a jellemző az intenzitásban, amelynek mértéke az adott 2035-ig mintegy 25 - 28 %-os.

A K nagyon kicsi értékű a löszös és a magas szervesanyag tartalom miatt (0.01-0.04). Ezért stabil tényezőnek tekintve, a jelen állapotot mutató digitális adat került a talajeróziót becslő képletbe (Pásztor et al. 2016).

A lejtő hosszának számítása során általánosított lejtőhossz értékkel számoltunk, mert az egyébként nagyon aprólékos munka ekkora területre nem volt elvégezhető. A lineáris elemeket manuálisan kellett minősíteni.

A 3. ábra sorra veszi azokat a lineáris elemeket, amelyeket figyelembe vettünk, rendre: főút, egyéb utak, települési határ, vasút, vízfelszín, csatorna, erdőhatár.

3. ábra: A lejtőt tagoló fotointerpretációs elemzésen alapuló lineáris elemek (főút, egyéb utak, települési határ, vasút, vízfelszín, csatorna, erdőhatár) és a jellemző lejtőhosszak a Landsat felvételre vetítve

Forrás: Kovács et al. 2018

Az általánosítás maga számos kisebb problémát jelent. Az alapértelmezés szerint a lejtőhosszt az erózió szempontjából mindig az aktuális lejtés irányában kell mérni, a lineáris lejtőelemet azonban a helyi erózióbázissal kötöttük össze, ami többnyire rövidebb hosszát jelent. A lineáris lejtőelemek is különbözőek az erózió mértékének alakításában. Itt nem vettük figyelembe, hogy az út maga pl. milyen domborzati sajátosságokkal rendelkezik, hol a határ, amikor már nem módosítja az erózió mértékét. Az egész mintaterületre átlagosan 18%-kal csökkent az L érték (a lejtő nagyságától erősen függ). A lejtő mértékének változásával az LS értéke a képlet szerinti mértékben csökkent. Annak ellenére, hogy az L nem olyan paraméter, amelynek változása érzékenyen módosítaná az eróziós eredményeket, ennek pontos számítása hasznos elméleti vizsgálatot serkenthet a jövőben.

A potenciális lejtőhosszokkal kapcsolatban komoly gond, hogy a jövőre vonatkozóan a lineáris elemek nehezen vetíthetők előre. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Ny-Európában jelenleg a jellemző folyamat a tulajdon-koncentráció miatt a parcellaméretetek növekedése, ami pedig a figyelembe vehető lejtőhosszak növekedésével járhat. Ebben az irányban nehéz előre vetíteni a hazai viszonyokat. A lejtőhossz számítási pontosítással rövidebb L és így kisebb LS, valamint eróziós értékeket kapunk. E bizonytalanság miatt az LS eredményt a jelenlegi viszonyok melletti, annak megfelelően módosított L értékkel számoltuk. Az LS eredményt a megadott képlet alapján számítva a 4. ábra mutatja. A Mezőföldre jellemző LS értékek 0.5 és 3 közöttiek. A hosszabb távra vonatkozó útvonal hálózat koncepciója további modell-elemzésekre érdemes.

A Wischmeier – Smith képlet szerint a paramétereket külön-külön is számítva azok az 1. táblázat szerinti eredményeket adták.

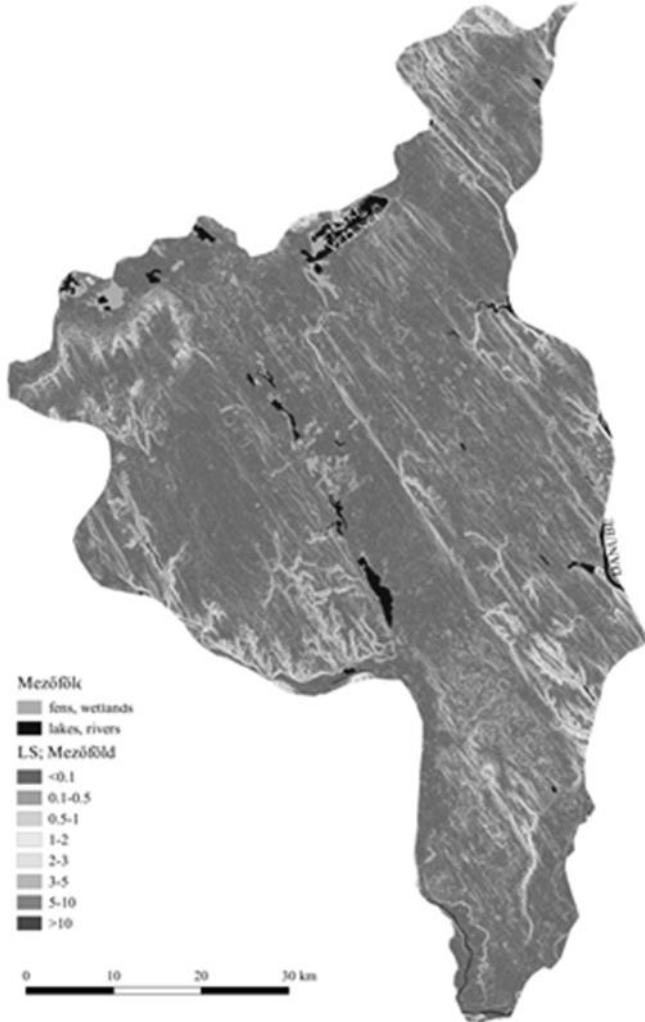
1. táblázat: A talajerózió változási tendenciái 2035-ig a Mezőföld kistájban

	trend	a változás becsült %-os értéke	adatforrás	felbontás 2015-ös adat	irodalom
R érték	↗↗	25	HMS	4, 32 állomás Magyarországon	Panagos et al, 2014, Mezősi et al. 2016
K érték	≈	+10 - (-10)	JRC, MNA	0,1, 1 km	Pásztor et al. 2016, World Soil Res Reports 2003
LS érték	↘ - ≈	-10 - 0	DEM +RS	3-5 m	
C érték	≈ - ?	-	JRC	100 m	JRC 2015, 2016

Forrás: saját szerkesztés

Ezekből az látszik, hogy ezen a területen a talajerózió mértékében a legnagyobb változás (növekedés) az esőenergiával kapcsolatosan van. Ennek mértéke mintegy 25%. Az eredmények mintázata a viszonylag kevés adat és kis terület miatt eléggé egyveretű. Hosszabb távon a csapadék intenzitásának növekedése várható, amit a trendben is jeleztünk is. Ezzel a dinamikusan változó paraméterrel szemben a K tényező a vizsgált időtávon stabilnak tekinthető. Hasonló, stabil karakterű az LS érték is, a csökkenést a lejtőhossz pontosabb számítása okozza. Hosszabb távon – szakpolitikai döntésektől függően – az esetlegesen növekedő L értékek miatt a jelenlegi állapot körüli érték becsülhető.

4. ábra Az LS értéke a pontosított lejtőhossz adatokkal

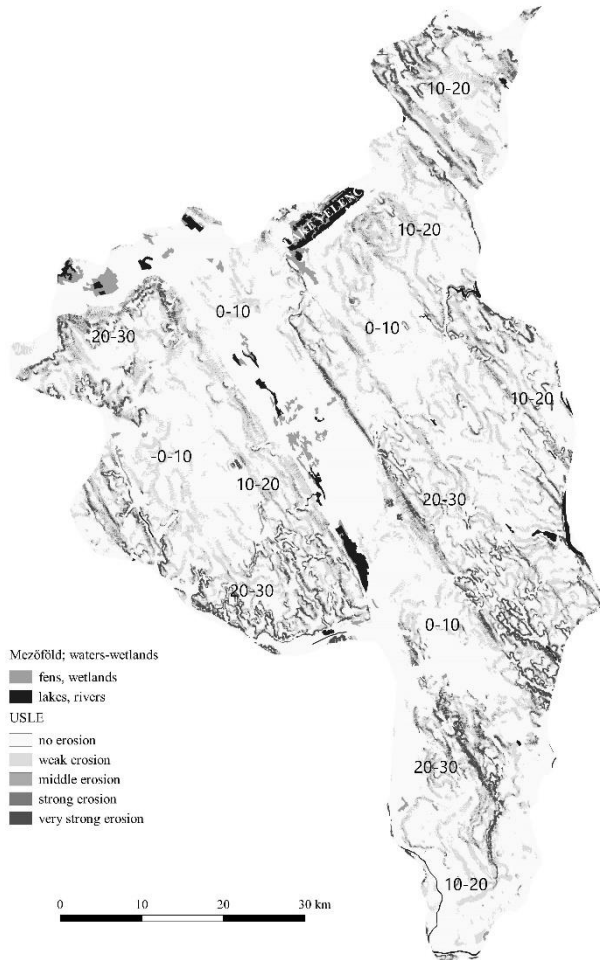
Forrás: saját szerkesztés

A bizonytalanság miatt az elemzésben ez utóbbi változást nem modelleztük, ott a módosított L értékkel a jelenlegi állapot szerepel. A másik dinamikusan változó

tényező a felszínborítás (C paraméter). A felszínre ma a monokulturális területhasználat a jellemző, esetleges változása elsősorban a gazdasági, és a klímaváltozást is figyelembe vevő tényezőktől függ. Ezért az elemzésbe a JRC adatbázisából a jelenlegi 100 m-es felbontásban előállított C értékek területi elterjedését vontuk. Az érték változása sok hatótényezőtől függ, nagy bizonytalansággal modellezhető.

Az 5. ábra a talajeroszió változás nagyságrendjét és folt-szerű helyzetét mutatja a tervezett időszakban. Minden folton a jelenlegi állapot, vagy annak növekedése látható. Általában a jelenlegi folyamatok és a releváns természeti veszélyek növekedése várható, általában az erózió-veszélyes felszíneken különösen nő az érték. A tendencia leginkább arra mutat rá, hogy melyik területeken ildomos a klímaváltozáshoz alkalmazkodó menedzsment kialakítása. Ez nemcsak a K értéket érintheti, hanem lényegesen segíthet a felszínborítás (C) kialakítására vonatkozó döntésben is.

5. ábra: A Mezőföld jelenlegi talajerosziós térképe és az ehhez becsült változási trend 2035-re (a sötétedő szín a nagyobb talajerosziót jelzi)

Forrás: saját szerkesztés

Diszkusszió

A mintaterületen a magyarországi talajerózió gyenge-közepes értékű, jellemző értéke 3-7 t/ha. Ezt magyarázza a felszint felépítő laza üledék, a Mezőföld esetén az ortográfiai adottság és a felszínhasználat menedzsmentje. Területileg azonban nagyobbak a különbségek, és különösen igaz ez, ha a klímaváltozás vélhető következményeit is figyelembe vesszük. Összességében az becsülhető, hogy a mintaterületen a következő két évtizedben a talajerózió kb. 25%-os növekedésére számíthatunk.

A talajeróziós folyamatot sok elméleti modellel és tapasztalati méréssel jellemzik. A benne szereplő paraméterek köre, a hatótényezők és azok fontossága azonban jól körülhatárolható. A talajerózióval kapcsolatos cél, szinte minden léptékben jól meghatározott, általában a csökkentése a cél. Nagy léptékben az EU 2015-ben megfogalmazott ambiciózus célja a talajerózió nulla mértékre csökkentése. Ezzel együtt megfogalmazódott a neutrális eróziós hatás elérése is, amihez a jelen információk is hasznosak lehetnek. A talajerózió regionális változási tendenciáinak hosszabb távú előrejelzéséhez elsősorban a dinamikus (R és C érték) tényezők előrebecslését kell használnunk. Az eddigi vizsgálatokban a talajerózióban szerepet játszó tényezők nagy részét különböző léptékben részletesen elemezték, és így sok információ van annak jelenlegi állapotáról és kapcsolatrendszeréről. Az eső intenzitásának a jövőre modellezett állapotáról az állapítható meg, hogy az nem eredményez lényesen más mennyiségű csapadékot, de évi menetben átrendeződés látható. A nyári félév kb. 20%-os csökkenését a téli ugyanilyen növekedése kb. kompenzálja, de a nagyobb intenzitású csapadékok számának emelkedése az intenzitás növekedését jelzi (Lakatos et al. 2011; Podmaniczky et al. 2011). A talajerózió nagyságára érzékenyen reagál a felszínborítás is. Esetünkben azonban a felszínborítás változásának inkább következménynek kellene lennie, mint az a talajerózió növekedését okozóknak. A felszínborítás/területhasználat változtatása lehet az egyik beavatkozási pont, aminek kezelésével az erózió nagysága mérsékelhető. A mintaterület egészére jelenleg nem látszik jelentős változás a gazdálkodási menedzsmentben, olyan talajvédelmi célú gazdálkodásban, amivel csökkentheti az eróziót.

A talajerózió értékének számítása alapján már nagy területre is 1 km-es és helyenként még részletesebb eróziós térképek születtek Európára (Pesera, JRC, van der Knijff 2000; Kirkby 2004, 2008; Panagos et al. 2015b; JRC 2015; JRC 2017). Számos magyar megoldás is született a talajerózió veszély jelzésére (pl. Centeri et al. 2009; MNA 2018).

Irodalom

- Arnoldus H. M. J. (1980): An approximation of the rainfall factor in the Universal Soil Loss Equation. In: De Boodt, M., Gabriels, D. (Eds.): *Assessment of Erosion*. John Wiley & Sons, Chichester, pp. 127–132.
- Boardman, J., Poesen, J. (Eds.) (2006): *Soil Erosion in Europe*. John Wiley & Sons, Ltd., London, p. 839.
- Cebecauer, T., Hofierka, J. (2008): The consequences of land-cover changes on soil erosion distribution in Slovakia. *Geomorphology* 98 (2008) 187–198

- Centeri Cs., Barta K., Jakab G., Szalai Z., Biró S. 2009: Comparison of EUROSEM, WEPP, and MEDRUSH model calculations with measured runoff and soil-loss data from rainfall simulations in Hungary. *Journal of plant nutrition and soil science* 172. 6. pp. 789–797.
- JRC 2015 <https://esdac.jrc.ec.europa.eu/themes/cover-management-factor> (2018)
- JRC 2016 <https://esdac.jrc.ec.europa.eu/content/cover-management-factor-c-factor-eu>
- JRC 2017 <https://esdac.jrc.ec.europa.eu/resource-type/european-soil-database-maps#>
- Kirkby, M.J., Le Bissonais, Y., Coulthard, T.J., Daroussin, J., McMahon, M.D. (2000): The development of land quality indicators for soil degradation by water erosion. *Agriculture, Ecosystems & Environment* 81, 125–135.
- Kirkby, M.J., Irvine, B.J., Jones, R.J.A., Govers, G. (2008): The PESERA coarse scale erosion model for Europe. I. Model rationale and implementation. *European Journal of Soil Science* 59 (6), 1293–1306.
- Lafren, J. M., Flanagan, D. C. (2013): *The development of U. S. soil erosion prediction and modeling*. International Soil and Water Conservation Research
- Morgan, R.P.C., Quinton, J.N., Smith, R.E., Govers, G., Poesen, J.W.A., Auerswald, K., Chisci, G., Torri, D., Styczen, M.E. (1998): The European Soil Erosion Model (EUROSEM): a dynamic approach for predicting sediment transport from fields and small catchments. *Earth Surf. Processes Landforms* 23, 527–544.
- Mezősi G., Bata T. (2016): Estimation of the changes in the rainfall erosivity in Hungary. *Journal of Environmental Geography* 9 (3–4), 43–48.
- MNA 2018 http://www.nemzetiatlasz.hu/MNA/MNA_2_13.pdf
- Podmanický L., Balazs K., Belényesi M., Centeri Cs., Kristof D., Kohlheb N. (2011): Modelling soil quality changes in Europe. An impact assessment of land use change on soil quality in Europe. *Ecological Indicators* 11 4–15
- Renard, K.G.; Foster, G.R.; Weesies, G.A.; McCool, D.K.; Yoder, D.C. (1997): Predicting Soil Erosion by Water: A Guide to Conservation Planning with the Revised Universal Soil Loss Equation (RUSLE). *Agricultural Handbook* 703; U.S. Government Printing Office: Washington, DC, USA, 1997.
- Sauerborn, P., Klein, A., Botschek, J., Skowronek, A. (1999): Future rainfall erosivity derived from large-scale climate models — methods and scenarios for a humid region. *Geoderma* 93. 269–276
- Schwertmann, U., Vogl, W., Kainz, M. (1990): *Bodenerosion durch Wasser*. Ulmer, p.64
- Panagos, P., Meusburger, K., Ballabio, C., Borrelli, P. & Alewell, C. (2014): Soil erodibility in Europe: a high-resolution dataset based on LUCAS. *Science of the Total Environment*, 479–480, 189–200.
- Panagos, P., Borrelli, P., Meusburger, C., Alewell, C., Lugato, E. & Montanarella, L. (2015a): Estimating the soil erosion cover-management factor at European scale. *Land Use Policy*, 48C, 38–50.
- Panagos, P., Borrelli, P., Meusburger, K., van der Zanden, E.H., Poesen, J., Alewell, C. (2015b): Modelling the effect of support practices (P-factor) on the reduction of soil erosion by water at European Scale. *Environmental Science & Policy*, 51, 23–34.
- Panagos, P., Karydasb, Ch., Gitasb, I.Z., Montanarella, L. (2012): Monthly soil erosion monitoring based on remotely sensed biophysical parameters: a case study in Strymonas river basin towards a functional pan-European service. *International Journal of Digital Earth*, Vol. 5, No. 6, 461–487
- Panagos, P., Borrelli, P., Poesen, J., Ballabio, C., Lugato, E., Meusburger, K. (2015c): The new assessment of soil loss by water erosion in Europe. *Environmental Science & Policy*, 54, 438–447.
- Orgiazzi, A., Ballabio, C., Panagos, P., Jones, A., Fernández, O. (2017): LUCAS Soil, the largest expandable soil dataset for Europe: a review. *European Journal of Soil Science*, 69, 140–153
- Pásztor L., Waltner, Cs. Centeri, M. Belényesi & K. Takács (2016): Soil erosion of Hungary assessed by spatially explicit modelling. *Journal of Maps*, 12:sup1, 407–414
- Terrset Land change modeller (2016): www.clarklabs.org
- Tóth, G., Hengl T., Hermann T., Makó A., Kocsis M., Tóth B., Berényi Üveges J. (2015): *Magyarország mezőgazdasági területeinek talajtulajdonosság-térképei*. JRC Technical reports EUR 27539; doi 10.2788/318926
- ÚT (2011): <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=A11H1222.KOR&targetdate=&printTitle=1222/2011.+0%28VI.+29.%29+Korm.+hat%C3%A1rozat&getdoc=1>

- Verburg, P.H., Soepboer, W., Veldkamp, A., Limpiada, R., Espaldon, V., Mastura, S.S.A. (2002): Modeling the spatial dynamics of regional land use: the CLUE-S Model. *Environmental Management* 30 (3), 391–405
- Van der Knijff, J.M., Jones, R.J.A., and Montanarella, L. (1999): *Soil erosion risk assessment in Italy* (JRC Scientific and Technical Report, EUR 19044 EN). European Soil Bureau, European Commission, 52.
- Van der Knijff, F.J., Jones, R.J.A., Montanarella, L. (2000): *Soil Erosion Risk Assessment in Europe*, EUR 19044 EN. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- Vrieling, A. (2006): Satellite remote sensing for water erosion assessment: a review. *Catena*, 65, 2-18.
- Wischmeier, W.H., Smith, D.D. (1978): *Predicting Rainfall Erosion Losses: A Guide to Conservation Planning*. U.S. Department of Agriculture, Handbook no. 537.

Az Alföld lakáspiaci változásai – felfutás–válság– visszaépülés

NAGY GÁBOR

NAGY Gábor: tudományos főmunkatárs. MTA KRTK RKI

KULCSSZAVAK: lakáspiac, Alföld, ciklikus fejlődés, állami politikák, városok

ABSZTRAKT: A lakáspiacok növekedésének ciklikusságát az elmúlt évtized változásainak tükrében aligha szükséges bizonygatni. A szektorra - például a gazdasági aktivitási mutatók alakulásán és az elérhető reáljövedelmek változásán keresztül - hatnak a globális válság és felívelő periódusok, illetve a hazai gazdasági folyamatok. Ugyanakkor erős hatással van a lakáspiaci folyamatokra a központi kormányzat lakás- és tágabb társadalompolitikája is, mely helyzetbe hoz, vagy kizár – általában átmeneti jelleggel – jelentős társadalmi csoportokat, vagy tereket. A harmadik meghatározó faktort a lakásépítések alakulása jelenti, melynek dinamikája, területi koncentrációja és tágabban értelmezhető térbelisége a kínálati oldal felől gyakorol befolyást a lakáspiacokra. A negyedik – s egyben egyik legfontosabb – dimenzió a lakáshitelezést és annak időben (sőt térben – lásd Pósfai 2018) változó elérhetőségét látjuk, mely a finanszírozáson (s a globálisan is értelmezhető finanszírozási folyamaton) keresztül hat a keresleti oldalra. Jelen tanulmányban az alföldi városok lakáspiaci indikátorainak változását mutatjuk be, kitekintve az országos nagyfolyamatokra. Kérdésünk: mutat-e sajátos – alföldi – jelleg a lakáspiaci folyamatok lefutása a vizsgált időszakban? Ha vannak a földrajzi térből, vagy városi sajátosságokból levezethető jellemzők, azok milyen irányban és mértékben változtatták meg a térség lakáspiaci folyamatait? A vizsgálat néhány alapvető indikátoron és a köztük kimutatható összefüggéseken keresztül mutatja be a lakáspiac alföldi sajátosságait, úgymint: árak alakulása (nominális és reálárak), tranzakciók számának alakulása, adásvételek összetételének változása (családi házak, társasházak, panelek szerepének változása), lokális piacméretek változása (a válság előtt, alatt és után).

Bevezetés

Jelen tanulmányban egy olyan gazdasági ágazat időbeni változását igyekszünk a szűkebb – alföldi – térben követni, mely a „hagyományos” területi elemzésekben meglehetősen egyoldalúan volt eddig jelen. A lakáspiacot eddig alapvetően az újlakás-építések felől közelítették meg, részletesebb vizsgálatokban legfeljebb a lakásállomány minőségi paraméterei (komfortosság, infrastruktúra ellátottság, alapterület, szobaszám, laksűrűség) kerültek elő, melyek önmagukban fontosak ugyan, de nem adnak elégséges magyarázatot a népesség térbeli mozgásaira, vagy a helyi társadalmak átalakulására.

Kevesebb figyelmet kapott az ingatlanpiac ciklikussága, mely különösen 1990 után – a piacgazdaság keretei között – fontos alakítója a területi különbségeknek, hiszen a felső társadalmi tizedet leszámítva a magyar családok vagyonának háromötöde ingatlanban fekszik. (Miből élünk? KSH, 2017).

Alkalmazott módszerek

A hazai elemzések jelentős része országos (Farkas, Kovács, Székely 2004; Kovács 2005a; Kovács, Szabó, Székely 2005; Pósfai, Nagy G. 2017; Nagy G. 2018, Pósfai 2018), vagy lokális szinten (pl. Kovács 2005b; Nagy E. 2007; Nagy G., Nagy E. 2019);

ill. kelet-európai kitekintésben Parsa et al. 1999) vizsgálódik, míg a köztes földrajzi léptékek (nagytérség, megye) jórészt hiányoztak a kutatásokból. Mivel alföldi előzmény alig akad, a tanulmányban primer és szekunder adatelemzésekre koncentrálnak a folyamatok bemutatása érdekében. A szekunder elemzésben a legjelentősebb új eredménynek a lokális lakáspiacok méretének becslése és az időbeli változás bemutatása tekinthető, erre korábban egyetlen alkalommal tettünk kísérletet, két időpontra, de hosszú idősor elkészítésére akkor sem vállalkoztunk (Pósfai–Nagy G. 2017).

Az alkalmazható módszereket behatárolják az elérhető adatbázisok. A KSH negyedéves *Lakáspiaci árak, lakásárindex* c. kiadványa 2007-től régiós és településhierarchia-szintű adatokat közöl a tranzakciók számáról, az átlagárakról, valamint a négyzetméter-árakról. Az MNB *Lakáspiaci elemzés* kiadványa a tágabb makrogazdasági kontextus mellett az árak alakulását mutatja 2001-es bázisról kiindulva. Időben legtávolabbra a Takarékszövetkezet (korábban FHB) *Lakásárindex* tekint vissza, itt 1998-tól negyedéves bontásban látjuk az árak alakulását. Használható a térfolyamatok áttekintésére a KSH *Ingatlanadattár* kiadványa is, mely az aktuális városi körre 1997-2007 között (jelentős adathiányokkal), illetve a 2008-2017 közötti évekre az adott évben legalább 3 adásvételt bonyolító településekre közöl adatot (városokra utcaszinten, községekre összevontan) az adásvételek számára, az átlagos négyzetméter-árakra vonatkozóan hármas bontásban (családi ház, panellakás, társasházi lakás). A fentieket kiegészíti a KSH-tól megvásárolt *egyedi településsoros adatbázis* a 2007-2015 évekre, melyből az adásvételek száma mellett az átlagos eladási árat is megtudtuk települési szintre. Járási szintre, valamint a megyeszékhelyekre a 2009-től az OTP Jelzálogbank által félévente kiadott *Lakóingatlan Értéktérkép* is tartalmaz hasznos információkat. Elsősorban a fővárosi folyamatokat követik az ELTINGA elemzései 2005 óta. Más tartalommal, de a konjunkturális folyamatok követését segíti a GKI *ingatlanpiaci index*ének alakulása 2008-tól.

Kisebbségi megbízhatósággal, de országos szintű folyamatok követését teszik lehetővé az ingatlanportálok időszaki jelentései és gyorselemzései (Otthon Centrum, Duna House, ingatlan.com, Balla Ingatlaniroda stb.), melyek a vidéki tereket eléggé elnagyoltan (régiók, Kelet-, ill. Nyugat-Magyarország) kezelik, így a következtetéseik is kellő óvatossággal kezelendők.

Kutatási kérdés

Az alapkérdés, hogy miként hatott a globális válság az alföldi városok lakáspiacára? Tágabban, hogyan változott a lakáspiacuk az ezredfordulót követően? Sajnos az adatok több dimenzióban sem teszik lehetővé a teljes periódus vizsgálatát, de, minden olyan esetben, ahol a 2009-es globális válság elé vissza tudunk tekinteni, bemutatjuk a válság előtti felfutás jellemzőit, a válság hatását, majd az új felfelé ívelő ciklus visszaépítési folyamatait.

Három témát járunk körbe az Alföld hat megyéjére koncentrálnak: i) a lakáspiaci adásvételek számának alakulását; ii) az átlagos négyzetméter-árak változását; iii) a lokális lakáspiacok méretének változását. Az első dimenzióban becslést adunk az ingatlanok forgási sebességére, illetve lehatároljuk a „periférikus” lakáspiacokat. A

második adatkör bekapcsolásával válnak megfoghatóvá a „marginális” piacok, míg a harmadik indikátor bevonása az ún. „centrális” piacokat teszi láthatóvá.

Idő és terjedelem híján, a legtöbb elemzésnél az egyes megyék meghatározó városaira szorítkozunk, melyeket lakáspiaci indikátorok alapján választottunk ki. A településhierarchiában lefelé haladva az elemzés pontosságát csökkenti, hogy számolni kell az összetétel hatás torzításával. Néhány esetben kitekintést teszünk a város-község dichotómiára, vagy a megyei lakáspiacok koncentráltóságára is.

Lakásadásvételek alakulása (2000-2017) – szakaszok és jellemzőik

A hazai lakáspiaci adásvételek alakulására vonatkozó adatsorok 1997-ig nyúlnak vissza, ám az adatok megbízhatósága kérdéses. Egyes években egész megyék hiányoznak az adatbázisból, más esetben irreális számokkal találkozunk, melyeket az elemzéshez nem tudunk felhasználni. A másik szűkítő feltétel a felmérésbe bekerült települési kör változása, hiszen a KSH Ingatlanadattár csupán a mindenkori városi rangú településekre közöl adatokat. Az elemzési lehetőséget korlátozza, hogy csak annyi tranzakciót látunk egy adott településen, amennyit az ún. „aktív” utcák¹ adásvételeiből összegezni lehet. (A KSH-tól megvásárolt egyedi adatbázis 2007-től ennél pontosabb adatokat tartalmaz, s már közöl adásvétel számokat a községekből is, habár számos megye esetében töredékesen, miközben 4-5 megye esetében még a városi adatok is meglehetősen bizonytalanok tűnnek.)

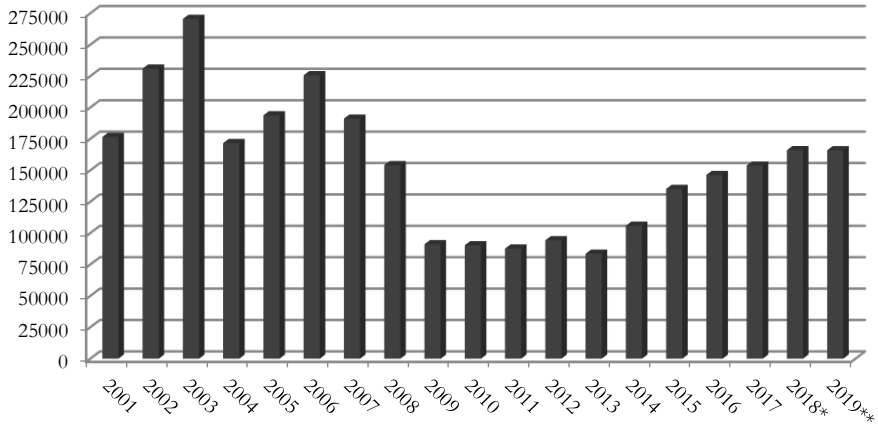
Ezzel együtt az országos folyamatokról rendelkezünk némi visszatekintéssel, nagyjából az ezredfordulóig (1. ábra). A támogatott forinthitelezés felfutása generálta a legerősebb felfutást, melyet a konstrukció szűkítését követően visszaesés követett. Ebből a devizahitelezési „boom” mozdította ki a lakáspiacot, ám ennek hatása már kevésbé volt intenzív, s 2006 után már kifutóban volt. A globális válság és annak hazai kezelése fél évtizedes periódusban alacsony aktivitást generált, melyet a 2014-től induló felfutás évei követtek. Az utolsó periódus növekvő aktivitása nem független a kormányzat támogatásaitól (csökkentett ÁFA, CSOK és annak variánsai). Ennek ellenére a felfutás mértéke a legszerényebb 2000 óta.

A felfutási periódusok közös jellemzője, hogy az élénkülés a településhierarchia felső szintjei felől gördült végig a kisebb települések irányába, valamint a centrális lakáspiacok felől a periférikus piacok felé, míg a válság nagyjából azonos időben (a falvakban 2-3 negyedéves késéssel) és erővel érte el a települési lakáspiacokat. Ezért a válság időszakában az aktív lakáspiacok térbeli összehúzódása, a prosperitási periódusok végén a látható piacok szétterülése figyelhető meg. Az Alföld nagy vonalakban ugyanezt a pályát követte, de ahogy a vizsgálati fókusz a lokalitás felé mozdul el, úgy válnak erősebbé a települési-térségi sajátosságok, melyek módosíthatják a folyamatok ütemét, lefutását, erősségét.

---

¹ Adatvédelmi szabályok alapján egy utca akkor kerülhet listára, ha ott az adott évben legalább 3 adásvétel történt. A korai években ez még annyiban szűkült, hogy nem a teljes tranzakciószámot adták meg, hanem csupán azoknak a ház/lakástípusoknak az összességét, ahol külön is elérte a hármat a tranzakciók száma.

1. ábra Lakáspiaci adásvételek számának alakulása (e db) (magáncélú, NET nélkül)

Forrás: KSH Lakáspiacek, lakásárak periodika, Duna House – tranzakciószám becslés
Megjegyzés: 2018 – előzetes adatokból számolva; 2019 – január-június adatokból becslés

Vásárlói preferenciák alakulása lakástípus szerint – a lokális kínálat tükrében

A vásárlói preferenciákat alapvetően az eladásra kínált lakásállomány mennyiségi és minőségi paraméterei befolyásolják, másodsorban a helyi kereslet jellemzői (saját tőke, megtakarítás, hitelhez jutás feltételei, egyéni preferenciák, családi életciklus stb.). Az alföldi városok zömében egyaránt fellelhetők a panel és a téglalakások, valamint a családi házak. Előbbiek száma az 1980-as évek vége óta stagnál, utóbbiak esetében szerény növekedést látunk, ami az új építések és az avulásból következő állomány-csökkenés eredőjeként ment végbe. A minőségi paraméterek minden típuson belül szóródnak, az építés ideje, a felhasznált anyagok, a komfortosság, a menet közbeni fejlesztések/felújítások tartalma, a lakóegység fekvése, szűkebb-tágabb lakókörnyezete szerint. Néhány általános folyamat azonban mindenhol hat, melyek az egyes lakástípusok népszerűségét alakították. A főbb országos és alföldi trendek a következők voltak:

- a panel technológiával épült lakásállomány romló megítélése, a helyi társadalmak leromlása és a lakások relatíve olcsóbbá válása az 1990-es évek közepétől a válság lecsengéséig;
- a családi házak átmeneti felértékelődése az erősödő szuburbanizáció hatására az 1990-es évek közepétől a devizahitelezés befagyasztásáig (az Alföldön csak a nagyvárosok körül!);
- a társasházi lakások felértékelődése (téglablokkos régi és főleg újjépítésű házak) 1990-től;
- a panelprogram hatására egyfajta „panel-reneszánsz” a válságot követően.

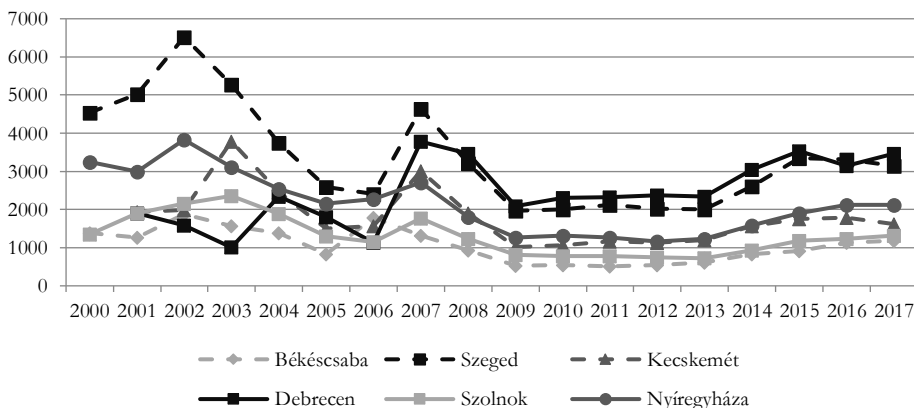
Ezek a folyamatok az egyes városokban – természetesen – eltérésekkel, lokális vonásokkal átszínezve érvényesültek. Az adásvételek számát, annak időbeni alakulását tekintve a következő általános vonások emelhetők ki:

- a családi házak súlya csökkent az adásvételeken belül, az 1990-es évtized végétől, ebben a válság lecsengése, valamint a fellendülési periódus sem hozott áttörést;
- a panellakások szerepe a helyi adásvételekben alacsony szinten stagnált, ám a válság alatt – szigorúan a darabszámot tekintve – ez a részpiac fontos stabilizáló szerepet töltött be;
- a legnépszerűbb szegmens a társasházi lakások köre a vizsgált időszakban, de a fellendülés utolsó két évében piaci arányuk inkább csökkent;
- a válságot követően gyorsan nő a panel részpiac súlya, a relatív olcsóság, ill. a bérleti célú hasznosítás lehetősége miatt.

Településhálózati jellemzők – megyeszékhelyek, városok az Alföldön

A megyeszékhelyek esetében – nagy vonalakban – érvényesül a méret, a nagyobb városban több adásvétel zajlik évente (2. ábra). Az Alföld esetében a látványos eltérést Debrecen mutatja, ami az adatbázis minőségére vezethető vissza a 2000-2006-os periódusban. 2007-től a városi adatok már meglehetősen korrektek, az adásvételi aktivitások is a „helyükre kerülnek”. Ekkortól látható a globális válság hatása a tranzakciók csökkenő számában, majd az élénkülés 2013-at követően.

2. ábra Megyeszékhelyek lakáspiaci adásvételei (db) (2000-2017)

Forrás: KSH egyedi adatok, KSH Ingatlanadattár számított adatai

Az országos trendekhez hasonlóan 2015 után a százezres városokban az adásvételek száma már nem nő – a gyorsan emelkedő lakásárak fékezik a lokális keresletet –, egyes esetekben akár csökkenés is megfigyelhető, míg a kisebb megyeszékhelyek esetében 2015-2017 között még szerény visszaépülés/növekedés zajlott. A válságot követő élénkülés nem eredményezett teljes visszaépülést, sem a devizahiteles korszak

csúcserőtekeit, sem a forinthitelezés által kiváltott „boom” számait nem sikerült elérni. Így, mindkét korábbi periódus felfutását mesterségesnek, hosszabb távon fenntarthatatlannak kell értékelnünk. A lokális sajátosságok közül legmarkánsabb Szeged kiugró aktivitása 2000-2003 között, ezt a délszláv háború (1999-2000) lecsapódásaként értelmezhetjük. Ez párhuzamosan zajlott a városban egy erőteljes vegyesvállalat-alapítási hullámmal, melynek feltétele volt a magyar bejegyzett cégközpont megléte.

Az egyes megyék lakáspiacei értelemben vett „másodlagos” centrumainál az adatok pontossága és elérhetősége korlátos, de a trendek jól azonosíthatók. A legfontosabb eltérés a megyeszékhelyek folyamataitól, hogy itt a 2013-2017-es évek folyamatos élénkületet mutatnak, a lakáspiacok visszaépülése csak lefékeződik, de nem áll meg. Vannak városok, ahol az adásvételek száma 2017-re már elérte a válság előtti szintet (Hajdúszoboszló, Mátészalka) és további növekedés is előre jelezhető, a többiek esetében viszont a piacok jóval alacsonyabb szinten stabilizálódhatnak, mint a válság előtti csúcspont bármelyikének értéke volt.

A középvárosi lakáspiacokonⁱⁱ is hasonló folyamatok játszódtak le, a hitelezések felfutása rendkívül erős és hektikus aktivitást generált, majd a válság egyöntetű visszaeséshez vezetett. A kilábalási periódus – az egy Karcag kivételével – meglehetősen határozott felfutást eredményezett ugyan, de a lokális piacok visszaépülése nem ment még végbe. A felfutás meredeksége szerény, így a válság előtti csúcserőtekek elérése – néhány éves időtávban – nem realitás. A darabszámok – a megyeszékhelyekkel összevetve – jóval alacsonyabbak, a válság alatt 100-400, 2017-ben 150-600 között ingadoztak, s még a válság előtti „túlpörgés” éveiben is alig lépték túl néhány városban az ezres határt.

A kisvárosi jelentőségű lakáspiacokonⁱⁱⁱ is hasonló folyamatokat láthatunk. A könnyen elérhető hitelek erős – de csupán egy-két évig tartó – felfutást generáltak, amit hasonló meredekségű visszaesés követett, ami jelzi, hogy a „normál” lakáspiacei folyamatok nem támogattak volna hasonló kilengéseket külső stimulusok nélkül. A válság előtt, már 2008-ban határozott a visszaesés, majd 2013-2014-től indul el a felfutás, mely néhány esetben (Makó, Berettyóújfalu) megszakított, de általában gyorsabb, mint a nagyobb városokban. A lokális lakáspiacok visszaépülése – az adásvételek száma alapján – csak egy kisvárosban (Hajdúnánás) tekinthető közel teljesnek, minden más példában jócskán volna még tere a bővülésnek.

Lakáspiacei forgási sebesség – a piaci „túlfűtöttség” és „befagyás” évei

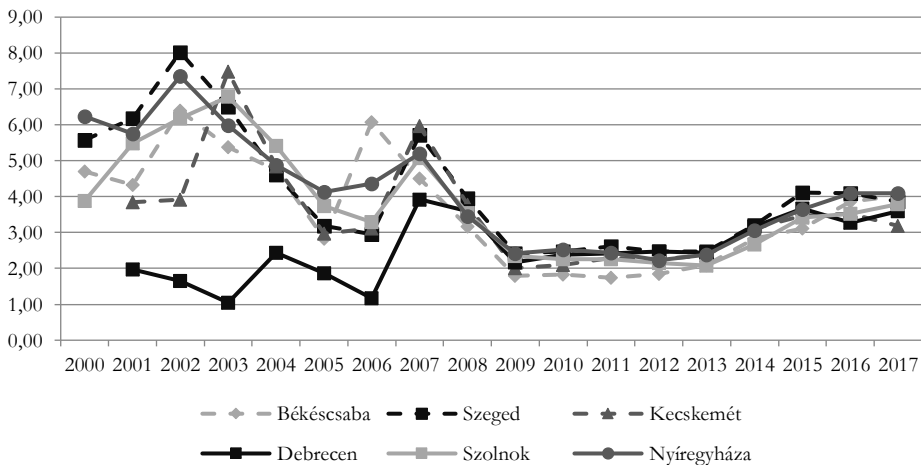
A lakáspiacei aktivitás fontos jelzőszáma a lakások ún. forgási sebessége, vagyis annak arányszáma, hogy adott évben a lakásállomány mekkora hányada került eladásra. Nincs arra vonatkozóan szakmai konszenzus, hogy mi tekinthető „egészséges” forgási sebességnek, így a számított értékeket magunk sem próbáljuk címkézni, sokkal inkább arra fókuszálunk, hogy az aktivitási szint időben hogyan alakult, az egyes települések/településtípusok között vannak-e markáns eltérések, s ezeket befolyásolta-e a külső gazdasági környezet alakulása?

Nagyrészt az adatok korlátozott megbízhatósága okozza a 2007 előtti évek látványos szóródását a forgási sebességekben a megyeszékhelyek (illetve a városok) esetében (3. ábra). Általában 2007-ig a forgási sebesség magas, akár kiugró értékeket is mutat,

amit a könnyen megszerezhető hitelek hatásának tulajdoníthatunk. A támogatott forinthitel bevezetése erősebb felfutást generált a devizahiteles periódusnál minden megyeszékhely esetében. 2007-2008 óta a forgási sebességek közel kerültek egymáshoz, a piacok „befagyásának” éveiben az 1,5-2,5%-os sávban szóródtak, majd a fellendülés utolsó éveire a 3-4% közötti sávba emelkedtek. A városok mérete, földrajzi helyzete, gazdasági prosperitása itt alig érzékelhető, az esetleges eltérések nem ebből magyarázhatók.

A középvárosi példák esetében az ezredfordulótól 2006-ig a forgási sebesség szóródik, majd 2007-2008-tól kezdve erős együttmozgást látunk lényegében a kilábalási periódus közepéig, csak 2015-től válnak el egymástól a dinamikusabb és a kevésbé dinamikus (Jászberény, Hódmezővásárhely, Karcag, Hajdúböszörmény) piacok. Mindkét csoportban a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei centrumok mutatják a legmagasabb értékeket (Mátészalka, Kisvárd), miközben – méretük miatt – az adásvételek számában nem mutatnak kiugró értékeket. Hasonló eltérést mutatnak a válság évei is.

3. ábra Megyeszékhelyek lakáspiaci forgási sebessége (%) (2000-2017)

Forrás: KSH egyedi adatok, KSH Ingatlanadattár számított adatai alapján saját számítás

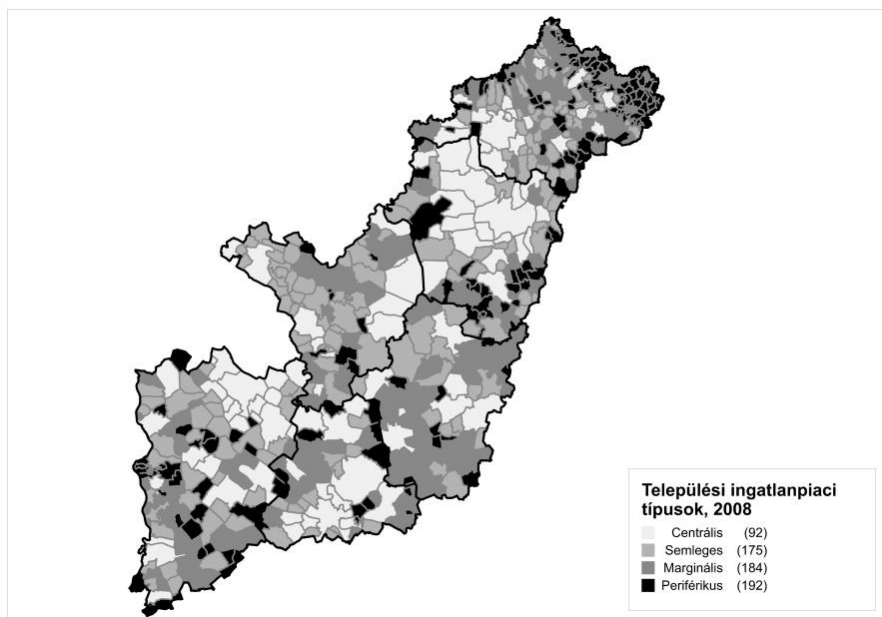
A kisvárosi lakáspiacokon a forgási sebesség a válság előtt és a kilábalási periódusban a középvárosoknál érdemben nem alacsonyabb, ám a válság évei alatt több településen is az 1%-os határ közelébe is süllyedt a ráta. A trendvonalak 2007-2008 óta látványosan konvergálnak. A fentiek alapján kijelenthető, hogy az alföldi városhálózat második-harmadik szintje nagyjából egyformán reagálta le a külső hatásokat, melyek a lokális lakáspiacokat mozgatták. Ez egyik oldalról pozitív, vagyis nincs olyan város, ahol tragikusan rossz a lakáspiaci helyzet, másrésztől az az állítás is megállja a helyét, hogy alig van kiugró dinamikát mutató eleme a hálózatnak², melyek a válságot követő felfutási periódusban érdemi aktivitást mutattak.

² A megyeszékhelyeken kívül talán Hajdúszoboszló, Mátészalka, Baja, Kalocsa és Gyula. Ugyanakkor a megyei joggal rendelkező Hódmezővásárhely már nem sorolható ide!

Lakás tranzakciók területisége –periférikus piacok

Periférikusnak azokat a települési lakáspiacokat tekintjük, ahol a 2008-2017 közötti periódus éveiben alig volt – ha egyáltalán – érzékelhető aktivitás (4.a., b. és c. ábrák).³ A méret erősen befolyásolja a települések láthatóságát: alacsony lakosságszám mellett – különösen a válság által „lefagyasztott” települési lakáspiacokon – nem is várható érdemi adásvételi szám. Ugyanakkor az is sokat elárul, ha több ezres népességszám mellett sincs érdemi aktivitás egy-egy településen.

4.a. ábra Alföldi települési ingatlanpiac típusok a válság előtt, 2008

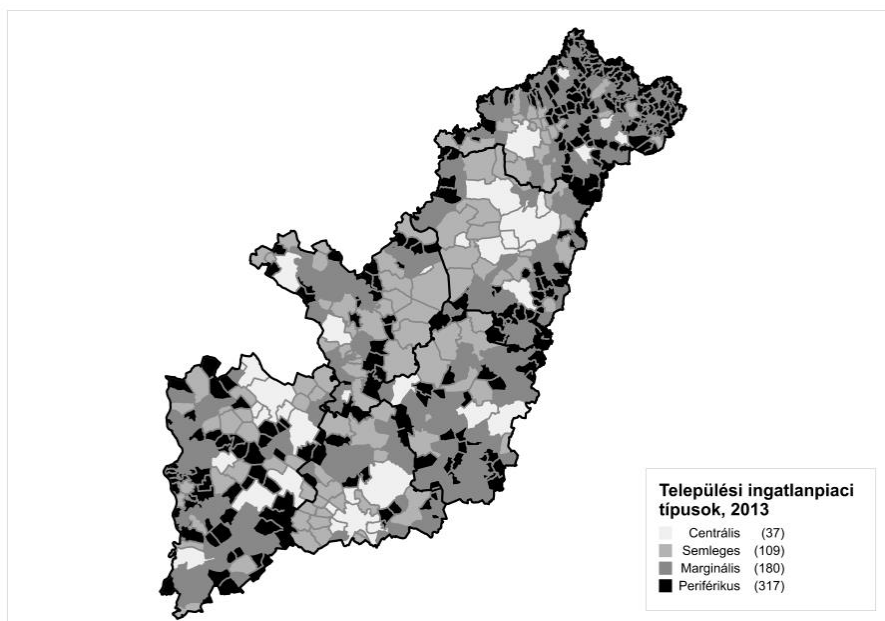

Forrás: KSH, Ingatlanadattárak alapján, szerkesztette: Dudás Gábor

A Dél-Alföldön egyértelműen Békés megye települései vannak a legrosszabb helyzetben, hiszen ott a válság előtt, alatt és után is a településállomány magas hányada számított periférikusnak. Ezek zöme Észak- és Dél-Békés elmaradott járásában fekszik, de a megye centrális területéről is kerültek ide falvak. Bács-Kiskunban a válság hatása emelte meg a periférikus lakáspiacok arányát, melyet a felfutás évei sem csökkentettek vissza a „békeévek” szintjére. Csongrádban alig néhány település tekinthető periférikus piacnak, itt a válság sem emelt az arányokon, viszont a lakáspiaci élénkülés hatására csökkent a „láthatatlan” települések aránya.

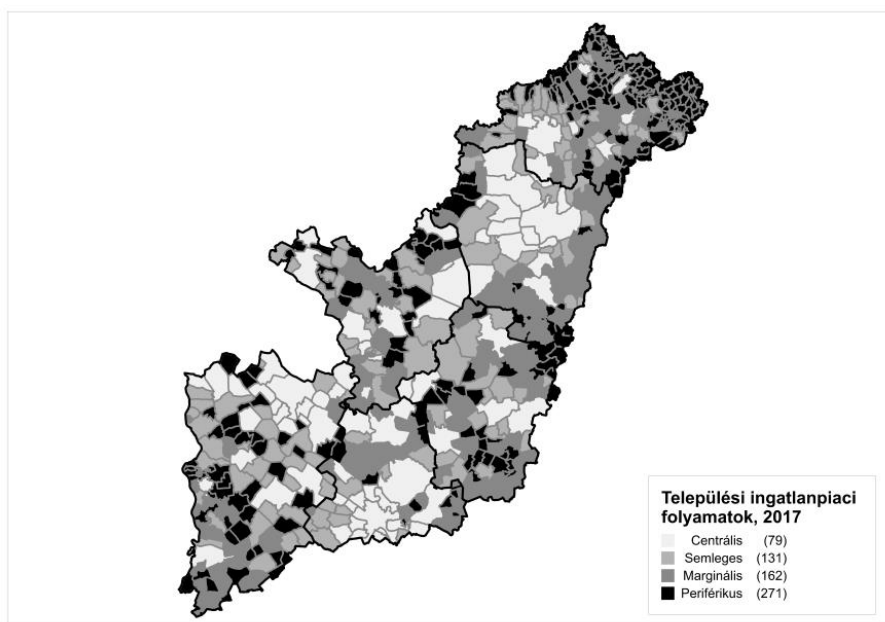
³ Mivel a korábbi évekre a községi kör nem szerepel az adatközlésben, így egy évtizedes időtávban tudjuk a folyamatokat követni.

4.b. ábra Alföldi települési ingatlanpiac típusok a válság alatt, 2013

Forrás: KSH, Ingatlanadattárak alapján, szerkesztette: Dudás Gábor

4.c. ábra Alföldi települési ingatlanpiaci típusok a válság után, 2017

Forrás: KSH, Ingatlanadattárak alapján, szerkesztette: Dudás Gábor

Az észak-alföldi megyék közül az aprófalvas településszerkezettel bíró Szabolcs-Szatmár-Beregben a legmagasabb a periférikus lakáspiacok részesedése, sűrűsödve a megye keleti peremsávjában, már a válság előtt is. Az általános gazdasági környezet romlásával a periférikus piacok száma megduplázódott a megyében, s az általuk dominált sáv 30-40 km-t terjeszkedett nyugati irányban. A felfutás éveiben a „láthatatlan” lakáspiacok száma alig csökkent. Ennél kedvezőbb Hajdú-Bihar helyzete, ahol a periférikus lakáspiacok a bihari tájon, ill. a Közép-Tisza-mentén sűrűsödnek. Jász-Nagykun-Szolnokban a devizahiteles periódusban kifejezetten kevés a passzív lakáspiac, viszont a válság alatt szépen kirajzolódnak a megye belső perifériái (Tisza-mente, Jászság egyes részei), melyeket a válságot követő élénkülés is legfeljebb szerényen érintett

Eladási árak alakulása az alföldi lakáspiacokon (1997-2017)

A lokális árszintek alakulásáról – szerencsére – hosszabb idősorokkal rendelkezünk, mint az adásvételek számáról. A KSH Ingatlanadattár 1997-2017 között közöl adatokat az átlagos négyzetméter-árak alakulásáról, melyek használhatók olyan években is, amikor a regisztrált adásvételek száma alacsony volt. Az adatsorok így sem teljesek, egyes városoknál hiányoznak bizonyos évek – főként a 2006 előtti évekből. A folyamatokat települési szinten a nominális árszinten mutatjuk be, hiszen az eltérő városi pályákat ennek alapján is jól lehet láttatni, ám azt is jelezzük, hogy az inflációval korrigált árszinteken mérve milyen irányú és mekkora mértékű elmozdulások mentek végbe.

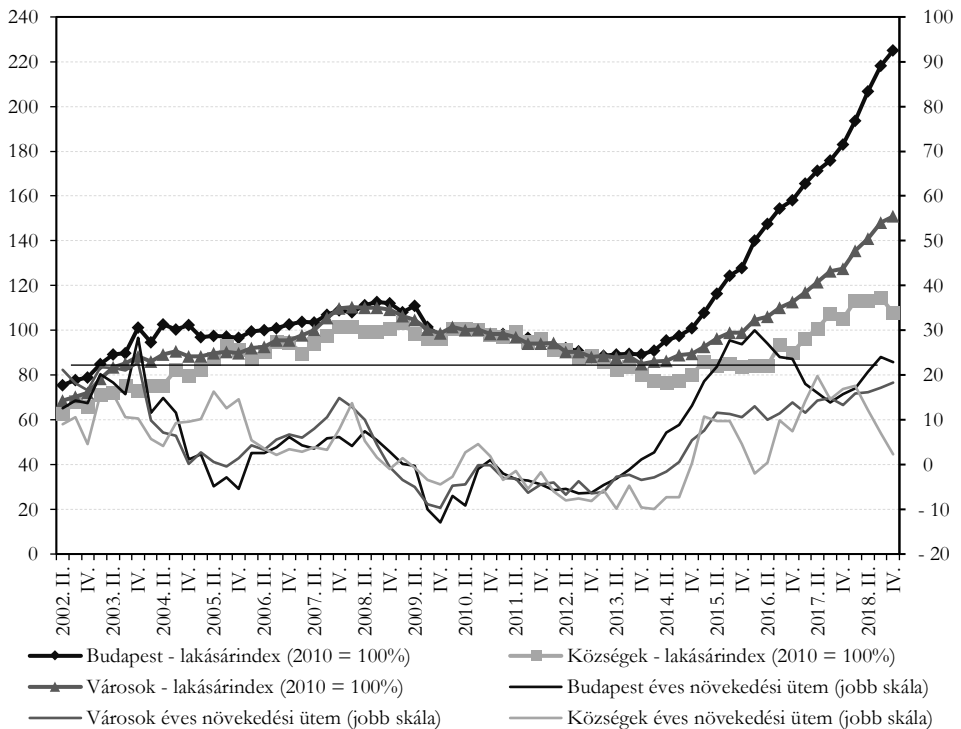
Nominális és reálár-változás – az országos folyamatok tükrében

A lakásárak változásában (FHB/Takarék Lakásárindex alapján) az 1990-es évtized vége rendkívül gyors felértékelődést hozott: 1998-2000 között közel megduplázódtak a reál-négyzetméter-árak, ez nominális áron 120% feletti emelkedést jelentett. A reálárak növekedése 2004 folyamán tetőzött, míg a nominális árak még 2008 második feléig emelkedtek, nagyjából megkétszerezve az ezredfordulós árszintet. A reálárak 2006-2014 között csökkentek, ettől kezdve viszont folyamatos az árnövekedés, mely 2018 végére átlagosan már 53,4%-kal haladja meg a 2000-es év szintjét, miközben 2013-hoz viszonyítva az árak megkétszereződtek. Nominális áron még ennél is látványosabb a felfutás, 2018 végén 218%-os a növekmény 2000-hez képest, s a mélypontot jelentő 2013 év végéhez képest ebben az összevetésben is duplájukra nőttek a lakás négyzetméter-árak.

Az árak növekedése a válságot követő periódusban egyértelműen a fővárosban volt a leggyorsabb: míg a válság előtti években (2000 után) az árólló mérsékelten nyílt a településhierarchia szintek között, a válság alatt pedig egységes volt a lemorzsolódás (MNB Lakáspiaci jelentés, 2019. május), 2013 év közepétől Budapesten az árak messze gyorsabban emelkednek, mint a más városokban, vagy a községekben. Budapesten 2018 végére a mélyponthoz mérve 130%-os a növekedés, a városokban átlagosan 55%, míg a községekben 35%. A növekvő községi tranzakciószám azt eredményezi, hogy olcsóbb ingatlanok is tömegesen jelennek meg a piacokon, ami

fékezi az átlagos áremelkedés ütemét. Budapesten – ezzel ellentétben – 2015 óta az adásvételek száma kis intervallumban ingadozik, miközben folyamatosan erős a kereslet, melyet egyértelműen fűt a befektetési célú lakásvásárlások tömege – főként a belső, frekvenciált kerületekben.

5. ábra Lakásárindex (bal t.) és lakásárak éves növekedési üteme (jobb t.) településtípusonként (%) (2002-2018)

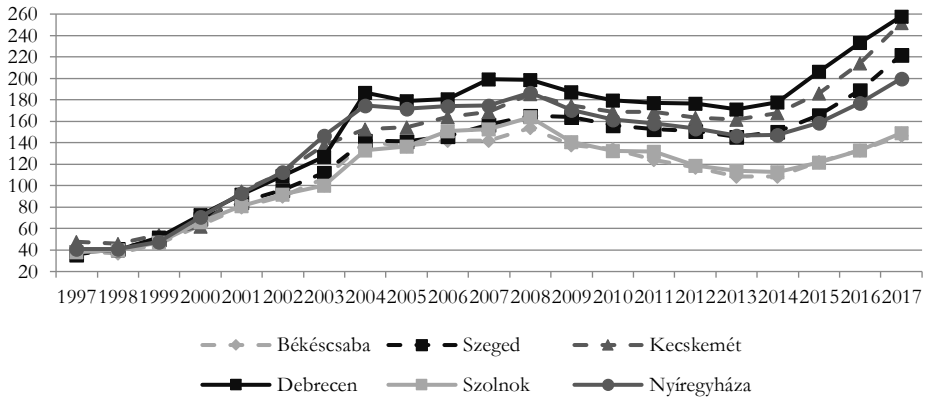
Forrás: MNB Lakáspiaci jelentés, 2019. május (14. ábra alapján átszerkesztve)

Az alföldi megyeszékhelyek árváltozásai

Az 1990-es évtizedben még viszonylag kis abszolút különbségek voltak az egyes városok között, azok csak a forintHITELEZÉS felfutásával váltak erőteljesebbé, majd stabilizálódtak lényegében a válság kitöréséig (6. ábra). A válságig Debrecen, Nyíregyháza és Kecskemét számított a legdrágábbnak, míg a másik három nagyváros árai nem tértek el drasztikusan egymástól. A nominális árak 2008-ig nőttek, majd 2013-ig csökkentek. A visszaesés erősebbnek bizonyult Békéscsabán, Szolnokon és Nyíregyházán. E három városban az árak növekedése csak 2014 után indult el, s Nyíregyháza kivételével a dinamika is alacsonyabb a csoport többi tagjánál. Békéscsaba és Szolnok esetében vélhetően az olcsó hitelekre épülő piaci dinamika mozgatta a válság előtt az árakat, ezek elapadásával a helyi fizetőképes vásárlóerő gyorsan beszűkült, ami nem csak az adásvételek számára, de az árszintre is kedvezőtlen hatást gyakorolt. Az alacsony szintre „beragadt” tranzakció-számok és a

lemorzsolódó árak folyamatosan csökkentették a helyi lakáspiacok méretét (erről bővebben a következő fejezetben). A válság mélypontján Békéscsabán és Szolnokon 42-43%-kal alacsonyabbak voltak a reál-négyzetméter-árak, mint a válság előtt, ez is jelzi e két lokális piac erős volatilitását. Nyíregyháza köztes helyzetet foglal el, míg a másik három városban „mindössze” 27-30%-ot mérséklődtek a négyzetméter-árak.⁴

6. ábra Egy nm lakás árának nominális változása a megyeszékhelyeken (eFt) (1997-2017)

Forrás: KSH Ingatlanadattár alapján saját szerkesztés

A Debrecen, Kecskemét, Szeged hármában az árak 2013-tól már nőttek, itt időbeli késés nélkül megjelentek a fővárosból induló lakáspiaci folyamatok. Az árdinamika végig nagyon erős, a nominális négyzetméter-árak 2013 óta közel 40%-kal nőttek és 2017-re látványosan magasabbá váltak a válság előtti árszintnél. Reáláron Szeged és Kecskemét 8-8, Debrecen 4%-os pluszban jár, miközben Nyíregyházán még 14, Békéscsabán 24, Szolnokon 27%-kal alacsonyabbak a reálárak a válság előttinél. Ugyanakkor, a tranzakciók felfutása már 2015-től lefékeződik, érdemi dinamika nincs, ami a gyorsan emelkedő árak következménye. Hiába nőnek a bérek és egyéb jövedelmek, ezek nem tudnak lépést tartani a lakásárak emelkedésével. A lakáspiaci dinamikát növelni célzó állami intézkedések 2015-től ebben a települési körben jórészt hatástalanok, legfeljebb a vásárlások finanszírozási csatornáiban figyelhető meg átrendeződés, ám új vásárlók nem jelennek meg a lokális piacokon. A 2019 közepén hatályba lépő új családpolitikai lépések hatását ma még nem látjuk, de a megyeszékhelyek lakáspiacain áttörést ettől sem várhatunk.

Városi lakásárak volatilitása két évtized távlatában

Az árak alakulását tekintve külön kategóriát képvisel Hajdúszoboszló, ahol főleg a devizahitel-boom időszakában óriási kereslet mutatkozott a helyi lakások/házak

⁴ Már a válság alatt keresettebbé válnak a kisebb alapterületű lakások, míg a nagy alapterületű családi házak még alacsonyabb négyzetméter-árak mellett sem válnak kelendőbbé. A trend változását 2018-2019-ben jelezték csupán a nagy országos ingatlanközvetítők (Otthon Centrum, Duna House, Ingatlanpont) időszakos elemzései.

iránt, mellyel szemben nem volt megfelelő nagyságú kínálat, ezért az árak gyakorlatilag elszabadultak. A többi másodlagos lakáspiaci centrum nagyjából együtt mozog a vizsgált időszakban, Gyula és Jászberény kissé drágább, míg Mátészalka és Hódmezővásárhely némileg olcsóbb. A csoportban a 2006-2007-ben váratlan árcsökkenés látszik, ami megtöri a trendet. Ez talán a hazai megszorítások hatása lehet, melyet a nagyvárosok esetében nem lehetett ilyen tisztán kimutatni. Gyulát leszámítva, a válságból való kilábalás az árakban csak 2014-től (Vásárhely esetében 2015-től) érzékelhető és a dinamika is mérsékeltebb. A reálárak minden város esetében a válság előtti csúcserték alatt maradnak, legkisebb mértékben Jászberényben (-4%).

Nem ennyire tisztán, de hasonló folyamatokat látunk a többi középvárosi lakáspiac esetében is. A leghatározottabb kilábalást Kiskunfélegyháza mutatja, a legolcsóbb piacok pedig 2003 óta Karcag és Orosháza, míg a legrövidebb válság utáni felfutás Hajdúböszörményhez köthető (2015-2016). A reál- árszintek minden esetben jelentősen elmaradnak a válság előtti csúcstól, több esetben a nominális árak is. A válságot megelőző felfutás mindkét középvárosi csoportban itt is kevésbé dinamikus, mint a megyeszékhelyek esetében volt.

A kisvárosi kör négyzetméter-árainak alakulása fő vonalaiban az előző trendeket követi: a felfutás a válság előtt látványos, de kevésbé dinamikus mint a nagyvárosoknál, a válság előtt már láthatunk visszaeséseket. A nominális ármaximum általában 2008-hoz köthető. Sajátos példa Törökszentmiklós, ahol a válság hatását alig lehet érzékelni az árak alakulásában, igaz a felfutási periódus árváltozása sem igazán karakteres. Ehhez hasonlítható Mezőtúr, vagy Szarvas árainak alakulása is, talán a közös, mezővárosi múlt köszön vissza a lakásárak dinamikájában. E városi körben a tranzakciók száma a válság periódusban (2009-2013) eléggé alacsony, így az árak alakulására is erős hatása van az ingatlanok összetételének, a hektikusan alakuló áraknak ez lehet a magyarázata.

Város-falu árkülönbségek alakulása megyénként (2008-2017)

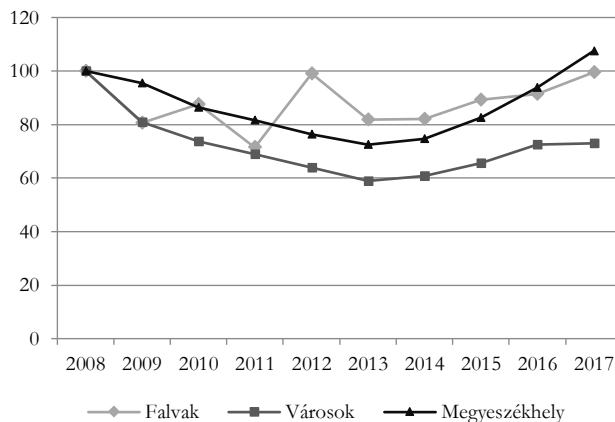
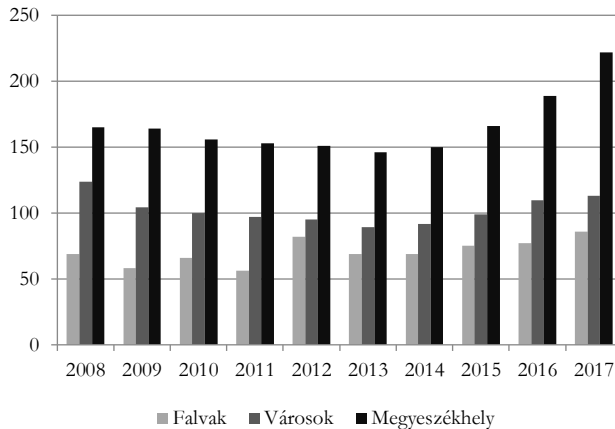
A KSH Ingatlanadattár 2008 óta közöl községi – településenként összegzett – számokat, s ezekből számított adásvételi és négyzetméter-ár adatokat. Az adásvételek száma az adatvédelmi szabályok miatt – két megyét kivéve – csak töredéke a valós forgalomnak, ám a megyénként százas nagyságrendű tranzakciókból az átlagos árakra már lehet következtetni. A vizsgálható periódus eléggé rövid, egy évtized, de néhány következtetés levonására ebben a formájában is alkalmas. Jelen tanulmányban nem is elsősorban a négyzetméter-árak alakulását kívánjuk tételesen elemezni, sokkal inkább az alföldi példákon keresztül tesztelni több, az elemzésekben megjelenő állítást, úgymint:

- Az árak visszaesése a településhierarchia alacsonyabb szintjein erőteljesebb volt a válság korai szakaszában, mint a nagyvárosokban;
- Az árak lemorzsolódásának mértéke a kistelepüléseken erősebb volt, mint a nagyobb centrumokban;
- Az árak felfutása a válságot követően a megyeszékhelyeken jóval dinamikusabb volt, mint a városokban, s különösen a falvakban;

- Ennek eredményeként a településhierarchia szintek közötti különbségek a felfutási periódusban kiéleződtek.

A két alföldi választott példánk Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok megye, melyeken teszteljük a fenti állításokat. A két megye településszerkezete részben hasonló, bár a megyeszékhelyek nagysága eltérő, s ennek van hatása a folyamatok alakulására.

7. ábra A négyzetméter-árak alakulása településtípusonként Csongrád megyében: a) e Ft-ban; b) % (reáláron) (2008-2017)

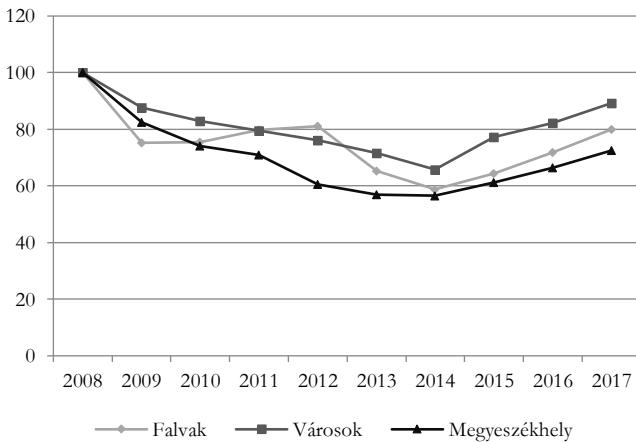
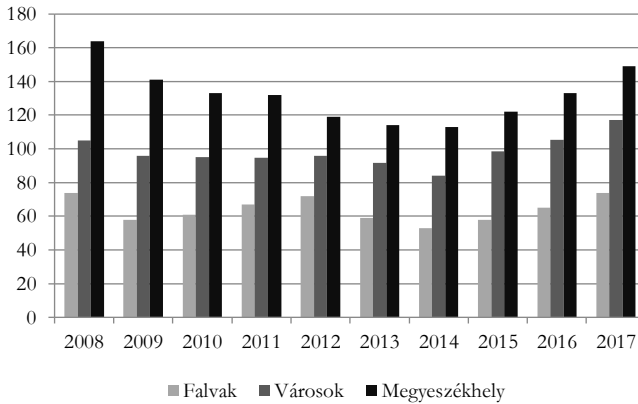

Forrás: KSH Ingatlanadattár alapján saját számítás

Csongrád esetében az 1., a 3. és 4. állítás fő vonalaiban igaznak bizonyult: Szeged négyzetméter-árai – főként a megye többi városához viszonyítva – stabilabbnak bizonyultak, a 2013 utáni években pedig az áremelkedés üteme is határozottabb volt (7.a. és b. ábrák). A községek és a nagyváros közötti összevetés nem ilyen egyértelmű, ám ha szétbontjuk a faluállományt a Szeged körüli szuburbán zónára és az azon kívüli települési körre, a képlet azonnal világossá válik. A kedvező községi adatok a nagyváros környéki aktív települések kedvező adatait tükrözik, s kevésbé a többi

község passzivitását és kedvezőtlenebb árait. E szemszögből a 2. állítás is igazgá válik, csak Szegedhez hozzá kell érteni a hegemon és domináns vonzáskörzetét. A fenti városi szintű adatok bemutatása itt nyer valódi értelmet: a városi lakáspiacok az árak stabilitása szempontjából a legrosszabban teljesítenek, e piacok tudták legkevésbé kivédeni a globális válság kedvezőtlen hatásait. A 2014-től induló felfutó szakaszban is ez a kategória teljesít a legrosszabbul, az árak kifejezetten lassan nőnek (ennek részben oka a növekvő kínálat és az adásvételek felfutása, ami itt árcsökkenő hatású).

8.ábra A négyzetméter-árak alakulása településtípusonként Jász-Nagykun-Szolnok megyében a) e Ft-ban; b) % (reáláron) (2008-2017)

Forrás: KSH Ingatlanadattár alapján saját számítás

Másik példánkban sajátos vonás, hogy a településtípusok közötti árolló a válság alatt, de a felfutás időszakában is inkább csökken (8.a. és b. ábrák). Azt látjuk, hogy a 2008-ra túlárazottá vált megyeszékhely árai visszakorrigálnak, miközben a közép- és kisvárosi állomány bizonyul a lakáspiacok legstabilabb szegmensének. Az állítások

közül az 1. csak a Szolnok–községek viszonyrendszerben bizonyult igaznak, a többi három állítás egyértelműen nem igazolódott e megye valós folyamataiban.

A többi alföldi megye közül Hajdú-Bihar és Bács-Kiskun inkább Csongrádhoz, míg Békés a második típushoz áll közelebb. Szabolcs-Szatmár-Bereg esetében a településhierarchia szintjei között a négyzetméter-árakon mért árarányok alig változtak 2008-2017 között, ebben e megye sajátos, egyedi típust képvisel, talán az országban is.

Marginális lakáspiacok – alacsony ár, jelentős aktivitás – mit sugallnak az adatok?

A periférikus lakáspiacoktól eltérően a marginális piacokon van érdemi aktivitás az évek többségében, azonban a lakások nyomott áron, vagyis a megyei községi átlagárhoz képest is olcsón keltek el a vizsgált periódusban. Az évtizedes távlatban élénk forgalom utal(hat) a helyi társadalom cseréjére is, ahol a kiköltözők, elhaltak, máshol élő örökösök helyét új, alacsonyabb társadalmi státuszú rétegek/családok foglalják el.

A marginális lakáspiacok kevésbé kötődnek a településmérethez, mégis térbeli elhelyezkedésük meglehetősen jól kiegészíti a periférikus piacokat. Bács-Kiskunban főként a déli határon Bácsalmás és Jánoshalma környékén, illetve a Homokhát nyugati peremén tömörülnek. Békésben legnagyobb számban a déli és északi gyengén fejlett térségekben fordulnak elő. Csongrádban Makótól keletre, illetve Szentes, Csongrád és Kistelek közötti sávokban lelhetünk rájuk. Hajdú-Bihar megyének elsősorban a bihari régiójában jelennek meg, Jász-Nagykun-Szolnokban pedig főként a Tisza folyó tengelyére fűződnek fel. Szabolcs-Szatmár-Beregben nem találtunk ilyen világos térbeli csomósodást, de a Beregháton és Szatmárban némileg sűrűbb e települések előfordulása. Fontos megjegyezni, hogy marginális piac lehet város is, minden megyében találunk ilyeneket, többségében – de nem kizárólag – a rendszerváltást követően várossá nyilvánított, erős térszervező erővel nem bíró, (Hajdú Zoltán után) ú.n. „ceremoniális városok” körében (4. a., b. és c. ábrák). A mintegy másfél tucat kisváros marginális lakáspiaci jelentősége egyúttal rávilágít arra is, hogy ez esetben nem csupán a falusi terek megújítása és felzárkóztatása a feladat, hanem a kiscentrumok – ezzel párhuzamos – megerősítése is.

Települési lakáspiacok mérete 2008-2017

A lakáspiacok méretének becslését a KSH-tól vásárolt egyedi adatbázisra támaszkodva tesszük a 2007-2015 közötti időszakra, míg a 2016-2017-es évekre a tranzakciók számának változását és az átlagos nm-árak alakulását alapul véve⁵ extrapolációval becsültük a lokális lakáspiacok változását. A 2007 előtti évekre a KSH csak az adott évben városi rangú településekre gyűjtött adatokat, itt a piacméretek időben visszafelé történő becslésére csak néhány esetben tettünk kísérletet. A 2007-

---

⁵ A KSH Ingatlanadattár éves, településsoros adatai szerint. Az egyes települések szintjén az Ingatlanadattár mindig kisebb számú adásvételt mutat, ám a 2007-2015 évek adatait alapul véve elég állandó arányokkal tér el a két adatsor egymástól.

es adatok megbízhatósága is kérdéses, ezért választottuk bázisévként is inkább 2008-at.

A válság (2009-2013) hatása a lakáspiacokra – nominális és deflált piacméretek változása

Az ingatlanpiaci ciklusokkal együttmozogva a lakáspiacok mérete országosan és az Alföldön is 2007-2008 folyamán érték el a válság előtti tetőpontot, majd 2009-2013 között komoly zsugorodást érzekeltünk. 2014-től minden területi léptékben élénkülés indult, ami előbb a fővárosi, majd a nagyvárosi és városi piacokat, végül több megyében a községi piacokat is megmozgatta.

A lakáspiaci válság országosan 2013-ban érte el a mélypontját. Ekkor 2008-hoz viszonyítva a lakáspiaci adásvételek értéke nominális értékben a felére, reálértékben 41%-ára zuhant. Az alföldi nagy és középvárosok közül Debrecen, Nyíregyháza, Szeged és Kecskemét, mint megyeszékhely, valamint Jászberény mutatott érdemben kisebb volatilitást, a 2008-as szint 43-50%-ára zsugorodó lokális piacokkal. A kisebb települések között Vásárosnamény és Tótkomlós, illetve három Szeged melletti szuburbán község (Bordány, Deszk, Domaszék) mutatott relatív stabilitást⁶. A középvárosi körből 13-ban a lakáspiacok nagysága 2013-ra harmadára-negyedére zsugorodott⁷, de a kisvárosok között volt olyan is, ahol a válság lokális mélypontján a piacméret a kilencedére zuhant⁸.

Országos szinten 2017-ben a lakáspiacok forgalma 2 433 Mrd Ft-ot tett ki, ez nominális áron közel 40%-kal volt már magasabb a 2008-as szintnél, reáláron viszont a bővülés 10 év távlatában mindössze 11,3%-os. Az alföldi városhálózat gerincét adó nagy- és középvárosi hálózatban átlagos visszaépülést Nyíregyháza, Debrecen, Szeged és Békéscsaba, illetve Kiskunfélegyháza és Gyula mutatott. A 2014 utáni fellendülés a leglányhábbnak Karcagon (-42%), Berettyóújfaluban (-34%), Békésen (-29%), Mezőtúron (-27%), Törökszentmiklóson (-20%) és némi meglepetésre Hajdúszoboszlón (-23%) mutatkozott. Utóbbi esetben a válság előtti ingatlanpiaci extrém aktivitásból következő bázishatás az oka a gyengébb értéknek. Nem véletlen, hogy a pozitív példák mind prosperáló városok, az utóbbi csoport zöme pedig mezővárosi tradíciókat hordozó térségi centrum.

A kistelepülések közül a válságot megelőző piaci értéket – nominális áron mérve – legalább kétszeresen múlja felül a 2017-es adat Helvecián, Domaszéken és Mikepércsen, mindhárom település a válság után újrainduló szuburbanizáció nyertese. Emellett 8 olyan városi piacot találtunk, ahol az inflációt figyelembe véve 2017-ben meghaladta az adásvételek összértéke a válság előtti szintet. Az ellenkező végletet Battonya (-83%), Kecel (-80%) és Tiszaföldvár (-73%) jelentik, ahol az ingatlanpiacok élénkülése szinte el sem indult. További 15 – zömmel kisvárosi – településen, a 2017-es reáláron mért lakáspiac még nem érte el a válság előtti év felét, újabb 20-ban pedig a kétharmadát. A fenti adatokból arra lehet következtetni, hogy a

⁶ Utóbbi „mindössze” 48%-os visszaeséssel az Alföld leginkább válságálló lakáspiacának bizonyult.

⁷ Közte a megyei jogú város Hódmezővásárhely, a turisztikai centrum Hajdúszoboszló, a teljes értékű térségi központ Kisvárdá és egy sor volt mezőváros.

⁸ Battonyán és Hajdúhadházon.

lakáspiacok válságot követő visszaépülése a 2008-as térstruktúrához viszonyítva koncentráltabban ment végbe.

A piacok visszaépülésének ütemét a válság lokális mélypontjait követő, 2017-ig tartó növekedéssel tudjuk illusztrálni. Országos szinten nagyjából 2,7-szeres, rendkívül gyors növekedést láttunk, az Alföldön azonban akadt olyan megye (Jász-Nagykun-Szolnok), ahol egyetlen vizsgált város sem érte el ezt a rátát, ellenben két városban (Tiszaföldvár, Tiszafüred) a válság mélypontjához viszonyítva 2017-re nem történt érdemi piacbővülés⁹! Kiugróan magas ráták inkább a kisebb településeket jellemezték a fellendülés szakaszában, 4-7-szeres bővülést produkálva¹⁰, ami alátámasztja a kisvárosi-községi lakáspiacok erős volatilitásával kapcsolatos korábbi megjegyzést. Az Alföld megyéi közül a lakáspiaci fellendülés legerősebben Hajdú-Bihart érte el (10 országos átlag feletti bővülést mutató település), kisebb intenzitással Csongrádot (7 település), igaz, utóbbiban az élénkülés térben korlátozottabb, zömmel Szeged vonzásterét érintve.

A válság hatása a megyeszékhelyek lakáspiacaira

Az Alföld legnagyobb lakáspiac a Debrecen, ahol tisztán láthatók az országos fordulópontok. A visszaesés markáns, de kisebb az átlagosnál, a kilábalás 2014-ben már határozott, s a 2016-os megtorpanást új fellendülés követi (9. ábra). A piac visszaépülése az árak növekedésén alapul, a tranzakciók száma 2015 óta alig változott. Szeged némileg alacsonyabb piaci értékekkel, követi a debreceni folyamatokat, itt azonban nincs stagnálás a 2013-at követő periódusban. A nominális piacméret 2015-ben, a deflált 2017-ben haladja meg a 2008-as szintet.

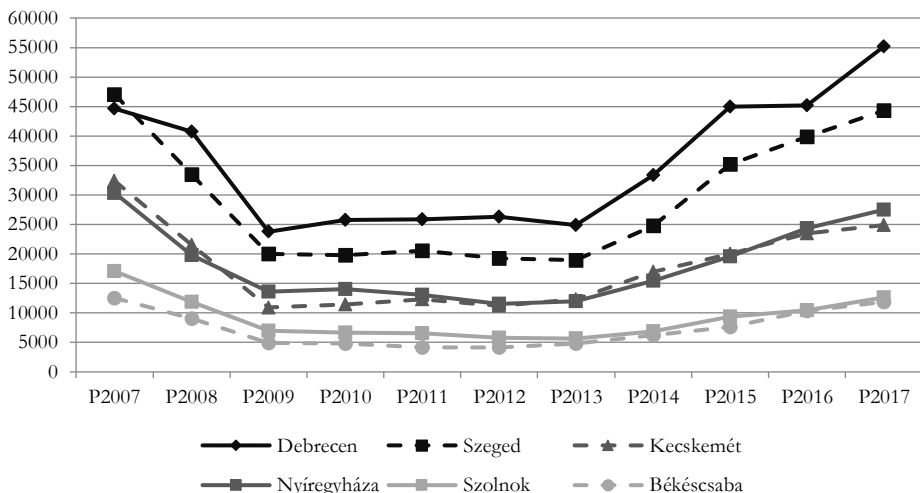
Kecskemét és Nyíregyháza, illetve Szolnok és Békéscsaba folyamatai nagyjából párhuzamba állíthatók, így elegendő a városok közötti különbségekre koncentrálni. Kecskeméten a visszaesés 2009-ben határozottabb, amit szerény visszaépülés, majd a 2012-es másodlagos minimumot követően ütemes, de 2017-ben már csökkenő meredekségű fellendülés követ. Nyíregyházán a 2009-2010-es bezuhanást és stagnálást két év lassú lemorzsolódása követi, majd ebből indul 2013-tól az egyenes vonalú felívelés. Kecskeméten 2017-ben 7%-os az elmaradás a válság előtti lakáspiac méretétől (9. ábra).

Szolnokon a válság előtt jóval nagyobb volt a helyi lakáspiac, mint a békéscsabai, de a különbség 2013-ra szinte kiegyenlítődt, s az eltérés a felfutási periódusban sem nőtt érdemben. Szolnokon 2009 sokkját követően 2013-ig egy lassú lemorzsolódást láttunk, Békéscsabán viszont 2010-ben még stagnált a piacméret, majd 2011-12-ben érte el a mélypontot, míg 2013 már kisléptékű visszaépülést mutatott, s 2014-től ütemesebb visszaépülés indult. Szolnokon a 2017-es lakáspiac mérete alig 85%-a a válság előttinek, tehát bőven volna tere a dinamikusabb bővülésnek

9. ábra Megyeszékhelyek lakáspiacának alakulása (mFt) (2007-2017)

⁹ A válság utáni fellendülésből Kecel is kimaradt, ott 2017-re a lakáspiac további zsugorodását számoltuk.

¹⁰ Mezőhegyes, Mezőkovácsháza, Helvécia, Derecske, Hajdúsámson, Mikepércs, Bocskai kert, Hajdúhadház, Polgár, Nyírpazony.

Forrás: KSH egyedi adatbázis, illetve KSH Ingatlanadattár alapján saját számítás

Az alföldi városok lakáspiaci trendjei

A legfontosabb eltérés a megyeszékhelyektől, hogy a másodlagos centrumok és középvárosok zömében még 2017-re sem érte el a válság előtti méretét a helyi lakáspiac, csupán Kiskunfélegyházán és Gyulán látható teljes regenerálódás. A volatilitás csak Jászberényben kedvezőbb, mint az országos átlag. Több városban még 2017-ben is 30-40%-os a deficit, a városhálózat gerincét adó városok lakáspiaca zöme nem dinamikus, a helyi fizetőképes kereslet korlátos.

Erősen szórt jellemzőkkel bírnak a térségi centrum szereppel bíró, lakáspiaci jellemzőik alapján kisvárosi jegyeket mutató városok, melyek az előző csoportnál kisebb lakosságúak, ám zömük határozott térségszervező erővel bír. A válság kiváltotta lakáspiaci visszaesés lefutásában, a kilábalási periódus hosszában, megszakítottságában markáns eltérések figyelhetők meg, csakúgy, mint a lokális ingatlanpiacok visszaépülésében, illetve annak deficitjében. A válság kivétel nélkül az országos átlagnál erőteljesebben érintette e lokális lakáspiacokat, azok visszaépülése még egyetlen városban sem ment végbe¹¹, több esetben bő egyharmados a deficit a 2008-as értékhez viszonyítva.

Ennél is heterogénebb a kisebb településeken a válság és kilábalás hatása a lokális lakáspiacokra. Bár a 2009-es visszaesés markáns időbeli határt képez, a válságperiódus hosszában, annak mélységében, azon belüli törésekben, illetve a kilábalás éveinek lakáspiaci jellemzőiben a lokális adottságok szerepe erőteljesen érvényesül. Néhány sajátos jellemző:

- Míg a nagyobb városok zömében a 2007-es aktivitáshoz képest 2008-ban már csökkenés látható, vagyis a devizahitelek nem képesek a korábbi szinten „pörgetni” a lakáspiacokat, az alföldi kistelepülések jókora hányadában 2007-

¹¹ Ehhez legközelebb Hajdúnánás (98,6%) és Mátészalka (96,3%) áll.

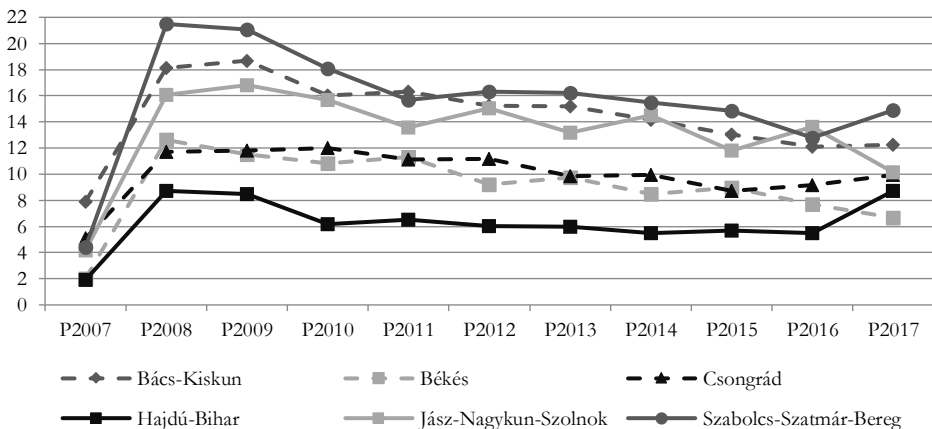
hez viszonyítva 2008-ban még erősödik az aktivitás. Térbeli leképeződését látjuk a hitel-boom területi terjedésének (Pósfai 2018).

- A válság nem azonos időben és erősséggel jelentkezik a településeken. A válság mélypontja változatos, mélysége is eltérő, a piacok volatilitása viszont általában erősebb a nagy- és középvárosi körhöz viszonyítva. A visszaesésben a hitelintézetek területi politikái komoly szerepet játszottak.
- A kilábalás évei is szóródnak, a 2014 utáni évek a települések többsége számára nem mentesek a visszaeséstől. A lakáspiacok visszaépülése nagyon egyenlőtlen, függvénye a válságot megelőző helyzetnek, a fekvésnek és a lokális fizetőképes keresletnek.

Községi lakáspiacok jelentősége a vizsgált évtizedben

A településhálózati sajátosságok miatt a községek szerepe a lakáspiacokon jóval alacsonyabb a népességből, vagy a lakásállományból való részesedésüknél. Az általában alacsony falusi ingatlanárak következtében a megyei lakáspiacokból való részesedésük azonban még a lakáspiaci adásvételekből való részesedésüknél is mérsékeltőbb.

10. ábra Községek aránya a megyei lakáspiacokból (2007-2017)

Forrás: KSH egyedi adatbázis, KSH Ingatlanadattár alapján történt egyedi számítás

Az alföldi megyékben az elérhető adatok 2008-tól tekinthetők megbízhatónak, legalábbis a falusi piacok jelentőségének értékeléséhez (10. ábra). A megyék zömében a válság előtt és 2009-ben (Csongrádban 2010-ben) a legmagasabb a községek súlya a megyei lakáspiacokból, majd trendszerű a csökkenés 2015-2016-ig, sőt, még a 2017-es évben sem egyöntetű a súlyuk növekedése. (Az országos folyamatok ezzel ellentétesen, már 2016-tól a községek súlyának emelkedést jelzik, ám a trend térben szelektíven érvényesül.) A válság előtti szintet egyedül Hajdú-Bihar esetében érik el a községek, de itt volt a legalacsonyabb a bázisérték, vagyis a lakáspiac itt koncentráltabb a legerősebben a városokra 2008-ban. A községek súlya Szabolcs-

Szatmár-Bereg megyében a legnagyobb, ez az elaprózott településszerkezet és a városhálózat gyengeségének következménye. Viszont a válság hatására a községi lakáspiacok súlya itt is jelentősen csökkent, korábban a piac ötödét, a periódus végén már csak hetedét adták a falusi adásvételek.

Megyei és járási lakáspiacok koncentrálttsága – a központi települések súlya

A járási piacok koncentrált volta függvénye a járás/megye településszerkezetének. Egy 2-3 településből álló járás lakáspiacja jelentősen eltérhet a 40-50 településből – zömében kistelepülésekből – álló járások piacaitól. Befolyásolja a koncentrációt a járásokba tartozó települések egymáshoz viszonyított mérete is: a kiemelkedő városi centrum koncentrálna a lakásforgalmat, az egymáshoz hasonló méretű települések esetében a lakáspiacok is térben arányosabb megoszlást mutat(hat)nak.

Ennek függvényében nem meglepő, hogy egy sor járásban a forgalom döntő hányada a járásközpontban koncentrálódik, akár extrém magas – 90% feletti – arányokat mutatva (pl. debreceni. nyíregyházai, kiskunfélegyházai, békéscsabai, gyulai, hódmezővásárhelyi, szegedi, szentesi). Egy tucat járásban a forgalom döntő hányada szintén a központi településen zajlott, bár az előzőnél alacsonyabb (70-90%) arányokkal. A fenti esetekben van közös vonás, a járásközpont valós térszervező erővel bíró kis-, közép-, vagy nagyváros, s a térség településszerkezete miatt domináns szerepet tölt be minden mutatóban. Kiugróan alacsony koncentrációt (16-35%) is nagyjából egy tucat járásnál láthatunk, ezek mind kisvárosi központúak és a járásközpont-hoz hasonló méretű, funkciójú város(ok) is található(k) bennük.

Külön figyelmet érdemes fordítani a megyei lakáspiacok koncentrációjára. Itt, a népességszám/népességarány¹² és a nagyváros súlya a megyei lakáspiacból érdemi kapcsolatot mutat. Debrecen és Szeged dominálja megyéik lakáspiacait, legalább 60 (a válság periódusban és a kilábalási fázis első éveiben akár 70-75) %-át koncentrálna a teljes piaci forgalomnak. Ezeket követi Nyíregyháza 46-59%-os súllyal, ami lényegesen magasabb Kecskemét saját megyéjében betöltött szerepénél (38-48%). Ennek magyarázatát a két megye jócskán eltérő településszerkezetében véljük megtalálni. Szolnok (31-40%) és Békéscsaba (28-35%) között az eltérést a második vonal városainak szerény (Jász-Nagykun-Szolnok), illetve erőteljesebb (Békés) szerepe indokolja. Általában igaz, hogy a válság előtt a megyeszékhelyek súlya alacsonyabb volt, mint a későbbi évek során, ez a lakáspiacokat fűtő devizahitelezés utolsó periódusához köthető, amikor a hitelfeltételek folyamatosan lazultak, hogy folyamatosan nagyszámú új ügyfelet lehessen bevonni a rendszer nyereséges működésének fenntartása érdekében. A válság alatt a koncentráció „természetes módon” nőtt, hiszen éppen a megyeszékhelyek jelentik a valóban működő lakáspiacokat egy-egy megyében. Hasonlóan magas a koncentráció a kilábalási periódus első 1-2 évében, mert a fellendülés hierarchikusan fut végig a településhálózaton. A területi dekoncentrációnak csak a fellendülés 3.-4. évtől van érdemi hatása az index alakulására.

---

¹² Ami jól korrelál a megye teljes lakásállományából való részesedéssel is.

Centrális lakáspiacok

E körbe olyan lakáspiacokat soroltunk, ahol még a válság éveiben is érzékelhető volt az adásvételi aktivitás, illetve a négyzetméter-árak szintje tartósan a megyei (megfelelő településkategóriához mért) átlagok felett alakult (4. a., b. és c. ábrák).¹³ Még a városoknak is csupán kisebb része került e körbe, de ennél érdekesebb ezek és az aktív községi lakáspiacok területisége.

A százezres megyeszékhelyek körül a válság előtt és után széles, aktív lakáspiacú települési zóna formálódott ki, ami a visszaesés éveiben térben erősen beszűkült, vagy eltűnt (Nyíregyháza). A válság hatása erőteljesen lecsökkentette a centrális lakáspiacok számát:

- Békésben háromra: Békéscsaba, Gyula, Szarvas;
- Jász-Nagykun-Szolnokban négyre: Szolnok és Jászberény mellett csupán Berekfürdő és Cserkeszőlő került ide;
- Szabolcs-Szatmár-Beregben ötre: Nyíregyháza mellett Kisvárdra, Mátészalka, Nyírbátor és Nagycsed;
- Csongrádban a szegedi vonzáskörzeten túl csak Hódmezővásárhely;
- Bács-Kiskunban a kecskeméti városrégióon kívül Baja, Kiskunhalas, Kiskunmajsa és Kiskőrös;
- Hajdú-Biharban a tágabb debreceni vonzáster mellett csupán Berettyóújfalu említhető.

A visszaépülés még 2017-ben sem teljes, hiszen a 2008-as 92 centrális piaccal csak 79 áll szemben, viszont a nagyobb kiterjedésű aktív zónák zöme regenerálódott.

Összegzés

Az alföldi megyékben, azok városaiban a lakáspiaci mozgások nagy vonalakban követték az országos trendeket, de térségi és lokális sajátosságok miatt láthatók jelentős eltérések is. A kisebb városokban már 2006-tól – a devizahitelek nagy volumenű kihelyezése ellenére – megtorpanás és visszaesés volt megfigyelhető, ami erőteljesebben az reál-árszint lemorzsolódásában, kisebb mértékben az adásvételek számának csökkenésében jelentkezett.

A globális válság hatása – a munkahelyek bizonytalanságán, a családi szabadon elkölthető jövedelmek visszaesésén, a meglévő hitelek törlesztő-részleteinek emelkedésén stb. keresztül – a lakáspiacokon is azonnal érezhető volt, látványosan csökkentek az adásvételek, s nem csak reáláron, de nominális árakon is olcsóbbá váltak a lakások és a házak, miközben a tranzakciók nem jelentéktelen része (2012 végétől) átterelődött a Nemzeti Eszközkezelő Társaság (NET Zrt.) ernyője alá.¹⁴ Ami talán meglepő lehet, hogy az árak lemorzsolódása nem szűkítette, sem nem tágította

---

¹³ E részfejezethez a KSH Ingatlanadattárból merítettük az adatokat, így a települések lakáspiacának nagyságáról nem kaphatunk adatot, s a vizsgált periódust is le kellett szűkíteni a 2008-2017 évekre.

¹⁴ Ezeket az adásvételeket, valamint a céges, közületes eladásokat a KSH Ingatlanadattár éves listái nem is tartalmazzák!

a rést a településhierarchia szintjei között, a városok (még a megyeszékhelyek sem) nem bizonyultak válságállóbbnak, mint a községi-kisvárosi piacok.

A válságot követő felfutás éveiben a lakáspiaci élénkülés egyrészt a hierarchia mentén lefelé terjedt időben, másrészt az árak növekedése némiképp megelőzte az adásvételek számának növekedését. Ugyanakkor, éppen a leggyorsabban dráguló (zömmel nagyvárosi, turisztikai) piacokon állt meg leghamarabb az adásvételek számának bővülése, miközben az olcsó – zömmel községi – piacokon még 2017-2018 folyamán is látványosan bővült a tranzakciók száma. Így a lokális lakáspiacok visszaépülésének két, eltérő útját látjuk: az egyik alapvetően az árnövekedésen, a másik az adásvételek számának emelkedésén alapul.

A lakáspiacok térszerkezetében a válság előtt – különösen a devizahitelezés utolsó éveiben – az aktivitás lassú térbeli szétterjedését látjuk, melyet a banki hitelezés könnyítése is támogatott. A válság alatt erőteljes térbeli összehúzóadás zajlott, melyet 2013 után a piacok szelektív visszaépülése követett.¹⁵

Az alföldi lakáspiaci struktúra sajátos vonása, hogy mindössze 2+2 dinamikus nagyvárosa van a régióknak – a százezres megyeszékhelyek – s nagyon kis számban figyelhetők meg a közép- és kisvárosi hálózatban stabil, válság alatt is aktív piacok. A nagyvárosok szűkebb vonzásterében kirajzolódnak a szuburbanizáció terci (kisvárosok községek vegyesen), zömmel ezek alkotják a nagytáj centrális lakáspiacait. Ezzel szemben állnak a periférikus és marginális piacok, melyek különösen Békés és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben – utóbbiban településszerkezeti sajátosságok miatt – rendkívül magas arányban fedik le a községi-kisvárosi kört még a kedvező években is. Számos járás esetében látható, hogy mind a kisvárosok, mind a községek lakáspiaci szempontból kedvezőtlen helyzetűek, ez a területfejlesztés számára fontos indikátor, de kezelése egyúttal súlyos kihívás is. A marginális ingatlanpiacok egy részében a lakáspiaci indikátorok a helyi társadalom negatív irányú változását tükrözik, ami lokális, vagy térségi gettósodásra is utalhat.

A fentiek – úgy véljük – bizonyították, hogy a lakáspiaci folyamatok mélyebb elemzésével több társadalmi térfolyamat mélyebb megismeréséhez juthatunk közelebb.

Irodalom

- Farkas J., Kovács Z., Székely G.-né (2004): *A magyar lakáspiac területi jellemzői az ezredfordulón*. KSH Budapest – MTA FKI, Budapest
- FHB/Takarék Lakásárindex 2009. I. negyedév – 2019. I. negyedév
- Kovács Z. (2005a): A regionális egyenlőtlenségek lakáspiaci jellemzői Magyarországon. *Kultúra és Közösség* 3-4., 17-20.
- Kovács Z. (2005b): Az alföldi városok térszerkezetének átalakulása – kihívások és kérdőjelek a városfejlesztés számára. In: Nagy E., Nagy G. (szerk): *Az Európai unió bővítésének kihívásai – régiók a keleti periferián*. Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, 326-330.

---

¹⁵ Néhány nagyváros utcaszintű vizsgálatai azt valószínűsítik, hogy a szelektív visszaépülés a lokális szint alatt is igaz. A válság előtt kis esetszámmal listára kerülő családi házas, vagy vegyes beépítésű utcák váltak hosszabb időre passzívává, míg a társasházak, paneles beépítésű utcák a válság alatt is érdemi forgalmat mutattak.

- Kovács Z. (2007): Urbanizáció és városfejlődés Kelet-Közép-Európában a rendszerváltás után. In: Kovács Cs., Pál V. (szerk.): *A társadalmi földrajz világa: [Becsei József professzor 70. születésnapjára]*. SZTE TTIK, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, 355-369.
- Kovács Z., Szabó B., Székely G.-né (2005): A magyar lakáspiac területi jellemzői az ezredfordulón. *Statisztikai Szemle* 5., 461-479.
- KSH INGATLANADATTÁR, 2005-2017.
- KSH, LAKÁSPIACI ÁRAK, LAKÁSÁRINDEX 2009 I. negyedév – 2018. IV. negyedév,
- KSH LAKOSSÁGI LAKÁSHITELEZÉS, 2014-2018.
- KSH LAKÁSSZTATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK, 1990-2017.
- KSH, MIBEN ÉLÜNK? A 2015. ÉVI LAKÁSFELMÉRÉS FŐBB EREDMÉNYEI..
- KSH, MIBŐL ÉLÜNK? – A HÁZTARTÁSOK PÉNZÜGYEI, KSH, 2017. január
- KSH TÁRSADALMI HELYZETKÉP 2010 – LAKÁSHELYZET, 2011.
- KSH, TÉR-KÉP, 2015. (Kiemelt téma: A lakáspiaci folyamatok területi egyenlőtlenségei.)
- MNB LAKÁSPIACI JELENTÉS, 2016. május, 2019. május.
- Nagy E. (2007): Ingatlanpiaci folyamatok és a városi terek átértékelődése Békéscsabán. In: Kovács Cs; Pál V. (szerk.) *A társadalmi földrajz világa: [Becsei József professzor 70. születésnapjára]* SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, 387-398.
- Nagy G. (2017): Az állami beavatkozás a lakásszektor példáján és területi következményei. *Földrajzi Közlemények* 3., 235-245.
- Nagy G. (2018): Középvárosi ingatlanpiacok térszerkezeti átalakulása az ezredfordulót követően. In: Fazekas I., Kiss E., Lázár I. (szerk.): *Földrajzi Tanulmányok 2018*, MTA DAB Földtudományi Szakbizottság, Debrecen, 127-131.
- Nagy G., Nagy E. (2019): A neoliberais európai várospolitika találkozása a periféria fejlesztési stratégiájával – Gyula példáján. *Településföldrajzi Tanulmányok* 1., 72-90.
- OTP Lakáspiaci Értéktérkép 2009. I. félév – 2019. I. félév.
- Parsa A. G., Adair A., Berry J., McGreal S., Sykora L., Redding B. (1999): Globalisation of Real Estate Markets in Central Europe. *European Planning Studies* 3., 295-305.
- Pósfai Zs., Gál Z., Nagy E. (2017): Financialisation and inequalities: The uneven development of the housing market on the Eastern periphery of Europe. In: Fadda S., Tridico P. (eds.): *Inequality and Uneven Development in the Post-Crisis World*. Routledge Taylor&Francis Group. Abingdon UK/England, 167-190.
- Pósfai Zs., Nagy G. (2017): Crisis and Uneven Development on the Hungarian Housing Market. *European Spatial Research and Policy* 2., 17-38.
- Pósfai Zs. (2018): *Reproducing uneven development on the Hungarian housing market*. PhD-értekezés SZTE TTIK Földtudományi Doktori Iskola 142. p.

ⁱ Baja, Gyula, Hódmezővásárhely, Hajdúszoboszló, Jászberény, Mátészalka.

ⁱⁱ Kiskunfélegyháza, Orosháza, Szentes, Hajdúböszörmény, Karcag, Kiszvárd.

ⁱⁱⁱ Kiskunhalas, Kalocsa, (Kiskőrös,) Szarvas, Szeghalom, Makó, Csongrád, Hajdúnánás, Berettyóújfalú, Törökszentmiklós, Mezőtúr, Nyírbátor, Nagyecsed.

A Tisza mente idegenforgalmának fejlesztési elképzelései Magyarország és Szerbia határ régiójában a fejlesztési dokumentumok tükrében

NAGY IMRE

NAGY Imre: egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Kaposvári Egyetem

KULCSSZAVAK: turizmusfejlesztés, HU-SRB CBC, határ régió

ABSZTRAKT: Az EU regionális politikájának egyik kiemelt fejlesztési célja a hátrányos régiók fejlesztése és a határon túli szimmetrikus régiókkal történő együttműködés szorgalmazása, de ezen belül is az EU külső határain történő együttműködés lehetőségeinek vizsgálata. Bár Szerbia ebbe a kategóriába sorolható, a jelenlegi CBC kapcsolatok alapvetően sikerrel működnek. Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a határ régió idegenforgalmi fejlesztéseit és az együttműködés alapján szerveződő idegenforgalmi kapcsolatokat és azok hatását a Tisza menti régió idegenforgalmára. A kérdéskört a teljesség igénye nélkül a korábban elkészült magyarországi és szerbiai országos, regionális és helyi fejlesztési dokumentumok alapján, valamint a térség komplementer idegenforgalmi ágazataira és közös fejlesztésekre fókuszáló nemzetközi projektek alapján kívánjuk bemutatni.

Bevezető

A Tisza völgy a folyó vízgyűjtő területének (157 186 km²) szerbiai szakasza 7%-át képezi, míg a magyarországi szakasz 14,5%-át. Sem Szerbiában, sem Magyarországon a folyó völgy nem a fejlett régiók területén húzódik kivéve egy-két városi agglomerációt (Szeged, Szolnok). Szerbiában a Tisza völgyében két község az országos átlagon felüli fejlettségű, a többi község közepesen fejlett. A térség közlekedési infrastruktúráját Magyarországon fejlett vasúti és közúti hálózat fedi, Szerbiában viszont csupán a közúti közlekedés fejlett, de nem kielégítő minőségű hálózattal jellemezhető. A térségben a Tisza hidak sűrűsége Magyarországon 38km/híd, míg Szerbiában ez az érték 25 km/híd. A folyó völgy ökológiai korridorként tartható nyilván mindkét országban, amely összeköti a különböző védettségi szintű területeket, hozzájárulva így a Kárpát- és Balkán- nagyrégiók közötti biodiverzitás kapcsolatának fenntartásához.

Jelen tanulmány a Tisza folyó, a folyó völgy, a folyópart és a területtel kapcsolatban álló azon területeket vizsgálja, amelyeken a természeti és kultúrtörténeti vonzerők olyan hálózati kapcsolatban állnak egymással, amely hozzájárul a terület komplex idegenforgalmi kínálatának kialakításához.

A magyarországi Tisza mentét érintő fejlesztési dokumentumok idegenforgalmi vonatkozásai

A legújabb Nemzeti Idegenforgalmi Stratégia Magyarországon, a Tisza mente idegenforgalmi fejlesztése keretében, főleg a Felső-Tisza mentére, a Hortobágyra és a Tisza-tó turizmusára fókuszál, ezen területek részletes fejlesztési koncepcióinak

kidolgozását szorgalmazza. A korábbi tervidőszak Dél-Alföldi Operatív Program 2007/2013 programja kellő mértékben járul hozzá a régió komplex idegenforgalmi fejlesztéséhez. Ez az OP a Tisza turizmusát az aktív turizmus keretében érinti és látja fejleszhetőnek. E tekintetben a víz menti területek és nemzeti parkok idegenforgalmi adottságait az aktív turizmust támogató szolgáltatásokat, valamint infrastrukturális fejlesztések támogatását emeli ki. “Kikötők létesítése és fejlesztése, továbbá a központi forrásból megvalósuló nemzetközi vízbázishoz (Szegeden) kapcsolódó kiegészítő jellegű vízisport fejlesztések megvalósítása, lovasturizmus ösztönzése, a természetjárás feltételeinek javítása szerepel prioritás-jegyzékében. A tevékenység célja további komplex turisztikai termékek, tematikus turisztikai útvonalak és témaparkok kialakítása, környezetkímélő turisztikai megoldások alkalmazása, gyalogos túraútvonalak felfestése, kialakítása a Tisza és a Körösök mentén, valamint a Kiskunsági, és Körös-Maros Nemzeti Parkok területén. A Tisza völgy gazdag vad- és halállományára alapozva vadász- és horgászturizmus népszerűsítését szorgalmazza, szolgáltatásainak összehangolását a turisztikai szolgáltatás elemeivel.

A dokumentum ezen kiemelt fejlesztéseket a Tisza, Körösök és Maros folyók területének jelentős kulturális, vízi, szelíd és öko-turisztikai vonzerő fejlesztéséhez történő kapcsolattal (turisztikai infrastruktúra, szolgáltatások minőségi és mennyiségi, szerkezet fejlesztése, komplex turisztikai termékek kialakítása, turisztikai szektor fejlesztésénél a professzionális és vendégorientált megközelítés elsajátítására képzési rendszerek fejlesztése) látja megoldhatónak.

A Tisza Mente Integrált Területfejlesztési, Vidékfejlesztési és Környezetgazdálkodási Konceptiója; a „Vásárhelyi Terv” a térség idegenforgalma fejlesztése tekintetében a táji értékekhez illeszkedő személyhajózás és víziturizmus fejlesztését emeli ki. A térség turizmusára nagy volumenű és szerény jövedelem jellemző. A rendszerváltás óta nem változott meg az alapvető irányzat: a kiemelkedően magas turistaforgalomban rejlő gazdasági lehetőségeket a térség kis része, néhány települése tudja csak megfelelően kihasználni. A szerényebb bevételi részesedés okai elsősorban az elmaradott infrastruktúrában, az alacsony színvonalú szolgáltatásban, illetve a turizmus kedvezőtlen szerkezetében keresendők. A meglévő lakásállomány – életminőséget javító szerepén túl – alapját képezi a falusi turizmus infrastruktúrájának. E szolgáltatás a viszonylag könnyen elindítható vállalkozások közé tartozik. A jelzett – szegénységgel összefüggő – problémák viszont ott adódnak éppen, ahol a legnagyobb szükség és legjobb természeti lehetőség lenne arra, hogy a rendelkezésre álló lehetőségek talaján elindulhasson a fejlődés. Ezért tehát a turizmusfejlesztés is csak az integrált fejlesztés része lehet. A koncepció az alábbi fejlesztési ágazatokat fogalmazta meg:

- A Tisza turisztikai és személyhajózási lehetőségeinek megteremtése a kapcsolódó infrastruktúra háttérével együtt;
- Az idegenforgalmi infrastruktúra kiépítése;
- Szelíd- és ökoturizmus fejlesztés (VASARH, 2010).

A magyarországi Tisza-térség integrált fejlesztésére serkent a „Tisza stratégia megalapozása, 2010” dokumentum. Ez a dokumentum megkísérli összegezni az

eddigyi tervdokumentumok teljes palettáját, melyekben között először jelennek meg a nemzetközi kitekintésű összefogó elképzelések (TICAD¹).

Területfejlesztési feladatként a dokumentum az „új hosszú távú ágyazható pragmatikus elemek előtérbe állításával offenzív Tisza-stratégia” kialakítására ösztönöz, amelytől komplex, a térség stabilitását javító programok megfogalmazása várható. Célja egy „Tisza mente fejlesztési stratégiát megalapozandó, a tér- és területszerkezet alakításában rejlő lehetőségek feltérképezése a magyarországi Tisza-szakasz teljes egészére”. A stratégia tervezet utal az MTA RKK ATI által koordinált „Tisza-kutatásra” (2000-2001), melynek módszertanát jelen stratégia is alkalmazni kívánja, utal továbbá a „Magas Természeti Értékű Területek” programra és a fentiekben említett „Vásárhelyi tervre” is.

Az idegenforgalom vonatkozásában a stratégia hivatkozik a 2005-ben készült Tiszai vízi turizmusfejlesztési programra, amely a folyó 5-10 km széles sávjának vízi turisztikai adottságait és hasznosításának lehetőségeit elemezi, beágyazva azt a háttér-infrastruktúra, idegenforgalmi intézményrendszer és humánereforrás feltételeinek teljes rendszerébe. A program a Tiszához kötődő vízi turizmust mint az egyik kulcs lehetőséget látja a keleti országrész területi fejlődéséhez és a „Vásárhelyi tervhez” hasonlóan a fejlesztési célterületként az evezős, a yacht és motoros kishajó, kiránduló és lakóhajó turizmust illetve ezen formákhoz kapcsolódó szárazföldi idegenforgalmi formákat (falusi-, öko-, gasztro-, kerékpáros turizmus) nevezi meg (TISZSTRATMEGA 2010).

Szerbiai tervdokumentumok

A szerbiai területfejlesztési tervdokumentumok a szerbiai idegenforgalmi régiók sorában kiemelten kezeli a „Szabadka és a Tisza mente idegenforgalmi régiót”, amely Szabadka város, Palics-fürdő és a Szerbia felső Tisza mentét (Óbecsével bezárólag) foglalja magába. Szerbia Területrendezési Terve ("Sl.glasnik RS" br.13/96). Szerbia Idegenforgalmi Stratégiája 2016-2025 ("Sl. glasnik RS" br. 98 od 8. dec 2016) egyik kiemelt fejlesztési célterülete a Szabadka-Palics-fürdő – Tisza mente, melynek keretében az említett desztinációkon kívül Topolya község, a Ludasi-tó, Magyarkanizsa, Óbecse-Törökbecse, Zenta-Ada, valamint Tittel érdemelnek említést. Valamennyi desztináción a kulturális tematikus útvonalak, a nautikus turizmus, városlátogatás, ökoturizmus, etno- egészség és spa- és wellness turizmus és a rendezvényturizmus dominál.

A Vajdaság AT Regionális Területrendezési Terve a tartomány regionális sajátosságainak fejlesztésére fókuszál. A fennálló szubregionális gazdasági és szociális különbségek csökkentésének lehetőségét, a területi tőke és annak racionális hasznosítását a decentralizáció és policentrikusságon keresztül, a városok vonzáskörzetén belüli rurális területek pozícióinak erősítését, a természeti erőforrások, a táj és a környezet fenntartható hasznosítását emeli ki fő célként, de hangsúlyozza a régiónak más, szomszédos és EU-s régiókkal, hálózat formájában történő együttműködését is. Az idegenforgalom tekintetében a fenntartható

---

¹ TICAD - Tisa Catchment Area Development project

idegenforgalmat szorgalmazza, amely a turizmus és környezet- és természetvédelem kapcsolatára alapozva a kulturális és természeti örökség védelmét és adekvát hasznosítását hivatott megvalósítani. Hangsúlyozza továbbá a turizmus keretében történő komplementer gazdasági ágazatok kapcsolatának fontosságát, de a gazdaság ugyanezen komplementer kiegészítő igénye merül fel a kompatibilis határon átvéelő együttműködés tekintetében is. A szabványosítás területén síkra száll a nemzetközi szabványok hatékony megvalósításáért az infrastruktúra, a humán erőforrás és az idegenforgalmi erőforrás és fogyasztók védelme tekintetében. S végül a versenyképes idegenforgalom érdekében a globális idegenforgalom számára a vajdasági turizmus felismerhető imázsának elérését fogalmazza meg.

Sajnálatos módon ez a tervdokumentum nem emeli ki sem a teljes, sem pedig egyes desztináció-szakaszokat a Tisza menti turizmus tekintetében, de ezt a szerepet a kiválóan megalapozott „Turizmus és a szabadidő tevékenységek fejlesztése a Tisza mente fenntartható idegenforgalmának elérése céljából” című fejlesztési dokumentum pótolja (TIMS, 2010). Ez a tervdokumentum foglalja össze nagy alapossággal a folyó teljes szerbiai szakaszára az idegenforgalmi fejlesztési lehetőségek programozási mechanizmusának tervét. Ez a dokumentum a befektetési prioritásokra fókuszálva kiemeli, hogy a szabadidős tevékenységek turisztikai termékeinek kínálatát a Tisza mentén koncepcionálisan szükséges harmonizálni a Vajdaság AT idegenforgalmi fejlesztési rendszerrel. A Tisza mente idegenforgalmi kínálat elemzése alapján további cél, hogy a Vajdasági AT kínálatában specifikus tevékenységek is álljanak rendelkezésre, és a Tisza mente területén változatos turisztikai palettát tudjon felkínálni, a térség az építkezési és tájrendezési beruházások prioritásaival összhangban.

A dokumentum kellő precizitással áttekinti az idegenforgalmi termékek rendszerét, amelyek a tiszai turizmus alapját, kínálatát képezik. A kínálatok a folyó, a vízpart, a part menti városok és falvak valamint speciális érdeklődés igényei köré csoportosulnak. A kínálatokat, illetve turisztikai termékeket, attraktivitásuk és versenyképességük szerint primer, szekunder és terciér jellegű mátrixcsoportba rendezi a dokumentum és ennek alapján határozza meg azok súlyát és jelzi előre a beruházások fontosságát; a prioritást élvező területek és objektumok szükséges beruházásait, mint pl. a folyóparti strandok, fürdőhelyek, látogatóközpontok, kerékpárutak, wellness és aquaparkok kiépítése.

A dokumentum definiálja továbbá az idegenforgalmi kínálat és kereslet stratégiai irányítását a célközönséget és azok igényét a kínálattal szemben, kiemeli a Tisza mente desztináció helyi márka szerepét, és mint a partnerség desztinációját mutatja be. Külön fejezet elemzi a térség turizmusának irányítására tett javaslatokat is.

A Tisza menti községek fejlesztési tervei idegenforgalmi vonatkozásainak komparatív elemzése (2014-2020)

Ebben az alfejezetben csupán körvonalakban összegezzük a Tisza menti községek fejlesztési stratégiáinak idegenforgalmi vonatkozásait, annak érdekében, hogy mérlegeljük a helyi sajátosságok súlyát és jelentőségét a régió szempontjából. Az elemzésben Magyarkanizsa, Törökkanizsa, Csóka, Zenta, Ada, Nagybecskerek, Óbecse, Törökbecse, Zsablya és Titel községek fejlesztési stratégiáit elemeztük.

A Tisza mente községeinek idegenforgalmi adottságai túlmutatnak a csupán vizes, folyami, üdülő és öko-turizmus sajátosságain, ugyanis ezen kívül számos kultúrtörténeti rendezvény tarkítja valamennyi település idegenforgalmi palettáját. Ezért a helyi fejlesztési dokumentumok operatív programjai ezekre az adottságra is kitérnek.

A Tisza menti községek stratégiáinak idegenforgalmi fejezetei lényegesen különböznek egymástól a helyi idegenforgalmi vonzerők feltárásának, hozzáférhetőségük, promóciójuk és marketingjük tekintetében. Amellett, hogy vannak községek, amelyeknél nem is jelenik meg az idegenforgalmi fejlesztés igénye a fejlesztési dokumentumokban, vagy nincs is ilyen jellegű dokumentum, a községek többségénél túlsúlyban vannak az általános fejlesztési igények mint pl. a községi turisztikai alap létrehozása, a helyi idegenforgalom fejlesztése, idegenforgalmi községi adatbázis létrehozása, valamint helyi attraktív turista csomagok kialakítása és együttműködés szorgalmazása a helyi szervezetekkel, önkormányzattal stb.

Egy-egy település vagy község a helyi sajátosságai alapján kíván vonzerőt kialakítani és helyi márkát fejleszteni, pl. a zentai csatából (Zenta), vagy a fürdővárosi jellegből (Magyarakanizsa), esetleg a vízisportból előnyt kiaknázni (Óbecse). Valamennyi község esetében jelentkezik a falusi turizmus különböző szintjének promóciója is. A községek nagy része hajlandó más községek turisztikus szervezeteivel az együttműködésre, de igény van az idegenforgalmi szakemberekre, illetve a már itt dolgozók képzésére is.

A Vajdasági Magyar Közösség Terület- és Gazdaságfejlesztési Stratégiája 2015-2018 a "Kedvező természeti és kultúrtörténeti alapokra épülő turizmus és a hozzá kapcsolódó gazdaság fejlesztése" c. prioritásrészben az alábbiakat fogalmazza meg:... "a dokumentum tervezett fejlesztéseinek megvalósulásával, illetve az idegenforgalom és a hozzá kapcsolódó gazdasági ágazatok fejlődésével, a régió turisztikai célpontjainak infrastrukturális és szolgáltatói fejlesztése révén a régióba látogató bel- és külföldi turisták tovább itt-tartózkodhatnak, s ezáltal indirekt és direkt módon élénkülhet a gazdasága".

Ez a fejlesztési irány a térségben élő magyar közösség lehetőségeinek hatékonyabb kihasználását és erősségeinek javítását szolgálja. A kedvező természeti és földrajzi adottságokon kívül gazdag gyógy- és termásvízforrások vannak, a terület többi részén pedig kultúrtörténeti örökséggel büszkélkedhet. Figyelembe véve a régió fejlesztési lehetőségeit, a dokumentum arra ad iránymutatást, hogy a külföldön képzett vajdasági magyar szakemberek és a magasan képzett fiatalok a hazatéréshez (ittthon maradásához) is kapjanak lehetőséget.

A „Vajdasági Magyar Közösség Idegenforgalmi Stratégiája 2018-2022” a fentiekben hivatkozott Vajdasági Magyar Közösség Terület- és Gazdaságfejlesztési Stratégiához kapcsolódóan az idegenforgalmi stratégia és portál olyan fejlesztések megfogalmazását tartalmazza, amelyek elősegítik a vajdasági magyar közösség területén a természeti és kulturális értékek fenntartható idegenforgalmi hasznosítását. A dokumentum feladatának tekinthető az idegenforgalmi vonzerő fejlesztése és elérhetőségének előkészítése, valamint azoknak az országos és tartományi idegenforgalmi fejlesztésekkel való harmonizálása úgy, hogy az anyaországi és Kárpát-medencei turizmussal történő összekapcsolásával hozzájáruljon a külföldi és hazai, ezen belül pedig a Magyarországról érkező vendégforgalom növeléséhez.

Valamennyi prioritás érinti a Tisza mentét is mivel a tömb-magyarország pontosan ebben a régióban a legrészletesebb. Elsősorban a „Desztinációs logikán alapuló idegenforgalmi termékfejlesztés a versenyképesség növelése” érdekében (2. Prioritás) keretében a

- gyógy-, fürdő-, orvosi, spa- és wellnessturizmus szolgáltatások komplex fejlesztése;
- nautikus turizmus (Duna, Tisza, DTD-csatorna, tavak, mesterséges vagy bányatavak);
- falusi turizmus fejlesztése irányok emelhetők ki.

Nemzetközi vonatkozású, a Tisza idegenforgalmának fejlesztését érintő programok

A DKMT Eurorégió Fejlesztési Konceptiója

A koncepció elsőként fogja össze a Tisza mente turizmus-fejlesztéséhez is kapcsolódó közös, egymással összefüggő feladatait, egyrészt Magyarország és Szerbia határtartárságának, másrészt viszont az összefüggő, Tisza mente adottságaival megalapozott idegenforgalmi igények vonatkozásában. A dokumentumban jól érzékelhető, hogy a határrégióban az idegenforgalom dinamizálására teljesen újszerű, az EU által preferált módszereket láttak elő az akkori terveidőszakra. Ez, az együttműködést feltételező tevékenység, az alábbi prioritások és azon belüli tevékenységekben definiálódott:

- Turisztikai együttműködések kialakítása egyrészt a KKV-k, másrészt a non-profit szervezetek között: tematikus turisztikai útvonalak kialakítása (ipariturizmus, műemlékek megtekintése, bor-gasztrónómiai idegenforgalom, folklór, szecesszió, termálfürdő, wellness- és egészségturizmus látogatás)
- Ökoturizmus-fejlesztés: evezős túrák kialakítása az Eurorégió folyóin (Körösök, Maros, Tisza)

Az IPA (2007-2013) határon átnyúló, tiszai idegenforgalmat érintő CBC projektek összehasonlító elemzése

A rendszerváltozás utáni élénkülő kétirányú idegenforgalom, a határrégióban egyrészt a kétoldalú nyitottság, valamint az EU-s hatás következménye, ugyanis a számos bilaterális kapcsolatépítés mellett az idegenforgalom valamennyi formája dinamikus fejlődésen ment át. Ezt a fejlődést segítette elő még az EU regionális politikája által szorgalmazott határon átnyúló kapcsolatok szerteágazó kapcsolatrendszere is, amely közvetve vagy közvetlen generálta az idegenforgalom gyors előretörését. Számos megvalósított projektum, mint pl. a kerékpárutak kiépítése, amely lehetőséget nyújt a kerékpáros turizmusnak, s ezen belül valamennyi természetvédelmi és kultúrtörténeti emlékhelyek látogatását biztosítja a határrégió mindkét oldalán.

Az 1. táblázatban fellelhető projektek, a projektciklusra (1-3 év) korlátozódó kulturális rendezvénysorozatok, fenntarthatóságuk hiányában sok esetben visszafogottabb sikert jelentenek, viszont azok példájára számos esetben hasonló új

bilaterális rendezvénysorozatok születnek. Ezek a rendezvénykapcsolatok, amelyek infrastrukturális fejlesztéssel is járnak, ma már teljesen virtualizálják a korábban fennálló nyelvi korlátokat is és így a térség a multietnikus kultúrára épülő idegenforgalomból is profitálni tud.

1.Táblázat: Az EU IPA HU-SER CBC (2007-2013) Program által támogatott határon átnyúló, tiszai idegenforgalmat érintő projektek

Település (SRB)	Település (HUN)	Projektcím	Projekt jelzése	Projekt érték (HUF)
Ada	Mórahalom	Drinking-water basis protection on the Tisza-Maros field, that is an important focus area of the region	HUSRB/09 01/121/098	1,176,470.00
Ada	Szeged	Integrated spa development strategy for the spas situated in the area of the main traffic rout through the Hungarian-Serbian cross border region	HUSRB/12 03/213/155	117,440.00
Ada	Sándorfalva	Our common language is music	HUSRB/10 02/222/128	92,209.00
Čoka	Bordány	Rhythm of Drums	HUSRB/10 02/222/127	93,690.00
Kanjiža	Röszeke	Sustainable tourism development among the Oxbows of the Tisza River	HUSRB/09 01/213/086	95,378.00
Kanjiža	Kecskemét	Technical, economical and environmental conditions of the opening and development of the road border crossing points on the Hungarian-Serbian border section (considering Serbia's planned EU accession)	HUSRB/10 02/112/030	223,685.00
Kanjiža	Mórahalom	Updating of the Development Strategies of Local Municipalities and Elaboration of Cross-border Common Sectorial Development Operational Programmes and Projects	HUSRB/09 01/213/013	99,800.00
Mol	Makó	Project – CB Peloid and Highlymineralised water research	HUSRB/09 01/214/110	304,022.00
Novi Bečej	Csolyospálos	Discovery of our forgotten cultural and natural heritage in the Hungarian-Serbian border region	HUSRB/12 03/212/117	272,560.00
Novi Kneževac	Újszentiván	Draining inland and storm water - Újszentiván and Novi Kneževac	HUSRB/12 03/121/179	517,905.00
Novi Kneževac	Deszk	Mutual Heritages of the border regions in Csongrád and North Banat Counties	HUSRB/09 01/212/038	269,190.00
Novi Kneževac	Tiszasziget	Mutual Heritages saving common values andú serving common purpose through borders	HUSRB/10 02/212/157	275,199.00
Novi Kneževac	Szeged	Szeged - Novi Knezevac bicycle road construction (phase 1)	HUSRB/09 01/111/095	1,535,604.00
Novi Kneževac	Újszentiván	Szeged - Novi Knezevac bicycle road construction (phase 2)	HUSRB/10 02/111/113	1,623,456.00
Novi Kneževac	Szeged	Szeged - Novi Knezevac bicycle road construction (phase 3)	HUSRB/12 03/111/139	1,042,038.42
Novi Kneževac	Újszentiván	Újszentiván - Novi Knezevac People to Culture Co-operation	HUSRB/10 02/222/138	100,000.00
Padej	Csanádpalota	Csanádpalota and Padej for joint cultural Development	HUSRB/12 03/222/066	66,900.00
Zrenjanin	Tiszasziget	Professional support of innovative starting small - and medium sized firms	HUSRB/10 02/211/074	99,570.00

Forrás: HU-SER IPA (2007-2013) adatbázisok

Az EU SEE (2007-2013) Program keretében támogatott nagyregionális tiszai idegenforgalmat érintő projektek - Tisa Catchment Area Development (TICAD)

A TICAD projekt alapcélja a Tisza-medence területén mind az öt ország (Ukrajna, Magyarország, Szlovákia, Románia, Szerbia) helyi, regionális, nemzeti hatósági szerveinek, tervező és kutatóintézeteinek széles körű transznacionális együttműködése. Ennek az átfogó és integrált partnerségnek köszönhetően az EU vízgazdálkodási politikájának perspektíváira törekszenek, és a területfejlesztést hatékonyan és következetesen folytatják a SEE² program keretében. A szerteágazó és komplex környezeti folyamatok, valamint a társadalmi és gazdasági fejlődés szinergiái iránti igények fényében elengedhetetlen a transznacionális együttműködés e hatalmas terület kihívásainak kezelésében. A projekt főbb feladatai a következők voltak: közös módszertan kidolgozása az innovatív együttműködési folyamatra; közös információ- és adatbázis létrehozása; a terület állapotának és perspektívájának elemzése: nemzeti tanulmányok és azok integrált értékelése; közös stratégia kidolgozása a vízgazdálkodás, a földhasználat konszolidációja, a környezet rehabilitációja, a természetvédelem, a gazdasági diverzifikáció, valamint a társadalmi haladás összekapcsolt céljai felé; olyan ajánlások megfogalmazása, amelyek egyaránt érintik a nemzeti, regionális és sajátos helyi szinteket, azok következményeit az európai területi politikákra.

Ha a projekt konkrétan nem is fogalmaz meg kiemelt idegenforgalmi fejlesztési feladatokat, a Tisza völgyre értendő transznacionális jellegű fejlesztések az idegenforgalmat is érintik és annak bázisát képezik.

A WATERTOUR project (HUSRB/1602/31/0204)

A fenti projekt a határrégió evezős turizmusának határon átnyúló formáit vizsgálja a fiatalok (két ország öt egyetemi karának hallgatói) rekreációs kapcsolatfelvétele és annak elmélyítése érdekében. A projekt a gyakorlatban mutatja be a kenu- és csónakázó turizmus Tisza folyóra alkalmazható formáit a Szegedi és Újvidéki Egyetem hallgatóinak tevékenységén keresztül. A fejlesztési projekt során a Tisza menti területek rekreációs szempontú természetföldrajzi adottságainak, a régió vízpart menti kulturális értékei idegenforgalmának, valamint a térség társadalmi-gazdasági adottságainak vizsgálatára kerül sor, melyek alapján stratégiai javaslatokat fogalmaz meg ezen idegenforgalmi ágazat számára.

Összegzés

Mindkét ország fejlesztési dokumentumai (tartomány, megye, kistérség, járás, község) amelyek a Tisza régiót érintik, összhangban állnak a helyi és magasabb területi szintű igényekkel, s a tervezés szintjén megfelelnek az EU-s terület- és vidékfejlesztési elveknek. A Tisza folyó vízi és vízparti lehetőségeire épülő idegenforgalom

---

² SEE – South East Europe Transnational Cooperation Programme

hatékonyan működik, de attraktivitásának növelése a külföldi idegenforgalom számára számos fejlesztési tényező összhangját igényli, egyrészt a gyógyfürdők turizmusának, másrészt viszont a partmenti városok, települések épített és kultúrtörténeti adottságaira épülő idegenforgalom tekintetében, ami országos viszonylatban kiegyensúlyozottabb vonzerőt képvisel Magyarországon. Szerbiában ennek a gazdasági ágazatnak a jelentősége csak most kezd élnkülöni. A Tisza nemzetközi vízi út adta lehetőségek, a vendégforgalom dinamizálása és az ezzel járó szolgáltató és komplementer gazdaságélénkítő hatás még várat magára.

A kimondottan tarka mozaikként jellemezhető turisztikai termékpalletta, s annak komplex hasznosítására történő utalások alapján megállapítható, hogy a térség sokkal intenzívebb gazdasági eredményeket valósíthatna meg a jövőben, amely túlmutathat a jelenleg domináns bevásárlóturizmus és a még egyenlőre egyoldalú de impozáns eredményeket felmutató fürdőturizmuson.

A számos sikerrel zárt Tisza-völgy bilaterális fejlesztését célzó “megmozdulás” bizonyítja, hogy a jelenleg csak határon belüli fejlesztések mellett a transznacionális, vagy határon átnyúló közös fejlesztéseknek is van jövője, ami egyrészt a térség együttműködésen alapuló tervezéséhez járulhat hozzá, másrészt megnyitja az idegenforgalmi vonzerők kölcsönös hasznosításának lehetőségeit is.

Irodalom

A Vajdasági Magyar Közösség Terület- és Gazdaságfejlesztési Stratégiája 2015-2018

https://www.prosperitati.rs/sites/default/files/dokumentumok/vmsz_gazdasagfejlesztési_strategia_1.pdf

A Vajdasági Magyar Közösség Idegenforgalmi Stratégiája 2018-2022

https://www.prosperitati.rs/sites/default/files/dokumentumok/a_vajdasagi_magyar_kozosseget_erinto_idegenforgalom_fejlesztési_strategiája_8.0-converted.pdf

DKMT Eurorégió Fejlesztési Stratégiája, 2005 <http://dkmt.net/hu/index.php?search=strat%E9gia>

http://www.terport.hu/webfm_send/630

Dél-Alföldi Operatív Program 2007/2013 https://www.palyazat.gov.hu/del_alfoldi_operativ_program

Nemzeti Idegenforgalmi Stratégia, 2030

https://www.kormany.hu/download/8/19/31000/mtu_kiadvany_EPUB_297x210mm%20-%20preview.pdf

Strategija razvoja opštine Senta 2014-2020. (sa Akcionim planom).

http://www.zenta-senta.co.rs/dokumenti/ostali_dokumenti/strategija-razvoja-opstine-senta-2014-2020.pdf

Strategija lokalnog održivog razvoja opštine Becej 2013-2020, AA 21 Becej – Óbecse, Revizirana strategija, 2013.

http://www.becej.rs/wp-content/uploads/2014/09/Revidirana_Strategija_cirilica.pdf

Javaslat a Tisza-völgy Magas Természeti Értékű Terület (MTÉT) megvalósítására program, Budapest, Agrikulti, 2014.

https://www.agrikulti.hu/wp-content/uploads/2018/02/Tisza_volgy-MTET-vegeleges.pdf

Turizam i aktivnosti slobodnog vremena u funkciji održivog razvoja Potisja, Studija regionalnog razvoja (Turizmus és a szabadidő tevékenységek fejlesztése a Tisza mente fenntartható idegenforgalmának elérése céljából), TIMS, Novi Sad, 2010. <https://www.yumpu.com/xx/document/read/34363146/studija-regionalnog-razvoja-turizam-i-aktivnosti-slobodnog-vremena>

Opština Čoka – Lokalna strategija održivog razvoja 2010 – 2020.

http://www.coka.rs/download/strategija_razvoja.pdf

Opština koja privlači i zadržava – gde i mladi imaju sigurnu budućnost (Strategija razvoja Opštine Kanjiža 2011-2020), 2011. http://www.kanjiza.rs/invest/docs/strateski_dok/strategija_kanjiza2020.pdf

- Prostorni plan Republike Srbije (Szerbia területrendezési terve)* ("Sl.glasnik RS" br. 13/96)
<http://demo.paragraf.rs/WebParagrafDemo/ZAKON-O-PROSTORNOM-PLANU-REPUBLIKE-SRBIJE-Sl.-glasnik-RS,-br.-13-96.htm>
- STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA OPŠTINE NOVI BEČEJ*
<http://www.novicecej.rs/dokumenta/strategijaodrzivograzvoja.pdf>
- STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA OPŠTINE ADA 2010.-2019. Ada, 2009.*
- Szerbia idegenforgalmi Stratégiája 2016-2025 (Strategija turizma Republike Srbije 2016-2025* "Sl. glasnik RS" br. 98 od 8. dec 2016)
- TISZSTRATMEGA - Tisza stratégia megalapozása, 2010.* Tisza Vízyűjtő Önkormányzati Társulás, Város-Teampannon Kft, Budapest, 2010.
- TICAD – Tisa Catchment Area Development, SEE project*
http://www.southeast-europe.net/en/projects/approved_projects/?page=23&
- (VASARH) A Tisza-Mente Integrált Területfejlesztési, Vidékfejlesztési és Környezetgazdálkodási Konceptiója - „Vásárhegyi Terv”* – Budapest, VÁTI, 2010.
- Regionalni prostorni plan AP Vojvodine, (Vajdaság AT Regionális Területrendezési Terve).* Novi Sad, 2011.
<http://www.rapp.gov.rs/sr-Latn-CS/regionalni-prostorni-planovi/cid309-83233/regionalni-prostorni-plan-ap-vojvodine>
- WATERTOUR - Development of water tourism on waterways connecting Hungary and Serbia*
 HUSRB/1602/31/0204 <http://www.dgt.uns.ac.rs/dokumentacija/watertour/05en.pdf>
<http://www.dgt.uns.ac.rs/dokumentacija/watertour/07en.pdf>

A Tanyafejlesztési Program vidékkutatói szemmel

PERGER ÉVA, KOVÁCS ANDRÁS DONÁT

PERGER Éva: tudományos főmunkatárs, MTA KRTK RKI

KOVÁCS András Donát: tudományos munkatárs, MTA KRTK RKI

KULCSSZAVAK: tanyás térségek, Alföld, Tanyafejlesztési Program, vidékfejlesztés

ABSZTRAKT: A tanyák kultúrtájukban és településszerkezetben betöltött fontos szerepét, valamint a szórványokon élő társadalom megerősítésének szükségességét az Alfölddel foglalkozó kutatók hosszú évtizedek óta hangsúlyozzák. A tanyarendszer megőrzése érdekében zajló tudatos és kitartó külterületi vizsgálatoknak köszönhetően az elmúlt évtizedben a szakpolitika oldaláról is komoly felismerés és előrelépés mutatkozott. 2010-től elindult a Tanyafejlesztési Program, amely a hazai forrásokra támaszkodó vidékfejlesztések sorában, a legsikeresebb, folyamatosan működő programmá vált. Jelen tanulmányban összegezzük e program előzményeit, a hozzá kapcsolódó pályázati kiírásokat, bemutadjuk a célrendszer változásait és végül javaslatot teszünk a hosszú távon is működőképes tanyafejlesztés célhierarchiájára, mely a forrásbővítés fókuszálásába nyújthat segítséget.

Bevezetés

A magyar tanyák a hazai településkörnyezeti rendszerek sajátos alkotóelemei, amelyek évszázadokra visszavezethető, sokszínű „morfogenezisük” révén az alföldi tájak kulcsfontosságú összetevőivé váltak. A szórványok mind megjelenésükben, funkciójukban, mind társadalmi összetételükben igen változatos képet mutatnak. A tanyatípusok e nagyfokú különbözősége évtizedek óta komoly kihívást jelent a hazai településtervezésben, tájgazdálkodásban és vidékfejlesztésben egyaránt, hiszen a fejlesztési elveket meglehetősen eltérő közösségi, gazdálkodói, szociális érdekek, illetve ökológiai, kulturális értékvédelmi szempontok mentén kell kialakítani. A tervezési feladatokat évtizedek óta olyan területi kutatások segítették, amelyek nem csupán a tanyák történeti hátterét, építészetét és gazdálkodási viszonyait tárták fel, hanem komplex földrajzi kontextusba helyezve egyszerre próbálták értelmezni a tanyák természeti környezetét és társadalmi viszonyait. Ezek a kutatások több ízben felhívták a figyelmet arra a tényre, hogy a tradicionális mezővárosok környezetében és az agráriumban lezajlott változások nyomán, a számos értéket őrző, unikálisnak számító településforma kritikus helyzetbe került. Szerzők sora mutatott rá, hogy a 20. század utolsó évtizedeiben a tanyasi életforma népszerűsége lecsökkent, a korábban vitathatatlan térségformáló és népességmegőrző szerepük visszaesett, az ott élők jövője pedig bizonytalanra vált (Becsei 2002; Csatári 2004; 2006; Miltényi 1997; Romány 2000). Az ezredfordulót követően úgy tűnt, hogy ezeknek az évszázados hagyományú települési formának megpecsételődött a sorsa, külterületi lakó- és munkahelyek ezrei szűntek meg, sőt a tanyásodott településeken a bel- és külterületek egymással való kapcsolata is kiüresedett, ellehetetlenült (Duro 2012; Farkas, Kovács 2011)

A kedvezőtlen folyamatok ellenére mindig voltak olyan elhivatott szakemberek, kutatók, akik úgy vélték, hogy az alföldi szórványtelepüléseket, mint a hazai településhálózat jellegadó formációit továbbra is meg kell őrizni, meg kell erősíteni, sőt a tanyasi társadalmi, gazdálkodási funkciókat ki kell bővíteni. A tanyákra irányuló

konzekvens, módszeres és kitartó vizsgálatok már a 90-es évektől kezdődően kimutatták, hogy a tanyák felzárkóztatása nem csupán önmagában fontos, de az általuk érintett alföldi térségek szempontjából is meghatározó lehet, és ez csak egy átgondolt, átfogó tanyapolitikával és állami támogatással lehetséges. Az EU-csatlakozást követően körvonalazódtak azok az újszerű elgondolások is, melyek szerint a tanyák – bizonyos feltételekkel és javuló körülmények között – a fenntarthatóság szempontjait figyelembe vevő, multifunkcionális vidéki gazdálkodás és a környezettudatos életmód letéteményesei lehetnek. A tanyarendszer jelentőségét és megmentését szorgalmazó tudományos műhelyek sorában – szakpolitikai körökben is elismert tevékenységével – kiemelkedett az MTA Regionális Kutatások Központjának Alföldi Tudományos Intézete. Az intézet kollektívája már a nyolcvanas évektől kezdődően olyan munkákban vállalt meghatározó szerepet, mint a VÁTI-MTA 2005-ös Homokhátság-kutatása, vagy a Lakiteleki Népfőiskolával közösen megrendezett Tanyakollégiumok sorozatos felmérései és más vidékkutatások (Csatári et al. 2005; Csatári, Kiss 2003; 2004; Perger et al. 2016) Ezeknek az empirikus vizsgálatoknak a tanulságai, tapasztalatai beépültek a helyi és kistérségi stratégiákba, akcióprogramokba és ma már bizonyos, hogy a hosszú távú gyakorlati eredmények egyikeként fogható fel a 2010-es években meginduló Tanyafejlesztési Program is.

A Tanyafejlesztési Program előzményei és a hozzá kapcsolódó pályázati kiírások

Míg az 1998-ban elfogadott Országos Területfejlesztési Konceptió még úgy fogalmazott, hogy a területfejlesztési politika „nyitott a tanyák fejlődésével kapcsolatban és fejlődésüket nem korlátozza”, a 2005-ben elfogadott hasonló dokumentum már egyértelműen kijelentette, hogy az európai szinten is táj- és kultúrtörténeti jelentőséggel bíró tanyás településrendszer és gazdálkodási forma olyan térszerkezeti struktúra, melynek fennmaradása nemzeti érdek. A koncepció a „rurális (vidéki) térségek területileg integrált fejlesztési prioritásai” között részletezve szerepeltette a tanyás térségek revitalizálásának feladatait. A 2000-es évek végéig a már említett tanyakutatásokon kívül azonban nem sok gyakorlati lépés történt ebben a kérdésben. „A tanyák és tanyás térségek megőrzéséről, fejlesztéséről” szóló 49/2009. (V. 27.) OGY határozat azonban elindított egy folyamatot, melynek eredményeképp a tanyák és tanyás térségek megőrzése, fejlesztése az elmúlt években egyre átfogóbb célokkal került be a hazai fejlesztéspolitikába.

Az OGY határozat végrehajtásának előkészítésére a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium koordinálásával már 2010 előtt megindult a szakmai munka. 2011-re el is készült egy jelentés az Országgyűlésnek az addig megtett lépésekről, de ez a dokumentum végül nem került a Kormány elé. Az immár Vidékfejlesztési Minisztériumban (VM) azonban tovább folytatódott a munka, amelynek érdemi eredménye volt, hogy a 2012-ben elfogadott Nemzeti Vidékstratégia a tanyás térségeket már komplex vidékfejlesztési modellterületként értelmezte. A 2014-ben elfogadott Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió szintén speciális vidékfejlesztési feladatot jelentő vidéki térségként kezelte

a tanyás térségeket, konkrétan meghatározva a fejlesztéspolitikai feladatokat, valamint több szakpolitikai fejlesztési irányhoz kapcsolódóan (pl. vállalkozásfejlesztés; környezetvédelem) megjelenítette a tanyás térségeket.

A Nemzeti Vidékstratégia stratégiai irányként fogalmazta meg, hogy kerüljön sor „a tanyás térségek, tanyás külterülettel rendelkező önkormányzatok, illetve a tanyai gazdálkodók, lakosok számára érdemi és közvetlen fejlesztési forrás” biztosítására is. Ehhez illeszkedően a hazai finanszírozású Tanyafejlesztési Program első pályázati kiírására az országgyűlési határozat és a készülő stratégiai fejlesztési dokumentumok szellemében már a fenti stratégiai dokumentumok elfogadása előtt sor került, ugyanis a 2011 évi költségvetési törvény a VM fejezetében elkülönített erre a célra egy viszonylag szerény összeget, 930 millió Ft-ot. A földrajzi értelemben vett célterület ekkor az Országos Területfejlesztési Konceptióban szereplő 206 alföldi tanyás települést fedte le. A meghirdetett konkrét támogatási célokat a minisztérium elsősorban a Magyar Tanyákon Élők Egyesületének szakmai programjára alapozva alakította ki. Gyakorlatilag már ez az első pályázati kiírás meghatározta a későbbi kiírások alapvető struktúráját, a megcélzott két fő célcsoport szerint kiválasztva az önkormányzatoknak, szakmai szervezeteknek szóló térségi, települési pályázatokat (TP1) és a tanyasi gazdálkodóknak szóló egyedi pályázatokat (TP2). Az első esetben a támogatás mértéke maximum a költségek 90 % - a, a második esetben – az uniós versenyszabályokhoz igazodva - maximum 75 %-a lehetett. A konkrétan támogatott tevékenységek a TP1 keretében a következők voltak: tanyai termékek piacra jutásának elősegítése; a tanyás térségek külterületi földútjainak karbantartását, rendszeres felújítását biztosító gépek, eszközök beszerzése; a villany nélküli tanyák energiaellátását megújuló energiaforrásokkal biztosító önkormányzati fejlesztések; a tanyákon élők egészséges ivóvízzel történő ellátása érdekében szükséges vízminőség vizsgálatok elvégzése; tanagondnoki szolgálatok fejlesztése; illetve a kistérségi társulások által térségi tanyafejlesztési programok kidolgozása. A tanyai termékek piacra jutását a pályázó önkormányzatok, megyei agrárkamarák, valamint az általuk alapított nonprofit társaságok a tanyai termékek feltáráásával, helyi piacok, boltok létesítésével, védjegy és minőségbiztosítási rendszerek fejlesztésével, kisléptékű feldolgozó kapacitások létesítésével, vertikális integrációk létrehozásával, illetve piacra jutást segítő szolgáltatásokkal segíthették. A TP2 keretében tanyagazdaságuk fejlesztése érdekében több célt is megjelölve pályázhattak a gazdálkodók: tanyai lakóépület felújítására; gazdálkodási célú épületek felújítására, építésére; gazdálkodási gépek, kisgépek, eszközök fejlesztésére, beszerzésére; karám, kerítés létesítésére, felújítására; vetőmag, gyümölcsfa csemete vásárlására, beszerzésére; állatállomány kialakítására, bővítésére; tanyagazdaság megújuló energiával történő energetikai megújítására; egészséges ivóvíz beszerzéséhez szükséges létesítmények beruházására; természet közeli, egyedi szennyvíz-kezelésre és elhelyezésére.

2012-ben a Tanyafejlesztési Program már közel 1,5 milliárd Ft-os keretösszeggel szerepelt a VM fejezeti kezelésű irányzatai között, bár zárolás miatt októberben ebből 440 millió Ft-ot elvontak, melyet végül decemberben mégis feloldottak. A meghirdetett pályázatok kis módosításokkal - a vízminőség vizsgálatok, illetve a kisléptékű feldolgozó kapacitások létesítésének kivételével - a 2011-es pályázatokban felsorolt tevékenységeket támogatták. A megcélzott települési kör 34 olyan településsel bővült, ahol tanagondnoki szolgálat működött.

2013 márciusában a Kormány beszámolt az Országgyűlésnek az OGY határozat végrehajtásáról, mely beszámolóban a Tanyafejlesztési Program pályázataival kapcsolatos javaslatokat is megfogalmazott. Az előző két pályázat tapasztalatainak alapján és a várhatóan növekvő keretösszegre való tekintettel - mind területi értelemben, mind a támogatandó célok tekintetében - a Program kiterjesztését javasolta. A felvetett javaslatok egy része a 2013-as kiírásokban meg is valósult. A költségvetésben szereplő célleírányzat valóban nőtt, 1 940 millió Ft-ra emelkedett, de zárolások miatt a pályázati kiírásokban már csak 1 234,138 millió Ft-os keretet tudtak meghirdetni. A földrajzi célterület ennek ellenére immár az egész Alföldre, azaz 724 településre terjedt ki, és új konstrukciókban bekerült a támogatási célok közé az induló tanyagazdaságok támogatása (TP3), illetve a villany nélküli tanyák lakóépületének alapvető villamosenergia-ellátását biztosító egyéni fejlesztések támogatása (TP4) is. Egy új TP1 célhoz rendelt fővárosi kerületi önkormányzatok és megyei jogú városok önkormányzatai is pályázhattak a tanyai termékek piacra jutásának elősegítésére, valamint mobil egészségügyi szűrővizsgálatok végzésének szervezésével bővült a tanyagondnoki szolgálatok által végzett tevékenységek támogatásainak köre. A többcélú kistérségi társulások többségének megszűnése miatt egy felsőoktatási intézmények, kutatóintézetek számára meghirdetett új konstrukció igyekezett biztosítani a tanyafelmérések folytonosságát. Végül a csökkenő keretösszeg és a célok, valamint a földrajzi célterület bővítésének ellentmondása nem okozott jelentős feszültségeket, mert a költségvetési zárolást feloldották, sőt év közben sikerült jelentősen – összesen 3,5 milliárd Ft-ra – bővíteni az előirányzatot. 2014-ben azonban drasztikusan lecsökkent a meghirdethető keret. A rendelkezésre álló mindössze 300 millió Ft csak a tanyagazdaságok fejlesztésének és a kormányzati prioritásként kezelt lakossági villamos-energia fejlesztések támogatását tette lehetővé. 2015-ben - bár emelkedett a célleírányzat - összege még mindig nem érte el a 2012-es szintet. Ebben az évben a felelős tárca, az immár Földművelésügyi Minisztérium (FM) egyfajta aránytelodásról döntött az egyéni konstrukciók javára. Míg 2013-ig az önkormányzatok, szakmai szervezetek részére kiírt pályázatok keretösszege általában majd háromszorosa volt az egyéni pályázatok keretösszegének, 2015-től már az egyéni konstrukciók keretei lettek magasabbak. Az önkormányzati, közösségi konstrukciók körében pedig a tanyai lakosság életminőségének javítását szolgáló alapvető szolgáltatások fejlesztésének támogatására került csupán sor. A tanyagondnoki szolgálatokra és a villamosítást segítő fejlesztésekre így kissé nagyobb keret jutott, mint korábban és újra a célok közé került a vízminőség vizsgálatok támogatása. Mivel az egyéni fejlesztéseket szolgáló keret a korábbiakhoz képest kissé magasabb lett, újra meghirdették a tanyagazdaságok indítását szolgáló konstrukciót. A hazai költségvetési támogatási források szűkössége miatt a tárca folyamatosan kereste azokat a lehetőségeket, mellyel uniós forrásokat lehetne a tanyai fejlesztésekre biztosítani. Az igyekezetet siker koronázta. Már a 2016-os tanyafejlesztési pályázatok meghirdetésekor ismert volt, hogy a Vidékfejlesztési Program keretében külön konstrukció segíti majd a külterületi utak fejlesztését és a karbantartáshoz szükséges gépek beszerzését, valamint a tanyák háztartási léptékű villamos energetikai, vízellátási és szennyvízkezelési fejlesztéseit. 2016 végén, illetve 2017 elején sor is került a pályázatok meghirdetésére, 2017 és 2019 között több szakaszban elbírált pályázati fordulókkal. (A felhívások kódszáma VP6-7.2.1-7.4.1.2-16, illetve VP6-7.2.1.4-17). E

konstrukciókban nagyságrendileg nagyobb forrás állt rendelkezésre, mint a tanyafejlesztési pályázatok hasonló célú kiírásaiban. Az első esetben összesen 18,4 milliárd Ft volt a hároméves keretösszeg, de külterületi helyi közutak fejlesztésére, önkormányzati utak kezeléséhez, állapotjavításához, karbantartásához szükséges erő- és munkagépek beszerzésére nem csupán tanyás települések pályázhattak, hanem valamennyi vidéki település. A második esetben a természetes személyek háztartási léptékű egyéni fejlesztéseire 2 milliárd, a települési önkormányzatok háztartási léptékű villamos energia és vízellátás, valamint szennyvízkezelési fejlesztéseire 6,23 milliárd Ft volt a három évre meghirdetett keret. Természetesen e pályázatok esetén az eljárásrend, a pályázati feltételek, illetve a bírálati szempontok is eltértek a tanyafejlesztési programétól. Az egyéni fejlesztések esetén nagyobb a maximálisan kapható támogatás összege, 2017 őszi módosítások után kedvezőbb, 95 %-os a támogatási intenzitás, de sokkal több a pályázatok megvalósításához kapcsolódó elvárás és bonyolultabb az adminisztráció. A háztartási léptékű infrastruktúrafejlesztési pályázatra három év alatt az Irányító Hatóság csupán 300 kérelmet támogatott, mintegy 1,6 milliárd forint értékben, így a támogatási kérelmek benyújtásának határidejét egy évvel, azaz 2020. április 3-ig meghosszabbították.

Ezzel párhuzamosan a tanyaprogramhoz illeszkedő hazai finanszírozású tanyafejlesztési pályázatokra 2016-ban és 2017-ben rendelkezésre álló keretösszegek még az induló 2011-es szintnél is alacsonyabbra süllyedtek. Mivel új támogatási célok is megjelentek az önkormányzati közösségi fejlesztésekre rendelkezésre álló alacsony, kétszáz-háromszázmillió Ft-os összeg teljesen elaprózódott. 2016-tól új önkormányzatok számára meghirdetett TP1 célként jelent meg néhány 10 milliós keretösszeggel a tanyasi lakosokat célzó lakó- és vagyonbiztonsági eszközök beszerzése, valamint a szigetüzemű külterületi közvilágítás kialakítása. A tanyagondnoki szolgálatok fejlesztésére mindkét évben kevesebb, mint 100 millió Ft jutott, miközben 2016-ban a tanyagondnokságot működtető önkormányzati, civil, vagy egyházi pályázók új célokat is megjelölhettek (gazdálkodók képzése, közösségi házak kialakítása, idegenforgalmat támogató szolgáltatások, igényvezérelt közlekedési rendszer). A 2017-ben új konstrukcióként megjelenő a tanyasi életet és gazdálkodást segítő szolgáltatásokra elkülönített 65 millió Ft-os keretre már nem csupán tanyagondnokságot működtetők, hanem más önkormányzatok, civil és nonprofit szervezetek is pályázhattak, kissé módosult célrendszer megjelölésével. (pl. új cél a tudásátadást biztosító kiadvány, a nyitott tanyagazdaságok hálózatának létrehozása, a tájgondnok képzésben való részvétel).

A 2018-as választásokat követő kormányzati átalakítások hátráltatták a 2018 évi pályázatok meghirdetését. A 2018-as keretre csupán decemberben jelent meg a pályázat. A meghirdetett keret a 2017-es 807 millióról majd 1,2 milliárdra emelkedett, ezzel összességében megközelítve a 2015-ös szintet. A keretösszeg a települési, térségi fejlesztések terén 200 millió Ft-ra csökkent és a meghirdetett célok a tanyagondnoki szolgálatok és a tanyasi közösségi terek kialakításának támogatására szűkültek. Jelentősen 646 millióra bővült azonban a tanyagazdaságok indítását és fejlesztését szolgáló keret, a lakóépületek fejlesztését és biztonságát szolgáló keret pedig megháromszorozódott. 2019 januárjában a kiírásokat módosították és minden célterület keretösszegét megduplázták. Ez a növekedés azonban gyakorlatilag a 2019-es célelőirányzat felhasználását jelenti.

A meghirdetett jogcímek és keretösszegek alapján a tanyafejlesztési program célhierarchiája az elmúlt években jelentősen módosult. A 2009-ben elfogadott Országgyűlési határozat megfogalmazása szerint „a tanyák és tanyás térségek védelme és fejlesztése, a tanyavilágban meglévő nemzeti értékeink megőrzése, valamint az itt élők iránti társadalmi szolidaritás érdekében” szükséges az előirányzott lépéseket megtenni. Már ez a megfogalmazás is azt tükrözte, hogy a tanyafejlesztési program esetén egy komplex, összetett célrendszerrel beszélhetünk. A részcélok az országgyűlési határozat szellemében a következők voltak: a tanya, mint településtípus megőrzése; a tanyás térségek, mint sajátos vidéki térségtípusok megőrzése; a tanyákon fellelhető nemzeti értékek megőrzése; valamint a tanyán élők életszínvonalának javítása. A határozat egyértelműen utalt arra is, hogy a tanyákon kialakult termelési-termesztési hagyományok hozzájárulnak a biodiverzitás gazdagságának megőrzéséhez, és a magyar táj fenntartható használatához, tehát a fenntartható gazdálkodás színtereiként tekintett a tanyákra, melyek védelme, fejlesztése táj- és környezetvédelmi célokat is szolgál.

A tanyafejlesztési program az Országgyűlés által 2012-ben jóváhagyott Nemzeti Vidékstratégiában „Tanyás térségek fejlesztési programja” címmel, mint a térségi komplex vidékfejlesztési nemzeti programok egyike szerepelt. Ebben az értelmezésben az átfogó cél elsősorban a tanyás térségek megőrzése és fejlesztése komplex módon, tehát mind környezeti-táji, mind gazdasági, mind társadalmi szempontú beavatkozásokkal. E dokumentum a stratégiai irányok és teendők között elsőként említette „a tanyás térségek átfogó fejlesztési programjának és cselekvési tervének elkészítését”, melynek érdekében számos lépés történt a Tanyafejlesztési Program előirányzat terhére meghirdetett pályázatok keretében (pl. kistérségi tanyafejlesztési programok kidolgozásának támogatása, megyei tanyafelmérések támogatása) és egyéb módon is (pl. a tanyavillamosításhoz kapcsolódó országos tanyafelmérés, tanyakutatások), de egy átfogó komplex program a mai napig nem készült el. Nem került tehát kidolgozásra egy egyértelmű célhierarchia, mely meghatározza az átfogó hosszú távú célokat, a középtávú stratégiai célokat, részcélokat és prioritásokat, valamint a célok közötti kapcsolódásokat.

A „Tanyafejlesztési Program” célelőirányzat felhasználása kapcsán 2011-ben elkészült javaslat a támogatásokra vonatkozóan kialakított egyfajta operatív célrendszert, mely jól tükrözte az akkori prioritásokat. Ezeket jól foglalja össze az országgyűlési határozat végrehajtásáról szóló 2013-as kormánybeszámoló, mely így fogalmaz: „A Program célja a tanyás települések önkormányzatai, kistérségi társulások, tanyagondnoki szervezetek, valamint a tanyai gazdálkodók számára közvetlen fejlesztési lehetőség biztosítása, ezáltal a tanyás térségekben élők, gazdálkodók helyzetének javítása. Kiemelt feladat a tanyai gazdálkodás megújítása sajátos értékeinek megmentésével, továbbá a tanyai életmód hátrányainak csökkentése, emellett egy hosszú távú, rendszeressé váló tanyaprogram beindítása.” A Tanyafejlesztési Program alapvető stratégiai célkitűzéseit különböző dokumentumok és vezetői nyilatkozatok a későbbiekben is lényegében az országgyűlési határozat gondolatmenetéhez illeszkedően fogalmazták meg, bár a hangsúlyok néha változtak. Az első időszakban például a tanyák elsősorban, mint a tanyai gazdálkodás terei kaptak figyelmet, míg a második időszakban inkább a tanyákon élők életkörülményei, az első időszakban inkább a tanyás térségek

megőrzésére, fejlesztésére helyeződött a hangsúly, később inkább az egyedi tanyák, tanyaépületek és környezetük fejlesztésére, az első időszakban kiemelésre kerültek a környezeti célok és szempontok, később azonban azok kissé háttérbe szorultak. A Tanyafejlesztési Program keretében meghirdetett pályázatok rész céljai, és az egyes célokra allokált keretösszegek, illetve azok arányai is folyamatosan változtak. Ezek a változások tükrözték, hogy a különböző időszakokban – a keretösszeg nagysága, az aktuálisan felmerülő beazonosított újabb problémák, illetve az egyéb pályázati lehetőségek függvényében – a gyakorlatban is más és más szempontok kaptak prioritást. (1. táblázat)

1. táblázat: Kifejezetten tanyafejlesztést célzó pályázati keretösszegek millió Ft-ban (2011-2019)

Cél	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018-2019	Összesen
<i>Települési és térségi fejlesztések¹</i>	730	1 040	2 720	-	500	200	327	400	5 917
<i>Egyéni fejlesztések</i>	200	400	770	299,5	707,5	525	480	1 932,5	5 314,5
Tanyagazdaságok indítása és fejlesztése ²	200	400	770	199,5	550	400	380	1 292,5	4 192
Lakóépületek fejlesztése ³	-	-	-	100	157,5	125	100	640,0	1 122,5
TANYAFEJLESZTÉSI PROGRAM ÖSSZESEN	930	1 440	3 420	299,5	1 207,5	725	807	2 332,5	11 231
VP FORRÁSKERET	-	-	-	-	-	-	8 230 ⁴		8 230

Forrás: Pályázati kiírások, a 2013-as meghirdetésnél az év közben módosított, illetve a 2018-as meghirdetésnél a 2019 januárjában módosított pályázati kiírások adatai

A tanyafejlesztési program célrendszerének legfőbb változásai és lehetséges folytatása

A Tanyafejlesztési Program első két évében kiírt pályázatok céljai, rész céljai azt a logikát követték, amely elsősorban a tanyai gazdálkodás értékőrző megújításán keresztül látja elérhetőnek a tanyai térségek fennmaradását, megújulását, valamint a tanyai életmód hátrányainak csökkentését, bár vitathatatlanul megjelentek a tanyai lakosok életkörülményeinek javítását és az alapvető szolgáltatásokhoz való hozzáférést szolgáló támogatások is (pl. tanyagondnoki szolgálatok fejlesztése). A földrajzi célterület is egyfajta koncentrációt mutatott, ami azt az üzenetet hordozta, hogy a fő cél a tipikusan tanyás térségek megőrzése, fejlesztése. A kistérségi tanyafejlesztési programok kidolgozásának támogatása szintén térségi gondolkodásra utalt, valamint a forrásmegosztás szerint is a települési, térségi közösségi fejlesztések kaptak prioritást. A táj és értékmegőrzés, valamint a környezetvédelem szempontjait a pályázatok elsősorban az értékelési rendszerben érvényesítették. A 2013-as évtől kezdődően azonban egyértelműen megkezdődött egy hangsúlyeltolódás a célrendszerben. 2013-ban még csak a földrajzi célterület kiterjesztése és az első kifejezetten lakossági célcsoportra kiírt „szociális” jellegű villamosítási pályázat jelezte a később markánsan megjelenő tendenciákat. A 2014-es alacsony forráskeret mellett

¹ TP1

² TP2 és 2013-ban valamint 2015-ben TP3

³ 2016 után TP3 és 2013-2015 között TP4

⁴ A VP6-7.2.1.4-17 konstrukció.

már nem jutott települési térségi fejlesztésekre. Később ez a konstrukció visszatért, de a támogatási keret drasztikusan lecsökkent és 2 éven át csupán a tanyai lakosság életminőségének javítására irányuló célokat szolgált. Ez a fő irány gyakorlatilag 2017-ben is megmaradt, bár egy szolid keret olyan szolgáltatások támogatását irányozta elő, amellyel mind a gazdálkodást, mind a tanyasi életet kívánták segíteni. 2018-ban már csak a tanyagondnoki szolgálatok és a közösségi terek kialakítása kapott ebben a körben támogatást, forráskerete pedig az eredeti meghirdetésekor tovább csökkent, amit csak a későbbi emelés módosított, de még ezzel együtt sem érte el a 2015-ös szintet. Az egyedi, közvetlenül az egyes tanyákat érintő támogatások 2013-tól kiterjedtek olyan célokra is, melyek nem a gazdálkodást, hanem a tanyán lakás feltételeinek javítását szolgálták. A lakófunkcióhoz kapcsolódó fejlesztési keretek 2018-ban megháromszorozódtak, sőt a 2019-es emeléssel a hatszorosára növekedtek. Bár továbbra is fennmaradt a tanyagazdaságok fejlesztését szolgáló konstrukció, sőt 2015-től már induló tanyagazdaságok támogatására is volt lehetőség, az e célokat szolgáló pénzügyi keretek 2017-ig csökkentek. Érdemi növekedést csak a 2018-as kiírás és annak 2019-es megemlése hozott, de ez az emelkedés nem érte el a lakófunkciót szolgáló támogatások növekedési ütemét.

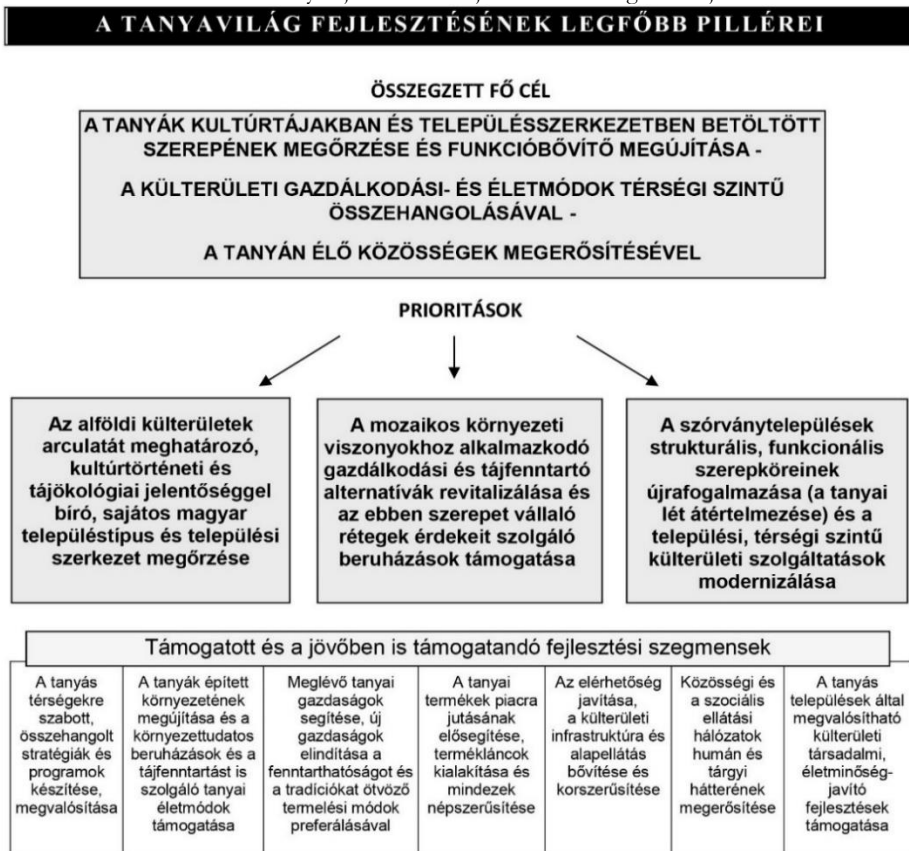
A Tanyafejlesztési Program indításakor eredetileg kirajzolódó célhierarchia az előirányzat felhasználás során tehát bizonyos fokig átalakult. A harmadik pályázati ciklustól egyre nagyobb súlyt képviseltek azok a pályázatok, melyek közvetlenül az életminőség javítását, azaz az OGY határozat szerint megfogalmazott egyik részelt szolgálták, bár közvetett módon természetesen a többi részcélhoz is hozzájárulhattak. Míg az első két évben a gazdálkodás értékőrző megújítása volt a középpontban, és a kiírások a lakó és gazdasági funkciók egységeként kezelték a tanyát, a későbbiekben megjelentek a csak lakófunkciót, illetve életszínvonal javítását célzó kiírások. A tanyavillamosítási pályázatok (TP4 - 2013, 2014, 2015) például egyértelműen úgy fogalmaztak, hogy a pályázat célja a tanyán élő, alap infrastruktúrával nem rendelkező lakosok számára szociális alapú támogatás, és a lakóépületek villamosenergiaellátásának biztosítására irányul. (Azaz a gazdálkodási célok villamosenergiával való ellátása nem jelent meg.) A 2016-2017-2018-ban a tanyák lakóépületének felújítására, valamint lakó- és vagyónbiztonságot szolgáló egyéni fejlesztésekre kiírt pályázatok (TP3) szintén nem kötötték gazdálkodási tevékenységhez a támogatásokat, tehát olyan tanyai lakosok is pályázhattak, akik nem gazdálkodtak. E kiírások tehát közvetlenül csak a tanyák lakó funkciójának és a tanyán élés feltételeinek javítását célozták. Ugyanígy visszaszorult a célrendszerben a tanyás térségek, mint sajátos vidéki térségtípusok megőrzésének rész célja, egyrészt a földrajzi értelemben vett támogatási célterület kiterjesztésével, másrészt a közösségi típusú térségi pályázatok súlyának visszaszorulásával. A települési, térségi fejlesztések 2019 elején megemelt kerete már csupán az egyéni fejlesztések keretének egy ötödére rúgott, bár ezt némileg ellensúlyozták a Vidékfejlesztési Program forrásai.

Meglátásunk szerint ahhoz, hogy a program legfőbb irányvonalait összegezzük, illetve a további hatékonyságot fokozzuk, érdemes egy elvi sémát kialakítani. Ezért – az eddigi pályázati tapasztalatokra és a korábban végzett (jelenleg is folyamatban lévő) területi kutatásainkra építve is – felvázoltunk egy olyan célstruktúrát, amelyben megtalálhatók az elmúlt 10 év fejlesztési trendjei, ugyanakkor a kutatói szemszögből megfogalmazott tudományos elképzelések is. Úgy gondoljuk, hogy a rendszerbe

foglalt célok segítséget adhatnak a forrásbővítések további fókuszálásához, valamint a célterületi hangsúlyok és arányok esetleges átrendezéséhez is. A következő ábránk magába foglalja a program korábban már részben megjelölt célkitűzéseit, elképzeléseit, ugyanakkor új szerkezetben, új szempontokat is tartalmaz, amelyek szem előtt tartják mind a fenntartható tájgazdálkodást, a külterületi életvitel megkerülhetetlen szempontjait, mind a szórványokkal összefüggő különböző lakossági elvárásokat egyaránt.

A jövőt tekintve elsődlegesnek véljük az egyre mozaikosabb tanyavilágot körülvevő kultúrtájak megőrzését és az ökoszisztéma-szolgáltatások környezettudatos kiaknázását. Ezt nem csupán a multifunkcionális gazdálkodás, a vidéki lakhatási és rekreációs potenciál megőrzése, de a klímaváltozással kapcsolatos megelőző tevékenységek is egyre jobban indokolják. Mindebben kulcsfontosságú lesz a települések és szórványok közötti specifikus társadalmi-gazdasági kapcsolatok további megerősítése és térségi szintű összehangolása, valamint a közösségek megerősítése. Az ezeket segítő pénzügyi források kiszélesítése és lokálspecifikus elosztása minden bizonnyal meghatározhatja a tanyás térségek elkövetkező évtizedeit.

1.ábra: A tanyafejlesztési célok jövőbeni lehetséges sémája

Forrás: saját szerkesztés

Köszönetnyilvánítás: Kovács András Donát munkáját a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

Irodalom

- Becsei J. (2002): A tanyarendszer jövőbeni alakulására ható tényezők. *Magyar Tudomány*, 9., 1196-1213.
- Csatári B., Kiss A. (2003): A tanyák helyzete és perspektívái a Kiskunság néhány településén. *A Falu*, 2, 61-72.
- Csatári B., Kiss A. (szerk.) (2004): *Tanyai kaleidoszkóp. A 2002-2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei*. Kecskemét, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet.
- Csatári B. (2004): A tanya, mint rendszer. In: Bárbth D, Laczkó J (szerk.): *Halmok és havasok: Tanulmányok a hatvan esztendő Bárth János tiszteletére*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét, 117-126.
- Csatári B. (szerk.) (2005): *Tanyakutatás 2005*. Kutatási jelentések. (Készült a Duna-Tisza közti Homokhátság vízpótlásáról szóló országgyűlési és kormányhatározatok nyomán, a Magyar Regionális és Területfejlesztési Hivatal Kiemelt Térségi Programok Főosztálya megbízásából.) MTA RKK ATI, Kecskemét
- Csatári B. (2006): Települési és társadalmi változások a Duna-Tisza közti tanyákon. In: Győri R, Hajdú Z (szerk.): *Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térsztruktúrák*. Dialóg Campus, Pécs MTA RKK, 123-137.
- Duró A. (2012): Utak és találkozások: a tanyavilág vonzásában. In: Pál Viktor (szerk.): *A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései*. Tiszteletkötet Dr. Mészáros Rezső professzor 70. születésnapja alkalmából. SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, 11-21.
- Kovács, A.D., Farkas, J. Zs. (2011): Problems and development concepts for scattered farms in Hungary - A case study from the "Kiskunság Region" *Hrvatski Geografski Glasnik/ Croatian Geographical Bulletin*, 2. 165-177.
- Miltényi K. (1997): Településhálózat. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században II. kötet*. Babits Kiadó, Szekszárd, 243-253.
- Molnár M. (2006): A tanya szerepváltozásai az alföldi településrendszerben. In: Füleky Gy. (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében, Település a tájban*, Környezetkímélő Agrokémiáért Alapítvány, Gödöllő, 239-243.
- Perger É., Farkas J. Zs., Kovács A. D. (2016): Delimitation and Classification of Rural Areas in Hungary. In: Romanian review of Regional Studies: Journal of the Centre for Regional Geography, 1., 39-50.
- Romány P. (2000): Új agrártársadalom született? *Gazdálkodás*, 5., 69-73.

Egyéb források

- Magyarország Kormánya J/11395 JELENTÉS a tanyák és tanyás térségek megőrzéséről, fejlesztéséről szóló 49/2009. (V. 27.) OGY határozatban foglaltak 2011. és 2012. évi végrehajtásáról. www.parlament.hu/irom40/00038/00038.pdf (Letöltés: 2019. június 01.)
- 35/1998 (III. 20.) OGY határozat az Országos Területfejlesztési Konceptióról. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=998H0035.OGY>
- 97/2005. (XII.25.) OGY határozat az Országos Területfejlesztési Konceptióról. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A05H0097.OGY>
- 49/2009. (V. 27.) OGY határozat a tanyák és tanyás térségek megőrzéséről, fejlesztéséről. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A09H0049.OGY>
- 1/2014. (I. 3.) OGY határozat az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptióról. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a14h0001.OGY>
- A Kormány 1074/2012. (III. 28.) Korm. határozata a Nemzeti Vidékstratégia végrehajtásával összefüggő feladatokról. [http://accessibility.government.hu/download/f/12/80000/KH_2012_1074_\(III_28\)_Kormanyhatározat.pdf](http://accessibility.government.hu/download/f/12/80000/KH_2012_1074_(III_28)_Kormanyhatározat.pdf) (Letöltés: 2019. június 01.)
- A tanyafejlesztési program pályázati kiírásai (2011-2019) és azok módosításai, valamint a VP6-7.2.1-7.4.1.2-16, illetve VP6-7.2.1.4-17 VP konstrukciók kiírásai és azok módosításai. www.herमतottointezet.hu
www.szechenyi2020.hu
www.kormany.hu/hu/foldmuvelesugyi-miniszterium

A vidékfejlesztés helyi erőforrás rendszere

PÓLA PÉTER

PÓLA Péter: osztályvezető, tudományos munkatárs, MTA KRTK RKI

KULCSSZAVAK: helyi erőforrás, társadalmi tőke, területi tőke, vidékfejlesztés

ABSZTRAKT: A helyi erőforrás olyan szubjektív fogalom, amit a helyi, térségi fejlesztési elméletek is rendszerint általános kiindulásként használnak, de szinte sosem részleteznek. Fejlesztéspolitikai irányzatok más és más tényezőket sorolhatnak a kiinduló, a fontos vagy a támogatott erőforrások közé, így deformálva az adott lokalitás komplex erőforrás-rendszeréről alkotott képet. A helyi erőforrások és a fejlődési trendek lokális adottságokhoz való illeszkedésének kiemelkedő a jelentősége, de jellemzően hiányzik egy olyan komplex helyi erőforrás vizsgálat, amely a szinergikus összefüggésekre is koncentrálna. Egy térség sikeres fejlesztése a helyi erőforrások optimális felhasználásán, azok megfelelő valorizálásán múlik, de keveset tudunk arról, hogy a periférikus térségekben rendelkezésre állnak-e egyáltalán ezek az erőforrások. E tanulmány olyan kiinduló modellt vázol, amely a puha erőforrások jelentőségét hangsúlyozza, mindenekelőtt a humán erőforrás fejlesztés szükségességét igazolja. Ehhez a helyi fejlesztés sajátosságait, a területi, a társadalmi és a humán tőke elemeinek egymáshoz való viszonyát mutatja be.

Bevezetés

Az intézményi közgazdaságtan előtérbe kerülésével a társadalmi kapcsolatok és az egyéni képességek, a humán erőforrás szerepe hangsúlyosan jelenik meg a vidéki térségekben is. A gazdasági tevékenység, a vállalkozások társadalmi beágyazottsága fontos vizsgálati területté vált. A gazdasági szereplők tevékenységeire, döntéseire hatással vannak a formális (jogszabályok, szervezetek) és informális (szokások, normák, értékek) intézmények egyaránt.

Ez a vidékfejlesztésben a társadalmi kapcsolatok és a humán kapacitások fontosságát hangsúlyozó koncepció egyre erősebben jelenik meg a kutatásokban (Póla et al. 2015; Chevalier 2014; Kiss 2013; Halamska, Maurel 2010; G. Fekete 2008; Maurel 2008; Pecqueur 2006; Pecqueur, Zimmermann 2004). A magyar vidék erőforráskészlete bőséges lehetőséget kínál a sikeres vidékfejlesztés megvalósításához (Nemes, 2000), de az elmúlt évtizedek gyakorlata ezt alig igazolja vissza. Kulcsár (2017) szerint a sikeres vidékfejlesztés egyik legfontosabb alapfeltétele ezeknek az erőforrásoknak az aktivizálása (egyúttal védelme is!). A tanulmány célja a vidéki térségek helyi erőforrásrendszerének egy lehetséges modelljének felvázolni. E mentén a tudatos vidékfejlesztési politika ezt az erőforrás aktivizáló képességet erősítheti.

A helyi fejlesztés

A '60-as években a helyi szintű beavatkozások jelentőségének központi kormányzati felismerése nyomán kezdtek előtérbe kerülni a helyi fejlesztési gyakorlatok, és a helyi fejlesztés fogalmával kapcsolatos viták. Franciaországban pl. 1962-ben jelent meg először a helyi fejlesztés (développement local) fogalma egy térségi állami intervenciók dokumentumban (Chevalier 2014), majd jó tíz évvel később egy breton

kistérségben jelenik meg újra, ahol a térség „elsivatagosodása” ellen kezdenek el szerveződni és aktivizálódni a helyi szereplők. Ez a példa a helyi fejlesztés gyakorlatának egyik első európai kísérlete, melynek során megszületik az a felismerés, hogy a gazdaságilag leszakadó, periférikus vidéki térségekben valamilyen helyi aktivitásra van szükség (Pecqueur 2006). Ebben az időszakban a helyi fejlesztés lényegét a decentralizáció fontossága mellett abban látják, hogy annak legfontosabb célja a helyi szereplők tartós aktivizálása olyan térségi szintű projektek mentén, amelyek egyszerre gazdasági, társadalmi és kulturális dimenzióval is rendelkeznek. Később a helyi fejlesztés körül széles körű vita bontakozott ki. Már nem csak a helyi szint számára érdekes, már nem csak a helyi közösségek kezdeményezéseiben van jelen, de az állami irányítás is egyre hangsúlyosabb szerepet szán a helyi fejlesztés filozófiájának, módszereinek az állami fejlesztéspolitikákban. Ám ahelyett, hogy letisztulna a helyi fejlesztés fogalma, a megközelítések sokfélesége inkább átláthatatlanná tette a helyi fejlesztés célját és tartalmát. Egyesek, főként angol-szász kutatók (Smith, Maillard 2010) jellemzően közösségi fejlesztésről írnak és az állam által vezérelt fejlesztéspolitika bukásaként értékelik a helyi (közösségi) fejlesztés előtérbe kerülését. Mások (Pecqueur 2006; Davezies 2008) úgy vélik, a helyi fejlesztés lényege mindenekelőtt a globalizáció kedvezőtlen folyamatainak megtörésére tett kísérlet, s megint mások (Lostak, Hudeckova 2010) a politikai hatalommal szembeni helyi autonómia törekvéseket tekintik a leglényegesebb elemének és céljának. Megválaszolandó azonban, hogy a fejlesztés milyen célok elérése érdekében történik, kik a mozgatói, a beavatkozás milyen területi dimenzióban valósul meg, ahhoz milyen erőforrások szükségesek.

Glokalizáció

A térbeliség, a lokalitás meghatározóvá vált a gazdaság működésében. A globalizáció és a lokalizáció egyszerre egymás ellentétei és egymás előfeltételei. A globalitás számtalan lokalitás összessége, így ha a lokális cselekvések összeadódnának, hatással lehetnének a globális folyamatokra¹. A globalizáció következménye nem a helyi szintek szerepének csökkenése, ellenkezőleg: a lokalizáció folyamatának megjelenése, a lokális szint megerősödése. Ma már ez a kettős folyamat: a globalizáció és a lokalizáció alakítja a gazdaság térszerveződését (Lengyel, Rechnitzer 2004).

A gazdaságfejlődés irányait, hajtótényezőit, sajátos vonásait a globalizáció-lokalizáció kettős folyamata jellemzi, melyben a lokális együttműködések, a helyi beágyazottság felértékelődik. Ennek hátterében pedig a gazdaság és az adott térség (közösség) érdekközössége áll (Hrubí 2004). A globalizáció-lokalizáció elválaszthatatlan kapcsolatát hangsúlyozandó, Robertson (1995) új fogalmat is alkotott: a glokalizációt. Azt a folyamatot érti alatta, amely során a lokális problémák globálisan megismerhetővé, összehasonlíthatóvá válnak, de egyúttal a globális hatások is érvényesülnek lokális szinten. Például egy helyi szinten előállított termék, egy sajátos életforma a helyi keretből kilépve globálisan elterjed, illetve egy globálisan terjedő termék, szokás lokalizálódik, alkalmazkodik a helyi miliőhöz.

---

¹ Innen ered a „Think globally, act locally!” jelmondat, amely ma már a fenntartható fejlődés alapelveként tekinthető.

A helyi szint szerepe és jelentősége a globális gazdaságban

A helyi sokfélélt jelenthet. Mindenek előtt jelentése attól is függ, hogy azt földrajzi, szociológiai (helyi közösség, helyi identitás), közgazdaságtani (telephely, helyi piac), politológiai (helyi hatalom, helyi kormányzás) értelemben használjuk, de ezeken túl az egyedi lokalitások is nagyon különböző lehetnek pl. kiterjedésük, belső kohéziójuk stb. alapján (G. Fekete 2013). A helyi szint jelentése hétköznapi értelemben sem egyértelmű, bár jellemzően települést, településkörnyéket vagy egy – több szempontból is homogén – kistájat értünk alatta (Póla 2018).

A globális lokális paradoxon világosan rámutat a regionális, helyi (sokszor az egészen kis térség vagy egy-egy település) szint fontosságára a gazdasági életben. A gazdasági és társadalmi folyamatok a térben zajlanak, adott földrajzi helyhez kötődnek, formálják is a teret. A helyi gazdaság szereplői egymás mellett élnek, dolgoznak stb., ezért intenzívebbek lehetnek a közöttük lévő gazdasági kapcsolatok. Ez a földrajzi (más elemzésekben intézményi) közelség, egymásmellettség olyan interakciókat hoz létre, amelyek nem piaci jellegűek és ezért a piaci mechanizmusok azok kezelésére nem is alkalmasak (Illés 2008). Az így kialakuló externáliák lehetnek pozitívak, de lehetnek károsak is. A feladat adja magát: a helyi fejlesztésnek a pozitív externáliák megszületését kell elősegíteni, illetve a negatívakat kell kezelni, megszüntetni (Póla 2018). A lokalitásoknak egyedi megjelenési formái, sajátosságai léteznek (Lengyel, Rechnitzer 2004): a tér tehát számít, hiszen a tér is tekinthető erőforrásnak, mivel annak minden egysége (pl. települések) a különböző erőforrások egyedi, más téregységektől eltérő kombinációját nyújthatja. (Kis 2013)

A helyi gazdaságfejlesztés mindenekelőtt a helyi gazdaság jövedelemtermelő képességével, és részben a keletkező jövedelmek helyi szereplők közötti elosztásával foglalkozik (Bajmócy 2011). Bajmócy (uo. 13. o.) Senre hivatkozva² hozzáteszi, hogy a helyi gazdaság jövedelem-teremtő képességének javítására nem célként, hanem eszközként kell tekinteni.

A korszerű vidékgazdaság fontos elemét jelenti magas hozzáadott értékű tevékenységeken keresztül a globális gazdasághoz való csatlakozás képessége; a helyi erőforrások fenntartható és hatékony hasznosítása, a gazdasági diverzifikáció. Nem idegen ugyanakkor a korszerű vidékgazdaság rendszerében a (multinacionális) nagyvállalat sem, feltéve, hogy megfelelően integrálódott a helyi gazdaságba. A helyi gazdaság eközben a helyi igények minél magasabb hányadának helyi termékekkel és szolgáltatásokkal történő kielégítésére törekszik, amelyben a helyi termékek minősége jó, presztízse magas. A helyi termelés más elvek alapján működik, mint a globális piacra termelő ágazatok, nem elégséges csak a globális versenyben való érvényesülés

---

² „...a gazdagság azért hasznos, mert birtokában bizonyos dolgokat megtehetünk. De ez a viszony se nem kizárólagos (hiszen életünkre más is jelentős hatást gyakorol, mint a vagyon), se nem egyöntetű (hiszen a gazdagságnak életünkre gyakorolt hatását egyéb hatások is befolyásolják)” (Sen 2003)

hatékonysági szempontjait figyelembe venni³. Az emberi munka ráfordítása magasabb lehet, alternatív értékesítési csatornák épülhetnek ki (Suvák 2013).

A vidéki erőforrások rendszere

Mivel az egyes vidéki térségekben nagyon különbözőek lehetnek az adottságok (erősségek és lehetőségek, a hiányok/gyengeségek és veszélyek), az erőforrások között első helyen említhető maga a tér (területi tőke), mint sajátos erőforrás, hiszen az itt fellelhető erőforrások kombinációi különböznek más terek erőforrás kombinációitól. A tér, mint erőforrás ugyanakkor lényegesen többet jelent, mint az ott fellelhető erőforrások összességét.

A több évtizedes vidékfejlesztési kutatások egyre hangsúlyosabban jelzik, hogy a sikeres fejlesztések alapjait a vidéki erőforrások feltárása és aktivizálása jelentheti. Ennek ellenére a fejlesztéspolitikai gyakorlat ebben kevés helyen sikeres. A koncepciók szintjén még jelen van a helyi erőforrásokat középpontba állító gondolkodás, de újszerű erőforrás lista készítésére, még inkább kreatív erőforrás felhasználásra kevés jó példát találunk.

A helyi erőforrások kapcsán fontos áttekinteni a helyi erőforrások típusait, mennyiségi és minőségi szempontból, de célszerű feltárni a helyi kapacitások, fejlesztési képességek körét is. Ezek közé a menedzsment kapacitás, az abszorpciók képesség, a helyi érdekviszonyok, hálózatok stb. tartoznak, s nem utolsó sorban meg kell keresni azokat a módszereket, amelyekkel ezek a képességek sikeresen fejleszthetők.

Általában az erőforrások anyagiak, személyesek vagy kapcsolati jellegűek lehetnek. A közgazdaságtudomány kezdetben főként a fizikai tőkével, pénztőkével, felhalmozott egyéb vagyonelemekkel foglalkozott. Csak később került a gondolkodás és az elemzések előterébe a személyes „tőke”, az egyének adottságai, örökölt és megszerzett képességei, ismeretei, kompetenciái. Ezeknek a képességeknek a megléte nem csak a gazdasági tevékenységek során, de a hétköznapi életünk során is kihasználhatók, előnyöket biztosíthat számunkra. A három közül a legújabb keletű, egyben a legnehezebben mérhető erőforrás kategória a kapcsolati tőke, amelyek megléte, erőssége jelentősen segítheti az információhoz jutást. Ennyiben az erőforrások az alábbi három nagy kategóriába rendezhetőek: természeti, fizikai illetve pénzügyi (anyagi); humán (személyes) és társadalmi (kapcsolati). A klasszikus közgazdaságtan termelési függvényében szereplő tőkeelemek mellé (akár elé) a tudás, a kompetencia, az információ kerül.

A legújabb elméletek már ezen is túllépve a komplex, nehezen megfogható társadalmi tőkét is nevesítik, s népszerűvé váltak a területi tőke koncepciója körüli viták, az ezzel kapcsolatos kutatások is (Rechnitzer 2017; Tóth 2014). A helyi erőforrások vizsgálatánál ezeket a tőkeelemeket nem hagyhatjuk figyelmen kívül. A fenti két erőforrás kategória, a társadalmi és a területi tőke rövid bemutatása mellett a

---

³ Ebben a mederben érdemes lehet végiggondolni azt is, hogy hol tart ma a magyarországi vidék a helyi termékek megfelelő minőségű és hatékony előállítására/értékesítésére terén, s mit kell még tenni az ún. rövid (élelmiszer-) ellátási láncok fejlesztése terén.

társadalmi tőke és a vidékfejlesztés kapcsolatára, a vidéki térségek fejlődése kapcsán megmutatkozó kiemelt fontosságra hívom fel a figyelmet.

Endogén erőforrások

A térségi erőforrások felől közelítve a helyi fejlesztési beavatkozások alapvetően két megközelítésben tervezhetők (Czene és társai, 2010):

- a hiányzó erőforrásokat kívülről pótoljuk (befektetők vonzása, külső támogatások a helyi fejlesztésekhez),
- belső erőforrások feltárása és hatékony hasznosítása (a helyi szereplőket erre fel kell készíteni, hogy a helyi vállalkozások szolgálják ki egyre nagyobb mértékben a lakosság szükségleteit).

Mivel hátrányos helyzetű vidéki térségekben a külső tőke vonzása legtöbbször nagyon nehéz, a vidék gazdasága előtt két út van (Buday-Sántha 2011) az egyik a városi gazdaságba integrálódás, amely könnyen hozhat sikert azokban a vidéki térségekben, ahol a város közel van, gyorsan elérhető és gazdasága prosperál. Ott, ahol nincs gyorsan elérhető, dinamikus város, ott csak a másik út marad: fejlődést más aligha eredményezhet, mint a helyi erőforrások optimális és kreatív felhasználására építő fejlesztés. Ennek sikeres gyakorlati megvalósításához mindenekelőtt abban kell egyetértésre jutni – főleg az adott területi szint szereplőinek, hogy milyen adottságokat, tényezőket sorolnak a helyi erőforrások körébe. Ez pedig részben szubjektív. A helyi erőforrások összegyűjtése, megnevezése (különösen ezek fontosságai rangsora) függ attól, hogy:

- melyek a legfontosabb stratégiai célok (amelyek kialakítása helyi érték- és érdekviták eredője),
- ki vagy kik azok, akik az erőforrás listát összeállítják (esetleg mást tart fontosnak egy közgazdász, mint egy szociológus; valószínűleg nem ugyanazt a prioritást állítja fel egy vállalkozó, mint egy alkalmazott; eltérő szempontjai lehetnek a különböző korosztályok képviselőinek, egy új betelepülőnek és egy tősgyökeres falubélinek és így tovább)
- mennyire kreatívak a helyi szereplők, ki tudnak-e lépni a merev keretektől,
- milyen az uralkodó gazdasági paradigma, amely áthatja gondolkodásunkat, értékítéleteinket. A fejlesztéspolitika nagyon fontos kérdése lehet, hogy megalkotható-e és megvalósítható-e sikeres fejlesztési stratégia elmaradott⁴, erőforrás hiányos térségben csupán az erőforrások kreatív felhasználásával.

Az uralkodó gazdasági modell, a jelenlegi társadalmi-gazdasági rendszer válsága, negatív hatásai miatt is terjedő helyi fejlesztési gyakorlat egyik hozadéka lehet, hogy a nem megfelelően valorizált helyi erőforrásokat újra felértékelheti. Mindenesetre a helyi erőforrások ilyen szempontú előtérbe kerülése a vidéki térségekben felveti és szükségessé teszi továbbá az erőforrás fejlesztés, az erőforrás gazdálkodás, az

---

⁴ Elmaradott, vagy csak annak tartott? Nem lehetséges, hogy egy szegény, elmaradott, erőforrás hiányos térség – túl egy sor objektív mutatón – jórészt attól is szegény, mert annak tekintik (belülről is), annak könyvelik el? Azért nem tud fejlődni, mert „nincsenek erőforrásai”, holott elképzelhető, hogy vannak, csak igen mélyre kell ásni, kreatívabbnak kell lenni.

erőforrás menedzsment és az ezekhez kapcsolódó helyi kompetenciák kérdését. A leszakadó térségek társadalmának szereplői sokszor már azzal a kompetenciával sem rendelkeznek, hogy pontosan felmérjék saját erőforrásaikat. Ezek a térségek tovább gyengülnek nemcsak mennyiségi, de minőségi értelemben is, és jellemzően függő helyzetbe kerülnek. A függő helyzetbe kerülés legnagyobb veszélye abban van, hogy a külső döntéshozóknak ritkán érdeke a térség (fenntartható) fejlesztése.

Egy térség belső erőforrásaira akkor irányult először a figyelem, amikor nyilvánvalóvá vált a helyi humán tőke növekedésben játszott szerepe. Lengyel (2010) az endogén növekedés legfontosabb összetevői között a humán tőkét, a technológiai fejlettséget, a tőkeintenzitást és az innovációt említi. Lukovics (2008) egy térség belső erőforrásai középedig az alábbiakat sorolja:

- tőkemennyiség,
- földrajzi adottság,
- munkaerő mennyisége és minősége,
- fizikai infrastruktúra minősége,
- társadalmi, kulturális, tradicionális háttér,
- hatalmi intézményrendszer (központi vagy önkormányzati döntések),
- piaci szereplők kapcsolatrendszere,
- környezeti állapot.

A helyi regionális fejlesztés fenntarthatósági dimenzióját hangsúlyozza Capello, Nijkamp és Pepping munkája (idézi: Jóna 2013), akik az endogén növekedéseméletbe öt kritikus sikerességi tényezőt emeltek be, s ezeket tőkeként értelmezték. Mindezek a tőkefajták az erőforrás klasszifikáció során is jó vonalvezetők lehetnek, de jelentőségük abban is megnyilvánul, hogy nagyon közel állnak a területi tőke koncepciójához (Jóna 2013). Ez az öt tényező az alábbi:

- termelési tőke: a termeléssel, munkával összefüggő tényezők,
- humán tőke: a munkaerő minőségét javító tudás- és képességformáló képzések, tréningek,
- társadalmi tőke: a szociális támogatásoktól a kommunikáción át a formális és informális hálózatok interakcióig több részeleme is képezhető,
- kreatív tőke: a vállalkozókészség, az új (termeléssel összefüggő) gondolatok
- ökológiai tőke: az életminőséget befolyásoló környezeti tényezők.

Társadalmi tőke

A társadalmi tőke, mint erőforrás kategória, már a '80-as években megjelent, s hamarosan nagyon népszerű témájává válnak a társadalomtudományi kutatásoknak is. Máig vitatott azonban, hogy pontosan mit is jelent, milyen összetevői vannak, s különösen, hogy miként mérhető. Az immateriális, nem látható tőkeelemek és azok vizsgálata később felkeltette a közgazdászok érdeklődését is, mindenekelőtt azért, mert a területi fejlettségbeli különbségeket sok esetben nem lehetett kizárólag gazdasági fejlettséggel, aktivitással magyarázni.

A közgazdaságtani, regionális gazdaságtani elemzésekben a társadalmi tőke vizsgálatának előtérbe kerülését részben a gazdaság és a társadalom kapcsolatrendszerének átalakuló értelmezése is befolyásolta. A társadalmi tőke tartalma, összetettsége miatt is több szempontból közelíthető meg, s természetesen hatással van a fogalommal kapcsolatos elemek súlyára az is, hogy mely szakma, tudomány képviselője használja, kutatja. Ludescher (2010) a falvakban a társadalmi és puha tényezőket vizsgálva a társadalmi tőke mellett említi az együttműködést, a habitust és a motiváltságot. Míg az együttműködés egyértelműen társadalmi tőkeszerű elem, addig a habitus és a motiváltság egyénekre jellemző erőforrás.

A vidékfejlesztési kezdeményezésekben is kulcsszerepet tulajdonítanak a bizalomnak, a normáknak, a közösségépítésnek, a civil kezdeményezéseknek, „civil kurázsinak” (Shortall 2008; Shucksmith 2000). Mivel a társadalmi tőke egyének, szervezetek, intézmények együttműködési képességének szintjeként is értelmezhető, a partnerségre épülő vidékfejlesztés gyakorlatában ez, a társadalmi tőke erejének egyik forrását jelentő képesség hangsúlyosan jelenik meg.

Tömpe (2007) vizsgálatai szerint a bizalom és a közösségekhez kapcsolódás (civil aktivitás) mentén mérhető leginkább a társadalmi tőke, s úgy látja, hogy a társadalmi tőkében gazdagabb vidéki térségek sikeresebbek a fejlesztések megvalósításában. Egy felmérés szerint (Kis-Szekeresné 2011) a vidék fejlődését leginkább akadályozó tényezők között a három leggyakrabban említett a tőkehiány, a támogatási források hiánya és az együttműködési készség alacsony szintje. Bizonyára a bizalom hiánya jelentős hatással van az együttműködési készség alacsony szintjére (Bodor et al. 2017) s ennek növelésével eredményeket lehetne elérni a vidékfejlesztésben is. Észrevehető ugyanakkor, hogy a bizalom, az együttműködési készség növekedését sokrétű közösségfejlesztési programokkal lehet erősíteni, s a jól szervezett, együttműködni kész és képes közösség nagyobb eséllyel tudja felszívni és hatékonyabban tudja hasznosítani a külső, főként támogatási forrásokat.

A társadalmi tőke és a vidék fejlesztése, fejlődése közötti szoros kapcsolat mindkét irányban egyértelmű (Kis 2006). A társadalmi tőke előfeltétele, egyben eredménye a sikeres vidékfejlesztésnek, Előfeltétele, mert erős társadalmi tőkével rendelkező térségben a több és jobb kezdeményezés születik és dinamizálja a vidéket, s közben a jó vidékfejlesztési gyakorlat fejleszti is a társadalmi tőkét. Az erőforrások jellege (belső vagy külső) és a társadalmi tőke szintje (magas vagy alacsony) alapján kialakítható mátrixban Farkas (2011) a vidékfejlesztés különböző modelljeit állítja fel (1. ábra). Jól látható, hogy a helyi kezdeményezésre épülő, együttműködésen alapuló fejlesztés (vagyis a vidékfejlesztés leginkább kívánatos modellje) a helyi erőforrások felhasználásának dominanciája és erős társadalmi tőke mellett valósulhat meg.

1. ábra: A vidékfejlesztés jellege az erőforrások származása és a társadalmi tőke erőssége szerint

A domináns erőforrás	A társadalmi tőke szintje	
	magas	alacsony
endogén	a szereplők együttműködésén alapuló, alulról kezdeményezett fejlesztés	a helyi elit által véghezvitt fejlesztés
exogén	konfliktusok mentén végbemenő, kierőszakolt, nem szerves fejlesztés	központosított, felülről lefelé irányuló fejlesztés

Forrás: Farkas 2011

A Leader program hazai és nemzetközi tapasztalatai (Póla et al. 2015; Lacquement 2012; Kovács et al. 2011; Halamska, Maurel 2010) is azt mutatják, hogy egy területfejlesztési program kapcsán meghatározó szempont, hogy sokelemű (gazdasági, társadalmi, intézményi, környezeti, kulturális stb.) és időben is változó, élő entitást vizsgálunk. A Leader programnak is az (lett volna) a célja, hogy kialakuljon és hosszú távon megszilárduljon egy egységes identitású „projekt térség”, valamint rávilágítson a komplexitás fontosságára, dinamizálja a helyi erőforrásokat, a szereplőket, erősítse az együttműködést az érintettek között és hozza létre a sikeres kooperációhoz fontos szervezeti kereteket. (Póla et al. 2015)

A vidéki térségekben működő hálózatok és partnerségek mellett azt is vizsgálni érdemes, hogy a jól szervezett hálózatok és a partnerségek miként hatnak a fejlesztésekre, s ezek is erőforrásként kezelhetők-e, hogy a helyi erőforrások feltárása és hasznosítása mennyiben jelenik meg a helyi fejlesztési stratégiákban és miként írható le ezeknek az erőforrásoknak a stratégiákban megjelenő hasznosítási útja.

Területi tőke

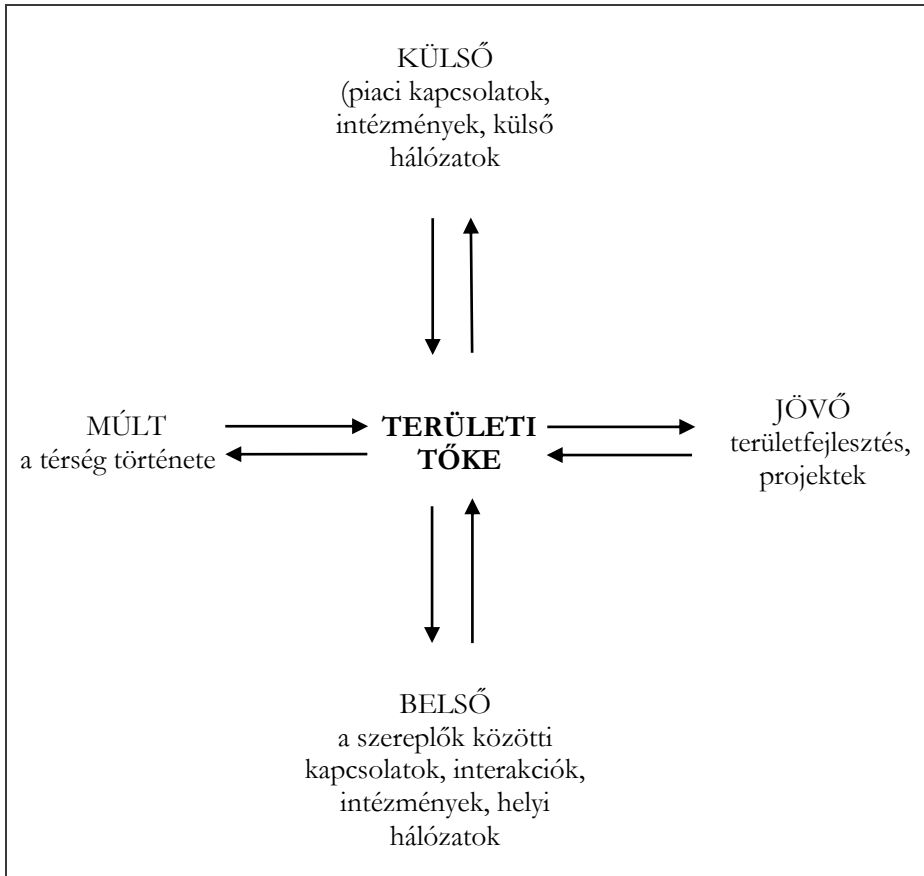
Az utóbbi években a fejlesztéspolitikában divatossá váló fogalom használatát tovább erősítette a „place based” szemlélet, azaz a területi alapú fejlesztések koncepciójának előtérbe kerülése is (Faragó 2016). A területi tőke foglalja magába mindazokat tényezőket, amelyekkel egy adott térség rendelkezik, legyenek azok anyagi vagy nem anyagi erőforrások. A területi tőke koncepciójában a fejlődés komplex és összetett, a jólét növekedésére fókuszáló társadalmi folyamat, nem elsősorban (vagy nem kizárólag) gazdasági tartalmú. Meghatározóak az endogén erőforrások, hiszen elsősorban ezekre építhető a fejlődés.

Camagni (2008) értelmezésében a területi tőke a régió gazdaságát jellemzői technológiai rendszer, a termelési rendszert jellemző szaktudás (hagyományok, know-how), a társadalmi, gazdasági és politikai kapcsolatok, interdependenciák, a helyi kulturális értékek rendszere és a helyi identitás, a normák és informális szabályrendszerek és a formális intézmények együttese.

A területi tőke a jövőnkéről alkotott elképzelésünktől is függ. Milyen irányban kívánunk haladni, milyen térségspecifikus stratégiai kidolgozására van lehetőség? Természetesen a jövőhöz való viszony nem kevésbé fontos, mint a történeti aspektus,

a térség múltja, tradíciói, amelyben a jelen és jövő folyamatait ha nem is determinálja, de olykor jelentősen befolyásolja. A területi tőke szempontjából nemcsak a térségen belüli, de a térség külső kapcsolatai is fontosak. A helyi szereplők térségen kívüli kapcsolatai is jelentősek, sok szállal kapcsolódnak a közeli városhoz (munkahely, piac, szolgáltatások) és a város is kapcsolódik a vidékhez (pl. rekreációs funkció, helyi ételmisszer), de a külső kapcsolódások szélesebbek és távolabbiak is lehetnek (2. ábra).

2. ábra: A területi tőke vertikális és horizontális kapcsolatai

Forrás: saját szerkesztés

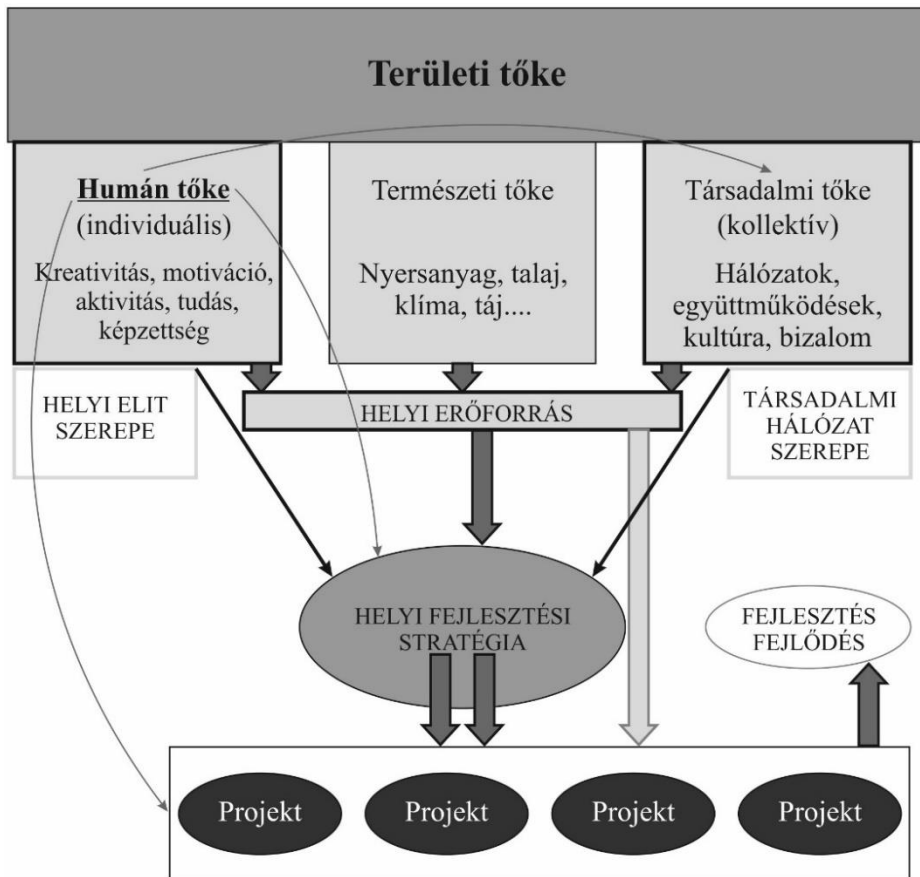
A területfejlesztési stratégia kidolgozása során a területi tőkét alkotó tényezők kölcsönhatásait kell vizsgálni, ezek a kapcsolat- és összefüggérendszer adják a stratégia alapját, egyúttal ezen kölcsönhatásoknak az azonosítása és elemzése képezi tervezett kutatásunk legfontosabb elemét is. A területfejlesztés és a területi tőke közötti kapcsolat vizsgálata néhány további kérdést is felvet, melyet pontosítani szükséges:

- Melyek azok a helyi erőforrások, amelyekre építkezni lehet, s ezek hogyan jelenhetnek meg a fejlesztési stratégiában?

- Miként valorizálhatók az térség sajátosságai és hogy lehet egyes ágazatok kombinációiból új specialitásokat teremteni?

A vidéki térségek erőforrásrendszerét a területi tőke felől közelítve az alábbi struktúrában lehet felvázolni. (3. ábra) Az adott térség rendelkezik egy meghatározott természeti erőforrás készlettel, humán és társadalmi tőkével. A humán erőforrás a helyi lakosság tudását, kreativitását, képzettségét, motiváltságát, és aktivitását jelenti, tehát egyénekhez kapcsolódik, míg a helyi társadalmi tőke a szereplők közötti kapcsolatokról építkezik. Ezekből az erőforrásokból építhető fel olyan fejlesztési stratégia, amely sikeres, fenntartható projekteken keresztül vezet a térség fejlődéséhez, s ez a fejlődés az erőforrások fejlesztését is támogatni tudja.

3. ábra. A területi tőke és a helyi erőforrások rendszere

Forrás: saját szerkesztés

Összegzés

A vidéki térségek erőforráskészlete, a vidéki funkciók változásával (bővülésével) együtt szélesedett. Ma sok vidéki térséget szegénynek, erőforráshiányosnak tekintünk, holott gyakran az erőforrások jelen vannak, csak nem sikerül ezeket felismerni és/vagy valorizálni. Eddigi kutatásaim meggyőzően támasztják alá, hogy a legfontosabb erőforrás, amely hiányzik (fejlesztendő): a humán kapacitás (képzettség, aktivitás, motiváltság, kreativitás). Aktív, felkészült, kreatív és (térségi és ágazati szinten is) együttműködő közösség a sikeres erőforrásfeltárás és erőforrás használat alapfeltétele. Ezt kell megteremteni és fejleszteni.

Mindannyian, szerzők és olvasók tudjuk, hogy e kötet címzettje, Csatári Bálint sok évtizede aktívan vesz részt ebben fejlesztési folyamatban, elkötelezetten tanítja közvetve és közvetlenül azokat, akik egyszer élő és élhető, fejlődő vidéket faragnak az erőforrásaikat ma legkevésbé hatékonyan hasznosító térségekből is. Ezúton is kívánok sok erőt ennek a tevékenységnek a folytatásához, és örömet az évek múlva talán elérkező szürethez.

Irodalom

- Bajmócy Z. (2011): *Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe*. JATEPress, Szeged. 216 o.
- Bodor Á., Grünhut Z.; Horeczki R. (2017): Városi bizalmatlanság, vidéki bizalom. Esetleg fordítva? – a bizalom és a településtípus összefüggései Európában In. *Területi statisztika* 57 (4) pp. 406-421.
- Camagni, R. (2008): Regional competitiveness: towards a concept of territorial capital. In: Capello, R., Camagni, R., Chizzolini, B., Fratasi U. (eds): *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe*. Springer-Verlag, Berlin, pp. 33-47.
- Chevalier, P. (2014): Action locale et développement rural en Europe – Le modèle européen LEADER 2007-2013, intégration and social cohésion (coll.), RISC n°14, P.I.E Peter Lang Ed., Bruxelles, 202p.
- Chevalier, P., Maurel, M., Póla P. (2012): L'expérimentation de l'approche LEADER en Hongrie et en République Tchèque: Deux logiques politiques différentes. *Revue d'études comparatives Est-ouest*. vol 43. no. 3. pp. 91-143.
- Davezies, L. (2008): La République et ses territoires. Seuil, Collection: La République des Idées. Paris 112. p.
- Faragó L (2016): Területi tőke a fejlesztéspolitikában. In: Sikos T. T. – Tiner T. (2016): *Tájak, régiók, települések, térben és időben*. Dialóg Campus pp. 57-65.
- Farkas T. (2011) *A vidéki települések jövője és imázsa*. Kézirat, Vidékfejlesztési Szakkolégium, Szent István Egyetem, Gödöllő.
- G. Fekete É. (2013): A területfejlesztés társadalmi oldala – Területi és települési hátrányok. II. Területfejlesztők napja. Konferencia előadás. Budapest, 2013. október 8.
- G. Fekete É. (2008): *Együtt - de hogyan? Kistérségi tervezés*. ÉMRFÜ, Miskolc. 283 o.
- Halamska, M. (2010): Action local et développement rural en Europe Centrale: Tache 1, Rapport pour l'Agence National de la Recherche
- Halamska, M., Maurel, M-C. (2010): Les acteurs locaux à l'épreuve du modèle européen LEADER France – Hongrie – Pologne. IRWIR, PAN
- Hrubi L. (2004): A megyék gazdaságfejlesztési szerepe. In: Pálné Kovács I. (szerk.): *Versenyképesség és igazgatás (tanulmányok a regionális versenyképesség igazgatási feltételeiről)* MTA RKK, Pécs. 161-180. o.
- Illés I. (2008): *Regionális gazdaságtan – területfejlesztés*. Typotex, Bp. p. 262
- Jóna Gy. (2013): *A területi tőke kistérségi jellegzetességei*. Doktori értekezés, SZIE Gödöllő.
- Kis K. (2013): Vidékgazdaság, erőforrások, infrastruktúra rendszerszemléletben. In. veres L. (szerk.): *Regionális földrajzi tanulmányok: Abonyiné Dr. Palotás Jolán 70. születésnapja tiszteletére* Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged. pp. 109-120.

- Kiss K. (2006): A társadalmi tőke, mint a társadalomban fellelhető nem anyagi erőforrás. In: *Parola* 1. pp. 2-3.
- Kis K., Szekeresné Köteles R. (2011): A Helyi Akciócsoportok működése egy országos felmérés tükrében. In: *Gazdálkodás* 55. 1. pp. 19-27.
- Kovács D., Finta I., Póla P. (2011): A LEADER program és az alulról építkező vidékfejlesztés néhány tapasztalata Magyarországon In.: *Gazdaság és Társadalom* (2011: (3-4) pp. 81-108.
- Kulcsár L. (2017): *A vidékfejlesztés elméleti megközelítései: regionális és kulturális összefüggések*. Kriterion, Kolozsvár, 2017. p. 228
- Lacquement, G. (2012): Pratiques de la gouvernance locale en Allemagne orientale. Transfert institutionnel, apprentissage social et logiques réticulaires dans le cadre du programme européenne LEADER 2007–2013. *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, 3., 57–89.
- Lengyel I., Rechnitzer J. (2004): *Regionális Gazdaságtan*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs.
- Lostak, M., Hudeckova, H. (2010): Preliminary impacts of the LEADER+ approach in the Czech Republic. In: *Agricultural Economics*, no.1, pp. 249-265.
- Ludascher, G. (2010): *A vállalkozások és a közösségek szerepe a rurális térségek megújulásában*. IDRResearch/Publikon, Pécs
- Maurel, M-C (2008): L'action publique « par le bas » : l'approche LEADER en Europe central. In: *Revue d'études comparatives Est-Ouest* 4. pp. 33-62
- Mezei C.; Póla P. (2016): Helyierőforrás-vezérelt helyi gazdaságfejlesztés. In: Erdős K., Komlósi É. (szerk.): *Tanítványaimban élek tovább*. Emlékkötet Buday-Sántha Attila tiszteletére 395 p. Pécs, PTE KTK, 2016. pp. 27-38.
- Nemes G. (2000): *A vidékfejlesztés szereplői Magyarországon. Intézmények, megközelítések, erőforrások*. Budapest, KTK/IE Műhelytanulmányok. 2000/10 MTA KTI
- Pecqueur, B. (2006): Le tournant territorial de l'économie globale. In: *Espace et Société* no 124-125, pp. 2-3.
- Pecqueur B., Zimmermann, J-B (2004): *Économie de proximité*, Hermes – Lavoisier, 2004. p. 264
- Póla P. (2018): *Helyi erőforrásokra alapozó vidékfejlesztés Magyarországon. Kézirat*
- Póla P., Chevalier, P., Maurel, M-C (2015): A LEADER akciócsoportok és partnerségi hálózatok működésének tanulságai Baranya megyében In. *Tér és Társadalom* 29 (1) pp. 175-194
- Rechnitzer J. (2016): *A területi tőke a városfejlődésben - A Győr-kód*. Dialóg-Campus, 2016. p 272.
- Robertson R. (1995): Glocalisation: time-space and homogeneity-heterogeneity. 25-44. p. In: Featherstone M. - Lash S. - Robertson R. (Szerk.): *Global modernities*. London: Sage, 304 p.
- Sen, A. K. (2003): *A fejlődés, mint szabadság*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Shortall, S. (2008): Are rural development programmes socially inclusive? Social inclusion, civic engagement, participation, and social capital: Exploring the differences. In: *Journal of Rural Studies*, 24 (4), pp. 450-457.
- Shucksmith, M. (2000): Endogenous Development, Social Capital and Social Inclusion: Perspectives from LEADER in the UK. In: *Sociologia Ruralis*, 40 (2), pp. 208-218.
- Smith, A., Maillard, J. (2010): La fabrication des positions nationales dans l'Union Européenne, la France, le Royaume-Uni et la sécurité intérieure. In: *Revue internationale de politique comparée* no17/2, pp. 207-223
- Suvák, A. (2013): *Az egészséges gazdaság*. Kézirat, MTA KRTK, Pécs.
- Tóth B. I. (2014): A hazai kistérségek vonzerejének és területi tőkájének néhány összefüggése. In: *Területi statisztika* 17: (1) pp. 3-18.
- Tömpe F. (2007): *A társadalmi tőke mértékének és hatásának vizsgálata a farmgazdaságok körében*. Szent István Egyetem, Gödöllő. <http://www.avacongress.net/ava2007/presentations/nkfp1/4.pdf>

Köszönetnyilvánítás: Póla Péter munkáját a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

Add már Uram az esőt!

Néhány gondolat a magyar mezőgazdaság és a klímaváltozás kapcsolatáról

RAKONCZAI JÁNOS

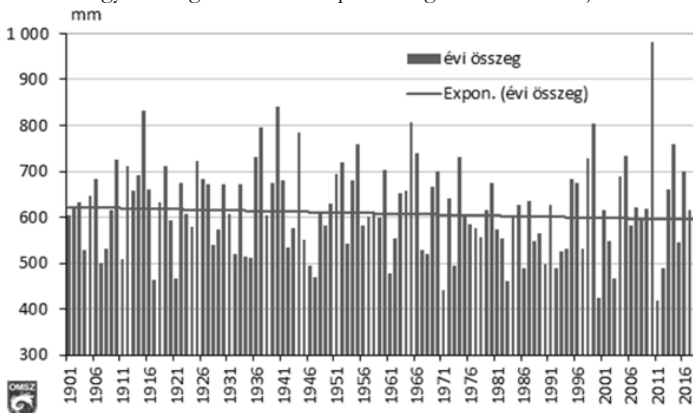
RAKONCZAI János: egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem

KULCSSZAVAK: klímaváltozás, öntözés, talajmegújító mezőgazdaság, talajvízkészlet

ABSZTRAKT: A hazánk éghajlatát jellemző szeszélyes csapadékvizonyok – amelyeket a klímaváltozás hatásai felerősítenek – rendszeresen komoly kihívásokat jelentenek a mezőgazdaság számára. Az aszály és a belvíz akár ugyanazon évben is jelentkezhet, de gazdasági szempontból az előbbi okoz nagyobb problémákat. A csapadék hiányának problémáját szinte kizárólagosan öntözésfejlesztéssel javasolják megoldani, miközben a szakértői vélemények legfeljebb néhány ezer km² terület öntözését tartják reálisnak. Ugyanakkor már gyakorlati tapasztalatok vannak arra, hogy van olyan gazdálkodási mód (az ún. talajmegújító mezőgazdaság), amely elég sikeresen tudja kezelni a csapadék nagy ingadozását, ráadásul sokkal környezetkímélőbb és még a klímaváltozás elleni küzdelemben is segítségünkre lehet. Be kellene látnunk (kormányzati szinten is), hogy gazdaságilag is sokkal olcsóbb a gondolkodást oda vinni a gazdálkodókhoz, mint a vizet.

Az utóbbi években egyre gyakrabban juthat eszünkbe az 1970-as évek slágerének címe: „Add már Uram az esőt!” – utalva arra amikor a természet vízhiánnyal küzd, s persze ennek ellenkezője is, amikor belvíz borítja a mezőgazdasági táblákat. A természet már ilyen, nem véletlenül van rá mondásunk: „szeszélyes, mint az időjárás”. Igaz, aszályok és belvizek a múltban is voltak, de úgy érezzük, az utóbbi évtizedekben mintha megszorodtak volna. Ha azonban megnézzük az elmúlt 118 év adatait (1. ábra), akkor azt láthatjuk, hogy (a 2010-es rendkívül csapadékos évtől eltekintve) a csapadék mennyiségében korábban is közel hasonló szélsőségek voltak.

1. ábra. Magyarország évi területi csapadékatlaga és annak trendje 1901–2018

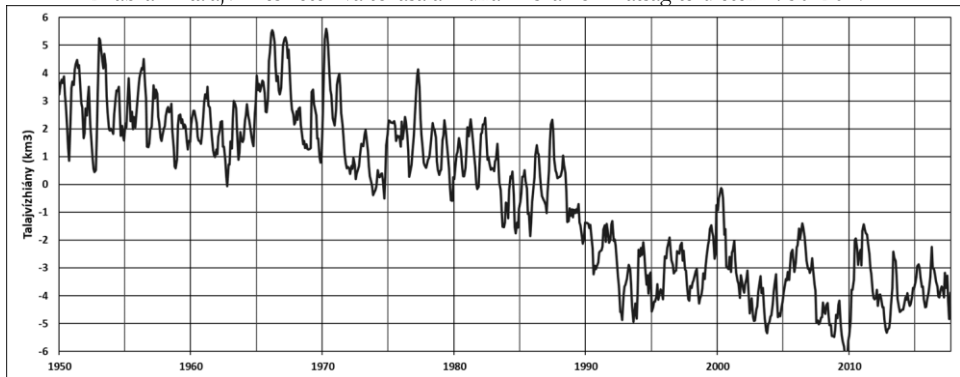
Forrás: OMSZ

Közel ötven évben az évi csapadék több mint száz milliméterrel tért el a hosszú távú trendtől, de ezekben kb. fele-fele arányban vannak a vízbő és az aszályos évek. Ha a kétszáz milliméternél nagyobb eltéréseket keressük, akkor pedig már a csapadékosabb évek többségben. Van, ami viszont csak az utóbbi húsz évben fordult elő: olyan „iker évek”, amikor egy nagyon csapadékos évet, egy nagyon száraz követ. Ilyen volt 1999 és 2000, majd 2010 és 2011. Ez előbbi esetben közel 400, az utóbbiban pedig több mint 550 mm különbség volt az egymást követő évek csapadékában. Ez a tendencia megfelel a klimatológusok azon előrejelzésének, hogy a szélsőségek a klímaváltozás hatására növekednek a jövőben.

Természetesen ezek az éves átlagok nem tükrözik sem a csapadék éven belüli eloszlását (a 2000-es nagyon belvizes tavaszú év, az egyik legszárazabb év lett az időszakban), sem annak területi megoszlását az országon belül (az utóbbi évtizedekben valamelyest mérséklődött a különbség a csapadékosabb nyugati és a kisebb csapadékú keleti országrész között). A talajvíz-készletek részletes területi értékelése során azonban azt tapasztaltuk, (Rakonczai, Fehér 2015; Fehér, Rakonczai 2019) hogy a geomorfológiai, hidrogeológiai sajátosságok jelentősen befolyásolják az egyes tájak klímaérzékenységét. Azok a tájaink, ahol a talajvíz csak csapadékból pótlódik (Nyírség, Duna–Tisza közti homokhátság) azok érzékenyek a klímaváltozásra, míg azok, ahol lehetőség van felszín alatti áramlással külső területekről is vízpótlásra (pl. Maros hordalékkúp, a Mátra és a Bükk síksági előtere), azok kevésbé érzékenyek – amíg vannak szélsőségesen csapadékos évek is.

A talajvízkészletek időbeli változását megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy abban a klimatikus hatások a meghatározók. A hazai talajvíz-változások legismertebb példája a Duna–Tisza közti talajvízcsökkenés. Ennek részletes kiértékelése (Pálfi 1994) során az időjárás hatás mellett leginkább a rétegvíz kitermelése látszott a legfontosabb oknak. Amikor azonban részletes elemzést készítettünk a készletváltozásokról, kiderült, hogy 40 év alatt a vízkitermelés hatása kisebb, mint amit a klimatikus hatások egy év alatt okozni képesek. Ugyanis amíg négy évtized alatt a Duna–Tisza közti hátság területén kb. 2 km³ ivóvizet termeltek ki, addig egy-egy nedvesebb vagy szárazabb év változása ezt lényegesen meghaladhatja (2. ábra).

2. ábra. A talajvízkészletek változása a Duna–Tisza közti hátság területén 1950–2017¹

Forrás: OVF adatbázis alapján Fehér, Rakonczai 2019

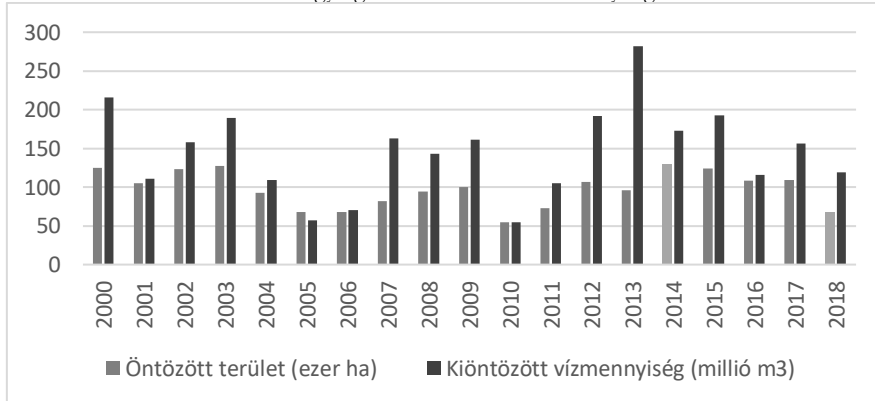
¹ A „0” érték a teljes vizsgálati időszak átlagát jelenti.

Az ábrán azt is megfigyelhetjük, hogy a jelentős vízkészlet hiány az 1970 évek közepe és az 1990-es évek eleje közötti szárazabb időszak következménye. Ez időszak alatt kb. 1100 mm csapadékhány volt mérhető, amit később az 1999-es és 2010-es nagyon nedves időszakok sem tudtak pótolni.

Szárazabb időszakokban rendszeresen előtérbe kerül az „örök varázsszer”, az öntözés fejlesztés. Érdekes azonban ilyenkor a statisztákat és a szakmai cikkeket elővenni. Az 1970-es évek néhány évétől eltekintve a hazai öntözött területek kiterjedése 200 ezer hektár alatt maradt, és az utóbbi két évtizedben nem érte el a 150 ezer hektárt sem. Ezzel összhangban a kiöntözött víz mennyisége évente általában 100 és 200 millió m³ között alakult (3. ábra). Jelenleg mintegy 200 ezer hektár van öntözésre berendezve, és potenciálisan 350–400 ezerre volna lehetőség, de a legoptimistább elképzelések is csak 800 ezer hektár öntözési lehetőségekről beszélnek. Ez a hozzávetőlegesen 5,3 millió hektár mezőgazdasági szántóterület 15%-a lenne, miközben ma 1-2% között tartunk. A szakemberek nem véletlenül jelzik, hogy realisan nézve nem az öntözés fogja növekvő aszály problémáját megoldani. Miközben a világ számos területén a vízhiány a mezőgazdaság legnagyobb korlátja, nálunk – bár a készleteink végesek – a vízmennyiséggel jelenleg nem lenne gond. Ha rápillantunk a 2. ábrára, jól látható, hogy az évi 0,1-0,2 km³-nyi öntözővíz (aminek egyébként kb. 92%-a felszíni vizekből származik) mennyisége szinte észrevétlen az éves talajvízkészlet változáshoz viszonyítva. (Jelenleg nem tárgyaljuk sem az öntözésfejlesztés talajtani és infrastrukturális korlátait, sem közgazdasági vonatkozásait.)

A talajvíz készletek mennyiségi változásait látva egy „történetre” még érdemes kitérni. Néhány éve a kormányzat kezdeményezte a felszínközeli vizek kitermelésének (kutak létesítésének) egyszerűsítését, ami ellen az ombudsmani hivatal (a jövő nemzedékek szószólója) panasszal élt az Alkotmánybíróságnál. Ennek következményeként, nemhogy engedmény következett volna a vízkivételeknél, hanem igen szigorú felülvizsgálati és bejelentési kötelezettséget írtak elő a már meglévő kutaknál is. Ennek határidejét ugyan kitolták, de egy nehezen megoldható feladatot teremtettek.

3. ábra. Az öntözött területek nagysága és a kiöntözött víz mennyisége hazánkban 2000–2018

Forrás: KSH adatok alapján

Teljesen érthető és jogos volt a jövő nemzedékek szószólójának kifogása, hogy egy közös javat (vízkészletünket) ne lehessen korlátlanul és kontroll nélkül felhasználni – mert ez veszélyeztette volna a fenntartható vízhasználatot mennyiségi oldalról. A jogszabályi változtatás során viszont már a kutat mennyiségi számbavétele mellett azok potenciális szennyezési hatásait is számba vennék. Véleményem szerint a történet tipikus példája annak, ahol a két megoldás között kell megtalálni az igazságot. A sok százezer „kerti kút” vízkivétele (a korábban bemutatottak alapján) nem veszélyezteti hosszú távon sem a vízkészleteinket. Sőt! Ha ezeket (a hivatali macerák miatt) megszüntetik, akkor a belőlük kinyert vizet majd a sokkal értékeőbb ivóvíz készletekből kell pótolni, ami ráadásul még jóval költségesebb is. Ugyanakkor célszerű lenne egy „leltárt” készíteni a potenciális szennyező forrásokról. De ezek nem elsősorban a most lajstromba venni kívánt, néhány tíz vagy száz m³ évi vízkivétellel jellemezhető kutak, hanem az a százezres nagyságú ásott kút (melyeknek nagy része bizonytalan körülmények között már felszámolásra is került), ahol a víz kivét mellett a szennyeződés is reális veszélyt jelent, és amelyek a moratórium alatti jogszabály alkalmazása során is elkerülnék a figyelmet. Ha megszüntetik a jövőben az egészséges kompromisszum, akkor a mezőgazdasági kistermelőknek, a hobbi-kertek és családi házak tulajdonosainak hosszú ideig biztosítható a fenntartható vízhasználat még a prognosztizált klímaváltozás ellenére is.

De van-e fenntartható vízhasználat a nagyüzemi mezőgazdaság számára egy szélsőségesebb csapadékelosztás és erősen korlátozott öntözési lehetőségek mellett? Bármilyen hihetetlen, de van! Sőt annál több is. Már gyakorlatban is működik (igaz még csak tízezer hektár körüli területen) az a mezőgazdasági termelési gyakorlat, ami nemcsak alkalmazkodik a szélsőséges csapadékeloszláshoz, hanem széndioxidot köt meg, így növeli a talaj szervesanyag-tartalmát, termelékenységét. Ráadásul még olcsóbb és környezetbarát is.

A röviden csak „no till”, azaz mélyszántás nélküli „talajmegújító mezőgazdaság” egyszerűségével és hatékonyságával nemcsak a klímaváltozással szembeni alkalmazkodásban lehet a jövő (bár jobb lenne, ha már a jelen), de a környezettudatossága egészségesebb terméket is eredményez. Ez a gazdálkodási mód négy alapvető tart fontosnak: a) változatos növényállomány, b) minimális talajművelés, c) állandó talajtakarás, d) mindig élő gyökérzet. Mindezek lehetővé teszik a hatékony „talajélet” kialakulását, ezen keresztül a szervesanyag-tartalom növekedését, csökkenti a talajpárologtatását, segíti a jobb talajszerkezet kialakulását, könnyebbé teszi a talajszelvényen belüli vízmozgást, azaz a kedvezőbb vízgazdálkodást, stb.

Az elmúlt évszázadokban a talajok folyamatosan szenet veszítettek, de különösen igaz ez az ún. intenzív mezőgazdaság időszakában. A szerves trágyákat sokféle kiszorító, vegyszereket használó mezőgazdaság növekvő termés hozamokat tudott felmutatni, ami az utóbbi évtizedekben felgyorsította a talajok szénvesztését. Gondoljunk bele: a műtrágyákkal nitrogént, foszfort, káliumot, mikroelemet, stb. juttatunk a talajba, de szenet nem (azt csupán a levegőből vehetik fel a növények). Mindeközben a terményekkel cellulózt, szénhidrátot, keményítőt, fehérjét, stb. szállítunk el, amik jelentős mennyiségű szenet tartalmaznak. A rendszerváltást követő agrárszerkezeti átalakulás a korábban is csökkenő szerves trágya használatot még inkább háttérbe szorította. Hosszú távon ez az egyirányú szénforgalom a talajok szervesanyag-

tartalmának csökkenését okozta, és a talajok szerkezetére is káros hatással van. A talajmegújító mezőgazdaság ezt a szénforgalmat teszi újra kétirányúvá. A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy az eljárással akár 3-5 év alatt számottevő vastagságú termőtalaj alakulhat ki még homokfelszíneken is. A talajban megkötött szén nemcsak annak minőségét javítja, de csökkenti az egyik legfontosabb üvegházgáz mennyiségét a levegőben, azaz egy eszköz a klímaváltozás elleni küzdelemben.

Az aszály-belvíz problémák talajtani megközelítése kapcsán Várallyay akadémikus sokszor említette az elmúlt évtizedekben, hogy a talaj a legjobb víztároló, a jobb talajok akár az éves csapadék körüli mennyiségű vizet is raktározni tudnak. A talajmegújító mezőgazdaság nemcsak a feltalaj szerkezetének javításán keresztül tudja a talajok víztárolását javítani, de a mélyre lenyúló gyökérzetten (illetve az azok által kialakított járatrendszeren) keresztül (és az eketalp réteg megszűnése miatt) intenzívebb csapadékok esetén gyorsabb beszivárgást tesz lehetővé. Ugyanakkor szárazabb években a mélyre lenyúló gyökérzet könnyebben tudja biztosítani a nedvességet a növények számára.

Mi magyarok sokszor gyanakvók vagyunk, és egy-egy új dolog kapcsán az mondjuk „hiszem, ha látom”. De a talajmegújító mezőgazdaság eredményei már láthatók – sajnos nem eléggé széles körben. Az 2017-es évben az év agráremberének választott Kőkény Attila előadások sorozatán (melyek közül több az interneten is elérhető) bizonyítja a gazdálkodási módszer eredményességét, mégis lassan halad annak elterjedése. Igaz, a módszer igazán sikeres alkalmazásához gondolkodni is kell, de a szakember már jól bejáratott gyakorlatot tudna átadni a gazdáknak, ha nyitottabbak lennének. És sokkal nyitottabbnak kellene lennie az agrárágazat irányítóinak is. Ha nem eléggé meggyőző az, hogy a lényegesen kevesebb (vagy semmi) műtrágya és vegyszerhasználat, jóval kisebb gépszükséglet (ami ráadásul kisebb talajtömörődéssel és energiafelhasználással és CO₂ kibocsátással jár), így még azonos terméseredmény esetében is jóval gazdaságosabb lenne, akkor talán a klímaváltozás kiszámíthatatlanabb csapadékmennyisége mégis döntő érv lehetne. (Itt szándékosan nem kívánok kitérni az ellenérdekeltek körére.)

Tehát miközben hol a sok, hol pedig a kevés víz problémájával küzdünk a talajmegújító mezőgazdaság tapasztalatai bizonyítják, hogy a hazai csapadékmennyiség sokkal kevésbé gátja a termelékenységnek, mint az a többség gondolja. Sokan az öntözésben látják a megoldást, és az izraeli mezőgazdaság tapasztalataival példálózna. De Magyarország nem sivatagi ország, még ha néha a Duna–Tisza köze elsivatagosodásáról is beszélnek (egyébként helytelenül). Korábban láttuk, hogy a hazai öntözésfejlesztésnek területi korlátai vannak, de nem is kell mindenkinek vizet biztosítani az öntözéshez, ha van olyan módszer, amivel a jelenlegi csapadékmennyiség is elegendő lehet. Gazdaságilag is sokkal olcsóbb a gondolkodást oda vinni a gazdálkodókhoz, mint a vizet.

Mielőtt az a vád érne, hogy öntözésellenes vagyok, szeretném kijelenteni, hogy nem. Csak fontosnak tartom, hogy ott öntözzünk és olyan növényeket, ahol az gazdaságosan megvalósítható. A Duna–Tisza közti hátság magasabb részein például közel ivóvíz áron nem lehet folytatni gazdaságosan nagyüzemi öntözéses szántóföldi gazdálkodást. Ide egy Duna–Tisza csatorna sem hozná el a néhányak által elképzelt „csodát”, viszont a környezeti problémákat igen.

A jövő fontos feladata, hogy rendszerben próbáljunk gondolkodni. A klímaváltozás egy természeti folyamat, ami a Föld történetében rendszeresen bekövetkezett, igaz a jelenlegi változásokban az emberiségnek súlyos felelőssége van. Ez ellen lehetne tenni, de hiányzik az érdemi globális politikai akarat. S ha még valamikor komoly tettekre is sor kerülne, akkor is annak hatása jó esetben is csak több évtized alatt lenne tapasztalható. A hatékony gazdálkodáshoz nincs más út, mint adaptálódni a változásokhoz. Mint láthattuk, módszer van, ami a szén megkötésével ráadásul egy apró lépést is jelentene a globális melegedés ellen.

Köszönetnyilvánítás: A tanulmány a HUSRB/1602/11/0057 kutatási programhoz kapcsolódva készült.

Irodalom

- Balogh J. (2016): *Mi az a forgatás nélküli talajművelés?* <http://www.onellatoakademia.hu/mi-az-a-forgatas-nelkuli-talajmuveles/>
- Fehér Zs., Rakonczi J. (2019): Analysing the sensitivity of Hungarian landscapes based on shallow groundwater fluctuation affected by climate change. *Hungarian Geographical Bulletin*, (Megjelenés alatt)
- Kemény G., Lámfalusi I., Molnár A. (2017): *Az öntözhetőség természeti-gazdasági korlátainak hatása az öntözhető területekre*. AKI.
- Pálfai I. (1994): Összefoglaló tanulmány a Duna–Tisza közti talajvízszint-süllyedés okairól és a vízhiányos helyzet javításának lehetőségeiről. In: *A Duna–Tisza közti hátság vízgazdálkodási problémái*. A Nagyalföld Alapítvány Kötetei 3. Békéscsaba.111–126.
- Rakonczi J., Fehér Zs. (2015): A klímaváltozás szerepe az Alföld talajvíz-készleteinek időbeli változásaiban. *Hidrologiai Közlemény*, 1., 1–15.
- Realisan az öntözésfejlesztésről* (szerző nélkül) (2018): <https://szuperfarm.hu/agrar/realisan-az-ontozesfejlesztesrol-hol-es-hogyan-erdemes>

A Duna-Tisza közti Homokhátság fejlesztéspolitikai sors története az Európai Unió csatlakozásunkat követően

SZABÓ MÁTYÁS, PÉTI MÁRTON, SALAMIN GÉZA

Csatári Bálint, tanárunk, mentorunk kerek születésnapján csak a tisztelet legmelegebb hangján tudunk megszólalni. Bálint Bátyánk munkássága, ereje, erkölce számunkra irányjelző és meghatározó. Amikor „kedvenc” térségét vettük górcső alá saját eszközeinkkel, az Ő általa mutatott módon tettük: őszintén és szakmailag az eredményre tekintet nélkül, ezzel is tisztelegve az ünnepeelt geográfus előtt.

SZABÓ Mátyás: egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdaságföldrajz, Geoökonómia és Fenntartható Fejlődés Intézet

PÉTI Márton: egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdaságföldrajz, Geoökonómia és Fenntartható Fejlődés Intézet

SALAMIN Géza: mesteroktató, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdaságföldrajz, Geoökonómia és Fenntartható Fejlődés Intézet

KULCSSZAVAK: Duna-Tisza-közi Homokhátság, területfejlesztés, fejlesztéspolitika, vízgazdálkodás, klímaváltozás

ABSZTRAKT: A Duna-Tisza-közi Homokhátság Csatári Bálint kutatásainak mindig is a középpontjában állt. A szerzők e cikkben megkísérik feltárni a Homokhátság fejlesztéspolitikában és tervezésben betöltött szerepét a 2004 óta eltelt időszakban. A tanulmány bemutatja, hogy a komplex területfejlesztési szükséglet egy tankönyvi példája hogyan tudott beilleszkedni az ágazati tervezés uralta hazai és Európai Unió fejlesztéspolitikába. A cikkben bemutatjuk a releváns területi, valamint szektorális tervdokumentumokat és intézményeket, amelyek a térség fejlesztésével voltak hivatottak foglalkozni.

Bevezetés

A címben meghatározott időhorizonttal ellentétben, természetesen a cikket messzebből kell kezdenünk. A Duna-Tisza-közi Homokhátság (továbbiakban Homokhátság) fejlesztési kérdésköre már az uniós csatlakozásunk előtt ismert volt. A megelőző fél évszázad során számos vizsgálat kereste a választ a térség problémáira, számos helyzetelemzés tárta fel gondjait.

Ma már majdnem 75 éve, hogy jeges árvíz pusztította Solt térségét. Az ezt követően született politikai döntés kiterjedt a Duna-Tisza-közére is, mint szinte az összes vízjárta területére az országnak. Ez a döntés logikusnak is hatott, hiszen a jelen problémáira válaszolt: minél több vizet, minél gyorsabban elvezetni és minél több mezőgazdasági termőterületet létrehozni. Nyilván, ha ismerték volna, és a fenntartható fejlődés elvéből kiindulva hoztak volna hosszú távú döntéseket, akkor feltehetően kisebb kárt okoztak volna! A sikeres belvízi elvezetési rendszerek kiépítésének hatására pár évtized alatt kiszáradt a Duna-Tisza-köze! 1954 évi talajvízszinthez képest van ahol 10 méteres csökkenés is kimutatható (1995-ben még csak 6 métert), ráadásul gyorsuló ütemben, úgy tűnik! A gyorsulásnak számos, nem a

vízgazdálkodási műtárgyaknak köszönhető oka van, mint például növekvő mezőgazdasági, gazdasági, lakossági vízhasználat stb. ahogy azt később bemutatjuk. A talajvíz csökkenésének egy sereg negatív hatása lehet. A természetre közvetlenül és erősen hat, az eddig megszokottak helyét átvehetik a kevesebb nedvességet igénylő növény- és állatfajok, a talajok romlása és változása, az élőhelyek állapota mind-mind negatív és talán megállíthatatlan trendeket indíthatnak el. Az ökológiai degradációval szemben a gazdaságra talán nem ilyen látványos a talajvízszint-süllyedés hatása, hiszen térségben szereplő, nem agrár gazdasági szereplők eddig nem vagy nagyon csekély mértékben érzékelték a változást. A vízhez jutás jelenleg megoldott az infrastruktúrán keresztül, ugyanakkor a párhuzamosan zajló klímaváltozással együtt járó hőmérséklet-emelkedéssel kiegészülve, már talán kimutatható a nagyobb energia és költségigény, amely terhet ró a gazdaságra, valamint egy esetleges vízhiányos időszak már fokozottan érintené őket. Emellett a munkaerő és fogyasztók számán és minőségén keresztül a társadalmi változások is kihatnak a gazdaságra. Az előbbi alól az agrárium természetesen kivételt képez, mivel közvetlenül és erősen megéri a talajvízszint csökkenést és sajnos elsődleges reakciói csak tovább rontják a helyzetet. Hiszen a gazdálkodó kézenfekvő válasza ilyenkor az öntözés és ezzel megindul egy szűkös erőforrás túlhasználata. De itt kell láttatni a termőtalaj minőségének romlását is, amellyel szembeni védekezés szintén finanszírozásigényes és gyakran nem is túl környezetbarát módon történik. Mindezek miatt persze a társadalom is változik a térségben, ami nem elválasztható a globális, uniós, magyar trendektől amik a vidéket érintik, csak ráerősítve azokra. Az előregedés, elnéptelenedés, az esetlegesen maradó rétegek aluliskolázottsága, szegénysége mind megjelennek, amikor a tanyasi népességet vizsgáljuk, vagy a településhálózatot vesszük górcső alá a térségben. Persze a nagyobb településeket nem figyelembe véve, hiszen Kecskemét, Szeged, Mórahalom stb. fejlődése az elmúlt évtizedben nagyjátalánoságban szólva folyamatos (hullámzó ütemben és különböző gyorsasággal). Előző bekezdésben már fel-felillant, hogy vajon tényleg csupán a korai kommunista rezsim infrastruktúrafejlesztése okozta-e a problémákat vagy egyéb tényezők is hatottak-e? Évtizedes kutatói ismereteink alapján kimondható, hogy kizárólag vízgazdálkodási megoldás itt nincs. A probléma sokkal összetettebb, terület- és vidékfejlesztési összefüggésű, hiszen (csak kiragadott példaként) fejlesztési célként itt megjelenik:

- a mezőgazdasági termelés áttelése szárazságtűrő növények hasznosítására,
- az öntözés modernizálására (csöpögtetési technikák),
- a lakosság vízhasználati szemléletmódváltása (beleértve az ökotudatos fogyasztási szokásokat),
- a települési rendezési tervek „vízháztartás-orientált” átalakítása (mit építünk be, és mit nem),
- vizes élőhelyek fejlesztése,
- képzések és oktatások, stb.

Tehát könnyen belátható módon egy „vizes” orientációjú, ugyanakkor nagyon komplex beavatkozási csomagot igényel(t) a térség, ami integrált megközelítést feltételez.

Ez a rendkívül leegyszerűsítetten összefoglalt problémahalmaz már jó ideje ismert volt a fejlesztéspolitika számára, de jelen cikk keretei között, olykor inkább dokumentarista céllal, csak az Uniós csatlakozásunkkal összefüggő időszakot vizsgáljuk, különösen a 2004. május 1. óta történeteket. Sorba vesszük, hogyan jelent meg a Homokhátság a tervezési dokumentumokban és az intézményrendszerben, ugyanakkor élesen nem különítjük el a tisztán hazai és az uniós feladatokhoz köthető eredményeket.

Előljáróban még szükséges itt kiemelni, hogy a vizes logika mindig is tetten érhető volt a történet során, mint domináns elem. Ez alapján osztották ki a feladat felelősségét, így a hazai vízügy mozgásával együtt váltakozott folyamatosan a fő felelős személye az intézményrendszerben (Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, Vidékfejlesztési Minisztérium stb.). De ilyen hivatkozásokat is találtak maguknak a szereplők, amikor a forrásszerzés céljából lobbiztak. Ezért kötötték össze a később bemutatott módon a Homokhátság fejlesztését a Duna-völgy fejlesztésével, a Ráckevei-Soroksári Dunaág revitalizációjával vagy a Vásárhelyi tervvel.

Egy komplex regionális fejlesztési csomag sorsa 2010 előtt

A területfejlesztés, mint szakpolitika csatlakozási folyamatát a Területfejlesztési törvény (1996. évi XXI.) megszületésétől szoktuk datálni, hiszen ebben már megjelennek az Uniós regionális politika egyes elemei. Ugyanakkor a Homokhátság szempontjából kiemelendő, hogy a helyzet súlyossága már akkoriban kormányzati szintű beavatkozást tett szükségessé, így a 105/1995 (XI. 1.) Országgyűlési határozat Cselekvési Program kidolgozását irányozta elő. Ennek része volt egy, az akkori agrártárca és agrárkamara által indított „Homokháti speciális célprogram”. A célprogram 2001-2007 között valósult meg, a Bács-Kiskun Megyei Agrárkamara kezdeményezésére és gesztorálásában, éves állami szerződések keretében. 7 év alatt 284 millió Ft állt erre a célra rendelkezésre (Váti, 7. o.).

Az 1996-os Területfejlesztési törvény intézményesítette a térségi szintű tervezést és az országos szintű területi tervezést. A törvény még nem foglalkozott a Duna-Tisza-közi homokhátsággal, de a törvény elfogadását követően rövid időn belül elkészült Országos Területfejlesztési Koncepció (OTK) (Országgyűlés 1998) már konkrétan megemlíti e térséget és az e térségben jelentkező fejlesztési feladatokat. Az 1998-as OTK által meghatározott térségi tennivalók azonban még csak a közvetlen vízgazdálkodási feladatokhoz kapcsolódtak: „... talajvízszint-süllyedés megállítása és vízvisszatartás megoldása a Duna-Tisza-közi Homokhátságon”.

Az 1998-as OTK szellemiségének is megfelelően a csatlakozásunkat megelőző időszakban az évezredforduló táján megindultak tervezési munkák a térségben. Magyarország első teljes uniós finanszírozási fejlesztési programidőszakára (2007–13) készülve fokozódtak ezek a tervezési tevékenységek. Így a szakma kidolgozta a „Duna komplex programot”, amely szerint a VII. számú páneurópai folyosó – Magyarország egyetlen nemzetközi jelentőségű víziútja - alapját a Duna folyó és a hozzátartozó csatornák képezik és a folyóval érintkező 20 kistérségre, a budapesti partszakaszra és a Duna-Tisza közi Homokhátság (14 kistérség) területére terjed ki.

Ezáltal 8 megye (Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Pest, Bács-Kiskun, Csongrád, Fejér, Tolna, Baranya) és 5 régió (Nyugat-Dunántúl, Közép-Dunántúl, Közép-Magyarország, Dél-Alföld, Dél-Dunántúl) érdekszférájába tartozik, és a Homokhátság révén a Tisza mente árterével is átfedésben van. A program megállapítása, hogy bár a 90-es évek végétől már több a Duna térséggel foglalkozó fejlesztési elképzelés született meg, a kapcsolódó projektek azonban csak elkülönülten jelentek meg a fejlesztési dokumentumokban, programokban, a térség egységes fejlesztését nem eredményezték.

A Duna térség későbbi komplex programozásának közvetlen előzményét, legitimációs alapját képezte az Országos Területfejlesztési Koncepció 2005-ban zárult újabb tervezése (Országgyűlés 2005a). A 2005-ös OTK szintén említi a Duna-Tisza-közi homokhátságot az úgynevezett országosan kiemelt Duna térség részeként. A Duna kiemelt térség OTK-ban való kijelölése körül komoly szakmai viták folytak, bár ezek sajnos a szakirodalomban nem kerültek dokumentálásra, csak e tanulmány szerzőinek személyes tapasztalatai szolgálnak erre forrásként. A térség meghatározásában a szakpolitikai-politikai pragmatizmus felülírta a területi tervezői szakmai szempontokat. E térségben vitathatatlanul azonosíthatók fontos, a térség egészében megjelenő szűk ágazati fejlesztési szükségletek, de ettől még a térség nem tekinthető egy térségi rendszernek. E térség ugyanis nem képez egy funkcionális területet. Például csak bizonyos ágazati megfontolások kötik össze a Szigetköz és a Mohácsi-sziget térségét: vízgazdálkodási, közlekedési, elsősorban vízi közlekedési és esetleg bizonyos turisztikai szempontok. Az egyes Duna menti térségek társadalmi-gazdasági fejlődése azonban egymástól teljesen eltérő mintákat követ, mind történelmileg, mind a jelenben, és ebben a Duna jelenléte nem meghatározó. Továbbá a nagy kiterjedése miatt már lehatárolásában is nélkülözötte a térségi koncentrációt, a térségi kiemelés jellegét a Duna-térség meghatározása az OTK-ban. Ebben az összefüggésben azonban kivételt képezett a Duna-Tisza-közi homokhátság helyzete, amelyet mintegy jobb híján tervezési technikai és szerkesztési szempontból a Duna térség nevesített részeként kezelt a 2005-ös OTK.

A Duna térségen belül meghatározott részletes Duna-Tisza-közi homokhátsági fejlesztések azonban már összetett térségfejlesztést vizionáltak, komplex beavatkozásokkal. A 2005-ös szűkebb homokhátsági térségi fejlesztési gondolatok komplexitásukban tehát messze túlléptek mind az 1998-as OTK tisztán vízgazdálkodási megközelítésén, mind a befoglaló Duna térség esetében megfogalmazott szűk vízgazdálkodási és turisztikai elképzeléseken. A Homokhátság 2005-ös fejlesztési elképzelései között – a hagyományos vízgazdálkodási, vízviszatarthási törekvések mellett – megjelenik a fenntartható mezőgazdálkodás, és a sajátos településstruktúrához (tanyás térség) kötődő sajátos infrastrukturális fejlesztések ügye is.

A 2005-ös OTK egyes üzenetei, közte a Duna térség fejlesztése említve a Homokhátságot is, kivonatolva bekerült a szintén 2005-ben elfogadott Országos Fejlesztési Koncepcióba (OFK) (Országgyűlés 2005b). Az OFK határozta meg a legmarkánsabban a 2007–13-as uniós programidőszak magyarországi szándékait. Látni kell azonban, hogy ennek ellenére sem a Duna térség fejlesztése, sem a Homokhátság fejlesztése nem lett egy karakteres, komplex, tudatos, de legalábbis kitapintható vonulata a programidőszak fejlesztéseinek, bár kétségtelen, hogy számos

fejlesztési projekt érintette ezeket a térségeket. Sajnos ez nem egyedi eset, nem csak a Homokhátsággal történt ez így. Az eddigi programidőszakok – beleértve a jelenlegit is – nem tudták kezelni a komplex, az ágazatokon, az operatív programokon átnyúló fejlesztési elképzeléseket. Annak ellenére történik ez így, hogy minden tervezési időszak előkészítése során komoly elhatározások történnek annak érdekében, hogy legyenek valóban összetett fejlesztések is.

A Homokhátság ügyét a 2007–13-as időszakban egyébként nem segítette a nagy Duna-térségi komplex programba való beágyazódás sem. Arról is komoly viták folytak, hogy érdemes lehet-e csak a Homokhátság térséget önállóan kiemelt térségként kezelni. Hiszen e meghatározásnak a tervezés idején fontos része volt az is, hogy egy ilyen térség az egyes regionális fejlesztési programok programterületén átnyúljon. Erre klasszikus példa volt a Balaton üdülőkörzete (amely szintén országosan kiemelt térségi státuszt kapott, komplex programot kapott, de ez e vidék esetében sem járt komplex fejlesztésekkel a programidőszakban). A Homokhátság döntően azonban a Dél-Alföldi Régió területét érinti, és ehhez képest csak igen kis mértékben a Közép-Magyarországi Régió területét.

E viták már azokat – az azóta is feloldatlan – szakmai területi fejlesztésméleti dilemmákat vetítették előre, hogy vajon az országos jelentőségű térszerkezeti problémákat lehet-e térségileg decentralizáltan kezelni. Vagy ehelyett szükség van-e ezeknek a térségeknek egy országos szintű kiemelésére, és nemzeti szintű rásegítésre mind koordinációban, mind központi többleterőforrásokkal. (E dilemmákra a Homokhátságénál még kézenfekvőbb példa a leghátrányosabb helyzetű kistérségek helyzete, hogy ezek felzárkóztatását rá lehet-e bízni azon régiókra, ahol azok találhatóak.) A fejlesztéspolitikai végrehajtás eredményei és értékelései azóta szinte minden esetben bizonyoságát adták, hogy a decentralizált kezelés nem elégséges. Az érintett decentralizált térségeknek (akkor régiók, jelenleg megyék) érthetően megvannak a saját fejlesztési elképzelései és érdekei, amelyek adott esetben indokoltan ott helyben fontosabbak lehetnek, mint az országos térszerkezeti problémák, amelyek kezelését a saját erőforrásaikból amúgy sem tudnák hatékonyan megoldani. A Homokhátság esete is sajnos alátámasztja az előbbi megállapítást. E térség sajátos fejlesztését tehát nem volt indokolt elvárni a Dél-Alföldi Régiótól, talán még kevésbé indokolt elvárni az érintett megyéktől.

A fent vázolt helyzet ellenére egyes kiemelt ágazati fejlesztések – azaz uniós finanszírozású ágazati operatív programok nagyobb projektjei – már önmagukban is sokat tehetek volna a térség egy-egy szűkebb ágazati gyökerű problémájának orvoslására (pl. Homokhátság esetében a vízgazdálkodási feltételek javítása). Azonban ezek az ágazati fejlesztések is rendre elmaradtak, és nem csak a Homokhátság esetében. Látni kell, hogy sajnos nem csak a térségek decentralizált tervezését, hanem az ágazati tervezést sem orientálják kellő mértékben az országos jelentőségű térszerkezeti problémák (mindez persze nemcsak hazai, hanem általános európai, sőt általános területi tervezési jelenség).

A Duna komplex programnak bár a végrehajtása elmaradt, a tervezésére komoly erőforrásokat lehetett fordítani a 2000-es évek közepén. A program az összetett jellege miatt hazai szinten is nagyszámú érintettel bír, egyrészt az ágazati szakirányok, másrészt a területhez tartozó önkormányzatok, regionális partnerek és ezek menedzsmenti és döntéshozó szervei, valamint civil szervezetek és mindezek

összefogásával – általában önként és szintén részterületekre – szerveződött munkabizottságok (pl. Beszédes-program, Al-Duna-völgyi Fejlesztési Régió, Nemzeti –Duna -Bizottság, stb.) kerültek felállításra.

Cikkünk szempontjából releváns a fentiek közül a Beszédes-program¹, amely „fejlesztési koncepció Esztergomtól a Csepel- sziget déli csücskéig egybefogta, és egységként kezeli a Közép-Duna Völgye térségét, s magába foglalta a Duna-Tisza közti Homokhátság fejlesztését és a Duna-Tisza Csatorna kiépítését” (Beszédes-program). A Beszédes-program integrált megközelítésű volt:

- a mezőgazdasági alkalmazkodást és fejlesztést;
- a gazdasági diverzifikációt – nevezetesen a kis és közepes méretű iparokat, valamint szolgáltatásokat;
- a természeti erőforrásokkal való gazdálkodást;
- az ökológiai gazdálkodást és az alacsony bevitelű agrárgazdaság kialakítását;
- a mező- és erdőgazdaság vízigényének fenntartható kielégítését;
- a környezeti funkciók fejlesztését;
- a kultúra, turizmus és az üdülés elősegítését

mind-mind megcélozta és egyúttal megállapította, hogy „csak az érintettek felelős, hatékony részvételével, összehangolt kormányzati, regionális, kistérségi munkával kerülhet kidolgozásra” (Beszédes-program) és lebonyolításra.

A Beszédes-program sorsa a feledés lett. Pár figyelemfelhívó konferencia, pár elemének, amelyeket az intézményrendszer értelmezni és felvállalni tudott, tovább gondolása, részletezése megtörtént, de a komplex szemléletmód nem érvényesült.

Egy dolgot azonban érdemes itt kiemelni, mivel megjelenik a Beszédes-programban és mert a Duna-Tisza-közi Homokhátság fejlesztésének gondolatát mindig is kísérte: a Duna-Tisza-csatorna. A már-már „1000 éves álm”, mindig megmozgatta a lakosság és a döntéshozók álmát, és ez nem volt másként az elmúlt 2 évtizedben és a hátsági nagymértékű talajvízszint-süllyedés következtében a Duna-Tisza-csatorna megvalósítása ismét szóba került. A Duna - Tisza köze vízgazdálkodási problémáinak megoldását keresve a szakemberek gyakran egyetértettek abban, hogy a természetes helyi vízkészletek visszatartása önmagában csak kis mértékben eredményezhet pozitív változást. Megalapozottnak nevezhető az álláspont, mely szerint a Duna - Tisza közti hátság víz-gazdálkodási helyzetének stabilizálása vízpótló művek létesítését is indokolja. Különös visszatérő elem a témában a csatorna hajózhatósága. Visszafogott szakértők persze jelezték, hogy Magyarország fekvéséből adódóan valóban fontos szerepet tölthet be a kelet-nyugati áruforgalomban, de nem tisztázott azonban még, hogy a tranzit szerep felértékelődése indokolja-e és mikor a Duna - Tisza közti hajózás feltételeinek megteremtését. Mindezen kérdésekről nincs és nem is volt elég ismeretünk. Vizsgálni kellene, hogy a korábbi tanulmányokban és döntés-előkészítő anyagokban megfogalmazott érvek és ellenérvek közül melyek azok, amelyek ma is aktuálisak. Újabb szempontok is felmerülnek, melyek segíthetnek a

---

¹ Beszédes József (Magyarkanizsa, 1787. febr. 13. – Dunaföldvár, 1852. febr. 28.): vízepítő mérnök, az MTA I. tagja (1831). Főisk.-i és egy.-i tanulmányait Egerben és Pesten a Mérnöki Intézet-ben végezte, 1813-ban szerzett oklevelet. Elsőként vetette fel az Al-Duna-szabályozás gondolatát, s tervet készített egy mély bevágású, több célú Duna–Tisza-csatornára.

kérdés tisztázásában. A Duna-Tisza-csatorna nyomvonalára ráadásul a múltban számtalan változatot vizsgáltak meg. A vízgazdálkodási kerettervek is tartalmazzák az akkori szempontok szerinti legvalószínűbb nyomvonalat és a hatásterületet. Természetesen a mai ismeretek alapján újra meg kell vizsgálni ezeket az elképzeléseket.

A Duna-Tisza-csatornával foglalkozó korábbi vizsgálatok, tervek legtöbbször nem a csatorna szükségességét, hanem annak legmegfelelőbb műszaki változatát kereste. Jelen cikk egyik szerzője Bálint Bátyánkat is egy ilyen eseményen ismerte meg a 2000-es évek közepén, Kecskeméten, az MTA intézet egyik könyvekkal megpakolt szobájában, ahol műszaki szakértők mutatták be a legfrissebb változatot. A majdani M8 autópálya (akkor még a M4-el szemben ez volt a prioritás...) nyomvonalát követő csatorna tervét. „Pesti” szakértők ekkor szembesültek vele, hogy milyen tájsebet jelentene ez, de különösen meglepő volt számukra, hogy az Alföldön, micsoda szinteket kellene leküzdeni, lépcsőzetes megoldásokkal, vagy ha „szintben” vezetnénk a csatornát a Duna és a Tisza között, akkor bizony helyenként több tíz méteres falak között, egyfajta Korinthuszi-szorost hoznánk létre.

A hajózható csatorna, de még egy nagyobb főcsatorna kiépítése ma is még csak a terveken szerepel.

Az Európa Terv (2007–2013) kidolgozása 2004-ben kezdődött meg. Ez a kezdeményezés is annak érdekében történt, hogy az első teljes, hét éves tervezési időszakra Magyarország számára megnyíló fejlesztési forrásokat igénybe tudjuk venni, el kellett készíteni országosan és regionálisan a fejlesztési programjainkat. Ennek a munkának a menetrendjét határozta meg a 1076/2004 (VII. 22.) Kormányhatározat, melyben a kormány felkérte a régiókat és az ágazatokat, hogy kezdjenek hozzá a támogatások fogadására történő felkészüléshez és készítsék el programjaikat.

„A Duna-Tisza közti hátság területén bekövetkezett kedvezőtlen változások hatásainak mérsékléséről” szóló 2095/2004. (IV. 27.) korm. határozat a 2004-2008. közötti időszakra Intézkedési Tervet tett közzé a Duna-Tisza közti hátság kedvezőtlen helyzetének javítására. A határozat létrehozott egy tárcaközi bizottságot, meghatározta a feladatokat és felelősöket, forrásokat rendelt az aktuális évek költségvetésében a feladatokhoz.

A tárcaközi bizottság javaslatára az 1067/2005. (VI.30.) Kormányhatározat később a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium számára feladatul szabtta a „Duna-Tisza közti Homokhátság fenntartható fejlesztése” című projekt előzetes megvalósíthatósági tanulmány elkészítését. A tanulmány 2007.04.15-re készült el a Terra Studio és az ÁBK SZ Kht. konzorciuma által.

Az előzetes megvalósíthatósági tanulmány összefoglalására itt terjedelmi okok miatt nem vállalkozunk. A részletekbe menően kidolgozott, inkább dokumentációnak nevezhető anyag felmérte az agrár-vidékfejlesztési, településfejlesztési, földhasználati, vízgazdálkodási, gazdaságfejlesztési, műszaki infrastruktúra-fejlesztési, humán erőforrás fejlesztési feladatokat a térségben. Indoklásában bemutatott az uniós vízkeret irányelvtől kezdve a Natura 2000 területekhez kapcsolódó kötelezettségeken át, a lehetséges gazdasági és társadalmi következményekig mindent. Három beavatkozási folyamatot határozott meg (A klímaváltozás negatív hatásainak mérséklése; az összetett táji folyamatok optimalizálása; a társadalmi-gazdasági

fejlődés elősegítése) és ezek mindegyikéhez forrásokat is kapcsolt a Kohéziós Alap és a Strukturális Alapok és nemzeti források között. Bár az anyag 41 éves időtávban vizsgálja a programot, 17 éves megtérüléssel számol a teljes 178,5 mrd Ft beruházás megvalósulása esetén (Terra Stúdió, ÁBK SZ Konzorcium 2007). A programot minden érintett szereplő véleményezhette nyilvánosságra kerülését követően.

A Duna-Tisza közti Homokhátság Tárcaközi Munkacsoportot 2007. november 9-én hívták össze és első ülésére 2007. november 15-én került sor, a KVvM vezetésével. Az előzetes tárgyalási menetrend szerint 2007. december 15-ig kellett volna a komplex program végrehajtására a kormány számára intézkedési csomagot összeállítania. Az ülésekre meghívást kapott az összes minisztérium, érintett szakterületei, a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség területi és ágazati operatív programjainak képviselői, vízügyi háttérintézmények, és a Térségi Fejlesztési Tanács. Az első ülésen az 1067/2005 határozat által kitűzött feladatokat célozták meg végrehajtani, de az ülés emlékeztetője szerint egyből a terv elemekre való szétszedésével kezdték meg a munkát, hogy a forrásoldalon megtalálják helyét az uniós források rendszerében. Az előzetes megvalósíthatósági tanulmányban, 2007 májusában szereplő 83 mrd Ft-os program csomag, a Munkacsoport által összeállított „A klímaváltozás negatív hatásainak leginkább kitett Duna-Tisza közti Homokhátság térségének fejlesztéséről” c. kormányelőterjesztés már csak 46,8 mrd Ft költségvetésű „induló” csomagot tartalmazott. Az előterjesztés persze tartalmazta az előzetes megvalósíthatósági tanulmány teljes időtávjára vonatkozó forrásigényét: 2007-2013-as időszakra 107,4 mrd Ft, 2013-2041 (!) periódusra 71,1 mrd Ft-t. A 2008-as válság hatására a kormányelőterjesztést végül nem fogadta el a kormány.

Az előző bekezdésben már jelzett Térségi Fejlesztési Tanácsról is szót kell ejteni. Az akkor hatályos területfejlesztési törvény ugyanis lehetőséget adott (NUTS2) régiókon átnyúló területi problémák fejlesztésének összehangolását végző úgy nevezett Térségi Fejlesztési Tanács létrehozására. A „Duna-Tisza közti Hátsági és Ráckevei Soroksári Dunaág Térségi Fejlesztési Tanács” szintén 2007-ben alakult és 2014-ben még működött, mintájául részben a Közép-Magyarországi Régió Duna-menti Bizottsága szolgált. A két térség érdekes összekapcsolása szintén rámutat a háttérben húzódó vízügyi logikára. A szakértők szerint a Homokhátság legfőbb (?) gondját, ha szeretnénk megoldani, például úgy, hogy „a Homokhátságra évente 100 mm csapadéknak megfelelő mennyiségű víz jusson, akkor a mintegy 10000 km² felületre, ami a Duna-Tisza közét jelenti - benne a Homokhátság 7000 - 8000 km² területét – másodpercenként 35 m³ vizet kell eljuttatni az év 365,25 napján” (Nacsa 2004). A leglogikusabb megoldás erre, ha a létező „csonka” Duna-Tisza-Csatornán (DTCS) juttatjuk el a vizet a Hátságra. Ahhoz hogy azonban megfelelő mennyiségű és minőségű vizet biztosíthassunk a Dunaharaszti-Taksony térségénél induló DTCS-be, előbb a Ráckevei-Soroksági Dunaág környezeti rehabilitációját is végre kell hajtani. Így állt össze a két nagyprojekt egy térségi intézménnyé, egymást erősítve, egymásért lobbizva. Ez az összekapcsolás már igen korán 2004 előtt és követően is megjelenik például a Duna-komplex fejlesztésének tervénél, Budapest Főváros kiemelt projektjavaslaiban is.

A Ráckevei-Soroksági Dunaág környezeti rehabilitációja projektet szintén a 2004-2007-es időszakban állították össze a Homokhátsági programmal sokszor azonos szereplők. Léptéke kisebb volt (30-40 mrd Ft), viszont a jól megfogható 4

projekteleme miatt – Tassi műtárgy modernizálása², teljes mederkotrás, Dél-Pesti szennyvíztisztító tisztított szennyvizének elkormányzása a Kis-Dunától, part menti területek csatornázása – az adminisztráció kezelni tudta, az elmúlt időszakban az elemek jelentős része meg is valósult, „egyben”.

A Duna-Tisza közti Hátsági és Ráckevei Soroksári Dunaág Térségi Fejlesztési Tanács pedig 2007 és 2014 között egyfajta eszköz szerepet játszott az érintett 2 régió, 3 megye³ politikai szereplőinek, hogy a térség problémáinak megoldása érdekében közösen fellépjenek. Az apparátussal lényegében nem rendelkező szervezet leveleket írt, témába vágó rendezvényeket szervez(tet)ett és főleg lobbizott az egyes programelemek sikerességének érdekében és próbálta a Homokhátsági térség fejlesztésének kérdését a politika horizontján tartani.

2008-ban még a nagyprojekt előkészítésével egy időben született meg a fejezet elején jelzett Homokhátsági Célprogram értékelése is a Váti Kht.⁴ által. Ebben többek között megállapítást nyert, és amely később megjelenik a Nemzeti Vidékstratégia célrendszerében, hogy a helyi termékek helyi piacát célszerű erősíteni (Váti 2009, 11. o.).

A fenti első időszak bemutatásából a következő kép rajzolódik ki. Egyrészt a 2004-ben eldöntött feladat végrehajtására az államigazgatásnak három évre volt szüksége (szakértői beszerzéstől kezdve), miközben ezzel párhuzamosan lezajlott a 2007-2013-as uniós fejlesztési időszak megtervezése. 2007 végén így tehát már a programért küzdőknek esélyük sem volt a nemhogy 83, de 47 mrd Ft összekalapoására sem a különböző szereplőktől. Ennek ellenére minden emlékeztető, szakvélemény, javaslat, amely a kormányelőterjesztés során született csak és kizárólag a különböző OP-k releváns intézkedéseinek felsorolását tartalmazták, melyikből mennyit lehet (többlet pontokkal előnyt biztosítva a pályázók részére) a térségre juttatni. Tehát egy komplex program helyett a részben pályázati rendszerben gondolkodtak, ahol a térségi (felkészült?) szereplőkre bízták az egyes projektelemek sikerességét (későbbi fejezetben bemutatjuk az elérhető adatokat a forrásfelhasználásról). Emellett persze megjelentek a külön is önállóan is értelmezhető „egyszerű” műszaki beruházások (szinte kizárólag vízügyi műtárgyak korszerűsítése, kiépítése) kiemelt projektként való kezelése. Ezek közül számos valóban meg is valósult az azóta eltelt időszakban. A tisztán hazai programként való, egyben történő megvalósítása fel sem merült, holott a 2007. évi költségvetési törvény a tárgyév bevételi főösszegét 6669,5 mrd. forintban, kiadási főösszegét 8326,0 mrd Ft-ban határozta meg. Hogy vajon megoldható lett volna 47 mrd Ft elkülönítése sosem derül ki, de a szerzők szerint megfelelő kormányzati prioritizálás mellett, igen. Meg kell azonban itt jegyezni, hogy a tapasztalat azt mutatja, hogy a (jelen esetben uniós forrásokkal dolgozó) szakértők gondolkodása nem szokott kilépni a napi rutin által meghatározott logikai körből.

---

² A műtárgy még az 1950-es évek jegesárvizei során megsérült, szükséges volt a folyómozgás elősegítése érdekében a „kétirányúsítása”.

³ Korábbi formájukban: Dél- Alföldi Regionális Fejlesztési Tanács, Közép-Magyarországi Regionális Fejlesztési Tanács, Bács-Kiskun Megyei Területfejlesztési Tanács, Csongrád megyei Területfejlesztési Tanács, Pest Megyei Területfejlesztési Tanács

⁴ A dokumentum szakértői névsora: Horkay Nándor, Dr. Péti Márton, Dr. Czene Zsolt, Magócs Krisztina, Szilágyi Györgyi, Madarász Anett, Prokai Réka, Sain Mátyás, Dr. Czira Tamás, Sóvágó Krisztina

Felkészülés a 2014-2020-es időszakra, 2010. után...

A 2010-ben lezajlott országgyűlési, majd önkormányzati választások jelentősen átrajzolták az országos és a helyi⁵ politikai térképet, ami megváltoztatta a megyei, regionális, országos vezetők személyét és az intézményrendszert, ezáltal új – akár személyes – együttműködéseket kellett kialakítani a Homokhátság fejlesztésének területén is.

Mindenesetre az új kormányban, akkori nevén, a Vidékfejlesztési Minisztériumában (VM) ismét megkezdték az alapozó munkát, élve a lehetőséggel, hogy a komplex program által felölelt szakpolitikák döntő része egy „házába kerül”, hiszen a környezetügy, a vízügy és az agrár-vidékfejlesztés is a Minisztériumba integrálódott. Az első eredmény a Nemzeti Vidékstratégia (NVS) megszületése volt, amelyben az ágazati és a területi fejlesztési logikákat sikerült összehangolni. A stratégia magába foglal nyolc térségi komplex vidékfejlesztési nemzeti programot, amelyek közül egy a „Homokhátság program”, de a térséget érinti még a „Tisza-völgy komplex fejlesztési program” és a „Tanyafejlesztési program” is. Utóbbi az egyetlen, amely a stratégia alapján meg is valósult, mint fejlesztési támogatás. Az NVS, „a vidék alkotmánya” bár igen magas szakmai színvonalat képvisel, a tárcák közötti kompetencia viták nyomán végül nem került az Országgyűlés által elfogadásra, „csak” Kormányhatározat került kihirdetése és politikai változások miatt végül nem került előtérbe, használata háttérbe szorult.

Az NVS azonban nem az egyetlen terv, amely a Vidékfejlesztési Minisztériumban született, és amely tartalmazta a Homokhátság fejlesztését:

- A 2013-ban született Nemzeti Vízstratégia többek között megállapítja, hogy „Kiemelten kell kezelni a Homokhátság vízpótlásának kérdését az azonnali beavatkozásokra teendő intézkedések és a tartós hatások kidolgozása okán” (37. o.).
- A Vízgyűjtő-gazdálkodási Terv, Vásárhelyi Terv felülvizsgálata során, előbbiben például ismét megállapítják, hogy a klímaváltozásra „...ezzel szemben az Alföld érzékenyen reagál majd, kiemelten sérülékenyek a Duna-Tisza közti Homokhátság, ...” (155. o.).
- Ennél is tovább megy a szintén 2013-as 4. Nemzeti Környezetvédelmi Program 2014-2019, amely feladatul tűzi ki a „Duna-Tisza közti Homokhátság térségében a klímaváltozásból eredő hatások enyhítését és az alkalmazkodás megvalósítását elősegítő intézkedések kidolgozását” (70. o.).
- A Duna-Tisza-köze vízkormányzásának megvalósíthatóságáról szóló 2011-es minisztériumi belső vitaanyag szintén fontos mérföldkő, mert ebben jelenik meg először a közmunka bevonása a Homokhátsági vízgazdálkodás területére és a vízügyi feladatok 2015-2020-as ciklusba való megvalósíthatósága.

Természetesen a lista nem teljes, számos akcióterv, intézkedési csomag született még a fentiekén kívül (például a 2007-ben véget ért Homokhátsági Célprogram

---

⁵ A politikatudomány képviselői talán a helyi folyamatot már 2006-tól keltezik.

folytatására is), de jelentőségükben ezek nem mérhetőek a fentiekhez. De a leginkább kiemelendőbb, hogy már egyik sem kezeli a Homokhátságot összefüggő fejlesztésként, legfeljebb utal rá, de a korábbi, tervek szintjén meglévő komplex szemléletmód, minden intézményi integráció ellenére elhalt vagy háttérbeszorult.

Ebben az időszakban persze nem a csak a VM környezetében lévő szereplők foglalkoztak a témával, a területfejlesztési tervezés is aktivizálódott.

A mindenkor magyar kormány feladata 4 évente (2009-ben volt ilyen utoljára) beszámolni az Országgyűlésnek a területi folyamatokról. A 2016-ban benyújtott „Jelentés az ország területi folyamatainak 2009-2014 közötti alakulásáról és a területfejlesztési politika, a területrendezési tervek érvényesítésének hatásairól, a területfejlesztést szolgáló pénzeszközök felhasználásáról, valamint a nemzetközi és határ menti területfejlesztési és területrendezési tevékenységről” értékeli a Homokhátság folyamatait is, amely egyben egy figyelemfelkeltésként is értelmezhető, mivel a „Klímaváltozás által leginkább érintett térségek” fejezet első területe a Homokhátság. Vizsgálatait két nagy fejezetbe foglalja, „A Homokhátság vízgazdálkodási problémáinak átfogó rendezése, a táj- és környezetgazdálkodási szempontokkal összhangban”, „A népességmegtartást és a tájfenntartást biztosító agrár- és élelmiszergazdaság működésének biztosítása, a tájhasználat igazítása az egyes területek ökológiai adottságaihoz”. Tehát látható az erős területfejlesztési szemlélet, amelyet nem nyom el a vizes logika, ugyanakkor a bemutatott adatokból látható, hogy a megelőző évek, évtizedek erőfeszítései ellenére tovább romlanak a helyi adottságok (Jelentés 157-159. o.).

A 2014–20-as uniós fejlesztési időszakra készülve egy újabb országos területfejlesztési koncepció készült el. Ez az 2014-ban elfogadott koncepció – a 2005-ös koncepcióalkotási gyakorlattól eltérően – immár egyszerre tartalmazta az ágazati és területi elképzeléseket, és ez a nevében is tükröződött: Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció (OFTK) (Országgyűlés 2014). A Homokhátság ügye az OFTK-ban is hangsúlyosan jelen volt, de egy új megközelítésben, egy sajátos igényű vidékfejlesztési térségként. E megközelítések alap gondolata, hogy a Magyarországon európai átlagon felül kiterjedt vidékies térségeket fejlesztéspolitikai szempontból differenciáltan kell kezelni. Meg kell találni a markáns térségszervező potenciáljaikat és fejlesztési hiányait. A Homokhátság esetében az OFTK szerint természetesen a klímaváltozás okozta kihívások és a térség jellegzetes tanyás településszerkezete ez az alapotívum. Ez a megközelítés egyrészt azt is jelentette, hogy e térség fejlesztési beavatkozásai egyrészt a vidékfejlesztésben keresendők. A homokhátsági térségi teendők megjelennek még az OFTK egyéb részeiben is: a vízgazdálkodási ágazat számára megfogalmazott fejlesztési ajánlásokban és Bács-Kiskun megye fejlesztési elképzelései között.

A térség fejlesztésének ez a koncepcionális pozíciója nem erősebb, inkább gyengébb a korábbi, 2005-ös OTK-ban megfogalmazottnál (Országgyűlés 2005a). A 2014–20-as uniós fejlesztésekben azonban vélhetően nem emiatt a megváltozott koncepcionális pozíció miatt nem kitapintható egy határozott homokhátsági fejlesztési vonulat. Ennek oka inkább a már említett végrehajtási kultúra, ami nem változott a 2014-től kezdődő programidőszakban sem. Ez a kultúra alapvetően nem kezeli az ágazatközi integrált fejlesztéseket, vagy a decentralizált térségek terein és erőforrásain túllépő fejlesztéseket, és nem orientálja az országos szintű térszerkezeti

problémák szerint a nagy ágazati fejlesztéseket. Ez a kultúra tehát alapvetően ágazati meghatározottságú, ami nem magyarországi sajátosság, és e tanulmány készítőinek tapasztalatai alapján az Európai Unió Bizottságának tárgyalásokban résztvevő szakértői is alapvetően erre ösztönöztek a programidőszak előkészületei és a végrehajtása során (bár voltak eltérő bizottsági megnyilvánulások is).

A 2014–2020-as uniós fejlesztési ciklusra való felkészülés újra élénk tervezési tevékenységeket váltott ki a területfejlesztési és fejlesztéspolitikai szakmában. Ahogy az imént már szóba került, az uniós fejlesztési dokumentumokban azonban ismét csak részlegesen jelenik meg a Homokhátság. A Partnerségi Megállapodás példaként hivatkozik rá, mint „a különlegesen sérülékeny vízgazdálkodási adottságú vidékies jellegű térségeken (Homokhátság)” (Partnerségi Megállapodás 72. o.), de „kiemelt státuszt” nem kap. A Vidékfejlesztési Program helyzetértékelése szintén leírja a problémát, sőt indít is egy tanyafejlesztési intézkedést (az Alföld nagyobb területére), de egyéb konkrét intézkedés nem történik. A Terület- és Településfejlesztési Operatív Program marad tehát az a felület, ahol megjelenhetne ez a kérdés. Ennek hátterében azonban át kell vizsgálni az érintett megyék 2013-as területfejlesztési koncepcióit, különösen a javaslattevő fázist (ez mutatja a lehetséges TOP pályázati kiírások alapját).

A területileg leginkább érintett megye, Bács-Kiskun Megye mutatja érdekes módon a legkevesebbet. Bár területi célként megadja „A táji jellemzőkre koncentráló integrált fejlesztések a Homokhátságon kiemelt figyelemmel a klímaváltozásra” (Bács-Kiskun Megye 15. o.), és a prioritásai között megjelenik a „A Homokhátság problémáinak érintettjei közötti együttműködések ösztönzése” (Bács-Kiskun Megye 16. o.) a probléma, feladat súlyához képest csekély szintű és nem tartalmaz konkrétumokat. Ennél még a 2002-es Bács–Kiskun megye Területfejlesztési Koncepciói is messzebbre ment számtalan helyen felvetve a hátsági feladatokat. Ezt talán visszavezethető arra is, hogy a tervezők már a majdani források nagyságrendjével, mozgástérrel tisztában voltak (bár ettől még a terv elvileg tartalmazhatna kívánatos intézkedéseket...).

Hacsak társból letben is, de Csongrád Megye Területfejlesztési Koncepciójának Javaslattevő munkarésze szintén kiemelt területi célként kezeli a Homokhátságot. A „komplex tájgazdálkodás és integrált várostérségek kiépítése a Homokhátságon és a Tiszatérségben” c. területi célt a 19. oldalon a prioritások között követi a hátsági tanyák favorizálása és külön prioritás a „Homokhátsági térségközpontok és leszakadó térségek integrált fejlesztése”. Ami viszont itt érdekes, hogy bár további konkrétumok nem fedezhetők fel, a megye 2007-ben megalkotott Területfejlesztési Koncepciója még ennél is kevesebbet mutatott, tehát ez a megye jobban előtérbe tudta helyezni ezt a kérdést a korábbi saját elképzeléseihez képest.

Ehhez képest a 20 településsel érintett Pest Megye a 2003-as Pest Megyei területfejlesztési stratégia és operatív program óta mindig következetesen és részletekbe menően és komplexen kezeli a Homokhátságot. A 2013-ban született Pest Megyei Területfejlesztési Koncepciójának Javaslattevő Fázis II. kötet 55. oldalán a „Homokhátság térségének komplex fejlesztését” mutatja be speciális célként, majd a 181–183. oldalakon megadja a konkrét támogatási feladatokat (növényfajta kísérletek, földkiváltások, műszaki infrastruktúrafejlesztés stb.) és végül egy nagyon bátor lépésként javaslatot tesz a Homokhátságra vonatkozó Integrált Területi

Beruházásra (ITI), azaz az akkor legfrissebb kohéziós, integrált területi eszköz „bevetésére”.

A Pest megyei ITI javaslatot kivéve sajnos azonban itt is megállapítható, hogy a 14-20-as ciklusra való felkészülésből kimaradt a komplex térségi megoldás keresése, amit amúgy a gyakorló és elméleti szakma kívánatosnak tart ilyen esetben.

Fejlesztési források a régióban

Vizsgálódásunkat érdemes a forrásfelhasználással befejezni. Hiszen a nyilvánvalóan felismert gondok mellett akár a források témaorientált felhasználása is megtörténhetett volna.

Módszertani kitérőként azonban először jelezni kell két problémacsoportot, a területi lehatárolás és a források eltérő adminisztrációját.

A vizsgált vagy beavatkozási terület lehatárolása mindig vitatéma, de különösen akkor, ha forrásszerzési érdek is kapcsolódik hozzá. Nem volt ez másként a Homokhátság esetében sem, hiszen az idézett fejlesztési dokumentumokban 107 és 171 között mozgott az érintett települések száma. Ugyanakkor a természetföldrajzi anyagok közül például a legfrissebb, Magyarország Nemzeti Atlaszának, Természeti Környezet kiadásának (Kocsis 2018), a Nemzeti Tájak Rendszertani Felosztása c. része (126. o.) kicsit más lehatárolást alkalmaz, jelentősen kisebb területet határoz meg, például a közvetlenül Duna és a Tisza menti területeket nem tekinti ide tartozónak. Jelen cikkben, az uniós források tekintetében végzett munkánk során a Terra Stúdió által 2007-ben készített „Duna-Tisza közti Homokhátság fenntartható fejlesztése” c. előzetes megvalósíthatósági tanulmányban használt, vízgazdálkodási érintettséget követő 171 településsel dolgoztunk.

Az eltérő uniós alapok nyilvántartásához kapcsolódóan az adatok ismertetése előtt jelezni kell, hogy az elemezhető időtáv 2004.05.01.- 2018.08.31. volt, mivel ilyen adatok álltak a szerzők rendelkezésére. Az adatok pedig két forrásból származnak és az EMGA, EMVA források nem fésülhetők tökéletesen össze az ERFA, ESZA, Kohéziós Alap támogatásokéval, mivel az előbbi a tényleges kifizetéseket, míg utóbbi adatok viszont csak a megítélt támogatást mutatják, hogy abból mennyi került kifizetésre azt nem tudjuk. Ezért csak valószínűsíthetjük, hogy térségbe a legújítás alapján mennyi forrás érkezett.

A lábjegyzetben szereplő linken⁶ nyilvánossá tett települési táblázatban látható, hogy 2004-től (tehát az előcsatlakozási alapokat nem is számolva, a 171 településre 1500 milliárd forint körüli uniós forrás érkezett. Ez elsőre igen magas számnak tűnik, különösen ha egy teljes 7 éves időszak Strukturális Alapokból érkező körülbelül 8000 milliárd forintját vesszük, ami elvileg 3200 hazai település között oszlik meg, ugyanakkor látni kell, hogy ebben az összegben két és fél időszak és a mezőgazdasági terület alapú és egyéb normatív agrártámogatásai is benne vannak. Így tekintve rá látható, hogy nem kiugró az összeg, de témánk szempontjából mégis. A 2,5 időszak alatt az ERFA, ESZA, KA alapokból 1000 milliárd Ft érkezhetett a térségbe, agrár és

---

⁶ A tanulmány alapját is képező településenkénti támogatási források adatbázisának elérhetősége: <https://www.urlrovidito.hu/223syxiq>

vidékfejlesztésből 500 milliárd. Egyikből és közösen sem sikerült tehát 46,8-178,5 milliárd Ft-t (2007-es áron) egy célzott komplex beavatkozásra elkülöníteni. A térségbe érkezett források elemzéséből nem maradhat ki a hazai támogatási rendszer vizsgálata sem. A Váti által 2009-ben kiadott elemzés, amely sajnos a hazai területfejlesztési rendszer egyfajta hatyúdalaként is értelmezhető így visszatekintve (bár akkor ezt még nem biztos, hogy a szerzők tudták), számos megállapítást tesz a két érintett NUTS-2 régióba érkező nemzeti támogatások tekintetében. A Közép-Magyarországi Régióal megállapítják, hogy „támogatási forrásainak fele a közlekedési infrastruktúra fejlesztését segítette. Egy cél támogatásának ilyen arányú koncentrátsága egyetlen más régióban sem figyelhető meg, sehol másutt nem található olyan célterület, amely a támogatási források több mint 30%-át lekötötte volna” és a környezetvédelmi infrastruktúra (összes támogatás 16%) „fejlesztésére fordított mintegy 5,3 milliárd forintos támogatási összeg kétharmada a szennyvízcsatorna hálózat kiépítését szolgálta, további 28% a megfelelő hulladékgazdálkodás kialakítását segítette.” Fontos még látni, hogy a „régió legtöbb támogatást elnyert kistérségei a főváros mellett Pest megye legfejletlenebb kistérségei, amelyek közül a Ceglédi, Nagykáti és Szobi kistérségek” (Váti 2009, 62-74. o.), amiből csak egy érintett a Homokhátság térségében, tehát koncepciózus, területfókuszú támogatásról nem beszélhetünk. Ahogy a Dél-Alföld esetében sem (Váti 2009, 186-198. o.).

A Dél-Alföld régióba 1998 és 2006 között mintegy 73,3 milliárd forint támogatás érkezett hazai forrásból, kevesebb, mint az Észak-Alföld és Észak-Magyarország támogatása, de 14,2 milliárd forinttal több, mint a szintén a fejletlenebb régiók közé tartozó Dél-Dunántúlhoz érkező támogatás. A Dél-Alföldön a legtöbb támogatást a közlekedésfejlesztésre fordították (29,5%-), ezen belül a légi és vízi közlekedés fejlesztése és a kerékpárutak építése volt a többi régióal hangsúlyosabb. Témánk szempontjából kiemelendő, hogy „A lakossági infrastruktúra fejlesztését szolgálta a támogatások 9,7%-a, mintegy 7,1 milliárd forint. E támogatások 42,0%-a a vízrendezés projektjeinél került felhasználásra, az ivóvízhálózat kiépítését a támogatások 23,3%-a, a gázhálózat kiépítését pedig 22,6%-a segítette... ...A környezetvédelmi beruházások (az összes forrás 8,7%-a) támogatásainak 79,0%-a csatorna-beruházások megvalósulásához járult hozzá, 13,3 %-a segítette a hulladékgazdálkodást” (Váti 2009, 186-198. o.). Az értékelés alapján nincs nyoma hogy ezeket valamiféle „hátsági” stratégia mentén osztották volna-e ki, és a két célterület összesen 18,4%-os forrásaránya sem mutatja az elkötelezettséget. Más szempontból azért akár pozitívan értékelhető, hogy a dél-alföldi régióban volt a legkiegyensúlyozottabb a hazai támogatások kistérségek közötti megoszlása, nem volt kiugróan magas értékkel bíró kistérség a vizsgált időszakban.

Konklúziók

A fentiek alapján az alábbi (könnyen belátható) következtetést lehet tenni: a Homokhátság komplex fejlesztése 2007 táján elakadt. Talán hiba volt mindig vízhez kötni, talán a szakértők, politikusok feladták a reményt, hogy egyben is lehet kezelni, a lényegen nem változtat. A programot előbb feldarabolták, elemenként,

forrásonként, projektekként kívánták megvalósítani, aztán elfelejtkeztünk a stratégiáról. Hamarosan a harmadik teljes uniós finanszírozását kezdi meg az ország. Az eredeti terveknel láthatóan messze több (csak hazaiából csak a Dél-Alföldre 8 év alatt több mint 73 milliárd Ft) érkezett már a térségbe. Vajon „összeérnek-e” a projektek, hatékonyan próbáltuk-e megoldani a térség feladatait? A választ nem tudjuk, de a szerzők szerint valószínűleg nem nagyon.

Irodalom

- Bihari Zs., Kármán F., Nacsa J., Orbán P., Nagy Z., Pusztai Cs. (2004): *A Közép-Duna Völgy komplex fenntartható fejlesztése*. Beszédes-program, Budapest
- Csatári B. (szerk.)(2004): *A Tisza-vidék problémái és fejlesztési lehetőségei*. MTA RKK ATI, Kecskemét
- Csatári B., Kovács A. D. (2001): *Adalékok „A Duna-Tisza közí Homokbátóság problémái” árnú konferenciához*. MTA RKK ATI, Kecskemét
- Kocsis K. (szerk.)(2018): *Magyarország Nemzeti Atlasza: természeti környezet*. MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet, Budapest
- Molnár P. (2004): *A Ráckevei Duna-ág rehabilitációja*. Dunaharaszti.
- Pálfai I. (1997): *A Duna-Tisza-csatorna tervezett változatának vízügyi szempontú értékelése*. Kézirat, Szeged.
- Papanek L. (2004): *Az RSD mellékágai és hókonyai*. Budapest
- Ress S. (2004): *Homokbátóság talajvízszint szabályozási feltételeinek kialakítása a Ráckevei-Soroksári Duna, valamint a Közép-Duna völgyi fűcsatorna rendszer vízrajzi hálózatának teljes köri rekonstrukciójával*. Budapest

Egyéb felhasznált források

- Göncöl Alapítvány (2001): *A Váci kistérség területfejlesztési koncepció és program*. Vác.
- KÖTIVIZIG (2002): *A Duna-Tisza közí bátóság vízviszonyainak javítása tározók létesítésével, lehetőség vizsgálat*.
- KVvM (2009): *A Víz Keretirányelv hazai megvalósítása*. Vízügyő-ő-gazdálkodási Terv. Budapest
- Magyarország Kormánya (2016): *Jelentés az ország területi folyamatainak 2009-2014 közötti alakulásáról és a területfejlesztési politika, a területrendezési tervek érvényesítésének hatásairól, a területfejlesztést szolgáló pénzeszközök felhasználásáról, valamint a nemzetközí és határ menti területfejlesztési és területrendezési tevékenységről*. Budapest
- Országgyűlés (1996): *Az 1996. évi XXI. törvény területfejlesztésről és a területrendezésről*. Budapest
- Országgyűlés (1998): *Országos Területfejlesztési Koncepció*. 35/1998. (III. 20.) sz. OGY határozata, Budapest
- Országgyűlés (2005a): *Országos Területfejlesztési Koncepció*. 97/2005. (XII.25.) számú határozata, Budapest
- Országgyűlés (2005b): *Országos Fejlesztéspolitikai Koncepció*. 96/2005. (XII. 25) OGY határozata, Budapest
- Közép-Duna-Völgyi Vízügyi Igazgatóság (1995): *Regionális program az RSD és környezete vízgazdálkodásának javítására*
- Terra Stúdió, ÁBK SZ Konzorcium (2007): *A Duna-Tisza közí Homokbátóság Fenntartható Fejlesztése. Előzetes megvalósíthatósági tanulmány*. Budapest.
- Városkutatás Kft. (2004): *Budapest középtávú városfejlesztési programja*.
- Váti Kht (2009): *A hazai területfejlesztési támogatási rendszer átfogó értékelése (1996-2008)*. <http://www.terport.hu/teruletfejleszt/utmutatok-kezikonyvek/teruletfejlesztési-tamogatasok> (letöltve: 2019.07.17.) 62-74., 186-198 o.
- Váti Kht, MTA RKK ATI, VIZITERV Consult Kft (2004): *A Tisza-mente integrált területfejlesztési, vidékfejlesztési és környezetgazdálkodási programja (egyeztetési anyag)*. Budapest.
- Vidékfejlesztési Minisztérium (2011): *A Duna-Tisza-közé vízkormányzásának megvalósíthatóságáról*. Belső Vitaanyag. Budapest
- Vidékfejlesztési Minisztérium (2013a): *4. Nemzeti Környezetvédelmi Program 2014-2019*. Budapest
- Vidékfejlesztési Minisztérium (2013b): *Nemzeti Vízstratégia. A vízgazdálkodásról, öntözésről és aszálykezelésről*. Budapest

2006. évi CXXVII. törvény a Magyar Köztársaság 2007. évi költségvetéséről
A budapesti konferencia ajánlása a Közép-Duna Völgye komplex, fenntartható fejlesztésére, a Beszédes-program támogatására, Budapest, 2004. november 10.
A Közép-Duna Völgy és a Dunakanyar Kiemelt Üdülőkörzet Komplex Fejlesztése konferencia anyaga, 2004. november 10.
A Közép-Magyarországi Régió stratégiai terve 2007-2013 SWOT analízise, 2004. november
A váci konferencia ajánlása a Beszédes-program támogatására, Vác, 2004. szeptember 17.
Bács 2020. Bács-Kiskun megye területfejlesztési koncepciója, II. javaslattevő fázis
Csongrád Megye Területfejlesztési Koncepciójának Javaslattevő munkarésze. 2013
J/10520. számú Jelentés az egyes területi folyamatok megvalósítását szolgáló kormányzati intézkedésekről szóló 61/2003. (V. 28.) OGY határozat végrehajtásáról, Budapest, 2004. május
Környezetvédelmi és vízügyi jogszabályok gyűjteménye a Dunakanyar, Duna-Tisza csatorna, Ráckevei-Soroksári Duna-ág, illetve a fővárosi folyószakasz tekintetében
Közlekedéstudományi Intézet honlapján elérhető adatok, információk, www.kti.hu
Magyarország Partnerségi Megállapodása a 2014–2020-as fejlesztési időszakra
Nacsa János, 2004.11.10. Budapest előadás
Pest Megyei Területfejlesztési Koncepciójának Javaslattevő Fázis II. kötet. 2013
Pest Megyei területfejlesztési stratégia és operatív program Pest Megyei Területfejlesztési Tanács, 2003
Ráckevei-Soroksári Dunáért konferencia ajánlása, Soroksár, 2004. május 14.
Szentendrei-sziget fejlesztési terv

Miért éppen Szentesen...

VELKEY GÁBOR

VELKEY Gábor: tudományos munkatárs, MTA KRTK RKI

KULCSSZAVAK: településföldrajz, társadalomtörténet, szentesi modell, zöldségkertészet

ABSZTRAKT: Szentes tipikus alföldi középváros, amelynek története sem tekinthető a tágabb környezetétől érdemben eltérőnek. A helyiek szerint a város országos ismertségét a vízilabda, a paprika és a Horváth Mihály Gimnázium „dráma” tagozata jelenti. Tanulmányom e három helyi identitást meghatározó elemből a paprikára koncentrálok. A termálvíz és az arra épülő zöldségkertészet jelenléte, nemcsak azért fontos a város életében, mert ahhoz szinte minden helyinek valamilyen köze van, hanem mert erre alapozva beszélhetünk az ún. „szentesi modellről”, ami a hazai agrárgazdaság több évtizede töretlen fejlődést mutató sikertörténete. Rövid tanulmányom e sikertörténet sajátos társadalomtörténeti összetevőit igyekszik megragadni, követve azt a Csatári Bálinttól hallgatóként és kollégaként megtanult, elesett településföldrajzi megközelítést, amelyik az ember, az emberek közösségei és a táj egységében értelmezi a települést, kiemelt hangsúlyt helyezve a társadalomtörténeti elemekre, a helyi közösségek értékrendjére, hagyományaira, annak változásaira, megújulására.

Bevezetés

Szentes országos ismertségét a helyiek szerint a vízilabda, a paprika és a Horváth Mihály Gimnázium dráma tagozatának hármasa adja. E három helyi identitást meghatározó elemből azonban kiemelhető a paprika. A termálvíz és az arra épülő zöldségkertészet jelenléte, nemcsak azért fontos a város életében, mert ahhoz szinte minden helyi lakosnak van valamilyen köze, hanem mert erre alapozva beszélhetünk az ún. „szentesi modellről”, ami a hazai agrárgazdaság egyik széles társadalmi kört érintő, több évtizede töretlen fejlődést mutató sikertörténete. Rövid tanulmányom e sikertörténet sajátos társadalmi összetevőit igyekszik megragadni, feltárni, követve azt a Csatári Bálinttól hallgatóként és kollégaként megtanult, elesett településföldrajzi szemléletet, megközelítést, amelyik az ember, az emberek közösségei és a táj egységében értelmezi a települést, és amely a természeti, társadalmi, gazdasági tényezők mellett kiemelt hangsúlyt helyez a társadalomtörténeti elemekre, a helyi közösségek értékrendjére, hagyományaira, annak változásaira, alakulására, megújulására, és ami így a környezet, a külső hatások, az emberi szellem és a helyi közösség sajátos összhatásaként értelmezhető.

Szentes tipikus középváros, járási székhely, alföldi mezőváros – mint annyi sok hasonló méretű és helyzetű város az Alföldön. A város rövid története sem tekinthető a tágabb környezetétől merőben eltérőnek. Első okleveles említése 1331-hez kötődik, ám az azt követő évszázadokból kevés információ maradt fenn. A XVIII. század elején mintegy 5 ezren laktak és a császári hadak élelmezésének központjaként, tehát mint mezőgazdasági központ vált híressé. A XIX. század első felétől önálló városként, 1848-tól rendezett tanácsú városként működött közel 22 ezer lakossal. Fejlődését érdemben gyorsította igazgatási központi szerepköre, 1878-ban Csongrád megye székhelye lett. Kiepült a közvilágítás, a telefonhálózat, az utcák burkolatot kaptak és a közigazgatási funkcióhoz kapcsolódóan felépültek a belváros arculatát

máig meghatározó épületegyüttesek. A két világháború között érte el a legnagyobb népességszámát (33 ezer fő). Gazdaságát ekkor az agrártermelés és az arra épülő feldolgozóipar jellemezte. 1950-ben elveszítette megyeszékhelyi státuszát és járásszékhelyként működött tovább. A 60-as években a város gazdaságát és funkcióit máig meghatározó ipartelepítések kezdődtek, mivel az akkor megtelepített iparágak a – másutt jellemző tendenciákkal ellentétben – Szentesen nem épültek le a rendszerváltást követően. Az iparosítás mellett a város mezőváros jellege is megmaradt, a korábbi szövetkezetek és állami gazdaságok is átalakultak, tovább működtek. A rendszerváltást követően tehát a város gazdasági szerkezete nem változott meg alapjaiban, tömeges elbocsátásokra is kisebb mértékben került csak sor. A város tudatosan fejlesztette infrastruktúráját, befektetővonzó képességét, közterületeinek megújítását, ami által vonzó településképpel és zöldterületekkel rendelkezik. Nagy hagyományai vannak Szentesen a sportnak és egyéb aktív rekreációs tevékenységeknek, továbbá országosan ismert a város középfokú képzése. Szentes országos ismertségét a helyiek szerint a következő hármas jelenti: vízilabda – paprika – Horváth Mihály Gimnázium, „dráma” tagozat (IVS 2016).

Tanulmányom e három helyi identitást meghatározó elemből a középsőre koncentrálok, ám a másik két elem szorosan összefügg ezzel, hiszen a gazdaságon kívül területeken mutatják meg a vállalkozó, újító szellem jelenlétét. Az agrárgazdaság sokat emlegetett „szentesi modellje” több, egymást erősítő tényező szerencsés kapcsolódásának eredménye. Ezen összetevők máshol is fellelhetők, ám összekapcsolódásuk, egymást erősítő hatásuk más térségekben nem eredményeztek egy megújulásra képes, széles körű együttműködésre alapozott termelési és értékesítési rendszert.

A „szentesi-modell” sikerében a kedvező természeti erőforrások (jó minőségű termőföld, az öntözés széles körű megteremtéséhez majd kiterjesztéséhez rendelkezésre álló felszíni vízfolyások, kedvező adottságú termálvizek a geotermikus energia hasznosítására) és a szintén több fontos részelemből álló társadalmi tényezők egyaránt meghatározó szerepet játszottak. Ez utóbbiak a helyi agrárgazdaság fejlődéstörténetének három, élesen eltérő jellemzőkkel leírható szakasza (az önálló parasztgazdasági rendszer, az államszocializmus kollektivizált mezőgazdasága, a rendszerváltás utáni privatizált agrárgazdasági struktúra) szerint elkülönítve a következőkben foglalhatók össze.

A szabad parasztgazdasági rendszer

A Szentes és környéke agrárgazdaságával foglalkozó elemzések (Barta 1976; Erdei 1971; Papp 1982; Labádi 1995) mindegyike az örökvaltság szerződés megkötését (1836. január 10.) említi az első olyan agrártörténeti eseményként, ami kiemelte és új pályára állította a város gazdaságának fejlődését. A szerződés jelentősége nemcsak abban állt, hogy a jobbágyfelszabadítás előtt bő tíz évvel kialakulhatott a szabad paraszti birtokokon alapuló gazdálkodási rendszer, hanem abban is, hogy mindez széleskörű társadalmi összefogás eredményeként jöhetett létre.

Az országgyűlés (1832-35) előtt lévő reformjavaslatok minden érintett számára előrevetítették a „polgári átalakulás legalapvetőbb feltételének bekövetkezését, a jobbágy bírhatási jogának kimondását és a jobbágyfelszabadítást önkéntes

örökváltság útján”, mely kezdeményezést Csongrád Vármegye Nemesi Közgyűlése is támogatta (Labádi 1995:10). E progresszív kezdeményezéshez csatlakozva indultak el a tárgyalások a városi jegyző vezetésével, végül közel egy éves előkészítés után a földesurak megbízottjai és Szentes birtokos lakói aláírták az örökváltsági és legelőelkülönítési szerződést. A megváltás összege 25 évi földesúri szolgáltatás teljes összege volt, amit két részletben, az aláíraskor és az adott év végéig vállalt teljesíteni a közösség. A pénz kölcsönök útján történő előteremtése azonban lehetetlennek bizonyult, ezért 1837 tavaszán módosították a szerződés fizetési feltételeit, aminek értelmében a váltságösszeget 20 év alatt kellett törleszteni 5%-os kamattal. A szerződés létrejött, illetve a módosítás értelmében aláírt közös, hosszú távú felelősségvállalás, egymásrautaltság lényegében egységbe kovácsolta a várost, és széles körben elfogadottá tette az összefogáson, együttműködésen alapuló közösségi, társadalmi gyakorlatot.

Az új gazdálkodási rend – különösen az örökváltság pénzbeli terheinek teljesítése után – hatalmas energiákat szabadított fel. A kisebb számú birtokos gazdák teljes erejükkel birtokuk fellendítésén fáradoztak, amihez nélkülözhetetlen erőforrást jelentettek a robot alól felszabaduló, munkaerejükkel szabadon rendelkező nagyszámú zsellérek. Ebben az időszakban fejlődött ki Szentesen is a kor mezőgazdasági és társadalmi változásaival összhangban a sajátos alföldi tanyasi gazdálkodási rend (Erdei 1942). Gyorsuló ütemben nőtt a külterületi népesség és átalakult a területhasználat. A század második felében a külterületen élők aránya néhány százalékról harmincra növekedett, a megművelt terület aránya 85%-ról 95 %-ra nőtt. Ezen belül a szántóföldi művelés jelentősége több mint 30%-kal, 70% fölé emelkedett (Balogh 1965). Ebben az időszakban két szorosan Szenteshez kapcsolódó esemény emelhető ki:

- 1847-ben negyedikként az ország települései közül Szentes is elnyerte az országos vásártartási jogot, ami egyértelműen a fejlettebb árutermelő gazdálkodásra hívja fel a figyelmet (Botkó 2009).
- A társadalmi összefogás fontos példajaként 1854-56 között Szentes határában a törvényi szabályozást megelőzve a város négy tanyasi iskolát épített, melyekben az induláskor egyenként 34-47 tanuló kezdte meg tanulmányait (Labádi 2011).

A szentesi zöldségkultúra kifejlődése szintén ehhez az időszakhoz köthető, mégpedig konkrétan a bolgárkertészek megtelepedéséhez. Ezt megelőzően az Alföldön jellemző gyakorlatot követve a szőlő és gyümölcskertekben nagyrészt önellátásra vagy a helyi piacra termeltek zöldségfélét Szentesen is. 1875 után kerültek a településre az első bolgárkertészek, akik a jó minőségű termőföld és az öntözési lehetőségek miatt a zöldségtermesztés sikeres új árutermelő modelljét honosították meg. A kisbirtokos struktúra és a növekvő népesség az intenzívebb területhasználat kényszerét érvényesítve, a szántóföldi zöldségtermesztés egyre szélesebb körben történő elterjedését eredményezte. Más településekkel ellentétben a bolgárkertészek itt tehát nem zárt közösséget alkottak, hanem a termelési kultúra terjedése és az azzal párhuzamosan zajló társadalmi keveredés az egész szentesi zöldségtermelést lényegében bolgárkertészeti jellegűvé alakította át (Erdei 1971). E folyamattal párhuzamosan fokozatosan bővült az öntözött területek aránya is. A kezdetben

sajátos termelőközösségekben tevékenykedő bolgárkertészek termelési kultúrája, gyakorlata tehát széles körben elfogadottá vált, az egyéni-családi zöldségkertek folyamatos technikai, technológiai fejlődést mutattak, a termékpaletta szűkült, a termelés specializálódott, az árutermelő jelleg erősödött. Az 1940-es években mintegy hétszáz család foglalkozott Szentesen árutermelő zöldségkertészettel.

Az államszocializmus kollektivizált mezőgazdasága

Az államszocializmus kollektivizált mezőgazdaságában a szentesi szövetkezetek – szinte kezdettől fogva – a hasonló adottságú szervezetekhez képest kiemelkedő eredményeket produkáltak. Ebben a korabeli elemzések alapján három szövetkezetnek volt kiemelkedő szerepe. E három szövetkezet eltérő modellt, stratégiát követett, ám figyelve egymás eredményeire, újításaira, folyamatos fejlődést mutattak.

Az Árpád szövetkezet országosan is kiemelkedő zöldségtermelési eredményeit az elemzések három tényezővel magyarázták. Ezek közül az első kettőt, a vezetés felkészültségét, valamint a helyi adottságokhoz, a tagok termelési tapasztalataihoz igazodó termékszerkezetet és termelési technológiák kiválasztását, a kiemelkedő eredményekhez szükséges általános feltételként tekinthetjük. A harmadik tényezőt, a közös gazdaság üzemi megszervezését, azonban az Árpád szövetkezet helyi (szervezeti) innovációjaként értelmezhetjük. Ennek lényegét a munkaszervezésben és a jövedelemrészesedés rendszerében alkalmazott speciális eljárásokban, valamint azok kombinálásában határozhatjuk meg, amelyek a kollektív munkát és a tagok egyéni érdekeltségét egyaránt szolgálták (Erdei 1971).

A szentesi zöldségkertészek első próbálkozásként – élve az adódó lehetőségekkel – szakszövetkezetet alapítottak (Szentes és Vidéke Zöldség- és Gyümölcs Termelő és Értékesítő Szakszövetkezetet 1957-ben), majd csatlakoztak az Árpád szövetkezethez (Árpád Zöldségtermelő Szövetkezet 1960), így a termelőszövetkezet a kiskertészeket nagyüzemben való egyesítésének kérdésében döntéskényszerbe került. Hosszú előkészítés után – szakítva az akkor jellemző gyakorlattal – úgy döntöttek, hogy zöldségkertész tagjaik kertjeit meghagyják családi művelésben, méghozzá akkora területen, amekkorát vállalnak, ám immár a szövetkezet keretei között és elszámolási rendszere szerint. Az elszámolási rendszer teremtette meg a teljes közösség és az egyén érdekeinek érvényesülésének lehetőségét, méghozzá azok kölcsönös elismerése mellett. Ennek értelmében pontosan meghatározták, hogy a közös gazdaság milyen termelési, szállítási és értékesítési szolgáltatásokat ad a tagok családi műveléséhez. A jövedelmeket pedig a feles elosztás alapelvét követve, ám a centrum körüli mozgó differenciált részesedésben határozták meg. Ez alacsonyabb bevétel esetén védte a veszteségtől a közös gazdaságot, magasabb bevétel esetén viszont nagyobb arányban honorálta az egyéni teljesítményeket (Erdei 1971).

Néhány éven belül a családi kertészetekkel közel azonos nagyságú területen, önkéntesek jelentkezés alapján létrehoztak egy nagyüzemi zöldségkertészetet is. Mindkét modell esetében biztosították a továbblépés lehetőségét, bővíthették a használt területek nagyságát, kiépítették a szükséges öntözőberendezéseket, segítették a technológia fejlődését. A két eltérő logikájú munkaszervezés párhuzamos

megtartása és fejlesztése, továbbá a közöttük kialakult versenyhelyzet ösztönzőleg hatott mindkét tevékenységre. A termelékenység a nagyüzemi modell esetében egy idő után érdemben meghaladta a családi munkaszervezésben folyó termelést, ami eltérő pályára állította a két modell szerint működő gazdasági egységeket. A nagyüzemi modell a technológia fejlesztésében, a hajtatótermes termelés meghonosításában, a nagy területű üvegházi művelésben vált egyre hatékonyabbá, a családi alapú termelés-szervezés pedig a vállalkozói készségek, a felelősségvállalás, az elszámolás és a mindezt átfogni képes családi gazdasági modell elterjedésében vált irányadóvá. A két modell párhuzamos működtetése megteremtette a sikeres új kezdeményezések kölcsönös átvételének lehetőségét, ami a további fejlődés fontos erőforrásává vált.

A Termál Tsz az újítások, innovációk terén járt élen, konkrétan a geotermikus energia üvegházi és fóliás felhasználásának elindításában és elterjesztésében, továbbá a nagyüzemi virágkertészet meghonosításában, a holland minta sikeres hazai adaptációjában. Ehhez az időszakhoz kapcsolódik a szentesi Zöldségkertészeti Kutató Állomás 1954-es létrehozása és a szentesi termelők széleskörű agrárfelsőoktatási kapcsolatrendszerének (Kertészeti Egyetem) kialakulása is.

A legkorábban alakult (1949) Felszabadulás Tsz történelmi jelentőségét többek között „a Liska-féle szentesi szocialista vállalkozási kísérlet” adja. 1980-as bevezetésekor – egyúttal megmutatva a helyi gazdasági, politikai elit nyitottságát, újítási hajlamát és érdekérvényesítési képességét – a közösségi tulajdon megtartása mellett a versenyhelyzet megteremtésével kísérlete meg a vállalkozói szemléletet erősíteni, méghozzá úgy, hogy egyúttal a közösség bevételét (hasznát) is növelje.

Összefoglalva tehát, az államszocialista időszak szentesi sikerei négy tényezőre támaszkodtak:

- a zöldségtermelési, kertészeti hagyományokra,
- az Árpád és a Felszabadulás szövetkezetek közösségi és tagi érdekeltséget is szem előtt tartó rugalmas munkaszervezési modelljére, valamint az erre épülő termelési tapasztalatokra,
- a technológiai fejlődést nagyban segítő kutató háttérre és felsőoktatási kapcsolatokra,
- továbbá – időben haladva utolsóként – a hatékony termelést nagyban elősegítő geotermikus energián alapuló üvegházi és fóliás termelés széles körű elterjedésére (az 1960-as évek végétől), illetve az alkalmazott technológia folyamatos fejlesztésére.

E négy tényezőn alapuló modell mintaként szolgált a szegvári, Mindszenti, Fábiánsebestyeni szövetkezetek és gazdálkodók számára is, amit az Árpád Szövetkezet gesztorságában, a szentesi szövetkezetek tagsága mellett 1975-ben létrehozott Korai Zöldségtermesztési Rendszer (KZR) még tovább erősített. A KZR ugyanis nemcsak a korai zöldségek kereskedelmét, hanem a termelést és az ahhoz szükséges inputanyag beszerzést is integrálta, egyúttal szaktanácsadást is nyújtva a résztvevőknek.

A rendszerváltás utáni privatizált agrárgazdasági struktúra

A szentesi-modell működőképességét és erejét mutatja, hogy a rendszerváltást követő mélyreható agrárgazdasági változások, melyek a tulajdonviszonyokat, a korábbi termelési-értékesítési rendszereket, kül- és belpiaci kapcsolatokat, foglalkoztatási lehetőségeket egyszerre és radikálisan alakították át, a helyi termelési rendszereket lényegében változatlan formában hagyták meg. Az országosan rövid idő alatt széttzilárdott agrárstruktúrát eredményező változások ellenére az Árpád Szövetkezet nem omlott össze, nem esett darabjaira, hanem gazdasági társasági formában (részvénytársasági), a korábban létrehozott KZR fenntartásával, kiegyensúlyozottan működött tovább.

A piaci feltételrendszer radikális átalakulása új értékesítési stratégiát követelt. A csupán átmenetileg megoldást jelentő közvetlen piaci és nagybani piacokon történő értékesítést, egyre inkább a külpiacokra törekvő stratégia jövőképe váltotta fel, ami a nemzetközi versenyképesség erősítését, folyamatos technológiai fejlesztést, később pedig a multinacionális kereskedelmi hálózatok gyorsuló térnyerésével, egyre növekvő áruárlapot, szállítási fegyelmet, garantált minőséget és versenyképes árakat kívánt. Ennek érdekében hozták létre 2002-ben a korábban sikeres integrációt jelentő KZR logikáját átültetve a Délkertész TЭСZ-t, amely azóta is szervezeti keretet biztosít a szentesi zöldségtermesztési modell piacképes, továbbra is a kis és nagy termelők együttműködésén alapuló továbbéléséhez.

A tanulmányt megalapozó kutatás a RELOCAL projekt keretében készült.

Irodalom

- Barta L. (1976): *Szentesi örökérváltság*. Csongrád megyei könyvtári füzetek, Szeged
- Balogh I (1965): Az alföldi tanyás gazdálkodás. In: Szabó I. (szerk.) *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában I.*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 429-479.
- Botkó S. (2009): *A magyar tanyarendszer aktuális problémái, különös tekintettel a szentesi tanyavilágra*. Egyetemi szakdolgozat (kézirat), Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Erdei F. (1942): *Magyar tanyák*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1976 (hasonmás kiadás)
- Erdei F. (1971): *Város és vidéke*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1977 (hasonmás kiadás)
- IVS (2016): *Szentes város integrált településfejlesztési stratégiájának megalapozó vizsgálata*.
http://www.szentes.hu/wp-content/uploads/2016/04/ITS_DA_Szentes_Megalapozo_Vizsgalat_vegleges_2016.pdf
- Siklaky I. (szerk.) (1985): *Koncepció és kritika*. Gyorsuló idő sorozat, Budapest, Magvető Kiadó
- Papp I. (1982): *A parasztember élete Szentes tanyavilágában*. Szentes Városi Tanács VB Művelődési Osztály
- Labádi L. (1995): *Szentes város közigazgatása és politikai élete 1849-1918*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged (Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXII.)
- Labádi L. (2011): *A külterületi iskolahálózat kialakulása – Az elemi népiskolák története Szentesen*.
(<http://www.szentesinfo.hu/szentesielet/2011/37>)

Újfalú, Bihar

KONRÁD GYÖRGY, RÁCZ LAJOS

KONRÁD György: író, szociológus

RÁCZ Lajos: intézetvezető, egyetemi tanár, SZTE JGYPK Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai Intézet

KULCSSZAVAK: Berettyóújfalú, társadalomtörténet, zsidó életforma, családtörténet

Csatári Bálintnak életem több fontos ismeretségét köszönhetem, ő mutatott be a nyolcvanas évek elején Tóth Józsefnek, a nyolcvanas évek végén Enyedi Györgynek, Barta Györgyinek, Beluszky Pálnak, Erdősi Ferencnek és Hajdú Zoltánnak, majd a kilencvenes évek elején Vida Anikónak és Konrád Györgynek. A lehetséges választások közül, a Bálint 70. születésnapjára készülő kötetbe szánt szöveghez, végül Konrád Györgyöt kértem fel „társszerzőnek”. Mindhárman bihariak vagyunk, és csonka Bihar vármegye központja, Berettyóújfalú fontos hely volt az életünkben. Gyuri Újfaluban nőtt fel, és ott végezte az elemi iskolai tanulmányait. Bálint ugyan zsákai, de a berettyóújfalui Arany János Gimnáziumban végzett, majd tanított, míg el nem ragadta az akadémiai világ. Számomra csökmeiként sokáig Újfalú jelentette a nagyvilágot, ahol is a gimnáziumban Bálint volt a földrajztanárom, és ahol a Kiss Árpád által vezetett Partium irodalmi színpad próbáin olvastam először Gyuri szövegeit. Nagyon különböző életpályákat jártunk be, de a bihari világ mindhármunk személyiségébe beépült. Gyurival 2009 óta dolgozunk együtt egy beszélgetőkönyv kéziratán, ez a szöveg a 13 eddig elkészült beszélgetésünk egyfajta kivonata, amelynek középpontjában Berettyóújfalú és Bihar vármegye áll.

– *Amennyire ismerem a családot, alapvetően két ág van. Van egy szentmártoni-berettyóújfalui, és van egy másík, a nagyváradi anyai ág, és volt egy fontos dédapád, aki Szentmártonban volt kocsmáros.*

– Ez Gottfried Sámuel dédapám, aki apai nagyanyámnak az apja volt, kocsmáros volt Szentmártonban, nagydarab erős ember, 40-50 hold földjén gazdálkodott. A 18. század végén született és a 19. század végén halt meg. Az ő apja egy Gottfried Salamon nevű ugyancsak kocsmáros volt, az első zsidó, aki Berettyóújfaluban, illetve Szentmártonban metelepedett. Nemrégiben hallottam egy érdekes történetet New York-ban egy könyvbemutatón, ahol is egy fiatal nő odajött hozzám, és elmondta, hogy őneki is volt egy Gottfried nevű felmenője, lehet, hogy Sámuel, lehet, hogy Salamon, nem tudom már. Ez a Gottfried egy furcsa történet hőse, amennyiben lutheránus ember volt és ment valami jobb megélhetést, munkát keresni kelet felé, ilyen módon eljutott Pozsonyig. Pozsonyban összeismerkedett egy mutatós zsidó özvegyasszonnyal, és nem csak összeismerkedett, hanem egybeköltöztek, -keltek. Ez az asszony vallásos nő volt, és betérítette ezt a Gottfriedot, aki eredendően valahonnan Westfáliából jött, aztán pedig mentek tovább Pozsonyból még keletebbre. Ebből persze semmi nem következik a családomra nézvést, de a történet mindenképpen érdekes, ahogy ennek a Gottfriednak volt egy lutheránus élete, és aztán lett egy zsidó élete. A 18. század második felénél időben hátrébb menni már nem tudok, ahhoz fel kellene dolgozni az egyházközségi anyakönyveket.

– *Az anyakönyvek megvannak?*

– Valami van, azt remélem, vagy inkább csak feltételezem, hogy Debrecenben vagy Nagyváradon megvannak. Zárójelben mondom, hogy a berettyóújfalui, illetve a csonka Bihar vármegyei levéltár főlevéltárosa Nadányi Zoltán költő volt, egy nagyon tiszteletreméltó és bájos ember. Nem adott a megye neki nagyon nehéz munkát, mert az egész levéltár tartalmát Nagyváradon tárolták, tehát Berettyóújfaluban nem volt gyakorlatilag semmi. A munkája abból állt, hogy délelőtt besétált a levéltárba, majd kora délután hazasétált.

– *Akkor induljunk el Gottfried Sámuelről.*

– Aki kocsmáros és módos gazda volt Szentmártonban, a vasvilla csak akkor került elő, ha valaki akadékoskodott, mert mondta, hogy most már záróra. Első felesége halála után 78 évesen újranősült, és elvett egy 40 évvel fiatalabb asszonyt. Az ő kocsmájában lőtték le a Sárret egyik utolsó híres betyárját. Az ő lánya volt Gottfried Karolina, az apai nagyanyám. A férje, a nagyapám, Kohn Ignác Miskolcra jött, de nem tudom, hogy honnan keveredett Újfaluba. Kohn Ignác egy hallgatag, vörös bajszú, erős férfi volt, bádogos, lemezlakatos, amihez kellett az erő. Inasok vették körül, segítők és mind együtt ebédeltek. Egyszer megviccelték az inasok, valami pókot tettek az ételre, de nem haragudott meg, és még azt is tudom, hogy azt mondta mindig, hogy „csötörtök”. A „csötörtök”, az volt a vásárnap. Erről a nagyapámról nem sokat tudok. Azt tudom, hogy ő is Kohen volt, vagyis kohanita, és tisztos helye volt a gyülekezetben. Nem fecsérelte a szót, és nagyon jó főnök volt. Az apám is elég jó főnök volt, de hát ő utód volt, nem ilyen alapító. Ez az Ignác átélte a drámai átmenetet az iparosságból a kereskedelembe. Kezdetben ő maga állította elő az árukat és azokat tartotta csak jónak, kicsit röstellte is, hogy gyári árut kell árulnia, de hát másként nem tudott volna megélni, és azt hiszem 1878-ban alapította a boltot. Akkor fokozatosan kiterjeszkedtek a fegyverektől a motorkerékpárig mindenféle vásárura.

– *Ezeket a családi történeteket a szüleid elmondásából ismered?*

– Igen, meg én egy kérdezőgatos gyerek voltam.

– *Édesanyád nagyváradai volt?*

– Ő nagyváradai lány volt, pontosabban Bihardobrosdon született. Volt ott egy ilyen nagyobb szatócsbolt, amit az anyai nagyanyám vezetett, anyám ott volt kislány. De valójában Váradon laktak, mert valahogy jómódúak lettek és a nagyapám erdőkitermelésbe, és erdőgazdálkodásba fogott bele, amelyekkel sikere igazából csak akkor lett, amikor az anyámnak a legidősebb nővérét, a Margit nénit elvette egy Schwarz Ernő nevű nagydarab, erős ember. Ez a Schwarz Ernő nagyon lendületes üzletember volt, aki sokat evett, ivott és nőzött is. Amikor rossz fát tett a tűzre, akkor hazament, magas volt, a homlokát mindig elgondolkodóan nekitámasztotta az ajtófélfának és azt mondta: képzelje drágám, már megint miket mondanak rólam, és akkor elmondta a legújabb nőjét. A Margit néni mindig nagyon együttérző volt, s azt mondta, szegény drágám, magáról mennyi mindent mondanak, és ezzel a dolog le volt zárva. Anyámnak öt testvére volt, két fiú és három lány, anyám volt a legkisebb, és a Margit néni felügyelete alatt nevelkedett, mert a nagyanyám inkább üzletasszony volt. A nagyapám viszont egy okos ember volt, jól rendezte el a családi viszonyait, volt egy nagy lakás, ahol élt a család és volt egy kis lakás, amelybe ő húzódott félre, úgyhogy vacsora után mindig hazament. Nem dolgozott túl sokat, reggel kilenctől déli tizenkettőig volt bent az irodában, akkor hazament, szép ebéd volt, ivott egy kis

pálinkát, anyám mondta, hogy egy nagyon szép kis ezüst kupicával, és akkor egy cseppet szundikált, azután pedig elment a kávéházba. Az volt a nagy kitüntetés, ha valamelyik gyereket magával vitte, és a kávéházban kaptak süteményt vagy kakaót, aztán az egyik pincér gondja volt, hogy hazavigye a gyereket, ő meg ott maradt diskurálni.

– *Édesapádék hányan voltak testvérek?*

– Apámék is öten voltak, az apai nagyanyám apámat már negyven felett szülte, és még azután született egy még fiatalabb gyerek, a Mariska néni, aki agyon szép lány volt. Őt vette el feleségül Zádor Béla, aki apámnak az édes unokafivére volt, tehát az egy ilyen családon belüli házasság volt. Ebből a házasságból született két unokafivérem István és a Pali. István volt Újfaluban a legjobb barátom.

– *Mekkora volt a korkülönbség a szüleid között?*

– Kilenc év. Először apám Tordán próbálkozott. Vendégül látták egy módos zsidó családban, de hát azok erdélyiek voltak, és úgy biztatták apámat az ebédnél, hogy „faljon még, kedves, faljon még”, és ő nem tudta, hogy ott ez a szokás, azt hitte, hogy csúfolják, hogy ő olyan falós, hogy mértéktelenül evett volna. Ez nem tetszett neki és maradt a nagyváradi világban. Anyám pedig kis vékonypénzű lányka volt, nem engedték gimnáziumba, mert az kifárasztaná, kimeríteni a szervezetét, csak legyen otthon, tanuljon franciát, tanuljon zongorázni és esténként mehet a színházba, így zajlott az élete.

– *Hol ismerkedtek meg?*

– Sarolta néni, apám idősebb nővére hozta össze őket. Apám, azt hiszem beleszeretett anyámba, műveltebbnek, okosabbnak tartotta önmagánál. Anyám idegesebb volt, apám nagyon jól tudta anyámat kezelni, mulattatta, ha anyám mérges volt, akkor valami viccet mondott, akkor anyám elnevette magát, s vége volt a konfliktusnak. Jelentős hozományt kapott apám, azt hiszem, hogy negyvenezer pengőt, ami akkor nagy összeg volt, ez tette lehetővé, hogy felépítse a házát 1933-ban. '28-ban házasodtak össze, '30-ban megszületett a nővérem, Évike, és '33 tavaszán már elkészült a ház, úgyhogy amikor én április 2-án megszülettem, anyám már oda vitt. Egy debreceni építész, Berger mérnök volt a tervező, februárban kezdődött az építkezés, és már májusban ott volt a ház. Nagyon szolid épület volt, tízszer-húsz méter alapterületű, a legelső szint a pince, ami egy nagy áruraktár volt, a földszinten volt az üzlet, öt kirakattal, és az emeleten volt a lakás. Afölött még volt egy padlás és mosókonyha. Hátral egy kisebb kert és még hátrébb a zsinagóga. Szüleim éltek a normális életüket. Szemben volt a Béla bácsi boltja, aki elvette a Mariska nénit, apámnak a húgát, ilyen módon szoros volt a két család között a kapcsolat, apám nagyon szerette ezt a húgát, aki szép és kicsit finom, egy cseppet nyafka asszony volt, semmit nem fogadott volna el ruhaneműt, cipőt, amit a férje árult.

– *Ezzel biztosított a családban a jó hangulatot.*

– Ezért aztán anyámmal Pestre jöttek ruházkodni. Mariska néni előttem leginkább úgy jelenik meg, hogy fekszik egy heverőn, úgy olvasgat, és egy teveszőr pokróc van rajta. Vagy máskor üldögél a filagóriában egy nyugágyban, mert volt nekik egy nagy kertjük sok gyümölcsfával, a meggyfák között futballoztunk, ő a filagóriában ült, mi meg mentünk le a kert végébe a Káló-patakhöz és abban próbáltunk halat fogni, de csak békát sikerült. Aztán '38-ban, tehát amikor én öt éves voltam, és az ő nagyobbik fia, István is öt éves volt, sárgaságban meghalt. Béla bácsi meg özvegyen maradt.

– *Édesapád mikor változtatott nevet?*

– 17 éves korában.

– *A 17. év nem az az életkor, amikor ebben feltétlenül döntést kell hozni.*

– Az első világháború volt, és katonának kellett bevonulnia, tüzér karpaszományos, és talán azt gondolta, hogy elvárják tőle, esetleg attól is tarthat, hogy csúfolják, de végső soron nem tudom. Volt egy Konrád nevű nagybácsi, valami könyvkereskedő Debrecenben. Elég érdekes könyvkereskedő volt, mert annyira belebújt a könyvekbe, hogy a vevőknek nem tudott figyelmet szentelni, ezért volt egy csengő a boltajtóban, amit meglökött az ajtó, amikor beléptek, és akkor kiabált a bácsi valamelyik lányának, aki lejött és kiszolgált a vevőt. Nem tudott elszakadni a könyveitől.

– *Mit szólt a névváltoztatásról a család?*

– Mivelhogy húsz évvel később születtem, önhibámon kívül nem emlékszem.

– *De a családi legendáriumban nem maradt meg egyfajta rosszallásnak az emléke?*

– Azt hiszem, akkoriban elvárt volt ez a felemelkedőtől. Ha jól emlékszem, az orvosok, ügyvédek magyarosított nevéek voltak a berettyóújfalui zsidóságon belül. A fuvaros Spiegel az Spiegel maradt, a másik fuvaros Baumöhl Baumöhl maradt, de az ügyvéd Nemes Gábor volt, vagy apám egyik unokatestvére Székely volt. Úgy látom, hogy akik egyetemre mentek vagy polgárosultak, azok magyarosítottak. Apám úgy magyarosított, hogy túlzásba vinni azért nem akarta a dolgot, ez a Konrád olyan kompromisszumos döntés volt.

– *Mikortól vannak emlékeid?*

– Hároméves születésnapomra emlékszem. Az első kép, azt meg is írtam valahol, hogy kimegyek a fürdőszobából és valami különös ünnepi hangulat van. Kék abrosz, kuglóf, kakaó, a nappali szobában volt megerítve, és az ebédlő szobában, ami egy nagyobb helyiség volt, ilyen készülődés, sustorgás, és azt mondták, hogy nem szabad bemennem. Akkor lementem apámhoz, ő is olyan érdekesen viselkedett, aztán délután jöttek a gyerekek a zsúrra, és emlékszem már megjöttek a gólyák.

– *Április eleje volt.*

– Igen, ilyen tavaszi létöröm.

– *Mi volt az a kör, amiben mozogtat?*

– Szüköcske. Volt a nevelőnőm...

– *Mikortól volt nevelőnő?*

– Születésemről. Volt először egy Marie.

– *Német volt?*

– Igen, mind németek voltak. Aztán jött az Annie, majd Hilda.

– *Hilda volt az, aki lelkesen hallgatta a rádión Hitler szónoklásait?*

– Igen, de azután már egy fiatal magyar nő, Lívia következett.

– *Mennyi időt töltöttek nálatok ezek a lányok?*

– Lívia két-három évet, a többiek egy évtől három évig maradtak.

– *Hogy kerültek hozzátok a nevelőnők? Voltak ezzel foglalkozó ügynökségek?*

– Igen, s ezek a lányok végeztek úgynevezett gyermekkertész iskolákat. Lívia Hollandiában apácáknál tanult, nagyon szeretett enni, s mulatott egy kicsit azon, hogy nem lenne szabad annyira élveznie, amit eszik, mert a zárdában, ahol őket tanították, kötelező volt evés közben beszélgetni az asztalnál, hogy ne tudjanak elmerülni az ételek ízében. Líviától tanultam egy kicsit franciául is. Hárman aludtunk egy ilyen nagyobb gyerekoszobában, a nővérem és én, egy másik ágyon pedig a nevelőnő.

– *Hogyan osztották fel a feladatokat, az édesanyád és a nevelőnő?*

– Sokkal több időt töltöttünk a nevelőnővel, mint anyámmal. Anyám időnként bejött, belátogatott a gyerekszobába, és megnézte, hogy minden rendben van-e. Ha jött, akkor ő is németül beszélt, és az asztalnál is illett németül beszélni, mert a nevelőnő nem tudott magyarul. Aztán Lívia idejében már magyarul beszéltünk, és akkor ötéves koromban úgy döntöttem, hogy nem beszélek többet németül.

– *Miért?*

– Hitler miatt. Amikor megtudtam, hogy mire készül ez a Hitler, ráadásul Hildának is el kellett mennie, mert a bajor hentes apa hazarendelte, hogy zsidónál ne dolgozzon. Akkor azt mondtam, hogy én pedig többet nem beszélek németül. Ez annyira eredményes volt, hogy el is felejtettem németül, ami érdekes módon a németországi ösztöndíjaim idején visszajött, de máig van a német nyelvtudásomban valami gyermeki, először spontán jól mondom, aztán kritikailag meggondolom és rosszra helyesbítek.

– *Milyen társadalmi státuszhoz járt nevelőnő Berettyóújfaluban?*

– Azt hiszem, csak az Istvánéknak és nekünk volt.

– *A zsidó közösségen kívül kiknek volt?*

– A városi tisztviselőknak, a Nadányiéknak volt, a főispánéknak is volt, a Leszkayéknak is, akik nagyobb birtokosok voltak. Tehát az alispán, főispán, ezen a szinten volt.

– *Kikkel barátkoztál Újfaluban?*

– Istvánnal és Palival.

– *Senki mással?*

– Az ő kertjükbe jártam át. Volt ezen kívül még az Ilonának két lánya, a Zsófi és a Vera. Vera egy nagyon finom, érzékeny lány volt, Zsófi nagyon hevülékeny, vadócosabb, és mással gyakorlatilag nem.

– *Nem lehetett kilépni ebből a körből?*

– Inkább nem lehetett belépni.

– *Ez egy rendi kapcsolatrendszer volt?*

– Igen, rendi és familiáris. Az az igazság, hogy a zsidó gyerekek sem jöttek hozzánk. Még a polgárosult familiákból is csak talán a Székely Panni és Gyuri jöttek el esetleg játszani, de nem nagyon voltak ilyen kapcsolatok. Rokongyerekek, anyám testvéreinek a gyerekei, de azok nem Újfaluban laktak, hanem csak rokonlátogatás alkalmával találkoztunk. Még voltak az együtt nyaralások a máramarosi havasokban, de valójában csak, amikor már iskolába jártam, akkor mentem el játszani a piactérre. Volt futball labdám, úgyhogy szívesen látott játszótárs voltam, de aztán csak ritkán rúghattam bele, mert nem voltam valami ügyes. Aztán voltak még a cigánygyerekek, akikkel néha beszélgettem, érdekes módon velük könnyebb volt szóba elegyedni, könnyebb volt átlépni a társadalmi státuszból származó korlátokat. Különösen könnyen ment ez Buckóval, aki egy húsz éven felüli nagyon értelmes cigány fiatalember volt. Tudott mindenféle mesterséget, bejárt apám boltjába, mert ott dolgozott Üveges Lajos, a második segéd, aki maga is ilyen ezermester volt. Bejött Buckó és kérdezte, hogy Lajos bácsi, ezt meg azt hogy csinálják, aztán kapott tanácsokat. Őáltal nyílt meg előttem a nemiségről szóló tudás, amennyiben elmondta, hogyan csinálják a gyereket.

– *Hány éves voltál ekkor?*

– Olyan kilencéves lehettem. Egyszer Buckót megkértem, mutassa meg, hogy élnek a cigánygyerekek, vigyen ki Herpályra, a cigánytelepre. Arról nem lehetett szó, hogy csak úgy odacsavargok nélküle, ővele mentem, és nagyon benyomáskeltő volt, máig látom magam előtt azt a gyereket, aki jött szembe: volt rajta egy derékszűj és egy keménykalap.

– *Az elég a polgári megjelenéshez. De milyennek láttad a '30-as évek berettyóújfalui társadalmát?*

– Apám boltjában, különösen csütörtökön délelőtt megfordult ezernél is több ember. Ha kíváncsi voltam, akkor kérdeztem apámat, és elég kíváncsi voltam, hogy ez ki volt, az ki volt. S akkor ő mindenkiről tudott valamit, mert mindenkit ismert gyerekkora óta. A segédek ugyanígy. Úgyhogy apám üzlete az áruknek és az embereknek egy nagy tárháza volt. Leggyakrabban mindenféle mesterek jöttek, de megfordultak ott parasztok, földesurak és vadászok is. Odajárt az ezermester Buckó cigány, a pöcegödör takarító Szabó úr, de jöttek előkelő hölgyek is, akik étkezésletet vásároltak. Az ismerkedés másik terepe a séta volt. A nevelőnővel mindig mentünk sétálni, és nyitva tartottam a szememet. A nevelőnő választotta ki a sétaútvonalakat, amelyeket egészségesnek vélt. Gyakran kimentünk a Gacsa kertbe, mert ott jó a levegő, vagy elmentünk a vasútállomásra, megnézni a budapesti gyors érkezését, megszemléltük, ki jött. Nem tudom, hogy ez miért volt fontos nekünk, de akkor fontosnak tartottuk, és tájékozottnak éreztük magunkat tőle. Aztán nagyon érdekes sétaútvonal volt a gazdasági iskolához vezető, ahol lehetett bosszantani a pulykákat és a pávákat. Egy nagyobb épület volt ott, ahol gazdászokat képeztek, tulajdonképpen egy középiskolaféle, amelynek kertjében pávák és pulykák gyöszméltek, és a kerítésnél kiabáltak, hogy szebb a páva, mint a pulyka, és csakugyan fel lehetett bosszantani ezzel a pulykákat, mérgesen rikácsoltak, és szaladtak felénk. Aztán ott volt még a korcsolyázó tó, ami fagyponthoz felett libaúsztató volt. De télen egy kis bódé állt mellette, amelyben valami gramofon recsegett, és volt benne egy kis dobkályha is. A dobkályha körül levettük a hócipőnket, mert a magas szárú cipőre rá lehetett szerelni a korcsolyát, akkor még nem voltak mifelénk korcsolyacipők. A bódé legizgalmasabb berendezési tárgya egy szántalpu szék volt, amire rúhtek a lányok, és lehetett őket tolni a jégen.

– *Kik jelentettek vonatkoztatási pontot számodra ebben az időben?*

– A Pál Samuhoz jártam haját vágatni, és emlékszem, miközben vágja a hajamat a felesége hátulról kiabál: Samu, baj van! Mi baj van? A fiad megette az összes gémkapcsot. Erre azt mondta Samu a feleségének, hogy ne aggódj, majd kikakálja. Nem ellenőriztem, de bizonyára így történt. Balog kovács is a szemlélődésem állandó célpontja volt. Írtam róla több helyen is. Nem volt nagyon okos ember, de nem volt nála senki erősebb, ezért minden politikai felfordulás idején ráesett a közbizalom: '19-ben, '45-ben és '56-ban is. A kovácsműhelye előtt mindig állt egy szekér, amiből patkoláshoz kifogták a lovakat. Emlékszem a szaru égett szagára és láttam, ahogy felemelték a ló lábát, hogy beleverjék a patkót a patkószeggel. Érdekes dolog volt, és minthogy apám árulta az összes ehhez való kelléket, így átláttam ezt a termelési folyamatot. Volt bennem valamiféle technikai érdeklődés. Nagy úr volt a kórház főgépésze, ami nagy rang volt Berettyóújfaluban, és hallgattam, amikor magyarázta az Üveges Lajos nevű segédnek, hogy milyen problémák vannak a kórházi gépezetekben. Mindig maradt egy kis feketeség a körme alatt az olajos gépektől, de azért helyi viszonylatban mégiscsak egy előkelőbb jelenségnek számított.

– *Jártál az Apolló filmszínházba?*

– Hogyne, ez Makk Károly édesapjának a mozija volt. Az Apolló Filmszínház ülésrendje pontosan visszatükrözte a rendi viszonyokat. Ha az ember bement, jobbra a keresztény urak, balra a módos zsidó polgárok ültek a páholyokban. Aztán jöttek a fenntartott helyek, a zsöllye, azok már széksorok voltak, itt a decens kispolgárság ugyanígy megosztva foglalt helyet, jobbra a keresztények, balra a zsidók. Azután jöttek a paraszt fiatalok számára való helyek, és legelöl az a két-három sor, amiben a cigánygyerekek ültek. Karcsi édesanyja, aki egy vastagabb hölgy volt, arany karpereccel a csuklóján, megnézte az érkezőt, és kiadta számára a megfelelő jegyet.

– *A helyi társadalom forgalomirányítójaként.*

– Átlátta a társadalmi viszonyokat, mondhatjuk, hogy szociológus volt.

– *Alapvetően ez egy rendies kisvárosi társadalom volt?*

– Nem egészen, alapjában véve rendi, de polgárosodó rendi társadalom, mert noha voltak benne érzékeny válaszvonalak, de azért mindenki úr volt, és zömében kálvinista. Önérzetes férfiaknak a polgársága ez, parasztpolgárok, nem ezerholdasok. Voltak az ezerholdas Leszkayék, de a többiek, a nagybirtokosok is pár száz holdasok voltak. A mestereknek és a különféle kisiparosoknak volt reputációja, Kreizler bádogos, Schnér Pali rádiós-villanyos, Kertész Jankó cipész, vagy az Ernest úr, aki műszerész és kerékpárszerelő volt. Amikor azt mondom, hogy „Nem gondolja, Ernest úr, hogy itt a kónusszal van baj?” – tizenegy vagy tizenkét éves voltam, és akkor azt mondja „Maga engem ne tanítson, maga még tojás hozzám képest”. Ezzel nem vitatkozhattam, mert ő is egy önmagára adó iparos volt, a Verbürgerlichung-nak erős a hatása. Ott volt parasztpolgárosodás is, emlékszem a Velev bolgárkertészekre, akik nagyon kedvesek voltak, rengeteget tudtak mosolyogni, meg kedves szavakat mondani a piacon, vettük náluk a zöldpaprikát, meg a paradicsompaprikát, respektábilis személyek voltak. A polgárosodásnak ehhez a magyar vidéki útjához nagyon hozzákapcsolódott az egyéniség méltányolása. Lehetett az egyéniség nevetséges, de lehetett kedves, megbecsült, és aszerint volt a rangjuk. Volt egy bolond, nagydarab, erős fizikumú hülye fiú, aki mindig éhes volt, s azt mondta, hogy ő bármit megbír enni. Egyszer egy vödör babfőzeléket hoztak ki neki a postánál lévő vendéglőből, és mind magába öntötte.

– *Az újfalu zsidó közösség neológ volt?*

– Nem, ortodox.

– *Nagy volt a távolság a neológoktól?*

– Eléggé. Szörnyű véteknek számított, ha valaki nem tartotta meg a szombatot. Az, hogy apám szombaton kinyitott, azt hiszem leginkább anyám bűne volt. Anyám azt gondolta, nincs értelme a zárva tartásnak, amikor a konkurencia nyitva van.

– *A többi zsidó üzlet is nyitva tartott szombaton?*

– Nem. Apám törte meg a rendet, de aztán voltak, akik később követték ebben. Herz Farkasnak és Herz Rózsának volt egy nagyon szép hentesüzlete közel a katolikus templomhoz. Kívül-belül csempe, szerettem bemenni mind a két helyiségébe, ahol érezni lehetett a fűszeres felvágottak szagát, ami akkor a faluban újdonság volt. A kóser részben a marha elejét árulták, értelemszerűen disznót nem, a nem kóser részen pedig a marha hátulját. A marha hátulja jobb, mint az eleje, s minőségi kérdésekben anyám túl tudta tenni magát a vallási előírásokon. Volt egy öreg házvezetőnő, akit anyácskám megörökölt apai nagymamától, ez az öreg házvezetőnő szüntelen

- figyelmeztette, hogy ezt nem így kellene, hanem úgy, jobban tudta, hogy a zsidóknak hogy kell csinálni, mint a zsidók.
- *De a házvezetőnő nem volt zsidó?*
- Nem volt zsidó, de az évtizedek során nagyon alaposan megtanulta, és akkor anyám elbocsátotta.
- *Ez nagyon kemény döntés.*
- Igen. Ezzel azonban nyilvánvalóvá tette, hogy ő az úr a háznál. Egyértelművé lett téve, hogy a földszinten, az üzletben apám az úr, de az emeleten már anyám. Nem mondom, hogy ez rossz rend, megtanultam, és őszintén szólva alkalmazkodom hozzá mind a mai napig.
- *Nagy törést jelentett számodra viszont, amikor kikerültél ebből a rendezett világból, és iskolába kellett volna menned.*
- Így van.
- *És nem is sikerült elsőre.*
- Nem, mivel mindig is utáltam olyan helyre menni, ahova muszáj volt. Az iskola ilyen hely, a templom az más, mert nem kellett nekem minden szombaton délelőtt ott ülni. Néha elmehettem, és érdekesnek találtam, mindenféle ember és viselkedés volt ott egy épületben.
- *Megtanultad a rítust?*
- Egy kicsit tudtam. Apámnak volt egy kis fülkéje, mellette ültem, volt egy imakendője, a talesz, vagy talidnak is mondják, fekete és arany csíkokkal kihímezett selyem köpeny, vagy inkább egy lepedő nagyságú kendő, s akkor ezt kettőnkre ráterítette, ami egy bizalmas helyzet volt. Akkor néha őt kihívták, mert kohanita, a kohanitáknak pedig előjoga és kötelezettsége a Tóraszekrényből a Tórát kiemelni. A Tóra ilyen rúdra tekert pergamentekercsekből áll, amelyekre kézzel van írva Mózes öt könyve. Elég hosszú és nehéz, ezüst fejjel, ilyen díszes koronával, aminek bársonyhuzata volt. Apám benyúlt a szekrénybe, levette a huzatot és körbejárt. Nem voltak sokan a kohaniták, kettő-három, megcsókolták az ujjuk hegyét, amivel megérintették a Tóra köpenyét. A Tórával táncolnak is purimkor. A Tóra az isteni közlés és megnyilatkozás, abban van a törvény. A purim az engedélyezett kilengés, olyankor olvassák fel az Ószövetségből Eszter könyvét, utána nem csak szabad, de még illik is egy kis pálinkát inni, és körül táncolni a templomban. A férfiak tehetik ezt, a nők nem, úgyhogy feminista nézőszögből a zsidó vallás sok kívánnivalót hagy maga után.
- *Apád az utódjának nevelt téged?*
- Így volt. Meg is tervezte: Konrád György vaskereskedése, Konrád József utóda. Így kellett volna kiírni.
- *Egy ilyen erőteljes családi tradíció komolyan korlátozza az egyéni döntési szabadságot.*
- Te nem akartál földesúr lenni?
- *Nem, soba.*
- Még abban az értelemben sem, mint Berettyóújfaluban voltak a szigeti Pozsárok. Hallottál róluk?
- *A nevet ismerem, de nincs semmi közelebbi tudásom róluk.*
- Mind erős férfiak voltak, és ha délelőtt mentem hozzájuk, akkor azt láttam, hogy az ugyancsak természetes anya, a főnöknő, hoz ki egy nagy sercegő tepsit, és az tele van hurkával, kolbással, mert reggel már a férfiak kimentek dolgozni, és úgy tíz-

tizenegykor jött a villásreggeli. Úgy éreztem, hogy jól élnek, volt traktoruk, azok voltak, akiket később kuláknak neveztek, igazán rátermett parasztok. Ez se tetszett neked?

– *Nem szerettem a paraszti életet, időpocsékolásnak éreztem. Minden munkát el tudok végezni, amit ebben a világban kellett, belenőttem, de nem szerettem csinálni. Többnyire azt gondoltam, hogy inkább mennék olvasni. A kukoricakapálásnak különösen komoly motivációs szerepe volt a tudományos karrieremben.*

– Erős gyerek voltál?

– *Édesanyámnak az volt az állandó szőfordulata, amikor éppen kerültem az iskolát, hogy semmi baj, erős fiú vagy, megélsz kapálásból is. Ez nagyon bölcs hozzáállás volt, soha nem kért arra, hogy tanuljak, és nem is ellenezett, ez az én ügyem volt.*

– *Édesapád az utódjának szánt, milyen tanulmányokat kellett volna elvégezned, hogy megfelelj az elvárásoknak?*

– Sárospatakra kellett volna mennem, az angol tannyelvű református gimnáziumba, onnan pedig, mivel nem volt még számításba véve a második világháború, Angliába kellett volna mennem.

– *Miért?*

– Hogy a céget fejleszteni tudjam Berettyóújfaluban.

– *Mikor gondoltad először, hogy író leszel.*

– 14 éves koromban.

– *Hogyan történt?*

– Két könyvet vettem ki Debrecenben a Déry könyvtárból, ami a múzeum mellett működő jó kis könyvtár volt. Kikölcsönöztem Will Durant 'A gondolat hősei' című könyvet, ami egy elég jó liberális filozófiatörténet Platontól Nietzscheig, másik könyv pedig Öveges Lajostól 'A kis fizikus' volt. Eldöntöttem, hogy arra az útra lépek, amelyik könyv jobban érdekel. Ugyanezen az őszön Budapestre jöttem egy tehetségkutató intézetbe, akkor még létezett ilyen, és ott tesztekkel kellett kitöltenem, meg pszichológusok mindenféle fondorlatos beszélgetéseket folytattak velem. Végül azt mondta egy rokonszenves férfi, a hiúságomnak hízelgően, hogy maga csinálhat ezt is azt is, mindegyiket jól fogja csinálni, döntsön kedve szerint.

– *Hogy született meg a döntés?*

– A Durant jobban tetszett.

Csatári Bálint publikációi (1975-2019. július)

GÉMES TÜNDE

GÉMES Tünde: könyvtáros, MTA KRTK RKI

1975

[Definition of the traffic geographical settlements of the Southern Part of Trans Danubian mezoregion.](#) *ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS ACTA GEOGRAPHICA* 15 pp. 89-98. Társszerzők: Mészáros R., Döbrönténé Kajdócsy K.

1978

Adatok a Sárrét településföldrajzához. [ALFÖLDI TANULMÁNYOK](#) 2 pp. 201-218.

1979

A közép-békési centrumok hatása az észak-békési sárréti falusi térség népességére és településeire. In: Tóth J. (szerk.) *A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások 1980. évi eredményei.* Békéscsaba: Békés Megyei Tanács, pp. 1391-1530.

A közúti, vasúti közlekedés vizsgálata a közép-békési és észak-alföldi gazdasági körzetben. In: Tóth J. (szerk.) *A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások 1980. évi eredményei.* Békéscsaba: Békés M. Tan., pp. 697-737. Társszerző: Simon I.

A települések közlekedésföldrajzi helyzetének meghatározása automatikus osztályozás felhasználásával a dél-dunántúli mezokörzet példáján. [FÖLDRAJZI ÉRTEŚÍTŐ](#) (1952-2008) 1-2 pp. 87-98. Társszerzők: Kajdócsy K., Mészáros R. [Alföldi Tanulmányok 1.](#) *BÉKÉSI ÉLET* 1979: 2 pp. 270-271.

1980

A szegedi járás tanyarendszerének néhány jellegzetessége. [ALFÖLDI TANULMÁNYOK](#) 4 pp. 85-106.

1981

Cloke, P.: Key settlements in rural areas. [FÖLDRAJZI ÉRTEŚITŐ](#) (1952-2008) 30: 2-3 p. 178. (1981)

Süli-Zakar István: A Hegyköz faluföldrajzi vizsgálata. [FÖLDRAJZI ÉRTEŚITŐ](#) (1952-2008) 30: 4 pp. 487-488.

[Újabb tanácskozás a településegüttések kutatásáról: Konferencia Tatán.](#) *BÉKÉSI ÉLET* 16: 3 pp. 332-333.

A Gyula környéki falusi települések néhány problémája. In: Tóth J., Mosolygó L. (szerk.) *A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei.* Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 292-301.

A közép-békési központok és a nem városi jogállású települések kapcsolatrendszere. In: Simon, I, Tóth J. (szerk.) *A közép-békési centrumok fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei.* Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 285-299.

- A közép-békési térség hatása az észak- és dél-békési falusi térség népességére és településeire. In: Tóth J., Rakonczi J. (szerk.) *A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei*. Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 389-394.
- A közép-békési térség közlekedése. In: Tóth J., Rakonczi J. (szerk.) *A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei*. Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 311-328.
- A közlekedés. In: Simon I., Tóth J. (szerk.) *A közép-békési centrumok fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei*. Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 104-112.
- A szabadpiac. In: Simon I., Tóth J. (szerk.) *A közép-békési centrumok fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei*. Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 252-255.
- A szabadpiaci felhozatal és területi vonzása. In: Tóth J., Rakonczi J. (szerk.) *A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei*. Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 293-297.
- A szabadpiaci felhozatal vonzásövezetei a közép-békési centrumokban. In: Tóth J., Rakonczi J. (szerk.) *A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei*. Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 352-354.
- Az egészségügy. In: Simon I., Tóth J. (szerk.) *A közép-békési centrumok fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei*. Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 271-273.
- Az idegenforgalom. In: Simon I., Tóth J. (szerk.) *A közép-békési centrumok fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei*. Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 274-275.
- Békéscsaba hatása a környező falusi térség településeire. In: Tóth J., Rakonczi J. (szerk.) *A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei*. Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 363-370.
- Békéscsaba idegenforgalma. In: Tóth J., Rakonczi J. (szerk.) *A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei*. Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 348-351.
- Békéscsaba közlekedése. In: Tóth J., Rakonczi J. (szerk.) *A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei*. Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 89-103.
- Berettyóújfalu város néhány településföldrajzi jellegzetessége. In: Varga Gy. (szerk.) *Berettyóújfalu története*. Berettyóújfalu: Berettyóújfalu Városi Tan. V. B., pp. 567-585.
- Egészségügyi vonzás a közép-békési térségben. In: Tóth J., Rakonczi J. (szerk.) *A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei*. Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 384-388.
- Gyula egészségügyi szerepköre. In: Tóth J., Mosolygó L. (szerk.) *A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei*. Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 273-280.
- Gyula idegenforgalma. In: Tóth J., Mosolygó L. (szerk.) *A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei*. Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 281-291.

- Gyula közlekedése. In: Tóth J., Mosolygó L. (szerk.) *A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei.* Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 75-87.
- Gyula szabadpiaci vonzása. In: Tóth J., Mosolygó L. (szerk.) *A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei.* Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 234-238.
- Idegenforgalom és rekreáció a közép-békési térségben. In: Tóth J., Rakonczai J. (szerk.) *A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei.* Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 374-383.

1982

- A falu a mai magyar társadalomban. Szerk.: Vágvölgyi A. [FÖLDRAJZI ÉRTESTŐ \(1952-2008\)](#) 31: 2-3 pp. 247-248.
- A Sárrét falvainak középkori településrendje és annak változásai. In: Héthy Z. (szerk.) [Bihari Múzeum Évkönyve](#). Berettyóújfalú: Bihari Múzeum, pp. 143-184.
- A települések közúti és vasúti kapcsolatainak földrajzi vizsgálata egy forgalmi árnyékban levő területen. [ALFÖLDI TANULMÁNYOK](#) 6 pp. 175-193. Társszerző: Simon I.
- Development of rural areas. Proceedings of the 4th Hungarian-Polish Seminar. [FÖLDRAJZI ÉRTESTŐ \(1952-2008\)](#) 31: 4 pp. 447-448.

1983

- A berettyóújfalui járás aktív keresőiről készült életkörülmény-vizsgálatok néhány tanulsága. *TERÜLETI KUTATÁSOK* 6. pp. 31-38.
- A népesség foglalkozási átrétegződése a közép-békési térségben 1960-1980. [ALFÖLDI TANULMÁNYOK](#) 7 pp. 213-231. Társszerző: Simon I.
- A tanyaátalakulás néhány vonása a Duna-Tisza közén. In: Dövényi Z., Tóth J. (szerk.) *Társadalmi-gazdasági változások és településstruktúrák fejlődése: 1983. február 11-én Békéscsabán rendezett regionális tanácskozás anyaga.* Békéscsaba: Békés M. Tan. V. B., pp. 97-107.
- Az Alföld határmenti területeinek vizsgálata. *TERÜLETI KUTATÁSOK* 6. pp. 78-92. Társszerző: Tóth J.
- Beszámoló a Szocialista átalakulás jellemzői falun c. elméleti konferenciáról: Kecskemét 1982. november 24. - november 26. [FÖLDRAJZI ÉRTESTŐ \(1952-2008\)](#) 32: 1 pp. 177-178. (Társszerző: Kecse-Nagy L.

1984

- A falvak településföldrajzi problémái a Tiszántúl középső részén. [FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK](#) 32: 2 pp. 114-132. Társszerző: Papp, A.
- A községek népességmegtartó képessége Bács-Kiskun megyében. In: Csatári B. (szerk.) *Falukutatások Bács-Kiskun megyében.* Kecskemét: MTA RKK Településkut. Cso., pp. 11-68. Társszerzők: Enyedi Gy., Kecse-Nagy L.
- A településhálózat fejlesztésének kérdés. In: Hegyi A. (szerk.) *Településszerkezet és társadalmi mobilitás a Dél-Alföldön a szocialista társadalom építésének időszakában.* Szeged: TIT Csongrád M. Szerv., pp. 51-64.
- Az Alföld kereskedelemföldrajzának vázlata. In: Dövényi Z. (szerk.) *Az Alföld gazdaságföldrajzi kutatásának eredményei és további feladatai címmel Békéscsabán rendezett*

tudományos konferencia anyaga. Békéscsaba: MTA Földrajztudományi Kutatóint. Alföldi Csup., pp. 119-142.

Falukutatások Bács-Kiskun megyében. Kecskemét: MTA RKK Településkut. Csup. 322 p. (Szerkesztés)

Falvak. In: Krajkó Gy., Mészáros R. (szerk.) *Bács-Kiskun megye gazdasági földrajza.* Kecskemét: Bács-Kiskun M. Tan., pp. 154-164.

Für Lajos: Kertes tanyák a futóhomokon c. könyvről. [FÖLDRAJZI ÉRTESTŐ \(1952-2008\)](#) 33: 4 pp. 463-464.

Kerekasztal-beszélgetés a Bács-Kiskun megyei falvak népességmegtartó képességéről. [FORRÁS: IRODALOM-MŰVÉSZET-TUDOMÁNY](#) 16: 11 pp. 29-41 Társszerző: Arany J., Enyedi Gy., Gaborják J., Mihálovics A., Papp J., Simon J., Tohai L.

1985

A falvak térkapcsolatai és fejlesztési lehetőségeik Szolnok megyében: Összefoglaló. Kecskemét: Bács-Kiskun M. Tan., Szolnok M. Tan.,

A migráció néhány jellegzetessége Berettyóújfalu példáján. [ALFÖLDI TANULMÁNYOK](#) 9 pp. 255-272. Társszerző: Héthy Z.

Bács-Kiskun megyei falvak vizsgálatáról. *TUDOMÁNYOS SZEMLE (BÁCS-KISKUN MEGYE)* 1985: 1 pp. 18-19.

Kerekasztal-beszélgetés a Bács-Kiskun megyei új településekről: (A beszélgetést Enyedi György vezette, sajtó alá rendezte Csatári Bálint). [FORRÁS: IRODALOM-MŰVÉSZET-TUDOMÁNY](#) 17: 9 pp. 51-57. Társszerzők: Enyedi Gy., Fazekas F., Keresztes L., Markolt L., Sándor B., Sántha J-né

Matkó, a fejlődő szórványfalu. *A FALU* 1: 2 pp. 35-38. Társszerző: Klingerné Végh I.

Sikos T. Tamás szerk.: Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban. [FÖLDRAJZI ÉRTESTŐ \(1952-2008\)](#) 34: 3 pp. 276-294.

Új, csoportos falusi települések keletkezése: Összefoglaló. Kecskemét: Bács-Kiskun M. Tan., Társszerző: Enyedi Gy. 21 p.

1986

A községek népességmegtartó képességének fő tényezői az Alföldön. In: Novák, L., Selmeczi, L. (szerk.) *Falvak, mezővárosok az Alföldön: [Villages, country towns in the Great Hungarian Plain = Dörfer, Marktflecken auf der Grossen Ungarischen Tiefebene].* Nagykőrös: Arany János Múzeum, pp. 779-787.

A megye földrajza. In: Gyenes L. (szerk.) *Magyarország megyéi: Bács-Kiskun.* Bp.: Kossuth Kvk., pp. 5-11.

A tanyaátalakulás néhány új vonása megyénkben. In: Komáromi A., Kruppa É., Simon J. (szerk.) *Politika - oktatás - kutatás.* Kecskemét: MSZMP Bács-Kiskun M. Biz. Oktatási Ig., pp. 42-51.

Az aprófalu méretű csoportos települések néhány jellemzője Bács-Kiskun megyében. [ALFÖLDI TANULMÁNYOK](#) 10 pp. 209-226. Társszerző: Sántha J-né

[Poávenie novyh poselenij v rural'nyh regionah \(na primere med'e Bač-Kiškun\).](#) *ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS ACTA GEOGRAPHICA* 26 pp. 119-127. Társszerző: Enyedi Gy.

The formation of new, clustered, rural settlements in Hungary. In: Enyedi Gy., Veldman J. (szerk.) [Rural Development Issues in Industrialized Countries](#). Pécs: CRS of the HAS, (pp. 96-105. Társszerző: Enyedi Gy.

1987

A falusi települések térkapcsolatainak néhány jellemző összefüggése Szolnok megyei példákon. [ALFÖLDI TANULMÁNYOK](#) 11 pp. 263-279. Társszerző: Gödör Zs. Az új települések keletkezésének társadalmi problémái. In: Csefkó F. (szerk.) *Állam, térkapcsolatok, demokrácia: Bihari Ottó emlékülés*. Pécs: JPTE, MTA RKK, pp. 489-496.

[Cloke, P.J., Park, C.C.: Falusi erőforrások feltárási lehetőségei. TÉR ÉS TÁRSADALOM](#) 1: 1 p. 118.

[Cloke, P.J.: An intruduction to rural settlement planning. TÉR ÉS TÁRSADALOM](#) 1: 4 pp. 117-118.

Korreferátum Enyedi György Tér és társadalom cikkéhez. *JANUS (PÉCS)* 2: 1 pp. 31-33.

Néhány gondolat a falusi környezet változásáról. [FORRÁS: IRODALOM-MŰVÉSZET-TUDOMÁNY](#) 19: 1 pp. 80-83.

Néhány gondolat a falusi környezet változásáról. In: (Anon.) (szerk.) *Ember a változó környezetben*. Kecskemét: Bács-Kiskun M. Lapk. Vállalat, pp. 80-83.

Területfejlesztés és településkutatás Bács-Kiskunban. *TUDOMÁNYOS SZEMLE (BÁCS-KISKUN MEGYE)* 3 pp. 6-8.

[Új, csoportos falusi települések Bács-Kiskun megyében. TÉR ÉS TÁRSADALOM](#) 1: 2 pp. 113-115.

1988

A kisvárosok és falvak közötti térkapcsolatok jellemzői. In: Csefkó F., Szirtes G. (szerk.) *Településfejlesztés, helyi társadalom, önkormányzatok: A Pécsen, 1987. szept. 24-25-én tartott országos tanácskozás anyaga*. Pécs: MSZMP Baranya M. Biz. Oktatási Ig., MTA RKK, pp. 3-78.

A tér és társadalom néhány összefüggése megyénkben. *TUDOMÁNYOS SZEMLE (BÁCS-KISKUN MEGYE)* 4 p. 14.

Az urbanizálódás területi különbségei. [STATISZTIKAI SZEMLE](#) 66: 3 pp. 244-258. Társszerző: Tóth J.

[Spatial connections of rural settlements: Investigations in Szolnok county](#). In: Orosz É.(szerk.) *Spatial Organization and Regional Development: Papers of the 6th Polish-Hungarian Geographical Seminar*. Pécs: CRS of the HAS, pp. 237-250.

Születő falvak Bács-Kiskun megyében. *VÁROSÉPÍTÉS* 24: 1 pp. 25-26.

Településformáló folyamatok a Kiskunságban. In: Szabó L. (szerk.) *A Jászok kutatása 1988*. Szolnok: Damjanich János Múzeum, pp. 87-89.

1989

[Belkereskedelem, vendéglátás, szolgáltatás=Internal, Trade, Catering and Services](#). In: Pécsi M. (szerk.) *Magyarország nemzeti atlasza*. Bp.: Kartográfiai Vállalat, pp. 268-273. Társszerkesztő: Berényi J.

[Részjelentés a földrajzról: Hozzászólás Beluszky Pál magánjelentéséhez. TÉR ÉS TÁRSADALOM](#) 3: 1 pp. 64-66.

Szeged volt tanyarendszerének átalakulási folyamatai és mai képe. Szeged: Szegedi Akad. Biz.,
Társszerző: Duró A.

Tiszazug kistérségi problémái: Összefoglaló. Szolnok: Szolnok M. Tanács, 24 p.

[Új településformáló folyamatok a Kiskunságban.](#) *JÁSZKUNSAÉG (1954-2002)* 35: 1
pp. 89-94.

Vannak-e új feltételek a terület- és településfejlesztésben?
TELEPÜLÉSFEJLESZTÉS 1989: 2 p. 38.

1990

A Kiskunság új településformáló folyamatai. In: Tóth J. (szerk.) *Tér - idő - társadalom: Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek.* Pécs: MTA RKK, pp. 375-390.

A kisvárosok és kistérségek jövője Magyarországon. *OTKA HÍRLEVÉL* 1. p. 1.

A tanyarendszer és a modernizálódó településhálózat viszonya. In: Csatári B. (szerk.)
Tanakodás a tanyaépről: Országos Tudományos Tanyakonferencia: Kecskemét, 1989. május 18–19. Kecskemét: MTA RKK Településkut. Cso., pp. 13-21.

Bevezető a kötet elé. In: Csatári B. (szerk.) *Tanakodás a tanyaépről: Országos Tudományos Tanyakonferencia.* Kecskemét, 1989. május 18–19. Kecskemét: MTA RKK Településkut. Cso., pp. 9-10.

Előszó. In: Iványosi-Szabó T. (szerk.) *Kecskemét 1848/49-ben.* Kecskemét: Kecskeméti Lapok Kft., Kecskeméti Monográfia Szerk., pp. 3-4.

Jász-Nagykun-Szolnok megye városainak vonzáskörzetei és kistérségei. In: Sikos T. T. (szerk.) *Jász-Nagykun-Szolnok megye infrastruktúrája.* Pécs: MTA RKK, pp. 38-56.

Korlátok és lehetőségek: A tanyaépítés szabályozásának elvi és gyakorlati lehetőségei.
MŰSZI INFORMÁCIÓ 19: 5-6 pp. 5-6.

[Nemes Nagy József, Ruttkay Éva: A második gazdaság földrajza.](#) *TÉR ÉS TÁRSADALOM* 4: 1 pp. 121-128.

Szeged volt tanyarendszerének átalakulási folyamatai és mai képe. In: Mészáros R. (szerk.) *Az urbanizáció térbeli folyamatai Szegeden.* Szeged: JATEPress K., pp. 122-126.

Tanakodás a tanyaépről: Országos Tudományos Tanyakonferencia: Kecskemét, 1989. május 18-19. Kecskemét: MTA RKK Településkut. Cso., 168 p. (Szerkesztés)

[Tiszazug tünetcsoport.](#) *JÁSZKUNSAÉG (1954-2002)* 36: 1 pp. 63-68.

1991

A tanyaépről 91. Kecskemét: Bács-Kiskun M. Önkorm. 68 p. Társszerkesztő: Borbély L. (Szerkesztés)

A tanyaépről: A tanyaépítési szabályozás elvi és gyakorlati kérdései. Kecskemét: MTA RKK Társadalomkutató Cso., 37 p.

Mondandóm középpontjában a településmenedzsment. *JUSS: VÁSÁRHELYI TÁRSADALOMISMERETI ÉS KULTURÁLIS SZEMLE* 4: 2 pp. 31-33.

Szeged and the image of the scattered farm region today. In: Mészáros R. (szerk.) *Spatial Processes of Urbanisation in Szeged.* Szeged: JATEPress K., pp. 73-75.

Tanya és rekreáció az Alföldön. In: Rakonczai J. (szerk.) *Az Alföld jelene és jövője: az 1991. április 26-án Debrecenben rendezett vitailés anyagai.* Békéscsaba: Tisza Klub, pp. 31-33. Társszerző: Csordás L.

Tanya a XX. század végén. *SZÖVETKEZÉS* 11: 1-2 pp. 84-87.

- Tanyás térségek tervezésének településföldrajzi szempontjai. In: Csatári B., Borbély L. (szerk.) *A tanyák tárlatai 91*. Kecskemét: Bács-Kiskun M. Önkorm., pp. 19-23.
- Tétova települések a térben. *A FALU* 7: 3 pp. 5-10.
- Tétova települések a térben. In: Kovács, T (szerk.) *Válság és kiút: Falukonferencia*. Pécs: MTA RKK, pp. 273-276.

1992

- A kettőszakadt ország és az Alföld. *JUSS: VÁSÁRHELYI TÁRSADALOMISMERETI ÉS KULTURÁLIS SZEMLE* 5: 3 pp. 59-62.
- A tanyák, mint a vidék sajátos települései. *INFO-TÁRSADALOMTUDOMÁNY* 19 pp. 45-45.
- A területfejlesztésről általában. In: Balogh L. (szerk.) *Területfejlesztés és önkormányzatok a mai Magyarországon*. Kecskemét: Bács-Kiskun M. Önkorm., pp. 15-20.
- A területfejlesztésről és az Alföld-programról. *COMITATUS: ÖNKORMÁNYZATI SZEMLE* 2: 10 pp. 19-22.
- Az új földrajzi irányzatok helye a regionális tárgyak oktatásában. In: Lados M., Kocsis Zs. (szerk.) *A regionális tudományok integrálása a felsőoktatásba: Területi szemlélet a közgazdaságtudományban avagy Van-e regionális gazdaságtan Magyarországon?* Győr: MTA RKK, pp. 82-84.
- Előszó. In: Kuczka A. (szerk.) *A kecskeméti malmok története 1857-1985*. Kecskemét: Kecskeméti Lapok Kft., pp. 7-8.
- Földrajz, költészet, identitás: Gondolatmorzsák Szabó Zoltán emlékének. *FORRÁS: IRODALOM-MŰVÉSZET-TUDOMÁNY* 24: 6 pp. 89-92.
- Kecskemétről általában. In: Ballai J. (szerk.) *Város az Aranyhomokon, Magyarország közepén*. Kecskemét: Bács-Kiskun M. Önkorm., pp. 15-20.
- Rural areas and rural policy in Hungary. In: Huigen, P., Paul, L., Volkers, K. (szerk.) *The Changing Function and Position of Rural Areas in Europe*. Utrechtia: Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, pp. 153-168. Társszerzők: Paul, L., Simon I., Keresztes Nagy Cs., Groen, R., Visser, A.

1993

- A korábbi társközségek jelene egy kérdőíves felmérés alapján. In: Csefkó F. (szerk.) *Társközségek – községtársak*. Pécs: MTA RKK, pp. 34-52.
- A szolnoki településcsoport belső és külső kapcsolatrendszere. In: Tóth J. (szerk.) *A szolnoki agglomeráció: Strukturális jellemzők és fejlesztési lehetőségek*. Pécs: MTA RKK, pp. 336-349. Társszerző: Tóth J.
- Az Alföld fejlesztésének lehetőségei és korlátai. *TÁRSADALMI SZEMLE* 48: 11 pp. 35-44.
- [Az Alföld kutatási program alapján a régió fejlesztésére megfogalmazott ajánlások.](#) *TÉR ÉS TÁRSADALOM* 8: 3-4 pp. 151-159.
- [Az Alföld tünetsoport újraéléde 1990-1994.](#) *TÉR ÉS TÁRSADALOM* 7: 3-4 pp. 1-12.
- Az alföldi falusi önkormányzatok önképe. In: Kovács T. (szerk.) *Kiút a válságból: II. Falukonferencia*. Pécs: MTA RKK, pp. 179-183.
- Az Alföldi Tudományos Intézet. *A FALU* 8: 1 pp. 67-70.
- Az Alföldkutatási programról. [ALFÖLDI TANULMÁNYOK](#) 15 pp. 7-11.

[Crisis signs of the Hungarian small towns.](#) In: Duró A. (szerk.) *Spatial Research and the Social-Political Changes: Papers of the 7th Polish-Hungarian Seminar*. Pécs: CRS of the HAS, pp. 97-102.

Összefoglaló a "Falusi átalakulás menedzsmentje" szekció munkájáról. In: Kovács, T (szerk.) [Kiút a válságból: II. Falukonferencia](#). Pécs: MTA RKK, pp. 231-233. Társszerző: Faragó L.

[Preface.](#) In: Duró A. (szerk.) *Spatial Research and the Social-Political Changes : Papers of the 7th Polish-Hungarian Seminar*. Pécs: CRS of the HAS, pp. 5-6.

Szétforgácsolt energiák. *MAGYAR MEZŐGAZDASÁG: A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MŰVELŐDÉSI TÁRSASÁG LAPJA* 48: különszám pp. 27-28.

Tercier funkciók a szolnoki agglomerációban. In: Tóth J. (szerk.) *A szolnoki agglomeráció: Strukturális jellemzők és fejlesztési lehetőségek*. Pécs: MTA RKK, pp. 243-253. Társszerző: Tóth J.

1994

A magyar faluhálózat állapotrajza és a jövő lehetőségei. *AGRO-21 FÜZETEK* 1994: 4 pp. 3-18.

[Berényi István: Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései.](#) *FÖLDRAJZI ÉRTESTŐ (1952-2008)* 43: 1-2 pp. 55-56.

A Duna-Tisza közti hátság településfejlődése és hatásai a vízháztartásra. In: Pálfi I. (szerk.) *A Duna-Tisza közti hátság vízgazdálkodási problémái*. Békéscsaba: Nagyalföld Alapítvány, pp. 33-37. Társszerző: Csordás L.

Az Alföld-problematika főbb kérdései, a regionális fejlődés esélyei és korlátai. In: Timár J. (szerk.) [Az "alföldi út" kérdőjelei: Alföld-kongresszus, 1993](#). Békéscsaba: MTA RKK, pp. 79-84.

Debrecen helye és helyzetének változása az Alföld városhálózatában. In: Süli-Zakar I. (szerk.) *Debrecen Megyei Jogú Város makroregionális szerepköre*. Pécs, Debrecen: MTA RKK, pp. 159-169.

Párhuzamok a klebelsbergi és a mai Alföldprogramok között. In: Klebelsberg, É. (szerk.) *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete 1994*. Bp.: Klebelsberg Kuno Alapítvány, pp. 48-55.

The possibility and restrictions of the regional development of the Great Hungarian Plan. In: Hajdú Z., Horváth Gy. (szerk.) [European Challenges and Hungarian Responses in Regional Policy](#). Pécs: CRS of the HAS, pp. 227-235.

Az Alföld Program kistérségi összefüggései. *DÉLI UTAKON* 2: 4 pp. 13-16.

Egy alföldi falu: Tiszásas a rendszerváltozásban. *A FALU* 9: 4 pp. 49-54.

1995

A kistérség fogalma. In: Csefkó F. (szerk.) *Kistérségeknek kistérségekről*. Bp.: Dunaholding City Menedzser Kft., pp. 11-15.

A lowland village: Tiszásas in the political changes: a social study. In: Minamizuka, S. (szerk.) *Systemic Transformation of Rural Societies of East-Central Europe Before and After 1989*. Osaka: Chiba University, pp. 20-28.

A regionalizmus és az Alföld-problematika új súlyponti kérdései. In: Szoboszlai Zs. (szerk.) *Tér és Társadalom: A Szolnoki Nyári Egyetemen elhangzott előadások*. Szolnok: MTA RKK ATI Társadalomkut. Cso., Juss Alapítvány, pp. 114-116.

- [A special regional environmental-social conflict on the Great Hungarian Plain.](#) *GEOGRAPHIA POLONICA* 64: 1 pp. 167-176.
- [A településhálózat átalakulása és hatása a vízháztartásra a Duna-Tisza közzi hátságon.](#) In: Dudinszky L.-né (szerk.) *13. Országos vándorgyűlés / Magyar Hidrológiai Társaság: 1. kötet.* Bp.: Magyar Hidrológiai Társaság (MHT), pp. 70-80. Társszerző: Csordás L.
- Az agrárgazdaság jövőképe és a faluhálózat. *AGRO-21 FÜZETEK* 10 pp. 73-74.
- Az Alföld helyzete és perspektívái: Alföld kutatási program 1991-1994.* Békéscsaba: Nagyalföld Alapítvány, 99 p
- Duna mente. In: Borbély L. (szerk.) *Két folyó között, Bács-Kiskun.* Kecskemét: Bács-Kiskun M. Önkorm., pp. 57-85.
- Előszó. In: Lisztes L. (szerk.) *Ezer írás az Alföldről: Válogatott bibliográfia.* Békéscsaba: Nagyalföld Alapítvány, pp. 3-4.
- Szegénység és szárazság a Duna–Tisza közén. [FORRÁS: IRODALOM-MŰVÉSZET-TUDOMÁNY](#) 27: 11 pp. 52-55.
- The new possibilities of regional development on the Great Hungarian Plain. In: Duró A., Miros, K. (szerk.) [Some New Aspects of Regional Planning in Poland and Hungary: proceedings of the 8th Polish-Hungarian Geographical Seminar, Zielona Góra, Poland 7-11 September 1992.](#) Warsaw: Polish Academy of Sciences Institute of Geography and Spatial Org., p. 21.
- Új települési és társadalmi folyamatok az Alföldön. In: Baukó T., Markó I. (szerk.) *Az újrapolgárosodó Alföld.* Békéscsaba, Gyula: MTA RKK ATI Békéscsabai Oszt., Nagyatádi Szabó István Alapítvány, pp. 16-20.
- 1996**
- A Dél-Alföld mássága. In: Bekes S., Bubryak I. (szerk.) *Húszévesek. A Magyar Televízió Rt. Pécsi és Szegedi Körzeti Stúdiójának jubileumi kiadványa.* Bp.: Magyar Televízió, pp. 31-32.
- A Duna-Tisza köze települései és lakói 1950-1995. [FORRÁS: IRODALOM-MŰVÉSZET-TUDOMÁNY](#) 28: 10 pp. 80-91.
- A magyarországi kistérségek néhány jellegzetessége. *FALU VÁROS RÉGIÓ* 1996: 10 pp. 6-8.
- [A magyarországi kistérségek néhány jellegzetessége: Kistérségi folyamatok és a területfejlesztési politika lehetséges beavatkozási térségtípusai.](#) Pécs: MTA RKK (1996) 32 p.
- A Nagyalföld, Közép-Európa síksága és települései: függelék a Magyar Köztársaság nemzeti dokumentumaiboz az ENSZ Emberi települések: Habitat II. c. világkonferenciájára.* Békéscsaba: Nagyalföld Alapítvány (1996) 16 p. Társszerkesztő: Rakonczai J. (Szerkesztés)
- Changes in Hungarian agricultural settlements before 1989. In: Csatári B., Minamizuka, S. (szerk.) *The Transformation of the Systems of East-Central Europe Rural Societies Before and After 1989.* Kecskemét: Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences, Chiba University, pp. 39-44.
- Előszó. In: Lisztes L. (szerk.) *Könyvek, könyvrészek Kecskemétről: Válogatott bibliográfia.* Kecskemét: Kecskeméti Lapok Kft., Kecskeméti Monográfia Szerk., p. 9.
- Indemnisation d'une famille bourgeoise rurale de Karcag. In: Lamarche, H. (coord.) *Mutation et transition des modes de production agricole en Europe de l'Ouest et de l'Est:*

- Programme Copernicus*. Paris: Commission Europeenne DG XII, Groupe de Recherches sur les Mutations des Sociétés Européennes, pp. 70-75.
- One Hungarian village, Tiszasas in the transition. In: Csatóri B., Minamizuka, S. (szerk.) *The Transformation of the Systems of East-Central Europe Rural Societies Before and After 1989*. Kecskemét: Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences, Chiba University, pp. 45-52.
- Szellemi műhelyek, kutatás-fejlesztési feladatok az Alföldön. In: Rakonczai J., Szabó F. (szerk.) *A mi Alföldünk*. Békéscsaba: Nagyalföld Alapítvány, pp. 215-219.
- The Great Hungarian Plain, Lowland of Central Europe and Its Settlements: Supplement of National Report of Republic Hungary for the UN Conference of Human Settlements: Habitat II*. Békéscsaba: Nagyalföld Alapítvány, 16 p. Társszerkesztő: Rakonczai J. (Szerkesztés)
- The Transformation of the Systems of East-Central Europe Rural Societies Before and After 1989*. Kecskemét: CRS of the HAS, Chiba University, 24 p. Társszerkesztő: Minamizuka, S. (Szerkesztés)

1997

- A megye jövőképe. In: Bacsa T. (szerk.) *Bács-Kiskun megye kézikönyve*. Hatvan: CEBA, pp. 66-69.
- A tér szerepe a kultúra közvetítésében. *COMITATUS: ÖNKORMÁNYZATI SZEMLE* 7: 6 pp. 17-29.
- Alföldi kutatócsoport. *PÉNZ PLUSZ PLAC* 8: 6 p. 24.
- Az Alföld tudományos műhelyei: elképzelések az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete fejlesztéséről. [ALFÖLDI TANULMÁNYOK](#) 16 pp. 104-111.
- Az Alföld–kutatás fejlesztéséről. [EZREDFORDULÓ: STRATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN](#) 1997: 2 pp. 24-25.
- Bács-Kiskun megye jövőképe: Az 1997-ben induló megyei és kistérségi területfejlesztési koncepciók előkészítéséhez. *COMITATUS: ÖNKORMÁNYZATI SZEMLE* 7: 11 pp. 47-52.
- Egy területfejlesztési projektkísérlet Magyarországon. In: Szörényiné Kukorelli I., Sánchez, J. (szerk.) *Önkormányzatok és a területfejlesztés: III. magyar - spanyol szeminárium*. Pécs, Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia, Departamento de Geografía, MTA RKK, pp. 39-52.
- El programa „ALFÖLD”: un proyecto experimental de desarrollo regional en Hungría. In: Szörényiné Kukorelli I., Sánchez, J. (szerk.) *Önkormányzatok és a területfejlesztés: III. magyar - spanyol szeminárium*. Pécs, Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia, Departamento de Geografía, MTA RKK, pp. 125-140.
- Kecskemét földrajza. In: Bacsa T. (szerk.) *Bács-Kiskun megye kézikönyve*. Hatvan: CEBA, pp. 165-166.
- The impact of political changes on rural areas of East - Central Europe: Papers of the Symposium. Pécs - Kecskemét (Hungary) 2-6. 6. 1992*. Pécs: CRS of the HAS, 293 p. Társszerkesztők: Szabó G., Tóth J. (Szerkesztés)
- The rural transformation in Hungary. In: Csatóri B., Szabó G., Tóth J. (szerk.) *The impact of political changes on rural areas of East - Central Europe: Papers of the Symposium. Pécs - Kecskemét (Hungary) 2-6. 6. 1992*. Pécs: CRS of the HAS, pp. 231-236.

Töprengő előszó a megújuló Alföldi tanulmányok elé. [ALFÖLDI TANULMÁNYOK](#) 16 pp. 3-6.

1998

A Duna-Tisza köze: a táj és lakói. In: Füzi L. (szerk.) [Homok-bazsa](#). Kecskemét: Forrás K., (1998) pp. 113-123.

A geográfia hasznáról. *FÖLDRAJZ ÉS KULTÚRA* 3: 2 pp. 9-10.

[Az Alföld és az új európai területfejlesztési perspektívák](#). *TÉR ÉS TÁRSADALOM* 12: 4 pp. 1-19.

Az átalakuló Alföldről és az újraindult kutatásokról. *A FALU* 13: 3 pp. 53-58.

Az új európai területfejlesztési perspektívák és az Alföld. [EZREDFORDULÓ: STRATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN](#) 1998: 6 pp. 24-28.

Előszó egy szorgos életmű elé. In: Juhász I. (szerk.) *Kecskemét város építéstörténete*. Kecskemét: Kecskeméti Monográfia Szerk., Tiberias Bt., pp. 5-7.

Gondolatkísérletek az Alföldnek az új európai területfejlesztési perspektívákhoz illeszthetőségéről. *DEBRECENI SZEMLE* 4: 4 pp. 654-662.

Regionális utak Európába. [EURÓPAI UTAS: AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA](#) 9: 2 pp. 74-76.

1999

A Dél-Alföld településhálózata és településszerkezeti változásainak néhány eleme. In: Tésits R., Tóth J. (szerk.) *Kommunikáció térben és időben: tiszteletkötet Erdősi Ferenc professzor úr 65. születésnapjára*. Pécs: JPTE University Press, pp. 23-47.

A megye földrajza. In: Tóth E. (szerk.) [Hidak Bács-Kiskun megyében](#). Kecskemét: Kecskeméti Lapok Kft., pp. 8-9.

A tudományos koordináció szükségessége és lehetőségei az Alföldön. In: Baukó T. (szerk.) *Az Alföld a XXI. század küszöbén: II. Alföld Kongresszus*. Békéscsaba: Nagyalföld Alapítvány, pp. 100-101.

Az Alföld a XXI. század küszöbén: Előszó. In: Baukó T. (szerk.) *Az Alföld a XXI. század küszöbén: II. Alföld Kongresszus*. Békéscsaba: Nagyalföld Alapítvány, pp. 9-10.

Az alföldi tanyarendszer változásairól. In: Kovács F., Kovács J. (szerk.) *A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései*. Bp.: MTA Agrártudományok Osztálya, pp. 43-48.

Az új Alföld kutatási program főbb irányai és első eredményei. In: Baukó T. (szerk.) *Az Alföld a XXI. század küszöbén: II. Alföld Kongresszus*. Békéscsaba: Nagyalföld Alapítvány, pp. 45-62.

[New factors in the differentiation of the Hungarian settlement network](#). In: Duró A. (szerk.) *Spatial research in support of the European integration: Proceedings of the 11th Polish-Hungarian Geographical Seminar*. Pécs: CRS of the HAS, pp. 59-68.

Some elements in the local dimension of territorial development in Hungary. In: Andrlé, A. (szerk.) *Gleichwertige Lebensbedingungen in Mitteleuropa: ein tragfähiges Konzept für die Raumordnung*. Hannover: Akademie für Raumforschung und Landesplanung, pp. 205-221.

Hagyomány és megújulás. *COMITATUS: ÖNKORMÁNYZATI SZEMLE* 9: 11 p. 80.

A tanyák szerepe a vidékfejlesztésben. *A FALU* 14: 4 pp. 45-52.

2000

A magyarországi kistérségek vidékiség-kritériumai. In: Rechnitzer J., Horváth Gy. (szerk.) Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Pécs: MTA RKK, pp. 193-217.

A regionalitás különböző aspektusai és dimenziói az OTKA kutatások tükrében: A III. b. főirány szekcióülése. MAGYAR TUDOMÁNY 45: 7 pp. 925-927. (2000)

A tanyák értékei, 97. Szerk.: Ónodi Gábor című kiadvány az Agroinform Kiadó gondozásában. FALU VÁROS RÉGIÓ 2000: 1 p. 29.

A területfejlesztés monitoringja: A folyamatok megfigyelése, értékelése, annak módszerei és gyakorlata. Rotterdam, Dublin, Pécs, Bp., Netherlands Economic Institute, Udarás na Gaeltechta, MTA RKK, Nemzetközi Bankárképző Központ, (Területfejlesztési szakemberek képzése. Bevezetés a területfejlesztés kérdéseibe, 6)

A vidéki sokszínűség és a magyar területfejlesztési kistérségek. In: Kovács T. (szerk.) Integrált vidékfejlesztés: V. Falukonferencia. Pécs: MTA RKK, pp. 441-449.

Alföld: Új alternatívák. EZREDFORDULÓ: STRATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN 2 pp. 9-15.

Az Alföld mássága és lehetséges jövője. In: Olasz S. (szerk.) *Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk? Ezredvégi kérdések a Tiszatájban*. Szeged: Tiszatáj Alapítvány, pp. 351-359.

Az Alföld mássága és lehetséges jövője. TISZATÁJ: IRODALMI MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT 54: 6 pp. 34-43.

Kísérlet a magyarországi kistérségek komplex fejlődési típusainak meghatározására. In: Dövényi Z. (szerk.) *Alföld és nagyvilág: Tanulmányok Tóth Józsefnek*. Bp.: MTA Földrajztud. Kutatóint., pp. 151-168.

Lesznek-e az Alföldnek Münchhausenjei? In: Tál G. (szerk.) *Jászkunságban születtem*. Szolnok: MTA Jász-Nagykun-Szolnok M. Tud. Egyes., pp. 35-42.

Types of transformation of Hungarian scattered farm system. In: Minamizuka, S. (szerk.) *A Research of the History the Tanya System in Hungary*. Chiba: Chiba University, pp. 27-32.

2001

50 éves a befogadó, megújuló város. Dunaújváros a harmadik évezred elején. Dunaújváros: Dunaújváros M. J. V. Önkorm. Társ szerzők: Csefkó F., Csefkó J., Csongor Gy.

A földrajz-regionális tudomány kerekasztal-beszélgetés. In: Nemes Nagy J (szerk.) Geográfia az ezredfordulón: az ELTE Földrajz Tanszékcsoport millenniumi rendezvénysorozata. Bp.: ELTE Regionális Földrajzi Tansz., pp. 11-36. Társ szerzők: Nemes Nagy J., Izsák É., Mészáros R., Süli-Zakar I., Bora Gy., Perczel Gy., Timár J., Kulcsár D., Probáld F.

A magyar vidéki átalakulás rejtett dimenziói. In: Rakonczai J. (szerk.) *Földrajzi kutatások 2001: a Magyar Földrajzi Konferencia Abstract kötete*. Szeged: SZTE TTK Természeti Földrajzi Tanszék, p. 22.

A település- és területfejlesztés adatbázisainak, információs rendszereinek szerepe a területi folyamatok értékelésében és szabályozásában. In: Beluszky P., Kovács Z., Olcsák D. (szerk.) *A terület- és településfejlesztés kézikönyve*. Bp.: CEBA, pp. 165-179.

- A Tisza-vidék problémái és fejlesztési lehetőségei. [EZREDFORDULÓ: STRATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN](#) 2 pp. 3-20. Társszerzők: Gallé L., Aradi Cs., Mezősi G., Kerényi A., Csodás L.
- [A Tisza-vidék problémái és fejlesztési lehetőségei. A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium Vidékfejlesztési Főosztálya megbízásából készült Tisza-vidék kutatás-fejlesztési program összefoglalója.](#) Kecskemét: MTA RKK ATI, 104 p. Társszerzők: Gaborjákné Vydareny K., Kiss A., Kovács A. D.
- [A vidék földrajzi kérdései.](#) In: Dormány G., Kovács F., Péti M., Rakonczai J. (szerk.) *A földrajz eredményei az új évezred küszöbén: A Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei.* Szeged: SZTE TTK Természeti Földrajzi Tanszék, Paper: CD-ROM
- Ajánló gondolatok az öko-övezetek és térségek kijelöléséhez. In: Kovács A. D., Gaborjákné Vydareny K., Kósa B. *Alföld ökotértség fejlesztési pályázat.* Szeged, Eger: Dél-Alföldi Fejleszt. Tan., Északkelet Magyarországi Reg. Fejl. Tan., pp. 46-49.
- Az Alföld makroregionális fejlesztése, a régió másságai és jövőjének lehetséges forgatókönyvei. In: Szász Alpár Z., Varga Z. (szerk.) *Dezvoltare și cercetare regională.* Cluj-Napoca: Gewalt, pp. 105-118.
- Az Alföldön. *BESZÉLŐ* 6: 1 pp. 129-130.
- Az európai vidékiség és az Alföld. [ALFÖLDI TANULMÁNYOK](#) 18 pp. 44-62.
- Az információs társadalom néhány területi-települési aspektusa. In: Nyíri K. (szerk.) *Az Internet ismeretfilozófiája és gyakorlata.* Kecskemét: MTA Filozófiai Kutatóint., Kecskemét M. J. V. Közgy., pp. 14-15. Társszerző: Kanalas I.
- Beluszky Pál: A Nagyalföld történeti földrajza. [FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK](#) 49: 1-2 pp. 155-160.
- Bevezet. In: Baranyi B. (szerk.) *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön.* Pécs: MTA RKK, pp. 9-11.
- Búcsú dr. Jakucs Lászlótól. [FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK](#) 49: 3-4 pp. 3-4.
- Dezvoltarea macroregională a regiunii Alföld, alteritatea și posibilele scenarii de dezvoltare ale acesteia. In: Szász Alpár Z., Varga Z. (szerk.) *Dezvoltare și cercetare regională.* Cluj-Napoca: Gewalt, pp. 107-119.
- Gravitációs modellszámítási kísérletek a magyar területfejlesztési régiókra. *COMITATUS: ÖNKORMÁNYZATI SZEMLE* 11: 4 pp. 5-15.
- Kecskemét: A találkozások és kötődések városa. In: Fírbás Z. (szerk.) *Kecskemét: Mappa a városról és környékéről.* Szeged: Fírbás-térkép Stúdió, p. 1.
- 2002**
- 1982–2002: Két évtized ...In: T. Gémes T.: [Egy kutatóműhely két évtizede 1982-2002: válogatott, annotált bibliográfia.](#) Kecskemét: MTA RKK ATI, (2002) pp
- A kistérségek a magyar területfejlesztés rendszerében. In: Radnóti É. (szerk.) *Regionális fejlődés Európában és Magyarországon.* Bp.: Miniszterelnöki Hiv. (STRATEK), pp. 147-164.
- A Közép-Tisza menti lakosok véleménye az Európai Unió csatlakozásáról. *A FALU* 17: 2 pp. 41-50. Társszerző: Kovács A. D.
- [A vidékiségről általában és konkrétan.](#) *BÁRKA: IRODALMI MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT* 10: 5 pp. 88-94.

Az Alföld határmenti területeinek vizsgálata. In: Pál Á. (szerk.) *Héthatáron: Tanulmányok a határ menti települések földrajzából*. Szeged: SZEK JGYF Kiadó, pp. 29-42. Társszerző: Tóth J.

[Az információs társadalom néhány területi-települési aspektusa hazánkban: Az információs struktúra fejlődésének jellegzetes folyamatai.](#) *VILÁGOSSÁG* 43: 8-9 pp. 27-31. Társszerző: Kanalas I.

Az új európai területfejlesztési perspektívák lehetséges adaptációja az Alföldre. In: Csatári B., Timár J. (szerk.) *Területfejlesztés, rendszerváltás és az Alföld*. Bp.: MTA Társadalomkut. Közp., pp. 186-203.

Előszó. In: Csatári B., Timár J. (szerk.) *Területfejlesztés, rendszerváltás és az Alföld*. Bp.: MTA Társadalomkut. Közp., pp. 7-10.

Területfejlesztés, rendszerváltás és az Alföld. Bp.: MTA Társadalomkut. Közp., (2002) 235 p. Társszerkesztő: Timár J. (Szerkesztés)

Tézisek az Alföldről. In: Csatári B., Timár J. (szerk.) *Területfejlesztés, rendszerváltás és az Alföld*. Bp.: MTA Társadalomkut. Közp., pp. 204-212.

Újabb kísérletek az 1990-es évek magyar városfejlődési folyamatainak áttekintő értelmezésére. In: Abonyiné Palotás J., Becsei J., Kovács Cs. (szerk.) *A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága*. Szeged: SZTE Természettud. Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tansz., pp. 231-246.

Városfejlesztési koncepció, stratégiai vázlat. In: L. Horváth Cs (szerk.) *Városunk Kecskemét*. Kecskemét: Print 2000 Nyomda Kft, pp. 36-39.

Városunk, Kecskemét. In: L. Horváth Cs. (szerk.) *Városunk Kecskemét*. Kecskemét: Print 2000 Nyomda Kft, pp. 6-7.

Vidékkutatások Európában. *A FALU* 17: 4 pp. 31-38.

2003

A kistérségek és kulturális ellátottságuk, aktivitásuk néhány összefüggése. In: Csorba P. (szerk.) *Környezetvédelmi mozaikok: tiszteletkötet Dr. Kerényi Attila 60. születésnapjára*. Debrecen: DE Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tansz., pp. 45-56.

A nemzeti parkok helye és szerepe a területfejlesztésben. Kecskemét: MTA RKK ATI, 150 p. Társszerkesztő: Kovács A. D. (Szerkesztés)

A nemzeti parkok területfejlesztési szerepét biztosító jogi környezet. In: Csatári B., Kovács A. D. (szerk.) *A nemzeti parkok helye és szerepe a területfejlesztésben*. Kecskemét: MTA RKK ATI, pp. 36-42.

A tanya és a vidékfejlesztés kapcsolata. In: Nagyné Fehér I. (szerk.) *II. Erdei Ferenc Tudományos Konferencia: 2003. aug. 28-29.*, Kecskemét. Kecskemét: KF Kertészeti Főisk. Kar, pp. 211-216. Társszerző: Kiss A.

A tanyák helyzete és perspektívái a Kiskunság néhány településén. *A FALU* 18: 2 pp. 61-72. Társszerző: Kiss A.

A Tisza-vidék fejlesztésének általános kérdései, tényezői lehetőségei. In: Teplán I. (szerk.) *A Tisza és vízrendszere II*. Bp.: MTA Társadalomkut. Közp., pp. 127-136.

Az Alföld környezeti konfliktusai. In: Baukó T., Nagy I., (szerk.) *A fenntartható fejlődés és az Alföld*. Bp.: MTA Társadalomkut. Közp., pp. 7-8.

Az alföldi városok átalakulásának összetevői. In: Timár, J., Velkey G. (szerk.) *Városi ker alföldi nézőpontból*. Békéscsaba, Bp.: MTA RKK, MTA Társadalomkut. Közp., pp. 55-77.

- Bács-Kiskun megye választási földrajzi vázlata. In: Bóhm A., Gázsó F., Stumpf I., Szoboszlai Gy. (szerk.) *Parlamentí választások, 2002: politikai szociológiai körkép*. Bp.: Századvég K., MTA Politikatud. Int., pp. 262-274.
- Bevezetés. In: Csatári B., Kovács A. D. (szerk.) *A nemzeti parkok helye és szerepe a területfejlesztésben*. Kecskemét: MTA RKK ATI, pp. 3-7. Társszerző: Kovács A. D.
- Bevezetés. In: Nagy G., Kanalas I. (szerk.) *Régiók az információs társadalomban*. Kecskemét: MTA RKK ATI, pp. 3-7. Társszerző: Kanalas I.
- Kecskemét városfejlesztési koncepciója készítésének néhány sajátos problémájáról, tanulságáról. [FALU VÁROS RÉGIÓ](#): 7 pp. 5-11.
- Néhány mai tanulság Wallner Ernő egykori falukutatásaiból. In: Tatai Z. (szerk.) *Emlékezés Wallner Ernőre: élete és munkássága*. Veszprém: MTA Veszprémi Ter. Biz., Magyar Földrajzi Társ., Veszprémi Közgazdasági Szakközépisk., pp. 79-84.
- Összefoglaló, a nemzeti parkok, mint a területfejlesztés kiemelt térségei. In: Csatári B., Kovács A. D. (szerk.) *A nemzeti parkok helye és szerepe a területfejlesztésben*. Kecskemét: MTA RKK ATI, pp. 106-111.
- [Tanyakollégium 2002-2003: A tanyai átalakulás főbb jellegzetességei a Kiskunság felmért településein](#). Kecskemét: MTA RKK ATI, Lakitelek Népfőisk., Társszerző: Kiss A.
- Záró megjegyzések, fejlesztési javaslatok. In: Nagy G., Kanalas I. (szerk.) *Régiók az információs társadalomban*. Kecskemét: MTA RKK ATI, pp. 118-126. Társszerzők: Kanalas I., Nagy G., Szarvák T.

2004

- [A kultúra területisége](#). In: Török J. (szerk.) *A szükséges pénz: V. Közművelődési Nyári Egyetem*. Szeged: Csongrád M. Közműv. Tanácsadó Közp., pp. 56-77.
- A magyarországi vidékiségről, annak kritériumairól és krízisjelenségeiről. *TERÜLETI STATISZTIKA* 7(44): 6 pp. 532-543.
- A nagyrégiók lehetőségei. [FALU VÁROS RÉGIÓ](#) 1-2 pp. 13-15.
- A tanya, mint rendszer. In: Bárb D., Laczkó J. (szerk.) *Halmok és havasok: tanulmányok a hatvan esztendő Bárb János tiszteletére*. Kecskemét: Bács-Kiskun M. Önkorm. Múzeumi Szerv., pp. 117-126.
- A tanyák változásairól általában. In: Csatári B., Kiss A. (szerk.) [Tanyai kaleidoszkóp: A 2002-2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei](#). Kecskemét: MTA RKK ATI, pp. 6-18.
- Analogies and differences in the topics of the Polish-Hungarian seminars 1984–2004. In: Czapiewski, K., Komornicki, T. (szerk.) *Warsaw Regional Forum 2004: Central and Easter Europe. Changing Spatial Patterns of Human Activity*. Warsaw: Polish Academy of Sciences Institute of Geography and Spatial Organization, pp. 14-15. Társszerző: Komornicki, T.
- Az e-kistérségi információs rendszer kialakítása. In: Csefkó F. (szerk.) *Kézikönyv az e-önkormányzás bevezetéséhez*. Mecseknádasd: Községi Önkormányzatok Szöv., pp. 87-115.
- Bevezető gondolatok, célok, módszere. In: Csatári B., Kiss A. (szerk.) [Tanyai kaleidoszkóp: A 2002-2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei](#). Kecskemét: MTA RKK ATI, pp. 3-5.
- Előszó. In: Erdélyi E. (szerk.) *Kecskeméti utcanevek története*. Kecskemét: Kecskeméti Monográfia Szerk., pp. 4-6.

- Homokhátság 2004: Szembesítés, lehetőségek, teendők. Kecskemét: MTA RKK, 24 p.
Társszerzők: Glatz, F., Kovács A. D.
- Indulatos írás a Duna-Tisza közti Homokhátság ügyéről. *A FALU* 19: 4 pp. 27-34. (2004)
- Kistérség-fejlődési típusok, különös tekintettel a humán tényezőkre. In: Abonyiné Palotás J., Komarek L. (szerk.) *40 éves a Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék.* Szeged: SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tansz., pp. 149-161. Társszerzők: Kanalas I., Tóth K.
- Preface. In: Kovács A. D. (szerk.) *New Aspects of Regional Transformation and the Urban-Rural Relationship: XIII. Polish-Hungarian Geographical Seminar Tokaj.* Pécs: CRS of the HAS, p. 9.
- Regions in Information Society: a Hungarian Case-Study. Pécs: CRS of the HAS, 113 p.
Társszerzők: Kanalas I., Nagy G., Szarvák T.
- Rurality in Hungary in general. In: Kovács A. D. (szerk.) *New Aspects of Regional Transformation and the Urban-Rural Relationship: XIII. Polish-Hungarian Geographical Seminar Tokaj.* Pécs: CRS of the HAS, pp. 65-73.
- Tanyai kaleidoszkóp: A 2002-2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei. Kecskemét: MTA RKK ATI, 192 p. Társszerkesztő: Kiss A. (Szerkesztés)
- Tanyáink ma. In: Pócs Gy. (szerk.) *Falvak, földek, földművesek.* Bp.: Stratégiakutató Intézet, Agroinform K., pp. 39-52.
- Territorial conflicts in rural areas in Hungary. In: Czapiewski, K., Komornicki, T. (szerk.) *Warsaw Regional Forum 2004: Central and Easter Europe. Changing Spatial Patterns of Human Activity.* Warsaw: Polish Academy of Sciences Institute of Geography and Spatial Organization, p. 13.
- Területi konfliktusok földrajzi értelmezése alföldi példákon. In: Barton G., Dormány G. (szerk.) *A magyar földrajz kurrens eredményei: II. Magyar Földrajzi Konferencia.* Szeged: SZTE TTIK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tansz., p. 36.
- Területi konfliktusok földrajzi értelmezése alföldi példákon. In: Barton G., Dormány G. (szerk.) *A magyar földrajz kurrens eredményei: II. Magyar Földrajzi Konferencia.* Szeged: SZTE TTIK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, pp. 307-313.

2005

- A magyar falu és tanya a XXI. század kezdetén. In: Dávid Gy., Veress Z. (szerk.) *Türelő falvak: Gondok és tervek a Kárpát-medencében.* Stockholm: Erdélyi Könyv Egylet, pp. 201-214.
- A magyar falusi és tanyás térségek néhány területi konfliktusa. In: Bognár L., Csizmady A., Tamás P., Tibori T. (szerk.) *Nemzetfelfogások.* Bp.: MTA Szociológiai Kutatóint., Új Mandátum, pp. 99-106.
- A magyar vidékfejlesztés lehetőségei és korlátai. In: Nagyné Fehér I. (szerk.) *Erdei Ferenc III. Tudományos Konferencia: 2005. augusztus 23-24.* Kecskemét. Kecskemét: KF Kertészeti Főiskolai Kar, pp. 13-21.
- A területi konfliktusokról és a magyar vidékről. In: Dövényi Z., Schweitzer F. (szerk.) *A földrajz dimenziói: Tiszteletkötet a 65 éves Tóth Józsefnek.* Bp.: MTA Földrajztud. Kutatóint., pp. 185-194.

- A vidék földrajza és az átalakulás rejtett dimenziói Magyarországon. In: Szörényiné Kukorelli I., Sánchez, Sánchez J. (szerk.) IV Seminario Hispano-Húngaro. Nuevos Problemas Regionales y Retos Para el Siglo XXI. IV Seminario Hispano-Húngaro: Új regionális problémák és kihívások a XXI. században. IV. Magyar-Spanyol Szeminárium. Pécs: Universidad Nacional de Educación a Distancia, MTA RKK, pp. 191-202.
- A vidék struktúrája: A 4. munkacsoport vitaanyaga. A Párbeszéd a vidékért Program munkacsoportjainak vitaanyagai. [EZREDFORDULÓ: STRATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN](#) 1-2 25 p. Társszerzők: Rusznyák A., Vladár P., Molnár P., Reskóné M. N., Kiss G., Máriaiget K., Borsodi A. K.
- Az Alföld-problematika régi és új elemei. In: Nagy E., Nagy G. (szerk.) [Az Európai Unió bővítésének kihívásai – régiók a keleti periferián.: III. Alföld-kongresszus](#). Békéscsaba: Nagyalföld Alapítvány, pp. 18-25.
- Beszámoló a Debrecenben megrendezett társadalmi vitáról, 2005. február 7. [FALU VÁROS RÉGIÓ](#) 1-2 pp. 64-71. Társszerzők: G. Fekete É., Nagy A., Süli-Zakar I., Szoboszlai Zs.
- Criteria of rurality for the Hungarian micro-regions: Major problems facing rural areas in Hungary. In: Barta Gy., G. Fekete É., Szörényiné Kukorelli I., Timár J. (szerk.) [Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition](#). Pécs: CRS of the HAS, pp. 466-482.
- Egy magyar vidékfejlesztési stratégia készítésének kísérlete. *A FALU* 20: 2 pp. 61-72.
- Egykori tanács városok külterületeinek átalakulása, szélsőséges egyenlőtlenségei. In: Szirmai V. (szerk.) Várostérségek, versenyképesség, társadalmi kohézió Magyarországon és az Európai Integráció: Konferencia Enyedi György 75. születésnapja tiszteletére. Bp.: MTA, Paper: CD-ROM
- [Elfeledett tájakon I: Az alföldi tanyavilág](#). *MAGYAR SZEMLE* 28: 5-6 Társszerzők: Csatári B., Pekár I., Szenté T., Törökné Tárkány Szűcs M., Dömök K., Czakó I., Újvári Gy., Gyömrei A.
- Kecskemét a XXI. század küszöbén. In: L. Horváth Cs (szerk.) *Városunk Kecskemét*. 2. kiad. Kecskemét: Béta Press Stúdió Kft., pp. 44-47.
- Kecskemét építészei a város fejlődéséről és a hely szelleméről. In: Gutai M. (szerk.) *Kortárs építészek Kecskemétről*. Kecskemét: Kecskeméti Monográfia Szerk., pp. 5-9.
- La geografía rural y las dimensiones (ocultas) de la transformación rural en Hungría. In: Szörényiné Kukorelli I., Sánchez, Sánchez J. (szerk.) IV Seminario Hispano-Húngaro. Nuevos Problemas Regionales y Retos Para el Siglo XXI. IV Seminario Hispano-Húngaro: Új regionális problémák és kihívások a XXI. században. IV. Magyar-Spanyol Szeminárium. Pécs: Universidad Nacional de Educación a Distancia, MTA RKK, pp. 19-31.
- [Major changes in the Hungarian micro-regions](#). In: Floriańczyk, Z., Czapiewski, K. (szerk.) *Rural development capacity in Carpathian Europe*. Warsaw: Institute of Agricultural and Food Economics, National Research Institute, pp. 79-94.
- Mínusz K mínusz F, kétszer. *A FALU* 20: 3 p. 32.
- Spatial conflicts in rural in rural areas of Hungary. In: Komornicki, T., Czapiewski, K. L. (szerk.) [Central and Eastern Europe: Changing Spatial Patterns of Human Activity](#).

Warsaw: Polish Academy of Sciences Institute of Geography and Spatial Organization, pp. 33-38.

Városunk Kecskemét. In: L. Horváth Cs. (szerk.) *Városunk Kecskemét*. 2. kiad. Kecskemét: Béta Press Stúdió Kft., pp. 8-9.

2006

A fenntartható város: Merre tartson Kecskemét? *KECSKEMÉT MAGAZIN* 1: 3 p. 13.

A Homokhátság tanyáiról. In: Tóth S. (szerk.) *A Duna-Tisza közti Homokhátság komplex fejlesztési terve*. Kecskemét: Bács-Kiskun M. Önkorm., pp. 36-41.

A homokhátsági tanyak jelene és területi jellemzőik. *A FALU* 21: 2 pp. 27-34. Társszerző: Kanalas I.

A honi terület- és vidékfejlesztés tájvédelmi vonatkozása. In: Fazekas I. (szerk.) *II. Magyar Tájökológiai Konferencia: Az előadások és poszterek összefoglalói*. Debrecen: DE Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tansz., p. 7.

[A magyar vidékies kistérségek új kategorizálása, különös tekintettel a városi hatásokra és a földhasznosítás változásaira](#). *TÉR ÉS TÁRSADALOM* 20: 4 pp. 97-109. Társszerző: Farkas J. Zs.

A megélt tér élménye: Gondolatok táj, a terület- és vidékfejlesztés kapcsolatáról. [FALU VÁROS RÉGIÓ](#) 3 pp. 23-25.

A perifériák meghatározása gravitációs modellel. In: Kanalas I., Kiss A. (szerk.) *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. Kecskemét: MTA RKK ATI, pp. 221-239. Társszerző: Tóth, K.

A progresszió fogalmának értelmezése a Homokhátság tanyás térségeiben. *A FALU* 21: 2 pp. 95-105. Társszerző: Kanalas I.

A területi konfliktusok és a problémák általános értelmezése. In: Kanalas I., Kiss A. (szerk.) *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. Kecskemét: MTA RKK ATI, pp. 5-11. Társszerzők: Kanalas I., Kiss A.

A vidékföldrajz és annak honi megnyilvánulásai. In: Kertész Á., Dövényi Z., Kocsis K. (szerk.) *III. Magyar Földrajzi Konferencia: absztrakt kötet*. CD-ROM Bp.: MTA Földrajztud. Kutatóint., p. 60.

[Ajánlások a geográfus hivatás műveléséhez](#). *GEOGRÁFUS HÍRLEVÉL* 3 p. 8.

Az A Falu tematikus száma elé. *A FALU* 21: 2 pp. 5-11.

Az Észak-alföldi régió kistérségei és fejlettségük változásai. In: Baranyi B., Nagy J. (szerk.) [Területfejlesztés, agrárium és regionalitás Magyarországon](#). Debrecen: MTA RKK, DE Agrártudományi Centrum, pp. 49-62.

Bács-Kiskun megye választási földrajzi vázlat. In: Böhm A., Gázsó F., Stumpf I., Szoboszlai Gy. (szerk.) *A helyi hatalom és az önkormányzati választások Magyarországon, 1990-2002*. Bp.: Századvég Kiadó, MTA Politikatud. Int., pp. 262-274.

Bevezetés. In: Kanalas I., Kiss A. (szerk.) *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. Kecskemét: MTA RKK ATI, pp. 3-4. Társszerző: Kanalas I.

Együttérzés és együttműködés. In: Csörszné Zelenák K. (szerk.) *Falugondnoki olvasókönyv*. Vértestarcsa: Magyar Tanya- és Falugondnoki Szöv., pp. 167-168.

[Faluvég](#). *HETI VÁLÁS* 6: 29 Társszerzők: Bódi F., Élő A.

Hatalmi (politikai) centrum-periféria viszony. In: Kanalas I., Kiss A. (szerk.) *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. Kecskemét: MTA RKK ATI, pp. 202-209.

Kísérlet a vidéki terek új kategorizálására. *A FALU* 21: 4 pp. 65-71. Társszerző: Farkas J. Zs.

[Kistáj, kistérség, kultúra](#). In: Török J. (szerk.) *Tér, társadalom, kultúra: VII. Közművelődési Nyári Egyetem, Szeged, 2005. július 4-8.* Szeged: Csongrád M. Közműv. Tanácsadó Közp., pp. 52-59.

Merre haladjon a magyar vidék? (Lehetőségek és korlátok): Az agrár- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései. In: Botár A, Kis, J, Schmuck E (szerk.) *Környezetpolitikai fórumorozat 2005*. Bp.: Országos Környezetvéd. Tan., pp. 92-101.

Táj, társadalom, tanya... térbeli és időbeli változások a Kiskunságban. In: Szentesi Á., Szövényi G., Török J. (szerk.) *7. Magyar Ökológus Kongresszus: Előadások és poszterek összefoglalói*. Bp.: ELTE TTK, p. 42.

Településföldrajzi vizsgálat Kecskemétről, egykoron legnagyobb tanyás mezővárosunkról, 2000 táján. In: Blahó J. Tóth J. (szerk.) *Tanulmányok Mendöl Tibor születésének 100. évfordulójára: Mendöl Tibor életútja*. Pécs, Orosháza: Mendöl Tibor Centenárium Év Biz., pp. 99-108.

Települési és társadalmi változások a Duna–Tisza közi tanyákon. In: Győri R., Hajdú Z. (szerk.) *Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térsztruktúrák*. Bp., Pécs: Dialóg Campus K., MTA RKK, pp. 123-137.

[Valójában hol is tartunk?](#) *GEOGRÁFUS HÍRLEVÉL* 2 pp. 3-5.

Változások az Észak-Alföld településeinek átalakulási dinamikájában. *A FALU* 21: 1 pp. 51-62.

Zárógondolatok. In: Kanalas I., Kiss A. (szerk.) *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. Kecskemét: MTA RKK ATI, pp. 240-245.

2007

A Comitatus valódi súlyáról és pótolhatatlan szerepéről. *COMITATUS: ÖNKORMÁNYZATI SZEMLE* 17: 1-2 p. 54.

A fenntarthatóságról általában és konkrétan. *ZÖLD DIMENZIÓ* 4: 1 pp. 2-3.

A környezet és a kultúra szerepe a vidéki változásokban. In: Banczerowski J.-né, Koncz I., Baranyainé Sz. P., Szentpéteri J., Szemenyei I. (szerk.) [Stratégiai kutatások 2006-2007: kutatási jelentések: a Miniszterelnöki Hivatal és a Magyar Tudományos Akadémia közötti megállapodás keretében végzett stratégiai kutatások főbb eredményei](#). Bp.: MTA, pp. 303-327. Társszerzők: G. Fekete É., Farkas, J., Osgyáni G., Baksa S.

Adatok és gondolatok az európai és magyarországi vidékekről. *A FALU* 22: 2 pp. 13-24.

[Country visions in East Central Europe](#). In: Kovács A. D. (szerk.) *Regionality and/or Locality: East-Central European Regional Seminar, Budapest-Győr-Kecskemét, 4-8 October, 2006*. Pécs: CRS of the HAS, pp. 194-200.

[Félek, hogy a magyar regionalizmus a provincializmus irányába halad](#). *ÉLET ÉS IRODALOM* 51: 19 pp. 7-14. Társszerző: Bod T.

[Preface](#). In: Kovács A. D. (szerk.) *Regionality and/or Locality: East-Central European Regional Seminar, Budapest-Győr-Kecskemét, 4-8 October, 2006*. Pécs: CRS of the HAS, pp. 5-6.

Regionalizmus, közigazgatási reform. *KECSKEMÉT MAGAZIN* 2: 2 p. 13.

Tények az európai és a magyarországi vidékekről 2000 táján. In: Kovács T. (szerk.) [A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után: VII. Falukonferencia](#). Pécs: MTA RKK, pp. 59-67.

Tüntetés Tbilisziben: Demonstration in Tbilisi. In: Kovács Cs. (szerk.) *From villages to cyberspace: In commemoration of the 65th birthday of Rezső Mészáros, Academician: Falvaktól a kibertérig: Ünnepi kötet Mészáros Rezső akadémikus 65. születésnapjára*. Szeged: SZTE Természettudományi és Informatikai Kar Gazdaság- és Társadalomföld. Tansz., pp. 42-43.

Vidéktípusok. In: Kovács, Cs., Pál, V. (szerk.) *A társadalmi földrajz világai: [Becsei József professzor 70. születésnapjára]*. Szeged: SZTE Természettudományi és Informatikai Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 103-116. Társszerző: Farkas J. Zs.

2008

A magyar vidék rejtélyeiről. *A FALU* 23: 2 pp. 95-99.

A tér, az idő, az emlékezet és a jövő. In: Varga, G. (szerk.) [Hírös naptár: Évkönyv 2008](#). Kecskemét: Part Produkció, pp. 4-5.

A vidéki változásokról globális és lokális nézőpontokból. *3DIMENZIO* 9: tél pp. 2-4.

[Agrarian and Rural Development in Hungary, 1990-2005](#). In: Baňsky, J., Bednarek, M. (szerk.) *Contemporary Changes of Agriculture in East-Central Europe*. Warsaw: Polish Academy of Sciences Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Geographical Society, pp. 147-164. Társszerzők: Farkas J. Zs.

[Előszó: A vidékiségről a XXI. század eleji Magyarországon](#). In: Bódi F. (szerk.) *Helyi szociális ellátórendszer*. Bp.: MTA Politikatud. Int., pp. 7-8.

[Gettósodó térségek](#). *ÖNKORMÁNYZAT* 18: 3 p. 13.

Homokhátság és tanyavilág: Magyar tanyavidék. *MAGYAR MEZŐGAZDASÁG: A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MŰVELŐDÉSI TÁRSASÁG LAPJA* 63: 1 pp. 26-28. Társszerzők: Tardos J., Kujáni L.-né, Kőváriné Bartha Á.

[Indicators of Social sustainability](#). *TÁJÉKOLÓGLAI LAPOK / JOURNAL OF LANDSCAPE ECOLOGY* 6: 1-2 pp. 107-117. Társszerzők: Vári A., Ferencz Z., Oláh M. Pataki Gy., Flachner Zs, Pallaghy O., Várkonyi T.

Kádár professzor településföldrajzi gondolatainak aktualizálhatósága. In: Szabó, J., Demeter, G. (szerk.) *Geographia generalis et specialis: Tanulmányok a Kádár László születésének 100. évfordulóján rendezett tudományos konferenciára*. Debrecen: Kossuth Egyetemi K., pp. 41-42.

Kistérségeink területhasználatának változásairól. In: Baranyi B., Nagy J. (szerk.) [Regionális területfejlesztés és modernizáció az Észak-alföldi régióban](#). Debrecen: DE Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, MTA RKK, pp. 343-350.

[Landscape and 'tanya-s' in the Danube-Tisza Interfluve region](#). In: Kovács-Láng E., Molnár E., Kröel-Dulay Gy., Barabás S. (szerk.) *The KISKUN LTER: Long-term ecological research in the Kiskunság, Hungary*. Vácrátót: HAS, Institute of Ecology and Botany, pp. 23-28.

Néhány pontosító megjegyzés a mai magyar vidékfejlesztésről. *A FALU* 23: 4 pp. 83-86.

Tételek és példák a tájak és a területfejlesztés kapcsolatáról. In: Csorba P., Fazekas I. (szerk.) *Tájéktutató – Tájökölógia*. Debrecen: Meridián Alapítvány, pp. 393-399.

Változó regionális szerep a felsőoktatásban: Beszélgetés Balázs Évával, az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet oktatáskutatójával és Csatári Bálinttal, az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézetének igazgatójával. *FELSŐOKTATÁSI MŰHELY: AZ EDUCATIO TÁRSADALMI SZOLGÁLTATÓ KHT ORSZÁGOS FELSŐOKTATÁSI INFORMÁCIÓS KÖZPONT KLADVÁNYA* 2: 1 pp. 59-68. Társszerzők: Balázs É., Kasza G.

2009

A brief essays on borders. In: Kovács A. D. (szerk.) *Old and New Borderlines/Frontiers/Margins: East-Central European Regional Seminar*. Pécs: CRS of the HAS, pp. 7-11.

A Duna és a Tisza között - a múlt, a mai veszélyek és jövő remények= Between the Danube and the Tisza - the past, the current dangers, and hopes for the future. *FALU VÁROS RÉGIÓ* 1. p. 78-79.

A kistérségek „változásairól. In: Baranyi B., Nagy J. (szerk.) *Tanulmányok az agrár- és a regionális tudományok köréből az észak-alföldi régióban*. Pécs, Debrecen: DE Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, MTA RKK, pp. 43-58.

A tanyák jelene és jövője (Bevezető előadás). *PÁRBESZÉD A VIDÉKÉRT* 1: 3 pp. 3-6.

A területhasználat változásai. *GAZDÁLKODÁS* 53: 5 pp. 413-423. Társszerző: Farkas J. Zs.

A vidék jövője - az agrárpolitikától a vidékpolitikáig. In: Banczerowski J.-né, Bárdosi V.-né Horányi K., Horváth Cs., Szemenyei I., Wagner P. (szerk.) *Stratégiai kutatások, 2008-2009: Kutatási jelentések*. Bp.: Miniszterelnöki Hivatal, MTA, pp. 233-255. Társszerzők: Halmai P., Tóth E.

Az Alföld geográfusa. *HIRŐS NAPTÁR ÉRTÉKÖRZŐ HELYTÖRTÉNETI HAVILAP* 2: 6 p. 6. Társszerző: Fejes M.

Bevezetés. In: Nagy G. (szerk.) *Dél-Alföld*. Bp., Pécs: MTA RKK, Dialóg Campus K., pp. 19-21.

Egy magyar vidékfejlesztési stratégia készítésének kísérlete: (Másodközlés). *A FALU* 24: Különszám: Merítés 2001–2008 pp. 105-113.

Falvak a Dél-Alföldön. In: Nagy G. (szerk.) *Dél-Alföld*. Bp., Pécs: MTA RKK, Dialóg Campus K., pp. 416-427.

Gondolatok a tanyákról. In: Csörsz Zelenák K (szerk.) *Alföldi Falugondnoki Kalendárium, 2010*. Kecskemét: Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyes., pp. 9-11.

Kistérségi - vidéki kételyek két évtized elteltével. *A FALU* 24: 4 pp. 60-66.

Rövid esszé a határokról - geográfus nézőpontból. In: Tóth J., Pál Á., Szónokyné Ancsin G. (szerk.) *Tanulmánykötet Krajkó Gyula professzor úr tiszteletére*. Szeged: SZTE Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tansz., pp. 81-86.

Rural or Urban or Regional (or Mixed?): Policy for EU Funds in New EU Member Countries. In: Czapiewski, K., Silka, P. (szerk.) *Networking in the European Regional and Local Space: Proceedings of the Warsaw Regional Forum 2009*. Warsaw: Institute of

Geography and Spatial Organization Polish Academy of Sciences, Academic Division, Polish Geographical Society, p. 12.

Teremtsünk új hagyományokat. *DUNA-TISZA KÖZI FALUGONDNOKI HÍRLEVÉL* 12: 51 pp. 2-3.

Vidékeink öröksége. ÖRÖKSÉG: A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HIVATAL TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRATA 13: 7-8 pp. 5-6.

Víziók és lehetséges fejlődési pályák az Alföldön: (egy tudományos pódiumbeszélgetés tanulságai). In: Belanka Cs., Duray B. (szerk.) *Helyünk a világban - alföldi válaszok a globalizáció folyamataira: IV. Alföld Kongresszus*. Békéscsaba: MTA RKK ATI, pp. 204-208.

2010

A kultúra területisége. In: Török J. (szerk.) Közművelődési Nyári Egyetem 1999–2008: Válogatás a 10 év előadásából. Szeged: Csongrád M. Népműv. Egyes., pp. 328-350.

A magyar tanyás vidékek: (A kötet a II. Országos Vidék Fórum, Lajosmizse, 2009. június 3-4. előadásai és hozzászólásai alapján készült.) Bp.: MTA Történettudományi Int., MTA Társadalomkut. Közp. 143 p. Társzerkesztők: Glatz F., T. Gémes T. (Szerkesztés)

A tanya, mint a településrendszer különlegesen változó eleme. In: Glatz F., Csatóri B., T. Gémes T. (szerk.) *A magyar tanyás vidékek: (A kötet a II. Országos Vidék Fórum, Lajosmizse, 2009. június 3-4. előadásai és hozzászólásai alapján készült.)* Bp.: MTA Történettud. Int., MTA Társadalomkut. Közp., pp. 9-20.

A valós, a szimbolikus és a virtuális tereinkről. *GEOGRÁFUS HÍRLEVÉL* 17 pp. 6-8.

A valós, a szimbolikus és a virtuális tereinkről... *3DIMENZIO* 10: tél pp. 2-4.

Attempts for the introduction of rurality, agrarian role and self-sufficiency of hungarian micro-regions. In: J. Kulcsár L. (szerk.) *Regional Aspects of Social and Economic Restructuring in Eastern Europe: The Hungarian Case*. Bp.: Hungarian Central Statistical Office, pp. 104-120. Társzerző: Farkas J. Zs.

Az alföldi mezővárosok helyzete: (Mezőváros és vidéke. V. Országos Vidék Fórum, Szarvas, 2010. április 21-22.) *PÁRBESZÉD A VIDÉKÉRT* 2: 3 pp. 11-12.

Az egyetemes tudás és az örök barátság. In: Fedinec Cs., Tarnóczy M., Vančoné Kremmer I., Cserniczkó I. (szerk.) Utazás a magyar nyelv körül: Írások Kontra Miklós tiszteletére. Bp.: Tinta Kvk., pp. 29-31.

Jövőkép vázlatok a Duna-Tisza közéről. FORRÁS: *IRODALOM-MŰVÉSZET-TUDOMÁNY* 42: 7-8 pp. 127-139.

Néhány tanulságos gondolat, hasonlóság és különbség a magyar-lengyel földrajzi szemináriumok két évtizedes történetéből. In: Trócsányi A., Kovács I. P. (szerk.) *Tér, talentum, tanítványok* I. Pécs: IDResearch Kft., Publikon, pp. 119-126.

Területi egyenlőtlenségek néhány régi-új tényezője a mai Magyarországon. In: Barta Gy., Beluszky P., Földi Zs., Kovács K. (szerk.) A területi kutatások csomópontjai. Pécs: MTA RKK, pp. 490-513.

Új vidékpolitika felé. Változó európai paradigma, növekvő hazai kihívások. In: Szarka L., Horányi K., Horváth Cs. (szerk.) *Stratégiai kutatások 2009-2010: kutatási jelentések.* Bp.: Miniszterelnöki Hiv., MTA, p. 225-254. Halmi P., Vásáry V.

Vélemények a magyar vidékről. *A FALU* 25: 3 pp. 9-19. Társzerző: Farkas J. Zs.

Vidékeink közös jövője: (III. Országos Vidék Fórum, Szabadka, 2009. 11. 30.)
PÁRBESZÉD A VIDÉKÉRT 2: 1 p. 6, 9.

2011

- "Gyermekekben az ember": a tanár, a tudós, a művész. In: Nyári D., Csuták M., Keveiné Bárány I. (szerk.) *A karsztok bővületében: Rendhagyó emlékezés Jakucs Lászlóra*. Szeged: SZTE TTIK Földrajzi és Földtani Tanszékcsoport., pp. 11-18.
- A magyar vidék és hálózata. In: Ferencz Á. (szerk.) *Erdei Ferenc VI. Tudományos Konferencia: Válságkezelés a tudomány eszközeivel*. Kecskemét: KF Kertészeti Főiskolai Kar, pp. 23-26.
- Agrár- és vidékföldrajzi kutatások Bács-Kiskun megyei példákon. In: Unger J., Pál-Molnár E. (szerk.) *Geoszférák 2010: A Szegedi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola és a Környezettudományi Doktori Iskola (Környezeti geográfia és Környezetföldtan programok) eredményei*. Szeged: SZTE TTIK Földrajzi és Földtani Tanszékcsoport., pp. 129-168. Társszerző: Farkas J. Zs.
- Állam-, köz-, ön- és területi igazgatás: régi és akut aktualitásokról, röviden. *COMITATUS: ÖNKORMÁNYZATI SZEMLE* 21: különszám pp. 55-59.
- Az új, 2020-ig szóló európai Területi Agenda üzeneteinek egy lehetséges interpretációja a magyar vidékfejlesztés számára. [FALU VÁROS RÉGIÓ](#) 1 pp. 61-65.
- [EUROPA XXI. A Lengyel Tudományos Akadémia „Stanislaw Leszczycki” Földrajzi és Tervezési Intézetének kiadványsorozata](#). *GEOGRÁFUS HÍRLEVÉL* 23 pp. 11-12.
- Feledhetetlen terepgyakorlat: így kell ezt csinálni! - hogy soha ne feledje el a diák azokat a pillanatokat. In: Nyári D., Csuták M., Keveiné Bárány I. (szerk.) *A karsztok bővületében: Rendhagyó emlékezés Jakucs Lászlóra*. Szeged: SZTE TTIK Földrajzi és Földtani Tanszékcsoport., pp. 85-95.
- Generáció! Váltás!? *3DIMENZIO* 12: ősz pp. 14-15.
- Gondolatok különböző tereinkről. In: Kókai, S. (szerk.) *Geográfiai folyamatok térben és időben: tanulmánykötet Dr. Hanusz Árpád 65. születésnapja tiszteletére*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztud. Int., pp. 145-151.
- Hálózatépítés a vidékért. *VIDÉK ÉS GAZDASÁG* 2 (ősz) pp. 8-9.
- Közös és használható tudáskészlet kell = Common and useful knowledge is need: [Az interjút készítette: Molnár Kata]. [MAGYAR VIDÉKI MOZAIK - A MAGYAR NEMZETI VIDÉKI HÁLÓZAT KIADVÁNYA](#) 1: 2 p. 9.
- Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat: Víziók és valóság. *A FALU* 26: 3-4 pp. 19-25.
- [Néhány gondolat az elmúlt két évtized alföldi változásairól](#). In: Rakonczai J. (szerk.) *Környezeti változások és az Alföld*. Békéscsaba: Nagyalföld Alapítvány, pp. 363-371.
- Nem az iskolának, az életnek tanulunk. *3DIMENZIO* 12: tavasz pp. 12-14.
- Problémi transzformáció szelszkoj mesztnosztü. In: Horváth Gy., Artobolevszkij, Sz. Sz. (szerk.) *Regionalnoe razvítie i regionalnaja politika i Centralno-Vosztocnoj Evropi v perehodnij period*. Moszkva: Izdatelstvo MGTU im N. E. Bauman, pp. 135-143.
- Szakmai pezsgés a vidékfejlesztésben. [MAGYAR VIDÉKI MOZAIK - A MAGYAR NEMZETI VIDÉKI HÁLÓZAT KIADVÁNYA](#) 1: 1 p. 7.

Változások és új területi folyamatok az Alföldön. In: Láng I., Burucs K., Pannonhalmi K. (szerk.) *Akadémia, a nemzet tanácsadója: Tanulmánykötet Glatz Ferenc 70. születésnapjára*. Bp.: MTA Társadalomkut. Közp., pp. 115-125.

Vidékeink alulnézetből. In: Bokor L., Szelesi T., Tésits R. (szerk.) *Dimenziók térben és időben: Tanulmánykötet a 60 éves Rudl József tiszteletére*. Pécs: IDRResearch Kft., Publikon, pp. 71-77.

Vitára szánt felvetések a magyar területi- és vidéktervezés (-fejlesztés) közeljövőjét illetően. *FALU VÁROS RÉGIÓ* 2 pp. 42-44.

2012

A Duna-Tisza közéről és lehetséges jövőjéről, másképpen. In: Hardi T., Nárai M. (szerk.) *Tér szerkezet és területi folyamatok: Tanulmánykötet Rechnitzer János tiszteletére*. Pécs, Győr: MTA KRTK RKI, pp. 75-88.

A globális klímaváltozás néhány társadalmi-gazdasági következménye. In: Rakonczai J., Ladányi Zs., Pál-Molnár E. (szerk.) *Sokarcú klímaváltozás*. Szeged: GeoLitera, pp. 125-142. Társszerzők: Bajmócy P., Boros L., Dudás R., Farkas J. Zs., Juray T., Kovács Z., Nagy Gy., Pál V.

A kapocs. *A FALU* 27: 1 p. 5.

A lakóparkok földrajzi vizsgálata és településfejlesztési kihívásai Magyarországon. In: Unger J., Pál-Molnár E. (szerk.) *Geográfák 2011: A Szegedi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola és a Környezettudományi Doktori Iskola (Környezeti geográfia program) eredményei*. Szeged: SZTE TTK Földrajzi és Földtani Tanszékcsoport, pp. 77-107. Társszerző: Hegedűs G.

A magyar vidék valósága és lehetséges víziói. In: Krizsán A.: *Csütörtöki iskola: a Falufejlesztési Társaság és a Magyar Építőművészek Szövetségének faluszemináriumán elhangzott beszélgetések válogatott gyűjteménye: 2006-2011*. Bp.: TERC Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., pp. 153-163.

[A tudós Kaán Károly, az Alföld „komplex regionális” fejlesztésének egyik nagy formátumú előfutár.](#) *TÉR ÉS TÁRSADALOM* 26: 3 pp. 172-182.

A város-vidék peremzóna sajátos geográfiai jellemzői és konfliktusai Kecskemét példáján. In: Farsang A., Mucsi L., Keveiné Bárány I. (szerk.) *Táj - érték, lépték, változás*. Szeged: GeoLitera, pp. 197-210. Társszerző: Farkas J. Zs.

[Egy idősebb geográfus feljegyzései.](#) *GEOGRÁFUS HÍRLEVÉL* 28 pp. 9-16.

Egy különös könyv, különös köntösben, különleges tartalommal: Könyvismertetés Molnár Zsolt: *A Hortobágy pásztorszemmel - A puszta növényvilága c. művéről*. (Hortobágy Közalapítvány, Debrecen, 2012.). *A FALU* 27: 2 pp. 89-90.

[Falvaink sorsa 2012. Megjegyzések az elmúlt három évtized magyar vidéki változásaihoz: Tisztelgő írás dr. Enyedi György akadémikus emlékének.](#) *TERÜLETI STATISZTIKA* 15 (52): 6 pp. 552-564.

Füzi László: *Világok határán - ikerkönyv*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2010. *A FALU* 27: 4 pp. 75-77.

Kecskemét a változó térben és időben. *3DIMENZIO* 13: tavasz pp. 11-13.

[Kecskemét valóságos "oázis" volt.](#) *FORRÁS: IRODALOM-MŰVÉSZET-TUDOMÁNY* 44: 7-8 pp. 161-168. Társszerző: Rigó, R.

Managing the socio-economic consequences of the climate change = A globális klímaváltozás társadalmi-gazdasági következményei és azok kezelése. In:

Rakonczai J., Ladányi Zs. (szerk.) *Review of climate change research program at the University of Szeged (2010-2012): A klímaváltozás kutatás válogatott eredményei a Szegedi Tudományegyetemen (2010-2012)*. Szeged: SZTE TTK Földrajzi és Földtani Tanszékcsoport, pp. 105-120. Társszerzők: Bajmócy P., Boros L., Dudás R., Farkas J. Zs., Juray T., Kovács Z., Pál V.

Vidék - fejlesztés - politika: Könyvismertetés Kovács Teréz: Vidékfejlesztési politika c. szakkönyvéről. *A FALU* 27: 1 pp. 89-92.

2013

"Keser-édes" anyanyelvünkről, avagy a nyelvészet hasznosságáról: Kontra Miklós: Hasznos nyelvészet. FORRÁS: IRODALOM-MŰVÉSZET-TUDOMÁNY 45: 6 pp. 100-101.

"Sors, nyiss nekem tért..." Reflexiók a vidéki térproblémákról szóló cikkekhez. *A FALU* 28: (nyár) pp. 23-26.

"Szösszenések" az egyetemről. *3DIMENZIO* 14: nyár p. 24.

A kutató és alkotása: Kovách Imre (2012) A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. Bp.: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet) - Argumentum. SOCIO.HU: TÁRSADALOMTU-DOMÁNYI SZEMLE 1 pp. 67-71.

A magyar Tanya. Tanyák az alföldi tájban. ORSZÁGÉPÍTŐ 24: 3 pp. 35-38.

A Mester... elment... a Cegléd – Szeged – Békéscsaba – Pécs állomásokat érintve. TERÜLETFEJLESZTÉS ÉS INNOVÁCIÓ 7: 1 pp. 8-10.

A Mester... elment... a Cegléd - Szeged - Békéscsaba - Pécs állomásokat érintve: Emlékek Dr. Tóth József (1940-2013) egyetemi tanárról. GEOGRÁFUS HÍRLEVÉL 29 pp. 7-9.

Dolgozzunk együtt a vidékért - Fonjuk az MNVH hálóját! MAGYAR VIDÉKI MOZAIK - A MAGYAR NEMZETI VIDÉKI HÁLÓZAT KIADVÁNYA 3: 1 pp. 4-5.

Drivers of grassland loss in Hungary during the post-socialist transformation (1987–1999). LANDSCAPE ECOLOGY 28: 5 pp. 789-803. (Társszerzők: Biró M., Czúcz B., Horváth F., Révész A., Molnár Zs.

Egyéni hangú irodalmi „szociálgeográfia” avagy „új szociográfia”. GEOGRÁFUS HÍRLEVÉL 30 pp. 11-13.

Hogy is állunk a félperiférián? Könyvismertetés Bódi Ferenc, Fábíán Gergely (szerk.): Helyi szociális ellátórendszer Magyarországon c. tanulmánykötetéről (Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011). *A FALU* 28: 2 pp. 93-95.

III. Vidékföldrajz. In: Jeney L., Kulcsár D., Tózsza I. (szerk.) *Gazdaságföldrajzi tanulmányok közgazdászoknak*. Bp.: BCE Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tansz., pp. 71-87.

Land Use Changes in the Rural-Urban Fringe of Kecskémét after the Economic Transition. JOURNAL OF SETTLEMENTS AND SPATIAL PLANNING 4: 2 pp. 153-159. Társszerzők: Farkas J. Zs., Lennert J.

Rurális problémák, avagy a vidék az ezredfordulón. MAGYAR TUDOMÁNY 174: 8 pp. 1014-1018.

Talán a tanyák...In: Csörsz Zelenák K. (szerk.) *A tanyák értékei: Egyetemisták, főiskolások a tanyákról*. Kecskemét: Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyes., pp. 5-6.

2014

[A hazai vidéktudományok helyzetéről és jövőbeli lehetőségeiről: \[Ajánló\]](#). *A FALU* 29: 2 pp. 5-7.

A helyi bázisú tervezés elvei és lehetőségei a vidékfejlesztésben. In: Végh J. (szerk.) *Településfejlesztési konferenciák Nyíregyházán: A 2010, 2012, 2014. években lebonyolított rendezvények előadásai*. Nyíregyháza: Art Vital Tervező, Építő és Kereskedelmi Kft., pp. 66-67.

A város-vidék kapcsolatok néhány régi és új problémája. In: Végh J. (szerk.) *Településfejlesztési konferenciák Nyíregyházán: A 2010, 2012, 2014. években lebonyolított rendezvények előadásai*. Nyíregyháza: Art Vital Tervező, Építő és Kereskedelmi Kft., (2014) p. 38.

[Az Alföld szolgálatában](#). In: Tésits R., Trócsányi A., Pirisi G., Alpek B. L. (szerk.) *A geográfus útjai: Tóth József Emlékkonferencia: Absztraktfüzet*. Pécs: IDResearch Kft., Publikon K., pp. 44-45.

Az Integrált Városfejlesztési Stratégiák geográfiai alapjai és kétségei. In: Végh J. (szerk.) *Településfejlesztési konferenciák Nyíregyházán: A 2010, 2012, 2014. években lebonyolított rendezvények előadásai*. Nyíregyháza: Art Vital Tervező, Építő és Kereskedelmi Kft., pp. 14-15. Társszerzők: Kiss A., Kanalas I.

Kecskemét város tanyás övezeteinek dinamikus átalakulása. In: Kothencz K. (szerk.) *Határjelek és hagyásfák: A betvenedik életévébe lépő Bárth János tiszteletére írott tanulmányok*. Baja: Türr István Múzeum, pp. 199-208.

Kutatás-fejlesztés...tudásalapú társadalom helyi nézőpontból. *3DIMENZIO* 15: 1 pp. 28-31.

[Örsi Julianna \(szerk.\): Gazdaszemmel. A hagyomány és az ismeretátadás szerepe a vidéki társadalomban](#). *ETHNOGRAPHIA* 125: 1 pp. 150-151.

2015

[„Az Alföld sajátosságosan paradox hely...” Interjú Csatári Bálinttal](#). *TÉR ÉS TÁRSADALOM* 29: 3 pp. 164-171. Az interjút készítette: Barta Gy.

[Adalékok a „lantletételhez”](#). *GEOGRÁFUS HÍRLEVÉL* 40 pp. 3-8.

Az Alföld-problematika néhány régi-új eleméről, Tóth József emlékének ajánlva. In: Tésits R., Alpek B. L. (szerk.) *A mi geográfánk: Tóth József emlékezete*. Pécs: Publikon K., p. 335-342.

[Egy érdekes és sikeres kísérlet](#). *GEOGRÁFUS HÍRLEVÉL* 38 pp. 19-21.

Egy hagyományos magyar településföldrajzi téma és egy felmérés néhány tanulsága: a kecskeméti piac. In: Keczeli L. Kovács I. P., Nezdéi Cs. (szerk.) *Geográfus körút 60: Tanulmányok Mohos Mária tiszteletére. Kékkút – Pécs*. Pécs: Virágmandula Kft., pp. 27-45.

[Hagyomány és megújulás, avagy a hagyományok megújítása](#). *GEOGRÁFUS HÍRLEVÉL* 37 pp. 14-15.

[Locality-Based and Place-Based Development in Theory and Practice – An Example of the Hungarian Countryside](#). *DETUROPE: CENTRAL EUROPEAN*

JOURNAL OF TOURISM AND REGIONAL DEVELOPMENT 7: 2 pp. 14-27. Társszerzők: Lennert J., Farkas J. Zs., Mezőszentgyörgyi D.

Rácsodálkozások. *A FALU* 30: 3 pp. 63-65.

Térbeli történelem és időbeli földrajz: Településtörténeti kutatások: Solt–Tételhegy, Kiskunfélegyháza, Amler-bánya. FORRÁS: *IRODALOM-MŰVÉSZET-TUDOMÁNY* 47: 3 pp 105-107.

Vidékhalozatunk hét éve. *A FALU* 30: 3 pp. 7-12. Társszerzők: Czibere I., Kovách I.

2016

A franciaországi kistérségi együttműködések szerepe a terület- és vidékfejlesztés rendszerében. In: Unger J., Pál-Molnár E. (szerk.) *Geoszféra 2015: A Szegedi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskolájának eredményei.* Szeged: SZTE TTIK Földrajzi és Földtani Tanszékcsoport, pp. 159-182. Társszerző: Korom A.

A határokról általában és konkrétan - geográfus nézőpontból. *ACTA CLIMATOLOGICA* 50/B pp. 19-28.

A Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat 2008-2014 közötti tevékenységének néhány jellemzője. In: Czibere I. (szerk.) *Vidéki innováció és hálózatosodás: A Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat első éve.* Debrecen: Debreceni Egyetemi K., Herman Ottó Int., pp. 83-101.

Az Alföld nagyrégió lehetőségeiről - az ezredforduló előtt és után történt változásokhoz fűzött megjegyzésekkel. In: Tamás J., Popp J. (szerk.) *Baranyi Béla 70.: A kapocs.* Debrecen: DE Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar, Mezőgazd.-, Élelmiszertud. és Környezetgazd. Kar, pp. 80-91.

Csatári Bálint által 2005 nyarán készített lista az akkor aktuális vidékfejlesztési teendőkről. In: Czibere I. (szerk.) *Vidéki innováció és hálózatosodás: A Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat első éve.* Debrecen: Debreceni Egyetemi K., Herman Ottó Int., pp. 102-111.

Csodák birodalma: Bojár András –Darabos György: Nagy Káli könyv. *GEOGRÁFUS HÍRLEVÉL* 41 pp 24-25.

Egy alföldi tanyás mezőváros terének dinamikus változásai Kecskemét példáján. In: Kókai S. (szerk.) *A változó világ XXI. századi kihívásai: Tanulmánykötet Prof. Dr. Hanusz Árpád egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére.* Nyíregyháza: Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Int., pp. 89-111. Társszerzők: Farkas J. Zs., Kovács A. D.

Geográfus specialisták Kubában. In: Sikos T. T., Tiner T. (szerk.) *Tájak, régiók, települések térben és időben: tanulmánykötet Beluszky Pál 80. születésnapjára.* Bp.: Dialóg Campus K., pp. 37-48.

Kecskemét, mint „központi hely”. FORRÁS: *IRODALOM-MŰVÉSZET-TUDOMÁNY* 48: 7-8 pp. 191-204.

Másodkézből: Beluszky Pál: Másodkézből. Társadalom-földrajzi tanulmányok. *GEOGRÁFUS HÍRLEVÉL* 44 pp 9-11.

Személyes előszó - a magyar vidéken való munkálkodásokról szóló számadásfélével. In: Czibere I. (szerk.) *Vidéki innováció és hálózatosodás: A Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat első éve.* Debrecen: Debreceni Egyetemi K., Herman Ottó Int., pp. 7-14.

2017

[„nőttön nő tiszta fénye...” GEOGRÁFUS HÍRLEVÉL: 48 pp. 12-17.](#)

[A belül üres zsemle kérges héja: Hozzászólás Hevesi Attila vitairatához. GEOGRÁFUS HÍRLEVÉL 45 pp. 3-5.](#)

A szerkesztők előszava. In: Csatári B., Kriston Vízi J. (szerk.) *Shingo, a szellemi hídépítő*. Kecskemét: Kecskemét-Aomori Magyar-Japán Baráti Kör, pp. 7-8. Társszerző: Kriston Vízi J.

Az Alföld vidékturizmusának földrajzi jellemzői. In: Unger J., Pál-Molnár E. (szerk.) *Geoszférák 2016: a Szegedi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskolájának eredményei*. Szeged: SZTE TTK Földrajzi és Földtani Tanszékcsoport, pp. 65-82. Társszerző: Gulyás P.

Kovács Imre: Földek és emberek. [DEBRECENI SZEMLE](#) 25: 2 pp. 270-273. (2017)

Köszöntés és emlékezés, a II. Kecskeméti Japán Napok megnyitója. In: Csatári B., Kriston Vízi J. (szerk.) *Shingo, a szellemi hídépítő*. Kecskemét: Kecskemét-Aomori Magyar-Japán Baráti Kör, pp. 121-126.

[Kultúrföldrajzi kalandozások Hunniában és Pannóniában: Rendhagyó könyvismertetés Krzysztof Varga könyveiről. GEOGRÁFUS HÍRLEVÉL 47 pp. 14-16.](#)

Rendszerváltoztatás a magyar Alföld vidéki tájain -közös terepmunkán Minamizuka Shingoval. In: Csatári B., Kriston Vízi J. (szerk.) *Shingo, a szellemi hídépítő*. Kecskemét: Kecskemét-Aomori Magyar-Japán Baráti Kör, pp. 67-87.

Shingo, a szellemi hídépítő. Kecskemét: Kecskemét-Aomori Magyar-Japán Baráti Kör, 135 p. Társszerkesztő: Kriston Vízi J. (Szerkesztés)

[Tájföldrajz és táji önazonosság. MAGYAR TUDOMÁNY](#) 178: 3 pp. 284-292. Társszerző: Csorba P.

[Töprengő gondolatok a közelmúlt magyar vidéki változásairól és a jövőről. A FALU](#) 32: 1 pp. 5-13.

2018

[A magyar vidék jövőbeni lehetőségei és az okos falu tervek. GEOGRÁFUS HÍRLEVÉL](#) 52 pp. 23-27.

A Nagykunság vidékföldrajzi vázlata a 21. század elején. In: Örsi J. (szerk.) *A Nagykunság földje és népe*. Szolnok, Turkeve: Turkevei Kult. Egyes., Finta Múzeum, Jász-Nagykun-Szolnok M. Múzeumi Ig., pp. 413-429.

[A visegrádi országok vidéki újrastrukturálódásának néhány társadalomföldrajzi aspektusa](#). In: Unger J., Pál-Molnár E. (szerk.) *Geoszférák 2017: A Szegedi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskolájának eredményei*. Szeged: GeoLitera, pp. 91-116. Társszerző: Lennert J.

[Az alföldi tanyák változó szerepe a településszerkezetben. A FALU](#) 33: 3 pp. 33-48. Társszerző: Farkas J. Zs.

Rendszerváltoztatás Kelet-Közép-Európa vidékein és egy alföldi faluban, többféle nézőpontból. In: Péntes J. (szerk.) *Falu - város - periferia: határon innen és túl: Süli-Zakár István professzor emlékére*. Debrecen: Didakt K., pp. 262-275.

[Személyes előszó: tanyák és szórványok. A FALU](#) 33: 3 pp. 5-7.

[Tudósítás –a tudósházból: „Magyar tájak, geográfus ecsettel”: III. Földrajzi nap a Magyar Tudományos Akadémián. GEOGRÁFUS HÍRLEVÉL: 49 pp 7-10.](#)

2019

[Agrarian and Rural Development in Hungary After 1989](#). In: Bański, J. (szerk.) *Three Decades of Transformation in the East-Central European Countryside*. Cham: Springer, pp. 21-54. Társszerzők: Farkas J. Zs., Lennert J.

[Mi a siker kulcsa? A magyar vidék jövőbeni lehetőségei és az okos falu tervek.](#)

DUNA-TISZA KÖZI FALUGONDNOKI HÍRLEVÉL 22 : 114 pp. 2-3.

[Újabb hajóra várva.](#) SZABAD FÖLD 75: 3 p. 9. Az interjút készítette: Tanács I.

Dr. Csátori Bálint 1949. augusztus 13-án született Karcagon. Középiskolai tanulmányait a berettyóújfalvai Arany János Gimnáziumban végezte. Felsőfokon a József Attila Tudományegyetem Természettudományi Karának matematika-földrajz szakán végzett 1973-ban. Ezt követően 1973 és 1975 között a Gazdaságföldrajzi Tanszék gyakornoka volt. 1975-ben a „Természeti és társadalmi tényezők kölcsönhatása a Sárrét népességére és településhálózatára” című tézissel egyetemi doktori oklevelet szerzett. Az egyetemi évek után visszatért korábbi alma máterébe, ahol 1975 és 1980 között középsikolai tanárként dolgozott. 1980 és 1983 között az MTA Tudományos Minősítő Bizottságának aspiránsa, 1984-ben „Szeged járás tanyarendszerének népesség és településföldrajza” című tézisével kandidátusi fokozatot szerez. 1984-től az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet majd az MTA Regionális Kutatások Központja kecskeméti Településkutató Csoportjának tudományos munkatársa, később osztályvezetője. 1986-ban a József Attila Tudományegyetem címzetes, majd félállású egyetemi docense lett, ahol oktatási tevékenységét egészen a 2010-es évek elejéig töretlenül folytatta. 1992-ben a Regionális Kutatások Központján belül megalakul az Alföldi Tudományos Intézet, melynek igazgatói posztját tölti be egészen 2008-ig, majd ezen intézet kecskeméti osztályát vezeti 2008 és 2010 között. Intézeti munkája mellett 1999 és 2002 között Széchenyi Professzori Ösztöndíjat nyert. 2010-es nyugállományba vonulása után 2011-ben felkérték az újjászervezett Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat tanácsának elnökségére, amely posztot 2013-ig töltötte be. 2018-tól az MTA emeritus kutatója.